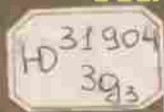

ТИЛАВОЛДИ ЖЎРАЕВ

БОЗОР ДУНЁ

Тилаволди ЖЎРАЕВ

Бозор дунё

Роман

“ШАРҚ” НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2006

4974 1904

NO 31904

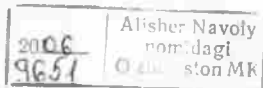
393

Тилаволди Жўраев.

Бозор дунё: Роман. / Сўзбоши муаллифи – Й. Солижонов / . – Т.: “Шарк”, 2006. – 448 б.

Мазкур асарда китобхон икки аёл – кишлоки бозорчи келин ва шаҳарлик бой хонадон соҳибаси қисмати билан танишди, ҳаяжонга солувчи кизикарли воқелик, рухий пўртаналар, икки оила теграсидаги покча-ходисалар, бозор дунё тарозусининг икки палласи қутбларида юз бераётган рухий эврилишлар, интилишларнинг гувоҳи бўлади. Асл бойликнинг тамал тоши ҳалоллик экани, омонат бойликнинг охири войлиги, турмуш муаммолари, билиб-билмай йўл қўйилган хатолар, адашувлар каламга олинади. Охир-оқибатда, фақат меҳр-мурувват ва гузалликкина инсонни ҳалокатдан сақлаб қолиши, дунёнинг меҳр ўқи устида айланиши таъсирчан ҳикоя қилинади. Роман ўқувчини дунёнинг ишлари ҳақида мушоҳада ва мулоҳаза юритишга ундайди.

ББК.84(5У)6.

ЧИГАЛ ТАҚДИРЛАР ДРАМАСИ

Сўнги йилларда ўзбек адабиёти шаклан ва мазмунан янги-ланиш босқичини бошдан кечирмоқда. Кейинги 10—15 йил ичида ўзбек адабиётида дурагайлашиш, чатишиш, пайвандлашув ҳодисаси кўзга яққол ташланди. Бу жараён турлича бадий унсурларни бирлаштириб, пейзаж ҳамда ижтимоий ҳаёт манзараларини тасвирлашда соф инсонпарварлик мазмунини сингдириб олганлиги билан эътиборни тортмоқда. Жумладан, табиат ва инсон, ижтимоий ҳодиса ва оддий турмуш ўртасидаги иқир-чиқирларнинг бирлашуви ҳамда уларнинг ўзаро алоқадорлиги асарларнинг фалсафий мазмунини бойитиб, адабиёт муҳибларининг мухаббатини қозонмоқда.

Бундай яқинлашув аслида инсоннинг ичу тагини ағдариб кўрсатиш учун ёзувчига катта имконият яратади. Одамзоднинг табиат ҳодисалари ва ижтимоий воқелик билан ўзаро мулоқотга киришиши оғ оқимиға асосланган асарларнинг асосий хусусиятидир. Бинобарин, инсон шундай жонли организмки, у ўйла-масдан, фикрламасдан туролмайди. Унинг оғиға бир пайтнинг ўзида ва мутғасил равишда шу қадар нозик, хилма-хил ва айни чоғда ғоят мураккаб кечинмалар, зиддиятлар, тебранишлар рўй берадики, уларнинг барчасини қорозға тушурғудек бўлинса, мутлақо тартибсиз ва тушуниб бўлмайдиган чизиклар ҳосил бўлади. Инсон бир сониянинг ўзида кечаги, бутунги ва эртанги қуни, хатто ундан-да йироқ ёки яқиндаги ҳолатларни оғ призмасидан ўтказга олиш қобилиятиға эғадир. Мазкур жараёни бадий ақс эттириш эса осон эмас. Бу анча-мунча санъатқорға насиб бўлавермайдиган ноёб фазилатдир. Бундай хислатларни М. М. Дўст, О. Мухтор, Х. Дўстмухаммад, А. Дилмурод, Ш. Бўтаев, С. Вафо, А. Йўлдошев, А. Саидов каби қатор ёзувчиларнинг асарларида учратиш мумкин. Уларда Шарқ ва Ғарб адабиётиниға ҳос тасвирий усуллар ўзаро қоришиб, янгиға услубдаги асарлар пайдо бўлаёттир. Булар сағиға фарғоналик адиб Тилавоғди Жўраевнинг ҳам қўшилганлиги қувончлидир.

Ҳурматли ўқувчи! Сиз ёзувчи Т. Жўраевни “Қишлоқликлар” номли хикоялар тўплами, бир неча қиссалари, айниқса, “Арвоқлар тунда изғийди” деб номланган сарғузашт романи орқали яхши танийсиз. Инглиз тили бўйича етук мутахассис Т. Жўраев Ғарб адабиётининг йирик намояндалари — Ж. Жойс, Ф. Кафка, М. Пруст, У. Фолкнер синғари жаҳон тан олган адибларнинг насрий нутқ тизими ва бадий тасвирда қашф

этган усулларини яхши билади. Уларнинг айрим асарларини аслиятдан таржима қилган. Хатто Ж. Жойс тўғрисида илмий рисола ҳам ёзган (Т.: "Наврўз", 1994). Унда улкан санъаткорнинг ижодий лабораториясига чуқур кириб боради ва онг оқими тасвирийлигининг ўзига хос тизимлари ва кирраларини батафсил ёритиб беради. Ўзбек адабиётшунослигида биринчи бўлиб онг оқимини тадқиқ қилган олим ҳам саналади.

Қўлингиздаги "Бозор дунё" романи адибнинг йирик жанрдаги навбатдаги асаридир.

Ёзувчи ҳар иккала романи моҳиятини бадиий адабиётнинг бош муаммоси бўлмиш эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги азалий кураш мавзусидан излайди. Агар муаллиф "Арвоҳлар тунда изғийди" романида "Ёвузликнинг асл баърасини очиб ташлаш, эзгуликнинг нечоғлик улғу неъмат экани"ни аниқ образлар мисолида кўрсатиб берган бўлса, "Бозор дунё" романида ёвузлик бойлик, ахлоқсизлик, мансабпарастлик, порахўрлик тимсолида деталлаштирилади. Эзгулик эса меҳр, ишонч, садоқат, қатъиятлик, эътиқод каби фазилатларда намоён бўлади. Сиз буцдай иллат ва фазилатларни қахрамонларнинг ҳагги-ҳаракатлари, ўй-фикрлари оқими, мақсад ва интилишларидан билиб оласиз. Ёзувчи ўз романлари билан ўқувчилар калбида яхшилик, инсонпарварлик ҳис-туйғуларини уйғотишга, йўлидан адашган кимсаларни огоҳлантиришга, ўзини ўнглаб олишга холис хизмат қилади.

Мазкур асарда Т. Жўраев қахрамонларнинг ботиний оламини очиб беришда ички монолог имкониятларидан унумли фойдаланган ва уларнинг миллий ўзига хослигини сақлашга, ўй-мулоҳазаларининг чегарадан чиқиб кетмаслигига ҳаракат қилган. Ёзувчи қахрамонларининг ҳатти-ҳаракатларига, сўзлашув тарзига ҳуда-беҳуда аралашавермайди. Улар ўз хохиш-истагига кўра ҳаракатланадилар, ўзларининг айни жараёндаги ҳолатига мос ҳолда сўзлайдилар. Сиз уларнинг ортиқча бўёклардан холи эканлигига ишонч ҳосил қиласиз. Муаллиф асарда тасвирийлик салмоғини қамайтирмаган ҳолда ҳис-туйғулар ва рухий кечинмалар таҳлилини бевосита қахрамонларнинг табиий ҳаракатлари ҳамда фикр оқими орқали ифода этиш билан боғлаб юборади. Натижада, уларнинг онгида пайдо бўлаётган ўй-фикрлар билан ҳис-туйғудан жунбушга келаётган бетакрор қалб драмаси ўзаро чапишиб кетади.

Роман воқеалари Нозима — Мансур — Қаниза учлиги ўртасидаги муносабатлар асосида ривожланади. Бошқа барча персонажлар у ёки бу даражада шу учовлон тақдири билан боғланади. Бадиий адабиётда мавжуд бўлган тарихий учлик тимсоли Т. Жўраев томонидан янгича талкин этилади.

Маълумки, азадан одамлар ўртасидаги муносабатлар Тоҳир — Зухра — Қоработир учлиги шаклида намоён бўлгунчи эди. Тилаволди эса уни бошқачароқ, яъни аёл — эркак — аёл тарзида қуради. Тўғри, ўзбек адабиёти учун бундай учлик тал-

қини янгилик эмас. А. Қодирийнинг “Ўтган кунлар”, П. Қодировнинг “Эрк” каби асарларида иккита аёл ўртасида қолган эркаклар тимсоли яратилган. Бирок уларда ижтимоий-маънавий муҳитнинг таъсири туфайли ташқаридан кириб келган учинчи тимсол билан ўртада пайдо бўлган зиддият талқин этилади. “Бозор дунё” романида эса қонуний эр-хотиннинг ихтиёрий хоҳиш-истаги туфайли юзага келган кескин тўқнашувлар жараёни қаламга олинган.

Шу боисдан сиз асарда ижтимоий масалалар билан боғлиқ конфликтни учратмасангиз, хайрон бўлманг. Муаллиф асосий эътиборни қаҳрамонлар орасидаги очик тўқнашувлар силсиласини тасвирлашга эмас, кўпроқ қалб драмасыни таҳлил этишга, ички коллизиялар тасвирига қаратади. Бу жиҳатдан Нозима образи характерлидир.

Аввало, шунини алоҳида таъкидлаш ўринлики, Нозима кейинги йиллар ўзбек адабиётида яратилган янги характердир. У билмайин эмас, билиб туриб босган тиконининг дардини тортган, ўз бахтига ўзи болта урган аёлдир. Унинг қисмати менга допишманд шоиримизнинг “Тақдирин қўл билан яратур одам, Ғойибдан келажак бахт бир афсона” деган хикматли сатрларини эслатади.

Нозима севиб турмуш қурган эри Мансур билан 13 йил давомида ахил, иноқ ҳаёт кечирди. Рўзборида ҳамма нарса бут, егани олдида, емагани ортида. Бирок, унинг бахти кемтик — фарзандсизлик доғи аёлнинг юрагини ўртайди. Бу кемтик бахтни бут қилишнинг иложини йўқ, чунки Нозима аниқ билади — бепарзандликнинг бош айбдори ўзи. У туғмаслик касалига мубтало бўлган. Айбини ювиш, суюкли эрини бахтли қилиш учун ҳамма нарсага тайёр у! Нозима ана шу мақсадини амалга ошириш истагида хатарли йўлга қадам қўяди: эри Мансурни алдаб-сулдаб, бегона аёл билан уч-тўрт кун бирга бўлишга мажбур этади. Ҳа, айнан мажбур этади! Мансур дастлаб кўнмайди. Ўзининг “узукка кўз қўйгандек” ярашган ақлли, гўзал, ҳатто “бундай хотин билан аблаҳ ҳам бахтли бўлади”ган зукко рафиқасидан ажралиб қолишни истамайди. Нозима эса ўз аҳдидан қайтмайди, мабодо, эри бу йўлга юрмаса, ундан воз кечишини билдирди ва ўз наздидаги инсофли, мард, меҳрибон эрини измига солади.

Нозиманинڭ режасига қўра, қўшиниси Салима она билан бозордан топган хотин “инкубация” ролинини бажариши керак. Бу аёл хомилдор бўлиши билан уйдан чиқиб кетади-да, ойқуни битганда туниб, болани уларга “ҳадя” этади. Эрининг тоза қонидан бино бўлган бу болани Нозима ўз фарзандидек тарбия қилади. Шарт шуки, аёлни истаганча рози қилишди ва у болага опалик даъвосини қилмайди. Нозима билан Мансур бахтиёр, болалик уйлари бозор, ортларидан широкларини ёқувчи меросхўр бор, бойликлари кўчада қолмайди. Афсуски, бу ишнинг охири бахайр бўлмади. Нозима ўйлаганидек, Қаниза

“тўғри хотин” чиқмади. Кишлоғидаги ночор турмушдан, ношуд эридан норози бўлиб юрган Каниза бошига қўнган бахт қушини қўлдан чиқаргиси келмади. Боз устига “ўламан саттор, танимаган аёл билан бир тўшакда ётишга” кўнмаган Мансур хожи ҳам “сўлқиллаган, қорамағиз, офатижон, эркак зотининг кўзини ўйшатадиган” Канизанинг лаззатини тотади-ю, ундан кўнгил узолмай қолади. Ахир, у ҳам эркак-да!

Хуллас, адабиётшунос Х. Рульфо таъкидлаганидек, ёзувчи қахрамонининг ўзини ўзи ҳаракатга келтириши учун имконият яратиб беради-да, уни кузатиб туради, холос. Натижада, қахрамонлар муаллифнинг қўлидан тутиб, ўз келгуси тақдири сари бошлайдилар ва бу табиийликни таъминлайди. Нозима ҳам, Каниза ҳам, Мансур ҳам ўз характер мантиғига кўра ҳаракат қиладилар. Ўқувчи улардан ҳар бирининг тобора чигал тақдирлар майдонига кириб бораётганига ишонади.

Т. Жўрасев ўз романида қахрамонлари ҳаракат қиладиган замон ва маконнинг ижтимоий манзарасини чизишга алоҳида эътибор беради. Бунинг учун у шаҳар ва қишлоқ ҳаётини параллел тасвирлайди. Ғоявий ниятини ўқувчига мутлақо сездирмаган ҳолда образларни ифодалашда бадиий қиёслар усулидан фойдаланади. Китобхон фаровон турмуш кечираётган ва ана шу тўқни-сочинликни қўлдан бўй бермаслик ниятида каттис ишга қўл урган шаҳарлик Нозима билан “кўча-қўйда лақиллаб гап сотгани-сотган, ер ютгур” эри Самадга ўчакишиб, тирикчилик учун ўзини бозорга урган, дурустрок яшаш илинжида ҳатто номусини ҳам савдога қўйган қишлоқи Канизани бир-бирига таққослайди. Уларнинг ўй-хаёллари орқали адиб ўқувчини жамиятда мавжуд ижтимоий иллатларнинг туб моҳиятини равшанроқ англаб етишга ундайди. “Тиришмаса, боқимандалчилик кайфиятидан кутулмаса, қимирламаса” тирикчилик қозони ўз-ўзидан қайнамаслиги муқаррар замонда инсоннинг нималарга қобил ёки ноқобиллигини кўрсатиш ёзувчининг етакчи мақсадига айланади. Бундай таққослаш Мансур — Самад, Салима — Ўктамба, Наргиза — Арзиёвна, Зокир Набиевич — Қодир Алиевич образларида янада бўртиброк кўзга ташланади.

Асосий қахрамонлардан бири Нозима кенг тафаккурга эга шахс бўлиб, бирон ишнинг бошидан гутмаса ҳам, бирон соҳага йўлбошчилик қилмаса ҳам атроф-муҳитга, эртанги истиқболга бефарқ эмас. Жамиятдаги иллатларни кўради, маҳалла-қўй, одамлар оғзидаги майда-чуйда гап-сўзларни эшитади ва танишиш чекади. Қодир Алиевич хонадондаги меҳмонлар суҳбатидан кўнгли жойига тушади, унда эртанги кунга ишонч уйғонади. Бошига тушган бебахтликдан озорланиб, эркак деса, “ў” дейдиган ҳолга келиб қолган Нозима ўзига қўйган чегарани худди шунда олиб ташлайди ва Қодир Алиевичга мафтун бўлиб қолади. Бир тарафдан бошига тушган оғир қисмат, рашк ўти куйити чин маънода аёл эканини исботлаш ғалабсини туғдира-

ди, танасида ўзгариш содир этади. Бахтга иштиқлик эса уни Қодир Алиевичга етаклайди, фарзанд кўриш бахтига муяссар бўлади.

Асарнинг номида ҳам рамзий маъно мужассам. У романнинг қуйидаги сатрларида янада чуқурроқ аниқлашади: “Ажаб кизик дунё бу — бозор дунё. Бўлмаса, шаъйини тўхтовсиз ўйнаб турадимиз? Ахир, кечагина Қанизанинг бахти келишиб, тоши оғирлик қилиб турган бўлса, бугун Нозиманинг палласи босаётир. Шу боисдан-да, одам боласи муҳкам сир-асрорларга банди бўлса керак-да...”

Шуни таъкидлаш жоизки, асар қахрамонларни жамиятдаги иллатларга қарши турадилар. Жамият ҳар қачон ҳам беғубор бўлавермайди ва бўлиши мумкин ҳам эмас. Муаллиф ҳозирги кунимизда мавжуд иллатларни санаб ўтишгагина мойил бўлмай, балки куйинчак қахрамонлар тимсоли орқали уларнинг буткул барҳам топишини истайди, порлоқ келажак орзусида қалам тебратади. “Беш қўл баробар эмас” деганларидек, ҳалол-поқ замондошларимиз орасида ғимирлаган айрим нопок кимсаларнинг қилмишлари очиқ-ойдин қалам тиғи остига олинади ва муаллиф яқин келажакда жамиятнинг тозарувиغا, соғломлашишига ишонади. Бунда айбни бировларга юклаш йўлидан бормайди, балки ҳар биримиз ўзимизга талабчан ва ўрнатилган бўлишимиз, ана шундагина олдимизга қўйган эзгу ниёт, мақсадларга эришишга самарали йўл очилишига умид боғлайди. Зеро, ҳар қандай санъат асарининг ижтимоий юки ҳам шунда.

Романда ўқувчи эътиборини тортадиган образлардан яна бири, шубҳасиз, Қанизадир. Уни муҳокама қилишдан аввал, қалбига кулок тутайлик. У ҳақиқатан ҳам гўзал аёл эди, қараганнинг суки қирарди. Буни муаллиф деталлаштирилган тасвир ва ўзганинг нуқтаи назари орқали изчил кўрсатишга ҳарakat қилади. Бозорда унга кўпчилик иштиқозлик қилади, кўз уриштиради, кўп нарса ваъда қилади. Аммо у дарҳол кўниб кетавермайди. Ночор бўлса-да, унинг ҳам ўзига яраша орномуси, қадр-қиммати, ҳаёси бор. Бироқ ана шу гўзаллиги, латофати ўз қадрини топмаётгани уни эзади, ҳаётдан бездиради. Эри Самад учун бу гўзаллик маъбудаси фақатгина тунги лаазат буюми, ҳолос. Унда на муҳаббат, на эътибор, на эркалаш бор. Эрининг узлуксиз илиқишидан безган. У ҳам одамга ўхшаб тўқ, болаларини бағрига босиб, осойишта яшашни истайди. Майли, уйи қошона бўлмасин, исимасин, кўнгил уйи хотиржам, эрининг меҳри илиқ, болаларининг усти бут, қорни тўқ бўлса, бас. Шунга эришиш учун Қаниза ўзини ўтдан олиб, чўкка уради. Аммо бири икки бўлмайди. Эртадан кечгача тошгани нон пулидан ортмайди. Нима қилса, рўзғори бадастур, ўзи топармон-тутармон бўлади?

Бозорда бирга олиб-сотарлик қиладиган қўшнисини Салима опа тинмай унинг қулоғига катта бойлик, истегаганча пул топишининг осонгина йўлини қуйяпти. Унинг айтишича, Қаниза уч-

тўрт кунга бир бадавлат одамга ўзини бағишласа, ундан хомладор бўлиб, туғиб берса, олам гулистон. Сўнг оғзига сикканини олсин. Болани уларга бериб, яна ўз оиласи билан яшайверади. Байпули тарзида берилган ўн минг сўм пул, охори тўкилмаган жемпер, иссиққина этик аёлнинг кўзини ўйнатади, юрагини эритади. Бунинг устига “эркакнинг бўйнига бўйинтурук солиб, узанги такиб” минадиган онаси Ўктамби ҳам кизига пишанг бера бошлайди: “Роса етилибсан ҳозир. Қани, бенаво эркаклар буни билса! Эркак киши эмас, аёл кишининг ҳам суки киради”. Бу гаплар усиз ҳам тамшаниб турган Канизанинг нафсонияти “ўчоғига олов ёқади”. У катъий қарор билан шаҳарга қайтади.

Салима опа билан Мансурнинг ховлисига кириб келган Каниза кошонага хавас билан эмас, суқланиб қарайди. Биринчи қадамиданок кўнглида бошқача ният туғила бошлайди. Бу уйдаги ҳамма нарса — нияти кўнгли сингари покиза Нозиманинг бўлажак кундошини оёғи остига поёндоз тўшаб кутиб олишидан, унга пой-патак бўлишигача, мазали мошхўрдадан тортиб, олпоқ кўпикли, иссиққина вагнагача, юмшоққина шиппақдан охори тўкилмаган ички-ташки кийимларгача — барчаси бундай нарсаларни тушида ҳам кўрмаган Канизани лол қилади, айни чоғда кўнглида валати ниятларини түгён урдиради. Ёзувчи дастлаб буни очик айтмайди-да, шу ишга билиб-билмай аралашиб қолган Салиманинг нуқтаи назари орқали баён этади: “Канизанинг суқ билан ёнаётган кўзларини кўриб, хавотирни яна ошди”. Бу хавотир бежиз эмаслиги воқеалар ривожиди ойдинлашади.

Азиз ўқувчи! Мен романинг бошланишидаги воқеалар тафсилотига бежиз кўпроқ тўхталаётганим йўқ. Зеро, роман сюжетининг бош тугунини илк саҳифаларданок ўртага ташланади ва ундаги барча чизикларни ўзига мустаҳкам боғлаб туради. Қолган воқеа-ҳодисалар ана шу тугун атрофига уюштирилади ва биронта персонаж ҳам эътибордан четда қолмайди. Бора-бора Мансурнинг шахсий ҳаётидаги чигалликлар ижтимоий муаммоларга боғланади. Персонажлар ҳаракат қиладиган маконнинг кенгайиши ижтимоий муаммолар доирасини ҳам кенгайтиради. Уйдан ўз ихтиёри билан чиқиб кетган Нозиманинг мактабдаги фаолияти орқали маориф, Мансурнинг акаси Зокир Набиевич вилоят ҳокими этиб тайинлангани муносабати билан бошқарув соҳасига, Каниза орқали кишлоқ ҳаётига оид долзарб масалалар ўртага ташланади, уларни ижобий ҳал этиш йўллари изланади.

Муаллиф ўз ғоявий ниятларининг самарали яқунланиши учун турли поэтик воситалардан фойдаланишга ҳаракат қилади. Шулардан бири қаҳрамонларнинг кўзгу тарзида намоён бўлиш усулидир. Бинобарин, Мансур, Нозима, Каниза, Қодир Алиевичларнинг ҳар бири муаллифга ҳаётнинг турли томонларини акс эттириш учун бадний кўзгу бўлиб хизмат қила-

ди. Биргина Канизанинг ўзи кишлоқдаги турли муаммолар — фермерлар фаолияти, мактаб соҳасидаги келишмовчиликлар, айрим одамларнинг ночор аҳволи, инсоннинг шахсий манфаат йўлида ҳеч нарсадан тап тортмаслиги каби иллатларни кўрсатишга ёрдам беради. Мансур аввалида тадбиркорлик асосида тўғри бойинган бўлса, бу йўлда собит қола олмайди. Имкониятлари кенгайиб бориши асносида билиб-билмай турли жиноятларга қўл уради, атрофда турли иллатларнинг шаклланишига йўл очиб беради, натижада Мансур мансу бўлган “ҳукмрон” доира касалланади, ўз-ўзидан жамият ривожига вақтинча бўлсада, тўсик бўлиб қолади. Шундай қилиб, у қусур ва иллатлар илдизини кўрсатишга кўмаклашса, Қодир Алиевич соғлом кучларнинг рўёбга чиқаётгани, салмоғининг ортаётганини исботлашга ёрдам беради. Айниқса, дўстлари билан суҳбатда ҳалоллик бўлмагунча, ёрқин ҳаёт қуриш кийинлигини исботлаш ниятида келтирилган “Ҳалол — Аллоҳ” сўзларининг ҳамоҳанглигига ишора қилиниши ибратлидир.

Романда адиб қахрамонларнинг нутқини индивидуаллаштиришга, уларни ўз тилида сўзлатишга алоҳида эътибор беради. Айниқса, Фарғона шевасига оид кўплаб сўзлар, шунингдек, эски тарихий сўзларнинг муваффақиятли қўлланилиши, янги истеъмолга киритилиши фойдалидир.

Шулар каторида жаҳон адабиётига ҳос дурдона ҳисобланган — афоризм ва қанотли сўзларнинг ушбу асарда ҳам кўплаб истифода этилганлигини табриклаш лозим. Халқ тафаккурининг ушбу ҳодисалари ўзбек ҳаётий фалсафасига йўғрилган бўлса, қўллаб-қувватлаш даркор деб ўйлайман. Муаллиф нутқи билан персонажлар нутқи ўзининг оҳанги, бадий савияси, лексикаси, синтактик қурилиши билан ажралиб туради.

Хуллас, романнинг фазилатлари ва албатта, ундаги баъзи жузъий камчиликлар ҳақида яна мулоҳазалар билдириш мумкин. Лекин ўқувчи ўзи мутолаа қилгач, дўшини олиб қўйиб фикрлаб, мағзиши чакканга нима етсин?! Шунинг учун мен мулоҳазаларимга шу ерда нукта қўйиб, Сизни ўйлашга, мунозарага чакираман. Балки менга ёки ёзувчига айтадиган гапларнингиз бордир? Эҳтимол, бизнинг айрим мулоҳазаларга қўшил-массиз? Марҳамат!

Ўғлош СОЛИЖОНОВ,
филология фанлари доктори.

*Кишига насихат қилмоққа замоннинг ўзи
кифоя қилади.
Ҳадисдан.*

I

Бозор. Қисқа муддат тин олган бу марказий бозор сўфи обдаста кўтармасдан яна жонланди. Унинг чор тарафига турли хил ғийқиллоқ, эски машиналар алағда-жон етиб келиб, инқиллиб жон таслим кила бошлади-лар. Хозирда кучга тўлган, навқиронлик кезида автоюезд деганлари аллақачон дарвозалар ёнига тирбанд бўлган. Кабиналаридан афт-ангори гезарган, аёз ютиб қалтираётган кимарсалар тўну фуфайкаларга бурканиб, кимтиниб, ҳамон ерга тушишга юрак бетламай ўлтиришибди. Сон-саноксиз аравачалар елка суриб, улоқ талошига кисталанг, маст-аласт отлардай димланмоқда. Улгуржи савдо авжланыпти. От кимники — минганники, хўрда кимники — урганники, лош кимники — тортганники, қоп кимники — сурганники... Қалтак — ғўраники, пул — тўраники... Бозор дегани шу — торт-торт дунё...

Қаердан бино бўлди шунча оломон, худди ердан потирлаб чиққан кўзикориндай одам босди бозор атрофини... Аксарият болалар, аёллар... Бозор ён-веридаги дўконлар, чойхоналар, ошхоналар ичи риж-биж одам эканми, осмондан ёккан кумурскалардай тўлдирди гўшаларни. Кўзини ишқалаган, керишган, йўталган, оғзи йиртилай деб эснаган ахли замона айни шу ерда. Кетига совуқ сув уриб келганлар чорсисини ёзади, юзини хўллаганларнинг кўзлари олазарак. Кимдир нон кавшайди, ошқозон ҳам бирга уйғонган бўлса нима қилсин, балки олдинроқ уйғонгандир... Оғзига нарса тикаётганларни кўрган файласуфнамо сўзамоллар “буни каранг-а, хайрият, одамнинг қорнини ҳам молниқидай қилиб қўймаган экан, еб турса нима бўларди-а?” деганча мия чархлайдилар. Фафлат уйқусидан уйғонасолиб, оғзига захри қотил тикқанларни айтмайсизми? Аллақачон ўрама қоғозларда эриган нослар ахлат каби оқмоқда. Ҳализамон шаҳарга жон кириб, наъраси тезлашиб боряпти.

Маълум фурсат кечгач, бозорнинг ичига одам тўлкини денгиздай ёпирилди. Нимранг тун тонгга ўрин берги-

си йўк. Одамлар “виз-виз”. Кўр эр-хотин етаклашиб, бирида рубоб, бирида чилдирма, ўз ўрнига шошилган. Хотин овоз чиқариб, томоғини синаб кўради. Эри рубобни хали тўрвасидан чиқаради, хали солади. Тиланчилар қўл ва елкаларини укаламоқдалар. Паттачилар қўлларини улардан-да ўтказиброк қашишади. Дошқозон кайнашга келмоқда. Тунда яхши ухлаган ёхуд кечани оромбахш ўтказган кишиларнинг кайфи чоғ, харидор чорлаб, сайраб, гувиллаб осмонга ўрлаётган дошқозон товушига сайқал беради. Гувиллаган бу сасга янги ёпилган нонларнинг анвойи хиди, ҳамон уйқусираётган болаларнинг гўштқуйди тандирларига ёкиб юборган ўтидан кўтарилаётган кора тутун, кабоб кўралардан буруқсаётган ўткир хидли оқ тутун, бир томондан нос, иккинчи томондан балиқ сассиғи омухта, аллақачон бурун ва томоқларни карахт этди. Жой таллашиб, ёхуд дафъатан кириб қолган нотагон дехқоннинг копини тортиб жиккамунт бўлаётган, овози ўткир, оғзи шалоқ бозорчи хотинларнинг шангиллаши, сахармардонда айримларга нохуш бўлса-да, бу ҳолга кўникиб кетган бозор аҳлининг ғайратини кўзгамоқда эди.

Каниза автобусдан тушди, автобус ўлгур ҳам эрининг қучоғига миҳланган очофатларнинг касрига кеч етиб келди. У жойига шошилди. Уч кундан бери кечки помидор сотади. Тузловчилар кўп. Ҳозир, шу харидорғир. Кечагина картошка сотаётган эди, картошкачилар бозорни босиб кетди. Шунча торозидан урмасин, тўртта нонга пул чиқмайди. Одамларнинг ҳам чўнтаги қуриб қоляптими, ким билади, сотувчи мингта, олувчи битта. Кечга қолганига куйиниб, елка қураги тортишиб, қақшаб турганига қарамай, жойига етиб келганда, бироз кўнгли таскин топди. Шериғи – шаҳарлик Салима опа, яхши, улгуржи помидордан унга ҳам олибди. Яшиқларни жой-жойига кўйиб, помидорларни кўздан кечириб, сотишга тайёрлар экан, энгашса, турса, қураги муз, тортишиб, чўғ босишни хохлаётганди. “Эркакларни ер ютиб кетса бўлмасмикин-а? Ишинг бошинингдан қолгур, пайпасламай ўл, алқаш, эшшак... Ёз, иссиқ бўлса ҳам гўрга экан”.

Каниза оёғининг музлаганини хис қилди, чашига таяниб, ўнгини номига ердан узди. Барибир, оёғи муз қотарди. Шиппақлар иситармиди? Шундай совуқда маҳси зўрға илитар. “Яримта нон топиш қўлингдан келмайди, қорнинг оч-тўқ, падари лаънат”. Сувни сал илтиб ювнай

деса, ўт ёкиш керак, афтобуста кеч қолади. Битмаган, янги уйининг тешикларидан изғирин “салом” деб турибди. Совуқ ич-ичига ўтиб кетди. Ошиқмай ер ютсин қайнона-қайнотасини ҳам, битмаган уйга хайдашди. Ановининг юриши шу — юрмайдиган, ўлакса машинасининг тагидан чиқмайди...

— Ха, эгачи, нималар деб шивирляясииз? — хаёлини бўлди шериги Салима она.

— Йўк, ўзим.

— Нима, хўжайин...

Каниза елкасининг оғриғига қарамай сал илжайди.

— Сиздай хотинни қўйиб-қўярмиди, жонидан? — хаёлида бир нарсалардан таъмаланиб сўз кичади Салима.

— Вой-ей, шундоқ пулдор бойваччаларнинг арзанда хотини бўладиган одам қишлоқда бола-чақа бокаман деб юрсангиз-а?

Каниза, яна кечаги гапни бошляпти бу хотин, деб ўйлади-ю, кеч қолганда помидор олиб қўйгани боис қаттиқ теккиси келмади. Ҳозир Канизанинг хаёли бошқа нарсаларда эди. Қачонгача бундай бўларкин? Пул топиш кундан-кун оғирлашиб кетяпти. Кузнинг охирги ойига ўтибди. Мактабга борадиган икки боласининг устига зўрға амал-тақал нарса топиб беришди. Уйдаги бор нарса — мена-чеваю сабзавоту нима қўлга кирса қолмади. Ҳатто бир-икки қоп қишга асрашга ёйиб қуритилган инёни ҳам сотди. Энди, бу ёни нима бўлади? Анов ер юткур, кўча-кўйда лақиллаб гап сотгани-сотган. “У ёк-бу ёкка кетаман” деб бир йилдан бери бошни оғритади. “Кетишга ҳам пул бўлиш керак-ку” дейди, санғигани-санғиган. Чўлда шерикчиликка ер экаман, дея ёз бўйи юрди, охири қовун-тарвузнинг палаги ўлиб кетганини бахона қилиб қутулди. Ўша ёқдан келтиргани ярим принцип сарик сабзи бўлди. Мана, бир йилда топгани. Бу ёқда уч хона олди айвон қилиб бошланган уйининг полсиз бир хонасида ўтиришибди. Қиш келяпти, хали печка ўрнатилгани йўк.

Каниза бозорчиликни ўзича бошламади. Қимирлама-са, тиришмаса — очдан ўлишар, агар? Сут-қатик сотиб юрганларга қўшилди. Тайёр автобус. Маҳалланинг сут-қатикчиларини ташийди. Мана, шу йил ёзигача елкалари майишиб, домлар орасида сут-қатик, тухум сотди, бақира-бақира томоғи қирилди. Бирини икки бўлмади. Шерикларининг гапига караганда, олдинги йиллар тушпа-

тузук пул топиш мумкин экан, борган сари, айниқса, бу йил қурғур сут-қатик ҳам ўтмаяпти. Юриб-юриб Канизанинг оёқларидаги кийими тўзиди, топгани, сут-қатик эгаларининг пулини бергач, пон пулидан ошмайди. Автобуснинг кираси ҳам малол келадиган бўлди. Шунини сездими, Саттор ошқовокнинг ўғли Мутал хайдовчи бир кунни автобусда якка қолганда нима дейди дегн, шилқим, ўл, кечаси чиқиб турса, бепул юрар эмиш, бетингдан бузулгурни гапини қаранг!

Бу иш бўлмади. Каниза ўзини бозорга урди. Бозорни уйдан, ховлисида чикаётган нарсаларни сотишдан бошлади. Бир ҳафта деганда, бозорчиликнинг ҳадисини олди, пасту баландини ўрганди. Бу ерда талашиб-тортишиб кун кўрар экансан, ҳалол-ҳаром демас экансан, алдасанг сенники, алдамасанг бировники экан. Харидоргир молга от, пулга чанг солар экансан. Кўзинг ўйнаб, биров олаётган пулга суқинг қирадиган бўлиб қоларкансан. Сен билан савдолашган хира одамларни, закончиларни ўлдиргинг келаркан, ўзинг сингари бозорчиларга Худо уришни тиларкансан, бировнинг чўнтагидаги мўмай пулни кўрсанг эсинг оғаркан, анча-мунча ҳаром-харишнинг фарқи қолмас экан. Ўзингни сотворгинг келади баъзан. Сотаётганлар йўқми, сотишяпти ҳам... Ўша мақтанчоқ, беҳуда ўзига ишониб, бино кўядиган, иккита темир тишидан бошқаси сап-сарғайиб кетган, носдан оғзи буруқсаб турадиган ўлаксанинг кучоғида юрибди-да, гул юзини сарғайтириб... Бу ерда кош-кўзини сузаётганлар қанча? Хўв анови сўтак хозир ёнига яна келади. Қараб-қараб кўйяпти. Уй олганмиш. Яқинда машина олармиш. Каниза хўп десаёқ бўлди, дунёнинг у четига ҳам кегаверармиш. Топгани Канизаники эмиш. “Давай” деса бозорда хар кунни топган пули Канизаники. Гўлайиб туриб, “хотин, болачакам йўқ” дейди. Шу ерларда ивирсиб, ковак-қандикларда ётиб юради. Хотини кўз ёши қилиб, рўмоли учини тишлаб, пул олиб-кетиб туради. Ёлғонни ямламай ютади, ер ютгур. Узокдан хотини майшайиб, оқсоқланиб кўринди дегунча, уни бир четга тортади, алдаб-сулдаб жўнатади. Э, бунақанги афирислар, тайини йўқлар тўлиб ётибди атрофида...

Эркакларга хайрон қолади. Ғами пулда, кўзи олма теради. Шундай яратган эканда. Ана, суллоҳ яна шу ёққа юрди. Каниза тесқари бурилиб олди. Елкаси бўйин аралаш санчди, бўйини толганга ўхшарди. Ишқилиб, қал-

ласи бурилмай қолмасайди? Қорни очиб, кўнгли озди. Суллоҳнинг етиб келганини ҳис қилиб, Салима она томон силжиди. Яхши, анов йўл-йўлакай бир таниши билан кўришиб, гаплашиб қолди. “Ўша олиб кетса эди”, барибир суллоҳ келди, прилавкага таяниб:

— Қалай энди, қора мағизим, хўжайин яхши эканми? — рашкнамо гап учирма қилди.

Каниза индамади. Унинг ўрнига Салима:

— Куёв деган шу маҳалда курук сафсатага келади-ми, уят-е, — деди ва Канизани туртди. — Келинни қорни сурнай чалашги.

— Ие, ие, ана холо-ос. Тўғри айтасиз. Қалла қурғуринламайди-да, — дея бурилди суллоҳ. — Хой бола, обке пиражкани бу ёкка.

Бола шу захоти етиб келди.

— Бешта пиражка бер, — деди у, — қанчадан ўзи нархи?

— Картошкали, йигирма беш сўмдан.

— Мунча қиммат қивординг? Бўпти, пулини хали оласан...

Бола кўнмади. Тирхашлик қилди.

— Хой бола, хў-ў-на жойим, биласан-а? Ўша жойга ўт, бераман, — деди суллоҳ ва Канизага пиражжаларни узатди, биттасини ўзи оғзига солди. — Ейверинглар, менга битта бўлади, хали қулинг ўргулсин кўй ёғида шўрва ичганман, икки порси манти ҳам едим. Ўзиям уч чойнак чой ичдимми?..

Салима билан Каниза икки донадан пирожкани зумда еб қўйдилар.

— Хой, куёв, — деди ҳазилга олиб Салима тагин. — Келинга совуқ ўтиб қолибди, оёғидагини қаранг, қанака куёвсиз?

— Хих-хих-хих... Сўлахмон, пуллари тахмон, сувга пишгандир-да?! — Сўтакни узоқ йўтал тутди, охири кизариб-бўзариб, бўғилган овозда йўтал аралаш: — Обберамиз, прансузскийсидан, сонларига ўт калаворадиганидан...

Суюқ сухбатга харидор чек қўйди. Салима ўн кило помидор сотди. Суллоҳ Соли сариқ анча вақт ишшайиб турди, сўнг кетди.

— Оғзингдан сувинг келмай ўлсин, — деди Салима ва афти буришган Канизага ўгирилди, — инкубассани ўйлаяписми, бир қарорга келинг энди. Юрасизми, камбағал бўлиб, пулни тағида қоласиз. Бозорни елкаминг

чуқури кўрсин деб, яйраб-яшнаб, ками кўстнигизни битириб оласиз. Ҳомиладор бўлганингиздан кейин ҳар куни пул олиб турсангиз ҳам бўлаверадиде. Қийинчилиги тўққиз ой экан, туғасиз, топширасиз, ҳеч нарса бўлмагандек кетаверасиз. Хурсандчиликларидан пулу тиллога кўмиб ташлашади сизни. Эру хотини ўзи хоҳлаганидан кейин ўйланиб ўтирадимиде, одам? Ўзлари боқиншади, туғиб берсангиз бўлгани. Хотини Нозимахон жуда эсли хотин. Ён кўшим-да. Ўн уч йилдан бери фарзанд йўқ. Бормаган, қаратмаган жойлари қолмади. Айб хотинда. Эру хотини апоқ-чапоқ. Ажрашгани кўзи қиймайди. Вой, ўшандоқ уй-жойларни биров ташлаб кетадимиде-я?! Бўй етган қизим бўлганда, дод десаям, вой десаям ўраб-чирмаб олиб кириб берардим. У болани кўнгли нозик. Эрини айтяпман. Пул демаган, обрў демаган, машина, улфат-дўст ўшанда. Профессорни боласиде. Ўнтами, йигирматами магазини бор, заправкасиям битди. Пулга кўмиб кўяди сизни. Нима, бирга яшармидингиз? Никоҳлайди, беш-ўн кун ров бориб-келиб турасиз, қарабсизки, ёпишади-қолади. Кейин кетоврасиз, туғиб берсангиз бўлди-да, пулни тагида қоласиз...

— Мендан бошқа қуриб кетибдимиде, Салима опа? — деди Каниза бошини бир ёкка ташлаб чўзиниб, бўйин оғриғи азобиде, аслида у бу гапларга ишонмасдиде...

— Вой Канизахон, сиздан бошқасига унайди дейсизмиде, у жуда қарранда, бой, нима деярсиз? Сизга билдирмай неча марта кўриб, зўрға кўиди, — гўё зардали хулоса ясади Салима. — Бахт қушингизни учирманг... Камбағални бекорға камбағал қилиб кўймайди, ўзи. Оёғининг тагида тилло турса тепалаб ўтади.

Кузининг куни қисқа. Яхши, помидорлар сотилиб бўлди. Салиманингни пулини берди. Ўзига саккиз юз сўм қолди. Каниза тўртта нон олиб, автобуста ўтирди. Оғрик энди бутунлай белидан бўйнигача ўраб олди. Автобус "дик" этди, жони зиркиллайдиде. Йўл ҳам бир узайиб кетди-ки, бора сола ётиб олади. Нон олди. Овқатга ёғ ҳам йўқ. Бир гап бўлар.

Ўғли ва кизи кўчада ўйнаётган экан. "Нон" деб югуринди.

— Уйга қирайлик. — деди кизига, — тўртта нонни еб бўлишдингиде? Ё ҳамма болаларга бўлиб бердиларингидеми?

Халтасини ушлаб қирган кизига нон ушатиб берди.

Ўғлига ҳам. Ўзи тўшакка ёнбошлаб қолди. Бир оздан сўнг дилдираб исимагач, ўғлига:

— Бор, ёғ баклашкани олиб кел-чи, — деди, — ўла, бир хўплам қолган бўлсин, ишқилиб...

Идишни қоқиптириб, елкаларига суркатди. Хонадаги совуқ суягини зирқиратарди. Тез кийиниб ўраниб олди. Яхши, улгуриб қолди, ўранаётганда чирок ҳам ўчди. Ён-верига болалар чўзилди.

Ярим кеча эди чоғи, эри келди. Эшик олдида оёғини қокди ва ичкарига кирди.

— Хей, овқат қилдингми? — бурчақдаги қозонни очиб кўрди у, тимирскиланиб нон топти-да, қавшашга тушди.

Ухлаб-ухламай, жони ором топмаётган Каниза аламини ичига ютди. Тишини-тишига қўйди. “Бу аблах билан яшаб бўлмайди. Ажрашиш керак. Иккита боласи бўлса боқиб олади, барибир ўзи боқяпти. Падар лаънати юргани-юрган. Бир мундок эркак кишига ўхшаб қам еса экан? Анов фалончиларни эри тушпа-тузук топиб-тутишяпти-ю? Гап сотмай ергина ютгур! Қорни тўйса бўлгани. Қаёқдан ҳам шунга тегди? Онаси-да, нариги маҳалла, кўзимни олдида бўлади, деб қилди, уни шу харомхўрга. Ака-укалари тушпа-тузук, бу эса носқовоққа нос борми... Хе, ўл! Ергина ютсин сани. Ҳали кўрасан, шаҳарга кетиб, йўлимни топиб кетмасам, отимни бошқа кўяман. Очдан ўлиб ҳам кетасан ҳали мен бўлмасам...”

Салима опа ўлгур ҳам хадеб инкубасса, инкубасса демасдан тузукроқ одам топса, ўшани этагини ушларди. Уни ҳам тошган гапи шу. Қуриб кет. Инкубассанг бош-шингдан қолсин. Никох ўқитармиш, бола бўлгунга қадар бирга ётиб юрармиш, кейин туғиб бериб, кетавсармиш... Катта тўлайди, дейди. Нимани тўлайди? Ҳозир ҳамма эркак бир гўр, алдаса бўлди. Хузурингни кўриб олса хисоб. Афирисдан кўпи йўк ҳозир. Анов сўтак ҳам шопи-пояга бир сув қўйиб олса, бўлгани. Кўзлагани шу. Битта мардига учраган эди-ю, қўлдан чиқарди. Ёнидаги пиёзчи жувон уриб кетди.

Қимир этса жони оғриб, тонг отгирди. Бозор бормаса бўлмайди. Нима еб, нима ичишади? Тишини-тишига қўйиб уйдан чиқиб кетди. Бозор яна шу. Гувиллагани-гувиллаган. Кечгача помидор сотди. Охири бир яшик қолди. Салима опа тез тугатди. Тушдан кейин уйига кетди. Негадир, у қайтиб келди. Бу пайт Каниза гал-стуклик хира билан олишаётган эди. Хира бир яшик

охирги помидорни халталарига бўшатиб, кўз сўм бериб кетяпти. “Тўхтанг, нима деяпсиз? Ўрнига кўйинг” деса, “Бозордан йўкотаман”, эмиш. Не, ўзинг кимсан? Дўк-пўписа билан канақадир книжка кўрсатиб халта тўлдирасан, ярамас. Салима она қўшилгач, охири галстукли шляпа помидорни ербурун тўкиб ташлаб, “Эртага бозорга кириб кўргин...” дея дўк урганча тунуриб кетди. Канизанинг елка оғриқлари ҳам унутилди. Карғана-карғана помидорларни яшикка териб солди. Қани, битта одамнинг раҳми келса. Яхшиям, шу Салима бор.

— Ўзингизни босинг, бу ифлоснинг тирикчилиги шу, — юнати уни Салима, — патгачилардан ҳам олади, бозорқўмга харажат қилдиради, ер ютқур!

— Чатанагини кериб қўяман, энди келсин. Кўрқадиган энасини қорнида! — ҳамон овозини пастлатмасди Каниза.

— Бунақалар қўпайиб кетди, — хулосалади Салима, — келинг энди, бошини ўзи есин, парво қилманг, — дея халтасидан янгигина аёллар этигини чиқарди.

— Ёмғир, хавони қаранг, мана буни кийиб олинг, шу хавода шипшакда юриб бўладими, рангингизни кўринг...

— Нимага кияман? Ким берди буни?

— Кий дегандан кейин кийсангиз-чи?! Худонин меҳрибончилиги. Қўшним берди. Нозимахон хали оёғингизни кўриб кетган экан. Шунақа, сизга билдирмай хабардор бўлиб туради. Худо деган қиз экансиз. Қундошингиз бирам меҳрибон. Ўз қўли билан кўтариб чиқибди. Мана бу жемперни ҳам кийиб олинг, — Салима яна бир оҳорли, қалин, қишда ҳам кийса бўладиган узун товус суратли жемпер чиқарди. — Хали шошмай туринг...

Этикни кийган Каниза жемпер енгига қўл тикаркан, оёғининг шу захоти илиганини ҳис қилди.

Ён-веридаги бозорчилар Салимага:

— Синглингизни ясатяпсизми, ҳа, куёв топдингизми, дейман, — дея хазил-мутойиба қилишди.

— Ҳа, ўзим каммаими, анча-мунча куёвдан, — жавоб қилди Салима.

“Қутлуғ бўлсин” кўпайди.

— Энди, — деди Салима ёнидан пул чиқариб санаркан, — бир, икки, уч... Манг, ўн минг пул, эгачи. Бу ҳам сизга. Қани, қўлингизни кўтаринг. Худо бизга ҳам бёрсин.

Каниза пулни дархол олди.

— Бугун қолинг бизникида, — деди Салима.

— Йў-ў-ўк, бормасам болалар бор...

— Майли, уларни тинчитиб, бир-икки кун қоладиган бўлиб келинг.

— Мана бу бир яшик помидорни олиб қўйинглар, қизлар, — атрофга мурожаат қилди Каниза ва бир яшик помидорни даст қўтариб, қўшни бозорчи хотинлар ёнига келтирди. — Шуниям сотиб қўясиз.

— Вой, товба, ўзимники турибди хали, хозирок автобусиз кетмайдигу, — эътироз билдирди бозорчи хотин.

— Кетади, — деди қатъий Каниза, халтасини тез олиб Салима опа билан чикиб кетишди.

— Сомса еймизми? — деди хонтама бўлиб Салима, иссиқкина сомса олдидан ўтишаркан.

— Майли, — ўша ёкка бурилди Каниза.

Улар сомса ейишга тушдилар. Иссиқ кўк чой ичишди. Канизанинг ичига иссиқ югурди. Жони ором олди. Елкасининг оғриғи ўз-ўзидан бархам еди. Эзиб ёмғир ёғмоқда эди.

— Канизахон, меннинг гапимга кирсангиз, кам бўлмайсиз, — чой хўпларкан сўз қотди Салима.

Каниза хўп бўлади, дегандек бош ирғади. Хозир унинг хаёли Салимада эмас, кеча тунда оғриб ётиб “Э, хозир бировга биров пул берадими, инкубассага бало борми?” деб ўйлаганди, у ҳам алдайди-да, ҳеч бўлмаса элик минг берса экан, деганди. Демак, берар экан. Каниза нимадан кўркади? Ўша мишиқи эриданми? Ўша хайдаб чиқарган қайнона-қайнотасиданми? Ўтаверсин, Каниза билганини қилади. Қай бири меҳрибончилик қилиб оёғига иссиқ этик, устига минг йилдан бери етинмай юрган жемперни кийгизиб қўйди? Қайси бири? Ким унга ўн минг пул бериб қўйибди? Ўша опасими, мактабни ман-ман деган директорининг хотинчаси? Дадасими, номига фермер? Қайси бири? Тошини тераверсин.

Салима Канизага хайрон боқди. Гапимни эшитмади, шекилли, деб ўйлаб яна қайтарди:

— Канизахон, мен бир нарсани билмасам қилмайман. Аклингиз етгандир-а, қанақанги одамлар оғиз очяпти...

— Бўпти, — деди Каниза. — Турдик.

Сомсанинг пулини секинроқ юриб борса-да, поилож Салима тўлади. “Пишшиқкина бор, бу қишлоқи ўлғур, — кўнглидан ўтказди у. — Хали бу қирчанги адабгинанг-

ни бермаса эди, Нозима кўшни. Нима қилсин, Нозима кулок-мясани еб кўлига беряпти. Эридан кўра бу астойдил. Тинчгина ўтирибсан, сенга нима-я, хом сут эмган банда. Эринг айтганда ҳам нафасини ўчирмайсанми? Ишқилиб, бу гадо кунингни кўрсатмасада!”

Бу гапни Нозима уч-тўрт ойдан бери оғзидан қўймайди. Ён кўшниси эмасми, чиккани-чиккан. Ўтган йилдан бери ҳаракат қилишади, тузукрок бир хотин топилмайди. Битта-иккита топганлари эрига ёкмаяпти. Хожи ўлгурни кўнгли анча-мунча битликини хохламайди. У кишим афифасини кўмсайдилар. Туғиб берса бўлди-да. Чиройига нон ботириб ермикин? Нима дейсан энди? Болалар уйдан битта-яримтасини олиб, бокиб олишса бўладику. Унга ҳам ноз қилишади. Ҳаром-саром болалардан ким чиқади-ю, ким бўлади, деб ўйлашади.

Мана шу қорамғиз кишлоқини пошпомизнинг кўнглилари тусаб қолибди. Бугун бир кун уйига эрта боради деб борган эди, яна Нозимахоним сепини ёйди. Қўшнинг тинч, сен тинч деб шунга айтишса керак-да. “Кечаги совуқтаги аҳволини қаранг, мана буларни олиб бординг, унамаса унамасин, хайри Худо, ўзим бир кийиб, киймай қўйганман” деб қўярда-қўймай жўнатди. Яна ўн минг сўм бергани-чи? Салимага бермайди. Йўқ, Салима, пошукур бўлма. Қўшни бўлса шунчалик бўлади. Нафсламирини айтганда, қўшнисини иккови ҳам яхши, умрларини берсин.

Салиманинг куйганики, Нозиманинг егани олдида, емагани ортида, шахзодадек суксур бойвачча эрининг даври даврониди тиллоси бижиб, айтгани-айтган, дегани-деган даврон суриб юрибди. Эри бола, фарзанд деб ўлиб қолаётгани йўқ. Нозимага нима бало экан? Эринг айтганда ҳам алда, кучоғини бўшатма, жувоп ўлгур. Оғзингдаги ошингни олдириб ўтирсанг эди, хали мулла мушук бўлиб. Қаёқдан биласан, бу бозорчи кишлоқилар нима ўйлаб, нимани нетиб юришибди? Мол сиртидан ялтилаб кўринаверади. Худо биледи, ичида нима бор? Одамларга ҳам хайрон қоласан. Нималарни ўйлаб, нималарни қилишмайди-я? Қилса, қилсин-е, Салимага нима? Ўзлари қилиб, шўрига шўрва тўкиб ўтиришмаса бўлгани. Мол-давлат нималар қилмайди. Ичларини гушуртираётган бўлса керакда.

Салима пулни тўлаб, ошхона айвони олдида ёмғирдан сақланиб турган Канизанинг олдига келди.

— Ҳали автобуста анча бор, айлапман, — деди Каниза.

— Майли, мен борай. Эгачим кутиб ўтирибди. Хурсанд бўлди, деб айтиб кўнглини тинчитиб қўяман, — хайрлашди Салима.

— Кейин яна берадими? — сўради Каниза.

— Беради, сиз меннинг гашимга кириг, ҳали шундай берадики, бу нима? Эртага қоладиган бўлиб келинг. Ошиғиз олчи.

— Билмадим, аммо келаман...

Салима кетди. Каниза у берган пулни халгадап олиб, ичкарига жойлади. Ўзининг пулини санади, бир минг икки юз сўм ишлабди. Бугун дови ёмон эмас. Болаларнинг камини олсинми? Олмайди. Отаси бор, олсин ўша. Ўн мингни топиш осонми? Сентябрда опаси уч мингга олмади. Мана пул. Бугун тўппа-тўғри қайнонасиникига борсинмикин? Э, нима қилади, ўша писмайган қайнонасиникида? Эшикдан кириб борди дегунча, қарзларидан гапиради, пулдорлардан гап очади. Эпласанг фермер бўл. Ана, Кўзи тоға ҳам фермер. Ҳамма ёғи пул. Турди кал тоға ҳам фермер, пул битлаб ётибди. Булар бўлса, унга пул берган, бунга пул берган, планини бажаролмай тўлаган, яна алламбалолар.

У ёмғирдан қочиб, айвонли қатор дўконлар пештахталарини айланиб юрди. “Пулни маҳкам қил, бир тийинини ҳам сарфлама” дерди ўзига ўзи. Одамлар худди унга қараётгандай, ундан қўз узмаётгандай туюлар, тез-тез жемперининг барлари ва оёғига қарарди. Худо бериб, бойиб кетса-я?! У хаёлан шоҳона касрларда шоҳойимдек кезинар, ўзи билган, алам ўтказган одамларни, йўк, бутун дунёни оёғини ўптириб, бурнидан ип ўтказиб, пойига чўктирарди.

Бугун у атай қайнонасиникига кириб ўтади. Куйсин ўша мочағар. Шунака ўғил туғмай, тўнғиз кўшгур. Билади, у нима дерди? “Уйингларни ўғнасаларинг бўлар эди” деб пинғиллайди-да. Каниза бармоқларини жамлади: “Ҳа, ўғнайди-я! Ўғнасин ўша хўкиз... Ҳали кўрсатаман ҳаммангга!”

II

Позима қайнонасининг кечлигига тайёрлаган овқатини энди ўраб ҳам бўлган эдики, кичик эшик очилиб Мансуржон кириб келди. Позима дарҳол ошхонадан унинг истикболига шошилди, қўлидаги парсаларни олди.

— Вой, жуда ҳам яхши вақтда келдингиз, дадамнинг овқатини олиб кетаётган эдим, — деди у мамнун. — Сиз ҳам борсангизчи, дадам хурсанд бўларди.

Уйга кириб, ечиниш тараддудида турган Мансуржон тўхтади, тўғри, бориш керак. Илгари кунни борган эди, боради.

— Тушда борганингизда яхшимидилар? — деди у.

— Яхши, ишпахаси ҳам илгаригидай бўлиб қолдилар, илгари кунни олиб борган дорингизни фойдаси тегибди. Дўхтир хабар олиб турибди экан. Акам ҳам келган эканлар.

— Кетдик, — деди Мансуржон, — тўрттагина иссиқ нон олволсакми?

— Ёғлиқкина патир килиб олганман. Чучвара тугдим. Сиз билан борсак, машинада иссиқкина боради.

— Ошқозони нозик, янги гўшт олиб бермабман.

— Вой, кеча олиб келган кўй гўштингиз сарак-сарак ялтиллаб турибди. Дадамнинг нозиклигини биламан.

Ўғли билан келини кириб келганда, Наби Мусаевич ётган ерида китоб ўқиётган эди. Уларни кўриб ўрнидан кўзғолди. Касби ўқитувчи. Институтда ишлаган. Хали ҳам факультетига бориб туради. Шундоқкина институтнинг оркасидаги тинч кўчада яшайди. Умр бўйи уйининг ёнидаги шу олийгоҳда ишлади. Профессор. Тарих фанлари бўйича мутахассис. Нафақага чикибам уйда ўтирмайди. Устига-устак, Мансуржоннинг онаси казо қилгач, мутлақо уйда ўтирмай қўйди. Мансуржон кенжа ўғли. Келинидан мамнун. Умринг узоқ бўлгур уч маҳал овқат пишириб келади. Уйларини чиннидек тозалайди. Хаммаёқни сарамжон-сарипшта қилади. Тўқилган битта барғни ҳам ерда қўймайди. Кийим-бошларини эришмай дазмоллайди, тоза туфли, ботинкаларини бир кунда уч марта артади. Бирам пазандаки, Наби Мусаевич келини пиширган овқатдан бошқа таом емайди. Бировниқига кирмайди, ошхоналарга тоқати йўқ. Аспирантлари чорлаган дастурхонга бормаёди, борган ҳам эмас. Ўзи ишжиқтабиат, нозикрок. Тўй-тўйчиққа кам аралашади. Маҳалланинг иссиқ-совуғига кириб туради, холос. Хаж қилган. Икки ўғли кўярда-қўймай хотини иккисини хажга жўнатишган. Ўғиллар шундан ган кўзғаб, борасиз деб туриб олишганда, чин ган, оёқ тиради:

— Ўғлим, хажга одам ўз ихтиёри билан, ўзи топган пулга боради. Сизлар пулни тўлаб қўйдик, деб турсала-

ринг, мен қандок бораман? — У ана шундай бўйин товлаганди.

Ўғиллар тихирлик қилавергач:

— Менга қаранглар, аввало миннатдорман, раҳмат сизларга. Аммо бир гапни айтиб қўяй, сизлар меннинг гапимга киришингиз шарт. Менинг киришим шарт эмас. Энди бир гапни эшитинглар: Айтибдиларки, икки етим порасидани вояга етказиб, тарбиялаган одам ўн марта хождур. Мен қанча бева-бечоранинг боласини тарбия қилдим. Қолаверса, бир китобат тузиб, бскор-бехуда юрмай, инсонларга ақл ўргатмоқлик саодати абадиядур, дмакким, ўтгиз марта ҳаж қилмоқлик савобини берур. Мен абдол эмасман. Афкор омма шу экан борамиз. Шуни билиб қўйингларки, ҳаж қилмоқлик умр давомида бандаси қачон абдолвашликни бўйнига олгач, қилингани маъкул. Сизларга ҳозир хикоятлар сўзлаб ўтиришимни фойдаси йўқдур.

Ҳаж қилиб ҳам яхши қилган экан, шу баҳона камширининг ҳам кўнгли тинч кетди.

Наби Мусаевич фарзандларидан норизо бўлиб юрган кезлари кўп бўлди. Каттаси дўхтир бўлиш ўрнига унинг иродасига қарши бориб, иктисолчи бўлиб кетди. Кичиги Мансуржон умуман яхши ўқимади. Тарих факультетини бўйнидан боғлагандек амал-тақал битирди. Янги замон келиб, ҳозир “янги ўзбек” эмиш, ўзини гижоратга уриб бой-бадавлат бўлиб кетди. Нечтаям дўконлари, автозаправкаю яна алламбалолари бор. Онаси хўп хурсанд бўлди-я, ўғлининг топармон-тутармон бўлганига. Табиатан инжик Наби Мусаевич қўли остида бу хотин моянага чидаб яшади-да. Кўп кийинчилик тортишди, йўқчиликни кўришди. Оила қуришганда шаҳарга кўчиб келишиб, ўқитувчилар учун белгиланган баракнинг бир хонасида яшашди. Зокиржон ўша ерда туғилди. Мансур ҳам ёруғ дунёни кўрай деганда бошқа баракка — икки хоналикка кўчишди. Мана шу ўтирган уйни ҳам шаҳар бўйлаб етти марта кўч-кўч қилиб кейин олишган. Шу ерда тинишди. Наби Мусаевич бу ердан ҳеч қасққа кўчмайди. Мансур эса уйига олиб кетармиш! Ҳалиям ёшда бу бола, қирқин қоралаб қўйса ҳам... Ишлари хўп юришишга юришди-ю, битта тирноқдан қисди-да, Худойим. Шундек афифа, саодатманд, гўзал, эсли-хушли, одобу иззатда ягона келин — Нозимаҳон иккиси узукка кўз қўйгандай, аммо туғмагани ёмон бўлди. Мансур билдирмайди, хотинини

хурмат қилади, келин уни бошига кўтаради. Фарзанд доғи бир кунмас-бир кун оилага нифок солмаса бўлгани. Наби Мусаевич ўғлидан ҳам келинини хуш кўради. Бирам хушмуомала, ширинсўз, меҳнатқаш, энди нимасини айтасиз? Бечорани фарзанддан қисган. Гапнинг тўғриси, бундай хотин билан аблах ҳам бахтли бўлади. Мансуржонни ўтқизгани жой топа олмайди. Қайнонаси ҳам “хўп стиядик келинга” деб боши осмонга етиб юрди, аммо казо қилаётиб ташвишда кетди. Булар хали ёш, ўттиз ёш нима деган нарса, авжи тўлиб келишаётган палла, ҳаётдан вақти чоғ, кўзи яхши нарсадан бошқани кўрмайди, бир-бирига тўймайди. Аммо вақти келиб, ёлғизлик, зурриёдсизлик қулғула солади. Булар, айниқса, бой, ўртада меросхўр масаласи бор. Кимга ташлаб кетади бунча бойликни? Шунинг учун тижоратга ружу қўйганда Наби Мусаевич айтган эди:

— Ўғлим, пул, бойлик яхши нарса. Аммо ҳалол бўлса. Бировни алдаб, егимнинг ҳаққини еб, ҳеч кимнинг охирати обод бўлган эмас. Ҳозир одамлар олиб қолсам бўлди, деб қолишган. Бировнинг ҳаққи, ўзганинг меҳнати ҳеч кимни қизиқтирмайди. Яхши халқимиз бор, меҳнатқаш, захматқаш, ўзи емай едиради, деймиз. Мана бу янги замон одамларни сал элади. Одамлар бошқачароқ бўлиб қолди. Ҳамма ҳам эмас, албатта. Аммо кўпчилик беш бармоғини оғзига тикипти. Ҳаромдан кўркмай қолди. Таъма кўпчиликни илондай ўраб олди. Хар қандай ўтин даврида, хар бир мамлакатда, мана узокка бормайлик, Европанинг ҳозирги ривожланган давлатларида ҳам бундан баттар бўлган. Аммо улар йўлини тез топшган. Бизнинг юлғичлар қачон бу ғафлат уйқусидан уйғонади, номаълум? Бунга йиллар керак. Қолаверса, ўғлим, бировни эксплуатация қилиб бойлик орттириб бўлмайди. Японларни олгин, бу улуғ халқ-чи, ўғлим, биздан-да қашшоқ бўлган. Ейишга нони, гуручи, кийишга кийими бўлмаган чоғда ҳам шу ақидага амал қилишган. Япон билан Хитой халқига қонун қон билан қиради. Дунёдаги энг устувор нарса — қонун дейди бу халқлар. Кўрдингми? Бизникилар-чи, бизникилар!? Айниқса, сен, тижоратчилар қонунларни четлаб ўтсак бўлди, чангалда шўрва деб ўйлайсанлар.

Бундай гаплар кўп бўларди, лекин бола дегани ўз билганини қилар экан. Мансур ҳам билганидан қолмади. Ҳозир унинг қўли узатган ерига етади. Аммо ота

ташвиш чекар экан-да. Шу болани тўғри йўлга бошлайман деб кўп уринади. Худо билади, балки тўғри юргандир. Замон шуларникидир. Наби Мусасевичнинг замони аниқ ўтган, шундай эса-да, у вақти аллоно бундай гапларни гапириб туриш керак деб ўйлайди. Шунда унинг кўнгли таскин топади. Асли ўзи Мансурни, йўлимдан юрсин, хунаримни олиб қолсин деб, тарихга киргизган эди. Олим бўлишини хоҳларди. Шу сабабли норози бўлиб юрди, айтгани бўлмади-да. Майли, омадини берсин.

Бир куни амвол тўғрисида астахидил гапираётиб, бир мисол келтирди:

— Бир одамни биламан, жуда камбағал эди. Оиласини амал-тақал тебратарди. Алвир-шалвир, йиртик-ямок кийим кийиб, бизнинг уйимиз яқинидаги ахлатхонани титгани-титган эди. Унда сизлар ёш бола эдинглар. Йиллар ўтиб унга худди ўзига ўхшаш, анво болалар кўшилди. Иштонсиз, кўйлаксиз ҳам юришаверарди. Ўшалар отасига ёрдам бериб, ахлатхонадан кир, кўқарган буханкаларни теришарди, қоп-қоп қилишиб, орқалаб кетишарди. Шунга мол-қўй боқишиб, зўрға тирикчилик қилар эканлар. Бу бўлган воқеа, ўғлим. Ҳозир кўрсанг, шулардан бой одам йўқ. Ҳамма ўғлининг ўзига етарли уй-жойи бор, тагида машинаси. Кўрдингми, ҳалол меҳнатни, нонни азиз қилганни Худо азиз қилади.

Мансур табиатан камгап бўлгани учун ота бечора гапира-гапира энсаси қотиб, хафсаласи пир бўларди. Нари борса дадасининг гапларига одоб юзасидан “хўп” билан чегараланарди.

Мансуржон дадаси билан салом-алиқ қилгунча, Нозима дарров дастурхон тузади. Ёғли патирларни ушатди. Икковларига чучвара сузди, чой дамлади. Ота-бола суҳбат қуриб овқатландилар. Ташқарида тимироскиланиб юрган Нозиманинг хаёлидан негадир “Жуда бўлмаса, шу ерга ҳам келиб олавераман-да” деган ўй ўтди. Ўйлашга ўйлади-ю, ўзи ғалати бўлди, бу ёмон фикрни қувишга уринди.

Бир вақт ота билан хайрлашиб уйга қайтдилар. Индамай рулни бошқариб кетаётган Мансуржон:

— Дадамга бирон нарса дедингизми? — деб қолди тўсатдан.

— Йўқ, шунчаки ўзим... Барибир биладилар-да... — жавоб қилди дудмолланиб Нозима.

— Аввало, менга шу иш керакмас. Ўзингиз бошимни

котирыпсиз. Сизнинг устингизга ҳеч қачон хотин олмайман. Майли, сиз айтган дўстларимнинг иккита хотини бўлса бўлсин. Меники бўлмайди. Бўлмайдиган гапни оксколга айтиб нима қиласиз? У кишини энди кўраётган бўлсангиз экан.

— Унчалик деганим йўқ эди... Шунчаки...

— Профессорга қилча ишора бўлса бас, жахон тарихини чўнтагингизга солиб қўяди.

— Хафа бўлманг, бегим, билмабман.

— Кечиринг, эшитадиганимизни эшитдик-да. Узр, жолим, сизни койномокчи эмасдим, — Мансуржон чин дилдан узр айтди, буни Нозима тушунди, тушунса ҳам:

— Мени Анхел шоввасидан ташлаб юборсангиз ҳам заррача хафа бўлмайман, — деди йиғлаш ўрнига кулимсираб.

— Анхелингиз нимаси?

— Профессорнинг гапи-да.

— Ҳа, шундок денг?

— Ҳали тушлик келтирганимда шуни менга тушунтириб кетдилар. Всенсуэладаги энг баланд шаршара экан. Шовва 1054 метр баладликдан тушаркан.

— Сизга нима алоқаси бор экан унинг?

— Мен ҳам сиз билан ана шундай соф ва узок яшашим керак экан.

— Оббо, профессор-ей, келинига шунақаям хушомад қиладики, — кулди Мансуржон ва тез ўзини тутиб, куймаланди. — Бу ёқда ўзи Анхелим чиқиб турибди.

— Вой, нима қилди?.. — Нозима бу саволга жуда-жуда “дадаси” деган улуг сўзни қўшгиси келарди-ю, ҳар гал тилини тишлаб қоларди. Шунинг учунми, гапи узук-юлукдай чиқарди.

— Э-э, — деди хўрсиниб Мансуржон, — яна департамент.

— Ие. Кечагина келишканди-ю?

— Энди нариги дўконга... Яна сертификат йўқ, кассага урилмаган разница... Шундай бошоғрик.

— Э-э, кўнглингизга олманг. Берсангиз тинчишади.

— Шу-да. Шунини индамай сўрайверишса-ку, берилади. Кўрмайсизми?

— Қўйинг, арзимаган нарсага бошингизни оғритманг. Бор, берасиз. Улар ҳам нима қилсин, бола-чақаси бор... Ойликка яшаб бўладими?

— Бўлади, дейди-ю, профессор...

— Дадам, дадам-да. Умрлари зиёда бўлсин. Энди, мени гапимни гаплашайлик. Салимахон...

— Қўйинг, бёмани гапни...

— Кулоқ солиб туринг... — эркаланди Нозима.

— Эшит-май-ман!

— Эшит-а-сиз!..

Бу вақт уйларига етиб келдилар. Нозима чаккон дарвозани очди, Мансуржон дарвозадан ўтишига ичкаридаги гараж эшигини очиб, чирогини ёқишга улгурди. У хар куни бу ишларни югуриб-елиб, аяси боғчага эрта келган боладай қувониб бажаради. Мансуржон машинадан тушган захоти, Нозима енгил парашют матоҳни машина устига ташлади, гир айланиб ёпди.

— Чўмилиб оласиз, — дея уй эшигини оча солиб, чирокларни ёкиб юборди.

Югуриб кириб, ваннахонани кўздан кечирди. Эрининг чўмилишига кўмаклашди. Унга совун суриб, оркаларини ишқалар экан: “Азизим, шаханшоҳим” дея гўдакдек суяр, эркаланиб эркаларди.

— Мана бўлди, энди артиниб оладилар, — амрикон сочикни ёлди устига, сочларини артди. — Хозир, шаханшоҳимиз чикқунча, чой дамлаб турамиз.

Мансуржон халатини кийиб, бир қучоқ бўлиб, мехмонхонага кираркан тагига оромкурси сурди, югуриб телевизорни қўйди. Чой келтиргани чикиб кетди. “Кизи бўлганда эди, хозир ўн иккига кирган бўларди, даласига чойни ўша дамларди” хаёлидан кечди унинг. Оғир хўрсинди. Эй, дунёи бевафо! Чойни олиб кирганда Мансуржон оромкурсига ястаниб, телевизор томоша қилаётганди. Нозима чойни қуйиб, унга қўшилди.

Телевизорда реклама кетар, Фаррух Зокиров бошлик ашулачилар иштирок этган фильмдан парча кўрсатишмоқда эди. Мансуржон:

— Ўзбекистонда актёр қолмади, шекилли? — деди чой хўиларкан.

Нозима тушунмади ёки эътибор бермади, Мансуржон унга бироз қараб турди-да, дастурни ўзгартирди. Бу ерда тадбиркорлар хақида фильм кетар, бир қиз ўзича ёпишмаган сунъий хатти-ҳаракатлар, гап-сўзлар қиларди. Мансуржон яна тугмачани босди, энди кўча тўла бахтиёр ўзбек жуфтлар ясан-тусан, ўрталарида шўх-шодон болачаларини етаклаганича хиёбонни тўлдириб ўтмоқда эдилар. Мансуржон билмай Нозимага қаради, у эса

ерга. Буни дархол тушунган Мансуржон яна дастурни ўзгартирди. “Россия” каналида Сталин бино бўлди. Кейин Гитлер... “Мюнхаузен” деган ёзувдан кейин кўкка бўй чўзган, тутун буруксаётган улкан мўри экранга келди, ундан кейин сочи кирилган болаларнинг ўтга кираётгани...

Мансуржон: “Ётдик” деди ва телевизорни ўчирди, ётоқхонага йўл олди. Нозима телевизордагилар етовидаги шўх-шодон, чиройли болачалар билан бирга кирди, хаёлида ётоқхонага. Мансуржон магнитофонни паст қўйди, ундан “Бахор айёми” мунгли таралди. Икковлон ёнма-ён ётиб кўксини тўлдирган ёқимли оҳанг оғушида тин олишди. Оҳанг аста-секин авжига чиқар, бутун оламнинг абадулабад саодатбахш торларини чертмоқда эди. Улар анчайин сукутда қолдилар. Қўшиқнинг сўнгги пардаларида Нозима Мансуржоннинг слкаларини силади. У оҳанрабо қўшиқ селига фарқ, Нозиманинг тотли сирланаётган кафти устига кафтини қўйди. Шу тонда сўзлашиш ортикчадек эди. Барибир, бу хушбахт сукунатни Нозима бўзди: у бунга мажбурийат сезаётганди.

— Бегим, — дея майин, аммо жиддий сўз бошлади. — Мен сиздан сўроксиз бир иш қилиб қўйдим, — гап бошлади-ю, эрининг эътиборини кутди.

Яхши, Мансуржон жим ётди. “Энди тақдирга тан беради” ўйлади Нозима ва имконида мавжудки самимийликни ишга солди, гапни узоқдан бошлади.

— Менинг бахтим ҳам, тахтим ҳам фақат сиз. Мен сиздан бошқа кимга керакман? Тоғаларимни қўлида ўсган бўлсам, ўшалар чиқарган бўлса, институтда сизни — ўзимнинг бахтимни топган бўлсам! Сиздан бошқа кимим бор? Ўзимни бир дам сизсиз тасаввур қила олмайман ва сизни бахтсиз қилишга заррача ҳаққим йўқ. Сизга аввал ҳам айтганман, айб менда. Мен ўзим бахтиқаро яккатуғ-маман. Буни биласиз. Сиздан яширганим йўқ ва кўзим тирик экан сиздан ҳеч нарсани яширмайман. Онам мени туғибок, у дунёга йўл олган. Унинг туғиши мумкин эмас эди. Ремокардит шунақа дард. Мени зўрға сақлаб қолишган. Яхшиям яшаб қолган эканман, мана, ўн уч йилдирки, бир ёстик иккимизники, дунёда энг севган кишимнинг оғушидаман. Мени бир марта ҳам кўз ёшимни оқизмадингиз, бирор дам бировга қарам ёки зор қилмадингиз. Тоғаларимнинг менга қилган яхшиликларини ҳам ўн чандон қайтардингиз. Мендан ҳеч қачон кечмасиз,

чунки сизда помардчиликнинг уруни ҳам йўқ. Қўли очик, мард, меҳрибон одамсиз. Яхши одамнинг фарзандисиз. Хатто акам ҳам сизнинг кўп хислатларингиздан бегона. Буни мен биламан. Шунинг учун дадам ва мен сизни жуда яхши кўрамиз. Ҳамма сизни яхши кўради. Мен буни одамлар сиз билан гаплашаётганда кўзларидан сезиб тураман. Худо икки қўллаб берган сахий, олийҳимматсиз... Ишонаверинг, мен сизни жудаям, жудаям... севаман десам энди ярашмайди, бу ўзбекнинг гапи эмас, хуллас сизнинг қулингизман... Чин сўзларимни айтаётибман. Ахир шу бугун ҳам гапимни рад этсангиз, унда дадамга айтганимни қиламан... Шу ёқлардан йўқолиб кетаман.... Мени шу ерда, шу эшикда қулингиз бўлиб юрсин десангиз, гапимни иккита қилмайсиз. Мен бунга катъий қарор қилганман. Туғади, кетади. Чидайман. Оғзимдагимни бериб қўйиш менга осон деб ўйламанг. Аммо сиз учун, битта фарзанд учун hozир жонимни оламан деса, бошимни кундага қўяман. Сиз айтган болалар уйдан олиingan бегона қаёқда-ю, томирида сиздек одамнинг қони оқиб турган эт қаёқда? Ўша менинг болам бўлади. Ўзим катта қиламан. Она бўламан. Мени бу бахтдан мосуво қилманг, жон Мансур ака!

— Кейин кетмаса-чи? — тилга кирди Мансур, овози хира чикди.

— Кетади. Шунга келишилди. Шунинг учун солда, кишлоқи, ўша ўзингиз кўрган келин билан гаплашилди. Шахарлик эчкидан кўрк. У нима, бир қорнига пул тоша олмай юрган пул гадоси. Яхши тўлаймиз, бизнинг айтганимиз бўлади. У олган пулидан хурсанд, ўз йўлига кетаверади. Бизнинг эса меросхўримиз пайдо бўлади. Осон топяписими, кечаю кундуз чопачона... Этни тирноқдан ажратиб бўлмайди. Ўзингизнинг пуштикамарингиздан бўлганига нима етсин!

— Уни сиз яхши билмайсиз...

— Таваккал... Худодан кўрқар ахир. Ҳаммамиз ҳам Худонинг бандаларимиз-ку?

— Мен қандай қилиб танимаган-билмаган бошқа хотин билан ётаман?..

— Битта тирноқ учун одамлар нималар қилишмайди. Сиз ҳам, мен ҳам чидаймиз, Азроилнинг чангалида бўлса ҳам.

— Бирон нарса бўлса, ўзингиз барчасига сабабчи, шу эсингиздан чикмасин.

— Бирон нарса бўлиши сизга боғлиқ. Эркак киши каттик турса, гапида турса, ҳамма чигал ечилади. Гап ҳамжихатликда. Ҳамжихат ҳал қиламиз.

— Одамлар нима дейди? Ҳожи бўлсам?

— Э-э, хожиларни қўйинг. Уша, хожиларми, хожи-лар... Уларни гапириб нима қиласиз? Сиз бошқача одам-сиз. Биламан, ўлингим ҳам сизники.

— Осони, бош оғрик қилмасдан, бола олиб қўя қол-сак олам гулистон эди...

— Қаёқдан биласиз, кимнинг боласи, қайси ҳаромзо-да туғиб ташлаган? Улар тўғрисидаги гапларни эшит-сангиз, тепа сочингиз тик бўлади. Манави гапни эши-тинг: бир бизга ўхшаган оила фарзанд деб турган экан, синглисини эри бориб қолибди. Бу гапни эшитиб “Нима қиласизлар, бегонани олиб, бегона-бегона-да, мана бизда нечта фарзанд. яқинда хотин яна туғади, ўзингизни синг-лингиз, ўшани олиб келиб бераман, қўйинглар биров-нинг боласини, вафо қилармиди?” деб кетиб, улар ишо-ниб юрса, бир куни бир янги туғилган болани олиб бориб берибди. Кунлардан бир кун болани катта қилаёт-ган хотин синглисиникига келиб, “Боланг ажойиб катта бўляпти, ҳеч ташвиш қилма”, деса, синглиси хайрон: “Қайси болам, икки йилдан бери тукқаним йўқ-ку?” деб-ди. Қаранг, ҳалиги шоввоз божасига хотинимдан, деб ўйнашидан хуфя туғилган болани олиб бориб берган экан. Опа бўлса, эри хар: “Божамларникига борайлик” деган-да, синглиси болани кўрса, барибир она-да, меҳри тов-ланиб, зўрға тошган боласини олиб қўйишидан кўрқиб эрига: “Улар узоқда яшашса, бола билан қийналаман” деб пақ саккиз ой деганда борган экан...

Ана кўрдингизми? Бу гапни асло оғзингизга олманг. Энди анови кишлоқи масаласига келсак, тузуккина, эсли-хушли жувонга ўхшайди. Камбағаллик тушовига туш-ган. Бошидан иссик-совуқ ўтган, яхши-ёмонни ажратган, бола-чақаликкина экан. Салима опа обдон сўраб-суриш-тирди. Билмадим, энди одамнинг оласи ичида. Худога айтганимиз бўлса, тўғри хотин чиқар, бўлмаса пенюна-миз... Ўзиям сўлқиллаган, қорамағиз, офатижонгина. Эр-как зотини кўзини ўйнатадиган. Хали ишқилиб, қорача-си ўт бўларкан деб... — Мансуржонни туртди Нозима.

— Э-э, хазил сифадими ҳозир?

— Энди, билиб бўлмайдими-да, жодугаргина бўлса...

— Қўйинг, умуман бас қилинг шу гапларни...

— Айтдим-кўйдим-да, бегим. Инсофни ўзингизга берсин. Биз энди “Бисмилло” деб бу ишга кўл урдик, охири бахайр бўлсин.

Нозима нозли сўйкалиб, эрининг пинжигга сукиларкан, Мансур эрта-индин бу кошонада юз берадиган ёкимли янгиликлар мазасини туяр, хушбахтлик ила истикболда турган аёл нафасини Нозимадан излай бошлади...

III

— Ха, сал сийлаб қўядигани... бор экан, — жеркигандек жавоб қилди Каниза настга ишора қилиб, кўрпа остидан бир кўзида қараб турган эрининг: “Хох, ясениб жуда ойтилла бўлиб кетибсизми?” деган писандасига.

— Хой, тилингни узиб оламан, — тескари қаради Самад.

— Ўзингникини узасан ҳали... — энди настгина жавради у ва тарақлаганча чиқиб кетди.

Самад кўрпанинг ичида сўкинди:

— Бадбахт, бозорга ўрганган хотин ўзи...

У кеч келгани боис, Канизанинг устидаги кийимларни кўргани йўқ эди. Қолаверса, чирок ўчган вақтда келди. Қорни оч ётди. Ҳозир ҳам кўнгли озиб, қорни хуштак чалаётганди. Яна бироз ухламоқчи эди, оч қоринга кўзи илинмади. Қизчаси ухлаб ётибди. Ўғли мактабга кетган чоғи. Бир пас ётди, устидан кўрпани ағдарган эди, совук чақди. Жунжикиб, яна ўраниб олди. “Ҳаётниям падарига лаънат. Бу шима ҳаёт бўлди? Макиён дакангга дўк урса! Қалтак егиси келиб қолибди, шекилли, чичанглаб қолди. Қаёққа кетди ўзи? Бозорга кетиб бўлишди, у бугун бормади, бир бўлса”. Узалиб фуфайкасини тортди, кир, ситилиб кетган майка устидан кийди. Фуфайка елкасини муздеккина чақди. “У-у-ув” деганча чўнтагидан “Карвон” олиб тутатди. Чекиб бир нуқтага тикилганча анча ўтирди, яна ҳаёли хотинига, ҳозиргина жеркиб кетган Канизага кўчди: “Бозорга бориб, тўртта нон тониб келиб, тили чиқиб қопти-я. Тур, топ қанжиқни. Сени отанг тўрт маҳаллага гап бермаган. Онанг писган товукдек юрарди олдиди. Буларнинг тизгинини бўш қўйиб бўлмайди. Бугуноқ оғзига тепмасанг эртага томга чиқиб бақиради, бу Ўқтам таёқнинг тукқани...”

Самад қизчасини уйғотмай, онасиникига йўл олди. Бориб бирон нарса емаса, бўлмайди. Қорин хуштак чалворди. Борса, бозорчи сатанг ўша ерда ўтирибди. Ҳасрат

килгани келибди-да. “Самад — у, Самад — бу. Ичади. Нонни Канизахон топяпти, болаларнинг устига хеч бало йўқ ва ҳоказо...”

Кириб бориши билан бувиси ва Каниза икковлон унга қарашди. Самад бир муддат индамай турди, сўнг:

— Буви, ейинга бирон нимангиз борми? — деди.

— Йўқ, ҳозир ошхамир оляман, — деди онаси астойдил тоғорани нукилаб.

— Сатанг нима қияпти бу ерда? — кесатди Самад.

— Қўй болам, ҳозир уриш-жанжал қиладиган замонми? — бир нарсани сезгандай гапнинг индаллосини айтди Хосиятби. — Уриш-жанжалларни ўрнига болачакани ўйланглар. Қишлоқда ҳамманинг этаги кетига етмай турибди. Оса олибди устивош. Буям ёш, кийнадиган пайти. Эртага мендай яғири чикиб, қўйлагинг-ниям ювиб беролмайдиган бўлиб қолади. Ҳозир кийса ярашади. Хўп кипти, ажаб кипти. “Шу нарсаларни бекор олдим” деб келган экан, бошлабсиз, хўп кипсиз, деб ўтирган эдим, сен келиб қолдинг. Арзон-гаров олибди. Оса олибди-да. Сен олиб бермаганингдан кейин, биз олиб бермасак...

Хосиятби тоғорадаги хамирни эзишга мос нафас олиб гапирар, гапида қўпиши мумкин бўлган довулнинг олдини олаётгани аниқ-тиник сезилиб турарди. Каниза атай бурнини каттик тортиб, бурилиб ўтираверди. Самад айвон пештахтасига ўтирди. Бурнини пилпиллатиб, айвонга яқинлашган жиянига:

— Наси, бор бизникига, укангдан хабар ол, — деди.

Қизча хираланиб жўнади.

— Энди, ўзингдан қолар гап йўқ, болам, — яна гап бошлади Хосиятби кир дастурхон билан хамирнинг устини ўраб, тўшак ташларкан. — Бунинг ҳам оғриб қолибди. Уч-тўрт кун дўхтирда ётсам, деб келибди. Ўша ёқда бир опахони бор экан. таниш дўхтирга қаратаркан. Бола бечора ўтган йилдан бери бозор қатнаб, тиним билмади. Тирикчилик курсин. Совуқларда нарса қўтариб, касал оширган бўлса бордир? Иссик жон, ахир. Қолаверса, бировнинг боласи. Ўзи қуймаса биров қуярмиди? Даволанса, ана, даволансин, ётсин, болам. Бўйида борми, Худо билади? — чуқур хўрсинди Хосиятби. — Э-э, хотин кишининг жони қирқта бўлган билан ичидан ўтганини ўзи билади. Сенлар қўниб-қўниб кетаверасан. Сенларни тукқунимча ичим ағдарилиб, кетимга тушиб қол-

ди, сенлар билиб кўйдингми? Биттаси отангми? Юкини энанг кўтарган холос. Макиёнчалик кадрим йўк отангга. Пешини қайиришни билади холос. Хамманг бир гўрсан. — У Канизага ўгирилди. — Даволанинг кизим. Болларни ўзим қарайман. Шунча даҳани ўрага етган нон икковига етмай қоладими? Ташвиш чекманг.

Хосиятби ўтираверганиданми, оксокланиб, инкиллаб тандир томон кетди. Каниза билан Самад ўтирган ерида ўтиравердилар. Самад оч коринга тамакини чуқур-чуқур тортди, охири ўрнидан кўзфолди. Индамай кўчага чикиб кетди. Аммо изига қайтиб келди, атай Канизанинг рўпарасига келганда тўхтаб:

— Буви, айтинг, сатанг хоним адресчасини ташлаб кетсин, — деди кесатиб, овозини баралла кўйиб тандирга ўт қалаётган онасига, — тагин бу бозорчи туғиб сотиб ҳам юбормасин. Хамма нарсани сотади бу.

Каниза лабини буриб кўйди. Онаси:

— Кўй энди ўғлим, ишингни қил, — деди хавотир.

Бир санчиб олиб, кўнгли олимсиңди, шекилли, Самад бурилиб чикиб кетди. Қайтиб келмади. Каниза ноннинг пишишини кутди. Қайнонаси иккови иссиқ нон билан чой ичишди. Бунинг ичида кизчаси Ойимхон ҳам келди, оначаси билан. Кўнгли тинчигач, қайнонасига отаникига кетаётганини айтиб, йўлга тушди.

— Майли, шу жувоимаргнинг кўзидан узоқроқ бўлиб туринг, — деди кузатаётиб қайнонаси. — бобовчаси келиб қопти, шекилли.

Учтерақка кетиб бораркан, Каниза йўл қуюн ўзи билан ўзи гаплашиб, эри билан даҳанаки урушиб кетди: “Адресчасини ташлаб кетсин, эмиш, орқамдан эржоним, меҳрибоним етиб борсин, деб. Жуда кадримни билиб кўйдинг, тўнка. Сенга тегиб нима кўрдим? Ўл. Сассиккузан, битлики. Ҳали қараб тур, бир куйдирайки, ичэтинг ёниб кетсин... Бировга гап бермайсан, мақтанчок. Гувалани оббориб деворга урасан, деворни гувалага... “Сатанг хоним” эмиш-а? Сатанг хонимман, нима дейсан? Хамма ёғимни сотармишман? Ҳа, сотаман, хоҳлаганимча сотаман. Сени биров олмайди, гўрковликка олади, гўлахи. “Туғиб, сотиб юбормасин” эмиш? Нима қилишга кетаётганимни Худойим дилингга солиб кўйдингми? Ўл-а! Худди шунга кетяпман. Нима дейсан, зўпидин? Ўзиникини ўзига сотаман. Мен, Салима айтмоқчи, “инкубассама”, эшитдингми, инкубасса! Ҳозир эшитиб

ол, маъносини кейин укиб оласан. Тухум босаман... “Бозорчи” эмиш-а? Шу бозорчи бокмай, энанг боқяптими? Ха, энанг нонга ўтир демади-ю? Куйибгина ўласан ҳали, қараб тур... У қулоғинг билан ҳам, буниси билан ҳам эшитиб ол, ўзингни бозорчи қилиб қўймасам, Каниза отимни бошқа қўяман. Бир мартага мана кўрасан... Ўзи Худо мана мен деб бериб турибди. Шундай бойиб кетайки... Қариб-чириб, чангимда йўқолиб кетгин...”

Каниза эри билан даҳанаки солиша, отасининг уйи олдига борганини сезмай қолди. Дадаси Эшмат сўпи, Эшмат ланашанг, онаси уни шундай муборақбод этади, ҳозир фермер, дарвозага етиб келиб, эшагидан тушаётган экан. У ҳозир қайроки аясининг гапини эслаб қулимсади: “Қилган ишнинг тайини йўқ, эшакнинг кетидан ўралашади, Эш сўпи”. Во-о, онасига гап йўқ. Етти чақиримдан эркакни бўйнига бўйинтуруқ солиб, узанги такади. Бекордан беҳуда уни қишлоқда Ўктамхон эмас, Ўткирхон дейишмайди. Узунқулоқ гапми, яна Каниза билмайди-ю, янги келинлигида хотини келиб қолиб, мешқоп раиснинг уйидан катта қора чолварини кийиб, қочиб келган экан. Миш-мишчи хотинлар тили кичиб гапирганда, Каниза кап-катта қиз бўлиб қолган эди-да, орият талашиб узиб олган эди. Кейинчалик, Каниза сиғари бошқа фарзандлари ҳам катта бўлиб, бу гап тилдан тушди. Анов ланашанг эрига қолса, халигача юраверарди бу гап. Бунаканги гапларга биринчи бўлиб Каниза жиддий чек қўйди. Аясини у-бу дейишгани билан фарзандлари, айниқса, қизлари жиддий, баъмани ўсишди. Бағри кенг қишлоқ ахли ўртасида Ўктамхон-Ўткирхон театр сахналари унут бўлиб кетди. Яхши-яхши одамлар куда-анда бўлдилар. Асли аяси ўзи қувноқ хотин. Қиш ҳам, ёз ҳам барибир, қулдириб юраверади, қизларига ўхшаб иззатталаб эмас. Анави директорнинг хотини — опаси тергаб, сўқади. Аммо Ўткирхон ажива қилиқларини ташламайди, ташламади ҳам. Бешикда теккан-да!

Дарвозанинг кичкина эшигидан аввал ўрганган эшак, ота ва қиз киришганда, Ўткирхон театр, токнинг тагида ўтирган эканми, тура солиб:

— Вой-вой-вой, ким келяпти, бўйларингга қоқиндик,
— деганча обдастада қўлларини чайиб-чаймай, Канизанинг истиқболига юрди, келиб уни қучди ва елкаси оша сўпига қараб: — Ҳмм... Эшакнинг кетидан қолманг, —

деб қўйди. Сўнг Канизанинг янги товусини силаркан, қўшимча қилди: — Хай-хай, кўз тегмасин-а, туф-туф!

— Ая, — деди Каниза норози оҳангда, — яна кошнингизга мунча қуюк ўсма суркадингиз, а?

— Тек қўй, сўпини алдасам бўлди-да, мени деб шу ерда юрибди-ю, — яна хазилга олди Ўткирхон, дастурхон ёзаркан.

— Хеч эсингиз кирмади-кирмади...

— Яна сўккани келдингми? Анави директорнинг хотини мендан уялармиш. Нима бало, сенларни анов сўпи билан эшак тукқанми? — кулди у яна.

— Ая!!!

— Нима гап, ким нима туғибди? — аралашди эшагини боғлаб келган Сўпи.

— Пермер пермер туғибди, — узоқдан яна гап солди Ўткирхон.

— Э, пермерлик ҳам кийин экан, кизим. Униям пули бор қилса дуруст экан. Бўлганлар бўлганича бўлиб қолди. Бизга ўхшаб кейин югурганлар дори сотиб, ер сотиб, раислар сингари кун кўриб юрибди.

— Яна пул, пул, пул, — жазава бошлади Каниза. — Мен пул сўраб келдимми?

— Бўлди, бўлди, биз жим.

— Пул сўраб келдимми, ая?

— Йўк, йўк, мени кўргани келдинг.

— Босиб олган бугдойизи гапирмайсиз? Ими-жимиди соғиб, хў аждаҳо ўғилларизи домига тикайсиз? Битта кенжа киз ўлибгина кетсин, — кўзига ёш олди Каниза.

— Ҳа, бу сўпи ўшаларга тикади. Анави бой кизига тикади. — Канизага бўлишди онаси.

— Яна мени ана шу сўтакка бердиларинг?.. Сиз қилдингиз, ая, шу ишни, — авжига чиқди Каниза.

— Мен қилдим, отасини кўриб этик ечибман-да, — хикиллади онаси.

— Бўлди ая, хазилни, масхарабозликни ҳам чеки-чегараси бор. — Каниза ҳар эҳтимолга қарши миясида етилиб пишган режасини ҳисобга олиб, мўддаосини билдириб қўйишга ўтди:

— Яшайман мен у билан.

— Вой, вой, вой, бир мартами бу дийдиёйинг, кизим?

— Буниси энди бир марта. Охиргиси.

Ўқтамхон энди жиддий тортди, кўнглида эжа: “Ҳозирги куёвлар хотин кишини тинчитиб қўйишни билмайдилар-

а?.." деган гап ўтди. У чой кўтариб келди. Нон ушатди. Чой ичдилар. Сўпи тамадди қилгач, хашаки хавода ух-лашни афзал билди.

Она-бола қолдилар. Қуёш бир чиқиб, бир ботар, на иссик, на совуқ эмас, барибир, совуқ тушиб қолаётганди. Ўктамхон қизини ичкаридаги хоналардан бирига олиб кирди. Икковлон гаплашиб ўтирдилар. Каниза роса хас-рат қилди. Қайнонасини мақтади, эрига лой чаплади. Гап қайнонасига келганда, аяси кикир-кикир кула бошлади.

— Яна бошляяписизми? — норози бўлди Каниза шун-да.

Охири ўзини тута олмай, хохолаб юборди аяси.

— Тўхта-тўхта, айтмасам ёрилиб ўламан, — деди ва яна кула-кула ниҳоят айтадиганини айтди:

— Ўша қайнотанга, қуриб кетгур, белдор, полвон йингит эди-да, бир куни қуртга майда барг териб юрсам, рўпарамдан чиқиб қолди, бир синаб кўрай дедим. Шарт-та туткаторга кирдим-да, имладим. Қасқда тапланани дейсан, урра қочса дегин...

— Ая, шу гап сизга, қап-катта хотинга ярашадими?

— Бир омади гап-да.

— Ая, серёзни айтяпман, мени тушундизми?

— Қўй бунақа гапларни, эргага яна эринг билан апок-чапок бўлиб кетасизлар.

— Ая, анави, дадамни тўртта туқини олдириб таш-ланг, жағидагини! Худди артиснинг ўзи бўпти-копти.

— Вой, ўхшаса қанийди?

— Ая, бугун қоламан.

— Қол, қол, вой қишлоқда-чи, ҳозир гап болалаган. Замон ўзгарибми, ҳамма менга ўхшаб очиқ-сочик бўлиб кетяпти... Яқинда Мамат шиширги билан Қосим малайни келиши нима қаромат кўрсатишибди дегин, аянгни ханго-малари етти чақирим чўлга қочади. Бу ёғи комедия. Қишлоқ шундоқ бўлиб кетган ҳозир. Сен юрибсан-да, шаҳарда мазза қилиб, бозорчи бўлиб, олифта сатанг бўлиб...

“Эрим иккиси ҳам бир гўр, — ўйлади Каниза. — Буларни ўзи абадул-абад тарк этиш керак. Шу қишлоғи-да яриб-чириб кетишсин. Агар бойиб кетсам, елкамнинг чуқури кўрсин сен итбалиқларни...”

Шуларни ўйлаб, Каниза онасига терс бурилиб, ётиб олди. Онаси бошига яна бир ёстик қўйиб, овози ўчди. Шу ётганча Каниза кеч шомгача ухлади. Турса, аяси

тандирдан қайноққина сомса узяпти. Бирам ширин экан ошқовоғи, мацца қилиб еди.

Бечора аяси, қоп-қорагина, кўзлари ўйноқи бу хотин ҳаётни енгил-елпи гапириб, кулиб, ўзини хурсанд қилиб ўтказди-я. Бу ҳам нима кўрди шу кишлоқда? На тўқчилик кўрди, на тузук-қуруқ усти бош кийди. На бир қошонада яшади, на ўйнади-қулди. Кўрган томошаси тўй-тўйчик бўлди. Ҳамма тўйларда рўмолини қирра танғиб, қарсиллатиб тушди ўйинга. “Ўқтам опа-Ўткир опа битта ўйнаб беринг” дейдиган кўп-да. Ўзи ҳам айтишларига махтал, ҳаш-паш дегунча, даврада ўрдакдек сузиб кетарди. “Юз очди”ларда лўличирманда уриб, ўхшамаган овози билан яллачилик қилиб кетармиди-ей:

*Ҳа, укам, томдан келинг,
Ялангоёқ, шомда келинг,
Ахангизни феъли ёмон,
Уйида йўқ чоғда келинг...*

Ана шундай яшади Ўқтам-Ўткирхон. Энди бўлса ўша хавойи кўнгли паришон, андом эса кетган. Ҳозир Канизанинг парвоз қиламан деган сийнаси, мурча миёни, бир қучоқ думбаю ларзони ила кинна киргудек бўксаси, рисоладагидек бўла оёқларига кўз югургириб, ширмондек юзи, ойдинбулоқдек кўзига тикилиб — ўзининг санъат асарига махлиё бўлаётганди...

— Қизим, кўз тегмасин-у, — деди Ўқтамби ёнма-ён жой соларкан, — роса етилибсан ҳозир. Қани, бенаво эркаклар буни билса! Эркак киши эмас, аёл кишини ҳам суқи киради. Ёмон кўздан асрасин.

Онаси эснай бошлади. Ҳеч қанча ўтмай пинакка кетди. Кундузи ухлаганигами, Канизанинг кўзи юмилмади. Бир вақт дарвозани биров бирам қаттиқ тендики, чўчиб тушди. Ўлгур Самад пияниста. Худди ўша. Тинчлик йўқ бу дунёда. Шу тўнғиз кўнгури нима қилса бўлади-я? Туриб чикса ҳозир, аламазон жанг қўпади-да. Болта-молта билан чоғиб, ўлдириб қўя қолса-чи? Қара-я, тинмай тепяпти дарвозани.

Охири даласи туриб, дарвоза томон боргани эшитилди, у анча ади-бади айтишиб қайтди чоғи, дераза ёнига келиб:

— Каниза! — деди.

Каниза индамай ётаверди.

— Ҳой, Каниза, анавинг кепти, ўлгудек маст, чик-

син, кетамиз деяпти. Нима дейин? — яна гапирди дадаси.

— Тўхтанг, менга кўйиб беринг, ер ютқурини, — ўрнидан кўзволди аяси ва чикиб кетди. Кета туриб: — Хозир оғзини турумини тугиб кўяман, ярамас, яшшамагур, — дея қарғанди.

Каниза туриб деразадан каради. Ё тавба, аяси етиб бориши билан Самад бўйнидан қучди-ю, кўксига бош уриб, хўнграб йиғлай бошлади. Каниза хайрон. Дадаси дилдираб кириб кетди, чоғи. Самад шолчагаёк йиқилдиқолди. Ўқтамби тўшак олиб чикиб ўраб қўйди.

— Юраги тўлиб қолибди, бўшатиб олди, — деди у ўрнига ётаркан.

Каниза сахар туриб, йўлга отланганда, Самад ғужанак бўлиб, тўпланган ерида ётарди. Каниза парвосига хам олмай, автобусга улгуриш учун тез чикиб кетди. Совуқ уфурган юзлари ним ачишиб, уйига етиб келди. Икки бола икки ҳолатда ерга тўшалган нам шолча, нам ўринда қотиб ухлаб ётардилар. Каниза уларни ўраган бўлди ва шартта хонадан чиқди. “Бир кунини кўрадида, — ўйлади у, — қарасин дадаси”.

Кўчада автобусни кутиб турди. Автобус келгач, унга чиқаркан, кал хайдовчи оғзини йиғиштира олмай:

— Вой, до-о-од! Ўлдирасанми-я, куйдирасанми? — Бир тўхталиб яна: — Товус янглиғ қоматингдан-ей... — дея ҳар галги шилқимлигини килди.

Каниза эса унинг кал бошига шапатилади. У овозини баралла қўйиб хиргойи килди:

— Уриб ўтган канотингдан-ей...

Қатикчиларнинг Канизани кўриб, “Вой бў-ў! Қутлуг бўлсин” деганлари хайдовчининг овозини босиб кетди.

IV

Каниза бозорга ўйчан, бироқ шаддод кириб келди. Ҳар ҳолда қишлоқда бўлиб ўтган гаплар унга эркинлик бағишлади. Анови тўнка йиғидан бошқа тўскинлик қила олмади. Энди бир ҳафта эркин қуш, хоҳлаган ерида учади, хоҳлаган бутоғига қўнади. Кўнгли тинч. Хўш, булар нима фикрда экан? Айнишиб қолмадими? Қочиб кетди деб талвасага тушишмадимикин? Ёиди-шиди дейишгудек бўлса, мана товуси, мана пули. Йўқ, жинни бўлгани йўқ — бермайди, вассалом. Устидагини ечиб

берадиган аҳмоқ борми? Ҳозир Салима пўнқадан бу ердаги гап-сўз билинади.

Шу ўйлар билан у Салиманинг қаршисига етиб борди.

— Вой, эгачи-ей, бормисиз, саломатмисиз? — жаврай кетди харидорга помидор тортаркан Салима.

Харидор ҳам қони суюкрок шекилли, Каниза билан кўз уриштириб қолди. Худо бераман деса, ҳеч гап эмасда, шу кунларда унинг юлдузини иссиқ қилиб қўйдими, кўзи тушганки, одам безътибор қололмайди. Кечаги қуни ёмғирдан қочиб, айвонлар тагида дўқон айланиб юрса, бир галстукли одам изидан қолмайди, қаёққа юрса, у ҳам қолмай эргашиб юрди. Автобусга кетаётганда ҳам ортидан келаверди. Автобус юриб кетганда, турган ерда серрайиб қолди. Вой, эррайим-ей! Қадам босишидан аммамнинг бузоғига ўхшайди. Оғзидан сув оқиб, хид олганига Каниза куйсинми? Ғалати-ғалати одам кўнайиб кетди ҳозирги замонда. Бирини кўриб ўлсанг, бирини кўриб тирилсан.

Узоқдан кўзи тушган Сўтак эгилди. Қўлини оғзига имлаб, пиражка олиб бераман, дея ишора қилди. Салима ҳол-аҳвол сўради, кейин:

— Сизга помидор олмадим, энди ҳеч нарса сотманг. Эртадан бозорга чикмайсиз, — деди. — Эгачимнинг сабру тоқати тугади. Кеча тайёргарлик қилиб сизни олиб келади, деб кўзи тешилибди. Ҳозир, мана бу менинг помидорим ҳам оз, сотиб бўлсак кетамиз.

Каниза индамай унинг гапларини эшитди. Салима оғзи тинмай, бўлажак қуёв, уй-жойлар, беҳисоб нарсалар ҳақида оғиз қупиртирарди. Вақти-соати етиб сўтак келди:

— Хай, хай, хай, суф, кўз тегмасин-ей, тишга босадиган бўлиб кетибсиз-а, — суйилди, — палак тозада, палак. Кеча қуёв бола қўйиб юбормадими, дейман? — у яна аллаббалоларни жавраб пештахтага суянганча гап сотди.

Пиражкани рад этдилар. Каниза пештахталар орасида кезинаётган харидорларни, атрофни кузатиб ўтирди. Кимдир оғзи тинмай, ҳамма нарсадан готиб, гап лақиллатиб, еб юрибди. Кимдир йўлақларга нарсаларини ёйиб олган ёймачиларни қувмоқда. Паттачилар изғийди. Бозорнинг хўжайинлари айланиб юрибди. Атрофдаги қозонлар қайнамоқда. Ошнинг устини очганларнинг, сомсаси

пишганларнинг қийқириғи янграб қолди. Аравача етаклаб, сўкиш эшитиб юрган болалардан кўпи йўқ. Ўзича жавраб телбалар ўтмоқда, гўшт дўконларнинг олди хувиллаган. Мундок бир эвида харажат қилаётган харидорнинг ўзи йўқ. Аскиячи-кизиқчилар ўтишди. Бири қопқора новча, бири энлик семиз, бири узун, бири қалта. Ортларидан ҳар хил аппарат кўтарган киночилар ўтди.

Шу пайт Канизаларнинг ёнгинасида бир бошмоқ кийган хотин ариллади. Тиззаларига уриб, сочини юлди. Халтасидаги пулни тунаб кетишибди. Айтиб йиғлаганига кўра тул хотин экан. Раҳми келган бир йигит унга юз сўм бериб ўтди. Нечта одам, жумладан, сўтак ҳам ўша йигитнинг ортидан анча қараб турдилар.

Канизанинг наздида бугунги хангомалар шу билан барҳам топиши мумкин эди, магарким, ланг очик, хали ёниб улгурилмаган дарвозадан антиқа капали велосипед пайдо бўлмаганда, уни сарик, кир фуфайкада, белига белбоғ боғлаган, ранги ўнгиб кетган ҳарбийча телпагининг бир қулоқчини осилиб, лапанглаб диккатни тортаётган одам етакламаганда, бугунги сахна ёпилган бўларди. Канизанинг фикрича, мана шу масхарабоз-алқандоз халиги уввос солган етти болали беванинг аҳли хангома бозор жамоаси кўнглига етказган аламангиз ғалаётини адамга суриб ташлади. Бозор енгил нафас олгандек бўлди.

Энди аҳли хангома ажабтовур велосипедни ўради. Каниза ҳам томошаталаб оломов ичига суқулди. Ёнгинасида сўппайиб, абадий кўрикчидек Сўтак бино бўлди. Иккита оғзи очилган йигитчани сал-пал суриб, Канизани холилангирди. Шу билан худди тоғни ағдаргандек, Канизадан мурувват кутиб ишшайди. Қолган ҳамманинг кўзи кабинали велосипедда эди.

— Кўринг, хавас қилинг, мен шахарнинг фуқаросиман! — хушнуд-хушчакчак овоз отарди овзидан масхарабоз-алқандоз.

Ёғоч кабинанинг ойнаси йўқ, турли томонига хинд кино артистлари сурати, яна турли-туман суратлар, газета парчалари, журнал муқовалари осиб, ёништириб ташланганди. Томошабинлар кабинани суқлик ила кўздан кечиришар экан, масхарабоз шундай шеърлар ўкиб кетдики, барчанинг оғзини очиб қўйди. Шундан сўнг у белбоғини ечди, фуфайканинг астарига тўла фотосуратлар, рангли суратлар, газета, журналлардан олинган расмлар

тикилганди. Сталин, Рузвельт, Черчилл, Буш, Горбачёв... Бу сахнадан кейин у қалин, кўк жуи кўйлагини кўтариб, корнини очди, у ерда ҳам тўла суратлар.

Йўк, у Каниза ўйлагандай масхарабоз эмас, телба экан. У велосипедига ўтираркан, кофия килди:

*Ҳамиддир мани отим,
Великка лойиқ чотим...*

Оломон кулиб юборди. Бозордан ғубор кўтарилди.

Шу пайт енгидан тортган Салима Канизага “кетдик” деди. Бориладиган уй бозордан унча узоқ эмас экан, улар тез орада етиб келдилар.

— Мана шу уй. — деди Салима уйга суқланиб қараб турган Канизага. Унинг уйга оғзи очилиб эмас, суқланиб қараб турганига Салима аввал хайрон бўлди, кейин кўнгилдан аллақандай ёқимсиз хиссиёт кечди.

— Киравердик, бўлмаса, — деди ва шошилиб кўшимча килди, — мана буниси каминан камтаринники.

Каниза кўрсатилган хашаматли қошона ёнидаги пастак уйга кўз кирини тапшлаган бўлди-ю, ўз хаёли туғёнида яна баланд, сервикор, кўнгилни тоғдек кўтарувчи, бахту тахтга махлиё бўлганча тураверди.

— Кирдикми? — яна сўради Салима, улкан дарвоза кўнғироғи томон юриб.

— Йўғ-е, кирмайман, — бурилди Каниза.

— Бизниқига юринг бўлмаса, — деди Салима ва эшигини очди.

Улар кафтдеккина тор ховлига кирдилар. Баланд хашаматли уй девори ховлининг бир томонини тамом тўсиб қўйган. Тўрт хонали, олди айвон Салиманинг уйи бечорага ўхшаб айвончаси ковоғи солиқ, ер чизиб турганга ўхшарди. Каниза айвонга кириб тўшакка ўтирди. Салима уён-буён юриб, кизи тушмагур мактабга кетаётиб, йиғиштирмаган майда-чуйдаларни йиғиштирди. Дарров чой қўйди. Дастурхон солиб, нон келтирди. Тезда овкат қилиб юборишини айтди. Туйқус йўқолиб қолди. Бир оздан сўнг кўча эшиқдан икки киши бўлиб кириб келишди. Каниза эгачисини айтиб чиққанини сезди, аммо билдирмади. Нозима билан совуқ кўришди.

Унинг бу муомаласи бир томондан ўта ҳаяжонланаётган Нозимага ҳам яхши бўлди. У ўзини тутиб олди. Тўғри-да, бу ерда ортиқча хиссиётнинг нима кераги бор? Масала ойдин. Ўша гап. Уч-тўрт кун уйда бўлади,

бўйида бўлиши билан кетади. Туғишига оз қолганда келади. Нозима, у канча пул сўраса, беришга тайёр. Тўққиз ой, бир йил ҳам ўк учгандек ўтади-кетади. Бугун шанба бўлса, эртага яна шанба келяпти. Бир йил нима деган гап.

Салима иккисини ёлғиз қолдирди. Ичкари кириб ўй-малашган бўлди. Муваққат кундошлар, ора-сира сўз қотишар, бир-бирини зимдан кузатар эдилар. Нозима бу ялангоёқнинг жуда гўзал аёл эканини, ўзидан ёшлигини, чарсиллаган жувонлигини, бети қаттиқрок, ушалганини узаман деганлардан эканини билди. Қалтис ишга қўл ураётганди. Мансур акасига ишонади. Қолаверса, ўзининг келбатию сўмбати ҳам андиникидан қолишмайди. Шу боис ишни галга солмасдан, ими-жимиди битқариш, бўладиган ишни қилишни лозим топди.

— Эгачи, Салимахон, қаердасиз? Бизликига кирайлик энди. Бозордан келдингиз, овқатим тайёр, меҳмонни ҳам қорни очгандир, — деди.

Салима ичкаридан югуриб чиқди. Улар Канизани қошонага олиб кирдилар. Нозиманинг меҳрибончилиги кўзиди. Остонадаёқ Канизани худди йўқотиб қўядигандек егаклаб олди. Уй пепайвонига чиқаётиб, дархол тайёр поёндозни солди. Ловуллаган атласга Канизанинг кўзи куйди. Нозима кўярда қўймай, унинг оёғини ичкарида ечтирди. Буни кўриб турган Салима, “Бечора-ей, ўзи ечиб юборай дейди-я, — деб ўйлади, — охири бахайр бўлсин, ишқилиб”. У Канизанинг сук ёнаётган кўзларини кўриб хавотири яна ошди. Улар меҳмонхонага кириб ўтирдилар, Салима: “Хонадон дўмбалок ўғил-қизларнинг тўполонига тўлсин, илоё омин” деб фотиҳа ўқиди.

Каниза юмшоқ стулда ўтирар экан, кўзи дархол хонанинг чор атрофини кезиб чиқди. Чиройли, каттакон стенка ичидаги нарсаларнинг кўпини, идишлару биллур қадахлар, турли катталик ва шаклдаги хрусталлар, ёдгорликларни кўриб оғзи очилиб қолди. Бурчакда турган телевизорнинг экрани жуда катта эди. Унинг ёзувини ўқий олмади. “Flatron”ми-ей, ишқилиб, бир бало деган ёзув турарди.

— Анови магнитофонми? — беихтиёр сўради Салиманинг ўзига тикилиб турганини кўриб.

— Музикални сентр, — жавоб қилди Салима.

— Шунчалик катта бўладими?

— Пул бўлса бўлаверади-да.

— Орада Нозима чой олиб кирди. Столдаги нонни ушатди. Дастурхон тўла ноз-неъмат эди. Пистанинг бундай йирик турини Каниза ҳеч кўрмаган. Конфет, шоколадларнинг қоғозлари турли рангда товланиб турарди. Каттакон биллур идишда ёнғокнинг палла-палла мағизи тўла, ёнидагиларда ўрик мағизи, олтинсимон сарик майиз, йирик-йирик қора майиз, меванинг барча тури, олмалар йириклиги ва нақшин товланиши билан бошқаларидан ажралиб турарди. Нок-нашватилар бирам катта, узумнинг доналари нақ бошмалдоқдек келар, хуллас, дастурхонда йўқ нарсанинг ўзи йўқ эди.

Югургилаб хизмат қилаётган Нозима бир зумда мошхўрда кўтариб кирди, қошиқларни бирма-бир артиб чинилар ёнидаги антиқа ликобчаларга биттадан қўйди.

— Вой, тоза нарсани артасиз-а? — деди Салима.

— Тек турулмаيمان, биласиз-у, — жавоб килди Нозима. — Бугун келасизларми, йўқми дея мошхўрда солувдим. Ҳозир бошқа овқат қиламан. Жазининг сал тоби чиксин деб, совутиб қўйгандим, — у ташқари юрди.

— Умрини берсин, ажойиб аёл-да, — деди Салима думалок киймани пуфлаб оғзига соларкан.

Каниза умрида бунақанги лаззатли мошхўрда емаган эди. Шунақанги мазза қилдики. Таом тугаб-тугамай, ховури кўтарилаётган қази, калладай пиширилган гўшт сарик товада кирди.

— Колбаса келтирмадим, Канизахон ейдими, йўқми деб, — пичоқ билан гўштни кесаркан илтифот қилди Нозима.

— Вой эгачи-ей, мошхўрданинг ўзи мана шундай бўлди, — деди Салима кафтини томоғидан ўтказиб.

— Қизикмисиз, Салима опа, совуқдан келдинглар, бозорда оёқларингнинг таги бетон бўлса, бозор яхнинг ўзи-ку, — яна илтифот килди Нозима — олинглар, тарелкага солиб берайми?

Нозима дераза пардасини сал очиб қўйди, телевизорни қўйиб чиқиб кетди.

— Бирам қўли ширин, эпчил-ки, умрингдан барака топкур, — деди Салима гўшт лукмасини оғзига солиб, — оғзингда эриб кетади-я, жонивор. Олинг Канизахон, анави қазидан олинг, белингиз бакувват бўлади, — миёнигида кулди у. — Анави пардани Нозимахон чет элга борганда олиб келган. Қанчаям долларга олган экан.

— Нозима яна киргунга қадар, улар чой ичишди. Ис-

сиккина хонада Канизанинг кўзлари сузилди. Телевизор бўлар-бўлмас нарсаларни кўрсатиб ётарди. Канизанинг кўзи оёғи остида ловуллаётган кизил гиламдан стол тепасидаги улкан қандилга кўчди, сўнг деворга осилган суратларга ўтди. Иккита жуфтларнинг сурати бирин-устин қўйилган. Пастдагиси эру хотин, уй эгаларининг сурати, тепадагиси, сочи орқасига силлиқ таралган, кўзойнакли, галстукли одамнинг, унинг ёнида лўппигина, ёши элликлардан ошган аёлнинг расми эди.

— Мансуржоннинг ота-онаси, — деди Салима, суратларга қараб қолган Канизага. — Онаси жуда оқила хотин эди, раҳматлик ўтиб кетди. Уч йил бўлди. Домла хаёт, бир ўзи туради. Яхши одам. Мансуржон яхши одамларнинг боласи. Нозимахон ота-онасини кўрмаган. Тоғалари қўлида ўсиб, ўшалар чиқаришган. Мансуржон билан институтда бирга ўқишган. Уқитувчи. Бир йилдан бери ишга бормайди, уйда ўтирибди.

Нозима остонада бир кўринди-ю, Салима ўрнидан туриб чиқиб кетди. Бир оздан сўнг кирган Салима дастурхонга фотиҳа қилиб, Канизани ваннахонага бошлаб кирди.

— Маза қилиб чўмилиб олар экансиз. Мана бу янги тиш чўтка, мана бу депиллятор... Мана бу сочқққа бемалол артинаверинг. Ҳеч нарсангизни кийманг, янги киясиз...

Салима чиқиб кетди. Ванна тўла оқ кўпик, Каниза ечинди, воҳ, ваннахона чиннидай ялтирар, уч томони кафел, умивалниги ғаройиб, кранлар тилло рангда, умивалник орти, ваннанинг оёқ томонидаги девор тўлиқ тош ойна, ёнидаги девор полкаларда тумонат идишчалар турар, полкаларнинг бири тўла хар хил совунлар, шампунлар. У умивалник устидаги сикмани олди. Ёзувлари кўп, аммо русча ва бошқача эди. Каниза ўқиб тушулмади, аммо акли етди...

У кўникли сувга тушиб ўтирди, ётди. Сув бирам жон рохати эдики, тани рохатланди, пешонасига намчилаб тер югурди. Қўллари беихтиёр қорни, бели, сонлари узра кезинди. У оёқларини сувдан чиқариб, ванна четига қўйди. Келишган, лўппи, аммо қорамағиз оёқлари ва тиззасига қараб гўзаллигини илк бор тан олди. Тирноқлари олинанинган бўлиб қолибди, кўзи билан қайчи қидирди. Топди. Бироз туриб уларни олиб ташлайди. Танасидаги ортикча нарсаларни йўкотади. Оҳ, хаёт қандай гўзал!

Ичкари хоналарнинг бирида Салима билан Нозима иккови унга тайёрланган ички ва ташки кийимларни кўздан кечирардилар.

— Мушча кўп нарса берманг, э-э, кизикмисиз? — деди Салима икки тўп кийимни кўриб.

— Майли, шуларни билар, ахир?

— Энди бу ёғи Худодан, эгачи. Инсофни ўзига берсин, — Салима дилига келган гапларни сиртига чиқара бошлади. — Нозимахон, энди бу ҳам пешона, албатта пешонасида борки шўрчи инсон кўрмай қолмайди. Биттагина тирноқни дариг тутмаганда бу савдолар кимга керагу, кимга зарур эди? Ҳеч ақлга тўғри келадиган иш тутмаяпмиз, деявераманда ўзимга-ўзим. Ҳеч ким эрига ўзининг уйида, тагин тўшагида бировни кўшиб бермайди-да. Энди замона-замона деймиз, замонда ҳам айб йўқда, — Салима чуқур уф тортди ва ишдамай ер чизиб ўтирган Нозимага раҳми келди. — Тагин йўлдан уряпти деб ўйламамг-у, ғалати иш қиялсиз. Ҳеч қасрда бунақа бўлганини эшитган эмасман. Бола керак, тўғри. Ўзингизни пуштикамарингиздан бўлганига нима етсин?! Айб сиздалиги сизда. Бунга хўп дейлик. Бир йилдан бери менга гапиравериб, ҳоли жонингиз қолмади. Охири мана, қиялпмиз ҳам шу ишни. Ахир, шуни уйда эмас, бопқа жойда ҳам қилса бўлади-ку? Ўлсин энди, уйингизда, ўзингизни ҳалол тўшагингизда, эрингизни қўйнига қўчадаги битта кишлоқини солиб қўйсангиз. Шунисига хайрон бўлавераман, шунга аклим етмайди. Эсли-хушли жувон бўлсангиз, чакана меҳнат билан топдингизми бу уйу мол-дунёни. Энди эса, яйраб-яшнаб яшайдиган вақтингизда, қаёқдаги ялангоёқ сизнинг ўрнингизда ётса.

— Ҳамма гапингиз тўғри, — атласнинг четини эзгилаб, ер чизганча маънос гапирди Нозима, — балки ўзимга-ўзим қилаётгандирман, оғзимдаги ошни олдираётгандирман. Бунисига бир нарса дейиш қийин. Мен Мансур акамни яхши биламан. У шу кунларгача ҳам, ҳатто ҳозир ҳам қўнгани йўқ. Ҳали келса, Худо билади, нима дейди, нима қўяди? Унинг заррача ихтиёри йўқ. Бу ишни мен қиялман. Мансур акам учун қиялман. Ҳаммасига ўзим айбдорман, унинг эса тўрт мучаси соғ. Буни ўзи билади. Бугун бўлмаса, эртага мендан домангир бўлади. Ҳали қариш бор, белдан қувват, кўздан нур кетиши бор, хасса таяниш бор. Бу уй, мол-мулк ҳаммаси ўшаники ахир...

— Қўйинг-е, гапирманг бу гапни, — жеркиб берди Салима.

— Йўқ, тўғриси менинг нимам бор, нима килиб кўйишман. Худо олдида бандаси ҳақ гапни айтиши керак. Тўғри, давлат бор, қонун бор, биз қонуний никоҳдамиз, булар ҳаммаси тўғри. Қонун ярмини меники ҳисоблайди. Лекин, мана бу ерда, — у кўксини кўрсатди, — мана шу ерда имон деган нарса бор. — Унинг нафаси тикилиб, ўксиниб, овози чиқмай қолди, бурнини тортиб, ёшли кўзларини енгига артиб давом этди, — зурёдсиз аёл — қуриган қудуқ. Унинг қаро ерга ҳам кераги йўқ. Мен мол-мулкка давогар бўламанми, уни қайси гўримга олиб кетаман? Шунинг учун ҳамма нарсага тайёрман. Ҳеч банда қилмайдиган ишга ўз ихтиёрим билан киришяпман. Бу ёғи Худодан. Бу инсофсиз бўлса, Мансур акамга Худо инсоф бериб қолар, ахир? Иймонли, диёнатли одам, мендан кечиб юбормас... Кечса ҳам пешонамдагини кўраман. Йил ўтган сайин бу киши олдида қалтироқ тутадиган бўлиб боряпман. Кейинги пайтларда оғзини пойлайдиган бўлиб қолдим. Шу уйда омонат юрганга ўхшайман. Қийналиб кетдим, она! Ўзимнинг онамдай бўлиб қолгансиз, сизга юрагимни очик-ойдин очяпман. Бу гапларни зинҳор Мансуржон билмаслиги керак...

Энди нега уйингда шу ишни қиялсиз деганингизга... Бу шунақа одамки, бино бўлиб бировникида бир соатдан ортиқ турган эмас. Жўраларининг гапига бориб ҳам зуд уйига қайтади. Бировнинг тўшагида ўтиргиси келмайди. Ишонаверинг. Бошқа жойларда, бошқа ишлар билан шуғулланадиганларини жини суймайди. Икки-учта шунақа ўртоқлари бор, ўшаларниям кўргани кўзи йўқ. Бу ерга келишса ҳам жини суйиб гаплашмайди. Бошқа жойни айтасиз-а, яна бегона аёл билан? Шунинг учун ўйлаб-ўйлаб зўрға кўндирдим. Бошқа иложи йўқ. Ҳали бунни кўриб жиннилик килиб берса-я, деб ўйлаб туриппан...

— Эркак кишининг кўзи кўр бўлади, эгачи, шуни ҳам унутманг, — гапини бўлди Салима, — минилган бўлса ҳам янги тойни кўрганда, чоңгиси келиб қолади.

— Бу ёғи Худодан. Қилдимми, қилдим. Бу ёғини Худодан кўраман. Менинг ҳам ахир айтганим бордир?

— Ўзингиз биласиз, кўнглимга келган омади гапни айтдим... Нима бўлганда ҳам сизга қуяман, сиздан ёмонлик кўрганим йўқ...

— Ўзим биламан, раҳмат қўшни...

— Кўп билан кенгаш, дейди... Бу шунақанги ишки, бировга... — Салима жимиб, ўй суриб қолди.

Эшикнинг жонсиз гийкиллагани эшитилиб, Салима Нозима тутказган кийимларни қўлга олиб, ваннахона томон кетди. Нозима ўтирган ерида ўтириб қолди. Салима билан кийиниб олган Каниза мехмонхонага кириб кетишди. Нозима ташқари отланди. Қозонга шўрва солиш ва ошга тайёргарлик қилиш лозим эди. У ошхонада уймалашаркан, олдига Салима келди ва:

— Қуриб кетгур қишлоки, аёл кишининг хам қўзини ўйнатадиган бўлиб кетди. Атласнинг тўқ қизил жойларига ўхшаб ёняпти... — деди.

— Мансур акамнинг бахти борда, — гўшт майдаларкан лукма қилди Нозима, — Худо таоло бўш жойни тўлдирар экан-да, мендан бошқани кўрган эмасди...

— Қизик гапларни топиб гапирасиз-да, эгачи.

— Йўқ, тўғри айтялман.

— Шунчалик юрагингиз кенги...

Нозима бир кошини кериб, бошини қимирлатди.

— Мансур акамга телефон қилиб қўйдим, домлани, таниш домлани олиб келади.

— Қўндими, ишқилиб?...

— Чакана уриндимми? Кўникди, кўнади-да.

— Вой-сй, ажойиб аёлсиз-да...

— Шиппагини кўрсатиб қўйдингизми, ташқари-пашқари чикса...

— Ташқарида бало борми?... Ўтирсин...

— Айтаман-да...

— Мен уйдан хабар олиб чиқай, анов қиз хам мактабдан келгандир. — Салима қўзғолди.

— Тўхтанг, — деди Нозима, — тўхтанг.

У идишга гўшт, қази солди, устига иккита нон ёпди, кўярда-қўймай Салимага тутказди.

— Тез қайтиб чиқинг.

Салима чиққанда Нозима ҳамон ошхонада уймалашар, анча-мунча нарсаларни тайёрлаб ташлаган эди. Шўрва ва ошнинг зирваги милтиллаб қайнарди.

Салима Канизанинг ёнига кирганда у бир кучоқ бўлиб диванда ухлаб ётарди. У изига қайтиб чиқди ва "пинакка кетибдилар" деган ишора қилди. Нозима бир нуқтага тикилиб қолди. "Шўрлик бахти қаронинг кўнглидан нималар ўтаётган бўлсайкин", ўйлади Салима. Яхши кўрган, ўн уч йил бир ёстикка бош қўйган эри билан бировнинг ётишини кўз олдига келтиряптими? "Вой-сй, нималар бўляпти ўзи?"

Салима Нозимани эзмаслик учун энди гап қўзғамасликка қарор қилган бўлса-да, тилининг учида турган гап ташқари чиқди.

— Шошилмай, бу бетайинни уч-тўрт кун синаб кўрмадингиз-да. Ичидаги сиртига чиқармиди? Нимагадир жуда шошяпсиз...

— Бўлган иш бўлди энди. Мансур акам айниб қолмасдан... Келинг, жон Салима опа, шу гапдан гаплашмайлик.

— Бўлди, — нуқта қўйди Салима.

— Ҳозир хўжайин ҳам келиб қолади, — дарвоза томон қаради Нозима.

Соат бешга яқин Мансуржон домлани олиб келди. Уни тўғридаги якандозлар тўшалган, дастурхон тузғонлик хонага олиб кирдилар. Мансуржон нон ушатиб ўша ерда ўтириб қолди. Одатига кўра у Нозима билан алоҳида саломлашмоғи керак эди. Негадир у ошхонага, Нозиманинг олдига кирмади. Салима уларга чой олиб кирди. Чиқиб:

— Шўрвани қуяверинг, домланинг вақти зик экан, — деди, — мен келинпошшони уйғотай.

— Ўша ерда, нариги уйда оқ рўмол бор, — деди Нозима сал овози калтирагандай ва шўрва сузишга киришди.

Домла шўрвани тез ичди. Салима келинпошшони бошига қатта, узун рўмол ёпинтириб, домла билан Мансуржон ўтирган хонага бошлаб кирди. Икковлон кираверишга чўқдилар.

— Хў-ўп, — деди паст бўйли, миктигина домла, — энди бўладиган ишни қилиб қўя қолайлик, исмингиз нима кизим?

— Каниза, — унинг ўрнига Салима жавоб қилди.

— Яхши исм экан, — ширинсуханлик қилди домла, одатига кўра оёқларини маҳкам тортиб, алмаштирганча жойлашиб ўтирди, Мансуржон билан Канизадан розиризорчилик сўради ва уларни дарров никоҳлаб қўя қолди, калимани ўқиб тугатаркан: — шариятда бештагача буюрилган, магарким молли-давлатли бўлиб, занфаларни ҳеч нимага муҳтож қилмай, рўзғор тебратин имкони бор экан, бештагача никоҳ шаръийдир. Пайғамбаримиз Мухаммад саллалоҳу алайҳи вассаллам ҳам эр қўрган тул аёлларни боши очик юрмасин, деб ўз никоҳига олганлар, — дея қиска маъруза қилди.

Салима келини олиб чиқди. Ош олиб кирди. Нозима домланинг туришига тайёрлаб қўйган тўн, чорсини Салимага тутказди. Мансуржон домлани ташлагани кетди. Дарвоза тагидан қайтиб келган Салимага Нозима кўярда-кўймай, бир кийим тоза атлас берди. Салима уйига чиқиб кетаркан, Нозиманинг ғалати, маъюсроқ бўлиб қолганини сизди. У Салимани кузатиб, Мансуржон келса, қўндириб, кайинглиси Зебохонникига кетишга қарор қилди. Бир пас олдинги воқеадан кейин ҳеч бу ерда тургани келмай қолди. Кетса яхши бўлади-ганга ўхшайверди. Мансуржон ҳам ўзини ёмон сезяпти, бир-икки кун ўша ерда тургани маъқул, шекилли.

Ҳадемай Мансуржон қайтиб келди, кизик, уни орзиқиб кутиб турган Нозиманинг ёнига, ошхонага кирмай никоҳ ўтган хонага кириб кетди. Нозима анча вақт кутди, у чиқавермади, ўзи киришга қарор қилди. Ўша томон юрай деса, юраги гушпиллар, канақадир йинги халқумини бўғиб, тўлиб келаётганга ўхшарди. У ошхонада, Мансуржон хонада ўтиравердилар. Охири Мансуржон чиқиб дарвозани очди, Нозима одатига кўра гараж эшигини очишга шошилди, эшикни очиб ичкарида ёпқични ушлади. Машина ўрнига кириб ўчди-ю, Мансуржон кимирламай ўтираверди. Ўнг томондан Нозима кирди, эрининг ёнига ўтирди. Улар бир-бирларига бурилдилар. Бирдан Нозима эрининг бўйнига осилиб, бўғзида турган фиғонини қўйиб юборди. У ич-ичидан эзилиб, хиқиллаб йиғларди. Мансуржон унинг сочларини силади.

— Нима қилиб қўйдингиз, Нозима?

— Ҳаммаси яхши бўлади, — хиқиллади Нозима.

— Мен бунга чидай олмайман, — деди Мансуржон ҳамон унинг бошини силаб, унинг ҳам овози қалтираб чиқаётган эди.

— Чиданг, жоним, сиздан ўтинчим шу. Бошқа иложимиз йўқ.

— Йўқ, — деди яна Мансуржон, — худди тушга ўхшайди. Кеча тушимда ҳам кўрқиб чиқдим, худди сиз эрга тегиб кетяпсиз, тўйингиз бўляпти. Мен эсам дод дейман холос, овозим чиқмайди.

Нозима энди тинчланди.

— Мансур ака, ўзингизни қўлга олинг. Биз ҳеч қачон бир-биримиздан ажралмаймиз. Барибир, бир чора ўйлаб топшимиз керак эди. Мана шунга тўхтадик. Нима ҳам киламиз?

Мансуржон унинг сочлари орасига юзини тикиб хидлар, Нозимани сира бағридан бўшатгиси келмасди.

— Мансур ака, коронғи тушиб кетди. Анови хотин нима бало деб ўйламасин. Бахт ҳам ўзимизники, бахтсизлик ҳам. Ҳаммасини бирга тортамыз. Мен секин Зебохонникига борай... Бир кун-ярим кун ўша ерда туриб тураман. У ҳамма нарсани тушунадиган хотин. Худди онамиз раҳматликнинг ўзи, умри ўхшамасин...

— Бир қадам силжймайсиз. Мен унинг олдига кирмайман, вассалом. Шу ерда десангиз шу ерда эрталабкача ўтиравераман. Мени хайдаманг, жоним.

— Энди тентаклик қилманг, асалим. Мен чидайман. Сиз учун ҳамма нарсага тайёрман.

— Йўк, кирмайман, тамом.

— Кирасиз, келажакимиз учун ҳам кирасиз. Кирмасангиз, мендан ҳам ажраб коласиз. Фикрим қатъий. Ўжарликда сиздан кам эмасман. Бўпти, кетмайман. Кирасизми?

Нозима ўзини илгаригидек шўх-шодон тутишга ҳаркат қилди. Бўлар иш бўлганда, энди бу тентаги иш кўрсатиб турмасин тагин.

— Факат бир илтимос, — Мансуржоннинг юзларига юз суриб эркаланди Нозима ва яна гапиши қайтарди, — факат бир илтимос, бегим, ён хонани ҳам спални қилиб қўйдим, бу ёқдаги каравотларни олиб кирдим. Менинг спалнийимдан фарқи йўк, у менинг азиз тўшагимда ётмасин. Хўлми? Ваъда берасизми?

Мансуржон нидамади. Улар гаражда тонггача қолиб кетдилар.

V

— Вой, менга бир пиёла чой ўзи етарли, — деди Каниза чиройли товоқда турли хил нонушталар кўтариб кирган Нозимага.

Икковлон нонушта қилдилар.

— Уйга кетгим келяпти, — деди бир вақт Каниза.

— Болаларингиз кўзингиздан ўтаётгандир-да, Худо хоҳласа, улар тинч-омон юришиб туради, — тинчландирди уни Нозима.

Каниза осғи остига тикилганича ўтириб қолди. “Хайрият, шунчалик деди-ю”. Нозима бу гапдан қувват олди, юраги хотиржам тортди. “Бу шаҳарга чидамайди” — яна кўнглидан ўтказди у.

— Энди Канизахон, эгачи, опа-сингил бўлиб қолдик, бундан буён қисматли бўлиб кетамиз. Хаммаси ўтиб кетади. Бу тилла бош нималарни кўрмайди бу дунёда. Мансур акам унутиб юборсалар ҳам, мен сизни ва бизга қилган яхшилигингизни у дунё-бу дунё унутмайман. Уч-тўрт кун Аллоҳ сизга сабр-қаноат берсин, илойим.

Каниза ерга қараб ўтираверди, чуқур уф тортди.

— Сиқилманг-а, жон сингилжон. Ҳозир зўр кинолар бор, қўйиб бераман, — деди хавотирга тушган Нозима.

— Опа, — деди хануз ерга тикилганча Каниза ва сукут қилди. Нозима кутиб турганини сезди ва гапини қолганини айтди: — туғадиган бўлсам, бир дўхтирга...

— Бор, жуда яхши, ўзимга қарашли дўхтир бор. Ҳозир телефон қиламиз. Нима?.. — Нозима хавотир гапирди бу гапларни.

— Йўқ, ўзим, энди туғмайман деб...

— Ҳа, тушунарли, — деди Нозима.

Нозима у ёқни-бу ёқни йиғиштириб, дўхтирга телефон қилди. Кийиниб олган Нозима Канизага қараб:

— Ечинг товусни, — деди ва ичкаридан янги, қалин жун жемпер билан узун, қора аёллар чарм плашини олиб чиқди. Уларни кийгизар экан, — кечаси номига қор учқунлади-ю, ташқари жуда совуқ, — деди.

Кета туриб Нозима эрига телефон қилди:

— Мансур ака, биз ташқари чиқяпмиз, тез қайтамиз, — деди.

Улар гинекологияга бориб, нишларини битказиб қайтишди. Таксида бориб келишди. Келаётиб, Каниза жуда-жуда бозорга киргиси, таниш-билиш шерикларига ўзини кўз-кўз қилгиси келди.

Соат учларда телевизор кўриб ўтирган Канизанинг ёнига Нозима кирди, у кийиниб олган эди.

— Овқатларни тайёр қилиб қўйдим.

— Вой, хозирроқда овқат едик-ку.

— Кечқурунга. Мен Мансур акамларнинг синглисиникига кетяпман, сиз яхши ўтиринг, зерикманг, бу киши ҳам узок юрмайдилар, келиб қолишади, — деди у. — Мансур акамга ўзингиз қарарсиз, ошхонада овқатлар тайёр...

Кенг уйнинг келинчаги бўлиб қолган Каниза уйнинг хоналарини роса айланди, томоша қилди. "Одамлар бунча нарсани, бунча пулни қаердан топишар экан-а?" ўйлар-

ди у, сон-саноксиз гиламлар, уй жихозлари, кийим-кечаклар, майда-чуйдаларни кўздан кечирар экан. Мехмонхонага қайтиб кирар экан, энг зўр шоколад плиталаридан тўрттасини халтасига жойлаб қўйди.

Қуёв бола ҳам келди. Аввал ташқарида сигнал чалди, сўнг ҳовлига кириб, у ёқ-бу ёққа қаради-да, дарвозани очиб, машинасини олиб кирди. Гаражга яқин қолганда тўхтатиб ўчирди.

Каниза деразадан уни бошдан-оёқ кузатди. Келинган эркак экан. Ўттиз бешларда бўлса керак. Роса кучга тўлган махали. Хотинини кидиряпти. Унга пешвоз чиқкиси келди-ю, уялди. Шу ерда кутишга қарор қилди. У кириб кела бошлади. Ҳар ҳолда Канизанинг юраги гупиллади, диванга ўтириб олди.

— Яхшимсиз... — саломлашди Мансуржон паст товушда, унинг овози хотиржам эмасди.

Каниза ўрнидан турди, ерга боқиб, Мансур Нозимани сўрамаса ҳам:

— Опамникига кетдилар, — деди.

“Тақдирга тан бериб, бизга қўшилиб бўпти, бемалол “опамникига” деди” ўйлади Мансуржон.

— У ерда нима қиларкан? — деди-ю, сал ўнғайсиз ҳолатга тушди у, Каниза унга ғалати қараш қилган эди.

— Майли, кўргиси келгандир, мен ҳозир, сиз беҳавотир ўтираверинг, — Мансуржон чиқиб кетди. “Жон офати-ю” ўйларди у ваннахонада бет-қўлини юваркан. Соқикқа артинаётиб, жағларини силаб кўрди, соқол олишга тутинди. Тишини ювди, энг ширин уфордан сенди. Ўзини роса тартибга солиб, энг суйган халатини кийди-да, келинпошонинг истиқболига юрди. У қандайдир хушчакчак эди, кайфияти кўтаринки, хазил-мутойибага мойил, кечаги кечинмалардан асар ҳам йўқ эди. Ҳозир чойхонада ҳам ўртоқлари нуқул аёллардан гапиришди. Тўғрида, бу ҳам бир неъмат, эркак кишига берилган ризқ. Ҳозир истиқболига кириб бораётган нозаниннинг танаси, бели, кўксию сонлари қандай бўлса экан? Унинг гал-сўзи, тотли шивирлашлар, хатти-ҳаракатлари бошқача бўлса керак... Бахтинг бор экан Мансуржон... Ҳаёт қанчалик тилсимот, қандайини гўзалликларга, мўъжизаларга тўла... Эх, Мансур! Бу сенга Аллоҳнинг марҳамати. Анови қози, аптекачи дўстларингга ўхшаб беъманибетасир юрмаганингни оқибати, ўшаларнинг муқофоти... Энди сур, сен ҳам!

Дастурхонга яқинлашаркан Канизага ўзини ўта яқин олиб:

— Келинг, дастурхонга яқинроқ ўтиринг, — деди.

— Овқатингизни?.. — сўради Каниза.

— Йўк, йўк, ўртоқлар билан чойхонада... Қайфият яхшими? Бу ерда зеркиб қолмадингизми?

— Йў-ўк, — деди Каниза.

— Ҳозир бир зўр фильм бор...

— Кўрдим. Опам қўйиб бердилар.

— Шунақами?

Мансуржон нима қилишни билмас, ўтирар-турар, каловланар, аммо зимдан Канизанинг атлас кўйлак остидаги пинхон суврати, атлас лозим сўнгида юз кўрсатиб турган нозик бебилчакларига тикилар, букилган тиззаларидан кейинги бўлиқ гўзалликка юраги орзикиб ошуфта термуларди.

У илкис:

— Мендан чўчимаяпсизми? — сўради телевизор экранига юз бурган Канизадан ва телевизорга каради.

— Кўрқок сизми, менми? — деди Каниза ўпкалагандай муғомбирона.

— Нега? Менга айтяпсизми?

— Бўлмасам кимга? — катъий сўзларди Каниза.

Кеча хотинингизни олдидан чиқишингиз зил бўлди-ю...

— Сизни чўчитмай дедим-да...

— Мен нега чўчийман? Нимадан?

— Янги жой, янги одам...

— Чўчийдиган ёшдан ўтганмиз...

— Унда яхши.

— Нима яхши?

Мансур каловланди. “Бало-ку” ўйлади у.

— Мен аёлларни уялади, кўркади деб ўйлайман-да, — деди у охири.

— Аёлшуносмисиз?

— Ҳазилга ҳам уста экансиз.

— Сизлар кишлоқи анди ҳеч нарсани билмайди, деб ўйлайсизлар-да.

— Йўғ-е! Ундай деманг.

— Бугун кочиб қолмайсизми?

— Қаёққа қочаман?

— Менинг фурсатим бир-икки кун холос.

— Мени, нима, никохлаб олган хотинидан мосуво

бўлиб, бурнини тортиб қолаверади, деб ўйлайсизми? —
хазиллашди Мансуржон.

— Ҳали хўжайинчилик ҳам қиламиз, денг?

— Йўғ-е, шунчаки хазил.

Мансур унинг ёнига, диванга ўтиришга жазм қилди. Кутганидек, Каниза ўзини олиб қочмади. Улар алламаҳалгача сўзлашиб ўтирдилар. Мансур Канизанинг отаонаси, турмуши ва бошқа нарсаларни сўраб-суриштирди. Каниза ўзи ҳақида кам маълумот берди, кўпроқ қишлоқ хангомаларидан сўзлади.

— Эрингиз яхши одамми? — Мансур истаса-истама-са, барибир, шу саволни берди.

— Яхши бўлса, бу ерларда нима қилардим?

Мансур Канизанинг ганидан хайрон бўлди, қайта эри ҳақида ҳам, болалари ҳақида ҳам оғиз очмади.

Вақт алламаҳал бўлди. Мансур Канизанинг қафтига кўлини қўйди. У сесканмади...

Кечаси оз ухлаган, тунни бедор ўтказган Мансур кеч уйғонди. Ёнида кўзларини охишта юмиб, хаёлланиб Каниза ётарди.

— Канизам... — беихтиёр учди Мансурнинг ҳўл ва тамшанган лабларидан.

Иккинчи тез ва ширин нафасдан:

— Канизангиз эмас, Маликангиз, — деган сас эшитилди.

— Маликам, бутун ҳаётимда излаган Маликам...

Бу тотли шивир-шивирлар Мансурнинг жунбушга келган, қони тепаётган танаси роҳатига айқашиб кетди...

Ним пардаларни ёриб ичкари кирган сутдек оқлик Мансурни адамдан мавжудликка қайтарди. У юмалар экан, эснади. "Э, ишга бормаيمان" деди ўзига-ўзи. Таршер тоқчасидаги соат ўзи учун беғам чирқилларди.

Маликасининг олис-олислардан сибизғасимон келаётган овозчалари қулоғининг пардасига урилганда, Мансур зўрға кўзларини очди, орка ўгирилиб, юмалади.

— Уйғонинг, соат ўн бўлди... Қоринлар очди...

— Ҳозир, ҳозир, асал...

Яна овоз, энди эркаланиб:

— Эртага ҳайдаб юбормайсизми?

— Ммм, — калласини қимирлатди Мансур.

Оромбахш иссиқлик узилиб орага ҳаво кирди.

— Во-ой, қорни қаранглар, оқлик, суюнчи беринг! — деди дераза ёнига борган Каниза. — Машинани ҳам қор босибди.

— Майли, гаражга олиб кириш эсдан чикибди, — ётган кўйи деди Мансур.

— Э-э, туринг-е, ётаверасизми? — хушчақчақ кулиб чикиб кетди Каниза.

VI

Ўша кунини Нозима қайсинглиси Зебоникига хомуш кириб борди. Зебо ҳеч нарсадан бехабар эди. Нозима талпинган болаларга ўзи билан олиб келган ширинликларини берди. Зебонинг кичкинасини эркалаб, маъюс сўйиб ўтирди. Бир пайт “Ляличка, ляличка”, деб кизалоқни бағрига босаркан, кўзларидан ёш юмалади.

— Тинчликми, келиная? — чой қуюётган Зебо хайрон сўради, — акам бирон нарса дедими?

— Йўқ, — бошини ликиллатди у, — ўзим сиқилиб кетяпман. Баъзан шунақа бўлиб туради.

Зебо қайта гап қўзғамади. Ошхонага чикиб уймалашаркан, барибир, боши қотди. Аввало, нега келинаяси ёлғиз ўзи келди? Уни еру кўкка ишонмайдиган акаси хар гал бирга олиб келарди, олиб кетарди. Бирор кун қолишига ҳам қўнмасди.

— Зебохон кининг, болаиғизга каранг, овқатни ўзим қиламан, — ошхонага кирди Нозима ва унинг қўнмаганига қарамай енгларини шимариб, чакқон ишга киришиб кетди. — Чучвара тугаман. Дадамга ҳам олиб борамиз. Хаётимда бир марта, кечадан бери иш чикиб, у кишидан хабар ололмадим.

Зебо тўрт болали, катталари мактабга боришади, шу йил бошида яна жижилаган эди. Эри Исмоилжон “Дамас” минади. Уйда кам ўтиради. Зебо чет тилларни битирган, мактабда ишлаб, ҳозир қўлидагиси билан уйда. У чақалогини ухлатиб чикиб, Нозимага қарапти. Телефон жиринглади.

— Алло, ҳа, дада. Яхшимисиз? Раҳмат, Худога шукур, яхши, ҳаммалари яхши. Ҳа, мактабдан келишди. Ҳа, шу ердлар, сизга чучвара тугяптилар. Телефонларими, билмадим. Қачон қилган эдингиз? Соат учлардан кейин. Келинаям шу ерда эдилар. Акамни билмайман. Ўзлари. Шундай келишибди. Йўқ. Тинчлик деяптилар-у, билмадим. Ҳеч нарса хақида гапирганлари йўқ. Айтиб турувдилар, кечадан бери бормадим деб, сиз қийналмадингизми? Ҳа, бўпти, ҳали овқат иинса, ўзлари борадилар-у. Бўпти, хайр, дада.

— Дадам хавотир олибдилар-да, бечора, — деди Нозима.

— Телефон қилишган экан, уйларида ҳеч ким йўқ дейди, нима, бирон нарсани яширяписизми, келиная?

— Акангизни уйлаб қўйдим.

— Нима-а?

— Шу эшитганингиз.

— Қанақасига?

— Шунақасига.

— Ҳазиллашяписизми, келиная?

— Нега ҳазиллашай? Ўзим қилдим.

— Қандай қилиб?

— Шундай қилиб...

— Чинданми?

— Ёлгон деяписизми? — сичқоннинг қулоғидай-қулоғидай чучвара тугаётган Нозима белини ростлаб, орқасига ястанди. Чуқур хўрсинди. — Бундай кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган ишларни қилиш фақат мен стимчага хос, — унинг кўзлари ёшланди.

— Қўйинг-ей, ишонмайман, ўлай агар, — ёқасини ушлади Зебо.

— Шундай бўлиши керак эди. “Инкубасса” деган гапни эшитиб, ўзи ихтиро қилиб, мана, қон қақшаб ўтирган одамга нима дейсиз? Акангиз билан битта “инкубасса”ни қамаб қўйдим. Тухум босяпти, бола очали...

— Ўлай агар, ишонмайман...

— Мендан бошқа ҳеч ким ишонмайди. Бори гап шу.

Зебо катта-катта шахло кўзларини пирпиратганча, келинаясига хайрон тикилиб тураверди, Нозима чучвара тугишда давом этди. Уни тугатиб, қозонга унади. Зебо ичкари кириб кетди. Телефон рақамини тераётгандай бўлди. Нозима шошилишч кириб, унинг қўлидан гўшакни олди.

— Жоп, сингилжон, ишни бузиб қўйманг, — деди, — хаммаси яхши бўлади.

— Вой, опажоним-ей, сизни баъзан ҳеч тушуна олмамай қоламан, — уйғонган боласи томон юрди Зебо. Нозима ошхонага йўл олди.

Худди чучваранинг пишишига Мансуржон келиб қоладигандай ошхона деразаси оша ташқари эшикка қарайверди. Чучвара пишди, олдидан чиройли қилиб кострюлкага қуйди-да, кийиниб, қайнотасиникига йўл олди. Кириб борганида қалин жун қўйлаги устидан туятери

жужунча кийган, бошида беретка Наби Мусаевич икки кўлини алмаштирганча ховлида айланиб юрган экан. Нозиманинг кўзи унинг чуқур ариқчали юзига тушди-да, ишқилиб, сўроқ-саволга тутиб колмасин-да, деган ўй ўтди миясидан. Икковлон саломланиб ичкарига кирдилар. Уй ичи аллақачон мана мен деб. Нозиманинг икки кун келмаганини юзига солиб, бетартиб, бежо турарди. Кўлидаги ўроғлик овқатни ечиб, ошхонага, сал ёниб турган газ устига кўйди. Чойнак ўзи бикиллаб кайнаб турарди. Нозима шу заҳоти уйни тартибга солишга чоғланди. Мехмонхонада ўтирган Наби Мусаевич:

— Ишни кўйинг, аввал бу ёкка келинг, — деди.

— Эҳ, — чуқур хўрсинди Нозима ва буйрукка бўйсунди.

— Қизим, нима гап? — деди Наби Мусаевич.

— Хеч нарса.

— Мени биласиз-а, кизим, дунёнинг нариги четида нима бўлаётган бўлса, билиб тураман. Ундан кейин сиз менга кизимдан ҳам аълосиз. Энди менга айтингчи, нима бўляпти ўзи? — Наби Мусаевич жавоб кутиб тин олди.

Нозима эшик биқинидаги стулга чўкди, бир пас жим ўтирди. Оқсокол кишини куттирмаслик учун рўмолининг бир четини эзғилаганча гап бошлади. Ҳаёт иссиқ-совуқларини бошидан кечирган Наби Мусаевич келинининг, бу содда ва тўғри аёлнинг бир хўрсиниб, бир дадилланиб айтган гапларини диққат билан тинглади. Бир томондан, ўғлининг зурёдсизлигидан ўзига яраша азиат чекиб юрган ота ўз пуштикамаридан бино бўлиши керак бўлган бола масаласига тўғри кўз билан карагиси келди, иккинчи томондан, ҳеч замонда бўлмаган, кулок эшитмаган, яъни бегона, бетайин хотиннинг никоҳ билан, ҳеч кимдан маслаҳатсиз, ўзбошимчаларча уйга олиб кирилиши, яъни бу гаги зил, гумонли ишнинг устида шундай оқила келини турганлигига ақли бовар қилмасди. Ҳа, тагли-тугли, ё эрдан чиққан, боши очик аёл ёки ўтириб қолган киз бўлса, иккинчи хотин қилиб, никоҳлаб олинса, бу ақлга сиғиши мумкин. Бу-чи? Наби Мусаевичнинг ниҳоятда боши қотди. “Мансурда-ку, қалла ишламайди, бу келинга нима бўлган, ё жиннинг адаштирдимикин?” Охири Наби Мусаевичнинг хулосаси шу бўлди:

— Нотўғри, мутлако нотўғри, бемаъни иш тутгансизлар, — деди у ва ўрнидан туриб кетди. — Бунга хози-

рок чек кўйиш керак. Бу иш — иш эмас. Бунинг охири бахайр бўлмайди. Ўша куни менга ишора қилганингизда, нега бори гапни айтмадингиз?

— Дада, мени кечиринг, бу ишни мен қилдим, — боши ерга киргудек эгилиб деди Нозима. — Айб менда. Бунда Мансур акамнинг айби йўқ. Нима десангиз менга денг. Мен ўзим бахтиқаро тувилганман. Сизларга рўшнолик келтирмадим... Онам билан бирга кетсам бўлмасмиди?

— Йиғламанг қизим, мен қариб, кўнглим бўш бўлиб қолган. Айниқса, аянгиздан кейин омонат юрибман. Фақат сиздек оқила қизимга хайрон қоляпман. Ёмонлик доимо тўғрилиқка чанг соламан, деб юради. Худди касаллиқнинг ўзгинаси, сал хатога йўл қўйилдими, гирибондан олади. Мен сизларга ёмонлик истайманми, қизим? Кечадан бери дилим ғаш. Тушимда аянгиз Мансурни тортқилаб, унинг ўрнига ёнаётган тандирга кириб кетяпти. Ўшандан бери дилим ғаш. Унинг устига сиз келмай қолдингиз, телефонни ҳеч ким қўтармайди...

Нозима телефонларни узиб қўйгандим дея олмади, унинг ўрнига:

— Дада, ташвиш чекманг, бўлар иш бўлди, — деди ва ўридан қўзғолиб. — чучвара келтирган эдим, сузаман, — дея ортига бурилди.

— Чучварани қўйиб туринг. Менга қулоқ солинг, — деди қатъий Наби Мусаевич. — Ўзи қаерлик экан у аёл?

— Билмадим, тонишди, — деди Нозима. Унинг қийналаётганини Наби Мусаевич сизди, кейинги саволни бермади, унинг ўрнига сўради:

— Сиз нега Зибоникидасиз?

— Бир-икки кунга...

— Кейин?

— У кетади...

— Шундай келишдингларми? Кетмаса-чи?

— Мансур акамга ишонаман, у ҳақ йўлдан тоймайди.

“Намунча беғубор бу хотин-а? — ўйлади Наби Мусаевич. — Содалик ҳам шунчалик бўладими?”

— Энди мундоқ, — деди у, — сиз уйга қайтиб борасиз, тезроқ, масалани иложи бўлса бугуноқ ҳал қилинг. Ўша ерда туринг. Акаси билан кенгашай, кейин армонда қолмайлик...

— Дада, илтимос, ҳаммасини Мансур акам, у хотин билан кенгашганмиз, — шошилишч ўтиди Нозима.

— Пулда, пул... — бошини ушлаб ух тортди Наби Мусаевич. Нозима индамади, ошхонага юрди. Ортидан қайнотасининг:

— Ёш эмас, қирққа бориб қолаётган кап-катта одамлар ўйин ўйнашади-я, садкаи одам кетларинг, — деган лукмасини эшитди.

Нозима дастурхон тузаб, чучвара сузди, чой дамлади, ўйни эпақага келтиришни бошлар экан оромкурсида бошини чангаллаб ўтирган қайнотасига эшитарли қилиб:

— Дада, овқат тайёр, — деди.

У ўйни ўз ҳолига келтириб, Наби Мусаевичнинг оёқ кийимларигача тозалаб, кетишга чоғланганда ҳам окшом чўкиб, тарзи бузук хаводан қоронғиликка чўмган хонада қайнотаси ўша алфозда ўтирганини кўрди.

— Мен кетяпман, дада, — деди, — хайр, эрталаб келаман.

— Нонуштага овора бўлманг, қизим, шу овқат етади, — деди Наби Мусаевич.

Нозима ташкари чиққанда ҳаво совуқ, қор учқунлай бошлади. У Зебоникига шошилди. Етиб келганда, қор тўхтади. Қор ёғиб-ёққиси келмаётган эди. Ичкарига шитоб билан кираркан, хаёлида худди Мансуржон келиб кутиб ўтирганга ўхшарди. Эпикни очган Зебохондан беихтиёр:

— Ҳеч ким кўнғироқ қилмадими? — деб сўради.

— Йўқ, ўзим акамга телефон қилдим, — деди Зебо.

— Нима деди? — Зебога қаттиқ тикилди у.

— Ҳеч ким олмади. Дадам тузукларми? — сўради Зебо.

— Яхшилар, — деди Нозима ва уст-бошларини ҳам ечмай серрайиб туриб қолди, хаёлига: "Телефон эсига келармиди" деган ўй келди ва шу заҳоти ўзини қойиди: "Дарров унга айб қўйишни бошлама", сўнг счиниби шўхлик қилаётган болалар билан ўзини овутишга тушди.

Болалар ухлагач, Зебо иккови овқатландилар, чой ичдилар. Исмоилжондан дарак йўқ эди.

— Исмоилжон ҳам келса, чучвара ёйилиб кетмай сб оларди, — илинди Нозима.

— У киши узокрокқа кетганлар, — деди Зебо.

"Хайрият, у киши хабар топмагани маъкул, бемалол-рок ётаман" ўйлади Нозима.

— Дадам нима дедилар? — гап бошлади Зебо.

— Ҳеч нима...

Зебо тушунди, бу ҳақда бошқа гап қўзғамади. Нозима кеча ҳам мижжа қокмаган эди, уни эсноқ тутди. Зебо унга алоҳида хонага жой қилиб берди. Ётишга ётди-ю, кипригига уйқу қўнмади. Тун бўйи бир ухлаб, бир чўчиб юмаланиб чиқди. Уйғонганда адоксиз ўйларга чек қўя олмай кийналди, кўзи кетганда чўчиди. Буни у ҳеч қачон ўзга жойда ётмаганига, қўникмаганига йўйди. Эрталаб носоғ уйғонди. Кўзи очилган заҳоти яна минг хил хаёл гирдобиди ўртанаверди. Каниза билан ширин тўшак суҳбатини қуриб, уни мутлақо унутган Мансур акаси кўзи олдидан кетмади. Унинг тошу-торози паллалари у ён-бу ён босилавериб, тўлиб тошиб кетди: “Уни бевафо дейиш мумкинми? Йўқ. У ҳозир нима қияпти?.. Кечаси нималар бўлди?.. Бундан кейин нималар бўлади?”

Ўрнидан инкиллаб, гўё хафталаб ётган бемордай турди. Бет-қўлини ювиш учун кирганда ойнага қараб, бутунлай ўзига ўхшамай қолганини сизди. Юзлари салки, ранглар, қўз ости дўмнайиб шишган, пешонасига ажини тушиб қолганга ўхшади. Оёқларида мадор йўқ, иложсиз стулчага чўқди, узок ўтирди. Балки, ташқари чиқсам говлаб турган бошим ёзилар, танамга қувват кирар, деган умидда бет-қўлини чайиб чиқди. Еру томларни баррадек қоплаб олган ошноқ қор қўзларини қамаштирди, андак бўлса-да, мискин қўнглига ёруелик солди. “Бор-е, осмон қулаб ерга тушмайдимми? Биттагина бечора боши бир қавакка сиғиб қолар. Мансурни, уй-жойу молу мулкини, э-э, бутун бошли дунёни боғлаб берибдимми, ҳаммаси ўткинчи, бу дунё кимга вафо қилибдики, у қуруқ қолган бўлса? Бирга ўқиганман, ёшим тенг, сен қолоқ эдинг демади, итдек хизматини қилди. Ялиниб ҳам теккани йўқ эди. Тоғаси, ўша ўзи боққан тоғаси ўғлига қилмокчи эди, шу Мансурни деб, унга унамади. Мана улар бегона, гуруҳида зўр-зўр йиғитлар йўқ эмасди. Наби Мусасвич сабаб бўлдимми, Мансурнинг этагини тутди. Айниса, ана катта йўл, зори бор, зўри йўқ.

Тўғрисидаги кучук катаги олдида икки чумчук бола-си бирам иноқ у ён-бу ён сакраб, бир-бирларига суйкалишиб, пирр-пирр учар, қор босган ерга, катак панжарасига қўнишиб орқаворот дон кидиришарди. Кучук титрагандай тўпланиб олган. Оч қарға қаңиллайди. Нозима шунда совук ўтиб жунжукканини сизди. “Уйда, ташқарида нималар қолган эса, крап ҳам ўралган эмас эди...”

У ичкари кирди. Нонуштага таклиф қилган Зебо:

— Акамнинг кўлидаги телефони ҳам ишламаяпти, “хизмат доирасидан ташқарида” деяпти, — деди секингина.

— Акангиз янги келинаёнгизни қудуғига тушиб кетди, шекилли?

Зебо ерга қаради. Нозима “иштахам йўк” деб хонасига ўтиб кетди, кириб кетаётиб “телефон қилманг” деди.

Орадан тўрт кун ўтди. Мансур томондан на кўнғирок, на бирор хабар бўлмади. Нозима бир тишламгина бўлиб, сўлиб қолди. Қайнотасиникига илож қилиб катнаб турди. Йўл-йўлакай Зебоникига ул-бул харид қилар, сумкасидаги пул ҳам тугаб борарди. Қайнотаси ҳам тунд бўлиб олди. Хозирча аралашмасликка, кутиб турнига қарор қилганини айтди. Шундай ҳам ич-этини еяётган Позимага гапирмас, эҳтиёт қиларди. Зебонинг эри узок сафардан тунда келди, “Яхши, ошам шу ерда экан” дея яна жўнаб кетди. Хозир Наби Мусасевичга нонушта ташлаб қайтар экан, Нозима Салиманинг ёнига боришини ўйлади. Нима деб боради? У неча марталаб урғу бериб, “Ўзингиз қиялсиз” дея такрор-такрор ўзининг бўйнига қўйиб қўйган бўлса? Умуман, унда нима айб? Нозима ўзи қўймади. Бу ишдаги унинг улуши “инкубасса”ни гапиргани, шу гапни топиб келгани, холос. Майли, Худо бир йўлга бошлар. У Зебоникига келиб яна кўрна-тўшак қилиб ётиб олди.

Соат ўн бирларда ёнига Зебо кирди, бир ишхонасидан хабар олиш учун кетаётгани ва кизчаси уйда қолаётганини айтди.

— Ташвиш чекманг, — мингиллади Нозима.

Зебо тўппа-тўғри акасиникига борди. Дарвоза ичкаридан кулф эди. Кўнғироқни қайта-қайта чалиб, кутишга тўғри келди. Охири ичкаридан эркак кишининг йўталгани ва “хозир” дегани эшитилди. Том ва дарвоза айвони сумалакларидан оқаётган сув Зебонинг сочи ва елкаларини хўл қилди. Дарвозани акаси очди. У халатда эди. Рангги синикқан, юзи салки, бўйинлари тиришиб қолибди. Индамай Зебони ичкарига киритди. Тўғридаги хонага олиб ўтди. Ўтириб фогиха қилишгач:

— Ҳа, тинчликми? — деди у.

— Сизда-чи?

— Сал мазам қочган. Ишга ҳам бормаянман, — қаловланди Мансур.

Зебо энди чидамади, юрагига тугиб келган хужумга ўтди:

— Ака?! — деди у кўзлари чакнаб.

— Бас! — бу сўзни Мансур шу даражада важохатли айтдики, Зебо ўчди. — Келдингми, дардингни айт, бошка нарсага тоқатим йўк, — деди.

Зебо анча жим қолди, сўнг ўзини босиб:

— Ака, мен сиз билан урушгани келганим йўк, — гапни бурди у, — факат Нозима келинаям эзилиб кетди-ку, нахот экан бир телефон ёки...

— Сеникидами? — гапни бўлди Мансур.

— Нима, билмайсизми?

— Менга захарханда қилма.

— Ака?! Жуда шунчалик бўлса...

— Ўзимнинг дардим ўзимга етиб гурибди, иккита магазинни департамент босган...

— Энди босиши эмас-ку?..

— Тўғри, сеникига бориб... — дудуғланди Мансур, — ундан хабар олишим керак эди... Ҳеч нарса кўнглимга сиғмаяпти...

Зебо қор остида турган машинага каради.

— Машинани олиб кириб қўймапсиз...

— Айтдим-ку, юракка ҳеч нарса сиғмаяпти, деб.

— Ҳеч бўлмаса келинаямни хабар олиб қўйинг, иложи бўлса ҳозир...

Мансур анча ўйланиб қолди ва ўрнидан туриб катта уйга кириб кетди. Кириши билан Каниза:

— Ха, элчи юборибдими? — деди, — чидамай қолгандир-да... — овозини пасайтирди.

— Мен синглимни ташлаб келаман, — деди кўзларини яшириб Мансур.

— Соғиниб қолдим, кўриб келаман, денг. Бормайсиз!

Мансур унга хайрон тикилди. “Нима бу, буйруқми ёки истиғноли нозми?” Канизанинг бу гапи озгина малол келди, аммо кайфу сафо эсига келди-ю, дарҳол уни ювиб юборди.

— Канизахон, бошка нин бор экан...

— Ҳозиргача йўқ эди. Дарров пайдо бўлди. Майли боринг. Мен ҳам кетаман. Ялиниб келганим йўк...

Нима қилишни билмай хайрон бўлган Мансур:

— Бундай қилсангиз бўлмайди-да...

— Бари гапингиз ёлғон.

— Қулоқ солинг, Каниза...

Каниза ётоқхонага югуриб кириб кетди. Ўзини йи-ништириқсиз турган каравотга отди, йинига тушди. Ор-

тидан кирган Мансур унинг сочларини силаб бағрига босди. У ёмон ахволда қолди. Ҳозирдан бунақа қилса? Ён берса тамом, байроқ кетди деявер... Ҳозир шартта туриб жўнаса, Қаниза кетиб қолса-чи? Уни бағридан бир дақиқа ҳам қўйиб юборгиси йўқ. Бормай деса, Нозима-ку, майли-я, ҳозир кўзининг ўнгида эмас, сингли-сига нима дейди? Синглиси-синглиси, гапига кириш керак. Бориб бирор нарса деб, Нозимани алдаб қўяр... Бошқа нима илож бор? Эрта-пертага ишни бахона қилиб кўча-пўчага чиқади, шунда боради... "Мен ҳозир" деб ташқари юрди.

Акаси кириб кетганича чиқавермади. Зебо ташқари чиқди. Кран музлаб қолибди. Ошхонага кирди, ошхона пала-партиш, тартибсиз бўлиб ётар, анчадан буён овқат қилинмагани билиниб турарди. У тимирскиланиб у ёқ-бу ёққа юрди, уни-бунни кўрди, сўнг акаси кириб кетган томонга анча қараб турди. Ташқаридан кўнғирок тугмаси босилди. Бориб эшикни очди. Қўлида ўроғлиқ қартон қутича билан бир рус йигит турарди.

— Хозяин дома? — деди у. — Заказали табақу? Вот вам счёт, — муҳр қўйилган қоғоз ва қутини узатди.

Зебо қўлидаги нарсалар билан акаси кириб кетган эшик олдига борди ва акасини чақирди. Мансуржон ҳаяллаб чиқди, унинг қўлидаги нарсаларни бироз хижолатомуз олди ва:

— Зебо, сен кетавер, мен ўзим бораман, — деди, тез бурилиб кириб кетди.

Акаси бунақа эмас эди. Зебо, умуман, келганига хафа бўлди. Келмаса ҳам бўлар экан. У дарвоза эшикчасини ёниб, йўлга тушди. Эшик "шилк" этиб қулфланиб қолди. Озгина юриб ҳам эдики, рўпарасидан совкотиб келатган акасининг хорғин ён қўшнисини кўрди.

— Зебохон қизим, эсон-омон юрибсизми? — кўришди Салима опа ва ҳол-аҳвол сўради. — Акангизни кўргани келибсиз-да?

• Хайрлашар эканлар, у тўхтаб:

— Зебохон, келинаёнгиз сизникидами? — сўради.

— Ҳа, — деди Зебо.

— Қачон келаркан?

Зебо елкасини қисди.

— Зебохон, телефонингиз борми?

— Бор.

— Телефон қилсам бўладими? Нозимахон шундай кўзимдан ўтиб...

Зебо сумкасини кавлаб телефон ракамини ёзиб берди ва тайинлади:

— Хола, мени бу ерга келганимни айтманг...

Зебо уйга кириб келганда, Нозима Асалини ўйнатиб ўтирарди, Зебони кўриб:

— Ҳа, тинчликми, ишхонангизда бирон гап бўлганими?
— деди.

— Фавқусиз жой борми? — деб кўя қолди Зебо ва счина бошлади. — Қийнамадими?

— Йўқ, уйқуси келиб қолди, энди ухлашга ётади, а?

Зебо боласини олди. Нозима тушлик тайёрлашни ўйлади, ишхонага юрди. Шу пайт телефон жиринглади, гўшакни олди.

— Алло, — деди Нозима, юраги тапир-тупир уриб, аммо аёл овоз:

— Алло, Нозимахон керак эди, — деди.

— Салима она?

— Нозимахон, бормисиз, эгачи? Яхшимисиз? Ўша ерлик бўлиб кетдингиз-ми?

— Ҳа, энди...

— Бу ёққа келмайсизми?

— Бир-бирига тўйиб олишсин...

— Мансуржон бордими, хабар олиб турибдими?

— Ҳа...

— Нима деяпти энди?

— Нима дерди, уни биласиз-ку, камгап...

— Ишқилиб, мендан хафа бўлмайсиз-а?

Нозима индамади. “Энди Салиманинг чўзилиши етмай тургани”.

— Нимадан хафа бўламан?

— Энди-да... Мансуржон кўчага ҳам чиқмаяпти, шекилли. Бир-икки кечқурун ишхонасидан келиб кетишди. Ташқарида турган эдим. Қисқа гаплашишди. Эшикча очик турган экан, келиб қолдингизми, деб ичкарига мўраласам, музика баланд, келинпошиш қарсиллатиб ўйин тушиб беряпти... Ё тавба, ёқамни ушлабман. Индамай изимга қочиб чиқдим. Келмасангиз бўлмайди. Нима, битта ялангаёқ бозорчи қанчиққа ҳаммаёқни бўшатиб кетаверасизми?

“Мунча лақиллади-я”, гўшакни қўйиб қўйгиси келди Нозиманинг.

— Иннакейини, — давом этди Салима — эшитяпсизми?

— Ха.

— Ановининг эри келди бозорга излаб, хали эрталаб. Фирт кишлоки гўлахи экан. Соқоли ўсган, пўпайка кийиб олибди. Пиянистага ўхшайди. Муттахамлигини кўринг, менга роса одамларни ичида топиб берасиз деб бақирса, денг. Бўлганимча бўлдим. Уйингизга олиб борай дедим, яна шайтонга хай бердим, кўй дедим. Аммо топса ҳам ўлдиради, ишонаверинг, жуда авзойи бузук. Туркидан одам кўркадиган.

Бу гапларни эшитиб, Нозима бироз тинчланди. “Хар холда бундай баттол эркак тек кўйиб қўймас. Бир келган яна келади. Олиб кетар ахир, ота-оналар ҳам аралашар”. Дарров тез хулоса қилганига, худди Каниза ҳамма ёқни эгаллаб олди-ю, Мансур акаси кўнди-ю, Нозима курук қолгандек ўй-фикрлардан уялиб кетди. Томирига сал қон югургандек бўлди.

— Нозимахон, узилиб қолмадим, эшитяпсизми? — деди Салима.

— Эшитяпман, эшитяпман...

— Шунақа маш-машалар бўлиб ўтди эрталаб, денг. Хозир оёғимни судраб уйга келдим, сизга телефон қилдим.

— Бу телефонни билармидингиз?

— Ёзиғлик эди, энди топдим. Соғлиғингиз яхшими, ишқилиб? Буни ҳам сафари қариди шекилли. Келсангиз ҳам бўлар энди. Қайнсинглингиз бўлгани билан бировни уйи бировникида...

— Йўк, яхши турибман. Телефон қилганингиз яхши бўлди. Йўклаганингиз учун раҳмат.

— Вой, киёматли кўшшимиз ахир...

— Бўпти, телефон қилиб турунг.

Нозима ошхонага кирди, чой дамлади. Овқат иситди. Яна телефон жиринглади. Яна юраги орзиқди. Гўшакни Зебо олди.

— Ха, дада, яхшимисиз? Уйдаамисиз? Ишга бордингизми? Ха, ха. Болалар яхши ўтиришибди. Ана, хозир кухнядалар. Ха, ўзим биламан. Боришмасинми? Майли. Йўк, йўк. Хўн, хайр, дада.

— Дадам, — деди Зебо, ошхонага кириб келаркан.

— Кечқурун бир жойга бориб келаркан, сизни овора бўлишмасин, дедилар. Салом айтишди.

Зебо келинаеси телефонда гаплагандан кейин анча ўзига келиб қолганини сизди. Бирга овқатланишди. Таш-

қарида қор ўйнаб мактабдан қайтган болаларнинг овози келди.

Нозима “бироз дам олай” деб хонасига кириб кетди, кириб қаравотга чўқар экан, бир юраги ҳувиллар, бир хадиққа тўлар, бир енгиллар, бир ваҳимага тўларди. Нахотки, бугун ҳам хабар олмаса?

VII

— Менга қаранг азизам. Бу, ҳамма нарсага дарров мундоқ араз-тураз бўлмайди-да, — Мансур мук тушиб ётган Қанизанинг орқалари ва сочларини силади. — Туринг, жоним, ана айтганингиз келди, табақа олдирдим, иссиғида мазза қилиб еймиз.

У шартта ўрнидан турди.

— Кечиринг, Мансур ака, ундай қилмоқчи эмас эдим, — деди жиддий. — Шунақа мараз одатим бор, итим келиб қолади. Ўша хотинингизни ўйласам, худди сиздан ажраб қоладиганга ўхшайман. Яхши қилмадим, ўзим билдим.

— Ҳечқиси йўқ. Ҳали бир-биримизни роса англаб, билиб олгунча, бу ҳам табиий ҳол. — Қанизани кучиб, етаклаб дастурхонга олиб чиқди Мансур.

Қаниза қиёмига келтириб пиширилган катта товук гўштини қайлага тегизиб еркан, рўпарасидаги суратга тикилаверди.

— Дадамнинг ёнидагиси ойим раҳматлик, — деди Мансур чойдан ҳўплаб.

— Пастдаги-чи? Зайнабнинг кундошими? Мен, аммо Зайнаб эмасман, айтиб қўяй.

Мансур тушунмади, Қанизага илтифот кўрсатишда давом этди. Аммо бугун синглиси келиб кетгандаги бўлиб ўтган машааша, ҳозир Қаниза кечирим сўраганини ҳисобга олганда ҳам, яна тағин шу сабаб синглисини, йўқлаб келган битта-ю битта синглисини уйига олиб бориб қўймагани, устига-устак тўрт кундан буён Нозимадан хабар олишга ийманаётгани барчаси қўшилиб, Мансурни ўйлашга, ҳали ҳозирча кеч бўлмасдан Қанизани ўз ҳуқуқ ва тартиботлари билан таништириб қўйишга, табиатан шунча ҳусн, қадди-қомат, нозик таъб, эркак бағрида оловдек ёнувчи шижоат, қўр ва латофат ҳамда мақбул ҳаракат ато этилганига қарамай, ўсган шарт-шароити бонс қўрс, тўпори, инжиқ ва асов, бироқ суюмли мавжудотга таълим зарурлигига имон келтирди.

Энди қарори қатъий, бу хилқат фақат ўзиники бўлиши керак. Уни ҳеч кимга тортиқ эта олмайди. Бас, шундай экан, уни аста-секинлик билан ўз йўриғига солимоғи лозим. Гаплашиб олишди, энди Каниза эрига чек кўяди. Мансурни қийнаётган, азоблаётган нарса, ҳозирча номаълум эса-да, Каниза, кеча кечқурун гапдан англашилдики, қундошликни кўтара олмайди. Икки хотинлик масаласи ёпик. Унда Нозимани нима қилиш керак? У билан кечирган ўн уч йил умрини роса иқир-чиқир билан ҳисоб-китоб қилганида ҳам, унинг тошини оғир қўйганда ҳам, ҳаммаси бир нарсага келиб тақалади. У ҳам инсон, уй солишда пулни Мансур топган эса-да, унинг ҳам улуши бор, у ҳам катнашган, ахир Мансурнинг кирини ювди, овқатини пиширди, дадасига меҳрибонлик кўргизди, яна нима қилсин? Хўш, бошқа нима қилди? Бизнесда бир тийишлик рол ўйнаган йўқ. Ҳалигача Мансур на тўй кўрди, на бошқа. Тўғри, ақлли, эсли-хушли хотин. Хўш, нима бўпти? Бир кунини кўради. Етимча, на отаси, на онаси борлиги ҳисобга олинса, бечора деб қаралса, Мансур кўнгли хоҳлаган нарсасини қилиб беришга тайёр. Молу амлок етарли, керагидан ортиқча. Бир қисмини берганда ҳам тирноқсиз бева аёлнинг туваги тилло бўлади. Масала уни кўндиринишда ҳолос. У кўнадиган хотин...

Энди, отаси ўжарликка ўжар, билимдонликка билимдон, қайсарликка қайсар. Хўш, нима қилибди? Мансур одам эмасми? Ёки ҳали ҳам гўдакми? У тенгилар ўғил уйлашди, олди певара кўрди. Унга орзу-хавас чекланганми? Ҳар бир ишига аралашавериш инсофданми? Нима, Мансурнинг калласи йўқми? Шунча пул топган мияси айниб қолмагандир? Дадаси ҳам ўйлар?

Бўшаган чойнакни кўтариб, у ташқари юрди. Чойни дамлаб қайтарди. Чой яхшироқ чиқсин учун чойнакни газга яқинроқ қўйди. "Меҳмонхонага электр чойнакни олиб кириб қўйса бўларкан".

Хўш, акам-чи? Тўғри, акасини ҳамма ҳурмат қилади. Ҳокимиятда ишлагани учун унинг гани кесади. Мансурнинг бизнеси ҳам ўша билан. У бўлмаганда қатор-қатор магазинлар шундайгина ўзиники бўлиб қолмаган бўлар эди. Рухсат ва лицензиялар ўзи олинмасди. Банклар қулоқ солмасди. Автозаправканинг жойи Мансурга тегмасди. Анча-мунча қарға-қузғунлардан, таъмағирлардан саклаб туради. Мансурга ҳимоя, таянч. Мундоқ ўйлаб

караганда, Мансурнинг хаётида унинг ўрни бор, бироқ унинг оила ишларига бурун сукушга ҳаққи борми? Акаси учун бизнес ўлмас. Мансур банкрот бўлмас етиши керак. Мансур эл қатори бола кўрмоқчи, орзу-ҳавас кўрмоқчи, тўй қилмоқчи, нимаси ёмон? Қимор ўйнагани йўқ, унга ўхшаб ўйнаш тутгани йўқ, ичкиликбозлик қилаётгани йўқ, қонуний иккинчи хонинга уйланмоқчи. Бунинг нимаси ёмон?

— Синглиси, у — синглиси. У аралашмайди. Мансур у билан ҳисоблашмайди.

— Чой бўлиб кетдингизми? — деди Каниза ҳамон товук гўштини узиб-узиб еркан.

— Азизам, — деди Мансур, — гап гапириш таомилани озгина ўзгартирамиз...

— Нима, тегиб кетдими гапим-ов, мен қишлоқиман, — деди Каниза еяётган гўштли суюқни ликончага ташлаб, оғзини кафтлари билан артаркан.

— Олдингизда сочиқ турибди, — имлади Мансур.

— Синглингиз келиб кетганидан кейин сиркангиз сув кўтармай қолди. Емадим шу товуғингизни. Бир егим келиб эди, шуниям захар қилиб... — дея Каниза ичкари кириб кетди.

Мансур “овқатнинг олдида чатоқ қилдим” деб ўйлади. “Бечора емай кириб кетди”. Аммо ҳозирок ортидан киргиси келмади, ўтирган жойида ўтириб қолди. “Демак, аста-секин, сабр-тоқат билан ўргатиш керак экан. Нима қилса ҳам қишлоқи-да, бундай жойларни, бунақанги муносабатларни қаёқдан ҳам кўрибди, дарров уни хафа қилмаслик лозим. Ўрганиб кетади. Ўзингни қўлга ол, Мансур. Уни янги меҳмон деб ўзинг эркалатиб юбординг. Ўзингни бироз торт энди”.

У дастурхонни йиғиштирди, қолган икки товукни музлатгичга қўйди. Меҳмонхонага кириб кета туриб, қайтиб гаражни очди, қалитни олиб чиқиб, машинани киритиб қўйди. Бироз ташқарида юрди. Анча муддат музлаган кранга қараб турди. Яхши, яхлаб ёрилмабди. Чаканинг уйчасига қаради. Шу ерда бўлганда, товук қолдиқларини маза қилиб ерди. Итини ўтган ҳафта қочирини учун Володяникига ташлаб келганди. Эрта-перта хабар олади. Каттагина “Волкодав”, тўкқиз-ўнга туғади. Зотдор ит.

Ичкарида бўлиб ўтган воқеа билан ташқаридаги соф ҳаво, гувиллаб турган шаҳар, деворнинг нариги ёнидаги

хаёт Мансурни бирмунча ўзига келтирди. У ўзини ҳам, ташвишларни ва яқинларини, ҳатто вақт ҳисобини ҳам ёддан чиқарган экан. Дарахтлар қор илинтириб осмонга қулоч ёйиб турибди. Таналари хўл. Осмон кечаги қорин оғриғидан қутулиб, мешини бўшатиб олган, бағрида мусаффо оқ булутлар тош қотган. Девор, томлар устида эригандан қолган қор чойшаблари барларини қотириб қимтиб олган, оқ яктаги эса сал чанг егандек. Кўчадан турли ташвишдаги одамлар ўтаётир. Ҳаёт қозони қайнамоқда.

Департаментчилар нима қилишди экан? Илгари куни ташвиш билан Солижон келган эди. Қодирхўжа ҳам келиб кетди. Нега Мансур ташвиш чекмади? Нега у қулоқларини том бекитиб олди? Энди юрагига ғулғула тушди. Бундан буён уриниш кеч бўлган бўлса-я? Нима қилиб ўтирибди бу ерда! Шу битта қишлоқини деб ўтирибдими? “Энангни кўриб қолмасанг эди?!”

У шошилинч уйга кириб кийинди. Пулхалтасини сейфдан олди. Дўконлар муҳрланган куниёқ атаб кўйган пулига яна қўшди. Зумда чиқиб машинани қиздира бошлади. Уяли телефон ичкарида экан, олгани кирди. Дарҳол Қодирхўжага телефон қилди:

— Мен, Мансурман. Нима гаплар? Хўў-ўп. Кейинчи? Ие, нега менга кўнғирок қилмадинглар? Тўғри, ўчик эди. Ҳа, келсангиз ҳам бўлар эди-ку. Ҳозир қаерда? Мен ҳозир етиб бораман. Яна? Яна қаерни? Айтинг, улар ҳам кутиб турсин, — Мансур тез ташқарига отилди. Ортидан “Мансур ака” деган Канизага ҳам қарамади. Югуриб дарвозани очди, машинани олиб чиқди, шитоб билан дарвоза қанотларини ёпди-да, жўнаб кетди.

Йўлда ўчакишиб дадаси телефон қилди.

— Ҳа, дада, мен ўзим. Кейин телефон қиламан. Ҳозир зарур иш билан ишхонага... Хўп, албатта кириб ўтаман. Уйда бўласизми? — У телефонни ўчирди.

Идорага етиб келганда барча уни кутиб турган экан. Қодирхўжа ҳисобот берди.

— Кассаларни олишди. Уч кун текширишди. Акт тузиб, анов нарсаларни ҳаммасини ёзиб чиқишди.

— Иккита дўконни кўрдингиз, у ёқдагиларни дарров йўкотинг, деган эдим-ку.

— Мен боргунча, у ёқни ҳам муҳрлашган экан.

— Акт нима бўлди?

— Қўл қўймадим, мен ҳеч ким эмасман, дедим.

- Соли-чи?
- У ҳам.
- Муталиб-чи?
- Хеч ким имзо чеккани унамадик.
- Яхши қилибсизлар. Ўзлари хеч нарса дейишмади-ми?

Қодирхўжа елкасини қисди. Бошқалар аста-секин кабинетни тарк эта бошладилар.

- Қодир ака, мен сизга ишониб...
- Энди мен нима қилай? Мен сиз бўлмасам, Солижонни дарров олдингизга чоптирдим. Ўзим бордим. Маст одамга ўхшаб, ганга кулок солмадингиз.
- Майли, нариги дўконларни пулидан қанча топширдиглар?

- Айтганингизни.
 - Йўқотиб қўйганмисиз?
- Қодирхўжа "ҳа" деган ишора қилди ва:
- Уфадан икки-уч телефон қилишди, — деди — кўпчилик сўради.

- Айтинг, заправкани уласин.
- Қодирхўжа чиқиб кетди. Бир оздан сўнг кирди.
- Хеч ким жавоб қилмаяпти. Беркитиб кетишган бўлса керак. Уч-тўрт кундан бери бензин йўқ. Йилнинг охири, деб беришмаяпти. Унинг устига Дадахўжаев келган эди. Доляни сўраб.

- Неъмат бермабдими?
- Неъмат-пематнинг уруғи йўқ, ўша сиз келмаганингиздан бери.
- Вой, своллич-сй. Андижоннинг нарсалари кетдими?
- Вагон келгани йўқ. Икки марта овора бўлиб келиб кетишди. Сал, бир нарса дегандек бўлишди. Мен билмайман, дедим.

— Сиз сродно Тошкент билан боғланинг. Вагонни сўранг. Дод деб юборишади. Буюртмачиларни биласиз, ўпкаси қўлтигида туради.

— Яна ойна ҳам деган эдингизми? Қасрдан келишганини билмадим.

— Дамини олиб турсин. Уларнинг пул чиқариши жон чиқаришидан қийин.

— Прокуратураданман деб бир киши келди. Хеч у ерда ишлайдиганга ўхшамайди. Чайналади... Сизни йўқ, яна бир ҳафтадан кейин келади дедим.

— Майли, сиз вагон билан шуғулланинг.

- Эртага келасизми?
- Албатта келаман.
- Биз ҳам бир иш бошлаб қўйган эдик...
- Гаплашамиз.
- Ҳисобчи отчёт-патчёт, деяётган эди.
- Эртага.

Қодирхўжа қўзғолди. Мансур котибани чорлади.

- Одам борми?
- Мояна дейишяпти.
- Ҳаммасини жўнатинг, мояна бир хафтадан кейин бўлади.

- Хўп. Менинг ҳам бир гапим бор эди...
- Гапиринг тезроқ.
- Тўй бошланиб қолди...
- Эртага гаплашамиз.

Котиба чиқиб кетди. Мансур бошини ушлаб ўтириб қолди. “Бир дам келмасанг, шу” ўйлади у. Яна тугмачани босиб, котибани чақирди.

- Ҳисобчини чақиринг.
- У киши кетган эдилар.
- Топинг, деяпман.

Котиба бошлиқни анчадан буён бу алфозда кўрмаган эди. “Бурга-мурга чакканми, нима бало?” деди ичида ва хоҳасига чиқиб, Абдувалининг уйига рақам тера бошлади. Гўшакни ҳеч ким кўтармади. Қўлига терди, жавоб: “Сиз терган абонент хизмат доирасидан ташқарида”. Котибанинг юраги сикилди. “Бу алкаш ҳеч ўрнида ўтирмайди”.

Котиба эшиқни очиб:

- Жавоб қилмаяпти, — деди.
- Ёрдамчи борми? Чақиринг!

Алламаҳалда Ёқубжон кирди.

- Чақирса, чиқа қолмайсиз?

— Дарров, демади-да.

— Қанча пул бор?

— Кўп эмас.

— Қанча деб сўраяпман?

— Аниқ билмайман, — елкасини қисди ёрдамчи.

— Нима килиб ўтирибсиз?

Ёқубжоннинг киприги цирриради: “Хўжайинга нима бўлди, чап ёни билан турган чоғи?”.

— Сиздан сўраяпман.

— Энди, бу билан Абдували ака шуғулланганига...

— Топинг ўша бошлиғингизни!

Ёкубжон қутулганига шукр қилиб тез чиқиб кетди. Мансур зарур жойларга кўнғирок қилди. Гўшакни кўяр-қўймас телефон жиринглади, акаси:

— Сен дадамнинг ёнига бугуноқ боргин, — деди, гўшак “ту-ту” лади.

— Дағдағангдан ўргилдим, — деди Мансур, — сенларга мани ғажигиша иш топилди.

Нима қилади энди, бормаса яна бўлмайди, борса, бошланади. Хали, ўзи боши берк кўчада. Бир хулосага келгани ҳам фурсат беришмайди, булар. У қўлларини уқалади, бармоқларини чалмаштириб қарсиллатди. Котиба қахва олиб кирди.

— Айтнинг, топишсин хисобчини ернинг тагидан бўлса ҳам, — деди чиқиб кетаётган котибага, қахвани хўплаган ҳам эдики, яна телефон жиринглади.

— Менман, хўжайин, — деди Абдували, овози бошқачарок эди. “Яна ичган шекилли, аблах”. Мансур:

— Каердасиз?

— Налогда.

— Бир минутда етиб келинг, — қатъий буйруқ қилди у: “Налогда эмиш, ифлос...”

Гўшакни қўйиш билан яна телефон жиринглади.

— Мансур Набиевич керак эдилар, — деди телефондаги овоз. — Каерларда юрасиз? Мен Аҳад Валиевичман.

— Э-э, яхшимисиз, Аҳад ака, уйлар, болалар?..

— Уларни қўяверинг. Пул нима бўлди?...

— Мазам кочиб...

— Мен пулни сўраяпман.

— Ҳозир бир ёқлик қиламиз.

— Ўтган ҳафта ҳам шу гапни гапирётган эдингиз. Субут борми? Нима, завод бекорга ишляптими? Менга қаранг, эртага ўтса-ўтди...

— Аҳад ака...

— Менга ваъда керак эмас. Эллик миллионни эртага соат тўққизда ўтказинг. Гап тамом!

Гўшакни қўйди. “Жуда беспардонний одам-да, шу одам”.

Мансур Тошкентга телефон қилди, туша олмади. “Қодирхўжанинг ҳам гумдони чиқди-я”. Энди, Андижонга тера бошлади.

— Ассалому алайкум. Ало, Жабхар ака керак эди.

Жабхар ака, ўзингизми? Овозингиз сая бошқачарок. Ўраниб, дори-пори қилинг. Ҳожи ака, илтимос, ҳозир Топкент билан гаплашдим, бир вагон эмас, уч вагон келипти. — Мансур ёлғон сўзлади. — Ҳа, келишган экан. Тўғри, овора бўлишди-ю, мен ҳам етиб қолиб, денг. Ҳа, ха... тўғрилаймиз. Албатта, эртага бўлади. Ака! Эртага эзлик миллион ўтказиб туринг. Наманганникини ҳам олаверасиз... Сизда ҳам чатокми? Ановини каранг... Ўчакишади-да... Майли, ака, саломат бўлинг.

Мансур гўшакни кўйди. “Ҳозир ҳеч ким пул бермайди. Ҳамма сўрайди, холос. Пулга ўзи нима бўляпти? Банкларда пул йўқ. Одамлар, ташкилотларда пул йўқ. Топилади. Мансур топади. Нима бўпти, эзлик миллион пул. Нақд тўлаб қўйса ҳам салласи сурилиб қолмайди. Фақат уйдаги пулни бериб юбориш... Бўлмаса хазинаси камайиб қолмайди-я... Ёф-мой комбинатига директор бўлибдики, бир ховлиқади-ей... Аблаҳ, ҳисобчи ҳам келмади, у келмайди...”

Кеч кирмоқда. Уйда нима гап экан? Кетиб юборса-я, анови? Йўқ, мумкин эмас. Ҳозир Мансур усиз ҳеч чидамайди. Аввало кетмасин, кетса ернинг тагидан бўлса ҳам топиб келади. Тўпориликка тўпори, лекин, бунақаси ер юзида йўқ. Ўз оёғи билан келиб қолди. Худонинг инояти. У йўқолса, Мансур учун дунё қоронғи бўлади. Ҳозир Мансурнинг юраги ховлиқа бошлади. Бориши керак. Яна кетиб қолмасин, тагин. Унинг устига хафа қилиб чиқиб келган эди. Тез бориш керак. Акт имзоланмаган. Улгуради. Эртага бир ёқлик қилади. Улар кутишади. Дадаси... яна ақаси ҳам телефон қилди... Ҳеч нарса қилмайди. Ишхона нотинч, вассалом.

У кабинетни тарк этди. Котиба ҳам кетибди, қоровул ўтирибди. Машинасига ўтирди. Авгозаправкадан хабар олиб ўтади. Бензин ҳам қуйиб олиш керак. Заправка берк, чироқлар ўчик. Демак, бензин йўқ. У билан эртага шуғулланади. Сал юриб тўхтаса, бензин бор, қўлдан қуйиб олади.

— Йигирмата, — деди у югуриб келган болага.

Бола бензинни қуйди.

— Қанча?

— Ўн минг.

Мансур ўн минг узатди, сўнг уйига шошилди, у етиб келганда қоронғи тушиб қолган эди. Машинадан тез тушиб дарвоза қанотларини очди, улар қандай ҳолда ёниб

кетган бўлса, шундай турарди. Ховлига кира солиб уйга, Каниза бор хонага каради. Хайрият, чирок ёник турибди, шу ерда экан. Очик турган гаражга машинани киритди. Эшикни беркитиб, ичкари шошилди. Мехмонхонага кирди-ю, дархол кўнгли тинчиди. Каниза китоб ўқиб ўтирар эди.

— Мана бу яхши, — деди Канизага, нима дейишини билмасдан, — сиз ўкишингиз керак. Шунда — ҳам фойда, ҳам зерикмайсиз.

— Ўнта китобингиздан аямнинг битта хикояси афзал, — кулиб жавоб килди Каниза, — сиз у хангомаларни эшитмагансиз.

— Шундайми? — Мансур счина бошлади.

Каниза шартга туриб келиб унга ёрдамлашди. Мансур мишнатдор бўлди. Бирдан икковлон гўё узок вақт кўришмаган севишганлардай бир-биринга ёпишди, ич-ичларидан ийиб кетишди.

— Мансур ака, мени кечирасиз-а? — биринчи бўлиб узр айтди Каниза. — Айтдим-ку, мен... — унинг лабларидан сўзлар чиқа олмай қолди, ўтли бўсалар тўсиб қўйди.

— Мен мағрур аёлни жуда яхши кўраман, — деди Мансур, аслида тескарисини айтмоқчи эди.

Каниза бу гапни умуман тушулмади.

— Чой қилайми? — деди у.

— Бундай нарса сўралмайди, азизам.

— Мен ҳозир, — дея Мансурнинг бағридан сирғалиб чиқди ва ошхонага шошилди.

Мансур унга интилди-ю, бироқ тек қўйди. Ҳозир келади-ю, туни билан бирга...

Яхши, ҳаммаси жойида. Ҳозир кетиб қолганда борми, Мансур нақ ўлиб қоларди. Шу пайт ич-ичидан гимираб келаётган ўйни кўришга кўзи, отишга ўқи йўқ эди: Дадаси, акаси... Нозима... Шулар ҳозирча жонланмай турса кани эди?

У стенкадан коньяк олди. Очди-ю, дастурхонга олиб келди, очиб пиёлага қуйди. Илгари ичар эди, хожи бўлгандан кейин ташлади. Ҳозир ичкиси келди. "Бор-е!" деди ва ичиб юборди. Коньяк ичини жизиллатар экан, узумдан бир дона чайнади. Канизага талпинди. Ошхона эшигидан кирар-кирмас Каниза:

— Мансур ака, мана бу товукларни қандай иситаман? — дея сўради.

— Хозир, — деди Мансур ва унинг сочларига юзини ишкалади. — Хозир жоним, бунинг мана бундай йўли бор, — ошхона бурчагида турган электр грилли стол тепасига олди. — Бу ёкка олинг товукларни. Мана, кўриб олинг. Мундок кўйилади, буниси бу ерга, униси мана бундок.

Каниза бундай печкани биринчи кўриши эди, хайрон тикилди. Мансур печнинг ойнаси эшикчасини ёпиб, тугмачасини босиши билан ичи қизғиш ёнди.

— Кизигандан кейин гўштни ўзи айлантиради, — тушунтирди Мансур, — энди аяжониси, югуринг, дастурхондаги коньякни олиб чикинг.

— А? Ичасизми? Сиз ҳам-а? — ўпкалади Каниза ва: — Ичган эркакни яхши кўраман, — деди, Мансурнинг елкасига бош кўйиб, сўнг кетди.

— Сиз ҳам озгина ичасиз. — деди Мансур ортидан, шу пайт фарзанд эсига тушди-ю, юраги шув этди.

VIII

Наби Мусаевич Мансурга икки марта телефон қилди. Ишхонада йўқ, дейишди. Қўлидаги телефон ўчик. Уйда гўшакни ҳеч ким олмайди. Ишхонасига эрталаб келиб, чикиб кетибди. Демак, кўришгиси йўқ. Нима гап бўлишини сезиб юрибди. Зокир эса пахта мавсуми, районда. Уни ҳам тошиб бўлмайди. Бола ҳам катта бўлгандан кейин, отани айтгани бўлавермас экан-да. Ўтган ҳафта Зокирни атайлаб топди. Уканг билан гаплашгин, деди. Менга иккаланг бир учрашгин, деди. Иккаласи ҳам йўқ. Ота деган хафа бўлади ҳам дейишмайди. Мансур-ку, қилғиликни қилиб қочиб юрибди. Каттасига нима бўлган, ахир? Ишинг қуриб кетгур, ярим соатгина вақт ажратса, олам гулистон. Унинг укаси билан, дадаси билан нима иши бор? Тагида давлатнинг машинаси, бир этиб келиб кетса бўлмайдами? Мана, ўзиники эмас, Нозима, хар кунни уч маҳал келади. Ўзингникиларни ахволи шу. Тинчлик бўлса-ку, гўрга, юривермайдами ишига тикилиб. Бу, Мансур деган беакл, тентак бир ботқокка ботса, кейин билади, ўша ака деган, таланиб тушган жигар. Жигар дегани мундок бўлмайди, ахир.

Бунақа пайтларда эзилиб кетаркан, уйда ўтирган одам. Нозиманинг ранги рўйини кўриб, Мансурни нима қилса бўлади, дея боши қотади. Шартта уйга борай деса, аччиқ ўлгур, зўрға туради, анов боскичи “нахалка”нинг олди-

да бирон кори хол килиб қўядими? Агар шу бугун у зумрашларни топиб гаплашмас экан, исмини бошқа қўяди. Бу нима деган иш бўлди?

Наби Мусаевич бўғилар, телефонга ёпишар, ҳеч иш чиқара олмас эди. Олти кундан буён Мансур деган тен-такни сира топиб бўлмайти. У яна иккала ўғлига теле-фон қилди. Иккиси ҳам бирдек йўқ. Ташкари чикди, ичкари кирди, кунни кеч қилди. Хали замон Нозима бечора яна келади. Бир тишламгина бўлиб қолибди. Қи-йин. Бу болаям ўзи ғирт подон экан. Бировга ишониб бўларканми ҳаётда? Ҳамма бўйнидан боғлангани учун тўғри юради.

Бу лакма эрини қўйнига ўз қўли билан қаёқдаги суюкоёқ бир ойимтиллани солиб қўйиб, тил тишлаб ўти-рибди. У биз эдик, ватан, халқ иши, деган, ишдан бош-кани ўйламаган. Одам бўламан деб, биронта кизга қай-рилиб карамадик. Булар кўзи ўйнаб, хотинини алдасам деб туради. Бу келиннинг қилган қилиғига нима дейи-шингни ҳам билмайсан. “Мансур акамга ишонаман” эмиш-а? Кўз ёши икки нақир бўлиб, шўрига кул торта олмай ўтирибди энди. Вой, шўрнинг қурғур-эй! Ўз ихтиё-ри билан кўчада қолган бебоғ-эй!

Телефон жиринглади. Наби Мусаевич шошилиб гўшакни олди: Мансур.

— Мансур, — деди у. — Мансур, аммо-лекин... Менга қара... Йиғиштир иш-пишингни. Узим борганимдан ке-йин... Печада? Кимирламай кутиб ўтираман, — у гўшакни қўйди, қалтираётган қўли билан бошини ушлаб стулга ўтириб қолди.

Ташқарида овоз. Кучукнинг “винг” дегани эшитилди. Нозима кириб келди.

— Овқат олиб келдим, — деди у коридорда.

— Ҳозир, — деди Наби Мусаевич. — Менга қаранг, овқатни одам ўлмаслик учун ейди. Овқатни қўйинг, ич-кари кириг.

Нозима кирди.

— Ўтиринг. Сиз хали ҳам фикрингизда турибсизми?
— Наби Мусаевичнинг овозида қалтироқ ва қатъийлик бор эди.

Аёл индамади.

— Менга қаранг, ёш бола эмассиз...

Нозима бошини қўйи солинтирганча яна сукут қил-ди.

— Қизим, — сал юмшади қайнота, — нима қиламиз энди? Аммо-лекин, мен — менман, иккалангизни ҳам дилингизни хуфтон қилиб қўяман. Қундош билан ўтиришга розимисиз?

— Менга ҳеч нарса керак эмас.

Наби Мусаевич ўрнидан туриб кетди. Хонада у ён-бу ён юра бошлади.

— Канақа одамсиз, сизни ҳеч тушуниб бўлмайди, — деди у яна асабийлашиб. — Хой, Нозимахон, сизга неча марта айтдим, боринг, уйингизга боринг, деб. Нима қиласиз, у аҳмоққа ўчакишиб? Мансур хомкалла бўлса, сизда заррача ақл бордир, ахир, хом сут эмган банда?

— Дада, мен ҳаммасини ўйлаб кўрдим, — қандай ўтирган бўлса, шундай ҳолда жавоб қилди Нозима.

— Нимани? Нимани ўйлаб кўрдингиз?

— Менга энди, ҳеч нарса керак эмас. Шу ишни қилдимми, энди фойдаси йўқ... Лоақал... — Нозиманинг бўғзига йиғи тикилди, — тўққиз кунда бир марта...

— Буни кеча ҳам гаплашдик, у аҳмоқ бўлса, қўйинг-е, сизга нима бўлган?

— Нима деб борай? Кечиринг, адашибман дебми? Дада, илтимос, ўзингизни ҳам, мени ҳам қийнаманг!

— Шошманг. Мансур бешдан кейин келади.

Нозима бехос ўрнидан туриб кетди.

— Мен кетаман, дада... — йиғлади у, — бу ерда турсам бўлмайди.

Наби Мусаевич кўп нарсани тушунди: фишт қолипдан кўчган.

— Майли, сиз Зебошикига бориб туринг.

— Барибир бормайман...

— Унисини кейин ҳал қиламиз. Борсангиз ҳам мен билан борасиз.

Нозима тез кийиниб, ташқарига йўл олди. Наби Мусаевич ортидан:

— Қизим, бир минут, — деди, — мен аввал масалани ҳал қилиб оламан. Бир нарсани унутманг: Мансур сиздан кечса, ҳаммамиздан айрилади. Ҳа, айрилади. Сизни ҳеч қачон келиним, демаганман, қизим деганман. Шунини унутманг.

Нозима чиқиб кетди. Наби Мусаевич бошини чангаллаганча ўтириб қолди. У Мансурни узоқ кутди. Бир ётиб, бир турди, юрди, ўтирди, ташқари чиқди, кирди. Мансур билан кечадиган гапларга тайёргарлик кўрди.

Ўзи савол қўйиб, ўзи жавоб қайтарди. Неча бор жахли чикиб бакириб ҳам берди. Мансурдан эса дарак йўқ. “Ҳах, баттол, хах нонкўр...”

Охири Мансур келди. Соат етгидан ўтган бўлса-да, кўринишидан хотиржам эди.

— Ассалому алайкум, дада.

— Салом. Қаёқдан келаяпсан?

— Ишдан.

— Ишга боряпсанми?

— Боряпман. Ревизия бор. Ҳозир шароит оғир.

— Телефонларга нима бўлган?

— Ҳеч нарса.

— Акангни кўрдингми?

— Телефон қилган эди.

— Қачон?

— Эсимда йўқ.

— Мен эсингда борми?

— Дада...

— Тўхта, сендан сўраяпман?

Мансур кўзини олиб қоча бошлади, чуқур нафас олди.

— Дада, мени ишимга аралашманглар.

— Нима?!

— Шу. Мен ёш бола эмасман.

— Шундайми?

— Уйланган бўлсам, болани деб уйландим, мен, мен ҳам одамман, эркакман, болам бўлишини хохлайман...

Наби Мусасевич ўғлидан бундай қатъиятни кутмаган эди, бироз довдиради, билдирмаслик учун гапирмай сукут қилди. Мансурнинг елкасидан боши осилиб, деярли оёқлари орасига тушиб қолди. Ўша ҳолда гапира бошладди:

— Кўчада санғи хотинларни қувиб юрганим йўқ. Бировнинг кизини йўлдан урмадим. Уйландим. Уйланганда ҳам Нозима топган одамга уйландим. У кўчада қолган аёл эмас. Харом-хариш эмас, никоҳлаб уйландим. Хотинимдан яшириб ёки зўрма-зўраки эмас. Келинингизнинг гапи билан, қулоқ-миямни ейвергандан кейин уйландим...

Наби Мусасевичнинг кўнглига “мендан кўра бу тайёргарликни зўрроқ кўрган, шекилли”, деган гап келди, хали арсеналда енгилмайдиган имконият бор, қайта ҳужумга тайёрланиб, ишдамай тураверди. Мансур анча сукутдан сўнг:

— Нозима бўлса ўзимники, уни хор қилмайман. Аввал наригини кўриб-билиб, йўлимга юргизиб, пасту-баландни ўрганиб, иккови билан ҳам яшайман... Келмадим, ундан хабар олмадим... — у тўхтаб-тўхтаб гапини гўё тарозуга солгандай сўзларди. — Кечирим сўрайдиган мен, Нозимадан ташвишим йўқ, у қачон бўлса йўлимга юради. Ҳозир хафа, биламан. Унга қийин. Аммо менга-чи?

Наби Мусаевич Мансурга қараб тураверди. Майли, гапириб олсин. Орада бир “уфф” торгди, аммо гиринг демади.

— Бу ёқда иш орқага кетган, тўйиб кетдим ўзи... — тўхталиб давом этди Мансур. — Билдим, сиз чакирян-сиз, биламан, менга куясиз, тўғри иш қилсин, дейсиз. Сўкишингизни ҳам биламан. У ёқни хал қилмай унга ҳам, сизга ҳам нима дейман?

Наби Мусаевич билдики, ўғли кўп нарсага бенишон урди, аммо у битта гапни четлаб ўтди, энди шу масалани ўртага ташлаш фурсати етди:

— Бировни қизини йўлдан урмагандурсан, тўғри айтасан, бироқ бировнинг хотинини, икки гўдаги бор аёлни ажратиб, хотин қилиб олаверасанми? Бу — бир, — “бир”га урғу берди Наби Мусаевич. — Иккинчи, хотининг билан “дагавор” нима эди?

Мансур мик этмади, Наби Мусаевич “гирибошингдан тутдимми” дегандай жонланди ва авж пардаларига кўгарила борди:

— Ҳожи бўлатуриб, бировнинг жуфти халолини, янада норасида болаларини юм йиелатиб... Айт-чи, қайси динда бор бу? Насронийдами ёки буддизмдами? Менга кара, бола... Бу йўлингдан қайт?!

Сенинг тепадаги нутқингга уч ҳам қўйиб бўлмайди. Беъмани гаплар бариси... эсинг борида этагингни ёп. Эртага шарманда-ю шармисор бўласан!

Наби Мусаевичнинг назарида кураги ерга теккан полвоннинг гапи шу бўлди:

— Ажрашади...

Наби Мусаевич энди тамоман йиқитиш, мажақлаш усулига — бепарда гапларга ўтди:

— Хой, бола, аклингни йиғ. Бўлар иш бўлди, турса, туғиб берсин, аммо халол тўшагингни харом қилма. Бўнги, никоҳдан туғилар экан, ол ўша болани, бок, тарбия қил, Худонинг айтгани бўлади, ўссин, вафо қил-

син. Шуну билиб қўйки, биядан тулпор, эшакдан ҳўтик туғилади. Буни ҳам айтиб қўяй. Мени нима десанг, де.

— Ҳозирдан шундай нафас қиласиз? — отасининг охирги жумласидан фойдаланиб муттаҳамликка ўтди Мансур. — Сиз шундай деганингиздан кейин... — у деярли кичкирарди. — Ҳаммаишлар нима десанглар, дейверинглар, иккиси билан ҳам яшайман. Чидашса шу, чидашмаса, ана катта кўча!

— Тўх-та, муттаҳамчилик қилма! — Наби Мусаевич охирги жумла билан ўзига ҳужумни кучайтирганини билди, энди гапни айлантиришга мажбур бўлди: — Мен тирикман-а, отангман-а? Шуну тан оласан-а? Мени ўлдирсанг ўлдир, аммо онангни руhini чиркилатма!

— Нега, нега энди? — титрай бошлади Мансур.

Наби Мусаевич чўққини эгаллади, энди мақсадли режасига ўтишининг кулай фурсати келди. У овозига йиғлоки тус берди:

— Онанг Нозимани қизим, деган эди. Синглинг эмас, шу тозаллаган эди тувагини. Дунёда кадр деган, вафо деган гаплар бор. Биров учун жонидан кечганлар бор. Ҳайдаб бўладими, шундай бечорани?

Наби Мусаевич бундай караса, Мансурда сиғиш, унинг йўриғига йўрғалаш сезилмаяпти. У охирги “ҳужумни”ни амалга оширишга киришди, овозига янада бошқача тус берди:

— Пул билан ҳамма нарсани хал этиб бўлмайди. Шундай деб ўйласанг, катта хато қиласан. Ўша қирчанғи ҳам пул деб келган. Албатта, у буни билдирмайди, минг хил товланади. Аёл зоти эркакнинг бурнидан иш ўтказиб ўйнаган ва бундан кейин ҳам ўйнайди. Эшшак қилиб минади. Қани, пулинг бўлмасин-чи, ўша байтал эри, бола-чақасини ташлаб, келиб сенга иликармиди? Айтиб қўяй, хотин ҳам, пул ҳам ҳеч кимга вафо қилган эмас. Дунё тузилибдики, эркак деган зот шу иккиси билан юзлашиб, олишиб келади. Ютган эмас, ютқазган. Ҳар иккиси ҳам одамни факат ўлимга маҳкум этади. Уларнинг тузоғига илинган одамга энг яқини “кўзингни оч” деганда ҳам, кўр кўз юмуқ бўлади.

— “Ўша қирчанғига гўққиз куш бўлди, бир сўм пул хақида гапирган йўқ, — кўнглидан ўтказди Мансур, — ҳозир бу гапни профессорга қўйиб берса, дунё тарихи бошқатдан бошланади. Қолаверса, унга гап қайтариш ҳам денгизнинг сувини тўсиш билан баробар”.

Наби Мусаевич давом этди:

— Мен айтяпман бола, кўзингни оч! Хозирок синг-лингникага борасан. Нозима билан гаплашасан. Олиб бор, унинг жавобини ўзи беради. Ўзи олиб келган, ўзи лаф қилади. Пулни келишинглар, ана, туғиб берса берсин. Аммо мен уни у ерда кўрмай.

Бори айтимокчи гап шу эканлигини, шунча манзират шунга қилинаётганини Мансур билиб турарди. Ўзи бу ҳақда бош қотирмаётган бўлса экан. У шартта ўрнидан турди. Индамай чиқиб кетди. Нозиманинг олдига бормайди. Кўп нарса ҳали ҳал бўлгани йўқ. Бориб нима ҳам дейди? Нозимани у билмаса экан. Тўғри, уриш-жапжал қилмайди. Хозир умуман, Мансур билан гаплашмайди. Нима фойдаси бор? Аввал Каниза билан бир битимга келиши керак. Унинг феъли чарслиги билиниб турибди. Мансур тўрт кунини унга дарс бериш билан ўтказди. Яхшилик билан илон инидан чиқади. Каниза жуда баттол ҳам эмас, ипакдек эшилиб турибди. Тушунади. Энг асосийси, Мансурни ёктириб қолди. Бўлмаса, эридан кечинини айтмайди-ку. Кечиб бўлди. Ахир ким учун кечди? Мана булар озгина сабр қилса, Каниза йўлга юради. У нима деса шунга қилади. Бунинг учун озгина вақт керак. Бунга тушунса бўлади-да, профессор! Бир охурга иккита кўчкорнинг эмас, совликнинг ҳам боши сигмас эмиш. Бу эркакка боғлиқ. Канизани кўндириб олса бўлгани. Нозима уни ўзи олиб келди. Демак, у керак. Яна нима муаммо бўлиши мумкин?

Мансур йўлда бораркан, ўйлаб, ўйининг тагига етолмас эди. Машина бошқариб кетаётганини анчадан кейин билди. Қасқа кетмоқда? Ишхонасига кетаётган экан. Нега, ўзи билмасди. Кетаверди, уйи томонга қайрилмади. Ҳамма нарсани обдон ўйлаш керак. Унинг устига ишхонада ишлар атала бўлиб ётибди. Департамент бир гап айтмаяпти, галга соляпти, тушунарли. Вагон келмасдан, андижонликлар ҳам дод деб юборишди. Аҳад Валиевичга эллик миллион ўтказиб бериш керак. Тушиши керак бўлган саккиз юз миллион тушмай ўляпти. Дебиторларнинг ҳолига вой. Энди, Аҳад Валиевичнинг заводига уйдан эллик миллион бериб кўяверади. Гугурт қутидан битта чўп кетгандек гап. Ишхона ўз йўлига. Эртага Каниза уйига бориб келмоқчи. Бугун кўп нарсани ҳал қилиб олиш керак. Бормаслиги керак. Бормаса яна бўлмайди.

У машинани шартта катта йўлга қайириб, уйга хай-

дади. Етиб келгач, дарвозанинг очилишини кутди. Икки-уч сигнал берди. Жим-жит, нима бало, кетиб қолдимиз? Мансурнинг юраги ҳовлиқди. Машинадан тез тушиб, дарвозага юрди. Кичик эшик очик, ичкари кирди. Хайрият чирок ёниқ. Шунда Каниза кўринди.

— Қўяверинг, ташқари совуқ, — деди Мансур, уни кўриб, кўнгли ўрнига тушгач хурсанд бўлиб, дарвозани ўзи очди, гараж эшигини очиб, машинани олиб кирди, “ўраб ўтириш шартми?” ўйлади у.

Мансур кирганда Каниза эснаб, халати чўнтақларига кўлини солиб, коридорда турарди. “Бугун кўн масалани ҳал қилиш керак” ўйлади Мансур ва норозидек кимир этмай турган Канизани кучди. Ингичка белларининг наш-вандсимон йўғонлашув жойларини силади, юзини юзларига сурди, сўнг етаклаб, мехмонхонага бошлади. Канизани диванга ўтказиб:

— Мен ҳозир, ечиниб, ювиниб олай, гаплашадиган гап кўн, — деди.

— Мен антиқа овқат қилдим, ейсизми?

— Еймиз, нима экан?

— Нон кўғирдоқ.

— Нима у?

— Қолган-қутган нонларни ковордим.

— Ие, бошқа нарса йўқ эканми?

— Бор. Ширин бўлади-да, биз ёғ бўлса, тез-тез қилар эдик.

— Майли, сиз қилган овқат ёмон бўлармиди?

— Уят қилмайсиз-а?

— Ҳеч қачон.

— Бўлинг, тезроқ ечининг, ювининг. Зерикиб кетдим.

— Одам ўз уйида ҳам зерикадими? — ётоқхонадан эшитилди Мансурнинг овози.

— Эртага кетаман.

— Гаплашамиз.

Каниза ошхонага караб кетди. Унинг эртага уйга бориш қарори қатъий эди. Шунинг учун ҳам халтасига анча-мунча нарсаларни тўлдириб, латта-пугталарга ўраб, Салиманикига олиб чиқиб қўйди. Бу ерда, энди, ўшандан яқин кими бор? Ўша-да. Эртага, тағин, Мансур халтадаги нима балолар, деб ўйламасин. Хали, пул берадими-йўқми, Худо билади.

Мансур ювиниб, кийиниб, ошхонага кирди. У ўзини

қанчалик хушнуд-хушчакчак тутишга уринмасин, ишта-хаси йўк, дадаси билан бўлиб ўтган тўкнашув рухан эзиб турарди. Шу боис ҳам уни хаёл олиб кочар, бир нуқтага тикилиб қолар, Каниза эса хайрон бўлаётган эди. У бир-икки “Тинчликми?” деб сўради. Мансур буни иш ташвишларига йўйиб қўя қолди.

Асосий гап ётоқхонада бошланди. Каниза Мансурнинг айтганларига амал қилиб, чирок ўчмаёк, халатини устидан тушириб юборди ва атир сепди. Хонани ширин ифор қоплади. Ўринларига киргач, Каниза Мансурни кучди. Мансур негадир суст эди. У бироз қўлини боши остига қўйганча ётди.

Мансур аввал гаплашиб олишни кўзларди, шу боис ҳам ҳаракатсиз ётарди. Шунда унинг хаёлига бир гап келди ва тадбиркор бўлгани учун тактика қўллади:

— Демак, эртага уйга бориб келасиз...

— Рухсат берсангиз... — шивирлади Канизанинг лаблари унинг елкасига намли тегиб.

— Ҳозир, кабинетга кириб чиқай... — Мансур халатини кийди-да, ўша ёққа кетди.

Кабинетга кириб сейфни очди. Даста пуллардан бирини олди, аммо қайта жойига қўйиб, ўйланиб қолди: “Кўкидан берсамикин...” Йўк, сўм бера қолсин. Яна ўша боғламни олди. Шу пайт ортидан Каниза кирди. Мансур беихтиёр сейфнинг эшигини ёнди, бироқ хижолат чекди.

— Ҳа, мендан яширяписизми? — деди Каниза худди Мансур кутгандай.

— Нега яшираман?

— Қўрқманг. Мен сизга ҳеч ким эмас-ку, — ўпкалади Каниза. — Кабинетингизни бир кўрай, деб эдим.

— Ие, бу ёққа ҳеч кирмадингизми?

— Бировдан берухсат нега қираман? Ўзимнинг уйим бўлмаса...

— Ўзингизники. Жуда шунчалик бўлса, мана, сейфнинг қалитини ҳам бериб қўйишим мумкин.

— Ўзларига буюрсин.

Мансур унинг чинакам хафа бўлганини сизди.

— Жуда кўнглингиз нозик, а, Каниза? — бориб елкаларидан кучди унинг.

Каниза юлқинди. Мансур қалитларни унинг халати чўнтақларига солди ва ташқари ётақлади. Хонадан чиқишар экан, Каниза қалитларни ерга, гиламнинг устига

иткитди. Тезлаб ётоқхонага кирди-да, халат-шалати билан ўзини каравотга ташлади, бошини ўраб олди. Вазият оғирлашди. Аслида, Мансур пулни илгарирок тайёрлаб қўйса ҳам бўларкан. Одамзот ҳам нозик-да. Ёуни-ку, тўғрилаб олади. Аммо у ёқда отаси, Нозима... Нега юраги чопиб турган ишга бировлар тўғаноқ бўлади, а? Ҳозир, ўшалар, айниқса, Нозима бўлмаганда, Мансурдан бахтли одам йўқ эди. Мана бу билан, қанча тўпори, инжик бўлмасин, силлиққина яшарди. Иши-ку, тўғри бўлиб кетади, ҳозир ҳамма бирдек кийналяпти — пулдор, мулкдор, гадо ҳам... Бунинг бундай қилиқларига ҳам ўшалар сабаб, бу ҳам ўйлайди-да, қўнгли тинч эмас. Бунинг ўрнида ўзи бўлса ҳам шундай қиларди, мана ўзи, унинг эри ёнига бориб келишига мутлақо қўнгиси йўқ, худди устига тоғ қулайди-ю, унинг эри бир бало қилиб қўяди-ю, Мансур қуруқ қолади. Дунё ўзи шунақа: мулк сеники, унга биров қўл тегизмаслиги керак!

Икков шу алпозда аллақанча ётишди. Мансур Канизанинг бошидан кўрпани тортди, уни бағрига олса, сал ияди, кейин гаплашади. Каниза қўллари билан кўрпани тортганча бўш қўймади.

— Каниза, — деди шунда Мансур, — сал нарсага бундай қилаверсангиз, мени сиқаверсангиз яхшими? Нима бўпти, сейфни ёпиб қўйсам? Ўша иккаламизники. Мен сизга очик гапларни айтдим, мақсадимни тушунтирдим. Сиз яна бундай қиялсиз. Мени ҳам ўйлаш керак-да. Эртага уйга бораман, деганингиз учун кириб эдим. Уйга қуруқ қўл билан бормайсиз-ку.

Мансур яна кўрпани тортиб, Канизани кучди.

— Қўйинг, жоним, — деди.

Каниза бу гал қаршилиқ кўрсатмади. Мансур уни индамай кучиб ётди. Кейин:

— Каниза, мана бу пулга, — деди у қўлини ёстик тагига тикиб қистириб қўйган пулни олди ва Канизага узатди, — болаларга у-бу олинг. Қолганини уйга қолдиринг...

Каниза бошини даст қўтариб узатилган пулга қаради, шу захоти қўлига олди. Жойига ўтириб, кўзига яқин олиб келди. Туриб, чирокни ёқди:

— Шу ҳаммаси менгами? — унинг кўзлари пориллади.

— Ҳа, кимга бўлмаса.

— Раҳмат, ҳозир, — Каниза у ён-бу ён аланглаб,

гўё тез бир жойга қўймаса, Мансур уни қайтариб олиб қўядигандай потиллаб қолди.

— Ёстиғингизни тагида тураверади ёки халатингиз чўнтагига солинг, етадими?

Каниза индамади. Бир пачка минг сўмлик пулни ёстиғи тагига қўйди. Ўзини Мансурнинг устига отди, юз-кўзларидан ўпди, хансинок аралаш:

— Болаларимнинг усти яланғоч эди, раҳмат, асалим, — деди ичига сиғмай.

— Етмаса яна бераман, ўйлаб кўринг, — зўрға гап-ра олди Мансур юз-кўзи, сочлари, бўйин-елкаларига дўлдай ёғилаётган ўпичлардан зўрға қутулиб.

Каниза ўтли миннатдорчилигини маромига етказиб, сусаяркан, Мансур:

— Мен нимани ўйлаяпман-у, арзимаган нарсаларга ўқиниб ўтирибсиз, — дер экан, унинг хаёли ҳозир асосий гапга ҳозирлик кўришда эди.

— Каниза, — астойдил гап бошлади сўнг, — шундай қилиб, эртага бормоқчимисиз? Мен сизсиз бу ерда қандок чидайман? — атай унга ялтоқланди ва бу гапнинг ёкишини билди. — Қачон келасиз?

— Қачон десангиз, — Каниза бориши, болаларини кўриши, бир бало қилиб, гумроҳ эрини тинчитиш зарурлигини билиб турса-да, шундай дейишга мажбурият сезди.

— Борибоқ қайтасиз.

— Майли, руҳсат берасизми, ахир? — ноз ила эркаланди Каниза.

— Бермасам-чи?

— Бормай қўявераман.

Мансур уни бағрига босиб узок ўпди.

— Жоним, асалим мени тушунгани ўзи бир дунё. Сиздан ҳеч қачон кечмайман. Қадрингга етаман, азизим, — Мансур шу тонда ўзини тутолмас, ўзини қасрга қўйишни билмасди.

— Болалар бўлмаса-ку, умуман бормас эдим... — ўт қўйди Каниза, бу гал у дўл каби бўсалардан зўрға қутулиб.

Маълум вақт ўтгач, Мансур:

— Эртага машина олиб бориб келади, ўзим олиб борардим-у, яна сизнинг қахрингиздан кўркиб турибман... — деди.

— Бораверасиз, қишлоқдагиларнинг оғзини очиб қўяман, қайнонанинг оёғингизга қўй сўяди.

Талтайган Мансурнинг кўзига узоқ ва гўзал қишлоқ, гўл ва содда одамлар, ҳаммасининг хавас билан ўзига қарагани, Канизанинг мавқеи ўсиб, виқор билан бошлаб бориши, қайнона ва қайнотасининг боши осмонда, ўзларини қаерга қўйишни билмай, қайта-қайта тўшак, яқандоз солганлари, бообрў куёвларидан кўнгли тоғдай ўстанлиги кўриниб кетди. Ўша томонларга учиб боргиси келди.

Шу кайфият ичида юрагини эзиб, олис-олисдан ғимирётган масалани ҳал этишга рағбат сезди.

— Жоғинам, — дея яна гап бошлади у, — сизга бир гапни айтмасам бўлмайди...

Каниза бу гапга ортиқча муносабат билдирмади, ўз ўй-хаёллари билан бандга ўхшади.

— Каниза, — деди яна Мансур томоқ қириб, — Нозима уйга келадиган...

Каниза яна жим.

— Бугун охири дадам билан гаплашдик, — деди Мансур кўлларини Канизадан узиб, боши остига кўяркан. — Дадам шунақа одам, у кишини сиз ҳали билмайсиз... Нозима уйга бориши керак, деяптилар.

Мансур Канизанинг индамаётганидан ташвишланди. У эса ҳамон мик этмасди. Анчадан сўнг Мансур:

— Сиз кундошчиликка чидармикинсиз? — деди кўркаписа.

Каниза яна жим.

— Ҳали мен бирон нима деганим йўқ, — олдини олди Мансур. — Энг ёмони, унинг ҳам борадиган жойи йўқ.

— Келса келаверсин, — ҳеч нарса бўлмагандай, ғам емай деди Каниза.

Мансур уни шартта қучди.

— Асалим, эсликкинам, — деди.

— Келса келиб тураверади-да. Бизга халакит берармиди. Хизматимизни қилади...

Бу гапни Каниза ҳеч иккиланмай, жўн, гўё ўзига алоқаси йўқдай айтди. Энг чигал масала осонлик билан ҳал бўлганидан суюниб кетган Мансурнинг дилига қаёқдандир ғашлик кўланка ташлади. “Бунга барибир шекилли, нима бало, мени севмайдимми? Пул керак экан холос-да”. Мансур ҳозир тубсиз қудуққа тушиб кетгандай бўлди. Яхшики, уни яна Канизанинг тўри ушлаб қолди.

— Менга сиз бўлсангиз бўлди. Ким келади, ким кетади, ким нима дейди — менга барибир. Кўзимнинг оку кароси ёнимда бўлса бас! — хулоса қилди.

Бу гаплар Мансурнинг ўлик танини тирилтирди, унга хаёт суви ато этди. Энди Нозиманинг масаласи ҳам жўн хал бўлгани қувонтира бошлади. Ҳозир Мансурнинг қувончи дарҳақиқат чексиз эди. “Дадамнинг ваҳимасини қара-я, — ўйлади у. — Профессор бўлгани билан Канизани билмайди-да. Чин инсон бу, бахт дегани асли шу”.

Канизанинг хаёли батамом бошқа нарсаларда эди. “Эртага...”

Мансур уни яна миннатдорчилик рамзи ила ўлиб, хаёлларини бўлиб юборди. Мансур учун бугунги тун ўта хотиржамлик ва шиддатли ишқ лаззати ила йўғрилган адоксиз кечадан нишона бераётганди. Бағрини тўлдириб, бўлак-бўлак бўлиб билкиллаётган аёл эркатой овозда:

— Эртага кишлокда бир кун қолсам-чи? — деган эди, у ўша овозни ямлаб ютиб юборди.

IX

— Ҳозир ишга боришим билан Шерзод деган бола келади, — деди Мансур ишга отланиб, охириги нарсаларини оларкан. — Сиз яхши бориб келинг. Каниза, яна қолишни ўйлаб-нетиб юрманг. Мени анча билиб олдингиз, айтганимдан қайтмайман. Машина қуруқ келса, бориб олиб келаман. Эрингиз билан кўришмаганим маъқул, кишлокчилик... Сизни гап-сўзга қўйишни истамайман. Тушунарли-а?

У икки қўлини қовуштириб, кўзларини милтиллатиб турган Канизани лабларидан снгил ўпди. “Хўп жоним, сиздан ажралишим қанчалик қийин” деди. Уни дарвозагача кузатиб, ортига қайтмоқчи бўлган Канизага машина эшигини очиб яна нимадир деди. Каниза эшитмай, унинг ёнига борди.

— “Калит керакми, хали келсангиз” деган экан Мансур. — Манг, менинг калитларимни олиб қолинг. Кичкина эшик ўзи бекилиб қолади, — деди.

Каниза шода калитларни олди. Мансур, энди келишни аниқ, дея қўнгли хотиржамланди.

— Мансур ака, — деди шунда Каниза Салиманинг дарвозасига бир қараб қўйиб, — қолган-қутган меваларни болаларга...

— Эх, буни қаранг, кеча ўзим бозор қилиб қўйсам бўларкан. Нимани хоҳласангиз ўзингиз биласиз. Хўп, мен кетдим.

Каниза Салимага яширган нарсаларни бериб чаток қилганини англади ва шу заҳоти унинг дарвозаси қўнғирғини босди. Салима кўрингач:

— Халтамчи олай, кетмайдиган бўлдим, — ёлғон сўзлади у.

Салима индамай халтани олиб чиқди. “Туппа-тузук хотин ўзгариб қолди-я, — ўйлади Каниза, — кўролмайдиди-да. Бозорнинг ажри оғир, ўлиб кет!”

Ичкари кираркан, Каниза яна топган-тутган нарсаларини иккинчи халтага жойлади. Бозорга пул кетади, қурук қўл билан боргандан кўра, ит емай ёғибди ҳамма нарсани, болалари ейди. Ўшаларнинг устига, оёғига нарсаси олиши керак. Пачка пулни эса асти бузгиси йўқ. У пулни турган еридан олиб, роса айлантириб томоша қилди. Сўнг Нозиманинг янги сумкачасига жойлади-да, атир-упа, майда-чуйдаларни ҳам тикди. Нозима берган барча уст-бош, матоҳларни қайта тахлаб тугди. Бир қатор энг яхшисини кийди. Эскиларини яна бир халтага жойлади. “Товус”ни ҳам ўшанга қўшди. Бирок ўйланиб қолди. Шундай кийиниб, анови илиғлик турган чарм плашни кийиб борадими, эскилариними? Бундай борса, Самад ўлгур йиртиб-нетиб ё олиб қўйса-чи? Кейин бермасачи? Унинг устига одамлар гап қилиб... “Гап қилишса...га” деди у. Ечилиди, эски кийимларини кийди, йўқ, бундай бормади. Ечди. Хуллас, минг ечиниб, минг кийинди. Ўйлаб-ўйлаб, янги усти бошларида тўғри онасиникига боришни режалаштирди, чунки ўн икки кун деганда кетяпти, ҳойнахой, Самад гўлаҳи болтасини чархлаган бўлса керак, бирор қор-хол бўлиб ўтирмасин. Ўзининг уйига эскиларини кийиб боради, яна аяси билан маслаҳатлашади. Устига-устак, шў бугуноқ қайтиши керак. Самад иш кўрсатиши табиий. Ўн икки кундан бери қўйчининг таёғидек қайраб турган бўлса керак. Онаси бирга бормаса бўлмайди. Олдин қайнона-қайнотасиникига кириб, уларни ҳам ўртага қўяди.

Шу ерга келганда фикри айнади. Яхшиси, бирон баҳона топади, Самад пулга ўзини ҳам сотишини билади. У билан масалани ўзи хал қилгани яхши. Канизанинг миясига ажойиб ўйлар кела бошладики, у беихтиёр ҳозир Самад билан келишаётгандай ролга кириб кетди. Кейин

онасиникига боради, унга тўғриси айтилади, у билан келишиб олади. Энди, болалари... Уларга роса мева-чева, ширинликлар олди. Ие, музлатгичда шунча гўшт турибди, пишириб олса бўлади-ю, хом олиб борса-чи? Пишириб ейишади. Качонлардан бери кора буханкадан бошқа нарса кўришмайди. Колбасалар, пишлоклар, қазилар ётибди. У ошхонага кириб яна бир халтани тўлдирди. Очик турган коньякни кўриб, меҳмонхонага чолиб кирди-да, новча коньякдан бирини олди, гўшт, колбасалар солинган халтанинг бир четига тикди. Самад буни кўрса ўлади. Иш битди.

Йўлда болаларига усти-бош харид қилади. Пул етарли. Ярмини ишлатганда, Самадни алдан учун ўн мингни берганда ҳам қанчаси қолади-ю, майли, онасига ҳам мишг сўм беради. Яна сумкачасидаги пулга қаради. Олдинги ўн мингдан ҳам турибди. Сейф эсига тушди. Трюмо устига қўйган шода қалитларни эслади. Кабинет, сейф. Миясига келган ўйдан кўркиб кетди “Одамзод нималарни ўйламайди, — хаслланди у шу топда ва аниқ хулосага келди, — хаммаси бир кун ўзимники бўлади, факат шошилмаслик керак”.

Мансур тўғри идорасига келди. Шошиб кириб келиши билан кўзи ёши улуғроқ, оппоқ сочи ортига силлик таралган, ранги ўнган оқ кўйлакнинг титилган ёкаларига галстук таққан ёзувчига кўзи тушди. “Бу ҳам безор қилди келавериб” ўйлади у. Ҳозир ким ҳам китоб ёздирди? “Қилаётган тадбиркорлик ишларингизни, ўзингиз ва оилангизни китоб қилайлик” деб хар куни келади. Ҳамма тадбиркор ўзини панага олиб юрган пайтда Мансур ўзини китоб қиладими? Кимга керак? Кўзга кўринган тадбиркорни таппа босишяпти. Ўзи бу ёни ҳам етиб турибди. Ўзини гўшт қилиб берсинми? Бир марта кетар, деб эллик мишг берди, бўлди-да, энди.

Ўтирган еридан шарт турган ёзувчига қўл учини берди-да, тик турган котибага деди:

— Дарров еттинчига телефон қилинг. Шерзод машинада келсин. “Жигули” да. Тез. Амаки, — ёзувчига юзланди сўнг.

— Кўп вақтингизни олмайман, бир китобни кўрсатмоқчиман, — шошилишча гапни бўлди ёзувчи.

Хонага кириб ўтиришлари билан бола-чака, ишларини суриштира кетди фотиҳадан кейин. Биров хақида ёзилган бир китобни кўрсатди, уни шу китоб орқали эл

танигани тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирди, гапи охири таваллога айланиб кетди. Мансурнинг ичи нурумлар нар, хаёлида эса, хозир машина келса, Канизани жўнатиш, кечга томон уни яна уйда кўриш, бугун Нозимани олдига бориш-бормаслик, битмаётган ишлари чарх уриб айланарди. Ёзувчини зўрға кузатди. Хар хил ишлар билан одамлар кира бошлади. Хаёли келадиган машинада. Яхши, у келди. Ташкари чикди. "Жигули" ўрнига "Нексия" келибди. Шерзод уни иш билан Кўконга миниб кетишибди, деди. Яхши бўлди, "Нексия"ни жўнади. Шерзодга шошилмай, эҳтиёт бўлиб бориб келишни тайинлади.

Шерзод Канизани олиб, кишлокка жўнади. Янги машинанинг орқасида керилиб ўтирар экан, Каниза йўл-йўлакай бозорга тушди. Ўғли ва қизига керакли нарсаларни олди. Энди, хаёли етиб боргандан кейин бўладиган машмашаларга кўчди.

Ҳадемай, кишлокка етиб боришди. Бир пайтлар асфалт бўлиб, эндиликда ўйилиб, асфалти кўчиб, ўйдимчукурга айланган, бугунги қуёш тафтидан эриган қорда билчиллаган балчиқ кўчада лой кечган машина Канизанинг уйи олдига етиб келди. Атрофи деворсиз янги уй айвонида ўзини офтобга солиб, устун ховонида Самад ўтирарди. Каниза кўлида тугунлар билан машинанинг орқа ўриндигидан тушди. Уни кўрган хамону, Самаднинг кўзлари чакчайди. Ўридан турмади. Каниза унинг ёнидан ўтаётиб, ичкари имлади. Оғир кўчиб ичкари кирган Самаднинг елкасидан олиб кўришди, Самад индамади ҳам, унинг тишини тишига қўйиб тургани сезилди.

— Югуринг, машинадаги нарсаларни олинг, — деди Каниза Самадга.

— Яна қанақа нарса? — тўнғиллади Самад.

— Сиз олаверинг...

Самад яна тўртта оғир халтани кўтариб келди. Каниза дархол егуликлар ва шиша бор халтани тонди. Ўйиштирилмай турган дастурхонга колбаса, пишлок, нариги халтадан олма, нокларни ташлади. Кейинги халтадан яна алламбалоларни олди.

Вой югуринг, нон машинада қолибди, — деди хали у, хали бу халтага қўл тикаркан.

Самад деярли иссиқ нонларни кўтариб кирди.

— Энди ўтиринг, қорингиз ҳам очдир, пичок қани? — деди.

Самад энсаси котиб индамай турарди.

— Бу хам сизга, — дея хорижий коньякни узатди.

Самад уни оларкан:

— Хих, бу ёғи ресторан-ку?! — деди.

— Ресторан хам гапми?

— Жуда пулдорига учрадингизми, дейман? — пичинг килди Самад.

— Уни кейин биласиз, хозир айтганимни қилинг. Қолбасани кесинг. Мана бу пишган гўшт. Уфада булар бепул экан.

— Каерда? — қопини чимирди Самад тишларини нижирлатиб.

— Хозир ҳаммасини эшитасиз? Сабр қилинг. Болалар қани?

— Ўлди.

— Мен сиз билан ҳазиллашмаяппан. Коньякни очсангиз-чи?

— Ичмайман, — Самад коньякни нари сурди.

— Таъбингиз, сассиқ виноларни ичиб юраверинг.

Шу пайт “Аё-ё!” деб мактабдан келган ўғли кириб келди. Каниза уни зўрға ушлаб пешонасидан ўпди. Ўғли дастурхонга ташланиб, бир зумда қўлини тўлдирди. Оғзига олма тикди. Хали уни, хали буни олар, олган нарсалари тушиб кетмоқда эди.

— Шошилма ўғлим. Шу ҳаммаси ўзингники.

Аҳмад оғзи-лунжи тўла гапира олмади.

— Уқанг қани?

— Бувамникида, — зўрға жавоб килди Аҳмад.

— Чоп, олиб ке. Бувангга аям келди, дегин.

Аҳмад дастурхондан кўз уза олмас, хозир кетса, келгунича ҳеч нарса қолмайдигандай зўрға кетди.

— Э-э! — деди ўз аразидан сиқилиб кетгандай Самад, шартта коньякни очди, шишаси билан кўтарди, култиллашиб ичди, оғзини артди-да, нон ва қолбаса олди.

— Шакалатдан олинг, дадаси, — деди Каниза.

— Биз шахарликка текканимиз йўқ, — писанда килди Самад ва коньякдан яна ичди.

— Бўлди энди, дадажониси, қўйинг, жанжалли уйдан барака кўтарилади. Худога шукур десангиз-чи. Аёл бошим билан бир кишлоки қиз Уфага бориб, ишлаб, ўн кунда шунча нарса билан келсам. Уйим, болам-чақам деб юрган бўлсам. Сиз мени тушуниб, яхши гапириб, мана, пул олиб келдим, кам-қўстини қилиб, уйни битка-

зиш ўрнига ҳар гапда пичинг қилиб, кесатиб, бирпасгина келган одамни зада қилиб турсангиз, нима иш бўлди бу? Эру хотин қўш хўкиз-ку, ахир? — Каниза Самад кайф бўлиб қолмасидан у билан гапни бир ерга қўйиб, уни яна уч ойга кетинга қўндириш, шу бугунок ўша ерда бўлиши кераклигини тушунтириш учун жонини жабборга берарди.

— Мана бу болаларга усти-бош. Қолганлари ҳаммаси егулик. Мен Света деган яхши бир хотиннинг биргадасида ишляяпман. Уфада салат қилиб сотаяпмиз. Кечаси-кундузи иш. Ҳозир пишиқчилик, сезон. Баҳорда сал иш тўхтайтиди, ўшанда келаман.

— Қачон? Баҳорда?

— Эшитганингиз. Бугун поездга ўтираман... — Каниза Самаднинг нима дейишини кўтди, унинг кўзлари аллақачон ичкилик таъсиридан сузилаётган эди.

— Қаерга?

— Айтдим-ку, Уфага. Шерикларим кутиб турибди.

— Ўша шериклардан бирортасини бизнинг кўрпага ташлаб кетинг, бўлмаса...

— Бўлди, хазилнинг вақти эмас, — Каниза унга ўн минг ёки йигирма минг ташлаб кетмоқчи эди. Ҳозир бу фикридан қайтди. Яхшиси, қайнотасига беради. Бу ичиб битиради. Қайнотаси ҳам тез кўнади. Пенсиядан бошқа нажоти йўқ, битини териб юрибди.

Бу орада Самад тебраниб қолди. Каниза ажратган нарсаларни, болаларнинг кийимларини олди-да:

— Мен бувимшикига... — деди.

— Бизникини ташлаб кетинг... — ўкчиди Самад.

Каниза қўлидаги юклар билан ташқари юраркан, “бизникини эмиш, билмайсан-да, аллақачон бировники, чўнтагида тиллоси борники бўлганини” деди ичида. Ортидан Самаднинг “тўхта, хой ўлдираман” дегани эшитилди.

Дархол машинадан тушган Шерзод унинг қўлидан нарсаларни олди. Машина олдинга интилди. Қайнона-никига ажратилган нарсаларни кўтариб кириб борганда қайнона-қайнотаси айвондаги билонғи тахталардан қилинган сўрининг офтобгоҳ жойига тўшак солиб ўтиришган экан. Нарсаларни уларнинг олдига олиб бориб қўйди. Қайнонаси яна бир тўшак билан дастурхон кўтариб келди. Фотиҳа тортилгач, дастурхонга ҳар хил емишлар қўйилди. Каниза халталардан олаётган нарсаларга қайнотаси хўмрайиб қараб турди.

— Қаердан Худо берди бу нарсаларни? — деди кайнонаси кип-кизил олмалардан бирини енгига артиб.

— Уфадан.

— Упаси каер?

— Татаристон.

— Ўша ёқдан келянсизми?

— Ҳа, ишляпман ўша ёқда. Салат қилиб сотяппиз.

Каниза ёлгон-яшиқни кўшиб-чатиб ташлади. Шу бугунок онасини бир кўриб, кетажагини айтди.

— Имкон бўлиб қолган эди, шерикларимдан биттаси билан келиб кетяшсан. Болаларга хавотир бўлдим.

— Э-э, нон топаман деб, аёл бошингиз билан, кизима?..

— Ҳамма шу-ку, ҳозир...

— Тўғри. Бу ердан ҳам кўпчилик пахта тергани яқинроқка кетишди. Ҳалиям ўша ёқда. Ким билан ишлайсиз у ёқда? — хавотир сўради кайнонаси.

— Ҳаммаси шаъдан борган кизлар, жувонлар. Бошлиғимиз қарис хотин.

— Қарислар билмаган иш йўқ, жуда иш билги-да, бу қарислар.

— Ўша, битта Света деган қиз биргада килиб, олиб кетган ҳаммамизни.

— Яхши бўпти-га, мана шунча нарсани топиб келиб-сиз-ку. Юрсангиз юраверардингиз-да, иккита нон топиб келаман деб бозорга қатнаб...

— Мана бу иккови болага устувош, оёғига... Ё сиз, ё аям қараб турасизлар...

— Ойимхон ичкарида, ухлаяпти. У доим шу ерда, ўзим билан. Аҳмад отаси билан, келиб қорини тўйгазиб юрибди. Шунақа қилиб юриб, бир кун катта бўлиб қолишади, Худонинг кунни кўп...

— Дада, — деди Каниза ҳамон индамай қовоғини уйиб ўтирган қайнотасига, — мана бу йиғирма минг сўм пул. Уй-пуйнинг кам-кертига ишлатарсиз. Ановнизга берсам, ўзингиз яхши биласиз...

Абдулла ака шунда келинининг салқиган, ранги қочиб, бўзрайган юзига боқди: “Қасал-пасалмикин, ё йўл босиб кийналганми?” деб ўйлади.

— Уйни ҳам ўзим битираман, шекилли, эди, — маъюс деди Каниза худди қайнотасига гапиргандай.

Шунда қайнотаси:

— Худо инсоф бериб қолар, — деган калимани айтди.

— Дада, фотиха килинг, — деди Каниза, — машина такси, пул олади.

— Омин, — деди Абдулла ака, аммо ўрнидан кўзғолмади ҳам.

Келишини кузатиб кирган хотини қошларини чимириб, оғзини буриб:

— “Нексия”да кептилар, — деди, — бирам ширин атирлар сениб олибди, жувон ўлгур, Ўткир фарди кизи. Замон айниб кетди ўзи...

Абдулла чол бир хўмрайди.

— Замонда нима айб, одамлар айниди, — деди.

— Бихалчанинг тўйига осмондан тушиб қолди, олиб қўяйми? — сўради бурнини енги билан артиб кампири, сўри четида турган пулни оларкан.

Чол индамади.

* * *

Каниза онасиникига кирганда, айвонда дадаси билан олифта бир одам ўтирар, онаси ўчоқ бошида уймалашаётганди. Умида боши рўмол кўрмаган Ўктамхон-Ўткирби бошига енгил рўмол солиб, бир учини тишлаб олган ҳолда:

— Вой, бўйларингдан-ей, — дея Канизанинг истиқболига юрди, кўришиб бўлибоқ, Канизанинг қўлидаги нарсаларни оларкан, меҳмон ўтирган томонга караб қўйди.

— Камисия, — деди Канизага.

Шерзод қолган халталарни кўтариб кирди.

— Вой, келинг, айланиб кетай, — қарши олди аяси уни.

Шерзод халталарни бериб, аянинг қўймаганига қарамай, чиқиб кетди. Онаси билан Каниза меҳмоннинг ёнгинасидан ўтиб, ичкари кирдилар. Келиши биланок, ундан кўз узмаган меҳмон ёнидан ўтаётганда, саломлашаётганида очкўзлик билан қаради. Канизанинг дадасидан ҳам истиҳола қилмади, уйга кириб кетгунча ортидан бурилиб тикилди. Буни Каниза сезд.

— Ким у, анави суюк? — деди у онасига.

— Унака дема, дадангни пахтасини текшириб келибди вилоятдан, — деди Ўктамби-Ўткирби. — План чатак.

— Ўлсин, оғзини суви окмай, байтал кўрмаган айғирга ўхшайди-я, — деди Каниза.

— Уйига бормаи пахта қувиб юрибти-да, шу ерда, хих-хих... Даданг бугун меҳмонга олиб кепти, овкат киялпан. Яхши, ошини устига келиб қолдинг. Рискнинг

улуғ-да. Ишларинг яхшими, кизим? Ранги-рўйини мунча паст. Айғиринг ёмон, шекилли? — гўё ўзи армон қилиб етолмай ўтган салт биядек тишларини кўрсатиб кулди Ўктамхон-Ўткирби. — Сен йўқ, бу ёқда ишқий хангома-лар кайнаб кетди, хих-хих... Ошимга қарай...

Ёлғиз қолган Каниза ташқарида дадаси билан ўтирган олифтани, унинг сук назарини ўйлади. Бу айғир анча-мунча бор. Кейинги пайтларда ҳамма эркаклар унга ана шундай сукланиб қарайдиган бўляпти-да. Каниза белларини ушлади, кўкрак, томоқларини силади: “Ўлиб кет, етолмасдан!” Негадир онасининг олдига чиккиси келди. Тикилса, тикилиб, оғзидан сув келиб ўлсин. У “ўтириб-сизларми” деб яна ўшанинг ёнидан ўтди. Атай у ёқ-бу ёғини қимирлатиб юрди. Дадаси қозон бошида эди.

— Ўтиринг, чой ичинг биз билан, — деди ўзини тутолмаган олифта.

— Раҳмат, — деди Каниза, кўлидаги мева ва қолбаса, пишлокни дастурхонга қўяркан. Ошхона олдига борганда дадаси ундан хол-ахвол сўради, сўнг меҳмон томон кетди. У етиб бориши билан меҳмоннинг баланд овози янгради:

— Ўзи, Эшмат ака, пахтани ҳам, ҳамма нарсани ҳам Худо берса, бўлади... — Канизанинг онаси билан гаплашмай эшитиб турганини сезиб, ўзига монанд баланд-парвоз ва ақлли сўзлардан сўзлади у. — Мана бу йил водийда мева бўлмади. Баҳордаги совуқни кўрдингиз.

— Худди шундоқ, — деди сўпи.

— Пахтага келсак, бошида яхши эди. Ҳокимимиз хурсанд, ҳаммамизнинг кўнглимиз тўқ юргандик.

— Худди шундоқ.

— Ана, — тўхталиб олди олифта, — энди, шу роса бўлган ҳосилни капалак деган палакат курт еди-қўйди. Бу бемазага дори таъсир қилмаса деиғ.

— Худди шундоқ.

— Мана энди минг урининг, пахта йўқ. Юқори план сўрашпти. Қани, уйда ўтириб кўринг-чи?

— Худди шундоқ.

— Ҳозир далада йилт этган пахта йўқ.

— Худди шундоқ.

— Агар бу қатталар ўн беш кун кўсакка дам берса, яна очилади, мени айтди деяверинг.

— Худди шундоқ, — Сўни томоқ кириб олди.

— Бермайди-да. Шунини ўзлари ҳам билишади. Одамлар ҳам бундоқ қузғи ишларини бир ёқлик қилиб олади.

— Худди шундок. Мана бизнинг поялар ҳам ўрнида турибди, — зўра қистирди Сўпи.

— Ҳозир олаётган кўсакнинг ичидаги вишиллаган пахта, тўғриси пахта эмас, сув холос.

— Худди шундок.

— Унда тола бор дейсизми?

— Худди шундок.

— Хўжайини — ест хўжайини-да, нима дейсиз?

— Худди шундок.

— Ая, ошни ейлик, энди, — олифта бирдан бу ёкка мурожаат қилди. Буни Каниза тушунди.

— Худди шундок, — деди яна Сўпи, мавзу ўзгарганини сездими, йўқми Худо билади, ҳар холда Каниза шундай деб ўйлади.

Сўпи билан мехмон пичирлашиб гаплашдилар, сўнг мехмон:

— Канизахон келинг, биз билан бир пиёла чой ичинг!

— деди.

“Ичинг ёнмай ўл-а!” зимдан бир нигоҳ ташлаб ўйлади Каниза.

Ошни суздилар. Сўпи кўярда-қўймай, Шерзодни олиб кирди. Шерзод улар билан ўтиргандан сўнг олифтанинг у билан гаплашганига қулоқ солиб турган Каниза онаси: “Ол, совийди” деганига қарамай, ичкарини аниқ эшитиш учун қулоқ тутди.

— Чиройли йигит экансиз, ўғлим, нима иш қиласиз?

— сўради олифта.

— Опамнинг шофёриман.

— Яхши-яхши, онангиз шофёрнинг зўрини топибди-да? Поччагиз ҳам зўр бўлса керак?

— Хўжайинимиз-ку, бошлиғимиз.

— Қанақа идора у?

— Фирма.

— Ҳа, шулақами? Замона ҳозир тадбиркорларга чакана йўл очиб бермаяпти...

Шерзод индамади. “Зўр бола экан, жавобини боплади” хурсанд бўлди Каниза, боши осмонларга етди.

Онаси билан ошни тез сийпди. Айниқса, Каниза шошилди. Дастурхон устида борики топган гапларини айтиб улгурди. Кийимларини кўрсатди. Кийиб намоён ш этди. Жемпер устидан чарм плашини ҳам кийди. Ўктамби-Ўткирбининг оғзи очилиб, иппайиб қолди. Шу туришда ҳозир Каниза анави олифтага бир ўзини кўрса-

тиб кўйгиси келарди. У чидамади, охири ташкари чиқиб, унинг ёнидан ўтаётиб, “Чойларингиз борми?” деб сўради. Товокни қозон бошига ташлаб, дастурхонни атай узок қокди. Саллона юриш қилиб хонага кириб кетди.

Онаси билан ичкарида ҳамма ишларини келишиб олди, гапнинг тўғрисиини айтди.

— Ўшандан қолма, — деди онаси.

— Ахмоқ борми? — деди боласи.

Ташкарида мехмоннинг туришидан ҳеч дарак бўлмади. Кеч кириб борарди. Каниза кетишга чоғланди.

— Ая, — деди у, — болларни бир-икки ойдан кейин олиб кетаман. Уч-тўрт кундан кейин опкеволинг. Озиқ-овқатингиз бор. Худога шуқур, дадам фермер. Уларниқида ҳеч вақо йўқ.

— Хўп, — деди онаси, — ишонилма, ҳеч бўлмаса бир иингил эшитиб кет, ке!

Каниза кўнмади. У ташкари юрганда, мехмон ҳам кўзбоғди. Машинага ўтириб кетаркан, орқасидан термулиб қолганини кўрди.

Х

Эри кўзининг олдида биров билан ётади-ю, Нозима бирга яшаб тураверадими? Шу ақлга сиғадими? Тарихда бор, қайнотаси айтмоқчи, устига-устак зарурат юзасидан бўляпти бу иш. Худо таоло битга тирноққа қисмаганда бундай бўлмас эди. Бу ҳаммаси тўғри. Аммо бошқани билмайди-ю, Нозима бу ишни қилишга қодир эмас. Бошидан тегирмон тошини юргизмайдиларми, Каниза ўша ерда экан, бу эшиққа сира ҳам бормади.

Мана бугун ўнинчи кун. Авваллари дунёни Мансур акасиқиз тасаввур эта олмасди. Шу ўн куннинг ичида ўлиб-тирилиб, раиқ ўтида қоврилиб, Мансурдан у дунё-бу дунё хафа бўлиб, охири тақдирга тан берди. Ўзи яшаса ҳам бўлар экан. Ажрашаётганлар, нима ўлиб қоляптими? Ҳамма ҳам бир сабаб, бир оқибат орқали ажрашади. Мансур шунча юзсизликка борди, энди ажрашмасликнинг иложи йўқ. Яна, ўн кун ичида бирон марта хабар олиш у ёқда турсин, телефон қилмаган одам бугун келиб гапирган гапини кўр! У яшар эмиш ўша ерда, туғиб бергандан сўнг бир гаи бўлармиш... Аввал ўзинг қилдинг, дея, Нозимага осилди. Тўғри, Нозима қилди, аммо ваъдалар қандоқ эди? Ана, нари борса, бир хафта дейилган эди-ку. Тамом, бу киши унинг

ноғорасига ўйнаб бўлибди. “У эрли хотин, мен боламни халолу пок тугилишини истайман” эмиш. Унда умрбод яша, яшайвер ўша билан. Қишлоки бозорчи хонимча юрагингдан ургани шундоқкина кўриниб турибди. Энди сенга Нозима керакмас. У энди бузук арава. У ёш, янги, эридан ажратиб ол, гумдонинг чиксин ўша билан.

Нозиманинг яна хуфтон кўнгли тўлиб-тошди, яна дийдасига куч берди. Алам, рашк ўти ичию эти, сўнгагини ёндириб, сўхтага айлантириб юбораётганди. Нотўғри қилган экан, асли ўша биринчи уч йилда гап-сўз кўпайиб, шу масала кўтарилганда этакни йиғиштириши лозим экан. Кўзни чирт юмиб, боши оққан томонга кетганда кўтиларди, Мансур ҳам фарзандли, тахтли бўлиб кетар экан. Минг афсус! Ҳозиргидек ёши бир жойга етганда, ҳадемай қирқни уради, тўрт томони қибла, кўчада қолиб турса. Ушанда ҳам Мансур кўймади-да, раҳматли кайнонаси Ҳимоят опа кўйиб-кўйиб, йиғлаб-йиғлаб Нозимани бағрига босиб, кўнган чоғда шу Мансур ўзи гапни чўрт кесди. “Менга Нозимадан бошқа ҳеч ким керак эмас” деди. Мана оқибат. Бошқаси керак бўлиб қолар экан-ку? Энди у эмас-бу эмас, тақдир деган, вақт-соат деган кечмиш ҳам бор-да, дунёда. Вақти соати келиб, Нозиманинг ўз қўли билан мундоқ тақдир яратилиб турибди. Энди кўниш-кўникиш керак. Тақдири азал шудир, балки.

Келди, кирди, юраги тапир-тупур, ўлиб қолмасамда, деб турган Нозиманинг ёнига келди. Икки оғиз гапирди: “Олиб кетаман, у ҳам, биз ҳам ўша уйимизда яшаймиз”, тамом. Ҳа, “Мен боламнинг ҳаром-ҳариш тугилишини хохламайман, унинг эри бор”. Эри бўлатуриб хотинини биров билан тўққиз-ўн ой яшашга қўяверармикин? Бу келишмаган бўлса шу гапни айтмас эди. Демак, у қанжик “бунни йўлини қиламан” деган, бу ишик бўлмай ер ютқур, писмиқ, шу гапни ҳал қилмагунча, бу ёққа келмаган. Энди, нима бўлса бўлгандир. Ҳозирги кунда ҳар қандай қишлоки аёл бундай шароитга тушгандан кейин ҳамма нарсадан воз кечади. У эридан ажралади-қўяди. Айниқса, бунга ўхшаб, шаҳар кўрган эчкилар...

Ҳамма бўлгуликни Нозиманинг ўзи қилди. Нотўғри иш қилди у. Бундай ишни ҳеч бир аҳмоқ қилмайди. Бунга фақат Нозима қодир, холос. Юраги гупириб, кўнглига келган-келмаган ишни қилишга қанот қоқиб

туради. Шунака хилидан. Қани нима бўларкин, кизик-а, деб ҳам қилаверади бу. Мана, ўйлаб-ўйламай босилган кадамнинг оқибати. Ана энди, оғзингдагини олдирдинг, шўрингга кулни ўзинг тортавер... Ким? Хеч ким айтган йўк, шундай қил, деб. Ўзи қилди. Мансурни ҳам, Салимани ҳам ҳол-жонига қўймади-ку. Салиманикига ҳар соатда юз марта чиқиб, унга пахта қўйиб... Мансурни бозорга томоғидан боғлаб, унамаганига қўймай олиб борган, кўрсатган, авраган, кейин қўйнига солиб қўйган ким? Ўлиб кет. баттар бўл, ер ютиб кетсин сени. Энди, тақдирга тан бер! Мансурда нима айб, анови қўйнидаги канжиқда нима айб? У бир қийналган кишлоқи эди, Мансур, умуман, ҳамма эркак ҳам ёшига, янгисига жону жахонини бераман, деб ўлиб туради, битта Мансур эмас. Хотинини алдамаган эркак борми, ўзи? Ўл, ўлганинг яхши. Буцдок туғилмай ўл, энди торт касрини.

Тўғри, сенга мол-дунё керак эмас. Сенинг фикринг шунака, бир қарич ерга кетасан. Ёлғизлик-чи, энди суянадиган одамнинг йўк, ёшинг манзилига бориб қоляпти, аёл киши қирқдан қилтиллаб ўтади, томоқларининг таги осилади, чизик тушади. Тиргагич керак бўлади, иссиқ-совуқ қунлар бор...

Биронта уй олиб берар, ахир?! Э-э, ўшаниси ҳам керак эмас. Бори буд-шудини берсин ўша кишлоқига, кўрмаганининг кўргани курсинга...

Хали кўради, бузоқнинг югургани сомонхонагача...

Хуллас, бормаиди. Мансур жуда мажбур қилгани ҳам йўк. "Борсанг бор" дегандек гап қилди. У ҳам нима қилсин? Қанжиқ осмондан тушган бу бахтга қанадек ёлишиши турган гап. Бунинг қалласини айлантириб бўлгани шундоққина Мансурдан кўриниб турибди. У жон қўйдириб тушунтириб, ҳеч бўлмаганда алдаб-сулдаб, муро-саи мадора қиладиган одам эмас. Нозима билади, ораларида билиб-билмай нимадир тўғрисида жанжал қўпган чоғда ҳам, ҳақ бўлатуриб ҳам "ичимдагини топ" қабилда индамай тураверади. Неча марта Нозима ҳақиқатини кейин билиб, кейин пушаймон қилган. Шунака бу ичимдан топ.

Қайнотаси, албатта, қўймаиди, "Борасан ё менинг ўлигимдан хатлайсан", деб туриб олади. Нозима унинг олдига кетаётгани йўк-ку. Нима деб бориб ўтиради? Ўша кишлоқи инкубассанинг қош-қовоғига қараш учун борадими? Агар у эрта-индин кетса-ку, бошқа гап. Бир йил

юраверса, у билан бирга туришнинг ўзи бўладими? Махалла-қўй, қўни-қўшни нима дейди? У ерда чакана обрў-эътиборли одамлар яшайдими? Янги бойларнинг махалласи бўлса. Қўшнилариинг ичида ўзи куруқ таёк, эрининг бурнидан иш ўтказиб, бир томонини ёзга, бир томонини қишга тапплаб, қариллаб, бировга гап бермай юрган хонзодалар бор. Бировнинг устидан кулишга, ўлганнинг устига чиқиб тенншга хозир у нозирлар қанча? Уларнинг кўзига қарап бор. Орқа томондаги қўшнисининг наъраси етти чақиримни зирқиратади. Гапчи хотинлар ичига сиғмай, семириб кетмайдими? Асло бориши мумкин эмас. Гап шу, анави маъжалаки кетади. Нозима боради. Йўқса, ўлдиришиб жасадини олиб боришади!

Ўзи ишлаган мактаб нима дейди энди? “Бойвачча-ман, деб кетдинг”, дейишмайдими? Ўл дегани одам йўқ. Тоғалари-чи? Уларга барибир. Улар ундан кўра кўпроқ қуёвлариини суйишади. Келинаясига Худо берди энди.

Эй, Худойим, нима қулларга қолдим? Хўп, борсачи? Бориб, ановини қувиб солса-чи? Йўқ. Бу масала ҳал. Буига Мансур очик айтди, йўл қўймайди. Ўтираверса-чи? Жуда эркак қишга зор қолган жойи йўқ. Кичикроқ бўлса ҳам бериги уйда ўзи билан ўзи, ўз фамили еб ўтираверади. Нима бўлса ҳам Мансурнинг ёнида. Ановини ҳам йўлга солиб туриши мумкин. Қўни-қўшниларга тушунтиради. Нима бўпти, болани деб одамлар нималар қилмайди. Мансур уни қўйиб қоборгани йўқ. Тирноққа зор эдилар, эрини ўзи уйлаб қўйибди, дейишади. Ҳозирги замонда икки хотинлилик қимми ажаблангирибди!

Телефон жиринглади. Гўшакни олгиси келмади. Бўлса бўлмаса яна қайнотаси. Телефон тўхтовсиз жиринглайверди. Нозима индамай ўтираверди. Бечора, Нозимадан ортикча қуйса-қуйяптики, кам қуйгани йўқ. Одам ўз боласига шунчалик қуймас. Умри узок бўлсин, шу одамни. Телефон ҳамон жирингларди. Ҳали телефон қилганда ҳаммасини айтди: “Мансур келди, деди. Қўнмадим, деди”. Қайнотаси гапирмаган гап қолмади. Ҳозир яна шу гап бўлади. У гўшакни олмади.

Яхши, акаси келганда Зебо ҳам уйда бўлмади. Эри болалари билан эрталаб онасиникига олиб кетган эди. Эрта-индин келишади. Ёлғиз қолгани яхши бўлди. Ахволини ҳеч ким кўрмайди.

Бош олиб чўлу сахроларга кетгиси келди ҳозир Но-

зима. Охири телефон тинди. “Хайрият” деди у. Унинг боши оғир, ўтириб, ётиб аъзои бадани нохуш зиркирар, зиркираган сари, айниқса, кўнгли айниганда, шу кўнгли айниш насиб қилмаганига, ичи уруғ кўрмаганига, шунақа бўлиб туғилганига ўқсир, умуман, дунёга келган кунига лаънат ўқирди. “Хах, ит ҳам туғади-я, чўчка ҳам туғади-я. Мен нега мундоқ туғилдим-а? Ўша онам ўзи билан олиб кета қолсаёк бўлмасмиди-я? Ер ютиб кетса бўлмасмиди-я, бу кунларга колгунча?”

Телефон яна жиринглади. Чакираверди. Нозима бошини ўраб ётиб олди, кулоқларига бармоқларини тикди. Телефон тин олгач, дарвозанинг кўнғироғи келди. Нозима инкиллаб, бошига рўмол ташлаб, ташқари чиқди:

— Ким? — деди ва эшикни очди.

Мансурнинг келинаеси экан. Дарвозага яқин тўхтаган машина юриб кетди. Дилоромхон опа ичкари юрди. Кўришдилар.

— Мундоқ ишлар бўпти, ўн кундан бери шу ерда экансиз, нахот бир марта кўнғироқ қилмасангиз? — ўпкалади у оғир-вазмин овози билан, — акангиз сессияга кетган. Умуман уйга келишга вақти йўқ. Бу ёғи пахта. Кеча дадам айтиб қолди. Келай десам, илгари куни кичик келин жижилаган...

— Куллуқ бўлсин! — деди Нозима унинг плашини оларкан.

— Куллуқ, куллуқ.

— Эсон-омон...

— Шунини айтинг, ёнгинасида ётган келин биринчи туғиши экан, боласиям, ўзиям нобуд бўпти, — диванга ўтирар экан деди Дилором.

— Худо сақласин.

— Э-э, дунёнинг ишларига нима дейди бандаси. Ўзи сақласин.

— Наргизахон яхшими? Ўғилми, қизми?

— Қиз.

— Давлатбоши, умри билан, ризки билан берган бўлсин.

— Нима бўлди бу? Мансуржоннинг бурни ишиб қолди, пулини қўйгани жой топмай? Хотин устига хотин олиб, хе йўқ, бе йўқ? — Дилором опа борган сари авжига чиқди. — Мансур нима бўлган бўлса акаси туфайли бўлди. Буни унутмасин. Битта гап билан у ёқлик, ё бу ёқлик қилиб қўяди, айтиб қўяй. Сизни хайдаб,

қайси таннозни олиб келиб олди? Дадам шунақа деса оғзим очилиб қолибди. Аталадан суюк чиқди деб, Мансур-а? Ховлиқиб қолибдилар-да, жир битиб.

Сиз-чи, сиз? Нима килиб ўтирибсиз бу ерда? Битта кўчада қолганга уйни бўшатиб бериб, суюгингиз сирти-либ бу ерда ўтирибсизми? Кетига тешиб, қувиб солмай-сизми икковини ҳам? Ҳамма айб сизда. Сиздан хафа бўлдим. Қаёқда қолган бир мода тўшагига кириб олармиш-у, бу кишим кўзининг сувини окизиб, лаппайиб ўтирармиш... Тавба қилдим...

У тўхтамас, Нозима нима дейишини билмас, чой қўяй деса, гапларни унга гапираётган эди. Дилором зум на-фас ростлаган эди, Нозима:

— Ҳозир, чой қўяй, — деди.

— Чой керакмас, ўтиринг анови ерга. Ҳозир бирга бориб, тити-питисини чиқариб келаман, ўша коронғида топишган ошиқ-маъшук итваччаларни... Тўхтанг, хали Дилоромни таёғини еган йўк бу бола... Ҳассасига таян-тириб қўймасам... Муни қараглар-а? Дадам шунақа деса, тепа сочим тикка бўлди. Аввал сиздан бир сўраб олай-чи, жуда эси паст қиз эмас эди бу, дедим. Шундай деб бу ёққа келганим. Туринг, кийининг, кўзингизни сийди-гини йиғиштиринг. Ҳозир бўшашиб, қараб ўтирадиган замон эмас. Экиб кетади хали бу мочағар, нидамай мум тишлаб ўтирсангиз...

— Опа, — деди Нозима ялингансимон, — опа, бир оғиз гапга қулоқ солинг. Раҳмаг келганингиз учун. Шун-доқ обрўли хогин ўзингиз келиб турибсиз. Мен кимман сизнинг олдингизда? Сизлардан бошқа кимим бор? Фа-қат, олдин менга яхшилаб қулоқ солинг, бориш бўлса, кочмас.

— Хў-ўй. Нима демокчисиз? Менга тушунти-ри-иб, латта чайнаб ўтирмоқчимисиз, эрчангизни бериб қўйиб?

— Опа, сиз нима десангиз қиламан. Фақат илтимос, ганимни эшитинг аввал.

— Эшитгани вақтим йўк. Мен профессор дадам эмас-ман, шляпани қийшиқ кўндириб, мел қўли билан гал-тук тортиб, лақиллаб ўтиргани... Дилоромман, эшитяп-сизми, обком секретарини, ҳокимни кизи, шаҳримизда тўртта мендақаси бўлса, битгаси менман. Ким ўзи зумра-ша эриз? Хотин устига хотин оладиган?

— Опа, жон опа...

— Опаламанг, бўлинг, олинг шара-барангизни. Мени вақтим йўк, эргак тинглаб ўтиргани...

Нозиманинг кўнгли оза бошлади, сал бўлмаса ўтирган ерида ағдарилиб тушай деди. Ҳозир бу хотинни йўлга киргишининг ҳеч иложи йўқ эди. Уни совуқ гер босди. Хона гир айлана бошлади, мувозанатини йўқотди.

— Ҳой, мени кўрқитмасангиз-чи, нима қилди? — шошиб қолди Дилором опа. Уни суяб, ўтирган оромкурсисига ёнбошлатди, бошига ёстиқ қўйди. — Вой, шўрим курсин...

У сумкасини қовлашга тушди, валидол олиб, югургилаб ошхонага чоңди. “Қурибгина кетгур Мансур битлики” деди, пиёлага сув олди-да, валидол томизди, қайтиб келиб, деярли беҳуш ётган Нозиманинг бошини кўтарди, мажбур ичказди. Аммо сув унинг оғзидан тўкилар, ичиб ололмасди. Дилором кўркиб кетди. Шошилишч телефон кидирди. Топди-да, “Тез ёрдам” чақирди. Кейин қайнотасига телефон қилди, ахволни тушунтирди. Наби Мусаевич “Ҳозир етиб бораман”, деди.

У келганда дўхтир Нозимага биринчи ёрдамни кўрсатган, Дилором билан гаплашиб ўтирар эди. Ҳамшира яна битта укол қилди. Шундан сўнг кетишга ҳозирлик кўрган дўхтир:

— Ўтиб кетади, чуқур рухий чарчаш бор, асаблари дош беролмай, юракка куч келган, — деди, — ўзига келганда, доғ сувга асал қўшиб ичкизинглар. Тинчлик керак, ортиқча хаяжонланмасин.

Наби Мусаевич дўхтир билан ҳамширани кузатиб келди. Дилором Нозиманинг оёғини уқалаб ўтирар эди.

— Нариги хонага чиқайлик, тинчлик керак, — дўхтирнинг гапини такрорлади Наби Мусаевич.

Қайнота-келин у хонага ўтдилар, анчагача сўз қотмай ўтиришди. Охири Наби Мусаевич:

— Зокир қачон келади? — деб сўради.

— Эрта ё илдин келиб қолар, — жавоб қилди Дилором. — Келгани билан ишини биласиз-ку.

— Ҳокимликка жуда ёнишди-да, шу бола, — деди Наби Мусаевич, — декан бўл деса унамабман-а.

— Пахта буларнинг ҳаммасини бошини оғритяпти. Райони хали етмишга ҳам боргани йўқ.

— Тўлмайди, у ҳам, вилоят ҳам. Булар пахтани қаёқдан билсин? Пахтани билган одам бунака иш тутмайди. Бизнинг ерлар баҳорикор. Унга кузданок ишлов бериш керак. Шудғорлаш энг асосий нарса. Ота-бобола-

римиз ерга ўғит сол, деган. Ерлар кучсиз. Анави кизил тузум даврида дори солавериб, ерни куйдириб юборишган. Бу бабаклар касрдан билсин буни?

Кайнотасининг нуткига, айниқса, “бабак”ни эшитиб, “бакбака”га ўхшаш бу тушунарсиз сўздан Дилором кулди: “Ажойиб одам-да, бу Наби Мусаевич, ўзи деҳқончиликни қаёқдан биларкин? Хеч нарсани билмайсан, деб юриб бечора қайнотасини ҳам ўлдириб юборди”.

— Дада, чой қўяйми?

— Ичмайман.

Нариги хонада Нозима қимирлади. Дилором ўша ёққа ўтди. Бироз вақт ўтгач, қайтиб чиқди.

— Ухлапти, — деди ва жойига ўтирди, — ҳозир, — деди-ю, яна туриб чиқиб кетди.

У уйига телефон қилди, катта келинини чақириб:

— Дўхтирга ўзларинг боринглар, мен бора олмайман, — деди ва қайтиб келди.

— Невара тузукми? — сўради Наби Мусаевич.

— Яхши, — деди Дилором, — улар-ку яхши, буни қаранг энди. Мияси айниб қолганми, бу Мансурнинг?

Наби Мусаевич елка қисди.

— Қаёқдан билай? Буларни тушуниб бўлмайди. Ўзи бу айбдор. Қилар ишни қилиб, мапа энди, бу ахвол.

— Бу қаёқдан қилади? Укам ўзи ўладиган писмик, ичидан пишган. Ундан ҳар балони кутса бўлади.

— Йўқ, хотин киши деган ўзи гўл, шошалоқ бўлади. Бу ҳам ўшаларнинг биттаси, — иягини силади Наби Мусаевич. — Эрталаб телевизор кўрдингизми?

Дилором қайнотасига қаради, “эримни кўрсатдим” деб ўйлади.

— Қаранг, — деди қайнотаси, — эри ўн йилга камалган бир ёш аёл квартирасини бир қизга ижарага бериб, ота-онасиникига кўчиб ўтибди. Халиги қиз яна иккита аёл-қиз билан тил бириктириб, “пул қилиб берамиз, ижара ҳақини олдиндан тўлаймиз, чет элга бориб ишлаб келинг, катта пул топасиз, вақт ҳам тез ўтади” дейишиб, сотув ҳуқуқи билан нотариус орқали ишончнома қилдиришиб, квартирани ўзлариники қилиб олишибди, сотишибди. Шунинг суддаги жанжалини кўрсатди. Ана кўрдингизми, бу аёлларни қилмишини? Бўлмаса, лақиллаб, шунақа ишончнома қилиб берадимиз, гўл бўлмаса, фаросати етса? Нозима ҳам шунинг биттаси-да. Узоққа бориб нима қиласиз...

— Тушуниб бўлмайдиган замон бўляпти ўзи...

— Замон эмас, одамлар шундай бўлиб кетяпти. Кимни сўрасангиз, замон-замон дейди. Каналга овсинини боласини алдаб олиб бориб, итариб юборган ҳам замонми? Замонда нима айб, одамлар ўзи ёмон. Анови студент бола бир оғиз гапга ўзини осиб ўтирибди. Яна замон-замон бу одамларга... Замон деса бўлди.

Наби Мусаевич Дилоромни бу ишга аралаштиргиси йўқ эди. Қараса Мансур билан гаплашгандан кейин, масала чигал. У ҳам ўз йўлига ҳақ. Тек қўйса, оила бошига бирор кулфат тушиб, ишларининг пачаваси чиқшинини ҳисобга олиб, Наби Мусаевич ўзининг муносабатини кучайтиришга, Дилоромни, Зокирни аралаштириб, бу иш газаклаб кетишининг олдини олишга қарор қилди. Тўғри, Дилором қаттазанг, оғзи қатта, уни назорат қилмаса, билиб-билмай қош қўяман деб, кўз чиқариб қўйиши турган гап. Аммо, нариги “душман” аёл бўлгани учун қариган чоғда қаёқдаги кишлоқи билан ади-бади айтишишни ўзига эп билмади. Шу боис ҳозир Дилоромга қандай муносабатда туришни яхшилаб тушунтириб қўйиш фурсати етилганини ҳис қилди ва шу заҳоти масалага ўтди. Дилоромга ҳамма бўлиб ўтган ишларни ипидан-игнасиғача обдон ўқирди, гапни бўлмаслигини, муаммони чуқур англаб, сих ҳам, қабоб ҳам қуймайдиган йўл тутиш лозимлигини келишиб олди.

— Дилором, қизим, — деди у гапининг сўнгида, — битта нарсага жуда эҳтиёт бўлиш керак. Ҳар қандай ҳолатда бу иккисининг ўрнига ўзимизни қўйиб кўриб иш тутишимиз лозим. Нозима... Хўп, кўнсин, у ерга борсин, дейлик...

— Ие, нега бормас экан?

— Ана айтдим-ку, бундай тез ҳукм чиқариб бўлмайди, — пешонасини тириштириб, жаҳли чиққандай бўлди профессорнинг. — Бориши мумкин. Гап шу ҳақда кетяпти. Аммо, борган билан икки кундош...

— Дада, бош қотириб нима қиласиз? Нариги бир минут турмайди у ерда.

— Сиз хали Мансурнинг фикри билан ҳисоблашмаяпсиз.

— Ҳисоблашмайман ҳам.

— Бу нотўғри, қизим.

— Сиз унақа деб турсангиз...

— Мансур ҳам сўзидан қайтадиган бўлса экан...

— Аллақачон ҳамма ёкни ўзи хал қилиб қўйибдимиз?
— Эҳ, аёллар, аёллар, мен сизга жон қўйдириб нималарни тушунтириб ётдим-у?

— Ў-ў! Ўйлайверсангиз, “микин-микин” деяверсангиз, иш битиб қоладими?

Наби Мусаевич “ха” сиз узок бош ликиллатди ва охири:

— Қўйинг, бу осонликча, сиз айтгандай хал бўлмайди, — деди. — Бунинг бир йўлини топиш керак. Сиз аёлларга ҳамма нарса осон, битта жанжал билан хар қандай ишни хал қилиб қўя қоласизлар...

— Дада, сизга нима? Нима қиласиз, хал бўладиган ишга бош қотириб? Ҳали акаси келсин, ўзи хал қилади.

“Эсиз, гаширган гапларим” ўйлади Наби Мусаевич. Кейинги ўйлаб қўйган режасини айтмай қўя қолди.

Дилором Нозимадан хабар олди. У кўзини очиб ётарди.

— Хай, хайрият-ей, ўзингизга келдингизми? Битта кундошга шунчаликми? Бизга тўзим берсин, кўчада юзта кундош... — ҳазиллашди у.

“Ўзингизни тутинг энди”, деб Нозимага анча маслахатлар берди, қайнотасининг олдига чиқди-да:

— Шунақа кунда Зебохон ҳам ойилчилаб кетганини? — деди ва уйига телефон қилгани чиқди, қайтиб кириб: — ҳозир Нодир синглисини олиб, бирга келишади. Мухаббат қараб ётмаса бўлмайди, энди, — деди.

“Мансур келса керак” деб ўйлади Наби Мусаевич ва кетишга чоғланди.

— Дада, ҳозир машина келади, — деди Дилором.

— Йўқ, пиёда кетаман, — жавоб қилди Наби Мусаевич, — Нозима тузукми ахир?

— Ха.

Наби Мусаевич кийиниб, беретини бошига қўндириб чиқиб кетди.

Дилором Мухаббатни қолдириб, ўғли билан кетди.

Мансур келмади.

XI

Мансур Нозиманинг олдига ўзини мажбурлаб, бир марта борди, холос. Синглиси қайнонасиникига кетган. Нозима ёлғиз экан. Жуда покулай учрашув бўлди. Нозима бир оғиз ҳам гап гапирмади, юзига карамади ҳам. Ўтириб-ўтириб ортига қайтишга мажбур бўлди. Йўл-

йўлакай роса ўйланди. Нозиманинг ўрнида ҳар қандай хотин ҳам шундай қиларди. Охирги гани: “Бугун олиб кетаман”, деди. Аслида у бундай фикрдан йироқ эди, чунки Каниза билан бу ҳақда гаплашганига карамай, у домга бориш тўғрисида ўйланаётгани учун бу гап ҳал бўлгани йўқ. Қолаверса, кўчиш унга осонликча сингмаслиги ҳам аниқ, ҳали у билан роса келишиб олмай туриб, бу ишни қила олмайди. Шу боис ҳам “олиб кетаман” дейишга деб қўйиб, қаттиқ ўйланиб қолди. Олиб кетиш ҳеч гап эмас, аммо ўртада муаммо пайдо бўлиши, кейин Мансур нима қилишини билмай, ўртада иш бузилиши мумкин. Бу ишни пухта ўйламаса, бўлмайди. Ҳозир Нозима муаммоси турмаганда, қанчалик бахтиёр бўлган бўларди. Одамнинг истаги бошқа-ю, шарт-шароит бошқа бўлар экан-да.

Ҳар нечук боргани яхши бўлди, барибир шу ишни қилиши керак эди. У елкасини тоғдек эзаётганди. Майли гапирмаса, гапирмасин, шундоқ бўлишини Мансур биларди, албатта. У вазифасини адо этди. Бормади эмас, бориб қўйди. Ҳар ҳолда дадаси борганини биледи, кулоғи бироз тинч туради. Нозима масаласини бу чол энг асосий вазифасига айлантириб олди. Мансур нима бўлса бўлаверсин, уларга Нозима керак.

Ҳали Зокир сассиқ ҳам осмондан келади. Калонди-моғ, каттазанг Зокирни одам қилиб қўйдим, деб юрган келинаёси шаҳарни бошига кўтариб шағфи солади, ҳали. Бу ҳам эҳтимолдан холи эмас. Мансурга қилган бўлса, акаси яхшилик қилган, аяси дамнини олсин. Улардан қарз жойи йўқ.

Мансур бугун Нозимани олиб кетмайди, тўғриси Каниза билан келишмай туриб олиб кета олмайди. Ишқилиб, Каниза қандоқ бориб келаркин? Бемаза эри жўнатмай қўйса-я? Каниза уни бир кўришдаёқ севиб қолди. Акс ҳолда ўн кун қолиб кетмас эди. У келади, Мансурнинг кўнгли ишониб турибди. У энди Мансурсиз чидамайди. Уйда бунақанги шароит, Мансур. Каниза буларни қаёқдан топади. Юз мингни кўриб, кўзлари ёниб кетди. Сейфдаги пачка-пачка йирик кўкларни кўрса нима бўларкин? Ўша кунни пул олаётганда бир кўрсатиб қўйса бўлар экан. Майли, бугун кўрсатади.

Шу ўйлар билан ишхонага отланди. Бу ерда ҳам муаммо устига муаммо чиқарди. Соат учда текширув ҳал бўлади. Текширув ҳеч нарса эмас. Мансур тайёр. Шу,

Аҳад Валиевич, “Масложир” бошга битган бало бўлди. Нарг борса, ўша эллик миллионни уйдаги пулдан бериб юбораверади. Нақд пулни бериб юборишга кўзи қиймай турибди, холос.

Соат ўн иккига яқин ишхонасига келди. Меҳмон машинани кўрди-ю, пул келганини билди. Уни яхши янгиликлар кутиб турган экан. Дебиторларнинг иккитасидан пул тушибди, анави Аҳад ўроста стади. Кечаги куни эшитадиганини эшитган бош ҳисобчи “Тошшириқнома”ни тайёрлаб турган экан, имзо чекиб берди. Вагонга келган харидорларнинг пулини олди. Энди вагон тезроқ келсаёқ бас. У ёқнинг “доля”сини ҳам юбориш керак. Ё шунга қарашиб турибдими? У пулни ажратди. Ўринбосарини чакириб, бугуноқ жўнашини тайинлади.

Соат тўртга бориб қолган эди, ҳамон Шерзоддан дарак йўқ. Тинчликмикин ишқилиб? Бурнини тортиб ўзи келиб турмасайди? Орада дадаси телефон қилди. У нима деса, хўп деди. Профессор билан олишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. У ҳар қандай одам билан имтиҳон тошшираётган талабадай муомала қилади. Мансур кўникиб кетган.

Бугун Чакани олиб кетиш керак. Мана бу пул ҳам келиб қолди, уйда пул кўпайиб кетди. Итти албатга олиб кетади. Кези келганда ўзи одамдан ҳайвон яхши. Муаммоси ҳам йўқ, хоҳлаган жойингда туради, айтганини қилади. “Нозима...Нозима...Наҳот менинг бахтимга тўғаноқ бўлсанг?.. Бундай эмас эдинг-ку?”

Соат бешга яқин Шерзод келди. Ҳаммаси жойида экан. Қаниза уйда, қандай яхши! Бир умрга севса арзийдиган хотин. Шерзод билан гаплашиб ўтирмади. Сабри чидамаса ҳам сўраб-суриштиришни ўзига эл билмади. Фақат юраги ховлиқиб, тезроқ уйга боргиси келди. “Барибир итти олиб келиш керак”. Машинани ўша томонга учирди. Володяниқидан итти олди. Уйига шошилди. Уйга етиб келиши билан, дарвозани очар экан, машина ичида жимгина келган ит бирдан вовуллай бошлади. Уни машинадан туширмай олиб кирди, катагига киритди, у тинмай ақиллаб вовуллайверди. “Молчат!” деган сари ит авжига чиқарди. Мансур уй томон қаради, олам чароғон, чироклар ёниб турибди, унинг дили равшан тортди. Уйга кириб, ўзига қулиб боқиб турган Қанизани бағрига босди.

Канизада ҳеч ўзгариш сезилмас, ҳаво алмаштириб келганигами, ё болаларини кўриб кўнгли тинчганигами ранги софланиб, янада кўркамлашганга ўхшарди. Мансур уни анчагача бағридан қўйиб юбормади. Охири диванга ўтиришгач, қўлларидан тутиб:

— Уйлар тинч эканми? — сўради.

— Тинчлик.

— Болалар-чи?

— Яхши.

— Ота-оналарингиз?

— Ҳаммаси салом айтишди.

— Ҳал қилдингизми?

— Ҳа.

— Жанжал қилмадимми?

— Йўқ.

— Қанча турадиган бўлдингиз?

— Истаганимизча.

Айниқса, Каниза охириги гапига Мансурни ҳам қўшиб, “миз” деганига у жуда мамнун бўлди, уни яна бағрига босди. Ит ҳамон безовталанар, аккиллашдан тинмасди.

— Итни олиб келдингизми?

— Сизга қоровул.

— Қоровул биттами, ахир? — нозланди у.

— Битта. — Мансур қўзғолди. — Мен ечиниб олай.

Тансиқ таом букюриб қўйганман, ҳозир келади. Мен ҳозир.

— Овқат қилмайми? — атай сўради Каниза гўштларни олиб кетганини эслаб.

— Йўқ, — Мансур негадир ташқари чиқиб кетди.

Каниза деразадан қаради, у итга алламбалолар дедида, очик турган гаражга юрди. У ердан пакет ҳалта кўтариб чиқди, гараж эшигини беркитди. “Гўштмикин?” ўйлади Каниза. Мансур коридордан чакирди.

— Каниза, мана бу ҳалтани олиб қўйинг.

Каниза коридорда эшик олдида турган тўла ҳалтани кўрди, бориб кўтарди, у оғир эди. Мансур ваннахонада, сув шатирлаб оқарди. Ҳалтани Каниза ушлаб кўрди, пул пачкаларига ўхшарди, тўғри ётоқхонага олиб кирди. Очиб қаради — пул экан. “Шунча ҳам пул бўладими? — ўйлади у. — Мансур акам хўп топаркан-да, топмаса, бундай ўйлар қаердан бўлади?” У ҳозир шу пулнинг, шу уйнинг, шу кошонанинг эгасидек сезди ўзини.

Мансур бет-қўлини артиб, энди ҳалатини кийиб чиққан ҳам эдики, дарвозанинг қўнғироғи чалинди.

— Каниза, юринг ошхонада овкатланамиз, — деди у ва ташқарига юрди, дарвоза томон бораркан, ҳамон тиним билмаётган итни сўкиб берди.

Каниза ташқари чиккач, ит авжига минди, ўзини каттак панжарасига уриб дод-вой қила бошлади.

Тансиқ таом — ичига қийма тикиб пиширилган бедана экан. Мансур товоқ устини очиб дастурхонга кўяркан, ховури кўтарилиб турган беданаларга караб Каниза лабини бурди.

— Мен бунақа овкатларга... — деди у.

— Ие, янги келин-куёвларнинг давоси шу-ку, — кулди Мансур.

— Мен еб кўрмаганман.

— Еб кўрасиз, мазза қиласиз, деб буюрдим-да, олинг.

Улар овқатланиб чой ичдилар. Канизанинг тансиқ таомни суйиб емаганини билган Мансур:

— Ёкмадимми? — деди.

— Ёқди. Мен ош, шўрвани яхши кўраман...

— Хозир ош қиламиз, — деди Мансур.

— Эртага қилайлик.

— Тўғри, эртага пайшанба, — кулди Мансур.

— Халиги халтадаги нима? — атай сўради Каниза.

— Пул.

— Ўзимизгами?

— Кимга бўлмаса?

— Шунча пул-а?

— Қанча эди, шунча бўлиб, ўн миллион пул. Бирор жойга жойлаб қўйинг.

— Менинг пулим қолмади, — яна атай сўз ташлади Каниза.

— Э-э, ўша пул қоладими? Нима пул у? Ана шу халгадаги пул ҳам сизга-да.

Каниза ғалати бўлиб кетди, аммо ишонмади.

Тун жуда марокли ўтди. Эртаси эрталаб энди чойга ўтиришган ҳам эдики, дарвозанинг кўнғироғи эшитилди. Кечаси билан тиним билмаган безовта ит яна хура бошлади. Тўнини елкага ташлаб чиқиб кетган Мансур анчадан кейин шошилиб кирди-да, нимадир олиб чиқиб кетди, яна қайтиб келиб, чой ичинга тутинди.

— Ҳа? — деди Каниза.

— Бир-иккитаси...

— Нима дейди? Тинчликми?

— Ҳар кунги гап-да. Ҳар хил иш билан, — тушун-

тирди Мансур, — фуқаролар йиғини ободончилик масаласида, нариги кўшни “Еру кўкда йўқсиз, нима бўлди?” дейди. “Кечкурун гапга чикинг” дейди. Маҳалланинг бошида бир камбағал киз чиқаряпти экан, пул бердим. Шунака гаплар...

— Сўраса бераверасизми? Ўзимиз-чи?

Мансур кулди.

— Қанча сўрарди, маҳалла-кўйчилик-да.

Мансур ишга жўнади.

— Тез қайтинг, — деди Каниза, дарвозани беркитар экан.

Ит тиним билмасди. Эрталаб Мансур унинг егуликларини берди, барибир тинмай акилларди. Каниза “Ўла-а!” деганча ичкари юрди. Ичкарига кириб ётоқхонада кеча окшомдан бери турган пулли халтадан хабар олди. У жойида турарди. “Шу ростдан ҳам менгамикин?” ўйлади у ва халтани кўздан яшириб қўйди. — Мансур акам мендан ҳеч нарсани аямайди, хали туғиб берай...”

Соат ўн бирларда бир машина келиб, оламжахон егуликлар, мева-чевалар, турли хил сувлар, шарбатлар, гўшт-ёғ ташлаб кетди.

Орадан тўрт кун ўтди. Мансур эндигина тушлик килиб, келиб ўтирган эди, телефон жиринглаб, акаси чақирди. Юраги бир “шув” этди, бироқ ўзини тез тутиб олди. У бир соатдан кейин шаҳар стадиони ёнидаги кафе олдида учрашишлари кераклигини айтди. Мансур оғир-вазмин тайёргарлик кўрди, орада аччиқ гаплар бўлишини ўйлаб, бир хўрсиниб олди. Нима дерди, шу гап, яна Нозима, яна ақл ўргатиш, яна дағдаға... Ҳамма хўжайин. Битта сен гўлсан. Ҳамма ақли, битта сен аҳмоқсан, ҳамма яхши, битта сен ёмонсан...

Мансур айтилган жойга борганда акаси кутиб турган экан.

— Кирайлик, — деди акаси.

— Нимага кафега, яхшироқ жой бор, — деди Мансур.

— Иш зарур.

Кафesda деярли одам йўқ эди. Ака-ука четроққа ўтирдилар. Хизматчи киз келди.

— Шафтоли шарбати олиб келинг, — деди тез Зокир, сўнг: — Мансур, — деди у гапида давом этиб, — хўжайинини кўрдим. Гаплашдим. Ўн иккита жой ким ошдига қўйилган, эшитгандирсан?

— Хўш? — деди Мансур.

— Учасини оласан. Нархини тўғрилаб беришади.
— Хўп.
— Хали олдингга шу масалада одам боради.
— Хўп.
— Энди, халиги пулга одам жўнатаман. Мамаг аканг келади, биласан-а?

— Ха.
— Ўшандан бериб юборасан.
— Хўп.
— Эшитдингми, Нозима касалхонада экан? — Зокир бир дам кинрик қоқмай қараб турди.

— Йў-ў-қ.
— Дадамга учраб тур. Уни биласан-а?
— Ха.
— Эхтиёт бўлиб иш тут. Ўшани уйга олиб келмай, битта квартира овера қолсанг бўларди-ю...

— Кейин гаплашамиз.
Улар қуйилган шафтоли шарбатидан хўплашди. Ҳар ким ўз машинаси томон кетди. Мансур идорасида ўйлаган гапларига пушаймон бўлди. “Акам акам-да, делавой одам. Бекорга районга ҳоким бўладими? Майда гаплар билан унинг нима иши бор? Мен ўзим майдақаш бўлиб кетибман. Касалхонада бўлса нима кишти? Оғригандир. Эрта-перта бориб қўяман. Нега менга на Зебо, на дадам индамади? Бу, дадам биронта фитнес тайёр-даяптимики? “Мен нега балога гирифтор бўлавераман? Нима бўляпти ўзи?” Сикилиб кетганидан илқис мияси қалкигандек бўлди. Ҳеч қанча юрмасдан, дафъатан қаёқдан келди бу нидо, ичидан отилиб чиқди, бўғзига тикилди. Олис-олисдан у шундай сўз эшитди: “Эҳ, номард Мансур, Нозима етимча сенга ким эди, сенга у нима қилди?” Бечоранинг етимлиги, онасини кўрмай ўсган муштипар Нозима ўзи айтиб берган бодалиги, тортган азоб-уқубатлари, йиғлаб турган кизалоқ кўзига кўришиб кетди. Каниза, кеча бино бўлган Каниза узоқлардан миттигина заррадек аҳамиятсиз нуктага айланди. “Ўзи нималар қиляпти Мансур? Қаллангни шунчалар ҳам йўкотасанми, Мансур?”.

У машинани шартта бурди, Зебоникига учди. Гўё шу дақиқада Нозиманинг ёнида бўлмаса, у ўладигандай, Мансур уни қайта кўрмайдигандай туюлди. Эшикни очган Зебо акасининг ҳолатидан кўркиб кеди. “Бетига ҳам қарамайман” деган сўзидан шу захоти қайтди.

— Қаерда? — зўрға сўрай олди Мансур.

Зебонинг гапини тўлик эшитиб-эшитмай, машинага чопди ва ўқдай учди. Шахар шифохонасининг “Неврология” бўлимига отилиб чиққанда, эшик тагидаги ҳамширанинг нақ ўтакаси ёрилай деди. Хонага ховлиқиб кирди. Эшик томон қараб турган Нозима уни кўриб тескари қараб олди.

“Майли, — деди Мансур, — унинг очик кўзларини кўрдим-ку”. У каловланиб атрофга қаради. Хонада ётган бошқа учта хотин унга ҳайрон бўлиб, тикилиб қолган эди. Орқасидан кўзлари ола-кула, ранги ўчган ҳамшира кирди.

— Э-э, қанака одамсиз? Юрак-пурагимни туширдингиз-а, — деди у ва бурилиб чиқиб кетди.

Мансур нима қилишини билмасди. Хотинлардан бири ўзига келиб, унга стул қўйиб берди. Стулга чўккан Мансур шумшайиб қолди. Аёллар Нозиманинг кўзидан юмлаётган ёшни кўриб, аста-секин чиқиб кетдилар. Девордаги паст қўйилган радиодан келаётган кўшикнинг сўнгги мисралари янграётган эди:

*Фурур тилиб юборди бахтнинг юзини,
Рашк аямай отди нишли сўзини.
Икки тош сингари қолди икки тан,
Бошқа ёр йўлига тикиб кўзини...*

Мансур жим. Нозима қимир этмайди. Бошқа ҳеч ким йўқ. Қанча фурсат кечди, Худо билади, шунда Нозима тилга кирди:

— Ишлариз яхшими, Мансур ака? Соғмисиз?

Мансур бўғзига нимадир тикилгандай, ҳеч нима дёлмади. Хонадан отилиб чиқиб кетди, одам йўқ томонга юрди. Хотинлар аста хонага қайтдилар.

— Хўжайинингизми? — сўради бири.

— Ҳа, — дея бошини ўраб олди Нозима.

Мансур бурчакда туриб-туриб, ўзини босиб олгач, палата эшиги олдига келди, яна киришни эп билмади, бир-икки соатдан кейин келишга аҳд қилди. У пиллапоядан тушиб келаркан, биринчи қаватга етганда ойнабанд эшикдан эҳтиёт бўлиб кириб келаётган, қўлида тугунча, кўзойнакли дадасини кўрди. Дарров ўзини четга олди. Кексайиб қолган бечора чол атрофга мўлтираб қараб-қараб, пиллапоя тўсиқларини ушлаб, тенага қўтарилди. Мансур шифохонани тарк этаркан, чуқур хўрсиник туй-

ди. Хозир қаёкка бошини уришни билмасди. Машинага ўтириб, калитни ушлаганча анча ўтирди. Сўнг жўнаб кетди, яна Зебошикига борди.

— Қачон оғриди? — деди у хомуш, кўзларини синг-лисидан олиб кочиб.

— Мен йўк эдим.

— Уйда ёлғиз эдимми?

— Йўк, Муҳаббат бирга экан.

— Нима қилиб бундай бўпти?

— Катта келинаямнинг айтишига қараганда, дадам билан у киши бизникига келишганида, мазаси қочган экан, келинаям скорий чакирибди. Дўхтир келиб, укол қилибди, давлениясини ўлчабди. “Оғир рухий чарчок бор” дебди. Сал ўзига келгандан кейин Муҳаббатни колдириб кетишибди. Ярим кечада Муҳаббат дод деб, аяси-га телефон қилибди, шу. Бордингизми?

— Ҳа, дўхтирлар нима дейишяпти? — сўради Мансур.

— Гаплашмадингизми?

— Йўк.

— Кўрдингизми?

— Йўк.

— Вой ака-ей...

— Сен нега менга айтмадинг?

— Дадам айтмагин, девдилар... — чайналди Зебо.

Мансур чуқур “уф” тортди. Ўрнидан туриб чиқиб кетди.

— Ака, қаёкка? — сўради ортидан чиққан Зебо.

Мансур унга бир дақиқа қараб турди, сўнг машинага ўтирди. Кечгача нима қиларини билмай тентиради. Соат тўртларда шифохонага келиб, ҳакимнинг хонасига кирди.

— Нозимахон масаласида... — деди ҳаким билан саломлашиб.

— Кими бўласиз?

— Турмуш ўртоғи.

— Командировкада эдингизми?

— Ҳа.

— Уч кун бўлди реанимацияга тушганига. Бугун палатага ўтди. Таблеткаларни ичиб юборган. Бундай ҳолат аёл кишида экстремал ҳолатларда бўлади. Юрагида тахикардия аломатлари бор. Сарик бўлмаганми?

— Йўк.

- Буйрак, жигар безовта килмаганими?
- Йўк, соппа-соғ эди.
- Болалар печта?
- Йўк, — ерга қараб жавоб берди Мансур.
- Ҳозир яхши, кириб кўрдингизми?
- Ҳа.
- Барибир, обдон текшириб кўрамиз.
- Албатта.
- Бир отахон эртаю кеч шу ерда, ким у? Дориларни ҳам ўша топиб келди.
- Дадам.
- Сизнинг дадангизми?
- Ҳа.
- Яхши одам экан, бечора. Биринчи кун кечаси коридорда ўтириб чиқди. Кечаси навбатчи эдим. Майли, навбатчи дўхтир шу ерда. Мен қайтмоқчиман.
- Раҳмат, дўхтир, — ўрнидан турди Мансур. — Мана шуни атаб қўйган эдим...
- Йўк, шошилманг, қочиб кетаётганимиз йўк, аввал тузалсин, — кўнмади ҳаким.

Мансур қўлидаги ўроғлик нарсани столга қўйиб, тез чиқиб кетди. Палата эшиги олдига келиб, ичкарига мўралади. Аёллар гаплашиб ётишар эди. Бегона одам йўк. У ичкари юрди. Учала хотин Нозимани имлашди, Нозима сал сурилиб ёнидан жой бўшатди. Мансур каравотга кетини қўйди. Нариги беморлар гўё булар билан мутлако иши йўқдек тек ишига тикилиб ётишар, Мансурнинг назарида нафас олмай, уларни кузатаётганга, ҳозир Нозима нима қилади-ю, Мансурда қандай ҳолат бўлади, худди шуни кутиб туришганга ўхшарди. Шу кўйи қанча ўтди, билмади. Бир пайт Нозима охишта унинг қўлини ушлади, масъум кўзлари ила боқди, унинг нигоҳи Мансурга “нима бўлса бўлди, ўтган ишга саловат, биз биргемиз-ку, энди диққат бўлаверманг” деган маънони уқтираётганди. Мансур Нозиманинг ёнида қанча хоҳласа шунча қолиши мумкин эди. Энг ёмони, асосий масала ҳал бўлмаган, унга нима дейишни, нима ваъда беришни билмасди. На олиб кетаман дейишга, на бошқа фикр билдиришга ожиз эди. Мансур учун қуйиб-ёниб юрган Нозиманинг шу даражага тушиб, қийналиб, азобланиб, ўзини ўлдиришгача бориб етиши олди, шунчаки гап эмас. Бу ўз-ўзидан оилада зухур бўлган муаммони тез ҳал этиш,

хамма нарсани ўрни-ўрнига қўйишни талаб этаётганди. Шу боис ҳам у Нозиманинг ёнида узок қололмасди. Нозима ундаи сўраётгани ҳам, бирон нарса деяётгани ҳам йўқ, аммо вазият Мансур истаса-истамаса шунни талаб этаётганди.

У Нозима билан нигоҳда хайрлашди. “Мени кечир... эртага гаплашамиз”, дея фўлдирай олди холос. Қўлини илиқ қисиб қўйди. Бу билан уни хавотир олмасликка чорлади, демак, бугуноқ масалани ҳал этишга киришиши жониз, акс ҳолда эртага бу ерга келиши бор, келгандан кейин индамай кетиб бўлмайди.

Уй томон турли хаёллар камровида кетиб бораркан, машина ойнасига урилаётган қор учқунлари, ойна остида тўнланаётган қор, рутубатли қиш окшомининг қора пардасига бурканган шаҳар гўё ўз файзини йўқотгандек, дилни эзувчи мотамсаро қора либос кийгандек туюлар, илгари ёритилган кўчаларда ҳам чироқ йўқлигига Мансур илк бор эътибор бериб, хайрон бўларди. Юрагининг бир парчаси шифохонада қолди. У анча-мунча хотин эмас, курсдоши, дугонаси, ёшлик хотираси, дўсти, умр йўлдоши, хуллас, борлиги... У шунчаки қўлдаги узук эмаски, шартта олиб ташласа. Ҳатто итини йўқотиб одам канчалик кийналади. Нозиманинг касалхонага тушиши, бугун бу ҳақда акасидан хабар топиши, бўлиб ўтган ҳамма воқеалар Мансурни ўзлигига қайтишга, анови уйдагига жуда берилиб кетмасликка ундади. Уйга етиб келди, машинани гаражга қўйиб, ичкарига шошилмай кирди.

XII

Кечаси билан қор ёғиб чиқди. Ҳамма ёқ қалин қор, ҳаво совуклиги учун Салима бугун бозорга бормади. Яхшиси, ён қўшиниси, жон қўшиниси Нозимани кўриб келади. Кеча телефон қилиб, юз берган ишлардан хабар топди. Зебо бор гапни айтди. Бугун бориб бир эгачисидан хабар олмаса бўлмайди. Бечора бекордан-бекор касалхонага тушгани йўқ, бунда маълум миқдорда Салиманинг ҳам қўли бор, албатта. Бирок, у ўзини холис қилиб олган, бунақанги ишлар билан одам хазиллашмайди. Мана, нари борса тўрт кунда кетиши керак бўлган инкубасса жойлашиб ўтирибди, мушугини биров пишт деяётгани йўқ. Нозима бечора бўладигани-бўлди. Энди, қўни-

кўшничлик, одам шунақа кунда керак. Бугун бормаса бўлмайди. Шу ўйлар билан шифохонага боришга hozирлик кўрар экан, Салиманинг кўнглига бир фикр келиб қолди — кўшниникига кириб, инкубасса билан гаплашиб, вазиятни билиб боргани яхши эмасми? У кўшнининг кўнғирогини босди. Дарвозанинг кичик эшигини Каниза очди.

— Бормисиз, кўшни? — деди Салима.

— Хайрият, сиз ҳам бор экансиз, — ўпкалади Каниза.

— Қорни қаранг, қорни, — деди Салима оёқ уриб, остонага яқинлашаркан.

— Қиш қишлигини қилади-да...

“Вой, ўл-эй, гап-сўзлари ҳам босиқ, бошқача бўлиб қолибдими, ўлгур” дархол хаёдан ўтказди Салима.

Каниза уни меҳмонхонага бошлади. Телевизор ишлаб турар, қандайдир фильм кетаётганди. Каниза ҳолаҳвол сўрашиб, чой келтиргани чиқди. Фурсатдан фойдаланиб, Салима хонага кўз югуртди. Ҳаммаси илгаригидай, ҳеч нарса ўзгармаган, фақат девордаги Мансуржон билан Нозиманинг сурати йўқ эди, балки Мансуржон олиб қўйгандир...

— Совуқ каттиг-а? — чой кўтариб кирди Каниза.

— Бу йил қиш каттик келади дейишаётганди, тўғри экан-да.

— Нимасини айтасиз. Қишлоқдагиларим нима қиларкин, денг?

— Шунинг айтинг. Шаҳарда-ку, газ яхши.

— Далалардаги тутларни бултур одамлар ёқиб бўлган, бу йил нима қилишади, билмайман, — деди Каниза.

— Ўша кунини қишлоққа яхши бориб келдингизми? — сўради Салима. — Ҳаммалари тинч эканми? Болаларингиз қалай?

— Бориб келдим. Қишлоқ ўша қишлоқ, офтоб милт этса пахта билан оввора. Ҳали ҳам вакиллар бор. Биттаси бизникида ўтирган экан. Дадам фермер эмасми, уйга чақирибди.

— Пахтаси тўлибдими?

— Билмадим.

— Эрингизни кўрдизми?

— Кўриб нима қиламан?

— Кўрмадингизми?

— Уни масаласи ҳал.

- Кандок?
- Мансур акам йўқ қилиб келинг дедилар, шундоқ қилдим.
- Ажрашдингизми?
- Менга бир тийин у. Шаҳарга келиб, сизга бир ўзини кўрсатиб кетибди-да.
- Баджаҳлгина экан...
- Э-э, баджаҳл бўлмай тўнғиз қўнсин. Менга фанг деб кўрсин!
- Ростдан ажрашдингизми?
- Ҳа, шпионликка чиқдингизми? — кўзларини лўқ қилиб сўради Каниза.
- Нимага шпионликка чиқарканман? Энди шпион бўлиб қолдимми? Ўзларини ким олиб келувди бу ерга? — тўсатдан сапчиди Салима.
- Ўпқайзи босинг, — бепарвогина деди Каниза ва яна оғир-вазмин илова қилди: — Яхшилигингизни ҳеч ким билмаса ҳам мен биламан, хавотир олманг, — деди.
- Салима босилди. Чоё қўйиб, “олинг-олинг” деб ўтирган Канизага зимдан назар солди. У чинакам ўзгарган эди. Ўн-ўн беш кундаёқ осойишта ва сокин, тўкин-сочин ҳаёт ўз тамғасини босган, унга ниҳоятда латофат, жиддият ва улуғворлик бағишлагандики, Салима биринчисини тушунар, аммо иккинчи-учинчиси — Канизада зухур бўлган жиддият ва улуғворликка ҳеч ақли бовар қилмасди. “Наҳот ақли шу даражада бунинг? — ўйлаб ўйига етолмасди Салима. — Бу кишлоқи ўлгурнинг кетадиган сиёғи йўқ, майли яна суриштириб кулоқ тутаверайчи?”
- Бозорга чикяпсизми? — сўради Каниза телевизордан кўз узмай.
- Бугун қор учун чикмадим.
- Бозорлар тинчми ўзи?
- Анави сўтак сизни сўрагани-сўраган-да.
- Э, ўлсин ўша.
- Нимасини айтасиз, — Салима бозорда қулоғига чалинган гаплардан гапириб ўтирди ва шундай хулоса ясади: — Бозор қасод. Анави эски бозорда одамлар ғимрагани-ғимраган, йиртиқ-ямоқ ҳам пул эмиш. Буёғи, киш қиличини қайраганини кўрмайсизми? Болаларингизни усти-пусти яхшимиди, ишқилиб?
- Ўзда қилиб қўйганман уларнинг устини, — Каниза бепарво жавоб қилди.

“Қиласан-а, қиласан... Кечаги борганинда Мансурнинг пулига ланғиллатиб қилиб келгандирсан?” — ичнда ўйлади Салима.

Худди унинг фикрлариши укиб тургандай:

— Бир-икки юз минг бердилар, улардан хабар олиб келинг деб, олмадим, — дея кошларини керди Каниза.

— Ха, берганда олавермабсиз-да, — бу гапга ишон-маса ҳам қўшимча қилди Салима.

“Хах, ило-он... — ўйлади Каниза, — Секин ичимдаги гапларни суғуриб олиб, эгачингга стказмоқчисан-да...”

— Хали бу кишини билмасам, — астойдил гапира кетди Каниза, — у ёқда хотинчалари нима хозирлик кўряпти, Худо биледи. Мундоқ келса, келавермайди. Мен хар кунни боринг, олиб келинг, дейман. Индамай юрибдилар. Бир борган экан, гаплашмаптилар. Буларни тушуниб бўлмайди. Менга бўлса, “Ажрашиб келинг” деди уч-тўрт марта. Мени шу ерга сиғади, деб ўйлайсизми? Менда ҳам мия бор, ахир. Шу ишни сизлар қилдиларинг, ўша, хозир келишга ноз қилиб, ўзини торозуга солаётган хотин мени бу ерга олиб келиб қўйиб, ўзи йўк. У ёқда қайнотаси, отишга ўки йўк. Шунақа жойга сиғаманми, опа? Яна пулини олиш керак эди-да, дейсиз? Олишни бериши бор. Бу одам ҳам очик-ёрик гапирадиган одам эмас экан, ичимдагини топ. Ўзимники урса ҳам, сўкса ҳам очик-ойдин иш қилар эди. Шунинг учун шахарлик пишиқлар менга ёкмайди. Сизи гапизга кириб, энди бу ёғи нима бўлади, деб ўтирибман.

— Сиз билан яхши гаплашиб, ёктиряптим, ишкилиб?

Каниза жавобга бироз илжайиб овиз жуфтлаган эди, телефон жиринглаб қолди. Бориб гўшакни олди ва овозини баландлатиб:

— Қайси пулни? — деди. — Спалнидагини? У кунги? Ха. Менга каранг! Мен у кишини танимасам ахир. Йўк, Мансур ака, тўғри, сиз тўғри айтяпсиз. Бу озгина пул бўлса экан. Йўк, ўзингиз келинг. Ха, Салима опам чиққан, гаплашиб ўтирибмиз, — у гўшакни қўйди ва Салимага қараб: — Мен жўнатган одамини танимасам, қандай қилиб ўн миллион пулни бериб юбораман? — деди.

— Вой, ўлай, қаерда у пул? — сўради Салима хайрон бўлиб.

— Ана спалнида, эшикни тагида турибди.

— Қачон олиб келди?

— Беш кун бўлди.

— Вой, эхтиёт килинг!

Каниза Салиманинг юраги ховлиқаётганини сезди ва яна совуққонлик, хушёрликни оширди:

— Эгачингиз билан гаплашиб турибсизми?

— Йўқ, — деди Салима ёлғон гапириб.

Каниза унга эътибор қилмай деди:

— Бу кишидан сўрасам, сингисини телефони ишлагмас эмиш. Менга аччиқ қилиб келмай ўтирган бўлмас бўлди. Уйи, эри бошидан ордона қолсин, — Каниза ўрнидан турди, — овқатни хабар олай, сиз телевизор кўриб туринг, — дея чиқиб кетди.

У ошхонада анча йўқолди. Бу орада Мансур келиб кетди. Салима она билан саломлашиб, фотиҳа тортди-ю: “иш зарур эди” деб Салиманинг кўзи олдида рўпарадаги хонадан халтадаги юкни олиб чиқиб кетди. Шу пайт кириб келаётган Каниза унга коридорда “овқат ичиб кетинг”лаб қолди.

— Бирам иши кўп, кечасию кундузи тинмайди, — деди у Салиманинг олдида кириб.

— Кечаси сиз биланми ахир? — деди Салима ишшайиб.

— Бола унга керак, менга эмас. Қисир кетмасман, ахир! — дангал жавоб берди Каниза.

Унинг ишончли гаплари, ўзини тутиши, хонадонда ўзига ярашиб юриши, айниқса, уйдаги пулга муносабати, хушёрлиги, сермулозаматлиги барчаси унинг соҳибжамоллигига кўшилиб, Салиманинг ҳушини ўғирлар, ўзига муҳаббат уйғотаётган эди. Шунча кундан буён у билан бир марта, уйига кетадиган куни халта қўйганда гаплашди Салима, бошқа кўргани ҳам йўқ, у ҳақда бутунлай бошқача салбий фикрда эди. Ҳозир кўриб турган Каниза унинг ижодидаги Канизага сира ўхшамасди. “Қуриб кетгур-эй, қуйиб қўйгандек шу уйнинг бекаси бўлиб қолибди-я”. Бир-икки одоб юзасидан Салима туришга чоғланди, Каниза қўймади, охири овқат пишиди, биргалашиб шўрва ичдилар. Бир товоқ гўштни алоҳида сузиб келди. Қип-қизил помидорлар келтирди, улардан алоҳида тарелкага кесиб, гўштнинг ёнига қўйди. Тутаётган тутуми Салимани лол этаётган эди. У бўкиб қолгунча гўшт еди, Каниза тотиниб ўтирди, холос. У арчган мевалар Салимага сифмаёқ қолди.

Салима яна бир нарсага амин бўлдики, канча синов ўтказмасин, бу қишлоки анойи эмас, у шохида юрса, бу баргида юрибди. Демак, Нозиманинг тақдири энди Мансурга боғлиқ, у билан эса гаплашишнинг имкони йўқ. Салима ҳозир шуларни жуда-жуда билгиси келди. Анови эса ҳамма нарсани билиб турибди. Бу масалада унинг устунлиги шунда эди.

— Шўрва бирам ширин бўлги, — деди Салима оғир хансираб.

— Шўрвани ўзим яхши кўраман.

— Гўшт мўл бўлса, яхши овқатга, шўрва.

— Гўшт мўл бўлса, ҳамма овқат ҳам яхши, — деди Каниза.

— Тўғри айтасиз.

Негадир, тез-тез мавзу тугаб қолаётган эди. Салиманинг бугунги “илмий таҳлили” кўп натижа бермади. Қишлоки анди тўғри йўлдан бораётган шахматчидай, ҳозирча хатога йўл кўймаётир. Энди, бу ердаги меҳмондорчилик сафари ҳам қариб, Салима ўзини ўнғайсиз сезишга бошлади, шунинг учун ҳам асл муддаога кўчди, гапни тилёф-ламаликдан бошлади:

— Бу оилага сизни тошиб адашмадим, дейман, шерик? Иннейкининг, яхши одамлар. Энди, сиз ҳам чакапа хотин эмассиз. Илгари ҳам неча марта айтганман, бойваччаларни хотини бўлишга арзийсиз ҳам, лойиксиз ҳам. Агар Нозимахонни кўндира олсак, ҳозир ҳамма Мансуржонга ўхшаганлар икки хотинлик...

— Бу ҳақда гапирманг, Салима опа... Мен бировнинг бахтини... — гапини бўлди Каниза.

— Тўхтаб туринг...

— Йўқ, ўзларига насиб қилсин...

— Хўп. Майли, тўхтанг. Қаёқдан топасиз кейин бунақанги жойни? Аклли-хушли хотинсиз, у-бу демасдан, танага бир ўйлаб иш тутуш керак, бу замонда. Худо ол қулим, деб турибди. Тўхтанг-чи, бир ўйлаб кўрайлик, дейман-да.

“Сен икки дунёда мен томон бўлмассан” дерди ичида Каниза. Салимага мунису маъюс қараб тураркан, у эса юракдан сирлашаётгандай очилиб келарди.

— Энди-и, бир каттани гапига кулоқ тутинг. Мен сизга бегона эмасман. Ўртадаги битта гувоҳ ҳам мен. Иссиғингизга ҳам, совуғингизга ҳам ярайдиган менман. Бу ерда мендан бошқа кимингиз бор? Айтмоқчиманки,

иссиқ ўришни совутишни эмас, иситишни ўйлаш керак. Туғиб, шу ерда, шу эр билан яшасангиз ҳам асакаси кетмайди, давлати камайиб қолмайди. Шунинг учун хотин киши деган гапга қулок соли-и-б, иш тутишни керак. Сиздан ўнта-йигирмата кўйнакни ортиқ йиртганман. Мен нима десам ҳам ҳақим кетмайди. Раз, ўша эрингизда кўнглингиз йўқми, бу ердан қолманг, дейман, холос. Менга нима, уйимни тиллога тўлдириб берармидингиз? Яхши ошани, ёмон бошини сўйди. Эсли-хўшли, ақлли хотин бўлсангиз... Кўриб турибман, шунча пулни тўрт кунлик хотинга бериб қўйибди, ишонадики, берибди. Тўрт кунда кетади деган одам, ўламан обло, келмасин, деган одам писиб қолди. Яхшидурсизки, шундай бўлгандур. Аммо, айтиб қўяй, у Нозимадан кечмайди. Гап шунда! Булар ҳаммаси Нозимани бошларига кўтаришади. Ўзиям яхши хотин... — Салима гагини тўхтатиб, Канизани кузатди, қизик, унда заррача ўзгарини йўқ эди. — Балки, — давом этди у, — у келса, иккалангиз...

— Мен турмайман, ўзига насиб қилсин, — деди Каниза.

— Ундай деманг-да, сиз индамай туринг, қани, ўзлари хал қилинсин. Нимага келишади, нима қилишади, нима қўйишади. Бу ёни Худодан. Тил топишсангиз, ундан яхши одам йўқ.

“Эй, лақма, кундош қачон яхши бўлган?” Каниза бир нуктага тикилди.

— Мансуржонни махкам ушланг. Бу ерда ўшани гапи гап бўлади. — “Нозима шифохонадан чикса...” деб юборишига сал қолди. Канизанинг бундан хабари йўқлиги эсида йўқ, тилини тишлаганча бир оз турди, сўнг давом этди: — Мансуржон ўзи бирон нарса деяётгандир?

“Аниқ шпион бу”. Каниза гапни айлантирди:

— Мени бу ҳақда гаплашади деяписизми?

— Вой, шунча кун бирга ётиб, бирга туриб одам гаплашмайдими? — Салима Канизани тушуниб турса ҳам сўради.

— Тўғриси гаплашмаймиз, — қиска қилди Каниза.

— Секин гапни бураб, ичидагини пайпаслаш керак, сизни ёқтирмаганда аллақачон...

— У кишига бола керак. Мен бечора тўрвамни бўша-тиб кетавераман. Шунинг билиб туриб, оёғини ўпайми? Ўзимга яраша одамман. Шунинг учун эримга бир нарса деганим йўқ.

— Эри-из сизга арзимайди, тўғриси айтиб қўя қолай.

— Пешонага битгани шу.

— Бир гапни айтайми? — деди Салима у томон энгашиб, — Хўп десангиз, бошқа уй олдирасиз ўзингизни номингизга...

“Хамманг бир гўрсан, бу ер ҳеч қачон сеники бўлмайди, демокчисан, кўрамиз. Кеча Мансуринг ҳам ўша эски хаммом, эски тоғорасини ҳидлаб келди шекилли, ўзгариб колди, кечаси билан безовта бўлиб чиқди, эрталаб ҳам ўзига келмади” — ўйидан ўтказди Каниза.

— Сизга нима экан-а, Салима опа? — деди у.

— Вой, ўзим олиб келдим сизни...

— Ўзим ҳайдайман денг, — ичидагини ташига чикарди Каниза.

— Ўлинг, шерик, шундай деб ўйласангиз... — хазилга бурди Салима. — Пул беряптими?

— Пулни нима қиламан? Еганим олдимда, емаганим ортимда бўлса...

Шунча ўтириб, ҳеч вақони тузук-қуруқ била олмаган Салима хайрлашиб, уйига кириб кетаркан, “вой, доғули-ей, анча-мунча эмассан, сен қишлоки” дея хулосаланди, соатга караб, икки соат ўтирганига хайрон бўлди, кейин ул-бул олиб, Позимани кўргани жўнади.

Учинчи қаватга хансираганча кўтарилиб, Нозиманинг палатасини топиб кирганда, у ердаги хотинлардан бири унинг бошқа палатага ўтказилганини айтди ва кўрсатиб берди. Салима кириб келганда Нозимага укол қилишаётган экан. Хамшира ишини тамомлаб чиқиб кетгач, икки ён қўшни йиғлаб кўришдилар, ҳол-аҳвол сўрашдилар. Салима роса кўнгил сўрагач, охирида биринчи гапи:

— Мансуржон келдими? — бўлди.

— Кеча икки марта келди, — деди Нозима.

— Хайрият-эй, анавинга айтмабди-да бўлмаса.

— Айтмагандир, айтиб нима қилади?

— Нима деди?

— Нима дерди...

— Шунчаки сўраяпманда...

— Э-э, ҳеч нарсани гаплашмадик. Кўркиб кетибди, бечора. Рангги ўчиб, титраб-қақшаб келди. Кечқурун яна келди. Дўхтирлар билан гаплашипти шекилли, икки кишили хонага ўтказишди. Эрталаб, биринчи бўлиб бош-

лиғи ҳол-аҳвол сўради. Бу ёкка ўтишимни айтди. Тинч, яхши хона экан. Ётишан. Қайнотам кеп кетди. Ҳозирок-да катта овсиним келди. Хабар олишиб турибди, Худога шукур.

— Э, соғайиб қолинг. Мунақа қилманг, ўлсангиз ўлиб кетаверасиз-да. Ўзингиздан бошқа ким қуяди? — рўмо-лининг чети билан кўзини артди Салима. — Ўлсангиз нима бўларди, ановининг кунни туғади-да. Гурсимосдай бўлиб ўтирибди, уйингизда ғам емай.

— Кирдингизми?

— Кеча кечқурун Зебохонникига телефон қилсам, шунақа деди. Эрталаб қор. Бозорда нима қиламан, Нозимахонни кўриб келаман деб, ўйлаб ўтириб, бир кирайчи. нима қиляпти, деб кирдим. А-анча ўтирдим. Мансур-жон пулларигача тоншириб, ушлатиб кўйибди. Кенг уй-нинг келинчаги бўли-иб ўтирибди. Бирам гаплари бош-кача денг. Э-э... — Салима чуқур энтикди, шипга тикилганча мик этмай ётган Нозимага қараб турди, сўнг давом этди: — Ичидагисини билай деб, ундан-бундан гап очдим. Қани энди, ер ютқур, ўладиган айёр, сир бой бермади. Худди эрта-индин кетадиган-у, бу ерда тургилари йўқ, гап-сўзи шунақа. Ўлгурнинг ичи бошқа, били-ниб турибди. Уйга олиб борганимиз нотўғри иш бўлди, ўзи. Шунини бошқа жойда гумдон қилса ҳам бўлар эди, Нозимахон?

Нозима индамади, у кўзини юмиб олган эди, юмук кўзларидан ёш калқди.

— Қирилибгина, йўқолибгина кетсин... — қарғанди Салима. — Садкаи кўз ёши кетсин. Ҳамма айб ўша писмиқ эризда, — Салима шу сўзларни айтди-ю, худди Мансур кириб келаётгандай эшикка хавотир қараб олди.

Коридорда оғир оёқ товуши шу томон кела бошлади. Йўқ, эшик орқасидан ўтиб кетди.

— Бу гапларни кўтариб келиб сизни ҳам... — деди Салима Нозиманинг аҳволини кўриб. — Лйтсам тилим, айтмасам дилим қуяди-да...

— Ўшанга бердим уйини ҳам, Мансурни ҳам... — деди бирдан Нозима.

— Кўйинг-э, суф-суф, туф-е, шунақа деб бўладими? Ўзини бошига етсин-е!

— Рости, тўйдим.

— Ундай деманг. Олиб келган ҳам ўз... — “ўзим”

демокчи эди Салима, ammo чўчиб, тўхтаб колди. — Хали балнисадан чикинг, ўзимиз биламиз нима килишни, — деди.

— Майли... — чукур хўрсинди Нозима.

— Кишлоғига бориб келди, — яна гап котди Салима. — “Нексия”ларда бориб келдилар... Мансуржон ҳам одам эмас экан. Шу киплоқининг новорасига ўйнаб ўтирибди-я. “Нексия”да жўнатди, ўл, битта ялангоёқни одам килиб. Бу болагаям тан бермадим. Шундоқ хотини туриб, жиловини бериб қўйиб ўтирибди. Яна денг, “ажрашиб келгин” деганимиш...

Нозима кўзларини кагта-кагта очиб, Салимага тикилиб колди. Нима қиларини билмаган Салима кетишга тараддудланди.

— У-ўв, Худо олсин хаммасини, ташвиш килманг, — дея рўмолини палтоси ичига қистириб, тугмаларини қадади-да, ташқари юрди.

Нозима ўз ёнига ўзи коврила бошлади. Кеча Мансур келгандан буён унинг рафторини кўриб, анча кўнгли равшан тортган, бўлари бўлиб ўтиб кетди, у кетади, тузалиб, уйга бораман, деб ўйлаб, анчайин хотиржам бўлган эди. Қўшниси топиб келтирган бу гаплардан сўнг унинг долғали дили яна хуфтон бўлди. Энди, хамма нарсани ичга ютиб, куйиб-ўртанишнинг фурсати битган эди. Агар Мансур келса, орани очик килиши, яна галга солиб, ўзини хам, уни хам кийнамасликни, арконни чўрт кесиш лозимлигини тушунди. Агар, улар чиндан хам келишиб, бирга яшашни азму қарор қилган бўлсалар, анови писмик очигини айтиши керак. Дарднинг ёрилгани маъқул. Очик айтса, кифоя. Нозиманинг зори бор, зўри йўқ. Ўзи бу бевафо, бозор дунё бўлса! Яралибдики, у кимга вафо қилибди, Нозимага вафо қилса? Яшаса яшар, агар аёллар бир эр учун ўлиб кетган бўлса, у хам ўлиб кетар. Ёки бир кунини кўради. Ана, эрталаб, бир тўп бўлиб коллектив келиб кетди. Мактаб тўла бола. Ўшаларни болам-бўтам қилади. Уй топилмай қолармиди, ижарага бўлса хам яшайверади.

Қанча вақт ўтди билмас, жон-жаҳди билан Мансурни кутарди. У келиши керак. Гаплашмаса, дунё тўхтаб қолади. Тик этса, эшикка термулар, илинжи шу эдики, хозир эшик очилиб, Мансур кириб келади, Салиманинг гаплари асоссиз, Нозиманинг барча ўйлари тесқари чиқади, Мансур унга ҳеч қачон бевафолик қилмайди, қиради-ю, шу ҳақда гапиради...

У ёстикқа тиралиб, каравот оёғи узра деразага боқди. Қоронғи тушибди. Мансурдан дарак йўқ. Шамолнинг киска-киска увиллаган овози эшитилгандек бўлди. Хамшира кирди, тегишли муолажаларни қилди. Шу бўйи бошқа одам безовта қилмади. Шамол кучайгандан кучайди. Ҳатто палатанинг хамшира ёқиб қўйган чироғи ҳам тебранаётганга ўхшарди. Позиманинг довулга дош беролмай, хаёлида тағ-томири билан ўпирилиб кулаётган дарахтларга раҳми келарди.

XIII

Мансур кечгача ишлар билан шуғулланди. Кеча Позиманинг олдига, шифохонага боргандан пайдо бўлган гап-лиги юрагини тинимсиз тиндалайверди. Кечаёқ ўйлаб юрган гаплар тўғрисида Канизага оғиз очишга, у билан келишиб олишга аҳд қилган эди, аммо уйга келгач, бу фикридан қайтди. Канизанинг кайфияти яхши, гаплашса ҳам бўлаверар эди-ю, негадир орқага сургани маъқулдек кўринди. Бугун у билан очик гаплашиб, Позиманинг ёнига боришни эртага мўлжаллади. Чунки, Каниза бирон нарса демасдан, шошилиб бўлмасди.

Кеча у ўз ҳолатини Канизага қанчалик сездирмасликка уринмасин, барибир ўзига-ўзи бошқача бўлиб қолгандек туюлаверди. Каниза ё сезмади, ё шунчаки эътибор қилмади. Эслик аёл. Балки иш-пишда диққат бўлгандир, деб ўйлади. Кечаси тунд, у билан унчалик иши йўқдай ётганига ҳам парво қилмади. Эрталаб илгаригидек ишга кузатди. Позимачалик ялаб-юлкамаса, пойни-патак бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда бир уйнинг ўзбек аёличалик тутяпти ўзини. Шаҳарда ўсмагани. институтда ўқимагани, кишлоки эканига қарамай, шунчалик ўзини маъқул қиляпти, Худога шукр деса бўлаверади. Шундай аёл тўнка бўлса, Мансур нима қиларди? Қўлидан нима келарди? Харакатини қиляпти, раҳмат шунга. Пул масаласида ҳам тўғри экан. Мансур атай кабинетдаги сейфнинг калитини бериб қўйди. У эса, олиб осиб қўйди, калитлар ўша ердан қимирламади. Бирон марта у, Мансур уйда бор-йўқ, кабинетга кирмади ҳам. Керак бўлиб калитларни яна Мансурнинг ўзи олди. Халтадаги ўн миллион пулни қўлига берди, қараб ҳам қўйгани йўқ. Ўҳ-хў, баъзи биридан худо сақласин. Пулни кўрса шайтонлаб, не ҳолга тушмайди? Мансурнинг бу томондан ҳам қўнгли тўқ. Умуман, яхши, эсли хотин экан, Каниза.

У одатдагидек уйга келди. Машинани ўрнига қўйди, Каниза билан бирга овқатланди. Каниза эплаб манти қилибди. Жилдини қалин олиб қўйибди-ю, аммо манти ёмон эмас. Бокса одам бўлади. Кеча Нозиманинг ахволини кўриб, у билан кечирган фарахли дамлар, яхши ёмон кунлар ёдига тушиб, Каниза ундан анча олислашиб кетган эди. Бугун у ҳеч кимга ўхшамаган латофати билан яна ўз ўрнини эгалламоқда эди. Мансурнинг кўзига ўтли кўринар, ундан кўз узолмас, шундоқ тўплаб бағрига босиб олгиси келарди. Шу орада Нозима масаласини ҳам ёнма-ён ҳал қилишни режалаштирарди.

Анча вақт телевизор кўриб ўтиришди. Диванда телевизор баҳона анча бир-бирларини суйдилар.

— Атлас мунча силлик? — деди Мансур.

— Атлас холосми? — Канизанинг кўзлари ажойиб ширин сузиларди.

— Эгаси бизники эмас-да...

— Бунинг учун ким айбдорийкин?

— Бир нотавон.

— Уша нотавонини урамиз, — енгил шапатилади Каниза. — Эҳ, нотавон ёмон бола экан... Ёмон болани кимдир ёмон қилаётгандир-да?..

— Ёмон бола стовга юрмайди, жиловни ўзининг қўлида...

— Нотавон боланинг шу гаплари ростмикин? — Каниза қорнини икки қўли билан ушлади-да, гўё мурожаат қилди: — Кани, нотавон боланинг ўғилчаси, айтинг-чи?

Мансур уни беихтиёр кучди. Гўё Мансурнинг юрагидаги гапни сезиб тургандай Каниза ўз қорни билан гаплаша бошлади:

— Нотавон болага ёрдам берамизми? Қийналяпти. Ё бизни, ё уни тақлай олмаяпти, айнан-ей, қийин масала-а? Биз нотавон бола нима деса, хўп деймиз-а? Биз бечораларга барибир-а?

— Каниза, — деди Мансур тўсатдан, — Нозима...

Каниза кафти билан унинг оғзини тўсди. Мансур унинг қўлларини майин ушлаганча сурди ва:

— Каниза, жоним... — деди.

— Нима дейишингизни биламан.

— Шошманг, Каниза... У касалхонага тушибди.

— Туғарканми?

— Ҳазиллашаётганим йўқ.

— Мен ҳам.

— Унга ҳам кийин... — Мансур хўрсинди.
— Вой, вой, вой... Раҳмдиллигини-ю!
— Ахир, у ҳам инсон-ку?..
— Бирон нарса деяпманми? Ҳайвон демадим, шекилли.

— Тўғри тушунинг.
— Тушунаман, тушунаман, — Канизанинг андак ранги бўзарди. — Ўн уч йилдан бери бағрида ётгансиз. Севиб турмуш қургансиз. Ҳозир ҳам сеवासиз. Ёлғонми?

— Кеча билганман, ҳайдашга тайёргарлик қилганингизни. Бориб ҳидлаб келгансиз-да?!

— Каниза?! Асалим!

— Мени асалим деманг. Асал билан лойни катта фарқи бор. Келгинди беш кун сиғади деб бекорга айтишадими? Аям айтган эди, бой бойга боқар деб. Ўша ялақингиз билан... — Каниза юлқиниб, даст турди-да, ётоқхонага кириб кетди.

Мансур телевизорни ўчириб, ортидан юрди. Каниза бошини ўраб, бурканиб ётиб олганди. Мансур сенига бориши билан, шарт бошидан кўрпани очди-да, ёшли кўзлари билан:

— Эртага текширтиринг, илашган бўлса кетаман, пулишгиз ҳам керак эмас, битта бошим бокиб оларман... — деди ва яна бошини ўради, кўрпанинг ичидан йиғи аралаш “Бўлмаган бўлса эди, шу зормонда” дегани эшитилди.

Мансур чуқур “уфф” тортди. У бундай бўлишини билар эди. Бошқа иложи қолмади, эшитадими, йўқми ичидагини тўқди:

— Каниза, мен ўнл боламан. Бир минут менга кулоқ солиб туринг. Сиз кўчадаги ўйнаш эмассиз, менинг ниқоҳдаги хотинимсиз...

— Ҳужжатлисиз у? — бўлди Каниза.

— Бир минут эшитиб туринг, кейин нима десангиз деяверасиз.

— Мени гапим йўқ.

— Хўп, эшитинг-чи! Менинг хайдайдиган хотиним йўқ!

— Мен сизни хотинингиз эмасман. Ҳужжатлисиз хотин дейди.

— У ҳам бўп қолар... Менга қаранг. Нима кераги бор шу бўлмағур ғовғани. Олдин эшитинг, гап қаёқда,

кейин бир нарса денг. Мен ҳеч қачон сиздан кечмайман...

— Бу кечганингиз эмасми? — яна гапни бўлди Каниза, Мансурга кўзларини чакчайтириб, гапира бошлади: — Эрингни йўқотиб ке, деган ким эди? Мен аҳмоқ, кишлоқи бўлсаям, тушпа-тузук эримни хафа қилиб, айтиб келибман-а? Пешонанг шўр бўлмай ўлгур гадо...

— Ҳой Каниза? — чуқур ух тортди Мансур. — Менга гап берасизми ё йўқми? Мен нима деяпман? Бир умрга сиз билан бўламан.

— Икковинг билан денг?

Мансур нима дейишини билмай қолди.

— Тилиз тутилдими? Биламан-да, нима дейишингизни?

Дарҳақиқат, Мансур ҳақиқий муаммога дуч келган эди. Ҳозир мундоқ ўйлаб қараса, бу осон масала эмас. Шу кунгача, шу дақиқагача Мансур ҳар иккисини ўзига бегона ҳисобламас, бундан кейин ҳам танлашга тўғри келади, деб ўйлаган эмасди. Иттифоқо, бу масала кўндан-кўн бўлгач, ҳал этилиши лозим нарса анча-мунча муаммо эмаслигига энди ақли етди. Хўш, нима қилиш ва нима дейиш керак ҳозир? Нозима ҳам, Каниза ҳам масалага бир томонлама ёндошини, демак, аён. Наҳот биттасини танлашга тўғри келса? Бошқа ҳеч нарсанинг иложи йўқми? Мансур сония ичида умр сарҳадларини кезиб чиқди. Ўзига тенг нусха излади. Кўпчилик бу йўлни ўтган, албатта, бироқ Мансурники бошқача эди. Одатда, шароит тақозосига кўра, хотин устига хотин олинган, иккинчи хотин бу хотиннинг устига келин бўлиб тушиб, икки очик кундош кейинги қисматини тап олишган. Бу ерда-чи? Қисқа муддатга, айнан фарзанд масаласинигина ҳал этиш учун бу йўлга кирилган. Бас, шундай экан, қилишилган шарт бўйича бу кетиши, у қолиши керак. Хўш, энди-чи? Энди вазият нимани талаб этяпти? Мансур буни ҳам олиб қолади, бундай қарорга биринчи кунлик келган. Ҳозиргача буни ўз-ўзидан ҳал бўладиган масала деб қараётганди. Энди, боши берк кўчага тўғри келяпти. Роса кўнглининг тарозусига боқса, Каниза босиб кетяпти. Бироқ, Нозима ҳам кераксиз тош эмаски, индамай улоқтириб юбораверса. Нима қилиш керак?

Яхшиям ўша махфий квартираларни вақтида олиб қўйган экан. Бунда, ёмони, Нозимадан умр бўйи ҳеч нарсани яширмаган Мансур, барча қулайликлар ва жи-

хозларга эга, кулинг ўргулсин яшайдиган квартираларнинг учтасини олиб қўйганини унга билдирмаган эди. Майли, бу бир гап бўлар. Ҳатто икки кун яшайдиган чивиннинг ҳам ҳеч бўлмаганда битта сири бўлади. Энди гап шундаки, қайси бири бежанжал боради? Бу асосий масала. Шунда хал бўлади, иккови ҳам уники бўлади. Бу қандок қараркин?

— Каниза, — деди Мансур бир фикрга келиб.

— Ҳа, дамингиз ичингизга тушиб кетдимиз?

— Каниза?

Каниза бехос ўрнидан турди.

— Мени уйга олиб бориб қўйинг. Сиздан илтимос, — деди у жиддий. — Тагингизда машинагиз, бир соатда бориб келасиз, — у усти-бошларини тахлашга тушди ва йиғлади. — Бировнинг боласини ўйлаб, ўзимникиларни шу совуқда ташлаб келибман-а? Қайси иблис шу ишни қилади? Қаерда, кимникида қолди у бечоралар? — у энди уввос солиб йиғлай бошлади.

Умри бино бўлиб, бундай машамани кўрмаган Мансур ваҳимага тушиб, шошиб қолди.

— Канизахон, Канизахон? — дерди холос у, Канизани маҳкам қучиб. У эса юлқинар, асов куч билан ундан қутилмоқчи бўлиб:

— Қўйворинг. Қўйворинг деяшман, ҳозир бормасам ўламан, — дерди.

— Хўп, хўп, айтганингизни қиламан, ўзингизни босинг, — ялинарди Мансур.

Бир вақт Каниза шипга тикилганча таққа ўчди, бир оздан кейин “Болаларим!” деди-ю, ҳушидан айрилиб гиламга қулади. Мансурнинг нақ эҳсонаси чиқиб кетди. Унинг атрофида гирдикапалак бўлар, нима қилишни билмас, “гўё Каниза ўлди-ю, Мансур балога қолди” қабилада титраб-қакшарди, биронта билган калимаси оғзига келмасди. У Канизанинг юрагига қулоғини қўйди, эшитмади, юраги урмасди. Нохос юзи юзига тўғри келганда, унинг нафаси урилди, Мансур шунда сал ўзига келди. Канизани ўрнига ётқизди, югуриб содали сув келтириб оғзига тутди, у сувни ютмади, оғзи атрофидан тўкилди. Мансур чинакам қайғуда қолди, бошини тутамлаганча, тилимсиз у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Ўзи билмаган ҳолда “скорий” деб, телефонга талпинди. Шунда, Каниза қимирлади, “И-м-м” деди. Мансур уни қучди. “Яхшимсиз?” деган сўзни неча бор такрорлаганини ўзи

билмасди. Каниза пишиллаб ором ола бошлади. Кўнгли сал таскин топган Мансур, ёнидан кимир этмай, унга қараб ўтирди. “Ҳаммасини падарига лаънат, — дерди у, — Каниза ўзига келса бўлди”.

Каниза ўзига келди, не замон бош чангаллаб ўтирган Мансурга:

— Ётинг, Мансур ака, — деди хаста, — мен туғилмасам, сиз ҳам бу ахволга тушмасдингиз, — хиккилади у.

— Тинчланинг, Каниза, жоним, асалим, ҳаётим. Мен сиз учун ҳамма нарсага тайёрман, азизим.

— Ётинг, ёнимга ётинг, мен сизнинг нафасларингизни эшитиб ўлай.

— Каниза, ундай деманг, мен чидай олмайман, аввал мен ўламан.

— Ётинг, ётинг, жоним, сизни ҳам қийнаб юбордим.

— Йўқ. Ёнингизда эрталабгача ўтириб чиқишга тайёрман. Факат, мени ўзингиздан ажратманг. Биламан, сизга қийин...

— Ётинг, жоним.

Мансур чўзилди ва ич-ичидан чуқур хўрсиниқ келди.

— Жоним мени, — деди Каниза ва унинг юзу кўзларини силади.

Тонг отганда бехос уйғонган Мансур беихтиёр ёнига қаради. Каниза йўқ эди. Унинг юраги дупирлаб, хап-рикиб кетди. Ирғиб ўрнидан турди, коридорга чошди. Келиб ташқари эшикни очди. Хайрият, Каниза ошхонада уймалашаётган экан. Шунда у оёқларида мадор йўқлигини сезди, бурилиб ваннахонага юрди. Ваннанинг четига кетини қўйганича, алламаҳал ўтирди, сўнг соқол олди, ювишиб, ўша ердаги халатини кийди-да, ташқари чиқди. Ваннахона эшиги остонасида Каниза илгаригидек табасум қилиб турарди, Мансур уни маҳкам кучди, шу кўйи меҳмонхонага етаклади.

Телевизор томоша қилиб, нонушта қилар эканлар, Мансурнинг кўзи қувнади:

— Қаранг, болаларнинг тили қандай бурро, — деди.

— Мансур ака, кечагига кечиринг... Кечиринг-а? — ерга қаради Каниза.

— Қўйсангиз-чи, ўтган ишга саловат.

— Мен шунака бўлиб қоламанда баъзан, — ҳамон ерга қараб, давом этди Каниза. — Мен нима десангиз шуни қиламан.

Мансур ҳозир унга жону жаҳони бериб юборгуси келди. Унинг шу топда ишга боргиси келмас, жону жаҳони билан ўтираверсам дерди. Аммо бориши керак. Кўп ишлар уни кутиб, махтал бўлиб туради. У ўрнидан турди, кийиниб, жону жаҳони кузатувида ишга жўнади. У гўё қимматбаҳо хазинасини жойлаб, асраб қўйгандек, хотиржам кетиб борарди. “Мен сени ҳеч қачон ташламайман, ҳеч қачон!”

“Умр бўйи нима десангиз, шуни қиламан”, деди, яна бундан ортиқ нима бўлиши мумкин? Демак, унга уч хонали квартирани кўрсатиш керак. Жон деб боради, унга ёқади. Бу ёқда Нозима тураверади. Мансур эса хоҳлаган жойида бўлади. Асосан, Қанизаникида. Масала ҳал.

Ишхонада одам кўп эди. Уфф, анови ёзувчи одам яна биринчи бўлиб ўтирибди-я. Нима қилса бўлади-я? Баъзи одамларни у танимади. Котиба ўрнидан турганча:

— Икки жойга срочний телефон қилар экансиз, телефон рақамлари столингиз устида, — деди ва қўшимча қилди: — дадангиз ҳам сўрадилар.

Ёзувчи билан коридорнинг ўзидаёқ масалани ҳал қилди. Хонага кириб, телефон рақамига кўз ташлар экан, ижирғанди: яна Аҳад Валиевич, эллик миллион учун юзини юлиб нималар деди? Мансур унинг телефониини терди.

— Алло, Аҳад Валиевич эшитади. Гапираверинг, кўлимдаги телефон.

— Мансур.

— Ҳа, яхши, ҳозир бораман. Темирйўлнинг олдида бир минутга кўришайлик, ўша эски жойда, жуда зарур, — деди ва телефон узилди.

Иккинчи телефон рақамига қаради, қаради-ю, қўл силқиди. У дадасининг деканати телефони эди.

Машинасида темир йўл биқинидаги майдончага борди. Борган захоти Аҳад Валиевич ҳам келди. Кўришдилар.

— Ўша кунги гапга узр, — гап бошлади Аҳад Валиевич. — Зокир Набисвич яхшимилар? Қисқаси юз тоннагача бор... Магазинингиз бугунок, ҳозирок оформит қилсин. Менга срочно пул керак. Яна ёзишибди, бориб келмасам бўлмайди. Устини берсангиз бўлди. Қолганини кейин гаплашамиз.

“Ўзи шу билан...”, деб ўйлади-ю, Мансур тоннани

эшитгач, рози бўлди. Идорага келгач, зудлик билан Қодирхўжага топширик берди.

— Катта юк. — деди унга қўшимча килиб, — бошқа вилоятлар билан ҳам гаплашинимиз керак.

Қодирхўжа чиккач, иккита меҳмон, уларга қўшилиб бош ҳисобчи топширикномалар, ишончномалар кўтариб кирди. Мансур аввал ҳисобчининг ишларини битирди, сўнг меҳмонларга қулоқ осди.

Улар гапни ўзларининг таржимаи ҳолидан бошлашди. Қисқаси, ярим соатда шу нарса маълум бўлдики, янги қурилиш корхонаси очишибди, хусусий экан. ГУКС маблағ ташлайдиган бўлибди, шунга маслаҳат килишга келишган экан.

— Мен нақд пул билан бунаканги иш қилмайман, узр акалар, — деди Мансур охири энсаси қотиб. — Биринчидан, объектларинг паст. Иккинчидан, обноличка қилинглар. Менга... — деди-ю, чўнтаги ёнига кистирилган уяли телефон жиринглаб қолди.

Телефонга қулоқ тутиб, у ўрнидан туриб кетди.

— Алло, ҳозир, — деди у ва ён хонани тез очиб кирди.

Икки меҳмон бир-бирларига гап уқтира бошладилар. Мансур тез чиқди, телефонни ўрнига жойлади. Телефон жонига оро кириб, у меҳмонларга айтмоқчи бўлган гапидан қайтди. Ким билади, бу нусхалар ким? Хавфли бўлмаганда ҳам, майдакашлар, ўшалардан оладиган устамадан кечиб қўя қолди.

— Акалар, энди, мундоқ, — деди, — аввало қонунни бузмаслик керак. Биз шундоқ иш тутамиз. Тем боле, янги иш бошлаянсизлар. Солиқдан қочиб бўлмайди. Обноличка хавфли иш. Тўғрима-тўғри ҳамкорликка тайёрмиз. Пулни ўтказинглар, хоҳлаганча ҳужжатли нарса олинглар. Шу!

Икки меҳмоннинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Йўл топишга урина бошладилар. Мансур кўнмади. Улар: “Майли, ўйлаб келамиз”, деб хайрлашдилар. Уларнинг ортидан кузатиб чиқди. Хайрлашиб, телефонини олиб ракам терди.

— Ака, — деди у паст овозда, — Сизнинг ишингиз битибди.

— Ух, қойил, — деди Зокир. — Қаердан?

— Билмадим. Яна ҳеч нима дедими?

— Йўк. Мен бир ҳафтадан кейин хабар олар эканман.

Мансур телефонни ўчирди: “Қандай яхши...” У идо-рада одамлар билан гаплашиб, соатни зўрға ўн икки қилди. Уйга ошиқарди, холос. Икки кечадан буён кўнгли-да тинчлик бўлмади, ҳозир эса тинч, уйдаги Канизали кўрна оҳанрабодек тортаётгани. Бошқа ҳамма иш, ик-кинчи, учинчи даражали эди, ҳозир. У уйга келиб, ов-қатланиб, мириқиб Канизахоннинг суҳбатини олди. Соат учдан ўтган, ҳозир ўринда ётиб, ғайрати жўш урар, ҳар қандай ишга қодирдек сезарди ўзини. Шу ётишда бир фикр келди-ю, ўзи ҳайрон бўлди: “Нега шу васли ви-солни ўша, янги жойда, уч хонали Канизахонга аталган квартирада қилмади, эҳ, хомкалла. Ҳозир кечми? Кеч эмас”. У кўксига бош қўйиб ором олиб ётган Канизани уйғотди.

— Туринг, уйда димиқиб кетдингиз, айлантириб, бир жойга олиб бораман, — деди.

Улар йўлга тушдилар. Машинада Канизани бетоқат кутиб турган Мансур унинг кийган кийимида шу қадар очилиб, гўзаллашганини кўриб яйраб кетди, хушқайфи-ят ила машинани янги қошона томон сурди. Ҳамон уйда ўтириб, диккинафас бўлган Канизага шаҳарнинг кечаги табиат тўзони узра омон қолган ҳар бир дарахтию, кўзига илинган катта-кичик нарсалари ғаройиб, сирли, ором-бахш кўринарди. Машина ичида кетиб борар эканлар, икковлон бир-бирига нигоҳ ташлар, чексиз бахтиёр эди-лар.

— Мана шу уй, — дея тўхтатди машинани Мансур кўн қаватли уй олдида.

Улар иккинчи қаватга қўтарилидилар. Мансур қалит-ни чиқариб, темир эшикни очди. Каниза бунақанги квар-тирани чет эл киноларида кўрган эди. Бирин-кетин ко-ридор, туалет, ванна, ошхона, мехмонхоналарни кўри-шиб, кўзлари қувнаб, ётоқхонага кирдилар. Улар бир-бирига қарадилар.

— Мана шу уй вақтинча ёқадими? — деди Мансур Канизани қучаётиб. Канизанинг гул гунчадек энди очил-ган лаблари “ха” дейишга улгурмади.

Улар мизғишдан уйғонганда, оқшом чўккан, қорин-лар ҳам очикқан эди.

— Кетамизми? — деди Каниза эркаланиб.

— Йўқ, шу ерда қоламиз. Ҳозир телефон қиламан, овқат опкелишиб, машинани олишиб кетади, — деди Мансур қувнок.

— Йў-ўк, нариги уй ёлғиз, у ернинг қоровули келсин, кейин, — нозланди Каниза.

— Бўлмаса, — деди уни маҳкам ўзига тортиб Мансур, — йўлда сизни бир жойга олиб қираман, шунақанги овқатлар тайёрлайдики...

— Йўк, аввал сочимни қирқтирай, кейин юрамиз унақа жойларда.

— Ҳозир қирқтирамиз. Энг зўр салонга олиб бораман.

— Йў-ўк, — бошини ликкиллади Каниза.

— Биласизми, сочингизни қандай қирқтирамиз?

Каниза Мансурга тикилди.

— Мана бундай, — у қўлини Канизанинг бўйинларидан айлантириб, деди. — Битта сурат кўрсатаман, ана ўшандай қилиб. Хўпми?

Каниза мамнун маъқуллади.

Улар уйга етиб келганларида соат тўққизлардан олган эди. Телефон жиринглар, аммо олишга улгурмадилар. Мансурнинг эсига Нозима тушди, эртага боришни ўйлади. Бу ёғи энди ҳал. Эртага борса ҳам бўлаверади. Телефон қайта жирингламади. Ким бўлди экан бу? Мансурнинг дили бироз ғаш тортди. Эрталабки дадасининг телефони эсига тушди. “Бу чол қурғур, ҳеч тиниб-тинчимаяди-я. Унга нима экан? Мансур ёш бола бўлмаса?”

Телефон жиринглади. Гўшакни Каниза олди.

— Алло, — деган захоти овоз:

— Кимсан? Ҳой, менга қара, нима қилиб ўтирибсан у ерда?..

Мансур Канизанинг ахволини кўрди-ю, гўшакни дарҳол қўлидан олди:

— Ким у?

— Мансур? — келинаясининг овози. — Ҳа? Осмонга чиқиб кетдизми? Оёғиздан тортиб тушириб қўядиганлар йўқми?

Мансур гўшакни ташлади. Турган ерида серрайиб турган Канизага қаради.

— Парво қилманг, узангидан тушмаган келинаям бор... Ҳалиям вилоятни хўжайиниман деб, ўйлайди. Вой бечора-ей... — Канизани елкасидан тутиб юнатди. — Шунақа, ғалати бу хотин. Хафа бўлдингизми?

— Йў-ўк, — деди Каниза афтодаҳол. — Сизга хўжайини кўп экан.

— Қанақасига хўжайин бўлсин?

— Телефон яна жиринглади. Мансур телефон вилкасини суғуриб ташлади. Дили ғаш тортди. Ҳамма нарсага зохиран ҳақдор, оғзи калон яна қўнғироқ қилишдан тап тортмайди. Нима қилиш керак? Гўшакни қўймаса бўлар экан. Хозир ўғлининг машинасига ўтиради-ю, шартта бостириб келиши ҳам мумкин, бу шалава. Эшикни очмайди, вассалом.

— Падарига лаънат телефон пировардида мазмунли, кўтаринки, лаззатбахш оқшомга кўланка ташлади. Мансур, Каниза энди ўша квартирага хозироқ олиб бориб қўйинг дея, тикилинч қилади, деб ўйлади. Аммо Каниза ҳеч нарса бўлмагандек ўтираверди, бир вақт:

— Мансур ака, — деди оҳиста, — мен ўша ёкка кетганим маъқул.

— Шундай қиламиз, фақат, Нозима касалхонадан чиқсин.

— Ҳаммасига, майли, мен кўнаман, — деди у бошини қуйи солиб.

У ниманидир айтмоқчилигини Мансур сезди, ўзига тортиб, бошини кўксига қўйди-да, оҳиста силади, “гапиринг” дегандай кучди.

— Фақат, битта шартим бор... — деди Каниза.

— Айтинг! Хўш?

Каниза жим қолди, ичидагини айтмади.

— Каниза? — қистовга олди Мансур.

— Йў-ўк, ўзим, — деди холос Каниза.

XIV

— Агар мундоқ кайфиятда, ўзингизни қийнаб ётаверсангиз, бари муолажа ҳам, бизнинг уринганимиз ҳам бефойда, — деди ҳаким Нозимани обдон текшириб. — Оёкка туришингиз керак, ҳаракат керак.

— Шундай қиламиз, — сўз берди Нозима.

Ҳаким чиқиб кетди. Ёлғиз қолган Нозима “оёкка турмасам турмасман, — деб ўйлади. — Ўшанда қўрқоклик қилдим. Дорини ҳаммасини ичиб юборсам бўлар экан. Мен ҳам, улар ҳам қутуларди”. Ўйламай деса ҳам, ҳар хил ўйлар тинимсиз хужум қиларди. Бир дам омонлик йўк эди. У хозир ўйлайверишдан фойда йўклигини, энди тақдирга тан бериш лозимлигини минг чандон такрорламасин, ўзига-ўзи юз марта ваъда бермасин, Мансурнинг бир келганича келмагани, у билан бу ишга сўнгги нуқта қўймагани сабаб, ўртаниб ётарди. Бошқа аёл бўлганда

шартта-шартта иш қилиб, кўзини сийдигини оқизиб ўтирмасди. Нима қилсин, Нозима шундай бўлса? Одам ҳар хил бўларкан-да. Бор-ей, дейишнинг эса, ҳеч иложи йўқ. Шунинг учун эзилар, кўзига ўлимдан бошқа ҳеч нима кўришмасди. Қанча одам келиб-кетяпти. Кўпчиликка билдирмаса ҳам, хол-ахвол сўровчи яхшиларнинг кети узилмайди. Одамларни ҳали оқибати бор экан. Товаси келиб кетди. Товасининг кизи келди, таниш-билиш, дугоналари ҳам хабар олишиб турибди. Дўхтирлар ҳеч кимга унчалик парвона эмас. Битта Мансур йўқ. Номард. Акалли бир марта қалла сукса эди, Нозима масалани ҳал қилиб оларди. Йўқ. Ҳеч қандай дарак йўқ.

Одам қийналиб-қийналиб, ҳамма нарсага кўникади, аммо яқин кишинг бундай ишни қилгандан кейин, нима қилишини билмай қоларкансан. Бир томондан энди келди нима, келмади нима? Масала ойдин – унинг ўша қишлоқи хотинга кўнгли кетиб бўлди. Нозима тақдирга тан бериб, бош олиб кетавериши керак. Ҳеч қачон қундош билан у эшикда туrolмайди. Бу аниқ. Мансур келса, гаплашиб олса-ку, ўзини бунчалик кўп қийнаб ўтирмасди. Келмади. Даласидан юзини юлиб ташлаб, телефон қилган-қилмаганини сўради. Ҳар куни икки мартадан қатнаб, Нозима қолиб, қайнотаси бечора ҳам қийналиб кетди. Нозима чуқур ух тортди, девор томон бурилиб, кўзларини юмди.

Эшик очилиб, кимдир кирди. Яна қайнотаси.

— Вой дадажоним-ей, касал бўлмай мен ўлай, қийналиб кетдингиз-ку?! — деди у ўрнидан туриб олиб. Наби Мусаевич индамади. Кўлидаги нарсаларни стол устига қўйди.

— Узумнинг соки, — деди у беркитилган шиша банкага ишора қилиб. — Шунинг ичасиз. Сизга энг фойдалиси шу. Ҳар куни икки дона олма сийиш керак. Юракнинг дориси олма. Дўхтирнинг дориси ҳозир туфта. Ҳамма мамлакатда ким бўлса дори чиқаряпти, сотса бўлгани. Илгарги дориларнинг учдан биричалик нафи йўқ бу дориларнинг. Дўхтир, — у стулга жойлашиб ўтирди, — нима деди? Қачон жавоб берар экан? Мансур мендан қочиб юрибди. Ўзим бормаяпман. Сиз билан бирга бораман.

Нозима индамади.

— Анча ўзингизни олдирдингиз-а, кизим? Кўп ўйланг, соғлиқ биринчи масала, — Наби Мусаевичнинг гап

оҳангидан мақсади Нозимани чалғитиш, бошқа нарса-ларга алаҳситиш эканлиги сезилди. У вақтни бемалол қилиб келганга ўхшарди. — Мен сизга бир китоб олиб келдим. Қайтишда бераман. Ана шуни бир ўқийсиз. Бу дунё гурбат эканига ишонасиз. Сизнинг ташвишингиз нима бўлиб қолибди, айрим мушкулотларнинг олдида.

Нозима каравотга жойлашиб ўтириб олди.

— Ҳаво ўтган йилгидай келади, шекилли. Ўтган йили ҳам совуқ ноябрнинг охирида тушганди. Декабрни бошида қор ёғди. Кейин дами чиқиб кетди. Бугун кунгай бўлиб турибди. Ҳаво яхши. — Наби Мусаевич ўрнидан турди. Доим кўтариб юрадиган папкасидан бир китоб олди. — Манг, бу китоб таниқли ёзувчининг китоби эмас-у, аммо хўп ёзган экан. Сизга, бир шўх жувоннинг хотиралари. Азамат, хўп Мансурвойдақа хожиларни ясабди-да. Нимани хоҳласа, қилаверади қўнглига келган ишни. Ким нима деса, десин. Мен Худодан бошқа ҳеч нарсага ишонмайман. Ҳурфикрлилик позициясида тураман.

Нозима “бошланди” деди, ўзига-ўзи. Энди домла собик талабасини яна ўқитади. Бугунги мавзу: хурфикрлик ва дин, охири эса диний экстремизм, айрим таъма-гир муллалар... ва ҳоказо. Нозима ҳар ҳолда чалғиди. Хурсанд бўлди. Сабр билан эшитиб ўтирди. Домла ҳам хурсанд. Маърузасига шу қадар берилиб кетдики, Нози-ма кулок тутяптими-йўқми, ўз хогиралари билан банд-ми, ҳатто одоб учун “ха, ха” ҳам демай қолдими, ҳамма-сини унутди. Хаёлида Нозима тузалиб кетди. Уни зерик-тирмаслик керак, деган фикр ҳукмрон. Дин хусусида барча мия конспектлариши роса варақлаб чиқди. Илк мажусийликдан тортиб, антик илмор даврлар, у пайтда-ги динга эркин муносабат, энг қадимий динлар, будда, конфуцизм, оташпарастлик, зардуштлик, эраимизнинг 114-йилида Исо Масихнинг туғилиши, Рим цивилизацияси, фараончилик, Понтий Пилат, Синай ярим оролида Исо Масихнинг чормих қилиниши, унғача авлиё Павелнинг сотқинлиги — катта жилдли тарих, шунингдек, Омина она эри ўлимидан етти ой кейин сўнги пайғамбарни дунёга келтиргани, уни Маккага элтишиб, энг яхши ис-млардан табаррук Муҳаммад исмини беришгани, авом ва жохил Қурайш қабиласига энг нурли ва пок, Аллоҳ севган йўлбошчи юборилганини эълон қилгани, XVII ас-рда уни ислоҳ қилиш ҳаракати пайдо бўлгани, инглиз разведка маркази Ҳаммер исмли инглизни Туркия орқа-

ли Жиддага жўнатгани, у овози ўткир, сўзи таъсирчан Абдулвахоб исмли талаба билан танишиб, ваххобизмга асос солгани, хуллас, ҳеч нарсани қолдирмай чарчагунча гапирди. Ора-сира томоқ кириб, чойнакдаги чойдан қуйиб, ҳўлаб ҳам турди. Охири маъруза маҳаллий муллачиликка такалди. Жумладан, баъзи мулларнинг бир ёклама, саёз фикрлаши, диний саводхонлик даражаси, демократия ҳар қандай замонда устувор эканлиги, диний эркинлик яна бошбошдоқлик ва ўзбошिमчаликка олиб келиши хусусида талай фикрлар билдирилиб, жонли мисол тариқасида ҳазрати Хизрнинг қабри яқин туманларнинг бирида, қандайдир хонадонда экани, ҳамма ўша хонадонни тавоф қилиб юрса, яқинда у муборак қабр бошқа хонадонга қўчиб қолгани, яъниким, кейинги хонадон соҳибининг хобида ваҳий тушибдики, асли ҳазрати Хизр нариги хонадонда эмас, айнан шу хонадонда Аллоҳ васлига мушарраф бўлгани келтирилди. Энди, аҳли тавоф у хонадонни тавоф этаётган эмиш.

Нозима шу ерга етганда, кизиқиб қулоқ тутди. Домла қаёқдан куч тоқди, худди мойи тугаб, сўнгги марта лоп этган осиедек ўчиш ўрнига бирдан жўшиб кетди.

— Бизда, — деди у, — туя ёнғок қияпти деса, югургандек, ҳамма нарсага эргашиб кетилаверади. Муни кўрингки, иккинчи хонадонга одам сизмаяпти эмиш. Эски ёқдаги хонадоннинг эгалари жикқамушт бўлиб, кийпи-чок. Ё тавба! Бир мундоқ ўрганиб, илмий асослаб гап гапирмаймиз. Муллаю эшонларга баҳо бериш ҳам шунинг ўзгинаси. Римда Ритуаллар консигнацияси деган Рим папасининг бир бўлими мавжуд, у пайгамбарликка, валийликка даъвогарларни ўрганади, илмий-илохий мақом беради.

Профессорнинг мойи тугади. У лоп этиб ўчиб қолди. Хориб, адойи тамом бўлди, шекилли, ён томонда бўш турган каравотга тикилди. Унга ўзини ташлашга илож йўқлигидан хансираб тин олди. Ўзининг ўрнига Нозимани қўйиб:

— Ётиб, бироз дам олинг. Сизни ҳам роса чарчатдим, — деди.

Дарҳақиқат, Нозиманинг кўнгли озаётган эди. Профессор ҳам хакиллаб қолди. Хайрлашиб, оёғини судраб чиқиб кетди. Нозима оғриган белини чўзди. Яна ёлғизлик, яна ўша машъум ўйлар ҳамроҳлигида ухлаб қолди. Уйғонганда, тепасида Мансур турарди. Кўзларига ишон-

мади. Шу заҳоти ҳамма ўйлари, тайёрлаб қўйган, хаёлан машқ қилган аразу гиналари учиб кетди.

— Тинчликми, ишлар кўпайиб кетдими? — деганини ўзи ҳам билмай қолди.

Мансур индамади. Унинг ёнига ўтириб, қўлларини силади. Нозима тескари ўгирилди, бурнини енгил тортди.

— Нега йиғлайсиз, Нозима? — Мансурнинг овози самимий, яқин эди.

— Соғиндим... — антикиб, яна бурнини енгил тортди Нозима. Мансур хўрсинди.

— Дўхтир билан гаплашдим.

— Раҳмаг, — овози узилиб-узилиб сўзлади Нозима.

— Ўша кун келиб-кетганингиздан кейин... Мени шу ёққа олиб чиқишди. Яхши қарашди...

— Узр, келолмадим.

— Тинчликмиди?

— Тошкентга боришга тўғри келиб қолди, чақиришди, — ёлғонлади Мансур.

— Ишингиз битдими?

— Битди, — ишончсиз деди Мансур.

— Мен бу ёқда хавотир бўлдим.

— Билдим.

Нозима нимани сўрай олмаётганини Мансур сизди.

— Йўқотдим...

Нозима яна деворга бурилди.

— Уйга олиб кетинг, мени... Уйимизни жуда соғиндим... Бу ерда сикилиб кетяпман...

— Хўп, фақат тузалиб олишингиз керак.

— Яхшиман, кетаман...

— Дўхтир яна икки кун турсин деяпти, роса сўрадим...

— Яна сўранг...

— Упи...

— Ундан гапирманг... Илтимос...

Мансур икки қоши ўртасини қашийверди.

— Нозима, жуда қийналиб кетдим...

— Биладан... — Нозима унинг елкаларини силади.

— Сизга қанчалик оғир бўлмасин, гаплашиб олишимиз керак... — Мансур ишончсиз гапирди. — Унга уй олиб бердим...

— Қаердан?

— Шахардан.

- Қанака уй?
- Квартира.
- Ўша ерда турибдими?
- Ҳа.
- Қачон ўтди у ерга?
- Сафарга кетишимдан олдин.
- Нима деяпти?
- Нима дерди, хабар олиб турамиз, дедим.
- Мен хабар олавераман... — анча жонланди Нозима.

Мансур каттик ўйланиб қолди.

- Бирга ҳам хабар олаверамиз, — Мансурга боши билан суркалди Нозима. — Уй ёлғизми?
- Салима опа қараб турибди.
- Уй олиб бериб яхши қилибсиз. Ўша билан...

Мансур энтикди.

- Хурсанддир, одамгарчилик шунчалик бўлади?... — сўради Нозима.

— Ҳозирча ҳеч нарса дегани йўқ.

— Уйдан осон кетдими?

— Ҳа.

— Бошқа ҳеч нарса сўрамадими?

— Йўқ.

— Қишлоғини нима қиларкан?

— Ўзи билади-да...

— Пул сўрамадими?

— Пулга анча кўзи тўқ.

— Нахотки?

— Рост.

Нозима Салиманинг гапини эслади. “Оладиганини олиб бўлгандир-да”, ўйлади у. Нозима чиндан енгил тортди. Чунон қийналиб, азоб чекиб оттирган тонгларининг пуч бўлиб чиққани, бекор-беҳуда тортган уқубатларига ачинди. Масала у ўйлаганчалик эмас, тескари, ўзи истганидек ҳал бўлганига қувонди. Шу тобда у фақат Мансурдан эмас, Канизадан ҳам мамнун бўлди. Бутун олам кўзига гўзал кўринди.

— Дадам бечора кунига икки мартадан келади. Келманг десам ҳам, унамайди. Ўртоқларингиз хотинлари билан келишади. Ҳаммаси сизнинг ҳурматингиздан.

— Уларни ҳам анчадан буён кўрмайман.

— Улар ҳам шундай дейишди. “Ишга шўнғиб кетган, унинг ташвиши бизнес” дейишди. Ишларингиз яхшими, ахир?

- Яхши кетяпти.
- Текширув нима бўлди?
- Тиичиди.
- Хайрият. Жун свитерни киймабсиз?
- Хаво иссиқ, қор кунлари совуқ бўлди-ю...
- Кран ёрилмадими?
- Тузатиб қўйдим.
- Ўрайман деб, улгурмадим.
- Темир нарса тузалади-да...
- Итни олиб бордингизми? Яхшими? Дяд Володя нима деди?
- Ҳеч нарса, “нормальный” деди-ю...
- Ўшаям туғади...
- Қўйинг энди, бу гаши.
- Мени олиб кетинг, Мансур ака.
- Эртага. Дўхтир ҳам кетиб қолди...
- Хозир кетаверайлик, эртага келиб, подарка-модарка бериб, гаплашиб кетаверамиз.
- Ўзимизча кетсак, хафа бўлади.
- Кета-аман, — эркаланди Нозима.
- Эртага. Бир кун сабр қилинг.

Кўнгли тўлгани учун Нозима бунга, албатта, рози эди. Мансур эса, бугун ё эрта, Канизани хафа қилмай, кўчиришни ўйларди. Шунинг учун, ҳар эҳтимолга қарши, Нозимани бир-икки кунга бу ерда ушлаб туриши керак эди. Учрашувдан Мансурнинг ҳар ҳолда кўнгли тўлди. Энг асосийси, кўнгилқолди иш бўлмади. Нозима араблаб йиғлаб, уни қон қилмади. Тўври, Мансур ёлғон гапирди. Буни ҳам Нозиманинг кўнгли учун қилди. Дадаси: “Ёлғон гапириш категоррически имонсизлик”, дегани билан ёлғон ҳам ўз ўрнида муросан-мадора. Мансур кетиш учун кўзқолди. Нозима ўридан туриб кузатди. Коридоргача чиқди. Анча қўлини қўйвормай турди. Коридорда, деразаларнинг олдида турган хотин-халажлар ҳавас билан тикилишди. Мансур, кўзларини хотиржам бўлинг дегандек юмиб, хайрлашди. Нозима ортидан қараб қолди. Мансур коридордан тез юриб, бурилиб пастга тушиб кетди.

Нозима тирилиб қолди. Яхши бўлди, унга бир зумда ранг кириб қолгани-чи. Хонага кириб, Мансур олиб келган халтани очди. Мевалару ширинликлар, сувлар, юмшоқкина пону ўралган шашлик, пармуда сомсаларни олди. Иштаҳаси кўзғади. Чойнакка чой дамлаб келди. Тузук-

кина овқатланди. Қанақадир куйни финғиллаб, дераздан қоп-қора оқшомга тикилганча, томоша қилиб турди. Ташқарида жуфт-жуфт бўлиб, қорайиб кўринаётган бахтли одамларга ҳаваси келди. Ҳаёт қандай фарахли.

Чирокни ўчириб, ўрнига кириб чўзиларкан, ширин ҳаёлларга берилди. Эрининг ўзга аёл билан бўлганлиги бироз дилига озор етказса-да, зарурат юзасидан бўлганлиги учунми, бу ҳаёлни тез қувди. Ундан қутилгач, эри билан ўтган осуда, шавқли онларни энтикиш билан эслади. Эркак кишини аёл учун шунчалар яқин ва азиз қилиб яратган экан.

Оз қолди. Эрта ўтиб, индин эрининг, ўзининг энг яқин одами кучоғида бўлади. Аёл кишига бундан ортиқ саодат борми? Аёллик бахти, Нозимани наздида икки нарсада: бири шу, иккинчиси танасидан чиққан болага кўкрак тутиш. Шуниси насиб қилмади. Майли, бу ҳам пешона. Энди Мансур акасига суяниб қолди. Аллоҳ шундан айирмаса бўлгани. Умрини зиёда қилсин. Нозимага ундан олдин кетиш насиб этсин. Усиз у дунё-бу дунё чидамайди.

Бу ширин ҳаёллар, тилакларнинг чек-чегараси йўққа ўхшарди. Кўзи юмилмас, юмса ҳам, ҳаёллар гирдобини уйқудан-да лаззат бағишлар, маъшуғига ошуфта юрак эса тинимсиз энтикарди. Тушнинг тоши зилдай оғир, коридор сув қуйгандек жим-жит. Ўзининг масрур ҳаёллари билан у фақат субҳидамда хайр-хушлашди.

У уйғонганда кун кетиб қолибди. Дўхтирлар оромини бузмабди. Ҳамшира шундай деб, укол қилиб чикиб кетди. Унга номаълум куч кириб қолганди. Ҳаракатлари илгаригидек қатъий тус олган, бирон нарсани ушласа, қўли титрамас, яна иштаҳаси жойида. Шу боис, бетқўлини ювиб, юмшоқ сочикқа артинди. Сочларини тартибга солиб, каравоти анжомларини текислади. Чой дамлаб, тамадди қилди. Мева-чевалар, ширинликлар, пармудалардан дастурхон тузаб, ҳамширани чақириб, тутказди. Энди ўтириб, кеча қайнотаси қолдириб кетган китобни ушлаган ҳам эдики, хансираганча овсини кириб келди.

— Вой, Худога шукур-эй, ойдеккина бўб қопсиз-у, Нозима тушмагур? — деди у салом-алик қилиб ўларкан.

— Яхшиман, опа.

— Яхши бўлинг-э, анави кундош ярамасни ўзингиз қувинг-э! Иссиқ мошхўрда олиб келдим, совумасдан ичиб

олинг, укажоним, – деди ўроғлик идишни кўрсатиб овсини.

– Кундошни Худо олсин, – деди хушчакчақ Нозима. – Йўқолиб кетибди.

– Вой каяқда, кеча телефон қилсам, ўша пашшахўрда олди. Ўзиниям туғилганига, Мансур суюкни қўшиб икки пул қилдим-та.

Нозима ғалати бўлиб кетди.

– Кеча? Шу ерда эканми? Мансур акам ҳам-а? – унинг ранги оқарди.

– Ҳа, гаплашдим, таъзирини бердим, деяпман-у?

“Наҳот Мансур ёлғон сўзлаган бўлса, кўзимга боқиб туриб алдаган бўлса! Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Балки, кеча уни кеткизиб келгандир? Бўлмаса, йўқолди демасди-ку?! У ҳеч ёлғон гапирмаган. Сафарга бордим дегани ҳам ёлғон экан-да?!”

Нозима ранги ўчиб, каравотга ётиб қолди. Овсини саросимага тушиб:

– Нима, яна приступми? Дўхтирини чакирайми? – деди ва ўрнидан турди.

– Йўқ, – деди Нозима, – ҳозир ўтиб кетади.

Овсини ўрнига ўтирди. Қанақадир гап бошлади. Нозима қийшайиб ётар, қулоғига энди гап кирмасди. “Наҳотки? Бу лакки каттазанг кеча телефон қилмагандир? Бир ҳафта олдинги гапни гапирётгандир? Яна ким билади? Мансур кўнгил учун алдагандир?”

Овсини каловланиб жўнади. Нозима уни зўрга туриб кузатди.

Бутунлай кўрна-тўшак қилиб, титраб-қакшаб ётиб олди. Ҳеч ўзини босолмади. Ранги бир ҳолда чикиб, бош ҳаким хонасидан уйига телефон қилди. Гўшак ушлаган қўли тинимсиз қалтирарди. Телефон узок чакирди. Уйда ҳеч ким йўқ. Ярамас овсини ёлғон гапирган. Мансурнинг қўлига телефон қилди:

– Мен.

– Нозима?

– Ҳа, мен.

– Тинчликми? Тушдан кейин бораман.

– Уйга телефон қилган эдим, ҳеч ким олмади.

– Мен ишдаман, уйда ҳеч ким йўқ.

– Хўп, – деди Нозима ва гўшакни қўйди. Кўнгли бироз ёришди. Яна овсинини қарғади. “Хайрият”.

Мансур шу захоти уйга телефон қилди. Телефон сас-сиз. Анча кутди. Телефон узоқ-узоқ чақирди, аммо ҳеч ким олмади. “Хайрият, — енгил тин олди Мансур, — яхшиям кеча анови телефон қилиб, телефонни узиб қўйганим, энди зудлик билан Канизани кўчирмасам бўлмайди”.

У тезроқ идорадаги ишларни бир ёқлик қилиб, анча-мунча нарсаларни Қодирхўжага тайинлади. Соат ўн бирдан ошган эди. Эрталабки телефонни ҳисобга олмаса, бугун кайфиятни бузиши мумкин бўлган ҳеч қандай ҳодисот юз бергани йўқ. Бу одамга Мансурнинг нимаси хуш келмай қолган, ҳеч билолмайди. Айтганини қилади, уза-тиб туради. Яна нима қилиши керак? Мансурга тиш қайрагани-қайраган. Аслида, Мансур бунақанги кимсалардан анча-мунча пулни аямайди. Билади, бу паразитларнинг хаёт тарзи шу. Туғилибдики, турмуши бировларнинг елкасида. Дурустроқ амалдор бўлса ҳам майли, нари борса ўзи бир югурдак. Хўжайинига пойи-патак, пилдирагани-пилдираган. Бир кунни хузурига чақирганда, Мансурнинг олдида хўжайинига телефон қилди. Бир эшилди-ей, телефонда. Иложи бўлса, гўшакни ичига кириб кетса. Яна нима дейди денг: “Мен шу ердаман, ҳеч ташвиш қилманг. Қийналиб қолмадингизми, уларни етаклаб юришининг ўзи бўладими? Машинангиз озгина офтобда қолган экан, энг салқин жойга олдириб қўйдим. Ҳеч ташвиш чекманг. Майли, уйга ўша ёқдан кетаверсангиз ҳам бўлади. Керак бўлса, кечаси билан ўтираман, йўқ, ўтираман...” Мана шундай югурдак, Мансурга осилади-да. Асли, Мансурга сира алоқаси йўқ. Мансур улар мутасадди давлат идорасида ишламайди, у хусусий тадбиркор, унга бўйсунмайди. Тинч қўймайди-да, Мансурнинг пулдорлигини билади, осилиб олган. Ҳар бир гапида “хўжайин айтди, хўжайин тайинлади”. Уларга меҳмон келишидан кўни йўқ. Мансур балоғардон. У, албатта, битта Мансурни топиб олмаган, бошқа бечораларнинг ҳам битини териб турса керак. Ундан дод деган одам кўн. Аммо йўқолмайди, хўжайин ўзгаради, бу ўзгармайди, яна янги хўжайиннинг қўлтиғига совуқсиз кириб кетаверади. Пул олса, олиб ўлсин, хабар келиши билан Мансур дарров одам жўнатади, айтганини қилади, қаерга деса, ўша ерга айтган нарсаси етиб боради. жўнатган

ходими ўша ерда "лаббай" деб туради. Барибир, ўзи келмадими, бу катгазанг деб фингшийди. Тез-тез элчи жўнатади, хотинининг иштонидан тортиб Мансур қилиб беради, яна нимаси ёкмайди, Мансур хайрон. Яқинда бир гап эшитган эди — эрталаб, Эркинжон дўсти телефон қилиб: "Ўшандан эхтиёт бўлинг, балодан хазар, садака бериб қўйинг, менинг олдимда бир органиниг одамга сиз хақингизда ёмон гап гапирди, кискаси шунини қандайдир йўл билан йўқотиш керак деб айтди", деди. Мансур унга нима ёмонлик қилди? Сентябрьда хотин-бола чакаси дам олишга борди, Мансур қиладиганини қилди. Пойтахтдан тўртта меҳмон бор эди, энг киммат меҳмонхонага бир хафтага жой қилиб берди. Ўша ёқда сиртдан ўқийдиган ўғлининг курсдоши, унинг хотини, боласи, онаси келган экан. Супер хоналарда туришди, бир хафта ўша ресторанда еб-ичишди, мрамар ховузда чўмилишди, хаммасини Мансур тўлади... Аслида, "катта меҳмон" — студент онасини қумга туширишга олиб келган экан...

Мансурнинг бўғилгани пулга эмас, пул олса олсин, аммо иззат-нафсига тегиб нима қилади? Энди йўқотмоқчи эмиш-а? Агар мана бундоқ икки хотинли бўлиб, бирорнинг оиласини бузиб юрганидан ҳид олса борми, йўқотиши ҳам ҳеч гап эмас. Ўзи бир учраб, чўнтагига тикади-да энди... Бошқа илож йўқ. Тезрок Зокир бу ёққа ўтиб қолсайди...

"Йўқотиш керак" эмиш-а? Ўша йўқотадиганининг ҳам зар олади. Шунинг учун дарров ёпишади. Аммо Мансур қутилади, чунки зари бор. Бунақа ишларни кўравериб шишиб кетди. Тадбиркорми, бошқами сал баданига сув тегиб бойиса, бунақанги маҳкамаларнинг одамлари аридек қувиб юради. Хаммасининг дарди зар. Мансур аяйдиганлардан эмас. Уларни ҳам кўчадаги тиланчиларнинг таъмагир тури деб ҳисоблайди, қараб ўтирмайди, халқумига тикади, қутилади. Мансур саховатпеша. Кўринган тиланчига беради. Закоғ, хайри Худо. Маҳалланинг ҳар қандай иссиқ-совуғига аралашади, дарров пул ташлайди. Бева-бечора, зорикқандан кўпи йўқ, унинг қўли очик, қуруқ қайтармайди. Кўча тўла тиланчи, бирортасининг узатилган қўлини қуруқ қўймайди. Шунда ҳам битта ярамас бундоқ деб юрса...

Мана, ёши ҳам қирққа борапти. Бу тилла бош анчамунча ишларни кўриб қўйди. Ёшлигидан қўли очик. Ано-

ви лукмонлик бойларга ўхшаб, уста ишлагиб, иш битганда пул йўк деб туриб олмайди. Студентлигида Нозимани тўлик қўллаб-қувватлаб турди. Ўзига олмаса ҳам, ўшанга ул-бул нарса олиб бериб юрди. Ахир ота-онаси, ака-укаси йўк, тоғаси тоғаси-да, деди, ўқситмади. Мана Худо берди, ҳеч кимдан кам бўлгани йўк. Аммо бошидан кўп иссиқ-совуқ кунлар ўтди, пул тошман деб Бишкек, Рига, Минск, Давгаупилс колмади, елди, югурди, тижорат қилди. Эпшакдек оғир, лекин ҳалол меҳнат билан пул топди. Иссиқни-иссиқ, совуқни-совуқ демай, бозорларда ўтирди. Қанча-қанча ноҳақликларини кўрди. Мансур кабиларнинг моли неча марталаб конфискация қилинди, олиб қўйилди. Булар шунчаки осон, унутилиб кетадиган заҳмсиз ишлар эмас. Яхши, кейинроқ акаси кўтарилиб, қарғаларнинг қаторига қўшилгандан кейин, иши бароридан келди, зоглардан сал-пал эса-да, паноҳ топди. Аммо, зағчалардек сур таъмагирлар, ана шулар чўкиса, ахир ўзи эплаб жавоб қилиб келяпти. Хаёғ дегани ана шунақа экан-да, қаёққа борасан? Бекорга шоир:

*Инсон борки, инсон турфа аралаш,
Амал, бойлик учун хўрлаш, савалаш.
Бир осмон остида ер, сув, мулк талаш,
Тўйдим сендан бир кам, омонат дунё.*

дейдими? Ҳақ гап. Бу фақат мана шу замоннинг эмас, кўхна дунёнинг иллоти. Ўша Брехтнинг “акулалари”...

Мансур Эркинжоннинг гапи туфайли бу ўйларни фикр чиғириғидан ўтказиб, кабинетига ҳеч кимни қўймай, талай фурсат ўтирди. Хафа бўлди. Наҳот битта тамагир хоҳлаган гапини гапирса, хоҳлаган ишини қилса, тегмаганга тош отса, лукмасини ютса-ю, сўлагини тупурса? Мансурнинг унга тили-жағи тегмаётган бўлса, хотинини бўлишмаган бўлса, ўз йўлида юрган бўлса...

Мансур стол тортмасидан аёл суратини олди. Унга анча қараб ўтирди. Бугун Канизанинг сочини худди шундай кестиради. Мана шу суратнинг ўзи бўлади у? Унинг шу пайтгача биронта аёллар салонига иши тушмаган эди, биронта донғи чиққан саргарошни ҳам билмаслиги энди билинди. Бу масалада кимдан сўраш мумкин? Ҳеч кимни хотирлай олмади. Топилиб қолар.

Соат ўн иккида у уйига отланди. Каниза унинг эрта келганини тупшунди шекилли:

— Кетдикми? — деди.

— Қаёққа? — тушунса ҳам хайрон сўради Мансур.
— Мени кўчиргани келдингизми, ахир?
— Ха, кўчириш қочадими? Аввал бошқа иш бор, — Мансур эҳтиёткорона иш тутарди.

— Барибир кўчиш керак бўлса, кўча қолай, менинг нима юким борки, тарақа-турук қилгани. Мана шу битта халтам...

Каниза жуда самимий гапирарди. У кўчишда ҳар ҳолда ўзгаради, осонликча кўчмаса керак, деб юрган Мансур хайрон бўлар, унга яна ҳурмати ошар, яхшилик қилгиси келарди. Каниза машинага юклари билан ўтирди, уйни тўла тартибга келтириб, йиғиштириб қўйганини, ҳамма нарса жойидалигини алоҳида таъкидлади. У хаёлланар, иккита хотин кўрган бўлса, иккаласининг ҳам гўзаллиги-ю, ақллигидан Худога шукр қилар, айникса, ҳозир Канизанинг тутумидан ўта бахтиёр эди. Дунёда яхши аёллар кўп. Аёл яхши бўлиши учун эркак яхши бўлиши керак, деган гап бор. Йўқ, шундай итфеъл аёллар ҳам борки, уларга иссиғу совуқ барибир, қандай дунёга келган бўлса, шундай кетади. Мансурга Худо хотиндан айтган, Позимага гап йўқ эди, энди Каниза ҳар бобда ундан ошиб тушяпти. Хали фарзандли бўлиб, тишиб-тинчиб кетишса, Худо хоҳласа, ҳамма иш зўр бўлади.

Мансур йўлда муддаосини баён қилди:

— Мана бундай қилиб кестирамиз сочингизни.

— Қани? Чиройли экан. Менга ярашармикин?

— Одам ўзининг гўзаллигини ўзи тўла билмайди. Уни бошқа, шу гўзалликдан фойдаланган одам, ақлли бўлса, биледи... — деди мийиғида кулиб Мансур.

— Шунақами? — деб қўйди Каниза ва: — Мансур ака, бир гап айтайми? — деди.

— Айтинг.

— Сочимни кестириш қочмайди. Мен сизни дедим. Сиз мени қандай хоҳлайсиз, мен ўшандай бўлишга тайёрман. Аммо, менимча, сал эрта. Мен шаҳар ҳаётига ўрганай, гап-сўзим мослашсин, айтганингизни қилиб, битта туғиб берай, ана ундан кейин мени хоҳлаган қўйингизга солиб, олиб юраверасиз.

Мансур бу эътирозни эшитиб, сал диққат бўлди, унингча Канизанинг бунга кўнмаслиги, айникса, шундай ховли-қошонани индамай ташлаб, домга кўчиб ўтаётгани унинг тўлиқ бир фикрга келмагани, уйдан, эридан

кўнгил узолмаётганининг аломати эмасмикин. Бу ёқда, офизда у-бу дегани билан, хали бир қарорга келмаган, демак, у тўлиқ Мансурники бўлмаган. Аёл киши дегани ўзи шулақа, минг юраги ёниб, орзикиб турса ҳам, улар учун айрим майда-чуйда ўй-хаёллар асосий нарса бўлиб, сен иккинчи даражада тураверасан. Одамнинг сиқилгани, диққат бўлгани билан бу халқнинг унчалик иши бўлмайди. Ўша ўзининг миясидаги нарса хукмрон юраверади. Шунақа халқ бу аёллар. Аммо буюм, нарса бўлса, дарров ўзларини ташлашади, орқага суриб ўтиришмайди. Кўнгил ишларига келганда сусткаш, ичимдан топ бўлиб қолишади.

Мансурнинг хаёлига келган иккинчи фикр уни бироз тинчлантирди. Ҳар ҳолда Каниза эсли аёл эмасми, хали ўрнашиб-петиб, кишлокдагилардан узилиб, кейин бир иш қилай деяётгандир? Бирпасда шаҳарлик бўлиб, элу халқнинг кўзига модница бўлиб кўринишни истамаётгандир? Тўғри қияпти. Эркак киши ўзи хаёлпараст бўлади, кўпроқ хаёлнинг қули, хотин киши эса хаёлга унчалик зеб бермайди, конкрет ишга мойил бўлади. Тўғри, ҳозир шошилмаслик керак экан.

— Хўп, майли, кейинроқ кестирамиз, унда ҳозир нима қиламиз? — деди Мансур машинасини секинлатиб.

— Ўзингиз биласиз, менга қолса домга бораверайлик... — таклиф қилди Каниза.

— Овқатланишимиз керак, олдин, — деди Мансур.

— Ўзингиз шошилтирдингиз. Шўрва тайёр эди. Кетдик уйга, уйда овқатланиб, кейин домга кетамиз, — астойдил гапирди Каниза.

— Йўқ, ҳозир бир жойга борамиз, — у машинани ўнгга қайирди.

Йўл бўйидаги хонадон-ошхонага келдилар. Ошхона катта, гавжум, дарвозага кираверишда шанглик кўрадан дуд кўтарилмоқда, кириб-чиқаётган хўрандалар кўп, машиналар бири кетиб, бири тўхтайдди.

— Бу ерга кирмайлик, — деди Каниза, — одам кўп экан.

“Танишлар ҳам кўп экан”, ўйлади Мансур ва машинани қайтарди. Ҳозирча кўча-кўйда Канизани етаклаб юриши тўғри келмас. Йўлдан кабоб олди, иссиқ нон, салат харид қилди ва домга йўл олди. Каниза бу ерда илгари бир бор бўлгани учун ўзини эркин тутар, бу эса

ўз навбатида Мансурга хуш келар, қолган иш энди фақат битта эди, яъни Нозимани шифохонадан чиқариш ва уйга олиб келиш. Ҳозир уни уйга бемалол олиб бориши мумкин. Лекин неча кунлардан буён Нозима уйга энди кадам қўймоқда, орада ашча-мунча омади гаплар бўлиб ўтиб кетди, шу боис ҳам ҳозир Канизага қачон келишини Мансур айтиб кетиши зарур, бугун албатта кела олмайди, эртага эрталаб хабар олади.

— Каниза, — деди Мансур шошилиброк, дастурхон устида жўнаб кетиш кўн холда муаммоли бўлмаслигини билиб, — мен онангизни шифохонадан олиб чиқишим керак, у бугун уйга боради, битта-иккита одамлар келади, шунинг учун ...

— О-опамлар-а? — кўзларини кинояли сўзди Каниза. — Бугун чиқалларми? Яхши, чиксин. Ўзи бораверсин ўша уйига...

Мансур хайрон бўлди. Бироз илгари Каниза бошқача эди-ку, унга дарров нима қилди? У буни Нозима хақида гапирганига, Нозимани эслатганига йўйди.

— У жиддий ётди. Ҳозир уйга ўзи кела олмайди...

— Унда кўтариб олиб бординг...

Мансур хангу манг бўлиб қолди, Каниза унга жуда ажойиб қараш қилиб турарди. Бундай пайтда Мансурнинг хик жони чиқиб қоладиган одати бор. негадир бу гал аччиғи чикмади, буни ўзи билди.

— Хали тувагини тозалаб туришингизга тўғри келар?..

Охирги гапни айтаётгандаги Канизанинг туриши Мансурнинг кўз қорачикларига михланиб қолди. Унинг феъли тутди. Шартта туриб чиқиб кетди. Пастга тушди-да, “гувв” этказиб машинани юргазди ва кетиб юборди. Хеч қанча юрмай: “чаток қилдим, мундоқ бошқача, юмпоқ йўл билан тушунтирсам бўлар эди-ку, аёл киши, барибир рашк қилади-да, у ёш бўлса, яхши иш қилмадим. Қайтиб бориб, вазиятни тўғрилаб, кейин Нозимани олдига борсаммикин?” — деди ўзига-ўзи. Унинг оёғи аллақачон акселератордан узилган, машина катта йўлда тошбақа юриш қилмоқда эди. Йўқ, яхшиси, тезда Нозимани олиб бориб қўйиш керак, кейин бирон нарсани баҳона қилиб, Канизанинг олдига келиб, ҳаммаёқни жойига қўйиб қайтади. Энг тўғриси шу. Ишкилиб, унгача Каниза бирон иш кўрсатмасмикин? “Шунинг учун доим шошилмай иш қил, дейман ўзимга, хаҳ хом сут эмган банда”. У

машинани тезлатди, тез бориб ишни битказиб, Канизанинг олдига келиши керак. У ҳам бу ёқларда Мансурни деб юрган бир бечора. Ҳамма нарсадан кечиб, Мансур учун юрибди. Уни ҳеч хафа қилиш керак эмас...

Шифохонага кириб борганда, Нозима ҳам зўрға сабр қилиб турган экан.

— Кетдик, — деди Мансур ва унинг юқларидан бирини кўтарди.

— Яна бироз келмасангиз, ўзим кетавераман, деб турган эдим, — деди зинапоялардан наслар экан у. — Дўхтирлардан эрталаб жавоб олиб қўйгандим, ўшанда кетаверсам ҳам бўлар экан.

— Ишлар кўпайиб, тушдан кейин олиб кетаман, дедим.

— Майли, ҳақи эрта. Дадамга айтдингизми?

— Ҳеч ким билан гаплашмадим.

— Эрталаб келган эдилар, роса суюндилар...

— Телефон қилармиз.

Нозима машинада шаҳар кўчалари бўйлаб борар экан, анчадан буён кўп нарсага бефарқ бўлиб кетганини, майда икир-чикирлар билан ўраланиб қолганини сезди. Шаҳарда анча ўзгаришлар бўлибди. Қурилишлар, янги бинолар, хуллас, шаҳар киши бўлишига қарамай кўркамлашгани аниқ сезилар, йўллар ниҳоятда текис ва кенга ўхшар, у ёққа-бу ёққа учиб ўтаётган енгил автомобиллар гўё илгаригидан кўпайиб кетгандек эди. У ер-бу ерда янги бинолар қад ростлабди. Шаҳар аввал бунчалик чиройли эмас эди. Айниқса, қора ойналар, ранглар, замонавий бинолар, хориж уйларини эслатувчи қурилмалар, айвонлар, дўконлар...

Мансур машинани тез ҳайдар, негадир тундга ўхшар, чамаси қаёққадир шошарди. Иш қўп-да, бу бечоранинг ҳам. Охири кадрдон дарвозаси олдига келиб тўхтадилар. Машинанинг эшиги очилиши билан ичкаридан Чаканинг гўмбирлаган овози янгради, худди суюнгандек, қиска-қиска ангиллади ҳам.

— Дарвозани мен очаман, — деди Нозима.

— Ҳозир, иш бор, сиз гушаверинг, — шошилди Мансур, дарров машинадан тушиб, дарвозани очди, Нозиманинг нарсаларини тез олиб кирди, унинг қўлига тутқазди-да:

— Мен тез қайтаман, сиз уйга кириб, бемалол... — деганча машинага ўтириб жўнаб кетди.

Канизанинг оз-моз рашкига ўзини ўшандай тутганидан жоникиб, уйнинг қўнғироғини босди. Эшик хадеганда очилавермади. Мансурнинг хаёли дақиқалар ичида минг кўчага кириб чиқди. Кетиб қолган бўлса-я? Йўқ, охири ичкаридан овоз эшитилди. Каниза эшикни очди.

— Ха, бу ёкка олиб келдингизми? — деди у уйқусираб. — Кўзим кетибди. Бетон уйнинг хавоси оғир дейишар эди.

— Йўғ-е, — деди Мансур ўзини босиб. — Ховлига.

— Кўнгли ўрнига тушдими?

— Гаплашмадим, дарвозани олдига туширдим-у, келавердим.

— Бирпасгина кўнгил сўраб ўтирмабсиз-да?

— Тузукрок ухлаб олармидингиз? — биринчи бор кесатди Мансур.

— Ухлармидим, қолармидим, нима қилсам қилардим, сиз бўлмаганингиздан кейин...

— Мана мен, энди нима қиласиз? — Мансур ечиhib, уст кийимларини илгакка илди.

— Машина қаерда туради энди? — эснаб сўради Каниза ошхонадан.

— Пастда.

— Биров тегмайдими бу ерда? Қанақа жой, қанақа эмас, Худо билади.

— Хали кетаман-ку.

— Кетаман? Қаёкка?

— Уйга.

— Бу ер уйингиз эмасми? Эҳ, билмабмиз. Ўйнашимнинг уйи денг? — Каниза ётоқхонага кириб, қайтиб чиқди. Мансур телевизор кўйди. У оромкурсига, Каниза эса диванга ўтирди. Орада қандайдир ёқимсиз ғашлик ҳукмрон эди. Мансурнинг илк бор Каниза гапирган гапларга ғаш келар, ҳозир унинг ўтириши ҳам ёқмаётган эди. “Ҳаммасига Нозима сабабчи, шу кунгача бирон марта бунақа ҳолат бўлмаган эди”, ўйлади Мансур. Шу тонда ўзи ҳам кўзига ёмон кўринарди. Бу ноҳуш ҳолатдан қутилиш чора-тадбирларини ўйларди. Нима бўлганда ҳам ўзини идора қилиши, вазиятни ўнглаши лозим. Асосан Канизани хафа қилмаслик керак. Ахир у, бир оғиз индамай, Мансурнинг кўнглига қараб, уйни Нозимага бўшатиб берди. Жанжал қилиб туриб олганда, нима қиларди? Ялиниб-ёлворишдан ўзга чора йўқ эди. Ҳозир мундоқ гапларни гапирётган эса-

да, бошка хар кандай хотин хам гапириши мумкин, ичида бунга алами келиб турибди. Уни хам тушуниш керак. Энг ёмони, Мансур бугун каерда бўлади? Уйга бормаса, яна бир бало. Каниза колади деб турибди. Эҳтиётлик билан шу масалани хал қилиш керак. Гап айтишгандан нима фойда чикарди? Кетишига Каниза кўнмаса-чи? Унда нима бўлади? Эртага Нозиманинг олдига кандай боради? Унга нима дейди? Асли, hozир бориб Тошкентга кетяпман, деб келса-чи? Каниза ювошгунча, бу ерга ўргангунча яхши бўлади. Аммо hozир шифохонадан олиб чикиб, уйга элтиб қўйган хотинига бу гапни кандай айтади? У нима деб ўйлайди? Ундан кўра рост гапириб қўя қолиш керак. Унда-чи? Ростини айтса-чи? Йўк, сира мумкин эмас.

Мансур ўйлаб-ўйлаб ўйига ета олмади. Худди гезаргандек телевизорга тикилганча ўтирган Канизага қаради. У қайрилиб карамади. Мансур унинг ёнига ўтди, елкасидан кучди. Каниза қимир этмади.

— Кетсангиз кетинг, кутаётгандир, — деди у бир фурсат ўтгач.

— Каниза, шундан гаплашмайлик, — деди Мансур, нима дейишини билмай.

— Йўк, тўғри гапни айтяпман, — Канизанинг овози ўзгарди. — Барибир кетасиз. Билиб турибман. Мен сизга нимага керак? Ойдай хотинчангиз кутяпти...

— Каниза, — хити ошди Мансурнинг. — Каниза, бундай килаверсангиз кандай гап бўлади? Мени сиқишми, мақсад?

— Нега сиқиласиз? Сиқилманг. Мен сиқилишим керак, мен шўрнешона... — Каниза йиғлай бошлади, ўрнидан туриб ошхонага чикиб кетди.

Мансур бироз ўтириб, ортидан чиқди. У деразанинг бир қанотини очиб халати ёқаларини ўраб, чироқлари ёниб турган тумонат деразаларга, катта-катта тўртбурчак қорамтир уйларга қараб турганди. Мансур ортидан кучди. Каниза индамади. Қиш хавоси бўлса хам кўча-кўйини тўлдириб ўйнаётган болаларнинг қий-чуви оламни тутганди. Овозларини баралла қўйиб, уйлар оралигидаги йўлаклардан маст-аластлар ўтмоқда. Бирин-кетин, шитоб билан кетаётган эр-хотинлар даҳанаки жанг қилишадди, эри чидамай газабга миниб тўхтаса, хотини хам турган ерида тўхтайдди. Уларнинг ортидан бир-икки томошаталаб болалар эргашган. Ўтаётган катталар хам қараб-қараб қўяди.

Дунё дегани, кундалик турмуш дегани шунанга галва экан. Бир уришиб, бир ярашиб яшайсан, киши.

Ташқаридан таъсирландими, Каниза:

— Биз уришмай яшаймиз-а, Мансур ака? — деди ва сочларининг ортини Мансурнинг ияк, томоқларига ишқади.

— Мен ҳеч қачон сиз билан уришмайман, жоним, — деди Мансур ҳам енгил тортиб, ҳам ийиб.

— Нозини йўқотинг, — ёш болаларча беғубор эркаланди Каниза.

— Хўп, асалим. Ўзи вақт келади...

— Унинг олдига бормайсиз-а? У билан...

— Кўнглингиз тўқ бўлсин, асал. Сиз ҳам ҳеч кимга киё бокмайсиз-а? — Мансур Канизани астойдил қучди.

— Сизга боғлик...

— Мен сизни ҳеч кимга бермайман...

— Жоним, мени бу ерларга ташлаб кетманг. Бу ерларни ёмон, дейишади.

— Хўп.

— Бугун кетмайсиз-а?

— Йўқ.

— Сўз берасизми?

— Ҳа.

— Қандай қилиб?

— Мана бундай...

Мансурнинг кўзи илинганига ҳеч қанча бўлмаган эди. Бир вақт кўзини очса, соат икки бўлибди. Турасолиб деразадан машинага қаради. У ўрнида қорайиб турибди. Шу заҳоти Канизага кулоқ тутди, у чиройли хурракча отиб ухлаб ётарди. Мансур дарҳол кийинди. Юраги гуппиллаб, сиқила бошлади. Уйга бориши керак. Ҳозир кириб борса, Нозима нима деркин? Ухлаб қолгани ёмон бўлди. Бир гап бўлар. Бирон нарсани баҳона қилади. Фингшаса-фингшар, Мансур ҳам нима қилсин? Калитни олиб, Канизанинг устидан беркитиб кетади. Сахарлаб келади. Кўнглини тинчитиб келмаса бўлмайди. Ҳозир кетини қанчалик малол келмасин, бормаса бўлмайди. Канизани уйғотсинми, йўқми? Уйғотмагани маъқул.

У эшикни ташқаридан аста беркитди. Машинага ўтирди-да, бир эснаб, йўлга тушди. Дарвозаси олдига келиб тўхтади-ю, энди тушай деб эшик очганда, дарвоза устидаги чирок ёнди. Дарвозанинг зулфи тарақлаб очилди. Мансур машинани олиб кирди, гараж эшигини Нозима

очиб улгурганди, нариги ёнга ўтиб парашют ёпкични олди. Машинани олиб кириб ўчирган Мансур:

— Ёпманг, эрта кетаман, — деди куруккина.

— Тинчликми?

— Вагон келган.

— Ўша ердамингиз?

— Ўзим қарамасам бўлмайди, ҳозир бировга ишонадиган замон эмас.

— Ювиниб оласизми? Ванна тайёр.

— Йўқ. Чарчадим.

— Овқат...

— Йўқ. Эрталаб.

— Сок-чи?

— Майли. Ўрик.

Нозима ошхонага шошилди. Мансур гараж эшигини беркитди. Ошхонага кириб ярим стакан ўрик шарбатидан ичди.

— Яхши кўрган овқатингизни қилиб эдим...

— Раҳмат, ухламасам бўлмайди.

— Юринг, ётинг. Ўзингизни бунчалик уринтирманг.

Мансур Нозимага анча тикилиб турди. “Бечора, лекин нима қилай? Ўзим ҳам кийналиб кетдим”. У ётоқхонага кирди, тез ечинди-ю, ётди. Бир зумда ухлаб қолди. Нозима ухлай олмади. Унинг кўнгли эрида илдиз отиб улгурган, безовта, бегона, ночор, мажбурий ёстиқдошлик туйғусини бирмунча хира англади, бу шу кунгача зуҳур бўлган воқеалар, уларнинг натижаси ўларок юзга келган, кийнаган ўй-хаёллар оловига мой цуркаб, усиз ҳам қилтиллаб турган юрагига найзаддек санчилар, истиқболдаги уқубатли, нурсиз жудолик кунларини яқинлаштириб, аъзои бадани ва борлиғига ўта мавҳум ва совук, эзғиловчи оғрик киритаётганди. На илож? Дунёнинг бу талхи абадияси бир ёпишдими, энди у оқар сувдек олдинга интилаверади, бу асов тўлқинга ҳеч ким дов солиб, банд бера олмайди, бу нуқта янглиғ ҳақиқат борган сари Нозиманинг кўз қорачиғида катталашиб, тим қоронғилиқдан аста-секин бўй кўрсатишга мойиллик билдираётган улкан гурзидек, унинг жигар-бағрини шинхон эзарди. Бу аниқ. Бироқ инсонга Аллоҳ кўникиш, ҳақиқатга бўйин эгишдек олий хислатни ато этганки, ўша машъум гурзига ҳамоҳанг у ҳам аста бўй чўзади, инсон таскин деб аталмиш тоғни барпо этади, ўзини нималаргадир мажбур этиб, алахшишга, овунишга уринади. Ҳозир

Нозима ўз гафаккури мезонларида ана шу овуниш асноларини тахминлаб ёгарди. Эсанкираш, куйиб-ёниш, бировдан, хоҳ яқин бўлсин, хоҳ узоқ хафа бўлиш, пешонасига муштлаш, тақдир азалдан нолиш, ҳамма нарсанинг ўз чеки-чегараси бор. Ўлимга маҳкум одам — маҳкум, уни ҳеч қандай куч ажал панжасидан қутқара олмайди, у энди нариги боқий дунёдан овуниш ва таскин қидиришга мустаҳик. Ҳаётнинг қонуниятлари шу. Бунинг олдида Нозиманинг ёрилган пучаги нима? Наридан битта малҳам. Дарднинг берган Аллоҳ малҳамини ҳам беради.

Мансур чўчиди. У алахсирар, ким биландир олишар, тишларини рижирлатиб тинди. Бироз ўтиб, яна шу ҳолга тушди. “Бечора”. Нозима унинг устини яхшироқ ўради. Мехмонхонадан бир нарча нон келтириб, сочикка ўраб, ёстиғи остига қистирди, Аллоҳдан унга омонлик, соқин уйқу, яхши тушлар тилади. Яна ўрнидан туриб, Мансурнинг туморларини топди, уларни ҳам бошига қўйди.

Мансур келгунча безовталанган ит тиниб қолганди, у яна безовта бўла бошлади. Таршердаги соат оҳиста чиркиллаб, тонгги бешга эшитилар-эшитилмас зағир урди. Мансур уйғонди, кўзларини ишқалади-да, туриб кийина бошлади. Ит энди хуришга ўтди. Нозима тез кийиниб ташқари чиқди, уни кўрган ит катақда пайпаланди. Нозима гаражнинг эшикларини, сўнгра дарвозани очди. Мансур машинани юргизди-ю, дарвозадан чиқариб, елиб кетди. Ортидан қараб қолган Нозима “Аллоҳ ўзи ёр бўлсин”, дея юзига фотиҳа тортиди.

Эшикни қаттиқ шириқлатмай очиб кирган Мансур ечинди, совуқ қотган тиззаларини ишқалаганча Канизанинг ёнига кирди. Унинг иссиқкина ортидан кучди. У тўлғониб “химм” деди...

XVI

Нозима энди ўкинмади. Мана уйига келди. Яна ўша ҳеч ким йўқ уй. Мансур уни шифохонадан келтириб, уйга ҳам қирмай, шошилинич, ит қувгандай жўнаб кетгани, чўчиб, алахсираб, ухлаб-ухламай тонг сахар яна гўдон бўлгани, бари ўша шифохонада сўнги бор хулоса қилгандай, оилада юз берган бўҳроннинг оқоваси, давоми эканига шубҳаси қолмади. Дунё деган бозор, у сенинг ҳукмингга бўйсунмайди. Унинг ўз қонуниятлари, ўз ички ва ташқи зиддиятлари мавжуд, уни бошқариш,

жиловлаш мумкин эмас. Хаёт — оқар дарё, унга қўшилиб оқмасликнинг ҳеч иложи йўқ. Хаёт бу бозор дунё, унда ким-кимга харидор, ким-кимни алдайди, харидор ҳам, молдор ҳам ҳеч кимга маълум эмас. Униси ҳам одам, буниси ҳам одам. Шунақа. Эр-ку бегона тап. Устингдаги кийимнинг, чўнтакдаги пулинг, таккан тиллою зумрад, жавохиринг зумда бировинки. Қани эгалик қилиб кўр-чи? Ўзинг ҳам, хешу ақрабонг ҳам, молу давлатинг ҳам, ўтирган уйингу кўрна-тўшагинг ҳам, фарзанду аъмолинг ҳам омонат. Ахир, одамнинг ичида бино бўлиб, тўққиз дақиқа, тўққиз соат, тўққиз кун, тўққиз ой кўтариб юриб, жону мешингдан тўкилган фарзанд бировинки-ю, қани эгалик қилиб кўр-чи? Кўриб турибсан-ку, онадан хотин афзал, отадан кўчадаги улфат. Илонбошлар саватбошлардан минг чандон яқин. Шоир ҳазилга олиб, бекорга:

*Келса агар илонбошлар,
Дамланади дарров ошлар.
Келса агар саватбошлар,
Чимрлади шу дам қошлар.*

*Илонбошга уйилади лўла болиш,
Саватбошга эсдан чиқар тўшак солиш.
Илонбошга дамланади “тўқсон беш” ҳам,
Саватбошга дейилади — “у кам, бу кам”...*

дейдими? Шунақа. Дарё настга оқади, бола боласига боқади, дегани ҳам асли шу-ку. Дунё шундай тузилганки, мана шу хаётий қонуният. Бундан ҳеч ким ўкинмайди.

Бир кун Нозима телевизор кўриб ўтирган эди, бир кўрсатувни кўриб қолди. Номини ҳам билмайди, чунки у телевизор мурватини бураганда, кўрсатув бошланган экан. Ертўланамо “хата”да жиккак, қариб-чириган чол ётибди. Ертўла одам яшайдиган жойга сира ўхшамайди, гўё молхонанинг ўзгинаси. Чол зўрға нафас олади, кўзи кўр. Эски каравотга миҳланган. Ундан шу атрофдаги мурувватпеша бир-икки кампир Худонинг йўлида хабар олиб, оғзига лўкма солиб, сув ичказиб қўяркан. Тележурналист чолнинг сўнгги аҳволотини кўрсатиб ҳикоя қилди, ҳалиги кампирлар билан суҳбат курди. Улар елкасини қисиб, журналистнинг кийин-кистов саволига жавоб беришди. Айтишларича, чол ёлғиз, кампири қачон-

лардир ўлиб кетан, иккита ўғли бор, қаердадир узоқда яшар эканлар. Бир пайтлар катта бўлишиб, учирма бўлганларича, бу томонларга қайтиб келишмабди. Хат-хабар ҳам йўқ. Неча йилдирки, чол шу тариқа ётар экан.

Нозима бир нарсани тушулмади: бирдан экранда чолнинг Толик исмли ўғли бино бўлди. У чолга телефон қиляпти. Айтяптики, ўша чол, яъни отаси турган вилоят марказига хотини билан келибди, қайтиб кетаётган эмиш, бир телефон қилай, деб сим коқаётган экан. Унинг телефон трубкасига айтганлари ҳамон Нозиманинг қулоғида жаранглаб турибди: "Бать, — дерди у ўрисчалаб, — хотиним билан шу ердан ўтиб кетаётгандик. Қалайсан? Узр, олдинга киролмайман! — У бакирмоқда, чолнинг эшитмаётганини билади. — Ўтиб кетаётгандик, деяпман! Майли, яхши қол. Энди нима ҳам қилардинг. Хайр. Олдинга боролмайман. Хотиним ёнимда. Болалар яхши. Майли, мабодо кўришмасак, алвидо..."

Шу ҳам фарзанд... Тўғри, у ўзбек эмас. Нима, бизда йўқми, ота-онасини ажалидан беш куш бурун гўрга тикаётган, элу халқ ичида бошнини ҳам қилаётган, туғилганига минг бор пушаймонлар келтираётган фарзандлар ёки озми?

Бир эмас, уч ўғли камокхонада бўлган, уларни турмадан кўриб келаётган бир хотиннинг қон йиғлаб Нозимага айтган гапи қулоғи остида турибди: "Бола бер, деяверар эканман-у, инсофи билан бер, демаган эканман, шуларнинг боридан йўғи яхшийди...". Нозима яна бир кишини билади. У жуда пулдор, яхши рўзгор кўрган одам эди. Болаларини ҳамманинг олдида папалаб, кабоб егизиб, еру кўкка ишонмай, елкасида оничлаб катта қилди. Боласи нима бўлди? Қимор ўйнаб, отаси миндириб кўйган машинасини ютқазди. Яна ўйнаб, отасининг мол-мулкини совурди, онасини тиллоларидан айирди. Уй-жойни ютқазди. Охири, ёшгина келин, хотинини ҳам тикди қиморга. Отасининг ажали етмай ўлди, оила батамом барбод бўлди. Мана, боланинг етган оқибати...

Мол-мулк талаш дунёда ҳатто муштинар онасини, хотинининг ганига кириб, кўчага чиқариб ташлаганлар озми? Мана шу маҳалланинг ўзидан нечта мункиллаган, ҳассага таянган қариялар мурувват уйининг деразасидан йўлга термулиб, парижонхотир ўтирибди. Шуларнинг ҳам бола-чақаси, емай-едириб, киймай-кийдириб ўстир-

ган қора кўзлари бор. Яқинда, анави районда нима иш бўлди? Машина талашиб, отасига болта кўтариб, бир фарзанд нонкўрлик қилмадими? Бир уйда туриб, ёнма-ён яшаб, лоақал бир марта остона хатлаб, ота-онасидан хабар олмайдиган, бир парча нонини дариг тутадиган фарзандлар камми? Хабар олиш у ёқда турсин, умр бўйи гаплашмай, юз кўрмай ўтаётганлар-чи? Эҳ-хе, бу арзу додларни кимга айтиб, кимга йиғлайсан? Шоир “Бағритошлик” шеърисида ҳаммасини кўрга хасса қилиб ёзиб қўйибди:

*Хаста отанг ётар ёстиқда боши,
Термулар эшикка кўзларда ёши,
Турарга, юрарга етмас бардоши,
Бўлсанг сен чин фарзанд, хабар олсанг-чи!*

*Ўғлим бор, суюнган тоғим деганди,
Неки топса емай, сенга берганди,
Фарзандим деб фақат сени суйганди...
Бўлсанг сен чин пайванд, хабар олсанг-чи!*

*Наҳот, хабар олиш шунчалар малол,
Нон тузи кўр қилур, топасан завол,
Оқпадар бўларсан, бир кун эҳтимол,
Бўлсанг сен чин дилбанд, хабар олсанг-чи!*

*Хол сўрамас ука, тўрт уй нарида,
Кўримли кек сақлар дилин қағрида,
Бағритошлик ётар юрак-бағрида,
Бир томирдан бир банд, хабар олсанг-чи!*

*Аканг она юртин азиз деб билди,
Узоқ юртдан укам дея интилди,
Афсус, оқибатинг бағрини тилди,
Эй, гофил, беписанд, хабар олсанг-чи!*

*Шунчалар хўрлими отанг, туққанинг,
Шумиди ҳаётдан сенинг уққанинг,
Ош бўлмас, билиб қўй, асло йиққанинг,
Виждонга бермай панд, хабар олсанг-чи!*

*Кўрқма, сендан асло нон сўрамайди,
Сени соғинади, жон сўрамайди,*

*Ҳеч кимса сенлардек, бил, хўрламайди,
Келтирма асал-қанд, хабар олсанг-чи!*

*Ўтгач, тополмасан асло гардини,
Армонлар бефойда қучсанг қабрини,
Борида қил ота-она қадрини,
Лаънат олма тирбанд, хабар олсанг-чи!*

Шундай кезларда, энг оғир дамларда ҳам ота-она деган фарзанддан кеча олмайди. Ўғли олтмишга кирганда ҳам, ота барибир болам деб қарар экан. Кўзи юмилгунча, болам-бўтам деяверади. Бегоналашув тўлкинида фарзанд ўз бола-чақаси гамида олға кетаверади, ҳеч қачон оргини ўйламайди. Орқада қолганлар — қолди энди. Невара-чеварага интилса-интиларки, аммо ота-онага интилиш, ортга қайтиш фақат мажбурият русумида амал қилади, ҳолос.

Нозиманинг бир уйи нари қўшнисини бор. Қайнотасининг сизгари завжасини ўтиб, якка-ёлғиз туради. Айрим идораларда ишлаб ўтган бир киши, ҳозир нафақада. Илгарикейин бир тузук кўзга кўриниб, бирор ишни дўндириб ё маҳаллага, ёхуд бировга кўп ҳам нафи теккан одам эмас. Айтишларига қараганда, қайсидир халқ таълими идорасида умр бўйини ном-нишонсиз ишлаб юрган, хўб ичган, уйга кўчадан кам келган, хуллас, шунақа одам.

Ҳозир оёғини оғрийди, қаричилик, бир ўзи шу ерда, уйда. Кўча-кўйга кам чиқади. Унинг учта ўғли, икки кизи бор. Ўғиллари тушпа-тузук жиддий йиғитлар, учовининг тагида машина, кечаю кундуз учала келин қайнотасидан уч маҳал хабар олишади. Эрталаб қўлида тугун биттасини дарвоза тагида турганини ё кириб кетаётганини кўрсангиз, туш пайтида иккинчисини, кечга томон учинчисини кўрасиз. Қунига шу, алмашиб-алмашиб, уч маҳал келишаверади. Бечораларнинг мундоқ гаплашиб ўтиришга вақтлари йўқ, қўли-қўлига тегмайди, овқатини дадасининг олдига қўйиб, уйда наинки иш бўлса, уй кўтаришдан тортиб, кир ювишу дазмол қилиш у ёқда турсин, ховлигача чиннидай ялтиратиб, дарвозанинг олдига сув сепишиб, сунуриб, чиқиб ўтирар деб, скамейкага бир чиройлик тўшакни солишиб кетади, барака тошгурлар. Қайси инсоннинг боласини экан-а, бу умрини узок бўлгурлар?

Нозима ҳам шуларни кўриб, улардан андоза олиб,

Наби Мусаевични кўкка кўтарадиган, бошига кўядиган бўлган. Ўрик ўрикни кўриб олаяди-да. Айниқса ўфилларининг яна бир жойига тап берадиган, ўша кўшнининг: Онасининг тувилган кунини, ўтган кунини маҳалладан оксоколларни чақириб, ис чиқаришиб, отасининг беш-ўнта эски улфагларини тошиб келишиб, ўфилларию кизлари, куёвлари, қудалари, қаришдош-уруғлари жамул-жам тўпланиб ўтказишади. Уччов ўғлининг ҳам уй-жойи ўзига етарли, ўзларининг, хотинларининг тувилган кунларига биринчи шу дадаларини олиб бориб ўтиргизишади. Бир-бириникида бир маросим, тўй-тўйчик бўлса, ўлиб-тирилиб, уннаб юборишади. Қандай Худо ярлакаган зот тукқан экан буларни дейсиз, ёка ушлаб.

Ҳаёт экан-да, бунинг акси ҳам тўлиб-тошиб ётибди. Аммо ота-она фарзандни ёмон демас экан. Боши осмонга етиб суюнганини ҳам, ич-этини еб, ўлиб-тирилганини ҳам сиртига чиқармас экан. Ота-онанинг, айниқса, отанинг қарғиши ёмон дейишади. Буни Нозима ўз бошидан кечирган ҳисоб. Тоғаси Аъзамшонинг отаси бир сўзли, меҳрибон, жиддий одам бўлган экан. Уйланиб, кўз очиб кўрган хотинини ёқтирмай қолиб, бир-икки йил турмуш қилиб, битта қизлик бўлганда ажрашадилар. Ҳоғини шаҳарлик бўлиб, кизини отага ташлаб кетади. Иккови икки томонда турмуш қурадилар. Онаси дом-дараксиз кетади. Азима, яъни Нозиманинг онаси ўғай она қўлида, дадасининг сояи давлатида ўсиб вояга етади. Бу орада ўғай онаси қатор фарзандлар туғиб, Аҳмадшо, Аъзамшо, Меҳринисо деган укалари Азимани опача-опача қилишиб, этагидан тутишиб катта бўлишади. Азима ўн учга кирганда, шаҳарлик, ўзининг онаси томондан элчи келади. Онаси кизини бир кўргиси бор экан, отаси руҳсат берса, шу ерга, кишлокқа келиб, бирорта янгасиникида кўриб кетса. Бу гап отага етказилади. Ота ўйлаб кўришини билдиради. Бу ердаги хотини билан маслаҳатлашиб, чунки Азиманинг ҳақиқий тарбия қилган онаси энди шу, уни четлаб ўтиб, бир иш қилиш ҳеч қайси қарнига сирмайди, шунинг учун кейинроқ жавоб беришини айтади. Хотини: “Берган ион-тузимга розиман, у ҳам она-да, ичидан ўтганини ўзи биледи, ичидан сидирилиб тушган, кўрса, кўрсин, менинг ҳеч қарши-лигим йўқ” дея розилик беради. Азиманинг онаси ён кўшниникига тушиб, бир хотин билан икки-уч соат ўтириб, Азиманинг дийдорига, оз-моз бўлса-да, қониб кетади. Боласини бағрига

босиб йиғлайди-сиктайди. Энди шунақа-да, хаёт қонунига ким нима дея оларди, бозор дунё. Азиманинг ўғай онаси кириб, у хотинни Худони зорини қилиб, уйига олиб чиқа олмайди. “Йўқ, раҳмаг, — дейди у хотин, — у ёқдаги даласи бунисиникига кирганимни эшитса нима дейди?” Хуллас, истихола қилиб, шаҳарлик хотин кизи билан икки-уч соат арзи дил қилишиб қайтади.

Бир куни киз ўғай онасига, онасини кўргиси келаётганини айтиб, кўзи намланди. Ўғай она шу хотин келиб кўриб кетганда буён кизда қандайдир ўзгариш бўлаётганини сезиб юради. Орада у хотин яна бир-икки келадикю, бироқ эридан сир тутади. Онаси-ку, ахир. Бу киз қовоқ-тумшук осилтириб, онамни кўргим келяпти, деяверганидан кейин ўғай она ташаббус кўрсатиб, отасини кўндириб, келинаеси — катта ёшдаги кампирни кўшиб, шаҳарга бир кечага юборади. Энди, ана шундай бордикелди бошланади. Аммо навбатдаги боришларнинг бирида киз уч кун келмай қолади. Отасининг бу ишларга ёмон қарашини билган ўғай она потиллаб кизни олдиргиди. Киз эса норози. Тунид. Қовоқлари уюлган. Гўё ўзи ўсган, улғайган уй зиндон. Укалари этагини тутиб ўрганган, йўқ бўлса, она, опа қилиб йиғлашади. Хуллас, боланинг кўнгли далада бўлиб қолади. Шундай боришларнинг бирида киз умумаг келмай кўяди. Шунда ўғай отанинг ахволини хис қилиб, унга билдирмай, катта ўғлини олиб, ўғай она якка ўзи ўғли Аҳмадшо билан шаҳарга боради. Азима улар билан, укаси йиғласа ҳам, аяси яъни ўғай онаси зорланса ҳам кетишга кўнмайди. Онаси эса елка қисиб: “Нима қилай, кўнмаса, урсам катта киз бўлса?” дейди. Аячаси, Аҳмадшо йиғлаб қурук қўл билан қайтиб келишади.

Аҳмадшонинг даласи пандавоқи одам эмасди, у хотинига: “Ҳаммасини билиб турибман, тек кўй, бу ўша онасининг иши, катта қилиб кўйганимда керак бўлиб қолди, фақат сен боққан эдим, деб хафа бўлма, сенинг олдинда хижолатман” деб, Аҳмадшонинг онасини юпатган бўлади. Азима энди у ёқда. Орадан бир-икки йил ўтиб, у ёқдан яна элчи келади. Бир эр-хотин қўлида тўртта ширмон тугилган кийик, отасидан фогиха сўраб келади. Отаси уйда йўқлиги учун меҳмон эру хотин узок ўтиришди, Азиманинг ўғай онаси топганини жаз-жўз қилиб, уларнинг олдига, дастурхонга кўяди. Иттифоқо, ташқарида меҳмон хотин билан гаплашиб ўтириб, Азиманинг

тўйига тайёргарлик кўриб қўйилгани, шунга дадасининг ок фотиҳасига келишгани тўғрисида хабар топади. Ўғай она бечора берган нон-тузию кийналганларини ўйлаш у ёқда турсин, ишкилиб, энди бир қиёмат бўлмасин деб, тахликага тушиб қолади. Чунки, эрининг феъли унга беш қўлдай аён, ўзи сахий, қўли очик, эслик-хушлик, меҳрибон одам эса-да, қаҳри каттик, айгган гашидан кайтмайдиган, бир сўзли одам эди. Унинг устига-устиак шу нарса маълум бўладики, куёв бўлмиш ҳам чалкаш масала — Азиманинг онаси теккан чолнинг ўғли, Азиманинڭ ўғай акаси экан. Икки меҳмоннинг ташвишида югуриб-елиб юрган аячаси қиёматдан кўркиб турган чоғда эри келиб, бу гаплардан хабар топади, узок ўйланиб ўтирмай, меҳмонлар олдида қўлини кўтарди-да: “Ок килдим” деб юборади. Икки хотин йиғлайди, эркак меҳмоннинг ранги ўчиб, хотинини олиб кайтиб кетади. Аячасининг қувваи хофизаси етган жойи шу бўлади-ки, ота ўн уч-ўн тўрт ёшгача боқиб қўйса-ю, уни авраб олиб кетиб, берса ҳам, нега бегонага бермайди, чолнинг ўғлига ҳада қилади, бу киз ҳамма нарсага ақли етиб қолган экан-да, ўша болани кўрди-ю, хузур-халоватини кўзлади, унга ота керак эмас, эр керак, эркак керак, деди, бу захри котил. Бу ёқдаги гапга карамай, ҳеч қанча вақт ўтмасдан, Азиманинڭ тўйи бўлгани, ўшанга турмушга чиққани хақида хабар келди. Шу билан ёниглик қозон ёниглигича қолавергандек бўлди...

Орадан уч-тўрт йил ўтиб, кишлокка яна хабар келди. Куёв билан келин келишармиш, аячаси билан дадасини йўқлаб келишармиш. Шу кундан эътиборан аячаси Азиманинڭ дадасини маҳкам ушлаб олди. Мақсади шу эдики, бу, тупурган тупугини кайта оёзига олмайдиган одам, ишкилиб йўлга юрсин, улар ок фотиҳа сўраб келишашпти. Аячасини назарида эри бу ишга қўнғандек, чунки, улар келиши яқинлашгач, ўзи ҳаракатга тушиб қолди. Колхозда актив эди. Обрўсига яраша иш қилди. Қўшин юртдан қўғос олдириб, куёвнинг оёғига сўйдирди, катта тўй қилиб берди. Колхоз активлари, райондан катта-катта меҳмонлар, маҳалла-қўй, қариндош-уруғ, узок-яқинлар тўпланди. Тўй бир чиройли ўтди. Куёв-келинга сарполар қўйилди. Кузатиш кези келганда, машинага чиқишиб, катталар томонидан отага “қани, қўлни очинг, фотиҳа беринг” дейилганда, у индамай бурилиб кириб кетди. Мажбур олиб чиқинди. Қўлини очди, аммо: “Рози

эмасман” деди. Барча уввос солиб йиглаб юборди. Хотини, Азиманинг аячаси: “Вой-дод, қора ўзгаг-а, қора ўзгаг” дея пола қилди. Тўй азага айланди. Азима йиглаб кетди ва шу кўздаги ёши билан умри ўтиб кетди. Узок яшамасди. Фарзанд доғи сўнгаларини куйдирди. Қаратмаган табиби, дўхтири қолмасди. Ундан бошқа бирорта укаси безурёд бўлмасди. Отанинг қарғиши урди бу кизни. Минг қийналиб, югуриб-слиб, даволаниб, етмиш жойга ис чиқариб, Худога ялиниб ёлвориб, шу Нозимани тугди, тугди-ю, ўн йиллаб излаган фарзандини на қошини кўрди, на кўзини, киндигини кесиб бўлгуиларича жоп таслим қилиб бўлди...

Ўй-хаёли шу ерга келганда, Нозима чидамади, овоз чиқариб, йиглаб юборди, кўзига неча йиллар азоб тортган онасининг пажмурда гавдаси кўрнниб кетди. Нозима дунёга ёлғиз келди ва мана энди ҳам ёлғиз қолди. Унга онаси ҳам вафо қилмасди. Оға-писи йўқ одам устунни кучар экан. “Эҳ, дунё! Мени шундок қилиб, ўзингизга завол қилиб яратиб нима қилар эдингиз, онажон? Сизнинг ўрингизда мен бахтиқаро, мурғак гўдак ўлсам бўлмасмиди? Биров онага зор, биров болага...”

Нозиманинг дуди фиғони аста-секин ариди, кўзлари ёшдан қуриб, бир нуқтага тикилиб қолди. Шийпонда, туманда ўлган болалар... Ота-онага зору хор эмасми, шулар? Отаси онангга бор деса, бу ерда ўгай ота сифдирмаса, онаси отангга бор деса-ю, у ерда ўгай она сифдирмаса?

Кўчада қолган опа-ука етаклашиб, у кишлоқдан бу кишлоққа қатнайвериб, охири, борганимиз билан барибир хайдашади деб, куюк туманда дала шийпонига бориб ётишибди. Тунда бир-бирини маҳкам кучоқлаб, кўзларида даҳшат қотиб, совуқда ўлиб қолишибди. Беш яшар, саккиз яшар болалар-а? Ер ютса бўлмайдими, ўша эрни, хотинни деган, ота-онани? Мана шунақа дунё бу.

Бу бозор дунё барибир қизиқ экан. Мана, Мансурнинг ҳам харидори топилди. Фақат сизни дейман, дейдиган, оитлар ичадиган одам учди-кетди. Каниза энди унинг борлиғига айланди. Бу шундоккипа сезилиб турибди. У шу яқин ўртада. Уни қаергадир бир жойга жойлади Мансур. Ё уй олиб берди, ё... Ишқилиб иккови бир жойда. Мансурнинг кўзига ҳозир ҳеч нарса кўринмайди. Ўшандан бир қадам жила олмайди, пийшаланиб ўлади энди, бунинг характери шунақа. Энди уни тўсиш-

нинг, кийнашнинг хожати йўқ. Роса ўйла, Нозима. Энди ҳеч ўкинма, хафа ҳам бўлма, ўзингни ўзинг кийнама. Пенсионгда бор қисматдан қаёққа қочасан? Нима қилсам бўлади? Ахир якка ўзим бу ерда туравермайманку?! У энди келмайди. У шунақа одам. Келса ҳам уялганидан, одамларнинг гап-сўзидан кўркиб келади. Ўзига қолса, умуман келмайди. Нима қилиши керак? Унинг бу ерда ҳеч қандай илнжи йўқ. У ҳеч қачон уй, мол-мулк учун ўзини пастга урмайди. Нозимага ҳеч нарса керак эмаслигини беш қўлдай билади. Шунинг учун уй-жой, мол-мулк масаласида ҳеч қанақа муаммо чиқмайди. У ҳамма ёқни ташлаб кетаверади ҳам. Ёмғирни тўхтатса бўлади, лекин янги хотинга отланган эркакни тўхтатиб бўлмайди. Майли, охири бахайр бўлсин. Ҳозирча сабртоқат керакка ўхшайди. Шошилиб бўлмайди. Фақат унга эрк бериш керак. Нозима, унинг шунча йил хизматини қилдинг, энди охирида ёмон кўриниб қолма, унга у-бу деб юрма, яна кўзнинг кўзга тушиши бор...

Телефон жириглади. Нозима қайси хонада экани, нима қилаётганини энди англади. Гўшақда Мансурнинг нафасини сезди.

— Нозима... — деди у тўкилган, худди қалтирагандай овозда. — Қалайсиз?..

— Яхши...

— Мен узокка командировкага кетяман... Ташвиш чекиб ўтирманг. Иш чиқиб қолди... Ўзим бормасам бўлмайди...

— Майли, майли, яхши бориб келинг, — деди аъзон бадани титраб Нозима, телефон ёнида турган стулга ўтириб қолди.

У тиришар, қанчалик ўзини босишга уринмасин, ўзига кела олмасди. Яхши, бироз давом этган бу ҳолат кейин даф бўлди. “Дарров ўрганиш, бу ҳолатларга мослашиш кийин, — ўйлади у. — Ҳозиргина айтдим-а, у энди жила олмайди, фақат мендан ташвиш қилади, холос. У ҳеч қаерга бормади, шундай демаса бўлмайди ҳам...”

Энг ёмони Нозиманинг қўли ҳеч ишга бормаяпти. У йўқ, уйлар анча бетартиб ҳолга келган, ҳар бир нарса ни артиш, яъни жой-жойига қўйиш керак, ошхона, ванналарни бир тартибга солиш лозим, ҳаммаси иш, бироқ қўли бормади. Қаерга қарамасин, Мансурни ёдга солаверадиган нарсалар турибди, улар Нозиманинг бахтли,

суянчикли кунларидан ёдгорлик. Улар ҳозир ўз маъносини йўқотган арзимас нарсалардек туюлар, дилга ғашлик соларди.

Кеча шифохонадан келиб, Мансур ташлаб кетгач, ҳаммаёқни бир-бир айланиб, кўздан кечириб чиқди. Уй бегона кўринди кўзига. Ҳамма нарса гўё ифлосдек, уларни тозалаш керакка ўхшарди. Ҳамма жойга исриқ солиб чиқди, баъзи нарсаларни ётган еридан олиб бир четга ташлади.

Эрта-индин ювиб, тозалаш керак. Ошхона ҳам, ванна ҳам бетартиб, илгариги беғуборлик йўқ эди. Бу, кўпайишиб, орзулари ушалмаган уйда учта эдилар — Мансур, Нозима ва Чака. Мана энди иккитаси қолди — Нозима ва Чака. Битта Чака мамнун эди. Нозима у ёқбу ёққа ўтса, ингиллаб қувонарди, холос. Тунда энг ёмон ит ҳам энг яхши одамдай гап.

Дарвозанинг кўнғироғи чалинди. Бу Салима. Эрталабдан буён шу учинчи марта чиқиши бўлса керак. Яхши хотин, аммо ҳозир Нозиманинг у билан гаплашишга тоқати йўқ. У ҳам бозорчи хотин-да. Ундан гап олиб бунга, бундан гап олиб унга, машғулоти шу, буларнинг. Ҳеч кимни кўргиси ҳам, гаплашгиси ҳам йўқ Нозиманинг. Шунинг учун тушгача телефонини ҳам узиб қўйган эди. Қайнотаси хавотир бўлади, у билан гаплашиб турмаса, тинчимайди. Эрталаб роса телефон қилган бўлса керак. Улагандан бери телефон қилгани йўқ, битта Мансур қилди, холос.

Майли, Салима кирса-кирар. Ён қўшнисин, иссиқ-совуғида бирга. Аммо у ҳам насихат қилиб, қонига ташна қилади. Нозима чиқиб кетаётган эди, телефон жиринглади.

— Ассалому-алайкум, дада, ха, ха, уйдаяман. Тинчлик. Йўқ, у киши ншда эдилар, телефон қилишди, бир жойга бориб келар эканлар. Ха, йўқ, сўраганим йўқ, кеткизган бўлсалар керак. Ха, шифохонадан обкелишди, келсам ҳеч ким йўқ экан. Йўқ. Ха, ўзим. Бордигизми? Овора бўлсангиз. Дўхтирлар айтишгандир? Ха, яхшиман энди. Овқат олиб бораман, нимага? Хўп, хўп, эртага бораман бўлмаса. — Нозима гўшакни қўйиб, дарвозага қулок тутди, у ёқда тинчлик эди.

Яна телефон жиринглади.

— Алло, мен. Нозимахон?

— Ҳа, мен. Чиқаверинг, шу ердаяман, — Нозима

дарвоза томон юрди. Кичик эшикни очган эди, уйи томондан Салима чиқди.

— Вой, кўшнижон-ей, эрталабдан бери наҳот неча марта кўнғирок чалсам... — кўришди у. — Уйда-мисиз? Телефон киламан, ҳеч ким олмайди. Хайрон бўламан. Кеча кизим Мансур тоғам аямни олиб келдилар, деди. Энди келганингиз учун кеча безовта қилмай дедим. Тузукмисиз, эгачи? Вой, хайрият-ей, ўзизга насиб қилсин-а, бу ерлар-а. Анови йўқолдимми? — сўради у ошхонага киришар экан.

Нозима елкасини қисди.

— Йўқолган йўқ, — астойдиллашди Салима. — Ўша сиз келишингиздан бир соат олдин ҳам шу ерда эди.

— Ҳа, бўпти, Салима опа, кўйинг шу гапни, — Нозима газ ёқди.

Салима хайрон бўлди. Нега Нозима бундай деяпти? Ахир Мансур билан Каниза тил бириктириб, уни алдамоччи бўлишяпти-ю? Бунинг бепарволигини қаранглар...

— Ҳой, Нозимахон? — деди Салима яна кўзларини катта-катта очиб. — Уйлари-нгиз жойида эканми? У ўлгур, ҳеч нарсангизга тегмаптимми? Шундай хавотир бўлиб ўлдим.

Нозима индамади, дастурхонга ул-бул кўйиш билан овора бўлди. Салима яна:

— Қаерга олиб бориб қўйди экан бу киплоқини? — деди.

— Унисини билмайман... Менга буни кизиги ҳам йўқ...

— Тўғри, асосийси бу ердан кетдиям...

— Хали Худо билалади.

— Нега ундок дейсиз?

— Айтаманда. Дунёни кўряпсиз-у. Баъзи ишларга нима дейишни ҳам билмайсан одам, — деди Нозима ва нон ушатди. — Бозорлар қалай?

— Э-э, нимасини айгасиз, ўша бозор... Ҳамма бир-бирини алдаб ётибди. Пулдорлар маззасини қияпти. Ҳозир денг, одамлар шунақанги нахал бўлиб кетяптики, тиккасига келиб, ё пул бер дейди, ё нарса сўрайди. Бир грамм уят, андиша қолмаяпти. Ёш болларни айтинг, кўли чўзиқ, пул сўрайди холос.

— Ҳа-а... Денг: анавини излашиб келишибди. Яхшиям мен. қор ёққан кунни эди-да, бозорга чиққаним йўқ эди. Биттаси, куёвининг тоғасимни, дадасимни, излаб келти. Қишлоққа бориб, ҳаммага Уфада ишляяп-

ман, салат қилиб сотяпмиз деб, ёлғон гапириб, бошини қотириб келган экан. Энди уч ой келмайман дегди. Бу жувонмарг ўлгур шундоққина бўш-баёв эрингизни бошини айлантириб... Сут-қатикчилар бозорга келиб туришади-да, ўшалар гап топиб келишади, хар хил... Онасиям фирт ўйноқи экан-да. Нозима "яна бошлади" деб ўйлади ва чой дамлашга тутинди. Салима тушунди, кўшниси бу ҳақда гаплашмоқчи эмас. Шу боис жағин тинмай бошқа гапларга тушиб кетди, тилдан-тилга кўчаётган бозордаги хангомалару ўғрилиқ-тўғрилиқ, таксимоторга берилган тўққизта "Матиз", автохалокатлар, вилоят шифохонасидаги ахвол, янги йилга сотиш учун олиб келинган "пок-пок"лару бозордаги долларчилар, носкашларнинг бозорнинг нариги чеккасидан бу чеккасига кўчирилгани, бозорнинг билчиллаб лой бўлган томонлари қолмади. Охири Салима эҳтиёткорона, бозорнинг ҳали бетонлар билан беркитилмаган эшигидан чиқиб, маҳаллага етиб келди, энди маҳалладаги олди-кочди гаплару кўйди-чиқдилар, боласини онасига қолдириб, эрга тегиб кетаётган эрсираганлар, неча йилдан бери рамақдажон бўлиб ётиб, ўлмасдан фалончиларнинг тик туриб чиқиб кетган жонлари, хуллас, гапирмаган гапи, кирмаган кўчаси қолмади.

Нозима бу гапларнинг айримларини эшитди, қолган вақтда ўзининг ўй-хаёлига берилиб "ха" ё "хе" деб ўтирди. "Яхшиям, шунақанги одамлар бор, анча-мунча гапни унутасан".

Ва ниҳоят Салима:

— Сизниям қулоғингизни қоқиб кўлингизга бердимми? — деди. — Маҳаллада тузук бир гаплашадиган одам йўқ, қуриб кетгур, ҳамма борган сари ўз инига биқиниб олиб, ўликми, тирикми, нишонаси йўқ. Бир томони шу ҳам яхши, сал одамнинг қулоғи тинч туради...

У ўрнидан кўзғолди. Нозима уни кузатди. Салиманинг охириги сўзини эслаб, шундоқ бўлгани минг марта афзал деди. Ҳеч ким билан бировнинг иши бўлмаса қандай яхши.

Ошхонани тартибга келтириб, бир ёқли қилгач, хувиллаб, юракка гашлик солувчи катта уйни қулфлади. Ўзи, кўпинча яхши кўриб ўтирадиган кичик уйга кириб кетаётди, Чаканинг емишини берди, у ёқ-бу ёққа қараб ичкари юрди. Ғам-уқубат одамни Аллоҳга яқинлаштиради.

Хажга кетиш олдидан ўрганган намози ёдига келди. Ич-кари кириб, каердадир турган “Сиз намоз ўқишни биласизми?” деган китобчани кидирди. Негадир, шу топда иши, мактаби ҳам эсига тушаётганди. Китобчани топди, ўзига нақадар ёқадиган каравотига ўтирди, оқ рўмолини ўради, китобчани вараклашга, бошдан-оёқ қондаларни ўқишга тушди, суратларга тикилар экан, яна хаёли кочди.

Тўхта. Осонликча оғзидагини олдириб қўяверадими? Хаётдаги у билган одамлар — аёллар, қанчадан-қанча китоб ўқиган бўлса, ҳамма қахрамонлар тақдир-қисматига бўйсуниб қўя қоладиларми? Ахир, одам ўзи учун курашади-ку! Нима иш бўлдики, у дарров чекинса? Ие, шунчалар ожизми у? Одамлар нима дейди? Кетказ ўша бетаъсирни! Қараб турсанг, у нима хоҳласа қилаверади. Унга худди сенинг бўшлигинг керак. У курашяпти. Сенинг эрингга, моду мулкингга, уй-жойингга, қариндош-уруфингга эга бўлмоқчи. Ҳамма сен томонда. Қонуний никоҳда турибсан. Битта Мансур у томон. Майли, у хафа бўлаверсин. Унинг хафа бўлишга ҳаққи бор-у, сеники йўқми? У сени ўйламагандан кейин, сен уни ўйлаб нима қиласан? Унинг хафа бўлишга ҳаққи ҳам йўқ. Хафа бўлса, бўлаверсин. Бир куни кўзи очилади, ана ўшанда ўзига келиб, ноҳақликни тушунади. Ҳозир уни кўр қилиб қўйди. Дуою афсунларга кўмиб юборгандир? Сен нега қараб ўтирибсан? Нима, сенинг қўлингдан ҳеч нарса келмайдими? Рост-да...

XVII

Ҳай-ҳайлашиб қолмаганда, Самад нақ Ражабни еб қўйган бўлар эди. “Энди қайнонанга уйланиб ол, отангга тўймаган Ўтқирби, ҳеч бўлмаса сенга тўйсин” эмиш-а, аблаҳ, ит эмган. Самад тўғрима-тўғри ҳазил-хузул қилиб, ўша ердаги бекорхўжалар билан қулишиб, отамлашиб турган эди. Ҳали тузук-қуруқ оғзи винога етмаган, ҳозир ким ҳам қуйиб берай деб турибди, дўконни хар оқпом пакка қилиб олган, чўнтагида хемири йўқ озурдатомоқ хомтамалар билан хангомалашиб кулса, ҳе йўқ, бе йўқ, томдан гараша тушгандай, Ражаб сангин — пештахтага енг тираб турган баччағар шундай деб кесатса-да. Усиз ҳам алами ичига сиғмай, кимнинг гўштини есам экан дея, қонсираб юрган Самад унинг халқумидан олди, пийнаб қўйишига бир баҳя

қолганда, осилишиб, ўртага тушиб қолдилар, бўлмаса, нақ калласини узиб, ўша оғзидан чиққан Уткирбининг дорига осиб қўйган бўларди.

— Ҳозир, совуқдан еб-ютаман деб турган қон-қоронғи уйига келиб, Самадга алам қилди. Нега уни хайдашмай, Самадни кеткизишди? Айб Самаддами? Бу кимсасиз қора катакда нима қилади у кеч пешиндаёқ? Девор билан гаплашиб ўтирадимми?

У фуфайкасига қаттиқ ўралиб, қора совуқ хукмрон ташқарига чиқди, тўғри Ибодулла амакисиникига йўл олди. Ботир “қоляска”да пул бор, аммо бир тийин бермайди. Бошқа одамларга беради, чўлок, Самадга ҳеч қачон бермайди. Нариги акаси, Шокир тузукрок. Доим оғзидан сув келиб, шириллатиб тортиб тургани билан, биринчидан, уйда хотинининг олдида ўтиради, кўча-пўчада санкимайди. Иккинчидан, чўнтагида пул бўлсаёқ, биров сўраса беради. Ботир песга ўхшаб хисобчи эмас. Самад дупур-дунур қилиб, оёқ қоқиб Шокирникига кириб борди. Хотини энди овқат сузган экан. Хотини кишида, овқати устига текин томоқ келиб қолганига бир турилиб олди-ю, чап ковоғини андак кериб, эрига бир қаради, қозон бошига кетиб ўтираверди. Шокир Самад билан яхши кўришди, дастурхонга ўтказди, хотинининг шўрвасини олдига суриб: “Ол, ол, ич, ич” қилди. Овқат вақти эканигами, унинг сўлаги кўпайиб, шир-шири тезлашиб қолганга ўхшарди. Ё Самадга шундай туюлдими, яна билмади. Қорни сурнай чалаётган Самад овқатни паққос туширди, тушираётиб, роса нонни тўғрагач, ўчок бошида ўтирган келиндан қалампир сўрагани ҳаммасидан ошиб тушди. Келин зўрға шайтонга хай берди. Самаднинг сурбетларча сўрови жавобсиз қолди, на келин, на Шокир бирон белги бермади. Тақдирга тан берган Самад ошқозонининг бир томони қалампир илинжида тўлмайд туришига қарамай, бўккан ноннинг устига озгина сувидан қўйса, айни муддао бўлишини ўйлаб, қосани бўшаптиб, ялаб қўйди. Оғзини кафти билан артди-ю, шу очик турган ҳолда нос ҳам ташлаб қўя қолишни кўзлаб, Шокирга:

— Носдан ол, — деди.

— Чўнтагимдан носни олке, — буюрди Шокир ўчок бошида тақдирга тан бериб, қолган шўрвани ичиб ўтирган хотинига.

Ўша томондан “дақ” этиб қосанинг ерга қўйилган

зардали овози келди. Ўрганиб қолган қулоқлар бунга парво қилмади, шунда узоқроқдан учган носқовоқ Шокирнинг кўксига қаршилиққа учраб, қучоғига беозор юмалади. Шокир пинак бузмай, носқовоқни Самадга узатди. Самад носқовоқни қулоғига яқин тутиб, қоқиб кўрди, тикмасини панжаси орасига кистирди-да, сўнг кафтига қоқди. “Қолмапти” деди-ю, охиригача отиб қўя қолди. Шокир шўрлик тамшаниб тинди. Роса нос элтиб, кайф қилгач, Самад носли тилини яримта қилиб:

— Шокир, уч-тўрт сўм бериб тургин, — деди оғзидан нафас олиб.

Шунда келиннинг сабри синди, шартта туриб, эшикка чиқиб кетди. Шокир чўнтак кавлаб, у ён-бу ённи қашиб, қўйни томондан беш юз сўм пул чиқарди. Узата туриб, юз сўмни кайириб қолди.

— Носга, — деди у.

— Тўғри бер, — қўлини узатди Самад, бир кўзини юмиб, очиқ оғзидаги нос сўлагини тўкмасликка уриниб.

Келин айвоннинг муз совуқлигига қарамай, кир ойнали деразадан беш юз сўм Самаднинг қўлига ўтгунча қараб турди, сўнг шаддод юриб, нариги хонага кириб кетди.

Самад қайтди. Қоронғи кўчага кўзи мослашгунча, кундузи чайилган лой кўчанинг берчларига қоқиниб, текисроқ томонига ўтди, дала ёкалаб, келар экан, ўртада бир бойтеват, иликкан итлар галасига учради. Энгашиб, ердан кесак олган бўлди, шарпа қилиб, итлар галасига қуруқ қўлини кўтарди, улар парво қилмай, ўз дарди махрилари ортидан аста эрганганча, дала томон ўтиб кетдилар. Самаднинг эсига Каниза тушди. У ҳам шунча шаҳарликни иликтириб юргандир, қанжиқ. “Ҳан саними? Қўлимга ҳам тушасан...” Уйининг давомига жуда хунук сўқинишни илова қилди. Ҳали ҳам оғзидан сўлак келтираётган носнинг аччиғини кириб, чакса қилиб тупурди.

Дўконга етиб келганда, винохўрларнинг машварати айни авжига чиққан эди. Ражаб кўринмасди. Унинг ўрнида Мақсуд ғурум пештахтага енг тираган, олдида учта шиша бўш, тўртинчиси очиқ турарди.

— Э-э, бормисан, биродар? — зимдан кулиб қарши олди Мақсуд ғурум. — Мана шу шишада ризқинг тўкилиб турган экан, акаси, келақол, от, — деди.

Ёши элликларга борган “Камаз”нинг шофёри Мутал гарангдан ташқари ўнтача улфатлар тебранган, Мутал гаранг афтидан ҳозиргина келганга ўхшарди. Максуд бўшаган учук шиёлага шу заҳоти винодан қуйди, аввал Мутал гарангга тутди, у иккала қўли билан пиёлани итариб:

— Йўк, йўк, ука, эртага рейсга чиқаман, бола-чақага риск киламан деб кетялман, факат келиб, ўзим эрийман, — деди.

— Хўб, хўб, шу холосми? — деди Абди фаросат. — Олинг, ичмасез иккита қуясиз...

— Укахоним, кўрдим демай ютади, — деди Максуд ғурум, пиёлани Самадга узатиб, — ол ука. Тапвиш килма, кизидан топиб бераман. Ўткирбиникига меҳмон кел кетибди, эртага яна дўмбалағидан туғиб беради.

Кулги кўтарилди. Бу сафар ҳазилни Самад тўғри кабул қилди, пиёлани тўнтариб берди.

— Иккита қўй, — буйруқ қилди у магазинчига, прилавкага бармоғини бигиз қилиб ва беш юзни ташлади.

— Ох, — деди Максуд ғурум. — Ўғил бола мундок бўлади. — Ол, — деди магазинчига.

— Давай, кечагиларни ҳам чўзинг, — деди магазинчи бошини қашлаб.

— Бугунги шо-о-дликда... — хиргойи қилди Максуд ғурум.

— Буни қарзи қўп... — деди сурбет магазинчи бетини қаттиқ қилиб.

— Шу болани қарзини, — деди ладил Мутал гаранг, — индингга мен тўлаб қўяман.

— Ҳой, сурат! — деди Максуд ғурум магазинчига. — Эшитдинг-а, ғурумни биласан-а, бўл тезроқ.

Магазинчи иккита вино қўйди.

— Очиб бер бизга, — писанд қилмай гезарди Максуд ғурум.

Магазинчи шишаларни очди.

— Ўғил бола бу-а, Мутал ака? — деди ғурум.

— Зўр бола бу, — бўлди жавоб. — Меникиниям шунга қуй, Максуд. Уйни ёпганимда шу иш берган-да, ўғил бола бу. Кишлоқда буни кучига биттаси тўғри келмайди...

— Ма, Самад. Ҳей, Саттор, битта кильки оч. Ичаклар чуриллаб кетди, — деди ғурум.

— Оч, — деди гаранг, — Мендан оласан.

- Бормисиз, акаси паранг. Ҳозир нима юкляяпсиз?
- Карам.
- Қаерга?
- Қарағандага. Қозокни чегарасига етказиб берсам бўлди.
- Қандизи уринг. Аммо машинани боқладиз.
- Рўзгор катта, ука.
- Тўғри, укалариз ҳаммаси сизнинг қўлингизга қараган-да.
- Хе-е, нимасини айтасиз.

Самаднинг боши айланди. У илгари бу ахволга ҳеч тушмасди. Қулоғи ҳеч нарсани эшитмас, тебранаётганини ҳар ҳолда ҳис қилар, бир-икки одамлардан бошқаси ўз аҳамиятини бутунлай йўқотган, магазинда тургани, ичаётгани деярли тушга ўхшарди. Миясида эса бир фикр айлангани-айланган. Ўқтамби-Ўқтамби... Қайнонаси. Ўша тараша, қоқ суяк, юзи чўзинчоқ... Қоши қалин ўсма, ўйноқи. “У ким? Битта... Нега ҳамма уни... менга... кани ўша? Сени топаман...”

Самад йўлда кетяпти... Ха, ўшанинг олдига... кетяпти... Нега, қизик?... Оёғи бўйсунмайди. Бу нима? У деворни итариб юборди, ерга кети тегди... Юмалади... Тураман дейди, уринади... Туролмайди...

Қишлоқ йўқ... Дашту биёбонда қаёққа кетяпти? ... Дам олсин... Биқинидан муз тешяпти... “Ўқт-а-м? Ҳей... Қаердасан? Бу ёққа ке...”. Юрди, юраверди... Қаерга келди? Бу ер қаер ўзи? Атрофга тингшаб кўз тикади. “Қаерда турибман?..”

Дарвоза, таниш дарвоза... Тепди, тепаверди...

– О-о-ч!

– Ким, ким у?

– О-о-ч, мен... -- бўқирди Самад.

– Самаджон, Самадвой? – чийиллади сўпи.

– О-о-ч! Энангни...

Сўпи эшикни очди. Самад унинг бўғзига ёпишди.

– Вой, до-од!

Айвонга чиқиб турган Ўқтамби эрининг додлаб қулагини кўрди, у томон югурди. Самад сўпини босиб, мушт отаётганди.

– Вой, до-о-д, ўлдириб қўясан, до-о-д! – Ўқтамби Самадга ёпишди.

Сўпи Ўқтамби Самадни ағдаргандан сўнг ўтирди, у ёқ-бу ёғини қоқди. Чийиллаб яна бир “до-од!” деб кўйди.

Буниси овриксиз, енгил чикди. Самад Ўктамбини юма-лагди. Ўктамби индамай қолди. Энди сўпи ёрдамга шошилди. Қўшниси бино бўлди. Дупур-дупур кучайди. Қўшни Собирали Самадни юлкиб тортиқлаганча, Ўктамбини қутқариб олди. Самад иккови олишди.

— Сол, сол, — дерди сўпи уларнинг атрофида гирдикапалак.

Собирали Самадни йикитди, ўзи ҳам хансираб қолди. Самад турмоқчи бўлиб тўлғонар, гоҳ у ёғига, гоҳ бу ёғига ағанарди. Сўпи Ўктамбига қаради, у тушган рўмолини олиб бошига танғиётган эди. Сўпи пайт пойлаб турди, хотини унга қараши билан Самадни, тураман деб, ер бурун уринаётган Самадни намойишкорона тепиб қўйди.

— Падарингга лаънат, — деди қаттиқ хансираб сўпи.

— Қаёқдан кеп қолди? — сўради Собирали нима қилишини билмай.

Шанғилласа оламни бузадиган Ўктамбининг мум ютиб турганига Собирали хайрон бўлди.

— Эшикни тепади, эшикни очсам бўғди, — деди сўпи, ё кўрқувдан, ё совуқдан дағ-дағ титраб.

— Ей-ма-а-н... — ерни муштлади Самад.

— Нима қиламиз буни? — сўради Собирали.

Сўпи елка қисди.

— Манави хонага опкиринг, — деди Ўктамби, — совуқ есин, ўзига келади, ичмейгина ер ютқур.

Собирали Ўктамби эшикни очган хонага Самадни судради.

— Қўлингни то-о-рт, — бўкирди Самад, — онангни...

— Сўкишни ўргатиб қўяман, — судрайверди Собирали, охири уни хонага олиб кирди.

Самад ичкарида довдираб йикилди. Ўктамби ташқаридан эшикни беркитди. Самад бўралаб сўкинарди. “Совкотдим” деганча, Собирали югуриб чиқиб кетди. Сўпи жойига шошилди.

— Куёвдан калтак емай ўл! — жавради Ўктамби унинг ортидан. — Мен қолиб, бир пасда тагига кириб опти...

Самад хонада тўполон қиларди.

— Ўк-там? Ўктам? Бу ёққа ке, Ўк-та-а-м...

Ўктамби жойига кирганда, Самаднинг хона ойнасини синдиргани эшитилди. Самад яна бироз тўполон қилиб, тиниб қолди.

Барча маша эрталаб бошланди. Сахар турган сўпи обдаста кўтариб, хотини ётган хона эшиги ёнидан ўтди. Ўтаётиб:

— Эшигингни бекит, Самад маст, — деди.

— Самадми? Самад қўйнимда... — атай деди ичкаридан Ўктамби.

— Ха-ха, қўшмозор бўл, — деди сўпи ва қадамини тезлатди.

Ўктамби яна минг хаёллар билан бироз ётди. Кейин ташкарига чикиб, Самад ётган хонадан хабар олди. Самад ағдарилганча, деразадан нарироқда ётарди.

— Ўл-а, — деди у овоз чиқариб, тиззаларини ушлаганча, тўнқайиб деразанинг сиғган кўзидан мўраларкан. — Туғиб берганим ташлаб кетиб, кунинг ароққа қолибди-да! — кулди Ўктамби.

Самаднинг ҳали-бери уйғонадиган, ўзига келадиган сиёғи йўқ эди. Ҳозир отасини олдига бориб, бўлган гапни айтгудек бўлса, у Самадни нима қилса қилади. Отасини Абдулла Варзанг дейдилар. Ёмон у. Аёлларни чўчита олмаса ҳам анча-мунча эркакларни қўрқитади. Хўп, нима фойдаси бор? Оқибати яна Самад душман. Кимга — Ўктамбига. Э-э, бошингдан ардона қолсин. Бир ками, энди сўпи таёк еди деб, арзу дод қилиб юриш эди. Варзангнинг олдига бориш, арз-дод қилиш фикридан қайтди. Сўпини эшаги билан кузатиб, хамир қилди, ош-хамир олди. Қозонни ёғли латта билан артди, жиз-биз қилиб сув қуйди. Сал туриб сўпини қорни очади, аъзоларга ёўзапоя бўлиб бергани кетди. Ҳали-замон эшакнинг устида йўқдек, беному нишон келиб қолади. Анави жувонмарг ҳам захри маҳрига бир шима ютиб кетмаса бўлмайди. У тандирни қизитиб, нонни ёшмадан деб турган ҳам эдики, узоқдан чолнинг эшаги хангради, демак, туш бўпти, эшак келяпти. Нонларни тез ёпиштирди, югуриб қозонини қаради. Қизараётган нонларга сув беришни бошлаганда, сўпи кириб келди.

Роса нонлар узилиб, угралар сузилганда, ичкаридан Самад чиқди. Ўктамбининг ёрдамида бет-қўлини ювди.

— Кечаси нима бўлди? — деди тўнғиллаб, худди Ўктамби унинг хотини-ю, беписанд сўрашга ҳаққи бордек. — Мен қачон келдим?

Ўктамби жавоб қилмади. Овқатланишди. Самад атрофга олазарак қараб овқат еди. Унинг қизарган кўзлари нима кидирди, ҳеч ким билмади, эътибор ҳам қил-

мади. Ўқтамбининг рўнарасида ўтиришган қайнота-куёвнинг алфози ва суҳбатига қараганда, ҳеч воқеа кечмагандек. Устига устак Самадни талтайтириб сўпи:

— Мехмон атойти Худо, куёв ундан улур, уни пайғамбаримиз ҳурмат қилган, — дея ўн марта такрор-такрор қайтарди.

Қорни тўйган Самад, қайнотасининг посидан отди ва Ўқтамбига гўё хотинидек яна савол берди:

— Боллар қани?

— Тоғаси олиб кетган, — жавоб қайтарди Ўқтамби.

Ўқтамби мундоқ қараса, Самад жувонмаргининг кўзи сузиляпти. Ухласа борми, замбарак билан уйғотиб бўлмайди. Шу боис, у бор санъатини ишга солиб, алдаб-сулдаб уни жўнатишга муваффақ бўлди.

Самад совуқ хонада ётиб қолгани учун қалтироқ билан турган эди, устига-устак кечаги ичкиликдан кўнгли айнир, ўзини мажбурлаб, гўё овқатни кўп еса, ахволи ўнгланадигандек, иссиқ нон, уграни кўзини юмиб ичиб олди. Ҳозир кимсасиз, зерикарли, деярли ҳаёт нишончаси йўқ кўчадан кетиб бораркан, оёқлари ишончсиз ҳаракатланар, кўнгли туриб-туриб беҳаловат бўлар, калла гаранг, миясида ёруғлик милт этмас, ўйлари узук-юлук эди. Унинг ҳамма нарсадан кўнгли совиб, ҳаёт ўзи шу деб, қуриб-қакшаб турган дарахтлар, қуёш кўтарилиб, кирови эриган, қовжираган майсалар сенинг биздан нима фарқинг бор, деяётганга ўхшарди. Эрталабдан ҳеч вақо-си йўқ яланғоч далага ҳайдаб юборилган уч-тўрт озгин сигирлар турган ерида қунишиб тош қотган. Қавш ҳам қайтармайди. Ҳаммасининг устида биттадан олақанот, улар ҳам беҳаракат, бу молларнинг бити бўлса терадими? Қачон бўлсин, ишқилиб, юз кўрсатганда, дилга илиқлик бахш этувчи қуёш ҳам ҳозир совуқ нур сочмоқда.

Самаднинг калласига бирон ўй келмасди. Нега у қайнонасиникига келди, мақсади нима эди, буни ҳам билмасди. Тўпори ақли шунга стардики, ҳаммасига... Қаниза сабаб, ўша айбдор. Оилали одамнинг қанчиги эшик очиб, уйда ўтирмайдими, ахвол шунақа бўлади. Мана, ҳамманинг хотини уида бинойидек ўтирибди. Шуларнинг эри ҳам Самаддан ортик эмас, улар ҳам ичади, кўча-кўйда юради. Улар ҳам Самад сингари пулга қийналади. Нима, ишламас, қаердан топади? Бойларга борчи, пул берармикин?

Уй гўристон. Бори учта-тўртга кўрна-тўшак, захдан

сикса, сув чиқадиган бўлиб кетди. Хаммасини бир жойга уйиб, ўрашиб яшаб юрибди. Бу ёқда болалар сарсон. Бунни билган биллади-да, кариллаб, ақл ўргатиш осон.

Анави, Ходи шилимшиқ ҳам туппа-тузук битта хотинни иссиқкина кучоклаб ётибди. Ана, уйи бостирмага ўхшайди. Ёнидаги қўшнисиникини қара энди. Бир йилда бу катта уйни ҳам битказди. Хамма мўрисидан тутун чиқяпти. Газ ҳам шуникида яхши ёнади, дейишади. Қишин-ёзини кўй сўйиб ёйди. Учта машинаси, тўртта трактори бор. Хув нариги қўшниси ҳам шу, қандай қилиб пул топишади-я?! Битта-иккита ўғли район марказига магазин қилган эмиш. Анависининг вилоят марказида иккита-учта аптекаси бор экан. Каналнинг бўйини хурмозор қилишяпти. Фермер бўлишиб, бирпасда бойиб кетишди. Анави, харомисиникида нақ икки мингта қирма ковун турибди. Қачон сотар экан энди?

Дўсмавлар сафардан келишдимикин? Роса узум олиб боришнинг хавосини олишди, харомилар...

Бу ёқдагиси энди лицейни директори, унда бор энди...

Мана шу, инига сиғмаган шалпангқулоқ хўтиқлар ҳам фермер бўлишиб, ерни киндигини узиб оламан деб ишлашиб, туппа-тузук бўлиб қолишди.

Мияси чалғиб, тоза ҳаво еб, Самаднинг кўнгли беҳузур бўлишдан андак ёзилди. Секин чўнтагига солиб қўйган қайнотасининг шиша носкововидан оғзига нос ташлади. Сўнига Ўктамби эшагининг тозароқ тезагидан тўйиб бераверади. Носнинг қайфини суриб борар экан, пастки гузарда уч-тўрт тракторчилар белбоғига қўл қистириб турганини кўрди.

— Ҳа, Самадбой, — деди Ирисмаг булдозерчи. — Қайнопангникидан келяпсанми, дейман? Жуда хурсандсан, иккала юзингга кизил югуриб қопти.

Самад индамади, қўл бериб сўрашди, холос.

— Соколингни мунча қўйворипсан? — Самаднинг юзига қўл тегизди Абди.

— Мажнун-да, Мажнун... — илжайди Наби. — Ҳей, Самад, тўйга кирмаймизми? Нати тўй қияшпти-ю...

Самад кўзини пирпиратди. Нати. Хайдар тракторчини эскитдан шунақа трактор мингани учун Нати деб чакиришарди. Хайдар натини тўйи экан-да. Самад билмас эди.

— Нима тўй қияшпти? — секин сўради Самад, кўнглига андак яхши фикрлар қўниб.

— Булдозерини уйлантиряптимми? — сўради Ирисмат ҳам.

— Грейдерини чиқаряпти, — кулиб аския қилди Абди.
— Кетдик.

Улар юрдилар. Самад орқадан эргашди.

— Бунака пайтда анави хонани иситиб, қўй ёғи, қўй гўшtidан билчиллатиб ош қилсанг, — деди Ирисмат. — Натиникида ҳам нима бор хозир, итти қуйруғи ҳам йўқ.

— Тўртта “қизили”ни юмалатиб қўйсанг-а, жиззага? — деди Наби оғзининг таноуби кочиб.

— Э, ука, Қўзи пермерни қизини олганингда шундок бўларди, — гап кистирди Абди.

— Ё раисни эрдан чиққан пакар сингисини... — қўшилди Ирисмат.

Самаднинг кулоғи динг бўлди, гапларга кулок тута бошлади.

— Раис яқинда гектарчиларга ковунга ер сотади, ўшандан тегарди, — деди Наби.

— Хай, бир гектар ер бир миллионга чиқиб кетибдими? — сўради Наби.

— Чўл томонда уч миллионга оладиганлар бор, — фартиллатиб бўйнини кашиди Ирисмат.

— Отасига қойил, — деди ўйчан Наби. — Аммо ковун-тарвуз бўлди-да, бу йил. Миллионига қарамай ер олганлар бўганича бўп колди...

— Ўшани ҳам эплаган...

— Рост.

— Оливолиб, хуштак чалиб колганлар ҳам бўлди.

— Халол бўлиш керак-да.

— Мана, анови Хайитали, қўлидан ҳеч иш келмайди, даласи йўғ-у, ҳаммадан уруғ сўрайди.

— Чўлда саларка колмай, тўхтаб турган эдим-да, — гап маъкуллади Абди, — битта ок “Дамас” тўхтамай келаверди. Бу ёқдан раиснинг “31”и келди. Мендан парироқда учрашишди. Роса жанжал бўлди. Раисга “уч миллион чўз” деб туриб олишди. Ичида битта муттахам хотин ҳам бор экан. Нак раисни бўғзидан олди-да, ўзи-ям. Раис бечора нима қилишини билмайди.

— Нимага, нима гап бўлган экан?

— Ким билади, пул жанжал қилишди-да. Биттаси “пулни олдинг, ерни кеч бердинг” дейди. Иккинчиси “дори бераман деб, бермадинг” деди, ишқилиб, роса бақир-чақир бўлди. Кейин бир нарса-бир нарса дейишиб, машиналарига ўтириб, учиб кетишди.

- Раисни пўстагини қокишибди-да?
 - Бўлмасам-чи.
 - У ёқда ер кўпиди-ку? Бошқа ёқлардан ҳам келиб ер олишган.
 - Ҳозир кўп эмас. Хотинини номига фермер қилиб, у ёқларни ҳам олиб қўйганлар қанча.
 - Трактир, дори бепул бўлгандан кейин бутун районни ҳам эгаллаб олаверади-да... Тракторни тиндирмай, кейин ўшаларнинг ерини биринчи хайдайверасан. Ёрни раис запас қилади. Пул бермадими, билавер, ўшаларники...
 - Пулни камбағал беради. Ёнингга келмай туриб, пулдан гапиради.
 - Ўзи, инсоф қолмади. Гараждаги тракторларни ҳам бўлиб олишди-я, аввал бошқа тракторларни ишдан чиқаришиб, ўзлариникини бошлаб тўғрилаб олишди. Мана энди, қолган шунча трактор металлом бўлди.
 - Раис шунинг учун тумтайиб, ит талаган бузоқдек пўмшайиб юрган экан-да?
 - Раисга барибир жин урмайди. Сотиладиган ер кўп...
 - Плани тўлдирмаганига молинингни сот, уйингни сот, тўлдир деяпти экан-да.
 - Яхшиям, фермер бўлмаганим...
 - Ақаси, тракторингдан қолма. Қишда ҳамма сандалига кириб кетганда, забчас-мабчас ўғирлаб, тракторингни тузатиб ол, ўша боқади.
 - Хей, анави мол фермани олган нима бўлди?
 - Сотиб еди.
 - Юз элликтадан ортиқ мол бор эди-я...
 - Аммо, ўша маза қилди. Учтами-тўрттами марш-рутка олволди.
 - Яқинда "Дамас" ҳам олибди, а?
 - Олди. Битта қўймай молни сотди.
 - Эпчил одам ҳам кўп экан-да...
 - Биз холос, биронтаси қуярмикин деб, кўзи ўйнаб юрган...
- Тўйхонада деярли одам йўқ эди, лекин қозоннинг бошида уч-тўрт киши уймаланишяпти, ўт ёняпти, саватда арчилган сабзи кизариб, кўриниб турибди. Тўрттовлон ўша ерга боришди.
- Тўйбоши қани?
 - Ухлаяпти. Ҳозир хатмини кузатиб, чарчаб қопти.

— Тўй тугадими?

— Эрталабкиси тугади. Ўн иккига куёв келаркан. Ўшанга коворма қиялимиз.

— Базмисиям бўларканми?

— Куёв обкелса керак.

— Тўртта бола келаркан ўзи, базмичи обкеладими? Базми куёвникида бўлса керак?!

— Йўғ-е, динғир-динғирсиз қизи унамас?!

— Яна ким билади?

Шу пайт трактор тариллаб, стол олиб келди.

— Ана, бўлади.

— Билмадим...

Трактордаги йигитлар столларни тушириб, таший бошлашди. Тўртта стол. Уларни дарров олиб киришиб, ховлинг четига ўрнатишди.

— Самад, — деди ошпаз, — қайнонани айтиб келдингми, ўйин бўлади, шекилли.

Самад унга ўкрайиб қаради. Ошпаз, хўппа семиз Исмоил кўркиб кетдими, чўчидими, хар қалай, Самадга пахта кўйишга ўтди:

— Саматали эрталаб ҳам ош егани йўқ, бир жойга ўтказинглар, — деди.

— Самад куруқ ош емайди, — ишора қилди Абди, ўзини ҳам ўйлаб.

— Тўй бўлгандан кейин хўли ҳам бўлади-да, — деди ошпаз Самадга ёкиш учун қараш қилиб, — Нати турсин.

— Натини кутиб ўтирадими? — деди Ирисмат. — Менга анави пиёзни узат, тўғрайман.

— Закусгани зўри бор, кўрсатиб қўй, Хошим, — деди ошпаз.

Хошим қўйини очиб, сув коғозга ўроғлиқ тузланган қалампирларни кўрсатди.

— Ха, иш пишди. Бу ёни тайёр экан, — деди Абди.

— Тўплаб қўя қоламиз, — деди Наби.

— Бизда пул йўқ, — дейишди учтаси баробарига.

— Қарзга бериб тураман, ammo ковун пишиғигача беришасан, — деди ошпаз оғир қимирлаб-қимирлаб қозонни кавларкан.

— Ўғил боласан-да, Исмоил дўнг, сен борсан, мен борман, — сўлагини ютди Ирисмат.

Исмоил беш юз чиқарди.

— Иккита вино нима бўлади? — қошларини керди Ирисмат.

— Ха-а? — деди Наби.

— Яна бор бунда, — деди Абди.

Исмоил бокнинг олдида уймалашаётган қора бахмат тўнли хотинга:

— Келинби, — деди, — хўжайинни уйғотинг, энди, меҳмон кўпайиб кетди.

Хотин парво ҳам қилмади, Исмоилнинг гапи оғзида қолди.

— Хув нариги хонада иккита куёв боласи ўтирибди, бор ишга сол, Хошим, ошпаз айтяпти дегин, — деди Исмоил, — шундоқ йигитларга қуйиб бермасак бўлади-ми, эрта баҳорга трактор керак бўлади...

Хуллас, уюштиришди. Хошим дўконга чопиб келди. Бирини очишди.

— Қалампирни ол энди, — деди Ирисмат ва Исмоилга қараб: — Овқатни савзисидан сол, аянг нонни энди ёпяпти. Қовурмани фақат савзига қилдингми, дейман?

— Шукр қил, — деди Исмоил қўлига коса ушлаб.

Иккинчи шишани энди очишганда, айвонда Хайдар бино бўлди, узок эснади.

— Куёвлар кеп қолди! — у томонга овоз қилди Исмоил.

Нати шу томонга юрди.

— Бостириб, битта қуйгин энди, — деди Исмоил.

Ирисмат қуйди, етиб келган Натига тутди. У ёқ-бу ёққа қараган Нати пиёлани бўшатди, кафти билан оғзини артди.

— Хотин кўрмасин, — деди у.

— Энди тўйбошиям чиқарсин, — деди Исмоил, — бел узилиб кетди қозон бошида ўтиравериб.

Хошим хушёрланди, Нати шу захоти пул чиқаради-ю, у дўконга учадигандай. Нати ўртадаги косада қолган озгина сабзиларни косаси билан қўлига олди.

— Устига пича ташла, — деди Исмоилга.

— Олдин чиқаринг, — деди Исмоил.

— Бўса чиқарадими?

— Ие, ие, “чи” денг бўлмаса, акаси, элаган тўй қилади...

— Хошим, бор, Сойибга айт, тўртта бериб турсин, пулини эрта-индин бераркан, дегин. Куёвлар кеп қопти, де, — буюрди Нати Хошимга.

Хошимнинг ўрни бўш қолди. Зум ўтмай, у қурук қайтиб келди.

— Бермади, — деди у.

— Лаънати-ей, — деди Нати ва ўзи жўнади.

Бироз вақт ўтиб, учта вино кўтариб келди. У кўри-ниши билан Ирисмат:

— Лаънаги, биттасини урди, — деди. — Хали ўзи эплайди...

— Биттасини артисларга яширди, — деди кимдир.

Самад кечга томон кайфда уйига кайтди. Йўл-йўла-кай яна ичкилик илинжида у ер-бу ерга калла сукди. Шу алфозда келиб, зах тўшагида ухлаб колди. Кайси маҳал билмасди, биқинининг қаттиқ оғриғидан ўзига келди. Кимдир бакир-чакир қилиб, уни тепаётган эди. Тепкининг зарбидан ҳушидан айрилишига сал қолиб, қочишга, тепкидан кутулишга уринди, аммо бешафқат тепки, минг чандон ағдарилмасин, тошиб олаётган эди. Тепаётгани овозидан таниди:

— Онангни... Ўргатиб қўяман сен ифлосга, сўнини уриб келишни... — У одамлар “хароми” дейишадиган урушқоқ қайноғаси эди. Овозидан зўрға таниди-ю, кейин ҳеч нарсани сезмай колди...

XVIII

Мансурнинг уйга бормаганига беш кун бўлди. Иш ҳам кўпайиб кетди. Ишқилиб, кимошдини телевизорга олишаётган эди, кўрсатмаса бўлди. Нозима нима деб ўйлайди? Хизмат сафарига кетдим, деган. Ўзи бир уйга бориб қўйиши лозим эди. Инсофсизлик қилди. Нозимани шифохонадан келтириб ташлади-ю, уйда бир кун, у ҳам бўлса, икки-уч соат ётди, холос. Нозима нима деб ўйлаётган экан? Шанба, бозор куни бекор ўтирди. Боргиси келди, аммо Канизани ўйлаб бормади. Бу ҳам ажойиб хотин экан. Борай деса, кўз ёши қилади, кўзлари бирам ажойибки, ғам-ғуссага ботиб қолади, раҳминг келиб, нима қилишни билмай қоласан. Ё бўлмаса, “Боринг, боринг... Мен сизни ушлаб турибманми? Боргингиз келиб, бўлмай қоляпсиз. Ўшанингизни бир кўриб келинг” дейди. Ғалати аҳволга тушади. Қандай борасан? Мансур яхши иш қилмаётганини билади, лекин бунга ўйлайди. Уни ўйлаб яна азобланади. Боши берк қўчага кириб қолди-да...

Шу ўйлар билан ишхонага келди. Котиба икки марта Нозима телефон қилганини айтди. Юраги ховлиқди, қалтирай бошлади. Хонасига кириб, Нозимага телефон қилишга тайёргарлик қўрди. Котибани чақирди.

— Мени бу ерда деб...
— Йўқ, йўқ, командировкадан келганлари йўқ, дедим.

— Ха, яхши, олдimgа ҳеч кимни қўйманг.

— Хўп бўлади, — котиба чиқиб кетди.

Мансур уй телефонининг рақамини терди.

— Алло, ха, Нозима, яхшимисиз? Маза қалай? Хозир келдим, тўғри ишга тушдим, зарур иш бор эди... Повестка? Прокуратурадан? Шаҳарникими? Ўн тўрт? Ўн тўртинчи хонага эканми? Хўп, хўп, хозир хабар олмади. Бўпти, хўп. Ўзим телефон қиламан.

Нима бало бўлди экан? Аблах, анови Эркинжон айтган ишини бошладимикин? Шу, Канизани қош-қовоғига қараб, ўшани кўриб қўймади-да, чўнтагига пича гикса, беғалва юрарди... Худди ўша бўлса керак. Бўлмаса, етти ойдан бери қулоғи прокуратурадан тинч эди... Уларга телефон қилиб ҳам бўлмайди... Бориш керак.

Котибани чақирди, Қодирхўжани топишни айтди. Қодирхўжа шу ерда экан, кирди.

— Хаммаёқ тинчликми? — сўради Мансур.

— Тинчлик, — хайрон тикилди Қодирхўжа.

— Бир билиб қўйинг, хафта ичида ҳеч қайси жойда “чи” бўлмаганми?

— Ха, тинчликми?

— Кейин айтаман.

— Кеча хаммани кўрган эдим, тинчлик эди.

— Эҳтиёт бўлганини бўри емайди.

— Хўп.

— Ановилардан нарсалар қайтибди, пулини тайёрлаб қўйишимиз керак.

— Наригилар дарров олади, олмаса, олмасин.

— Майли, кейин гаплашамиз...

Мансур зудлик билан прокуратурага жўнади. Ўн тўртинчи кабинет олдида уч-тўртта одам бор экан, анча кутиб туришга тўғри келди. Энг ёмон кўрган жойи шу ер. Хозир юраги гупиллаб, нима гап бўларкин, дея у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Охири навбати келди. Энди кираётганда, новчадан келган ёшгина терговчи йиғит қўлида қоғоз ўрнидан турди.

— Чақирган экансиз? — деб улгурди Мансур.

— Фамилянгиз?

— Раҳмонов.

— Хмм, — деди терговчи турган қўйи ва қоғозларни

титди. — Ташқарида кутиб туринг, мени тепага чакириш-
япти, — у чикиб, эшикни беркитди.

Мансур яна коридорда уни кутишга мажбур бўлди,
юраги сиқилди. Терговчи ҳа деганда келавермади. Бир
соат ортик кутгандан кейин вестибюлда пайдо бўлди, у
ерда биров тўхтатди, узок гаплашди. Охири келиб эшик-
ни очди, Мансур кирди.

— Хў-ўп, ака, нима масалада эди? Ҳа, hozир. Ўнг
томондаги тахлоғлик папкаларни тита бошлади, биттаси-
ни олди. — Раҳмонов? Мансур Набиевич, шу, — деди.

— Хотинингиз шифохонага тушганмиди?

— Ҳа, тушган.

— Ўз жонига қасд қилганми?

— Йўғ-е!

— Ака, ёлғон гапирманг, биласиз-а?

— Тушганлиги-тушган. Тўғри...

— Таблеткаларни ичиб юборганми?

— Ҳа-а, тушундим.

— Кап-катта одам ёлғон гапирасиз-а?

— Кечирасиз, аввал тушунмовдим...

— Жиноий иш қўзғатилган.

— Қанақа?

Терговчи бакириб берди.

— Хўп, хўп, — деди Мансур.

— Урганмисиз?

— Йўқ.

— Хайдаганмисиз?

Мансур нима дейишини билмай қолди.

— Ўтиринг, ёзинг... Мана қоғоз... — деди терговчи.

Мансур чеккаси букланган қоғозга қараб анча ўтир-
ди. Терговчи ўз иши билан машғул бўлди. Охири Ман-
сур терговчининг кўнглига йўл топди. Ўзини, акасини
таништирди. Бўлган воқеани, Канизани аралаштирмай,
айтиб берди. Терговчи яхши йигит экан. Аввалги дўқ-
пўписаларидан қайтди. Охири ўзи маслаҳат берди:

— Агар опам ўзи ёки опам томон даъвогар бўлмаса,
у кишидан ёзма тилхат керак. Сиз командировкада эдим,
сиқилиб, боласиз бўлганимиз учун шундай иш бўлди деб
ёзиб беринглар. Ишни ёпиб қўяман.

— Раҳмат-е, ука. Қоғозларни тезда тўғрилаб, ўзим
келаман.

Мансур хайрлашиб чикиб, енгил тортиб машинасига
ўтирди. Тўғри ишхонасига йўл олди. Кетаётиб Позимага

телефон килди. Прокуратурага борганини, бўлиб ўтган гапларни айтди.

— Тинчлик, — деди у, — хали ишдан кейин бораман. ҳаммасини ҳал қиламиз.

“Тавба, — ўйлади Нозима, — шунга ҳам прокуратура аралашар экан-да”. Шифохонага ётган куни эртаси милиционер келган эди, суриштириб ёзиб кетганди. Яхши иш қилмади, аҳмоқчилик қилди-да. Ҳал бўлибди-ку, ахир. Нозимани яна Мансурнинг “ҳаммасини ҳал қиламиз” дегани ўйлангирди. Нимани ҳал қилар экан-а? Демак, бугун бир нарса дейди. Майли, десин. Қани нима дейди? Нозиманинг жонини олмас, ахир?

Беш кундан буён Нозима “ётиб қолгунча...”ни ўйлаб кўрди. Мана шу маҳалладаги бир шиллиқ хотиннинг эри биттасининг орқасидан кетиб қолди. Тек қўймади, бу хотин. Мулламушук қилиб, эрини қайтариб олди. Шунки, қўлидан келди. Бироқ Нозима у эмас-да. У хотин маҳаллада, ишхоналарда шарманда бўлишни ўйламади. Маҳалла фуқаролар йиғинини бўшатмади. Ишкилиб, қайтарди. Аммо, бунақа шармандачилик Нозимага тўғри келадими? Ҳеч қачон?! Ундан кўра, одамларнинг олдида бакир-чакир қилиб, эр талашгандан эрсиз ўтиб кетгани минг марта афзал эмасми? Мана, бир ойга бориб қолди. Мансурсиз ҳам яшаса бўлар экан. Илгари у бўлмаса, ўлиб қоламан дерди. Жуда шунчалик бўлиш керак эмас экан. Қиз бўлиб, эркакка ақли етибдики, шу Мансурни билди. Бошқа ҳеч ким унинг аёллик дунёсига сиғмади.

Тўртинчи курс маҳали пахтага боришган-у, икки қаватли узун бинонинг пастки қаватида туришади. У шунчалик етилганки, ҳамма йигитларнинг эътиборида. Болалар ўламан дейди. Иккита курсдоши уни талашиб, иккинчи қаватдан ўзини ташлаб, шифохонада ётди. Иккаласи бир куни қабристонга боришиб дуэл қилишибди. Қизларнинг ичида дув-дув гап. Уларнинг орқасидан қабристонга бориб, масалани ҳал қилиб келди. Иккала ошиқлар қабристондан бошларини ҳам қилиб келишди. “Минг талаш, мен Мансурни дейман” деди Нозима. Энди, Мансурни кўрсангиз, оғзи қулоғида, унданда зўр йигит йўқ дунёда... Думбам халакит беради-да, бўлмаса ҳеч ким мендан ўзиб кетолмас эди, деган экан қўй.

Энди бундай қилиб турибди. Қанизадан зўри йўқ дунёда, унинг учун. Бозор дунё экан-да. Эҳ, эҳ, эҳ... Эсизгина ёшлик...

Нозима ҳалигача телефон гўшагини ушлаб турган экан, уни жойига қўйди. Ҳали замон Мансур ҳам келиб қолар...

Мансур Нозима билан гаплашгач, янада хотиржам тортди. Шу воқеа боис Нозима билан гаплашиб олди. Беш кун деган фурсат сувга чўккан тошдек сўниб кетди. У кеча акаси айтган масала билан шуғулланиш учун машинани идораси йўлидан катта кўчага қайирди. Қайфияти яхши, шу иш эсига тушиб кетди. Асосий масала, уни биринчи ҳал этиш лозим. Бизнесда эртага деган гап бўлмайди. Зокир қув зўр-да, районда шунча ташвиши бўлагуриб, Мансурнинг бизнесини ёддан чиқармайди, жигар-жигар-да.

Улкан идоранинг иккинчи қаватига кўтарилар экан, “талисман” талмуди идорада қолганини эслади. Майли, ҳадеб рўёга ишонавериш ҳам ярамайди. Қабулхонага кирганда, одам кўп экан, кутиб ўтирди. Караса, вақт кўп кетадиган, секин котибанинг ёнига борди, мулозамат қилди, мулозаматни курук қилмади, у ёқ-бу ёққа эҳтиёт бўлиб, ими-жимиди қилди. Ичкаридан чақирилган кўнғироққа жавобан кириб кетган котиба ўрнига ўтираётиб унга бир табассум ҳади қилди ва одамларга қараб:

— Раҳмонов ким? — деди. — У кишидан кейин сиз кирар экансиз...

Мансур эшикни тагига бориб тайёр бўлиб турди. Кириб кетган одам чиқиши билан кирди. Бошлиқ уни кўриб ястаниброк, катта амалий иш қўлидан келадиган одамдек новча суянчикка суянди ва шошилмай:

— Зокир Набиевич яхшимилар? — деди.

Мансур дуои саломни етказди.

— Ҳа, гаплашган эдик, — деди бошлиқ ва столни чертди. — Янги объект бошляпмиз. Пули келган, нима нарсаларинг бор?

— Ҳамма нарса бор, — деди Мансур.

— Темир бор, деяётгандек қилувди...

— Бор.

— Ўшани... Ўтган галгидек...

— Тушунарли.

— Кимга учрашни биласизми?

Мансур бош ирғади.

— Келишдик. Хужжатни яхшилаб...

— Гап йўк.

— Шундай бўлсин. Эртага кетяпман... Иложи бўлса бугун кечкурунок...

— Гап бўлиши мумкин эмас... — қуллук қилди Мансур.

— Келинаянгиз уйда...

— Хўп.

Мансур хонадан чиқар экан ўйлади: “Хўп иш бўлди-да, маладес Зокир”.

Қўшни вилоятдан қарзи эвазига келган эски темир устунлар икки йилдан бери ўтмай ётган эди. Қаловини топса, қор ёнишини билади-да, Зокирга гап йўк... Нима бало, бу бошлиқ ҳам Зокирнинг келажагидан хид олган бўлса керак-да.

Мансур ишхонага мамнун қайтди. Ҳозир Каниза ва Нозима бирам яхши кўриниб кетди-ки кўзига, у охиста бош бармоғини ўпиб қўйди: “Худога шукр, берган ризкингга шукр”.

Ишхонага келганда, яна бир хурсандчилик устидан чиқди. Бу хурсандчилик кутилмаган нақд пулнинг кутиб, интизор бўлиб туриши эди. Кутилган хушбахтликнинг кутилмагани ҳам бўлади. Зокир телефон қилди. Сайлов бошланар экан.

Мансур Қодирхўжани чакиртирди. Унга темир устунлар, чирик трубалардан тортиб, азбест қувурларгача, захирада борки, эски-туски тахталар, бир фирма қарзи эвазига ўтказган тераклар, бақатераклар, тол ёғочларгача, лицей ва коллежга қилинган ва ўтмай қолган эшик-ромларгача, ВВГ-4х35, КВВГ-4х15 кабеллари, уч фазали сўчтиклар, пускателлар, кнопкалар, автоматлар, киперленталар, проводлар, битта трансформатор, ипқилиб, ҳамма электр усқуналарни кўшиб, фактурасини тўғрилаб, шулардан кутилиш кераклигини уқтирди.

— Ўзингиз биласиз-а, кимга учрашни?

— Ўшангами? — деди Қодирхўжа.

— Ҳа, буёғи ҳал бўлган, бошлиқ билади, — тайинлади Мансур, — бугуноқ шартнома тузиш керак. Ўзлари билади, ким билан тузишни айтишади.

— Ўзини нарҳида берамизми? — сўради Қодирхўжа.

— Ўттиз фоиз кўшиб юбораверинг, нима, чўнтагидан тўлашармиди?

— Хўп.

— Омборни тўлиқ бўшатиш. Россиядан ҳам нарса келиб қолади.

— Ҳа, айтмоқчи, — деди Қодирхўжа. — Неъмат телефон қилган эди. Қоғоз бор экан, нима қилай, олайми, деб сўради. Яхши қоғоз деяпти.

- Бошқа ишларни нима қилти? — сўради Мансур.
- Вагонни жўнатибди, яна тахта гаплашаяпти экан.
- Нарх-чи?
- Ўша эски нархда.
- Ха, яхши. Сиз тушундингиз-а? Шу бугуноқ шартнома имзоланиши керак. Эртага пул ўтади.
- Хўш. — Кодирхўжа чикиб кетди.

Мансур котибани чақириб, бухгалтер билан кассирни сўради. Улар киришди. Сўрашиб бўлгач, бухгалтерга:

- Қанча пул бор? — деди.
- Пул яхши, — жавоб қилди бухгалтер.
- Аनावиларнинг пулини қайтарасиз.
- Ҳисобчиси билан гаплашдик, пул туриб тураверсин, деди. Бошқа нарса қилишар экан.
- Тушум қалай?
- Яхши, — деди кассир. — Магазинлар вақтида топширяпти. Битта Эрали ака қолди, холос. У ҳам бугун оқелади. Дамаслар ҳар куни топширяпти.
- Дамасларникидан кассага уриб турибсизми?
- Айтганингиздай уриб турибман. Қолгани аниқ ҳисоб-китобда турибди.
- Пул топшираётганингизда эҳтиёт бўлинг-да.
- Биттадан киритиб, эшикни беркитиб, кейин оляпман.

— Балодан хазар.

Кассир кўзини пирпиратди.

— Бошқа гап йўқми? — сўради Мансур бухгалтердан.

- Ойлик-маош?.. Бугун иккинчи...
 - Беринг. — Мансур кассирга қаради.
- Кассир бош ирғади.
- Ўзи еттита холос, минималний, — деди бухгалтер.
 - Бу ёғини кассир билан тўғриланглар.
 - Ҳисоблаб қўйганмиз, — деди кассир. — Қолганини?..

— Машинага ташиланг.

— Йириклатиш керак эди...

Мансур телефон қилди.

— Нодир, яхшимисан? — деди. — Борми? Ҳа, озгина. Қанча? — сўради кассирдан.

— Элликта.

— Нодир? Элликта. Ҳа, лимон. Хўш. Тўғрилаб қўйгин, ҳозир ўша ердан ўтаман.

Хисобчи билан кассир ўринларидан турди, Мансур кассирга машинасининг калитини берди.

“Ифлос”га телефон қилди.

— Мен, Мансуралиман, фирма, — деди. — Ўзингизми, ака, саломатлик яхшими? Уйлар тинчми, укалар, неваралар?.. Яхши, Худога шукр. Ха, кўришиб турибмиз. Яқинда телефонда гаплашган эдик. У ҳам юрибди, райончилик... Ха, ха. Биласиз-у, иш кўп. Ака, кўришмай ҳам қолдик... Э-э, сиздаям иш кўп. Бизи ишларам қишда шунақа-да. Йўқ, бизни вақт бемалол. Сизни вақтингиз йўқ, ҳалал бермайлик деб, безовта қилгимиз келмайди-да. Ха... Ўзи бир бораман деб юргандим. Бугунми? Майли... Ўша ерда кўришаверамиз. Жуда овқатлари зўр... Бўпти, майли. Ярим соатдан кейин ўша ерда кутавераман бўлмаса... Ха, соат ҳам ўн икки бўб қопти... Майли... Майли...

“Ҳах, падарингга лаънат. Афтичи кўрсам... Жоним чиқади. Сен билан ўтиришга орзуманд бўлсам экан...” Мансур турди, чиқиб, кутиб турган кассирдан калитни олди-да, банкка жўнади. У ерда ишни битириб, анави айтган ошхонага йўл олди. Хонани тайёрлатиб кўйди. Шу пайт ёнидаги телефон чақирди.

— Каниза, ха, жоним, тинчликми? А? Кўнглим айнияти? Нега? Нимага? Суюнчи? Э-э, ха, жоним, асалим, бахтим мени... Ёмон бўлмаяпсизми? Бораман. Кўркманг, биласизми, ҳозир ҳеч қаерга сифмаянман. Мени шундай хурсанд қилдингиз-ки... Озгина зарур ишларим бор. Бир ёқлик қилиб, тезда бораман, ёнингизда бўламан...

Ҳозир Мансур ҳеч ичига сифмасди. “Эх, Худойим, нахотки! Художон, ўзингга шукр. Мен ҳам одамман. Мен ҳам ота бўламан. Менинг ҳам жажжигина ўғлим бўлади. Қаңдай яхши? Айб менда эмас эди ўзи. Эй, Худо, ўзингга шукр...” Шундай кунда энди мана бу “ияк” билан ўтиришни айтинг... Тезроқ келиб кетсайди... Буни тезроқ бир ёқлик қилиш керак... Ва ниҳоят у келди. Ҳозир шу ёқимсиз Ияк ҳам кўзига яхши кўриниб кетди, уни илиқ кутиб олди. Овқатланишар экан, Мансур:

— Ака, элик грамм коньяк.. — деди.

— Йўқ, йўқ, хўжайин сафарда, ўзимдан бошқа ҳеч ким йўқ ҳозир... Овқат ўзи соз бўпти...

Биринчини еб бўлдилар. Оғзини артиб, кази еб, чой хўплар экан, у:

— Ишлар кўп, — дея гап котди. — Кечаси-ю кундузи иш. Бир иш кўп десангиз, хўжайин у ёк-бу ёқда. Идорада биз...

— Хамма ишни ўзи сиз қиласиз-да... — пахта кўйди Мансур.

— Нима қиласиз энди, тугилибмизки, ўша ерни тууроғини ялаймиз. Хўп хизмат қилдик. Биров билади дейсизми? Уриниб ётибмиз. Хамма ўзини ўйлайди. Миёвлаган хар мушук ҳам сичқон ушлайвермас экан...

Мансур унинг нохуш овозини, гапларини эшитиб-эшитмас, асли хаёли Канизада эди: "Ишқилиб, бола тушиб-нетиб қолмасмикин? Энди, бирон яхши гинеколог ёллаш керак, доим хабардор бўлиб туради..."

Ияк сомса, кабобларни тинимсиз еб, сўзланарди. Охири, тўйди шекилли, оғзини артди:

— Мансурали, яқинда бир янгилик бўлади, — деди, тишчўш олиб оғзига тикаркан, — катта хўжайин кўтарилиб кетяпти, сессияга тайёргарлик бўляпти бизда, ҳеч кимга оғиз очманг, Қодир Алиевич бўлади, ўзимизники, ишлар беш бу ёғи...

"Зокир бўлмас экан-да, бу бир нарсани билмасга гапирмайди, Зокир бошқача гап айтаётган эди-ку".

— Сизни ўзим химоя қиламан. Мен бор, сиз ҳеч ташвиш қилманг. Дубровкадан битта лама заказ қилиб кўясиз. Иккимизни номимиздан... Ишлар жойида бўлади. Энди дўстим, менга жавоб. Идорада ҳеч ким йўқ. Бугун кўпчилик тушликка, деб кўймаган эди, сиз телефон қилиб қолдингиз. Ке, яхши бола, хафа бўлмасин, дедим.

— Раҳмат, қанақа хизмат бўлса айтаверинг, — деди Мансур, унинг илашини кийгизаётиб, атаб кўйган бир пачка минг сўмликни намоёншкоруна чўнтагига солиб кўйди.

У пулни кўрди. бироқ ахамият қилмади, гўё ўзи шундай бўлиши керакдай. Уни кузатиб Мансур енгил тортди, ошхонани ҳисоб-китоб қилди. Шашлиги жуда юмшоқ, сўлли, ширин экан, Канизага илинди. Уни бу ерга бир олиб келса бўлар экан. Шу пайт Нозимага харажат қилиб бериш эсидан чиқиб кетгани ёдига тушди. Мутлақо хаёлидан фаромўш бўлибди-я. Кассирга телефон қилди.

— Ҳакимжон, пулдан қолганми? — сўради у. — Менга қаранг, машинангизга ўтирингда, бизникига илга-

риги харажатдан қилиб, дарров олиб бориб беринг, хўпми, пул етадимми, бўпти, — деди.

Телефонни ўрнига жойлаб, ҳамма нарсадан хотир-жам машинага ўтирди. Энди Нозиманинг олдига бориб, прокурор номига хатларни тайёрлаш керак, соат тўртга-ча ҳали вақт яхши. Падар лаънат майда-чуйда иш ҳам бир кўнки, ҳозир Канизанинг олдида бўлса яхши бўларди. Шу тушунтириш хати зарур бўлмаганида Нозиманинг ёнига бормас эди, иложсиз ўзини мажбурлади, машинани уйга ҳайдади. Борган сайин машинанинг тезлиги сусаяр, уйга оёғи тортмасди. Нозима қандай кутиб олади, нималар юз беради, қандай гаплар бўлиб ўтади, юраги гушиллар, кўнглида нохушлик ғимирар, шу кўйи келиб, дарвоза олдида тўхтади. У ёқ-бу ёққа қаради, қўни-қўшнилар йўқми ишқилиб, ҳозир ҳеч кимга кўзи тушишини истамас, ҳали келиб уйга кирмасдан туриб кетгиси келарди. Машинадан тушаркан, ичкаридан Чака тўполон қила бошлади. Қўли калтираб кўнғироқ тугмасини босди. Анча кутишга тўғри келди, кейин оёқ товуши эшитилди, эшикни бошида оқ рўмол Нозима очди. Индамади. У Мансурнинг кўзига жуссаени кичкина бўлиб қолганга ўхшарди. Мансур ўзини кўлга олиб, ичкари кирди. Ҳовли ўша-ўша, бироқ совуқ кўринди кўзига. Итнинг олдига борди. Чака катак панжарасига осилиб, тилини чиқарганча, думини ликиллатиб, қулоқлари динг холда унга қараб турарди. Панжарадан кўлини тикиб унинг бошини силади. Ит тинчланди. Мансур у ёқ-бу ёққа қараб, Нозиманинг ортидан ошхонага кирди. Дастурхонда биттагина нон турарди холос. Музлатгични очди, ҳеч вақо йўқ. Нозима газни ёқиб, чойнакни қўйди-да, ташқари чиқиб, пастак уйга кириб кетди. Мансур ошхонада анча ўтирди, сўнг Нозиманинг ёнига кирди. Нозима ичкари хонада экан.

— Нозима, — чақирди у.

Нозима индамади.

— Нозима, — деди у яна. — Мана бунга ёзишимиз керак экан. — Мансур ёнидан ручка ва қоғоз олди, хон ёнига чўкди.

Нозима чиқиб, бир томонга ўтирди. Мансур унга ёзадиган гапларни тушунтириб, қоғоз ва ручка узатди. Нозима ёзишга тушди. Мансур ҳам ёзди. Икковлон даярли бир пайтда тушунтириш хатини ёзиб бўлдилар. Мансур Нозиманинг ёзганларини ўқиб кўрди, “Бўлади”

деди, имзо қўйишини сўради. Иккала қоғозни ёнига жойлади. Нозима ўрнидан кўзғолган эди, Мансур:

— Нозима, — деди, овози бироз қалтираброк чиқди.

— Нозима, — тўхтаб бир энтикиб олди. — Нозима, биламан, мен аблахлик қиялман...

Нозиманинг боши осилди, оқ рўмоли бутунлай юзини тўсиб қолди.

— Нима қилсам, болани деб қиялман. Сиздан уялман... — у тўхтаб-тўхтаб гапирарди. — Юзингизга қандок қарашни билмайман, келай дейман, бетим чидамайди. Нима деб бораман, нима дейман, деб... Сиз мен учун жуда қадрлисиз. Сиздан ҳеч қачон кеча олмайман... Ўртамизда ахир шунча ўтган йиллар бор... Мени кечира олсангиз, кечирарсиз... Йўкса, бўлганим шу энди. Дунёнинг ҳам қизиги қолмаяпти. Уни ташлаб кетиб бўлмайди... У жуда кийналяпти... Қайт қилиб, ўзини қаерга қўйишни билмайди... Қараб турмасликни яна иложи йўк... Бу ерга олиб келсам яна бўлмаса... Бошим котиб, кўча-куйда юрибман... Нима қилишни ҳам билмай қолдим... Бу ёқда сиз ёлғиз... У ёқда у. Шу ишни қилмасак бўлар экан... Ҳаммасига шу Салима қанчик сабабчи бўлди... Кечаси билан ўйланиб ухламай чиқаман. Нозима нима деяётган экан, деб... Қийин савдоларга қолдим...

— Мендан нима истайсиз? — деди йиғлаётган Нозима, Мансурнинг жимиб қолганини кўриб.

Мансур нима дейишини билмасди, охири чуқур ух тортиб:

— Тўғри тушунинг, жонимдан тўйдим... — деди.

Бирдан Нозима қатъий оҳангда гапирга бошлади:

— Нега? Нимага жонингиздан тўйиб кетасиз? Ҳамма ёқ ҳал бўлиб бўлди. Ўшанга ёпишиб олдингиз. Сизга энди ҳеч ким керак эмас. Нима қиласиз яна бунақанги гапларни гапириб? Бўладиган гапни айтиб қўя қоллинг. “Мен энди ўша билан бўламан, сен хафа бўлма” демокчисиз, билиб турибман. Бўлаверинг. Мен кимманки, битта етимча, нима ҳам қўлимдан келарди. Мени ўлигимга куядиганим йўк, ҳеч кимга кераксиз одамман. Дарахт қуриса, танасини қурт ейди. Сизга энди у бир этак бола туғиб беради. Эл катори яшаб, ўтиб кетаверасизлар... Мени гўрим тайёр, мени ҳеч ўйламанг... Битта бошим сизиб қолар бирор жойга...

— Э-э, ким сизни ҳайдаяпти? Дарров ...

— Энди мен ўзимга-ўзим хўжайинман... Кўнглим нима хохласа, шуни қиламан. Бировникида яшайманми, кўчада қоламанми, менинг ишим.

— Ўтирасиз!!! Шу ерда... — деярли бақирди Мансур.

— Э-э... Энди ўшанга бақиринг...

— Нозима?!

— Ха, — Мансурга тик боқди у, Мансур кўзини олиб қочди. — Ха, нима? Гаширинг, бор гапингизни гашириб олинг.

— Ха, кетяписизми бирор ёкка? — деди Мансур.

— У менинг ишим. Бу гўристонда якка-ёлғиз нима қилардим? Ютаман дейдиган жойда. Сизга топган Салима менга ҳам топади. Топилибди ҳам, ўша бозорда ўтирган биттасининг хотини ўлган экан, бешта боласи билан хотин ахтаряпти, деди, ўшанинг иштонини ювиб, болаларига карасам ҳам қушим ўтади, — атай ёлғон гапирди Нозима ва жим турди.

— Нима?!

— Эшитганингиз. Яхши ўз оёғингиз билан кеп қолдиз. Мана калитлариз, — у калитларни хонга ташлади.

— Ҳей, Нозима жиннилик қилманг, деяпман, — пешонасини силади Мансур, пешонаси намланган эди.

— Гапиз тугадими? — деди Нозима кимирлаб.

— Бўпти, — деди жаҳл билан Мансур, — рухсат, обкеб олинг ўшаларни бу ерга.

— Ни-мма-а? — тик қаради Нозима. — Ўзингизга буюрсин, ўша итялоқ билан. Тоза бўлса ҳам гўрга эди... Соқовнинг тилини онаси билади...

— Нозима!!!

— Бир тўнғизнинг оғзига икки ёнғоқ сигмайди...

Нозима чегарадан чиқаётганини билди. У ҳеч бундай қилмайман, деб юрган эди. Нега бу алфозда гаплашганини ўзи билмади. Туриб хонасига кириб кетди. Мансур ўтирган кўйи ўтираверди. Нозима ҳозир шартта кийиниб, Мансурнинг олдида намоийшкорона чиқиб кетишни ўйлади. Аммо шаштидан қайтди. Қаерга ҳам боради? Унинг яна дийдасига ёш қуйилди. Дарвозанинг қўнғироғи янгради. Мансур чиқиб Ҳакимжон олиб келган харажатларни олиб кирди, ошхонага жойлади. Сўнг кетишга қарор қилди. Нозиманинг хонасига яқинроқ бориб:

— Мен кетяпман, — деди ва унинг муносабатини кутди.

Нозима индамади, фақат бироздан кейин:

— Дадангизни тинचितиб қўйинг, — деди, яна анча ўтиб, — яна келганингизда, мен бўлмасам калитлар Салимада бўлади, — деди.

— Мен Салима-палимани билмайман, шуни билиб қўйинг, — деди Мансур, пешонаси тиришиб. — Сейфнинг калити жойида, пул-мул керак бўлса... — Мансур шартга бурилиб чикиб кетди.

Ит яна хура бошлади. Дарвозага етганда безовта Чакага бир каради, кўзи билан “хайр” деди. Машинага ўтириб, тўппа-тўғри прокуратурага хайдади. “Шунчалик ҳам қилмасинми?” ўйлади у ҳамон бўлиб ўтган гаплар таъсирида бораркан. “Ирғишга ирғийди-да, вой, нима қилсангиз қилаверинг, дермиди? Қаёққа боради, кетман деб айтди-қўйди-да”.

Аччиқ устида одам нималар демайди. Янаям, эсли хотин бу, бошқа шармандароғи бўлса борми? Нима бўлганда ҳам уйга бир кириб чиқди, кўнгли ҳар ҳолда тинчиди. Бўладиган бўрон бўлиб ўтди. Бу ёғи энди ё раззоқ. Ҳозир қоғозларни ташлаб чиқади. Анови ифлосдан қутилди, энди ҳар ҳолда писиб юради, хужум қилмасдан. Зокир нима бўларкин? Қодир Алиевич? Нахот, шу одам бўлиб кетса. Зокир аниқ гаплашилди, деган эди-ку?! “Энди, Дубровкадан лама шуба олиб келасан Мансур” Машинадаги пуллар эсига тушди. Нозимани ишонтириш учун уйга қўймади-да шу пулларни. Майли, Каниза хурсанд бўлади. Нозима эътибор ҳам қилиб қўймасди Мансурнинг биронта ишига. Каниза суюнади, аниқ суюнади. Одамдан одамнинг фарқини яшаб кўрсанг биларкансан-да.

У прокуратура биносига етиб келди. Югургилаб кириб қоғозларни ташлаб чиқди. Терговчи йигитни эртага тушликка таклиф қилди. Машинага ўтирди-ю, Канизанинг ёнига учди. Подъезд ёнига машинани қўйди-да, иккинчи қаватга шошилди, эшикни очган Канизага “тузукмисиз?” деди ва корнига қаради, ушлаб ҳам кўрди.

— Дарров билинмайди, жишивой, — деди Каниза ва унинг бўйнига осилди.

— Нега? — деди Мансур уни белидан қучиб.

— Бир ой энди бўлади-ю... — нозланди Каниза.

— Қўркиб кетдим-да, — деди Мансур, — кўнглим айнияти деганингизга.

Каниза унинг бағридан чикиб, ўқчиганча вапшахона-

га югурди. Мансур ортидан эргашди, кириб унинг бошини ушлади.

— Чикиб тураверинг, — кулди Каниза.

Мансур машинага чикиб, каробкадаги пулларни қўтариб кирганда, Каниза ётоқхонада эди. Каробкани тўғри унинг олдига қўйди.

— Нима бу? — сўради Каниза.

— Пул.

— Ўзимизгами?

— Кимга бўлмаса, сизга-да... — деди Мансур уни ерга қўяркан.

Каниза каробкани очиб кўрди.

— Вой-бу-у! Мунча кўп.

— Худони бергани. Бу ерда сейф йўқ. Бир жойга жойлайсиз энди.

— Аиовникидан сейфимизни олиб келинг, — эркаланди Каниза ҳамон пачкали пулларга тикиларкан, қўли билан уларни ушлаб кўриб.

— Хўп, олиб келаман. Ўнта пачка ажратиб қўйинг. Кечқурун бир иш бор.

— Бировга берасизми? Мунча кўп?

— Пулни пул топади-да, асал. У ўтказадиган пул олдида бу пулни?

— Машинани қўйиб келасизми?

— Кеч окшом ўшаникига бориб келаман, кейин...

Нима овқат қиламиз?

— Ёғ кўнгилни айнилади...

— Ўзим қиламан, жоним. Энди совуқ сувга қўл урмайсиз.

— Сиз ҳам қилмаиғ. Ёнимда ўтиринг. Обкелтиринг...

— Хўп жоним...

XIX

Бугун олтинчи декабр. Янги йилга ҳам оз қолди. Мансур янги йилни қаерда кутиш хақида ўйларди. Одатда дадасиникида кутишади. Бу сафар энди Каниза бор. Уни қолдириш мумкин эмас. Нозима-чи? У бирга кутишга ҳеч қачон рози бўлмайди. Кўнганда-ку, қани эди, учовлон ховлида кутишар эди. Нозима билан бориб, дадасини табриклар келишарди. Нозима кўнмайди. Бу ёқда Каниза билан маза қилиб кутиши мумкин, аммо Нозима нима қилади? Дадасини тинчйтиш осон. Зокир

бор, синглиси бор. Аммо Нозима масаласи чаток. Ха, майли бир гап бўлар.

Ишхонада ўтирар экан, ановининг лама шубаси эсига тушди. Ўн бешинчи декабрларга деган эди. Москвага телефон қилиш керак. Виталий Иванович хотини билан жўнатиб юборади. Размерини сўраш керак. У телефон қилди. Салом-алик қилишгач, унинг ўзи сўради.

— Ха, обкеляпмиз, размери неччи бўлиши керак? — деди Мансур.

— Ўзи у безразмер бўлади, каттароғини олаверасиз. Хали олиб келмадингизми? Эртага сессия бўлиб қолса, нима қиламиз? Бунақа нарса бир минут кечга қолдирилмайди. Фойдаси бор, барибир боласизлар-да...

— Ўзим бориб бўлса ҳам бир кунда ест қиламан. Сира ташвиш чекманг.

— Шу хафтанинг охирида у менда бўлиши керак.

— Хўп бўлади.

“Ифлос, — ўйлади Мансур, — даромадни кара-я... Хамёнингдан кийгиз”. Шу пайт миясига яна бир фикр келиб қолди: шартта Канизани олиб Москвага бориб-келса-чи? Унга ҳам битта олади. У ҳеч қасрни кўрмаган. Сал ўзи ҳам, онги ҳам йил олдидан ҳаво янгилайди. Бу ердаги ровғалардан сал нари.

У дарҳол Қодирхўжани чақирди.

— Кечаги шартнома нима бўлди? — сўради ундан.

— Бўлди, факат экспедитори гап кўпайтиряпти, эски дейди, нархи баланд дейди...

— У билан ишингиз бўлмасин, гап каттада, Қодирхўжа, — деди у. — Мен шошилич Москвага бориб келаман. Ишлар сизга қолади энди.

— Тинчликми?

— Тинчлик, биласиз-у, буйрукбардор “ака”лар бор...

— Ҳеч қулоқ тинчимас экан-да...

— Шунақа. Ҳамма ишлар жойида, а?

— Ташвиш қилманг, хўжайин.

— Ҳисобчига ҳушёр бўлиб, а? Бу ёғи янги йил келяпти... Мен йўқ, арқони бўшаб кетмасин... Ҳамма нарсага ҳушёр бўласиз. Энди эртага сахар “Нексия”лардан бири Тошкентга ташлаб қўяди, ўшани ҳал қилиб қўйинг.

— Хўп бўлади.

— Одамлар билан ўзингиз гаплашарсиз. Мен энди бориб тайёргарлик кўрай.

— Ха, айтмоқчи, тез қайтасизми? — чиқиб кетатуриб сўради Қодирхўжа.

— Тўрт-беш кунда.

— Ҳа, яхши, узок эмас экан.

Мансур Москвага телефон қилди:

— Саня, как дела? — хол-ахвол сўради у ва эртаси кечкуруноқ Шереметовога учиб боришини, ўша ерда кўришишларини, аёл меҳмон олиб кетаётганини, уни қойилмақом қилиб кутиб олиш кераклигини дўстига уқдирди. “Ташвишланма, дўстим, ҳаммаси жойида бўлади”, деган жавобни олгач, ташаккур билдириб гўшакни қўйди.

Кечаси Канизани сафарга кўндирди. Аввалига у рўйхушлик бермади:

— У ерда ўрис кўп, мен ўрисча билмайман...

Мансур роса қулди.

— Унинг устига кишлоқилигим билиниб туради. Тошкентга ҳам бормаганман... — деди Каниза.

— Мана энди борасиз, — уни қучди Мансур, — ёнингизда мендек эрингиз туриб, нимадан қўрқасиз?

— Шунака-ю...

— Йўқ. Бир томоша қилиб, у юртларни кўриб, мазза қилиб келасиз. Яқинда мана бу катта бўлса, — Канизанинг қорнини силади у, — ҳеч қаякка боролмай қоласиз...

— Майли. Ҳозир, қишда бормайлик.

— Э-э, сиз Россиянинг кишини кўрмагансиз...

— Кейин кўрсатасиз...

— Йўқ, гап битта. У ерда жуда оғайниларим кўп, хали кўрасиз. Зўр кутиб олишади. Мазза киламиз. Ҳозирча бу кийимларингизда бораверасиз. Ўша ёқдан зўрларини олиб бераман. Кичкинтойга ҳам зўр комплектларини олиб келаемиз, хўпми?

— Бўпти.

Сахарлаб йўлга тушдилар. Тошкентда ҳам узок бўлишмади. Самолёт кўп экан. Тез орада хавога кўтарилиб кетдилар. Фақат қоғоз-поғоз тўлдириш, текшир-текшир, ичкарига ўтиш анча вақт ушлади. Яхшиям уйга борганда Каниза паспортини олиб келган эди. Фақат паспорт ишларкан. Самолёт кўтарилганда Канизанинг анча мазаси қочди. Қўнгли айниди. Пакет беришди, кейин кўзларини юмиб, орқа суянчиқа ётиб олди. Мансур унга парвона бўлар, хали сув қуйиб берар, хали хол-ахвол сўрар, самолёт эса баъзан-баъзан қаттиқ вариллаб, дукур-дукур қилар, худди сиғиб кетаётганга ўхшаб, титрар, қасир-қасир қилганча учишда давом этарди. Мансур дераза-

дан қорға ўхшаш оппоқ, ўркач-ўркач оқ булутларни кўрсатар, Каниза қарабоқ, кўзини яна юмиб оларди.

Самолёт узок учди. Каниза яна қийналди, охири Мансур:

— Ана Москва, каранг, каранг, — деди. — Пастга каранг-да, юлдуздақа чирокларни кўрасиз.

Каниза деразадан боқди, ташқари қон-қора эди, яна кўзларини юмиб олди. Самолёт қаттиқ шовуллар, “варр-варр” дерди ўткир овозда, охири қаттиқ “дук” этгани эширилди. У ўта кучли “вариллай” бошлади. Каниза озгина мункди, чарм қайишлар кўксига ботди.

— Ана, ерга ҳам тушдик, — деди Мансур.

Самолёт узок юриб тўхтади. Одамлар қўзволди. Навбат билан туша бошладилар. Мансур Канизани маҳкам кучганча, самолётдан тушириб, одамлар қираётган автобусга чиқинди. Одам тўлғач, юрган ғалати автобус узун улкан бино қаршисида тўхтади. Ёруғ залга кирдилар. Қираверишда ҳар хил ёзувлар кўтариб олган одамлар ичидан биттаси дархол улар томон ошиқди, Мансур билан қучоқлашиб кетишди.

— Ты как, Саня, один что ли? — деди Мансур.

— Как я одинь, целая армада здесь. Пошли, — у нариги залга бошлади. У ерда бир тўп хотину эркаклар турарди. Одам кўп. Атроф тўла буфет.

— О-о! — деди ҳаммалари бирдан. — Вот наш уважаемый господин Мансур!

Тўрт шампан бирданига тўлиб тошди. Ичдилар. Каниза зўрға бир хўплади. Эркаклар қучоқлаша кетдилар. Аёллар Мансур билан ўпишиб кўришдилар. Тўпдаги эрқагу аёллар ёшлар эмасди. Мансурдан ёши улугроғи ҳам бор эди, аммо барчаси қимматбаҳо усти-бошлар қийган, ўта қувнок одамлар эди. Ҳатто битта ёши улугроқ эркак: “Каниза, твоему приезду” деб бутун шампанскийни ерга тўкди. Мансур ўзида йўқ хурсанд эди. Унинг кўзи ёнар, бир залга, бир дўстларига, бир Канизага боқарди. Улар Мансур билан гапга тушиб кетишди. Каниза биронта гапни укмади, нима қилишини билмай атрофга аланглади. Бу залда, умуман, нариги қатта бинода ҳам ўзбеклар кўп эди. Улар бир-бирига бақиринишар, ўзбекчалаб сўқинишар, юклари кўп, у ёқдан-бу ёққа ўтгандан кўпи йўқ эди. Мансурлар чакчаклашганча туравердилар. Ҳалиги Саня йўқолиб қолиб, анчадан сўнг қовунларни кўғариб келди. Ҳеч қим қовунларга қайри-

либ ҳам қарамади. Шундан сўнг ҳамма ташқари юрди. Каттакон бинонинг бир томонига ўтдилар. Уч-тўрт қора, узун машиналарга ўтирдилар. Саня деган Қанизалар ўтирган машинага жойлашди. Машиналар бирин-кетин силжий бошлади. Бир ёшроқ хогин орқадан югуриб келди-да: "Саня, Сань..." деганча машинага чиқиб олди.

Хаво совуқ эди. Ҳамма ёқни калин қор босгани йўлда билинди. Қанизанинг муз қотган оёқлари иссиқ машинада ҳам совқотарди. У Мансурнинг пинжига тикилди.

— Чо, твоя, да? — деди машинага охирида чиқиб, Мансурнинг ёнига ўтирган ёшроқ аёл.

— Да, — деди Мансур.

— А, где Нозимка? А, понятно. Правильно. Надо жить! — деди у ва олдинда ўтирган Саняга: — А когда ты заведёшь? — деди.

— Давайте, лучше шампанского, — деди Саня унга парво қилмай, қаердан олди, шампан очди.

— Саня, Сань, — деди Мансур, — куда мы сейчас?

— Куда хочешь. Хочешь Богам?

— Нет, правда, куда?

— Лучше, по моему, на дачу...

— Нет, видишь ли, моя впервые в Москве. Давай лучше...

— Слово нет... Пойдёт, Ясинова?

— Конечно...

— А то, новые есть...

— Нет, лучше там.

— Поверни на Рязанку, через луг, — деди Саня хайдовчига. Машина сирғалиб бурилди.

Улар кўп қаватли уйлар олдида тўхташди.

— Вот ключь, — деди Саня. — Ты остальное сам знаешь. И тут все устроено.

— Хорошо.

— До завтра.

— Бывай.

Иккови лифтда ўн бешинчи этажга кўтарилишди. Мансур 219-эшикни очди. Қаниза уйни кўриб, оғзи ланг очилиб қолди. Уйда ҳеч ким йўқ эди. Ҳамма ясагниелиф хоналарга кириб чиққан Қаниза Мансурнинг бўйнига осилди.

— Маза қиламиз, — деди Мансур.

Улар ечиниб, кийим алмаштирдилар. Ҳар бир хонада ажабтовур шиппаклар турарди. Мансур Қанизани

ошхонага бошлаб кирди, музлатгични очди, унинг ичида егулик нарсалар, эшиги ортида эса катор ичимликлар терилган.

— Каниза, — деди хушбахт Мансур, — ювиниб ола-сизми?

— Эрталаб чўмилдим-ку, — деди эриниб Каниза.

— Майли, мен ҳозир сосиска қайнатаман.

Улар телевизор кўриб, маза қилиб ўтирдилар. Мансур озгина коньяк ичди. Каниза ичгани кўнмади. У ҳадеб дераза олдига борар, ташқарига, минглаб-миллионлаб ёник деразалар, чирокларга тикиларди. Ҳозир шу туришда бу тушимми, ўнгимми, дея ишонмасди. Бу бахт қаёқдан, осмондан туша колди? Мансур қаёқда эди-ю, Москва қаёқда эди? Худо бераман деса, ҳеч гап эмас экан-да? Ортидан Мансур келиб, маҳкам кучди...

Каниза ваннахона, ошхона ва коридорни томоша қиларкан, тозалигию ялтираб турганига тан берарди. Уй ичини бир айланиб келиб, Мансурнинг ёнига чўзилди. Мансур қотиб ухларди. Канизанинг уйқуси келмайди. “Наҳот, Москвада турган бўлса?” Етти ухлаб тушига кирмаган жойлар. “Москва, тўрт хонали жихозланган квартира!” Буларнинг ҳаммаси тушга ўхшарди. Ҳаётида кўрмаган меҳрибон одамлар... Мансурни Каниза билан министрдек кутиб олишди. “Шунча одам чикибди-я, кутиб олишга... Мансурнинг акаси зўр одам экан-да?.. Москва-я, Москва. Ҳалиги Нозима делими? Демак, у канчиқ ҳам бу ерларда бўлган экан-да?..”

У ўрнидан турди. Яна дераза олдига борди. Бепоен Москва, чарақлаган чироклар кўз олдида ястаниб ётарди, уларга беихтиёр тикилиб, кўзлари қамашаётганди. Эртага яна не хушбахт воқеалар кутиб турган бўлса... Мансур акаси эртага магазинларни айлантиради... Нималар олиб бераркин?.. Бегона жойлигигами, Канизанинг негадир уйқуси келмас, кечаси билан юриб чиқди. Эрталаб Мансур уйғонганда, у баробар турди. Танаси беғубор, кучи жойида эди. Мансур ювиниб чикиб, у тайёрлаган ковордоқ тухум, қайнатилган сосискага иштаха билан интилганда, телефон жиринглади.

— Привет Сань, — деди Мансур. — В три? Видишь ли, мой паре нужно сходить в дамский салон... Да. Сегодня же. Тогда закажи. В час? Хорошо, ладно, — у гўшакни қўйди ва Канизага: — Москвада дамский салонга уч кун олдин навбат олиш керак экан, — деди.

— Нимага? — сўради Каниза.

— Сочингизни тўғрилаб, пардоз-андоз қилишга... — тушунтирди у.

Каниза индамади. Бироздан сўнг:

— Магазинлар роса кўндир-а? — деди.

Мансур кўлини томоғига олиб бориб, “Вот так” деди. Каниза мамнун бўлди. Соат ўнда кийиниб, жўнатилган машинада айлангани йўл олдилар. Мансур Канизани катта савдо марказига олиб кирди. Роса айландилар. Каниза нимани ушласа олгиси келарди. Мансур шошилмасликни, хали бундан зўр нарсалар борлигини, анови хотинлар кўриб-билиб, олиб беришларини қанча уқтирмасин, у анча харидлар қилди.

Мансур иккови юкларни олиб кетишди ва тез қайтишди. Келишилган жойда Вера Васильевна Канизани салонга бошлаб кетди. Мансур оёқлари оғрир, ўтиргиси келарди, у чап томонга, ҳар ер-ҳар ерга думалок, пастак столлар ва кенг сийқ диван, креслолар қўйиб жиҳозланган жойга ўтди. Тезда жойларнинг бирига чўкди. Шу заҳоти етиб келган киз унинг олдига стаканларда уч хил шарбат қўйди.

— Благодарью, — деди Мансур.

— Что прикажете?

— Пока спасибо, — жавоб қилди Мансур, шарбатдан қуяркан.

Ўтирган жойида Мансурни шундай уйқу олдики, уч-тўрт қиска муддат кўзи кетиб қолди. Чамаси бир соат ортиқ вақт ўтди. Рўпарада Вера Васильевна билан Каниза пайдо бўлди. Каниза сира аввалги Канизага ўхшамас, сочи оддий ва шу қадар ёпишиб тушган эдики, киноактрисалардан мутлақо қолишмасди. Энди устидаги кийимлар аниқ ярашмаётган эди. Вера Васильевна уларни кийимлар салонига бошлади. Охири Канизани кийинтириб бўлиб:

— Смотри, Мансур, разве она та? — деди Мансурга кўз қисиб. — Ничтяк твой вкус, — деди ва соатига қараб: — Уже пора, нас в ресторане ждут, — деганча тез юра бошлади.

Мансур унга эргашди, Каниза эса тисариларди.

— Мансур ака, яна магазинга кириб болларга ҳам... — деди у охири.

— Оламиз, оламиз. Фақат бугун эмас. Эртага бўшимиз, ҳамма нарсани оламиз. Ҳозир кутишяпти, бизни меҳмон

килишмоқчи, тез-тез юринг, — тушунтирди Мансур. — Хали шуба ҳам олишимиз керак.

Улар ажойиб тилла рангли столлар, суянчиғи новча креслолар терилган жуда кенг ресторанга кирдилар. Кўп жойларда асосан иккитадан жуфтлар ўтиришарди.

— В малый зал, одиночку, — деди Вера Васильевна, истикболларига пешвоз чиққан ажойиб кийимли йигитга.

— Прощу, — деди йигит бир эшикка етишгач, уни мулозамат билан очиб.

Ичкарида ярим ёй, янада тиллоранг стол атрофида ўн уч-ўн тўрт чамаси эркак ва аёллар ўтиришарди. Улардан баозиларини Каниза таниди, кеча аэропортда кўрганлари.

— Вот, наконец наши уважаемые гости из Узбекистана, — деди улардан бири ўрнидан шартта туриб.

Хамма тура бошлади, яна шампанскийлар очилди. Бошкача кийинган иккита новча йигитларнинг қўли-қўлига тегмасди. Мансур Канизани ёнига олиб, хар бир нарсани кўрсатиб, тушунтириб ўтирди. Аввалига у ниҳоятда тортинди, кейин хамма ўзи билан ўзи бўлиб кетди. Мансур улар билан баробар кадах кўтарар, сухбатга кўшиллар, Канизани ҳам унутмасди. Каниза сувлардан ичиб, овқатланиб ўтирар экан, аёлларни кузатар, уларнинг эркинлиги, шаддод ва шўхлигига махлиё бўларди. Ўзининг кийимига қараб, уларники билан солиштирар, ўзиники зўр эди. Улар ғалати кийинган, шимлари олабула, кофта ўрнига чарм бир балолар кийиб олишганди.

Ўтириш қизигандан-қизиди. Мансур ҳам кайф килиб қолди. “Ўчиб қолмаса эди, ишқилиб, мен ўрисчани билмайман” ўйлади у ва “озроқ ичинг” дея Мансурни туртди. Шу топда Мансур ҳеч нарсани укадиган эмасди. Мусиқа янгради, роса ўйинга тушишди, Мансур ҳам ўйин тушавериб терлаб кетди. Ўрислардан бири Канизага тинчлик бермасди, унинг елкасидан ушлар, ўзига қартиб ўтказар, ўйинга тортар, у маҳкам креслога ёнишиб олганди. Охири хира бу одам уни тинч қўйди. Ароқ тўла бокални баланд кўтарди ва овози борича:

— Веселитесь, зал куплен до утра! — дея кичкирди, қўлидагини оғзи ёнларидан тўкиб симира бошлади.

Хамма ўзи билан ўзи бўлиб, баъзилар кўринмай қолгач, Вера Васильевна Мансур билан Канизани олиб кетди. Машинада боришар экан, Мансур хали Канизага

осилиб ўпар, хали рулдаги Вера Васильевнага осиларди. Каниза нима қилишини билмас, уни тортқиларди, холос. Охири Мансур тинчиди. Машина қор бўронини ёриб борар, ойнасини зўрға артиб улгурар, ундан-бунга сури-либ, тўғриланиб, баъзан йўл четидаги ўркач-ўркач қор уюмларига урилар, Вера эса рулни чаққонлик билан бош-қарарди. Жуда узок юришди. Кенгликлар, ўрмонлар орғда қолди ва ниҳоят симтўсиқ ортига келиб машина тўхтади. Будқадан қалин кийимли, телпақли, орқасига милтиқ осган киши чиқиб, машинанинг рўпарасига кел-ди, бироз қараб турди, Вера чирокни ўчириб, ёндирган эди, халиги одам машинанинг олдига энгашиб, номерини кўриш учун қўли билан қорларни коқди, кейин симтўр дарвозани очди. Вера машинани бироз хайдаб, ергача қанишган уч бурчак том ёнига олиб келди. Каниза Ман-сурни зўрға турғизди. Улар Веранинг ортидан халиги том ичига кирдилар. Вера чирокни ёққан эди, уйнинг ичи ниҳоятда шином, кечаги уйдан қолинмаслиги аён бўлди. Айникса, ичкари хонанинг иссиқлигини айтмай-сизми? Мансурни ечинтириб ётқиздилар. Вера бир муд-дат у хона-бу хонага кириб, тимирскиланиб юрди. Кани-за Мансурнинг ёнига кириб, ўраниб олди. Унинг пишил-лаб, бўғилиб отаётган хуррагини анча пайтгача эшитиб ётди, кейин ухлаб қолди.

Мансур эртаси кечгача ўзига келмади, инқиллаб, фа-қат сув ичиб ётди. Машина ҳам, Вера ҳам кўринмасди. Каниза роса зерикди. Мансур ётгани-ётган, ташқари тизза бўйи қор. Хеч ким йўқ. Чор тараф қор қопланган кен-лик. Бу ёққа нега келишди, Каниза тушунмасди. Ўша кеча тушган уйлари қандай яхши эди. Ҳаммасқ уй, одам, телевизор.

Бу ерда ҳам телевизор бор, уни қандоқ кўйишни Каниза билмади. Ётаверадими, энди Мансур? Бир-икки уни тортқилаб уйғотишга ҳаракат қилди, аммо бефойда. У “и-и-и-их” деганича яна у томонига ағдарилади, ин-қиллаб-инқиллаб тинчиб қолади. Каниза зерикканидан уйнинг хоналарини бир-бир айланиб чиқди, ҳар бир нарсани қўлига олиб кўрди. Қорни очиб музлатгичдан қолбаса олди, кесиб еди. Чой кўйгиси ҳам келмади. Гази ҳам ғалати экан. Ивирсиб юрар экан, кечаги магазин-лар, нарсалар ҳеч хаёлидан кўчмасди. “Бу ерда сасиб ётгунча ўша ёқларга бориб, айланишганда қандоқ яхши эди”.

Девордаги соат 1 дан ўтган, Мансур мик этмай ётибди. Каниза ҳам ухлаб қолди.

Тарақ-туруқдан уйғонишганда, хоналарда одамлар юришарди, аёл-эркакларнинг овози келарди:

— Мансур, сколько можно спать?

— Голова ломиться, — деди Мансур инграб.

— Вот, держи “Клинское”.

— Хорошо, — Мансур халатини кийди.

Каниза кийиниб чиққанда Мансур, яна иккита аёл ва бир эркак пиво ичиб ўтиришарди. Мансур Канизани ёнига чақирди. У келиб ўтирган эди, елкасидан кучди, оғзига пиво шишасини тутди.

— Э-э, боринг-е, — жеркиди Каниза.

— Шундай яхши нарсани билмайди-я, — деди Мансур калласини ликиллайтиб.

— Шу ерда ўтираверамизми?

— Ие, нима қиламиз бўлмаса?

— Нима қиламиз эмиш...

— Тўғри-да, нима қиламиз? Дам олгани келган бўлсак...

— Во-ой, бу одамни қаранглар. Ичсангиз безбет бўлиб олар экансиз... Мен шунга кепманми?

“Нимага келдинг бўлмаса? — деб юборай деди Мансур, аммо ўзини тутди. — Хе, ўргилдим сендан”. Каниза туриб, ичкари кириб кетди.

— Давай в баню! — деди Саня.

Қалин кийинишиб, ташқари чиқдилар. Анчадан кейин тумсайиб ўтирган Каниза ташқаридан бақирик ва кулгу эшитди. Дераза ёнига борди. “Вой, ўлай” деди у яланғоч корга юмалаб, ховур чиқаётган эшикка кочиб кириб кетаётган Мансур билан Саняни кўриб. “Бетиям йўқ буларни”. Бошқа хонадан ковурилаётган гўштнинг ширин хиди анкиди.

Беш киши жамулжам дастурхонга ўтирганларида, Мансур қип-кизариб ўзига келиб қолган эди. Яхши, Мансур оз ичди, хўнлаб-хўнлаб ўтирди холос. Товада келтирилган гўштни қирқиб-қирқиб, тарелкаларга солиб бердилар. Гўшт шундай мазали эдики, оғизга солиш билан гўё эриб, ширин қайлага айланаётганди.

— Қандай пиширди экан-а, бундай қилиб? — деди Каниза.

— Бу махсус тайёрланган кийикнинг гўшти, — тунтирди Мансур.

Мани биринчи ейишим.

Негадир Мансур Канизага илгаригидек муомала қилмас, ўзини Каниза бу ерда йўқдек тутарди. Ё чиндан унинг муносабати ўзгарган, ёки Канизага шундай туюлаётганди. Каниза бир-икки аразлагандек бўлди, у эса мутлақо ахамият қилмас, бемалол, унга эътиборсиз ёнидаги одам билан гаплашиб ўтирарди.

Улар ичдилар. яна гўшт тамадди қилишди. Икки хотин сумка ва сочикларини олишиб, ташқари чиқиб кетишди. Сухбат бироз узилганини сезган Каниза вақтдан фойдаланиб:

— Бугун ҳам шу ерда қоламизми? — дея сўради Мансурдан.

— Ҳа, нима қилайлик? — деди Мансур.

— Мунча? Нима қилдим сизга? — Каниза шартта ўрнидан туриб ичкари кириб кетди ва йиғламсираб, дараза олдига борди, иккала хотин қалин қорни кечиб эркаклар кириб чиққан эшикка кириб кетишди.

Каниза Мансурга ўз таъсирини ўтказиш тўғрисида узок ўйлади, роса тайёргарлик кўрди, аммо бахтга қарши яна одам кўпайиб, Мансур саҳар тонг отгунга қадар улардан бўшамасди. Каниза учун кейинги пайтдаги энг зерикарли тун шу бўлди. У ўзини овутиш учун кийим-бошлари, харид қилган нарсалари, кишлоқдагиларга олинажак совға-саломлар ҳақида ўзини мажбурлаб ўйласа ҳам бўлмади. “Бу эркаклар шу-да” деди у ўзига-ўзи. Ётди, турди. Нариги хонадан гангур-гунгур кулгу овозлари эшитилар, алламбалоларни шарақлатиб ўйнашар эдилар. Баъзан аёллар қийкириб, хандон отиб куларди. Мансурнинг дами ўчиб кетди. Каниза ўзича араз қилиб, лабини чўччайтириб, Мансур билан уришиб ётар, турар, хонада у ёқдан-бу ёққа юрарди. Охири чарчади. Уларнинг ёнига чиққиси келмади. Яхшилаб ўраниб, яна ётиб олди. Юраги сиқилар экан, бирдан ички овоз: “Ўзингни билсангчи, уни алдаб-сулдаб йўлга сол, роса нарса ол-дир, тентак, ундан хафа бўлганинг кимга фойда, кимга зарар? Лўли аразласа, халтасига зиён...” деди. Турли режалар тузиб ухлаб қолди.

Уйғонганда ёнида Мансур йўқ эди. Анови ўрисларнинг биронтаси билан ётибдими, деб юраги типирчилаб қолди. Халатини кийиб, улар ўтирган хонага кирди, Мансур шўрлик қийшайганча диванда ухлаб ётибди. Бошқа ҳеч ким йўқ. Нима бало, бу одам араз қияптими, ё

бирон нарсага аччиғи чикиб қолдими, ҳар қалай Канизага шундай туюлаётганди. Каниза уни уйғотиб, қўярдақўймай жойига олиб кириб ётқизди.

Москва сафари ҳам охирлади. Сўнги тунни биринчи келган кунлари тушган жойларида ўтказдилар. Мансур Дубровкадан Каниза учун ҳам ва ҳалиги буюртма учун ҳам лама шубалар олди. Канизага яна дублёнка ҳам олиб берди. Хуллас, Каниза ўз истак-аъмоли нимани кўтарса олдирди — уйидагиларгача совға-саломлар, болаларига кийимлар жамлади, егулик нарсалар ҳам қолмади, оёғига олган кийимларни кўрмайсизми? Фақат шуба иккита олинганига дили ғаш бўлди-ю, ўзининг оргиқчадан оргиқча ҳашамлари бунга гина-кудурат очишга йўл бермади. “Ўлиб кетсин” деб қўя қолди.

Бунча нарсалар билан оёқларини судрашиб, маконларига кириб келганларида, окшом чўккан, тунги Москванинг безовта ҳаёти бошланган эди. Мансур озгина егулик тановул қилди-ю, тез ухлаб қолди. Каниза бир пайтгача нарсаларни бирма-бир ёзиб, тахлаб, томоша қилиб ўтирди. Яна нима кераклиги ҳақида роса ўйланди, аммо топа олмади. Бу аёл кишининг ҳаётидаги биринчи ҳайратомуз воқеа бўлса ажаб эмас. Кўзи илиниб қолаётган чоғда ҳам ёзиғлиқ туғуни қаршисида ўтирарди.

Эртаси соат ўнда Шереметево аэропортида бўлдилар. Мансурнинг барча эркагу аёл дўстлари келдилар. Уларнинг кўпчилигида коробка ва чиройли халтачалар бор эди. Булар совға экан, Мансур билан Каниза уларни олишар экан, Мансур барчалари билан қучоқлашиб, ўпишиб ҳайрланди, ёзда меҳмонга кутишини айтди, яна шампанларни очишиб ичишгандан сўнг, машиналарига ўтириб кетдилар, фақат Саня билан хотини меҳмонларни охиригача кузатгани қолди.

XX

Мансур машинага ўтириб кетгач, Нозима яна ёлғиз қолди. Худди ўйлаган гаплари юз берди. Мансур бундай қилишни, орани бир мунча очик ҳал этишга уринишни у биларди. Ахир, индамай, уйга келмай юравермайди-ку. Ора-сира келиб, бирор кун бу ерда турса керак, деган ўйи ҳам йўқ эмасди. Бугунги гап-сўздан аён бўлдики, энди келмайди, келса ҳам баъзан, ўзини хотиржам этиш учун ров келиб кетади. Агар бирон воқеа-ҳодиса юз бермаса, энди унинг бу ерда турмаслиги аниқ.

Шундай ўйлар билан кеч тушган сайин Нозиманинг юраги сиқилар, ошхонага келтирилган харажат шундок турибди, кириб саранжомлашга ҳам хуши келмас, тиззасини кучганча каравотида ўтирарди.

Наби Мусаевич ҳам деярли телефон қилмай қўйди. У бу ердаги ахволни билмас, ҳар ҳолда анави “наҳалка” кетиб, тинчиб қолишди-ю, деган ўй билан хотиржам юргандир. Бечорага ҳам қийин. Нозимадек якка-ёлғиз. Аммо унинг шароити бошқа, ўзи кексариб қолди, қолаверса, хотини ўлиб, шароит тақозосига кўра бева қолган, унинг бевалиги муаммоли эмас, ўйланиб сиқиладиган жойи йўқ. Фақат иссиқ-совуқдан қийналади. Нозима ўз бошига шўрва тўкиб, шифохонада ётиб, ундан хабар олиш, уйини йиғиштириш, кўнгли тусаган овқатини етказиб бериш вазифаларини бажара олмай қолди. Бир нави ўзи эплаб яшаётгандир...

Кайнисинглиси ўзи билан ўзи овора. Овсини отдан тушмайди, майда-чуйда гапларга этак ҳам қокмайди. Шуниси ҳам яхши. Ҳозир Нозима ҳеч кимни кўргиси ҳам, гаплашгиси ҳам йўқ. Яхши, маҳалла ҳам тинч, биров билан бировнинг ҳеч иши йўқ, ўлсангина аралашади, бошқа пайтда ҳамма ўз уйига бикинган. Бекордан беҳуда кирди-чикди, висир-висир гап бегона.

Энди фақат ишга қайтиш керак. Уйда намоз ўқиб, кун ўтказиш бир нави, аммо одамлар, мактаб, кўча-кўй ҳам одамнинг тафтини олади, ишдан кейин чарчаб келади, вақт тез ўтади. Мактабда анча ишларни қилиш мумкин. Аввал қила олмаган ишларини амалга ошириши, тарихга қизиқувчи болалар билан қолиб кетган тарих музейини жиҳозлаши, кружок ташкил қилиб, тестлар тузиб, ўзини овутиши мумкин. Фақат ўша талтанг директори бироз муаммо, чиройли-чиройли аёлларни хонасига чақириб олиб, кўп вақт ўтказади. Завуч яхши хотин. Сал пулга ўчроғу, йўлга солса бўлади. Ҳозир мактабда ўқитувчи ҳам ошиб-тошиб ётгани йўқ. Тарихдан дарс бордир, бўлмаса, ўша кружок, музейни юргизиб, репититорлик қилиб туради. Шифохонага кўргани боришганда, мактабга қачон қайтасиз, дейишди-ку, эртага хабар олса бўлар экан...

Ҳозир қўлида бир сўм пул йўқ. Пул, қанча хоҳласа, сейфда турибди, Мансур ҳам ишора қилди, калит жойида осифлик. Кўнглида бу пул ўзиники эмас. Йўқ, у Мансурга аччиқ қилаётгани йўқ. Гап шундаки, бу пулни у

топмаган. Ундан олиб ишлатганда ҳам биров бир нарса демайди, аммо Нозима негадир шу пулга ё теккиси йўк, ё хазар қилади... Кечаги кун бу ердан умуман чиқиб кетишни кўзлаганда ҳам, бир қатор кийимю, ул-бул майда-чуйдасини олишни ўйлади, холос. Нима қилсин, у шундай бўлса?

Туриб, ёзиғлик турган жойнамознинг устига келди, намозга ўтирди. Намоз ичида ҳам хаёли пароканда бўлаверди, ўй-хаёлларни қанча хайдашга уринмасин, улар чор-атрофдан хира пашшалардек ёпишар, чақиб қонини сўрарди. Барибир, нисон рухияти тўфонга учраганда, намоз ҳам таскин бўлолмас экан. Ё Нозима шундайдир. Ахир, қанча-қанча одамлар тарки дунё қилганлар... Улар балки бошқа одамлардир... Улуғ одамлардир... Нозима зўрға намозини тугатди, жойнамоз устида узок ўтириб қолди. Номард Мансур! Илгарироқ шу ишни қилганида, бунчалар азоб-укубат бўлмас эди. Ҳали қирққа кирмай, ўттиз олти ёшда бевалик, ёлғизлик тамғасини босиб кетсанг. Ундан кўра ўлдириб кетсанг, ё ўлиб кетсанг афзал эмасмиди? Энди бу тўрт деворга қараб ўтиравериш... Нақ ёрилиб кетади-ю...

Нозима ўйлаб кўрмаган нарсаси қолмади. На телевизор, на китоб, на биронта дугонасига телефон қилиш, на альбом варақлаш, ҳеч нарса унга бақор келиб, дардига малҳам бўлишга арзимас эди. Икки-уч соат бу фикр, ўй-хаёл олови ичида қоврилиб, охири бир овунчоқ топди — ширин хотиралар. Баъзан дилғир юрган оловли ёшлик чоғида нега Мансурга учради? Ўша нозиккина қизча бўлиб тоғасиникида бўй чўзган дамларда тоғаваччасига, оғирқарвон, ёқимсиз жиян-акасига қараб, новча, келишган, кўзлари анавиникидай бузоққўз бўлмай, ақлли олифта йигитга хаёлан ошуфта бўлган онларида, кейинчалик у ер-бу ерига бўжамалар тошиб, хаёлидан турли ўзи ясаган йигитлар жой олганди, биронта ўшанақаси учраганда, хаёти бошқача бўлармиди, деб ўйлаб кетди. У ўйлар қайиғида сузаркан, қайиғини янада ширин, лаззатли, ўйноқи шамоллар учирди. У бенаво, бесас, номаълум уфқларга учар, кўнгли аллақандай кўтарилар: "Мен ҳам одамман. Мен ҳам аёлман, дарров менга бир нарса қилибдими?" деяр, яқингинасида халоскор, ҳозирги тушган дўзахидан олиб чиқадиған, унга фарахбахш ҳаёт ваъда қилаётган номаълум, ўзидан тўрт-беш ёш катта йигит мана мен деб қўлини чўзаётганга, уни бағрига тортаётганга ўхшарди...

У уйғонганда, аллақачон тонг отиб қолибди. Бунчалик қотиб ухлаш хаёлига ҳам келмаган эди. Кўрган тушларини эслашга уринди, танасида йиғилган куч эса уни ётишга қўймади. Хозир у тетик, хамма нарсага кодир, кайфияти кўтаринки. Бет-қўлини ювди, калин халатини кийиб, ташқари чиқди. Водийнинг киш хавоси мусаффо эди, Нозима тўйиб-тўйиб нафас оларкан, қўнгли яйради. Чамаси уни кўриб, катакда ит ҳам яйраётган эди. Ит олд оёқларига таяниб керишди, сохибаси билан саломлашган бўлди.

— Биз ёлғиз эмасмиз-а, Чака? — деди Нозима. — Хозир овқатингни олиб чиқаман.

Ит миннатдор вингиллади. Нозима шкафдан икки пачка “Pedegree” олди, уларни очиб, ташқари чиқди-да, Чаканинг ялоғига тўкди, ошхонага қайтиб, ксчадан буён турган халта ва пакетларни бўшата бошлади. Чой қўйди, нонушта қилди. Ошхонани тартибга келтирди, фингиллаб, иш қилаётганига ўзи ҳам хайрон. Бу ердаги юмушларни тинчитиб, хонасидан калитни олди, катта уй томон юрди. Чака лабини ялаб ётибди. Кўзларининг ёни ёшланиб, намланганини кўриб:

— Йиғлама, вафодорим, — деди у меҳри товланиб, — сени куёвинг бевафо бўлсаям, сен бориб тураверасан, сени у кутади... Бизда эса, карагин, бу кенг дунё икки паканага торлик қилибди.

Катта уйни бир айланиб чиккан Нозима хоналарни тозалашга киришиб кетди. Вактни туш қилди. Телевизорнинг овозини баланд қилиб қўйди. Мансурнинг нарсаларини кўздан нари қилди. У тинмай артиш, қоқип ишлари билан машғул бўлар, бир хонанинг ўзи канча вақт оластганди. Бугун бориб, кайнотасининг уйини ҳам саранжом-сарипта қилиб келишни режалаштириб қўйди. Гидамлар устидан, аввал шиплар, хона бурчаклари, диван, креслолар ортидан чангсўргични юргизди, айрим чанг-чунгларни супургида олди. Тимирскиланиб юриб, Мансур икковининг йиртилган суратини гидам тагидан топиб олди. Албатта, қирғийлар кўп жойда қаптар бўлмайди. Фақат шунда у яна талвасага тушди. Мансур билан манжалақини роса сўкди, бироқ тез ўзини ўнглаб олди. “Ўзи ҳеч ким билан суратга тушиш керак эмас экан” ўйлади у.

Уй йиғиштириб охири чарчади. “Бўлди, бас” деди у, диванга чўзилиб, телевизор томоша қилди, маза қилиб

“Рамайна” кўрди. Бу фильмнинг фалсафий гапларига тан берарди. Качон кўйишса, колдирмай кўрарди. “Ошин” билан шу фильмга гап йўк. “Ошин”да қизни зўр танлаб кўйган, биронта сунъий харакат, сахна йўғ-а?

Рамайна тугагач, мактабга, завучга телефон килди. “Э-э, келинг, эртагаёқ келинг, дарс тўла” деди у. Нозима яна хурсанд бўлди. Салиманикига телефон килди. У энди бозордан келиб, чой ичиб ўтирган экан, “чикинг чучвара киламиз” деди унга. Салима тез чиқди. Ошхонада супра ёзишиб, чучварага уннашди.

— Киш бўлсаям, куёш чикиб турса, кўнглинг яйрайди, — деди Нозима ошхамир оларкан.

— Куёшга нима етсин. Нозимахон, бирам очилиб, илгаригидан ҳам чиройли бўп кетисиз, туф-туф, кўз тегмасин, келдими?

— Келди, кетди.

— Бирон кун қолмадимми?

— Қолиб нима қилади?

— Вой ўлгур-сй, ўшанга ёпишиб олибди-я. Қорахон, ширин бўлмай ўлсин, — хи-хилади Салима.

— Нима дейсиз энди, шундай бўлгандан кейин, бу одам.

— Шунга айтаман-да. Мансуржонингиз ҳам одам-одам эмас экан. Шундок хотини туриб... Амал килди-да, у хотин.

— Килса қилиб ўлсин, менга барибир энди.

— Шу-да. Иккови бир гўр бўлиб ўлмайдимми? Кунингиз ўтмай қолармиди? Хали ўн гулингиздан бир гулингиз очилгани йўк. Парво килманг.

— Нега парво киламан, эрдан қолганлар ўлиб қолятимми?

— Рост-да. Мана, мен, ўн йилдан ошди. Эрим ўлган кунлари мен ҳам ўламан, деб ўйлаган эдим. Ўзи-чи, эрсиз яхши. Ўрганиб кетганингиздан кейин, биласиз...

Икковлон дарров чучвара тугдилар.

— Жуда пазандасиз-да, Нозимахон, — деди Салима.

— Мансурга қорахон кишлоқини овқати татияштимикин?

— Қаёқдан билай? — деди Нозима ва қозонга чучвара ташлади. — Салима опа, мева-чевалардан арчиб енг, янги.

— Мансур опкелдими? — битта покни олди Салима.

— Менга хозирча бошка ким обкеларди? — деди Нозима ва дастурхондаги нонни ушатди, чой дамлашга тутинди.

— Сиздек гул ерда қолмайди хали...

Нозима чучвара сузди.

— Вой, бирам мазза бўптики, — тотинди Салима.

— Дадам яхши кўради.

— Оборасизми?

— Ҳа.

— У ҳам шуничун меҳрибонда сизга.

— Анчадан буён у кишидан ҳам хабар ололмадим.

— Майли, савоб бўлади.

Овқатланиб бўлишгач, Нозима Салимага қизи учун чучвара қўйиб, мева-чева билан берди. Даласига чучварани алохида, қайласини алохида қўйиб тугди, Салима иккови ташқарига бирга юришди.

Нозима етиб келганда, Наби Мусаевич столда мук тушиб ёзиб ўтирган экан.

— Э-э келинг, келинг, — деди у хурсанд.

Нозима чучварани таёрлади, дастурхон ёзиб, қайно-тасини ўтказди. Наби Мусаевич миннатдор овқатланди. Уй бесаранжом, намату поллар чанг бўлиб кетганди. Нозима энг шимариб хаш-паш дегунча хамма ишни ўриш-латди. Наби Мусаевич гапга тутмасин, яна сўроқ-саволга тутилмай деган Нозима, кетишга чоғланган эди у:

— Нозима, тарихчисиз, бу ёққа келинг-да, — деб қолди.

— Уфф, яна маъруза бўлади шекилли, — пичирлади Нозима ва Наби Мусаевич ёзиб ўтирган хонага кирди.

— Битта мақола ёздим, биласизми нима хақида? — деди у кўзойнагини тақиб.

“Оббо, энди мақоласини бошдан оёқ ўқимаса эди” Нозима атай ўтирмади.

— Бизнингча, милоддан олдинги иккинчи минг йиллик бошларида Волга дарёсининг ўнг ва сўл томонларида чорвачилик ва овчилик билан шуғулланган Скиф қабилалари яшаган. Улар кўпинча, очарчилигу табиий офатлар (қурғокчилик, юкумли касалликлар ва ҳок.)лардан қочиб ўзларини жанубга, иклими юмшоқ бўлган худудларга урганлар.

— Бизнинг фикримизча, — уқтирди Наби Мусаевич, — Волга дарёсининг ғарбида жойлашган қабилалар эра-миздан олдинги иккинчи минг йилликнинг иккинчи ярмида ғарбга қараб силжиган. Тарихий манбаларда бу қабилалар эра-миздан олдинги XII асрларда қадимги Греция ерларига шимолдан (дорий қабилалар номи билан

маълум) босиб кира бошлаган. Волга дарёсининг қуйи қисми ва шимолий Кавказнинг чўл зоналаридаги бу қабилалар эрамиздан олдинги иккинчи минг йилликнинг ярмида Дарбанд йўли орқали Кавказ ортига ва ундан Эроннинг жануби-ғарбий сарҳадларига юриш қилиб, Элам давлати худудларини босиб олиб ўтроқлаша бошлаганлар. Худди ана шу давраларда Волганинг шарқий соҳилларидан Жанубий Урал билан Каспий денгизи оралиғи бўйлаб, бизнингча, Иртишгача бўлган худудларда Айра (Орий) қабилалар иттифоқи истикомат қилинган. Бу қабилаларнинг бир қисми ҳам эрамиздан олдин иккинчи минг йилликнинг иккинчи ярмида Орол ва Каспий денгизи оралиғи орқали жанубга қараб силжинган. Уларнинг бир қисми Эрон сарҳадларида қолиб, катта бир бўлағи Шимолий Ҳиндистон худудларига кириб борган.

Ана шу орий қабилаларининг баъзилари, Амударёнинг қуйи қисми Хоразм воҳаси худудларида, Орол денгизининг соҳиллари орқали Сирдарёнинг қуйилиш қисмидан ўтиб ўтроқлаша бошлаган. Хоразм воҳасида ўтроқлашган орий қабилаларининг иттифоқида ўз таъсир доирасига эга бўлган қабилалардан бири Спирاما уруғи бошчилик қилган қabila бўлиб, ўз атрофида орийларнинг бошқа қабилаларини тўплай олган бўлса керак.

Зардуштни етиштирган ўлка номи Арианем Войчах деб аталган. Бунинг маъноси — Орийлар яшайдиган маскан. Кейинчалик бу Ахамонийлар ёки парфияликлар тили — пахлавийча тилда “Хо-орий-замин” ёки “Хо-орий-зем” шаклида қўлланилган. Яъни Хо — улкан, катта, Орий — орий, зем — замин, ер, тупроқ, ўлка, маскан. Кўрдингизми, Нозимахон, — ўқишдан тўхтаб қўлини кўтариб, кўрсаткич бармоғини ўқ қилиб маъқуллади Наби Мусаевич, Нозима фурсат топиб диванга ўтириб олди. — Мана энди эшитинг, янги илмий фараз, яъни немисларнинг олий ирқи, русчасига “Ариец”, ўзбекчасига нима? “Орий”. Ана, немис халқи каердан бино бўлган. Вот, шонли тарих бизга қандок сабоқ беради. Авестони кавлаштира, унда гап кўн.

Энди, Ходаркатда сақланган муқаллас “Авесто” китобининг бир қисмини Искандардан асраб қолган қавм — парсларга келсак, уларнинг аждодлари ҳозир ҳам Ҳиндистоннинг Бомбей шаҳрида алоҳида маҳаллалар бўлиб яшайдилар. Баъзи манбаларда уларнинг сони 250 мингдан ошиқ дейилади. Улардан энг бадавлат ва маш-

хур кишилар чиққан. Масалан, Индра Ганди, ёки биз ўзбеклар жуда севадиган Раж Капур. У Ўзбекистонни ўзининг тарихий ватани деб, қайта-қайта таъкидлаганлиги ва бу ўлкага алоҳида меҳр қўйганлигини шу билан изоҳлаш мумкин. У хатто ўлганда ўлигини мусулмонча дафн этишларини васият қилган...

— Майли энди, браверинг, ҳаммаёқ тинчликми, ишқилиб?

— Вой дада-ей, тишиб-тинчимайсиз... — Нозима хайрлашиб йўлга тушди.

XXI

Мансур сафардан келиб бир кун дам олгач, ишга чиқди. Кеча кечқурун Москвадан олиб келган буюртма дахмасасини Иякка топширди. Каниза кишлоққа бориб-келишни маслаҳат қилган эди, бир кун сабр қилишини айтди. Яхши, Мансур нима деса кўнади. Беш кун Москвада юрган бўлса, бу ерда — на уйда, на ишхонада ҳеч қандай ташвишли иш юз бермабди. Қодирхўжа барча топшириқларни адо этган, шартнома тузилиб, пул ўтибди, нарсаларни ташишаётган экан. У юмушларни суриштириб, ҳар хил иш билан келувчиларни қабул қилиб ўтирган эди, акаси телефон қилди, ишхонада туришини тайинлади. Демак, биронта муҳим иш бор. Уйга телефон қилиб, тушликка боролмаслигини, кечгача ишхонада бўлишини айтди. Соат олтигача ишхонада ўтирди, Зокирдан дарак бўлмади. Дадасига телефон қилди, ҳол-аҳвол сўради. Унинг саволларига жавоб қилиб, ҳамма нарса жойида эканини айтиб кўнглини тинчитди.

— Нозима, кишининг кунида ҳадеб уч маҳал овқат ташмасин, ҳозир ҳаво совуқ, қолган овқатни ҳам иситиб ичавераман, — деди дадаси гапининг охирида.

— Хўп бўлади, дада, — жавоб қилди Мансур ва шундан сўнг уйига кетди.

Каниза уни кутиб ўтирарди. Келган кунiek уйга ёйиб ташлаган сепларини йиғиштириб қўйибди. Шу кунларда Канизаниннг кўнгли тез-тез айнийдиган бўлди. Бу Мансурга икки томонлама қаноат берарди — биринчидан, хомиладор бўлгани аниқ, иккинчидан, энди унга хушёр бўлиш керак. Ёлғиз қолдириб бўлмайди. Хуллас, ишлар ёмон эмас, кўнгил тинч. У яхши дам олди. Эрталаб ишга жўнашга ҳозирлик кўраётганда, уяли телефони жинринглади. Акаси зудлик билан ўн беш минут ичида ин-

ститут олдида бўлишини тайинлади. Мансур шошиб етиб борганда, Зокир уни сабрсизлик билан кутиб турарди. Мансур кўришар экан, Зокир киска-киска гаширди:

— Ўша ерга тайёргарлик қиласан. Бугун соат олтига меҳмонлар келади. Шефи билан ўзинг гаплаш. У ёғини у ўзи дўндиради. Фақат, расхонди сен қиласан. Бошқа жойларда ҳам тайёргарлик қилишлари мумкин, мен фақат ўша ерга бораман. Тушундингми?

— Ҳа.

— Савол борми?

— Йўқ.

Зокир жўнаб кетди. Демак, бу ёкка ўтади. Анави Ияк кимнингдир номини айтаётган эди-ку. Аниқ бўлмаганда Зокир бундай демасди. Ҳозир соат саккиз ярим, аввал ўша ёкка боргани маъқул. Бугун ишни йиғиштириш керак. Ўша ерда туради.

Айтилган ерга борди-да, шефни топди, ҳамма гапни гаплашди. Шеф тайёргарликни бошлаб юборди. Мансур кечгача ўша ерда ўтирди. Юз берган янгилик аллақачон етиб келди. Демак, Зокир ҳақ экан. Соат бешда масканининг атрофини мелисалар тўсди. Йўлда ҳаракатлар тўхтади. Мансурнинг машинасини ҳам олдирдилар. У машинани ичкари олиб кирди, аммо бу ердан ҳам олдиришди, охири узоқроққа қўйиб келди. Қайтаётганда уни зўрға ўтказишди. Майорга гапнинг ростини айтишга тўғри келди. Шунда ҳам паспорт талаб қилишди, яхши, хайдовчилик гувоҳномаси чўнтагида экан, акс ҳолда уйга бориб, паспортини олиб келишга мажбур бўларди.

Соат беш яримда биринчи бўлиб Ияк етиб келди. У Мансурни кўрган захоти қучоқ очиб икки юзидан уч-тўрт чўпиллатиб ўнди, шу топда “акаси эмас” гўё Мансур амалга мингандек, уни етти осмон тоқига чиқаришга хозир у нозир эди.

— Бекорга сизни укам демаганман-да, Мансуржон, — дерди у ҳадеб, — ана кўрдигизми, мен одамларни қандай биламан. Зокир Набиевич бошқа одам-да, ўғил бола бошлиққа энди ёлчидик. Ишлар беш бўлади, Худо хоҳласа...

— Бошқаси деяётган эдингиз, шекилли... — Мансур дилида тугилиб турган гапни иложсиз айтди.

— Қодир Алиевич просто “утка”. Қондаси шунака бўлади ўзи. Сиз ёшсиз, отахон, бунақанги ўйинларни билмайсиз. Икковимизга Худо берди энди. Умрбод ака-

укамиз-а, Мансуржон, олдин ҳам, кейин ҳам? Хали сизга шунақанги ёрдам бераманки, айтганингиз отининг устида бажо бўлади... — у Мансурнинг ёнидан жилмас, жағи эса тинмасди. — Қодир Алиевич ким бўлибди? Нари борса прокурор ёрдамчиси, унга бунақанги лавозим йўл бўлсин...

Соат олтига яқинлашди. Ҳаммаёк тайёр, зал меҳмонларга мунтазир турарди. Хайрият, анови ташқари чиқиб қойиб бўлди. Мансурнинг қулоғи бироз тинчиди. Шу пайт қаторасига меҳмонлар кириб кела бошлашди, ҳаммалари ёнида аёллари билан келаётган эдилар. Салон тўлди, фақат, Зокир кўринмасди. Аяси ҳам келармикан? Келмас. Зокир ўзингдан бошқа ҳеч ким бўлмасин деди-ку?! Зал сукут сақлар, салобатли меҳмонлар ҳатто хотини билан ҳам гаплашмай, чурк этмай ўтиришарди. Эркаклар жиддий, аёллар қаҳрли ўтиргандай туюлди Мансурга. Иккита прокурор кийимидаги одамларгина паст оҳангда сўзлашиб ўтирарди, холос.

Мансур кўздан кечириб турган, сукут сақлаб ўтирган салон аҳли жойидан бирдан қалқди, ҳамма ўрнидан турди ва нигоҳлар эшикка қадалди. Эшик томон бурилган Мансур келинаясини етаклаб кириб келаётган Зокирга кўзи тушди ва анграйиб қолди. Кечаги олиб келган лама шубаси келинаясига қуйиб қўйгандай мос тушган, викор билан саломлашиб ўтиб бораётган келинаясини янада салобатли кўрсатарди. Мансур ўзини четга олди. Зокир хотини билан энг юқори жойга ўтирди, улардан сўнг меҳмонлар жойларига чўкдилар.

“Воҳ, Зокир, барибир айтганингни қилдинг-а? Қойил. Энди, анови сатанг, каттазанг келинаямга Худо икки қўллаб берди...” кўнглидан ўтказди Мансур.

Мансур бир четда турган эса-да, зал кафтдек кўзга ташланиб турарди. Хиёл вақт ўтмай, Зокир Набиевичнинг ўнг қўлида ўтирган салобатли одам ўрнидан турди.

— Азиз дўстлар, мухтарам меҳмонлар, — дея ўзига хос ва мос салобат билан сўз бошлади, кечани тантанавор очди.

Зал сув қуйгандек жимиб қолди. Нотик сўзни узокдан бошлади, истиқболлар хақида сўзлаб, бугунги вазифалар талқинига ўтганда, асосан, вилоятнинг бугунги иқтисодий ва ижтимоий даражаси, қилинажак ишлар, умуман, вилоятнинг тақдири шу ўтирган қора кўзлар қўлида эканлиги, айниқса, биринчи раҳбарнинг масъ-

улиятига тўхтаб, уни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлашга, у муносиб ва айни шу кун учун зарур шахс эканига, ҳатто, вилоят энди ўз эгасини топганига, бу масъулиятни Зокир Набиевичдек доно, чуқур билимдон, маърифатпарвар, узокни кўра билувчи, зукко раҳбар, иктисодчи мутахассис олий даражада бажаришига камоли эҳтиром билан ишонч билдирди.

Зокир Набиевич ўрнидан туриб, тавозе билан ўтирганларга ва нотикқа таъзим қилди. Ҳамма баробар қалқиди, биллур кадаҳлар кўтарилди. Бир хил кийинган, хушбичим хизматчилар назокат ила ўтиришга хизмат кўрсата бошладилар. Мусиқа янгради.

Мансур ёнига келиб қолган ошхона шефили факат сўз котгандагина сизди.

— Ҳаммаёқ жойида, кўнгилдагидек, Худо хоҳласа, уялиб қолмаймиз, — деди у ва Мансурни четроқдаги махсус жойга бошлади. — Келинг, энди ўзимиз ҳам киттак-киттак...

— Раҳмат, — деди Мансур, — ичмайман.

— Умуманми?

— Йўқ.

— Мен ҳам шу, факат сизнинг кўнглингизга қараб...

— Йўқ, раҳмат.

— Қани, овқатдан олинг бўлмаса, марҳамат. Қачон хоҳласангиз, биз хизматда. Олинг.

Мансур ул-бул нарсадан еб, зални кузатиб ўтирди. Акасидан кўз узмади. Ҳар дақиқада уни сўроқлаб излаб қолиши мумкин. Ўтириш аста-секин жонланиб борар, аммо норасмий эса-да, қандайдир улуғворлик ҳукмрон эди дастурхон атрофида. Қайси тарафдан қараб чиқмасин, бу одамлар бир-биридан салобатли, жиддий, улуғ кишиларга ўхшарди. Аммо шу тобда акаси бутунлай бошқача, уларга сира ўхшамас, энг улуғвор сиймо тарзида Мансурни қувонтираётганди. Қандай улуғвор одамлар... Бутун бир вилоят шуларнинг қўлида. Элу халқнинг тақдири шуларга боғлиқ. Биргина вилоятнинг "катта"лари шунчалик бўлса, улардан "катта"лар қандай экан-а? Одамзод қандай стади бу даражага? Дунёнинг ақл бовар қилмайдиган ҳодисотлари тўлиб-тошиб ётибди.

“Воҳ, Зокир! Сен ҳам шу даражага етдинг-а! Дадамдан сўкиш эшитиб юриб, етган мартабанингни қара! Қоёил сенга, акам! Қани энди, онамиз шу кунларни кўрганда?!” Мансурнинг кўзи намланди. “Эй Аллоҳ, менга ҳам шундай бир қобил фарзанд ато эт!”

Ўзининг наздидаги бу оламшумул ходисадан Мансур анчагача турли ўй хаёллар таъсирида ўтирди. Шеф овқатлангач, хизматчиларни кузатиш учун ўрнидан туриб, ичкари кириб кетди. Мансур яна даврани кузата бошлади. Рўпарасида ўтирган икки прокурор унинг диккатиини тортарди. Айниқса, ингичкароғи ўта ёқимтой, аммо жиддий, прокурор халқига ўхшамаган, одамни ўзига тортгич, келинган кўзларию хатти-харакатлари беихтиёр кишида хурмат уйғотадиган ёқимтой, торгимли эди. Мансурнинг нигоҳи анча пайт унга қадалиб турди. “Анави айтган Кодир Алиевич шумикан? Ие, унинг ўзи қани? Ҳалигина гаплашиб, шу ерда пилдираб юрган одам қаёққа фаромуш бўлди?” У кўзи билан бутун зални излаб чиқди. Ияк кўринмасди. Бошка жойда ўтирибдимикан? Балки, иш-пиш буюришган эса кетгандир, ахир, у югурдакку. Мансур беихтиёр илжайди. Ламани ким тахтни эгалласа, ўшанинг хотини кияр эди-да, а? Мана энди, каттазангнинг елкасида турибди. Вой, ияг-ей! Сени биламан, менга ҳам пойпатак бўласан хали...

Шу пайт ёнидаги телефон овоз берди.

— Алло, — деди Мансур охишта, — ха, раҳмат. Шундай бўлди. Худога шукур. Хўп-хўп... Салом айтиб кўйинг, — телефонни энди жойлаган ҳам эдики, яна овоз берди.

— Алло, ха, раҳмат. Эркинжон, сизмисиз? Раҳмат, раҳмат. Қуллуқ, сизга ҳам. Ҳа, ха... Ҳа, энди... Қани? Бўпти, эртага гаплашамиз.

Энди қопқоғини ёпиб телефонини жойига солган эди, яна чақирди. Бу ерда ҳадеб гаплашаверса бўлмас... Яна табрикдир-да. Ашшаратига бир караб, ўчирди.

Шеф кабоб кўтариб келди, жойига чўқди. “Олинг-олинг” қилди.

— Боя сиз билан куюк сўрашган одам қани, кўринмай қолди?

— Ким? — тушунмади шеф.

— Ҳали, биринчи келди-ю?

— Ҳа, уми? У нима қилади бу ерда! Узоқдан “ката”нинг кўзига бир кўриниб жилади унақалар, гўё буюқни ташкиллаб кўйгандек. Уни танийсизми?

— Оз-моз. Ҳув анави, чап томондан иккинчи ўтирган прокурор ким? — сўради Мансур.

— Ҳа, уми? Зампрокурор. Кодир Алиевич, — деди шеф.

— Ха-а, — деб қўйди Мансур ва яна унга бир дам тикилиб турди.

Ўгириш кизигандан кизиб борарди. Ора-орада му-сиқа тин олиб, сўз берилар, сўзлар “юкорида айтилган гаплар олдида биз нима ҳам дея олардик”, деган ибора билан бир хил бошланса-да, асли барчасининг таг-маз-муни бир эса-да, ҳар бир сўзловчи Зокир Набиевич-нинг ҳеч ким тилга олмаган хислатини топиб гапиришга ҳаракат қилар, бу сўзлар унга тикилганча айтилар, Зокир Набиевич эса сўз пайтида қимир этмас, Мансурни ҳайрон этиб, ҳатто бош ирғаб, на миннатдорлик, на маъқуллаш нишонасини бермасди. Баъзан сўзловчи хис-хаяжонда тўлқинланиб, у томон шиддат-ла юриб келар, уни кучоклар, юрагидаги бор мухаббат у ҳурмат-эҳтиро-мини унга ҳадя этмоқчи бўлар, Зокир эса ўзини совуқ-қон тутарди.

Бир одам сўзида: “Шундай буюк одамни дунёга кел-тирган ота-онага бош эгиб таъзим қиламан” деганда, Ман-сурнинг эсига ногоҳ даласи тушди. У четрокка ўтди-да, телефон қилди. Даласи ажойиб одам-да: “Ха, эшитдим, кеча Зокир ўзи ҳам келиб кетганди. Ҳозиргина ректор ҳам келиб кетди”, дея гапни киска қилди ва бироқ оила-вий ишларни суриштириб қолди-ю... Мансур охири, эр-тага олдига ўтишини, ҳамма иш жойида эканини айтиб зўрға қутулди.

Зиёфат роса чўккисига кўтарилиб, сўнгги маромига яқинлашди. Охирги мумтоз қўшиқ тинглангач, яқунлов-чи сўз Зокир Набиевичга берилди, у мутлақо жимлик ва ёниб тикилиб турган кўзлар қуршовида сўзлади. Ман-сур яқинроқ бориб эшитди.

— Ҳурматли дўстлар, — деди у. Овози Мансурнинг қулоғига жуда улуғвор эшитилди. — Аввало, менга юк-сак ишонч билдирган ҳукуматга ва халқимизга минг бора раҳмат. Бу ишонч катта масъулият эканини, ҳам-мангиз яхши биласиз. Шунинг учун мен бу масъулиятни ўта ҳаяжон билан қабул қилдим. Шу боис ҳам, мен бу юксак вазифани бўйнимга олишга бир неча бор қўнма-дим. Ҳукумат эса ўз сўзида қаттиқ турди ва бу масъули-ятли вазифани менинг гардашимга юкледи...

Зокир оташин нутқ сўзлади. Мансур унинг бунча-лик нотик эканини энди кўрди ва койил қолди. У ҳозир виқор билан бош силкиб акасининг ҳар бир сўзини маъқуллаётганини ўзи сезмас, кўзи эса юзу нигоҳлар

ила ўтли тобелик изҳор этаётган меҳмонларни бирма-бир кузатарди. Дарҳақиқат, бу ерда ҳозир Зокирдан олий, ундан-да мартабаси улуғ одам йўқ эди.

Зокир давом этди:

— Азизлар, мен бир ўзим ушбу масъулиятли вазифани адо этишга, халқимизга хизмат қилишга сизларсиз ожизман, албатта. Биласиз, бу катта юк. Бу ерда ҳозир менинг шарафимга вилоятнинг чинорлари йиғилган. Мен сизларга таянаман, дўстлар...

Илкис янграган гулдурос қарсақлар остида барча Зокир томон оқиб кела бошлади. Бу тўлқин Мансурни анча масофага суриб юборди. Узоқроқдан у вилоят улуғларининг Зокир билан басма-басга кучоклашаётганини, имкон қадар пинҳон юрак сўзларини айтиб қолаётганини, Зокирни ўраб олаётган оломон тўдасини ёриб киролмай, фиғони фалакка чиқиб, тўдани гир айланаётган жонфидоларни томоша қилиб турди.

Энг сўнги фидойи тан олишлар, зумда ҳаммадан улуғвор одамга айланган хўжайинни вақтида кучиб қолишлар, турли маънода устма-уст қўл сиқишлар поёнига етгач, шунда ҳам кўздан мосуво бўлишга кўнгли бўлмаб ҳамнишин турган кимсалар орасида Зокирнинг Мансурни чақиргани эшитилди. Мансур худди кутиб тургандек, зумда акаси ёнида бўлди. Ўзи келтирган шуба ичида тоғдай ўрнашиб турган келинаеси билан саломлашди. Шунда Зокир овозини баландлатиб:

— Бу ёғи тўғри бўлдими? — деб сўради. — Ҳисоб-китоб қилдингми?

— Бўлди, — жавоб қилди Мансур.

Шунда Зокир уни ўзига яқин тортди ва қулоғига пичирлади:

— Мансур, укажон, энди хушёр бўлгин, айниқса, хотин-потин масаласида. Эшитдингми? Бундан буён менинг ҳар бир қадамим ҳисоб-китоб қилинади...

Мансур бош ирғади. Келинаеси Зокирнинг гапини эшитмаган эса-да, намойишқорона бош ирғаб, қошларини чимириб, юз ифодаси ила “Уқдингизми?” дегандек ишора қилди ва эрининг қўлтиғидан олди. Эр-хотин қолган-қутган илнжи ҳукмрон кимсалар қуршовида ташқари юрдилар.

Кеч бўлгани учун Мансур уйга шошилди. Канизанинг қийналаётганини эслади, ёнидаги телефонини ёқди. Телефон ўша заҳоти чақирди. Қулоғига тутган Мансур

“яна” деганча, ўчирди. Ҳозир нафакат унга, энг аввало, Зокирникига, Мансурникига, хатто Зебоникигача табриклар йўлланаётган эди. Факат Наби Мусаевичнинг қулоғи тинч эди, холос.

Мансур машинани қўйиб уйга келганда, эшикни очган Каниза:

— Тинчликми? — деб сўради. — Кеч қолиб кетдингиз?

— Ҳозир ҳаммасини айтиб бераман. Ўзингиз қалайсиз?

— Тузук. Кўнглим айниб турибди.

Мансур счинди, сўнг Канизани қучиб, “ишлар жойида” деди.

Ётоқхонада шошилмай, ҳамма юз берган воқсаларни шавқ-завқ билан сўзлади.

— Ана шунақа, — деди Мансур гапининг охирида, — қайноғангиз катта бўлиб кетди.

— Яхши бўпти, — қувонган бўлди Каниза, аммо у ўз назарида бунинг ахамиятига унчалик етиб боролмас, яхши бўлганини бироз бўлса-да, хис қиларди, холос. Унинг хаёли ҳозир нима қилиб бўлса ҳам қишлоққа боришда эди. Канизанинг бу ҳолатини — роса қувониб, бир нималар демаганини Мансур ўзича тушунди. Чиндан ҳам, бунинг унга нима алоқаси бор. Балки, Мансур ҳам ортиқча тош қўяётгандир. Аммо, Канизадан фарқли ўларок, Мансур қўй нарсаларни олдиндан кўриб турар, ҳаёт, турмуш, бизнес йўлидаги тўсиқлар чекинишини, галамисларнинг пойи қирқилишини, шароитнинг ўз фойдасига ўзгаришини, пойи-патак одамлар кўпайишини, арзчи-илтимосчи одамларнинг тинчлик бермаслигини: бу ҳам ўз навбатида бизнес бўлиб, даромад келтиришини, дўсту душман кўпайиб, ҳасаду хавас ортишини аниқ-тиник тасаввур этарди ва ўзининг ҳар бир босқичда қандай позиция тутишини ҳозирдан мўлжалларди. Москвада шунча дўстлар, нима ёрдам сўраса, лаббай деб турибди. Бу ердаги вазият ҳам чексиз уфқларни очмоқда. Демак, Худонинг икки қўллаб бергани — шу. Балки бунинг барчаси мана шу Канизадандир, шунинг оёғи ёқяптими, яна ким билади. Юрган эди, Нозима иккови қундалик майда-чуйда ташвишлар, кейин идораси ишларини юргизиш билан овора бўлиб. Ишлар-ку ёмон эмас эди, лекин бундай кенг микёс олмаганди. Мана энди, юқори даражадаги имконият пайдо бўлди. Дўстларниро атрофидаги одам-

лар арзимаган бир ишни уддалай олмай турганда, бундай вазиятнинг туғилиши қандайдир ғайритабиий кучга, азалдан зуваласи удуғ олинадиган кишилар билан боғлиқ ходисотга ўхшарди. Балки бу Зокир иккаласининг пешонаси, балки Каниза, балки туғилажак фарзанд хосиятлидир... Ахир, шу бир ой ичида Худо Канизани етказди, мана у хомиладор бўлди, Мансурнинг азалий орзуси амалга ошди, фирманинг иши отнинг устида юришди, Зокир бу ёққа ўтди... Хуллас, бу муҳимотда бир сир бор. Нозима билан юраверганда, эхтимол бундай бўлмас эди. Хар кимда бир хислат бор-да... Бировнинг йўли тўсик, бировники очик. Буни инкор қилиб бўлмайди.

Мана энди, Ияк, сен узатасан, бундан буён сенинг дилинг сиёҳ, оёғинг эса қалтираб юради. Шубани энди сен олиб келасан... Энди мен тарозибон, сен харидор. Аҳад Валиевич, бундан буён сал пастроқ тушиб гаплашасиз. Овзингизга нима келса валдирайвермайсиз... Сенлар, хов, сен, сен... Мансур сенлар билан эмас, сенлар у билан хисоблашасан... Неча марта қўлимиздан у келади, бу келади дегансан, кўрамиз, кимнинг қўлидан нима келади... Ҳамманг тўхтаб тур, энди... Зўрники тегирмон юргизади...

Шу кунларга осонликча етдикми? Мансурни энди биласан, унинг тоши аник. Ҳой Махмуд, Ҳасан. Ёқуб, хотинларнинг талтайиб, ўтиришларда энг юқорига чиқасан, сенлар келсанг, ҳамма ўрнидан туради, мана энди, Мансурдан изи сўраб кирасан, хақикий жойингга ўтирасан, хатто мана шу Канизадан пастга ўтиришга махкумсан. Сенларнинг асли жойинг шундай эди. Ҳали иш кўп.

Хов, Неъмат, Исроил, Аъзам писмиқ, висир-висирчилар, сенларнинг фикрингча, мен ўғри, муттахам, товламачи, афирисман. Бўл, сен ҳам шунақа, сенларнинг мараз ўйингча мен акамнинг ёрдамида ҳамма нарсани ҳаром ўзлаштириб олдим. Отнинг ўлими — итнинг байрами дейишдинг. Ким ҳақ, ким ноҳақ экан? Ҳаром қозонга қўл тиккан эмишман, хали вақти келармиш, ҳамма ишларнинг, харомхўрларнинг "разборка"сига. Ҳаромхўр бўлсак, Худо бизни эмас, сенларни жазолаяпти-ку? Юрибсан, пимилдириғингни шилдиратиб, халиям давлат касасидан маош оламан, бола-чақа бокаман деб. Инлаган тишлайди, акаси, бутун дунё шунақа, ҳамма жойда шунақа иқтисодиёт, каллани ишлатиш керак, тадбиркор

бўлиш керак. Сенлар ухлайвер, шу тушунчанг билан дунёдан ўтиб кетавер...

Бир сўмингни туфлаб, ҳўллаб чўнтагинга ёпиштириб юрасан. Мансурга жуда осон бўлгани йўқ. Дунёнинг тошу торозиси, ҳисоб-китоби бор эмиш. Бор, тўғри, агар билсанг, ўша ҳисоб-китобни тўғри тушун. Лаққиллаб, гап маъқуллатиб нима қиласан? Эсинг борида этагини ёпиб қолсанг-чи!

Барибир, мен сизларни яхши кўраман, биродарларим, азизларим. Менинг кўнглим очиқ, бир грамм гард йўқ. Сизларга албатта яхшилиқ қиламан... Аммо...

Тек ётган Каниза бирдан пикиллаб йиғлаб юборди.

— Ҳа, жоним, тинчликми? — деди Мансур хаёли бўлиниб.

— Йўқ, ўзим...

— Нима қилди, мазангиз қочдимми? — елкасидан қучди Мансур.

— Болларим...

— Эртага, Худо хоҳласа, бориб келасиз...

Каниза ўқчиди, ўрнидан тез туриб, ваннахонага кириб кетди. Мансур ётган ерида ўтириб олди. Каниза ваннахонада кийналарди. Охири, инкиллаб чиқди. Ошхона томон юрди. Сувми, сокми, алланима ичди ва жойига келди. Унинг ҳамон кўзи ёшли эди. Ётгач, Мансур:

— Ҳали ҳаммаси ўтиб кетади, кўрмагандек бўлиб кетасиз, — деди унинг устини ўраб.

— Роса туман тушибди, — деди Каниза сўниқ овозда. — Бечора болларим нима бўлди экан? Кичиги касал эди...

— Уларни олиб келсак бўлмайдимми? — сўради Мансур, билагини боши остидан ўтказиб.

Каниза бирдан жонланди.

— Яхшиси, ўзим бориб турсам, деган эдим... — деди.

— Йўқ, эртагаёқ бирга олиб келасиз, уларнинг бизга оғири тушармиди? — астойдил гапирди Мансур. — Ўзимиз нимани деб бу ерда ўтирибмиз, болани дебми? Нега улар у ёқда юриши керак? Ановишингиз жапжал қилмайдимми?

— Қилса ҳам, ундан кўрқадиган жойимиз йўқ. Унинг нима иши бор? У билан ажранган бўлсам... Боллар онамникида.

— Нега шу пайтгача индамайсиз? Бу ерда шунча шароит туриб...

— Сизга маъкул келадими, йўқми, деб юргандим...

— Эртага эрталаб бориб, оп келасиз... Боллардан биронтаси оббориб келади.

— Шерзодни юборинг, жуда яхши бола.

— Хўш.

Каниза Мансурнинг пинжигга сукилди.

— Уларни мактабга жойлаб қўямиз... — деди Мансур уни махкам кучиб.

Эрталаб Мансур ишга борди-ю, ярим соатда Шерзод етиб келди. Каниза дадаси, онаси, онаси ва болаларига олган нарсаларини сумкага солди, егулик, яхши навли чой, хар хил кандлар, мевалардан жойлади. Негадир, Мансур бу сафар пул бермади. Каниза, илгари кўп бергани учун, унинг устига уйшга олиб бориладиган совғасаломлар борлиги сабабли, пул бермади шекилли, дея анча ўйланди. Ўзидаги етмиш минг пул шундайича турарди. Яна трюмонинг яшиги ичига қўйилган каттакон халтадаги пул ҳам очиқ турибди, ё шуни унинг ихтиёрига бериб қўйганмикин? Ундай бўлса, пулдан оларсан деб айтарди. “Майли, — деди Каниза ўзига ўзи, — пулим бор-ку?!” Аммо бироз галати бўлди.

Шерзод нарсаларни машинага олиб тушди. Каниза эшикни беркитиб, яна чиққан Шерзодга қўлидаги қолган юкларни берди. Лама-шубага ўранган, соч пардозлари бошқача Канизани кўриб, Шерзоднинг оғзи очилиб қолди. Йўлда кетишар экан, бирдан Шерзод машина қутичасидан қоғозга ўроғлик нарса олди-да, Канизага узатди:

— Сизга, хўжайин бериб қўй, деди.

Каниза тушунди ва ўроғлик қоғозни очди, юз минг сўм экан. “Эсидан чиқиб, кетиб қолган...” ўйлади у ва ичига сиғмай суюнди. Сумкасига жойлаб қўйди.

Қишлоққа етишгач, уйга кириб борган Канизани кўриб, Ўктамбининг нақ кўзи чиқиб кетди. Яхши, Аҳмад ҳам, Ойимхон ҳам уйда экан. Мактабга жўнатгани онаси Самаддан хавотир бўлаётганини айтди.

Хамма нарса қолиб, Самаднинг достонини бошлади:

— Самад ўлгур кўзига қон тўлиб юрибди. Э, бўлди тўполон дегин. Бир куни ичиб, ўзини билмасдан бу ерга келди, дадангни босиб ураётган эди, додала-дод деб мен чиқдим, у ёқдан Собирали чиқди. Қуриб кетгурни зўрға дахлиздаги уйчага қамаб қўйдик, кечаси билан ўша ерда қолиб кетди. Ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолса бўладиган

эди, Собирали, дадангни урди деб хароми ўлгур укангга айтиб қўйибди-да. Кеч окшом бу ўлгур бориб, уни ичиб ётган жойида роса дўппослабди. Эртаси куни улар тўп бўлиб келиб, хароми ўлгурни тегишиб, атала ичадиган қилишди, аканглар варзангникига бориб, энди қўявер, бўлгани бўлди, ўлгани ўлиб, кийишчок бўлиб, жанжал жаҳон уришига айланиб кетди. Сўни, директор поччанг, варзанг уччовиси Ибодуллани топишиб, Техронда учрашиб, ҳозир иккинчи фронтти очишворган, чўлдаги аканг билан мол талашиб, солишиб юришибди... Хай-хай Саматти қўлига тушиб ўтирмагин, — Ўктамби эшик, ромлар томонга хавотир қараб қўйди, — нақ гўшингни ейди, ўшанга болларни мактабга юбормаяшман, тагин болта-молта билан чошиб ташламасин деб... Вой қоқиндик, ўзинг ҳам бир қошиқ сув билан ютиб юборадиган паризод бўлиб кетибсан, “Минг бир кеча”даги хаммоллар кўрса, нақ юкини ташлаб юборади, туф, туф, суф, суф, суф, кўз тегмасин...

— Ая, Москвага бордим...

— Ха-а, кўриниб турибди, куёвинг “катта” одамми дейман? Шу Самад ўлгур бўлмаганда...

— Хах... — қўлини силтади Каниза, — ундан нега кўрқасиз? Бир оғиз хўжайинимга айтсам, кавушини тўғрилаб қўяди...

Каниза ўрнидан турди.

— Мошинада келдингми? Тўхта, сен чикма. Тагин, қўй болам, аповлар ҳозир зўрға турибди.

— Э-э, ўша варзангиздан сиз кўрқасиз, холос. Аҳмад кани? Ие, Ойимхон-чи?

Каниза машинага чиқди, Аҳмад билан Ойимхон машинага кириб олишган, қўлларига нима кирса, еб ўтиришарди.

— Қишлағди боллари-да, Шерзоджон... — деди Каниза гўё уялиб.

— Ие, опа, майли, яхши боллар экан...

Нарсаларни, Канизанинг орқасидан етиб келиб, болаларни “Туш-чи, туш” қилаётган Ўктамби, қолганини Шерзод кўтариб, ичкари олиб киришди. Болалар уларга эргашди. Шерзод қўлидаги нарсаларни қўйиб, ортига кайтди.

— Мен ҳозир, — деди Каниза.

Каниза белгилаб қўйган бисот халталарини биринкетин оча бошлади.

— Мана бу дадамга, мана бунисиям, мана буниси сизга, буниси дадамга...

— Менгаям, — дейишди болалар.

— Мана сизларга... Мана бу опамга, мана бу эрига... Акамларга мана бу пайшоклардан беринг.

Ўктамби хушидан кетиб қолай деди. Канизани кучоклаб, кўзига ёш олди.

— Вой, Худойим-ей, яхшиям сен боракансан. Сендан кўрдим-а. Тукканларимга розиман. кизим...

— Энди, кетаман, ая.

— Ҳа, тез кет, кизим. Ўша ёқдан қолма...

— Болларни опкетаман.

— Опкет, болам. Самад ўлтириб-нетиб қўймасин.

— Айтиб қўйинг, хазиллаша кўрмасин ома. Панжарага тиктириб қўяман. Буёғиям, катта бўл кетдик, ая, кейин айтаман...

— Бир кечагина гаплашиб ётмадик...

— Яқинда опкетаман...

— Шундок қилгин, кизим.

— Бир боринг, аввал, куевингиз зарга кўмиб юборди...

— Борарман, вой, айланиб кетайин-а, борарман...

— Болларни кийинтиринг энди, ая.

— Ке, боллар...

Каниза сумкасини ушлади. “Бечора аямга уч-тўрт сўм бериб қўйсаммикин?” — ўйлади у. Аммо сумкасига қўл солмади. Бироз туриб яна очди. Беш минг сўм олди ва онасига узатди. Ўктамби дуо қилди. Каниза онасига тез жўнашини билдирди.

— Вой, шошма-я, болаларни кийим-кечагини йиғиштирай, — шошилди Ўктамби, оғзига смиш тикиб, янги усти бошларини титаётган болаларни “бўл-бўл” қила, кийинтира кетди. Хурсанд, шўх-шодон овозда эса: — Мана энди шаҳарлик бўласанлар, эсли-хушли бўлиб юринглар, аянгни куйдирманглар... — дерди тинмай. — Ҳах, ўлсин-а, куртканг қаёқда қолди-я?

— Топилганини кийдириб, ая, бориб янгисини олиб беравераман, — деди Каниза.

— Худо ёрлақасин сени, болам-а, — Ўктамби ўнкасини боса олмасди, кўзларидан шашқатор ёш оқарди.

Шу пайт ортларидан шарпа келди. Она-бола баб-баробар ўгирилдилар. Опаси Наргиза, директорнинг хотини. Қовоғи солиқ, вазмин ҳаракат ила улар томон яқинлашиб келарди. Каниза уни анчадан буён кўргани

йўқ эди. Ўша туриши, ўша катгазанглик... Ўзи эса нари борса битта ўқитувчи. Каниза бир нарсани юрак-юракдан хис қилади, опаси уни бир тийинга олмайди, хатто одам хисобламайди. Каниза авваллари шуни ўйлаб ўқинарди, директорнинг хотини-да, тракторчи, шофёр билан директорнинг фарқи бор-да, деб ўйларди. Хозир эса унинг юзсизларча муносабатини назар-писандга илмади, индамай ўз иши билан машғул бўлди.

— У келтирган ҳамма нарсани олаверманг, эртага эгалари излаб келиши ҳам бор, — деди Наргиза Ўктамбига томдан тараша тушгандай, нарсаларга ишора қилиб.

— Аввал, мундоқ кўриш қизим, қачондан бери энди келди синглинг... — тез гапга аралашди Ўктамби, бир қориндан талашиб тушган эгачи-сингилсизлар, болаларим, — Ўктамбининг кўзлари ҳамон ёш эди.

Наргиза "яхшимисан" дея Канизанинг тирсагини ушлаган бўлди-ю, яна вайсай кетди:

— Бу ердагиларни ерга қаратмагин, дайди. Гумдонинг чиқиб, ўша ердан келма. Сени оркангдан поччангга ҳам осилишмасин. Ака-укаларинг, кўни-кўшнилар қийпичоқ бўлишди. Самадинг жинни бўлиб юрибди, бу юришингда, айтиб қўяй, шўрингга кул тортиб коласан...

Каниза чурк этмади. болаларини олганча тез машинага ўтириб, жўнаб кетди. Уччовлон — ўғли, кизи орка ўриндикда юмшоккина, иссиқкина машинада кетишаркан, опасининг ҳақоратомуз гаплари тани-жонини қиймалаётганига қарамай, Ойимхон билан Аҳмаддан кўз узмай борарди. Иккисининг ҳам ақли кириб қолибди, икковлон тортишган кўйи чиройли ўриндикда оёқларини қўли билан бир ерга тўплашиб, тортиниб, ийманиб ўтиришарди. Жигарбандларининг шу кунгача сарсон-саргардон, иссиқ-совук, оч-юпун, хонадонма-хонадон тортиган азобларини кўз олдига келтирди-ю, Канизанинг кўзи ёшланди. Болалар буни сезишди, унинг пинжигга суқилдилар. Уларни бағрига маҳкам тортаркан, "Бизнинг қадримизга етадиган одамлар бор, болаларим" дейишга жазм этарди-ю, яна ўйланарди. Опаси, унинг аччиқ сўзлари бу яқинлик ва илиқлик олдида рангсизланди, Каниза соқин тин олди...

XXII

Шундай омадли кунлар бўладики, ҳар қандай чигал масала, юрак-бағринини тилка-пора этиб эзиб, янчиб тур-

ган муаммолар ўз-ўзидан ҳал бўла бошлайди. Инсон шунда Яратганнинг чеварлигига, барча нарсага кодирлигига тан беради. Мансурнинг ҳаётида ҳам ана шундай эпкинлар эсиб қолди. Ақасининг янги лавозими кўп нарсани ўзгартди. Оилавий муносабатлар, можаролар бу улкан ўзгариш кўланкасида арзимас муаммога айланди. Зокир Набиевичнинг мансаби, унинг аҳамият даражаси ҳатто тарихчи, феодал, ўз билганидан қолмайдиган ўжар, аксилрахбар Наби Мусасвични ҳам тўлқинга мослашишга мажбур этди. Боласининг тақдирига у бефарқ қарай олмайди-ку. Эҳтиёт чораларини кўриш, хатога йўл қўймаслик, халқ ишини бажаришда ўғлига мадад бўлиши зарур. Шу мақсадда Наби Мусаевич, энг аввало, катта келини Дилором билан келишиб олди, унинг ҳар битта боласи, яъни невараларига кўпни кўрган профессорларча яққол, аниқ нишон-мақсадга қаратилган дарс ўтди.

Навбат Мансурга етганда, айниқса, унинг оилавий ишлари пачавалашиб турганда профессор кўп тер тўкиш зарурлигини ҳисоб-китоб қилиб, ишга киришмоқчи чоғида, бу салб юришга дабдурустдан Зокир Набиевичнинг ўтинчли кўнироғи чек қўйди. Ўтинч шундан иборат эдики, Мансур ва унинг оиласи масаласи ҳеч қачон кун тартибига қўйилмаслиги, ёниғлиқ қозон ёниғлигича туриши зарур. Наби Мусаевич бунга эътироз билдириши ҳам мумкин эди. Зокирнинг сўнгида “Мансурни менга қўйиб қўйинг” дегани домлани бўлажак тарихий сахналардан сурди. Ноилож, майли Зокир энди кичкина одам эмас, бир билгани бордир, фикр қилди кекса тарихчи. Қолаверса, иккиси жигар-ку, ахир! Шу боис дунёдаги энг меҳрибон, энг эслик келини Нозимага қанча тиргакчилик қилгиси келмасин бу масалани ҳозирча “захира-лаб” қўйиш керак экан.

Мансур учун бу нарсалар қоронғи эса-да, теғрасидаги ҳаётнинг йўналиши, негадир, соқин мақомга тушиб, ташвишлари ариб, Нозима тимсолида ҳамипалик эзиб турган юк устидан ағдарилгандай таскин бўйи кўрсатиб келар, уйи, Чака, Нозима жуда-жуда олисда кўринар, Қаниза, уйидаги унинг болалари, ҳозирда номаълум нотаниш қайнона-қайнотаси, хуллас, Қанизанинг маънодор ва рангдор қариндош-уруғлари шуурида аниқ-таниқ ақс этиб, ўзига ҳос ва мос ўрин эгалламоқда эди. Кечагина яқинлашиб келаётган янги йилни қаерда, ким билан,

кандок кутиб олиш икки аксил кутблар инкори асосида ташвишга сабаб бўлаётган эса, бугун эшлагга арзимайдиган тушунчага бурканди. “Ҳамма ҳам бир кунини кўради-да” деди у ўзига-ўзи ҳозир. Ҳаслида хомиладор Чаканинг емиши гавдаланди ва Мансур шу заҳоти ўзига таскин берди. “Нозима бор-ку”.

Дарҳақиқат, майда-чуйдалар ҳақида ўйлайвермасликнинг вақти-соати етган эди. Зокир катта бўлгандан кейин ўн беш кун ўтгач, ака-ука ўртасида омади гаплар бўлиб ўтди, пухта режалар тузилди. Аллоҳ берган қисқа имконият давомида эришилиши мумкин бўлган чўққилар хомчўт қилинди. Унда ҳар бирининг ўрни, ҳаракати, ҳолати, тактика ва стратегияси белгилаб қўйилди. Муҳокама давом этиб, мақсад-натижалар ойдинлашиб бораркан шу нарса қатъий ўрганилдими, Зокир қўй оғзидан чўп олмайди, вилоят экономикаси ва қишлоқ хўжалиги билан тамоман банд бўлади, Мансур эса асосий саҳнада кифасиз актёр ролини ўйнайди. У асосий қаҳрамон, шунини унутмаслик лозим, қолган роллар эса Зокир Набиевичнинг ишончли одамлари орасида тақсимланади.

— Бундай пайтда, — таъкидлади Зокир укасига каттик тикилиб, — ўларча айёр ва мосов бўлиш энг фойдали усул бўлади. Ер билан тенг бўлишимизга тўғри келади, эсингда бўлсин, бирон марта мактанма, ўзингни шундай тутки, гўё қўлингдан ҳеч қандай иш келмасин... Камтарликни қурол қил. Одамлар ёмон, ҳаммани ўзингдан кучли бил, Мансур... Менинг ўрнимга мана-ман деганлар ета олмайди, улар ҳали ётиб қолмайдилар... Шнор битта: “Ейман, едираман, фақат кўпроқ ейман, озроқ... Тушундинг-а? Ҳамма нарсани пул ҳал қилади, қилган ва бундан кейин ҳам қилади. Бу вилоятда энди даҳананинг тепасида биз турибмиз, эртага бошқа биров туради, буни унутма... Амур Темурга шунча босиб олинган юртлар нега етмади? Нега у Хитойнинг йўлида жон берди. Буни ўйлаб кўр. Шундай жаҳонгирга-я!

Бу акаси ҳоким бўлгандан кейинги биринчи ва асосий суҳбат эди. Мансур ўша кунини Зокирнинг салобати ўзгарганини ҳис қилиб чиқди. Кеча иккинчи марта акаси уни махфий жойга таклиф этганди, телефоннинг ўзидаёқ бир чўчиб тушди, олдига кириб борганда эса оёғи енгил қалтираб, юраги дукурлаётганини ҳис этди.

Ҳозир бошқармага кириб чиқиб учун ҳокимият биноси ёнига келиб тўхтаганда, иттифоқо акасининг ишга

келиш саҳнасининг гувоҳи бўлди. Зокирнинг машинаси бино олдига келиб тўхташи ҳамано қаёқдан бино бўлди, биринчи ўринбосар виқор билан югуриб чиқди ва ҳокимни кутиб олди, тирсагидан олиб, ичкари бошлади. У билан Мансур уч кун илгари шудгорлаш ишларига ёнилғи ажратилиш масаласида олдига кириб танишган эди. Туманлар кишлок хўжалик ишларига ёнилғи таркатиш Мансурнинг фирмаси орқали амалга оширилиши кутилаётган эди.

У акаси кириб кетгунча ҳокимият томон караб турди ва комил ишонч билан ўрта ва маҳсус, коллеж лицейлар бошқармаси томон йўл олди. Бугун Мансурнинг олдида коллежлар қурилиши таъминоти масаласи кўндаланг турибди. Ана шуни ҳал этмоқ керак.

Яхши, бошлиқ эрта келган экан. Масала тез ҳал бўлди.

— Юқори нима деса шу, — деди бошқарма бошлиғи.

— Ҳозирча еттита коллежни сметасини тузаверасиз. Қурилиш фақат сиз орқали бўлади...

Бошлиқ шундай деди-ю, Мансурга бироз ўйчан тикилиб қолди. Буни у ўзича тушунди ва очик гап қилди:

— Фоизини билиб қўйишим керак.

— Э-э, қизикмисиз? От билан туя бўлармиди? Ўқитувчидан инсофсиз чиққан эмас, берганингизни оламиз-да, — жавоб қилди бошқарма бошлиғи ранги олакесак бўлиб.

Мансур унинг на кесатаётганини, на қўрқитаётганини тушуна олмади ва хайрлашиб йўлга тушди, бироқ эрталабдан дили ваз тортди. Нега бу одам бундоқ гап қилди, йўл бўйи ўйланди у.

Ишхонага етиши билан кўзи жағсиз Иякка тушди. Машинадан тушиши билан у шитоб келиб кўришди, Мансурга чексиз муҳаббат ила самимий тикилди, шу билан Мансурдаги дилғаншликни ювиб юборди. Авваллари пул олиб, пўписа қилиб қийнагани билан шу одам одамшаванда, меҳрибон, кўли очик одам экан. Мансурнинг пули етарли, ҳеч кимга ва ҳеч нарсага муҳтож бўлмаса-да, бу одам ўн беш кундан бери шу ерда, яна куруқ қўл билан келмайди, ҳаминша иссиқ марғилон нони, қаймоқ, қазӣ кўтариб келади. Раҳмат шу одамга. Мансур унга нима яхшилик қилибдики, у шунчалик қилади. Ўзининг одамлари мана Қодирхўжа, Соли ва бошқалар олади, бермайди. Майли, Мансурга Худо бераверади...

Ияк билан мириқиб чой ичишди. Узоқ-яқиндан гап-

лашиб ўтиришди, режалар тузишди. Шу кунларда Ияк Мансурнинг чинакам хамроҳига айланаётган эди. Нафақат у, Мансурнинг атрофида шунақанги яхши одамлар бино бўлаётган эдики, хаммаси хизматга шай, Мансурнинг биргина сўзига илҳак. Уларни кимдир гўё танлаб, Мансурнинг истикболига жўнатаётганга ўхшарди. Шунақанги таклифлар ёғилардики, хаммаси жўн ва кони фойда. Мансур қасққа караса, қуёш шу томонга чиқаётганга ўхшарди. Илгариги пулни ўтказ деган пўписалар, пичоқ қинидан чиқишлар, устма-уст телефонлар тамом битди. Мансур баъзан-баъзан хаёлида ақл-эътиборим тўлишди, шекилли, ҳар қандай одамнинг ҳам бир замони келади-да, деган ўйга бораётганди. Ким билсин, балки шундайдир...

Иякка эса гап йўқ. Мансур уни энди “Ияк” дегиси келмас, “ака” дерди. У ниҳоятда фойдали одамга айланиб борар, чинакам доно маслаҳатлар зикр этарди. Ака чойни ҳўплаб, бироз ўйлашиб қолди. Мансур ундан ҳозир бир зўр фикр эшитишга тайёр турган эди, алҳол у шундай деди:

— Шаҳарнинг марказидан битта яхши уч қаватли бинони танлаб қўйдим. У ердагиларни осонгина чиқариш мумкин. Ана шу ерни сизга офис қиламиз. Мушодок офис факат сентрда бўлиши керак!

Нега Мансур шу пайтгача бу ҳақда ўйламади? Чинданам, пул бўлса? Бу ерда, бир чеккада нима қилиб ўтирибди ўзи?

— Мансурхон, укажоним, — деди Ака яна, — мен бирров ишга бориб келаман. Ха, айтмоқчи, бугун 23 декабрь, 31 кун аянғиз билан янги йилни сизникида кутадиган бўлдик, аянғиз бир хизматларини қилай деяпти. Худо хоҳласа, хизматда бўламиз...

У шунақанги самимий таъзим бажо қилдики, Мансур беихтиёр:

— Албатта бирга қутамиз, — деб юборди, аммо қаттиқ ўйлашиб қолди.

Ака жўнаб кетди. Бироқ Мансур унинг таклифи юзасидан ташвишли ўйга ботди. Тўхта. Майли, борса, нима бўлади? Биринчидан, хотини иккови хотинимга беш кетади. Бироқ, бироқ... Кейин хотини қувлик қилиб болаларни суриштириб кетса, Канизанинг тағ-туғини суриштирса. Йўқ, мумкин эмас. Устига-устак қайнона-қайнотам келмоқчи. Бирдан гап чиқиб... Асло мумкин эмас.

Нима қилса бўлади энди? Уни қандай қайтариш мумкин? Қолаверса, Зокирнинг қулоғига тушса!.. Зокирга бу ёқадими-йўқми, билмасди. Ёмон муаммо бўлди-ку, а?

Бу ёқда Нозиманинг муаммоси турибди. Бормай кўявераман, янги йилни ўзи кутаверсин.

Ўй-фикри шу ерга келганда, Мансур бироз сиқилди ва ўзини чалғитишга уринди. Қайнона-қайнотаси қандай одамлар бўлса экан? Уларнинг келганидан Зокир хабар топса-чи? Топса-топар. Нима қилибди? Бўладиган гап. Эт билан тирнокни ажратиб бўлмайди-ку. Эҳ, Зокирдек одам бундай майда-чуйда, келди-қўйдилар билан шуғулланиб ўтирармиди? Ишқилиб, дадам иш кўрсатмаса бўлгани. Нозимани етаклаб, ҳаммага айюханшос солиб, кечаси билан излаб чиқса-я! Зокир уни бирпасда топтиради. Уф! Нима бўлса бўлар. Худони айтгани бўлади. Юраги қисилиб уйга телефон қилди. Гўшакни Аҳмад олди:

— Мактабдан келдингизми, ўғлим? Аяжонингиз қани?

— бу гап ҳозир Мансурга шу қадар ёқдики, фарзанд қандай яхши нарса.

— Аяжонингиз қани? — яна юрак-юракдан қайтарди у.

— Мен, мен дадажониси, — деди Каниза.

Қандай илиқ-иссиқ, сурурли, ёқимтой гаплар! Мансур бироз ўзига келди ва деди:

— Асал? Чол-камширга қачон машина юборамиз?

— Ўзингиз биласиз, — бўлди ақлли жавоб. — Тай-ёргарликни қачон кўрамиз?

— Сизни уринтириб бўладими? Ҳамма нарсани тай-ёрлашяпти. 31-куни эрталаб олиб келишади, ўзлари пишириб, ўзлари куйдиришади.

Эшик очилиб, хонага котиба кирди ва деди:

— Одамлар келишяпти, сизни янги йил билан қутлашар экан.

— Қанақа одамлар? — ҳам гўшакка, ҳам котибага деди Мансур.

— Танимадим, — жавоб қилди котиба.

XXIII

Ёш ўтган сайин ёз ҳам ёқмай борадими кишига нима бало, Наби Мусасвичга шу кунларда ҳеч нарса ўрнида қарор топмаётгандай беқарор эди. Ўзининг фикри қари-чи билан ўлчаганда, наздида бошқаларга ҳуш келадиган

теварагидаги бугунги ҳолатлар унга сира ёпишмасди. Ректор орттириб юборяпти. Бир пиёла чайни усиз ичмайди, қаерга борса етаклагиси келади. Ҳеч бундай қилмайдиган одам эрталаб ишга келаётиб унинг уйи олдида тўхтаб сигнал чалдиради. Наби Мусаевич дарғазаб бўлади. Бир умр университетга яёв қатнаган одам, бу илтифотдан ижирғанади, ўзи тенгиларидан истихола қилади. Ректор ундан сўрамай бирон иш қилмай қўйди. Илмий кенгашии очади-ю, уни ёнига чақириб олади. Бу нима қилиқ бўлди? Наби Мусаевич эса қаршисида ўтирган каттаю кичик одамлардан бор гапни уқиб туради, энг ёмони ректор ҳақки-ҳурмати бу масхарабозликка чек қўя олмайди. Ишни ҳам, университетни ҳам йиғиштириб қўя қолай деса, ёлғиз одамга биргина эрмак – шу. Қолаверса, умри шу ерда ўтган, бу ердан узилгиси келмайди. Шу кунларда жуда боши котди.

Энди кечаги кунги хангомани кўринг. Қуни кеча собиқ студентларидан бири, кимор-пимор ўйнаб юрадиган бир бетайинни топиб келиб, ялаб-юлқаб нима дейди, денг? Наби Мусаевич оталик қилиб ўртага тушармиш-у, ёғ заводдан катта миқдордаги шелухани ундириб берармиш. Бу ёғи бекор-беҳуда бўлмасмиш, Наби Мусаевичнинг бир оғиз гапи кифоя эмиш. Вой, занғар-ей! Қувиб солди, ўзиям, ўша бемазани. Буларга тек қўйса, эртага анави, боғдаги ҳайкални жилдириб, ўша ерни киморхона қилиб бер дейишдан ҳам тойишмайди, азамат валломатлар.

Мана, эндиги сикилишларга нима дейиш мумкин? Кечадан буён уйга падарка деган зормондалар келади. Охири дарвозани тим беркитиб, қулоғига пахта тикиб ўтирди. Бугун эса сахармардонда уйдан чиқиб кетиб қутилди. Қаёқда қутилади, невараларни кўриб келай, бугун янги йил қутиладиган кун дея Зебоникига борса, уникида ҳам шу аҳвол. Баъзи одамларга нима бўляпти ўзи? Совғаларни қасрдан топишади, бу муттаҳамлар. Булар тарихий ўзбек халқи эмас, бегона одамлар. Мутлако бегона. Ўзбекда, хақиқий ўзбекда орият бўлган, ҳамият бўлган. Ҳа, шундай бўлган.

Наби Мусаевич тишларини ғичирлатди: анов Мансур нима қилиб юрган бўлса. Мана бир хафта, ўн кун Нозима келин шифохонадан чиққандан буён хаҳ деган хабар йўқ. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин...

Наби Мусаевич ана шундай ўй-хаёллар билан кунни

кеч қилди. Қорни очикканини сездди. Аста йўл босиб, Зебоникига ўтди. Мақсади Мансурни, Нозимани суриштириб кўриш эди. Нозиманинг келмай кўйганига ҳам анчалар бўлди. Хозир унинг ширин таомлари, айникса, ўликни тирилтирувчи чучварасини эслади. Боши тошдан бўлсин дея алкаган бўлди-ю, тентак деб сўкиб ҳам кўйди. Нега сўкканини фақат ўзи тушунди. Рости уларнинг ҳаммасига аралашидан чарчади. Нозима қилар ишни қилиб, энди, кўз ёшига чўмилиб ўтирибди. Мансур, чамаси, истаган каптарини топиб олди... Аввалига роса кўйдики, аралашди, тинимсиз шифохонага қатнади, охири чарчади. Устига-устак бугунги Зокир атрофидаги воқеа-ҳодисалар, кўнглига сира хуш келмаётган янгиликлар уни биров Нозималардан узоқлаштирди.

Илгари, узокка бормайлик, ўтган йилги шу бугун, яъни янги йилни кутиш ўз йўсинида, оилавий йўқловлар, ҳамнишинлик, ўзаро табриклар асносида рисоладагидек ўтган эди. Бу йил энди чамаси, Зокирга қўл етмайдиган бўлди. Мансур номаълум бўлиб турибди. Зебо майда-чуйдалари билан янги йилни уйида кутади. Наби Мусаевичнинг ўзига келсак, ҳамма ўз уйида ўтиргани маъқул кўринади.

У ғира-ширада Зебоникига кириб борди. Дастурхонига ўтириб, оғзига бир тишлам нон солди, ул-бул то-тинди ва кетатуриб:

— Нозимадан хабаринг борми? — дея сўради Зебодан.

— Мен ҳам ўзим билан ўзим бўлиб... — хижолат жавоб қилди Зебо.

— Хм-м... — хўрсинди Наби Мусаевич ва телефон қилишга тутинди.

Мансурниқидан телефон сас бермади. Нахот бола деган, янги йил кўни ҳам отага бир телефон қокиб кўймас! Ҳали Наби Мусаевичнинг қадри хўп ҳам билинар, ўзича кўйинди у ва қозонда ёғ доғлаётган Зебо билан хайрлашиб ташқари йўналди. Уйи томон охишта тебраниб кегиб бораркан, ёдига келган барча янги йилларни хотирлади ва шундай хулосага келди: ҳеч қайсиниси бунақанги бўлмаган...

Яна нега Нозима масаласига бсфарқ бўлиб қолгани хақида ўйлай кетди. Хаёллари гирдобиди аниқ бир жавоб топа олмади. Балки Зокир сабаб бўлдимиз? Ёки Мансур шифохонадан чиқариб уйга олиб келдим, ҳаммаёқ

жойида дея телефон қилгани сабаб бўлдим, ишқилиб нима бўлса, бўлди. Уйга безовта кириб келган Наби Мусаевич яна телефон гўшагини кўтарди. Телефон эса сассиз...

Наби Мусаевич, дархақиқат, безовта эди, бир жойда мутлако қўним топа олмасди. Ташқари чиқди, уйга кирди, хоналарни айланди, диванга чўзилди, соат ўнга яқинлашибди, будилникни 12 га бураб қўйди. Жириглаб тинмаётган телефонни узди. Кўнгли сезиб турибди, илинжли қўнғироқлар... Балки Мансур телефон қилаётгандир. Йўқ, у қилмайди. Бу аниқ. Мансур безори ҳозир ҳаммани унутган.

Кеч бўлгани сайин юраги сиқила бошлади. Зокир телефон қилмайди, у бугун меҳмонда. Наби Мусаевич шартта ўрнидан турди, пальтосини кийди, бўйинини қалин шарф билан ўраб, бошига кубанкасини қўндирди. Сабри чидамади, Нозимадан хабар олиш учун Мансурниқига жўнади. Соат ўн бирга яқинлашиб қолган, янги йил хавоси тунд, совуқ қор учқунлайди, катта йўлларни эҳтиётлик билан кесиб ўтиб, улкан чинорлар остида ишончсиз одимлаганча, шаҳарнинг бир мўйсафиди кўнглида адоқсиз ташвиш билан кетиб борарди. Бир пайтлар алифдек тик комати анчайин эгилган, торроқ елкаси туртиб чиққан, азбаройи озғинлигидан киш зулматини ёритиб турган чироклар остида икки қураги дўмпайган, иккала қўли пальтоси чўнтақларида, оёғида эски, бироқ енгил ботинкаси шилп-шилп овоз беради...

Кўча-кўй бўм-бўш. Онда-сонда машина кўриниб қолади. Ҳозир Наби Мусаевични кўрган ҳар қандай йўловчи уни бечора деб ўйлаши табиий эди. У эса ўз гамида кетиб борар, йўл бўйи қатор тизилган уйлар деразаси чаровон, янги йил дақиқаларини интизорлик ила қутаётган хонадон сохиблари бола-чақа, қариндош-уруғ, қуанда жамулжам иссиқ хонадонларда, файзли дастурхонларда кайф-сафо оғушида сармаст. Ҳозир Наби Мусаевич уларга бефарқ. Кўнглида биргина ғам, у ҳам бўлса, ҳозир ўзи аниқ тусмоллаб ололмаётган Инсон ғами, Инсон кадри, ўзиникига қайғуриб боряптими, ёки бегона бўлса-да, Нозимагами, аниқ-тиник тасаввур этолмайди. Бироқ уни ана шу нимадир етаклаб кетмоқда.

Мансурнинг дарвозаси қаршисида тўхтаганда негадир юраги бир хаприкди. Дарвоза тамоман беркка ўхшар, устида хира лампочка ёниб турибди. Дарвозанинг кичик

эшиги ҳам берқдек, анчадан буён остонадан биров хатлаганга ўхшамас, негадир хонадон совуқ кўринарди. Наби Мусаевич чўнтақларини пайпаслаб, рўмолчасини тонди, бурни ва ёшланган кўзларини яхшилаб артди, сўнг таваккал дея эшик кўнғироғини босди. Илгари кўнғирок чалинар-чалинмас, Чаканинг бакувват овози янграрди. Негадир у жим? Наби Мусаевич кўнғирокни чалишда давом этди. Ҳеч қандай шарпа йўқ. Эшитмаяпманми дея кулоқларини кавлади. Яна кўнғирокни чалаверди. Жавоб йўқ. Кўнгил қурғур сабр-тоқатдан мосуво бўлиб борар, баданида енгил титроқ уймалашар, уй ичидаги тилсимот ечилмай ваҳимаси ортарди.

Яхши, охири аёл кишининг йўталгани ва шалоп-шалоп юргани эшитилди. “Хайрият” деди Наби Мусаевич ва ўзини учрашувга тайёрлай бошлади. Эшик халқасига интиқ тикилди. Эшикнинг очилган овози келди, аммо Наби Мусаевич тикилиб турган эшик қилт этмади. Кўшнининг эшиги очилган экан. Наби Мусаевич ёнида Салима бино бўлди, домлани тез таниди.

— Вой, келинг, келинг, домла, қани бу ёққа, булар йўқ эди, — деди у бироз галати, гўё хижолат тортгандай бўлиб.

— Қаёқда улар? — совуқ қотган овозда сўради Наби Мусаевич.

Салима ўнғайсизланди. Елка қисгандай ҳаракат ила:

— Қалит менда эди, олиб чиқа қолай, — деди.

— Улар қани? — деди домла кескин.

— Мансуржон Нозима банисадан чикқач бир келди, холос. Қаёққадир, Москвагами, узоқроққа кетган эмиш... Нозимахон... У киши...

— Қаерда? — Наби Мусаевич ё ғазабдан, ё совуқдан титрай бошлади.

— Домла, ҳозир... Ичкарига кирайлик, оғриб қолманг тагин, — у қалтираётган Наби Мусаевични мажбуран ичкари бошлади.

Иссиқ хонага кирган Наби Мусаевич бироз ўзига келди. Пальтосининг тугмаларини ечди, бир четга стул кўйдириб ўшанга чўқди.

— Нима гап ўзи? — деди у яна сабри тугаб.

— Шу бало-қазо келди-ю, бу қутлуғ хонадон адон тамом бўлди, домла, — узоқдан гап бошлади Салима. — Мансуржон умуман келмай қолди. Банисадан келиб Нозимахон шу ерда ўтирди. Охири бўлмади. Бир ҳафта

илгари калитларни кўярда-кўймай менга топшириб, бир сира кишки уст-бошларини кийганча кетиб қолди.

— Қаерга кетди? — кўзлари ола-кула бўлди Наби Мусаевичнинг.

— Худонинг зорини қилдим, айтмади, — Салима кўзига ёш олди.

— Нега бизга хабар бермадингиз?

— Ҳеч кимга айтмаслигимни роса ўтинди, менга қасам ичирди... Етимгина шўрлик, бу қахратонларда қаерларда юрган бўлса? Бўйингинаси узилсин бу кишлоқини...

— Салима чинакам айтиб йиғлай бошлади.

Наби Мусаевич нима қиларини билмас, юрагини чангаллар, нафас олишга тиришарди. Чўнтагидан таблетка олиб оғзига ташлади. Осмонга қараб кўзларини юмди. Стул суянчиғига суянди. Шу кўйи анча вақт ўтди. Наби Мусаевич сал ўзига келиб, кўзларини очганда, Салима столга тўшалган дастурхон теғрасини ўйнаганча ўтирар, газдаги чойшак қайноққа яқинлашиб шириллар, уйда бошқа овоз йўқ, афтидан Салима ёлғиз эди.

— Ёлғиз кизим янги йилни ўртоқлари билан кутармиш, ўзимга дастурхон ҳам тузамадим, — дея гап қўшди уялиброк. — Домла, пальтони ечинг, бирон овқат қилиб берай...

— Йўқ, йўқ, раҳмат, — деди Наби Мусаевич ва бироз туриб хўрсиниқ ила қўшимча қилди: — Нозима қаерга кетган бўлса? Нима деган одам бўлдиқ энди?

— Тоғалариникига бормайди, — деди Салима қатъий.

Наби Мусаевич бошини чангаллади ва:

— Бу чинакам кўргулик... — деди.

— Нимасини айтасиз, — гапни улаб кетди Салима ва аста-секин авжга чиқа бошлади.

— Мансуржон ҳам... Шундай қилади деб ҳеч ким ўйламайди. Одам эди-да, одам, вой бу Нозимахон. Бунақасини топиб бўлибди. Ҳали кишлоқи бурнидан ип ўтказганда билади... — Салима шундай дейишга деди-ю, Наби Мусаевични ўзига тикилиб турганини кўриб кўркиб кетди.

Наби Мусаевич бунда сенинг айбинг йўқми, дея истеҳзоли саволга тутадигандай кўриниб кетди кўзига.

— Ҳа, айтмоқчи, ит ҳам йўқолиб қолди, — бу гап эсига тушганидан хурсанд бўлиб гапни бурди Салима.

— Нозима кетгандан кейин Чака ўзини катагига ураверди, уч кеча-кундуз ҳеч нарса емади. Нозимахон унга

қараб туришини менга тайинлаб кетган эди. Егуликларини бердим, қайрилиб қарамади, нанжарага ўзини ураверди, озиб кетди. Ташқарига чиқарайми деб эшигини очганимни биламан, кичкина эшикдан отилиб чиқиб кетди. Шу кетганча қайтмади. Эгаларини излаб кетдим, бу бечораям! Ҳеч кимни шунақа кунларга қолдирмасин. Қариганингизда сизга ҳам дардисар булар!

Домла эгилиб пешонасини тутамлаганча анча ўтирди, сўнг ўрнидан кўзғолди. Кийим бошига ўраниб, ташқари юрди. Эшиккача чиққан Салима кўлида шода калит:

— Уйга бир кириб чиқасизми, домла? — деди, аммо саволи жавобсиз қолди.

Домла тентираклаб кетиб борарди. Салиманинг ҳозир Позимадан ҳам унга кўпроқ раҳми келди. “Бечора” деди кўзига ёш олиб. Дилидан эса бошқа гап кечди: “Менинг қизим бундай қилмайди...” Шу ўй билан яхшиям кириб кетмагани анча узоклашиб қолган домла тўхтади ва ортига бурилди. Салима ҳам унинг истикболига юрди. Овоз бемалол эшитилар масофага келганда домла:

— Чинакам қаерга боришини айтмадимиз? — дея қайта сўради.

— Ёлғон менга нега керак, домла, Худодан кўрқаман, — жавоб қилди Салима ва домла кўздан йўқолгунча ортидан қараб турди.

Наби Мусаевич ўйлай-ўйлай охири, ҳар ҳолда Позима ўзини-ўзи ўлдирмагандир деган хулосага келди. Унда у қаерда бўлиши мумкин деган саволга сира ҳам жавоб топа олмади. Одам бирор нарчасини йўқотса, не кўйларга тушмайди. Уйдан битта товук йўқолса, одам ачинади. Позима ахир одам-ку! Нахот инсонлик кадри, шаъни шу бўлди. Наби Мусаевич оиласидан шу кунгача бирон кимса хафа бўлиб кетган эмас эди-ку! Эҳ, Мансур...

Наби Мусаевич ортиқча совук еди, узок юрди, чама-си мўлжални тўғри олаётган эди, бироқ кўчалар, бури-лаётган томонлар, дўмпайган томлар танишдек эди-ю, ўзиникига сира ўхшамасди. Нахот Наби Мусаевич аклидрокини йўқотган бўлса? Деярли етмиш йил юрган шаҳар кўчаларида адашиб тентираса? Уйини топа олмаса? Умр поёнига етаётибдимикин? Ўтаётган йиллар ҳеч қачон ўлимни узоклаштирамайди, фақат яқинлаштиради. Балки, бу янги йил энди сўнгисидир? У ёқда кампири чақираётгандир?..

У бир уй рўнарасида тўхтади, яна унинг уйи эмас.

Ие, нималар бўляпти ўзи? Совуқдан дағ-дағ титраганча агрофга роса разм солди. Худди ўзининг кўчасию, унда шунча йил кириб-чиққан уйи кани? Балки, Нозима, Чака шу каби адашиб, тентираб юришгандир? Балки, ўзининг бу кўйга тушиши, тентираб адашиб совуқда ўлиши Худодандир? Наби Мусаевичдек одам илк бор чин дилдан Худони тилга олди. Рўпарасидаги хонадон эшигига яқинроқ келиб, тингшаброқ қаради. Не кўз билан кўрсинки, ўзининг уйи. Тавба, шу эшик қаршисига келиб кетди-я... Шу захоти яна асли-наслига қайтди шекилли, бу дунёда ўзи ҳеч нарсага ишониб бўлмайди, деган фикр ўтди миясидан.

Уйига кирасолиб, жойига чўзилиб, ўраниб олди. Совуқдан ич-эти дағ-дағ титрар, тишлари таккилларди. Туйкус кадрдон уйида ўзи ёлғиз ётганини ҳис қилди-ю, бирдан кўзларига иссиқ ёш қўйилди. Кампирини шунақанги кўмсадики, энди елкалари титраб йиғларди. Одамзод дунёга ёлғиз келиб, ёлғиз кетади. Туғилишда қўшалок туғилиши мумкин, бироқ ҳеч қачон эш-қўш ўлмайди. Дахшатли нарсага инсон фақат якка ёлғиз тўкнаш келади. Шунда бу ширии ва ёруғ дунёдан фақат ўзи кетаётганига иймон келтиради, ўзини ниҳоятда ёлғиз ва кучсиз ҳис этади. Минг, миллион йилда ҳам қайтиб келмайди. Ўлим қандай дахшат! Нахот ана шу дахшат билан Наби Мусаевич бугун тўкнашса! Шунга ўхшаб турибди. Шундай дахшат ҳақиқат баъзан саодатга ҳам айланиб қолади. Тўғри-да, якка ёлғиз, бу дунёда тентираб, бугунгидай сарсон кезинишларнинг нима қизиғи бор? Яна бебош фарзандларни деб. Бу фарзанд дегани ўзиям...

Наби Мусаевич сира ўзини тута олмай қолди. Ҳозир у ўқириб йиғлашга тайёр эди. Нега у ёлғиз қолди? Ҳеч кими йўқ. Зокир ўзи билан ўзи овора. Мансур эшпаkning бўлгани шу. Шу бугун уни деб шу ахволга тушди. Қани, биттаси келиб қоронғи уйини ёритсин-чи? Келмайди. Келиб нима қилади? Уларга Наби Мусаевич керакмиди? Яна одамзод фарзанд-фарзанд деб ўлиб тиради. Мана сенга фарзанд ва фарзандлар... Умрини узайтираман деб қанчалар уриниб юрган Наби Мусаевич бугун адоий тамом бўлиб, ўлимларига рози бўлди...

XXIV

Канизанинг уйида янги йилга тайёргарлик барвақт бошланиб кетди. Эрталабдан эру хотин татарлар келиш-

ди. Хоналарни тозалаш, қоқиб силташ, ошхона яраклагунча, боринги, идишлар бирма-бир олиниб терилгунча давом этди. Улар уйнинг подьездигача тозалаб кайтишди. Эртаси куни эрталабдан тайёрланган егулик, ичкилик, салат, ширинликлар қалаштириб ташланди. Яна иккита эркагу аёл пазандалик ва дастурхон тузаш илмини амалиётга тадбик этишди. Мехмонхона ўртасига тузалган улкан дастурхон дахшатли тус олди. Каниза бунақасини сира кўрмаган эди. Токи тушгача нарса келтирувчиларнинг кети узилмади. Барча юмушлар тегишли кишилар томонидан ўз вақтида бажарилди. Ўзи айтганидек, Мансур севимли хотинининг кўлини совуқ сувга урдирмади. Мансур тушга қадар ул-бул юмушларини бажариб келди. Келибок, Шерзоднинг келган-келмаганини сўради. У қайнона-қайнотасини олиб келиш учун қишлоққа жўнатилганди. Мансур Канизага уларга солинадиган поёндозгача тайёрлатиб қўйди. Уларни биринчи бор келишлари. Куёвларини илк бор кўришлари. Шундай кизни туғиб берган, вояга етказиб, Мансурнинг бахту тахтига айлантирган ота-онани ҳурмат этмай бўлади-ми? Неча кундан буён, айтиш мумкинки, Каниза Мансурники бўлган кундан эътиборан Мансурнинг уларга меҳри товланади. Мана бугун келишади. Келишиб кизларининг ҳаёти, уйи, турмуш зайли ва куёвини кўриб бошлари осмонга етади. Мансурнинг ҳаёли шу даражаларда парвоз этардики, Канизага алоқадор ҳар қандай одам ёхуд қариндош Мансурдан меҳр кўрмоғи керак. Мана, Каниза болаларини олиб келди. Уларни нима оғирлиги тушяпти. Бир яхши болалар экан. Мансур уларни сира иккиланмай ўғлим, кизим деб суйяпти. Улар келиб хонадон тўлди, Мансурнинг ҳаёти яна мазмундор бўлди. Бугун қайнона-қайнотаси келмоқда. Ҳадемай келиб қолишади. Шерзод эрта кетган эди. Ҳар ҳолда қишлоқчилик, уйдан узилиб чиқиб кетиш осон эмас. Ҳаш-паш дегунча келиб қолишади.

Мансур тўрт хона, ошхона, ваннахонагача айланиб тартибни ўз кўзи билан кўриб қаноат ҳосил қилди. Болалар ўз хоналарида ўйнаб ўтиришибди.

— Канизам, — чақирди Мансур ётоқхонада уймалашаётган хотинини, — болаларни янада чиройли кийинтириб қўйинг, ўзингизни тартибга келтиринг, жоним, меҳмонлар кела бошлайдиган вақт бўлди.

Каниза унинг айтганини бажо қилди. Маликалардай

очилиб-сочилиб кетган Каниза Мансур билан Шерзодни кутишди.

Ва ниҳоят Шерзод келди. Меҳмонларни уйга бошлаб кира бошлади. Каниза қимматбаҳо поёндозни ушлади, Мансурнинг танасига енгилгина титроқ югургандай бўлди. Эшик очилиб, биринчи Сўпи кўринди, ортидан дастурхон қучоклаган Ўктамби, ортларидан эса Шерзод. Каниза эгилиб салом берган кўйи поёндозни ёзди.

— Келинлар, келинлар, — деди Мансур юз кўзи ловуллаб кизариб, — қани киришлар, киришлар.

— Э-э, хай-хай, кизим, бўлди, бўлди, поёндоз кир бўлмасин, биз рози, биз рози, — дерди Сўпи поёндоз хатларкан.

Улар ичкари киришди. Поёндоз ёзиғлигича қолди. Мансур қуюқ саломлашди. Каниза уларни ўзлари учун тайёрлаб қўйган хонасига олди. Улар билан кўришиш учун хонага бирин-кетин набиралари кириб келишди. Ўктамби уларни бағрига босиб йиғлаб кўришди. Аҳмад бобосига, Ойимхон энасига тайёрлаб қўйилган янги йил совғаларини топширдилар.

— Бироз нафас олишлар, кейин дастурхонга чикамиз, — деди Каниза Ўктамби ва отасининг уст-бошларини олиб шифонерга иларкан.

Улар асосан Каниза Масквадан келтирган кийим-бошларда келишган эди. Каниза уларни авайлаб илгакларга илди. Омонат жойлашган Сўпи, қизига бахту саодат тилаб фотиҳа қилди. Фотиҳа чоғи кўнгли бироз суёт кетди, овозида ўзгариш сезилди. Буни Ўктамби ҳам, Каниза ҳам сизди, фақат бобоси ва момоси пинжиларига суқилган болаларгина сезмади.

— Меҳмонлар кўп келар? — деди сўпи.

— Йўк, меҳмон сизлар, холос. Бу кишининг жини кўнчиликин суявермайди — жавоб қилди Каниза.

— Хайрият, яхши, яхши... — деди Сўпи ногоҳ босиб турган юк елкасидан кулагандай.

— Аҳмад, — деди Ўктамби, — қалай болам, яхшимсан? Шаҳар яхши эканми, тойчоқ? Биз билан қишлоққа кетасанми энди?

Аҳмад билан Ойимхон иккови “йўк” дея баробар бош ликиллантишди. Сўпи ҳам, Ўктамби ҳам болаларга қараб, уларнинг бир чиройлик бўлиб, тўлишиб, ялтирашиб, чиройлари очилиб қолганига анграйиб ўтирардилар.

— Шахар, шаҳарда, — деди Сўпи хўрсиниб.

— Худо берса ҳеч гап эмас, — қўшди Ўктамби.

Каниза онасидаги кишлокдаги ҳешу ақраболарини сўраб суриштира бошлади. Хонанинг эшиги қимирлагандай бўлди, Аҳмад дархол ўрнидан туриб, ўша ёққа юрди ва тез қайтиб:

— Аё, дадам, — деди.

Каниза хонани тарк этди. Бироздан сўнг қайтиб кирди-да, меҳмонларни дастурхонга таклиф этди. Меҳмонхонага ўтишаркан, Сўпининг ҳам, Ўктамбининг ҳам нақ оғзи очилиб қолди. Бундай шоҳона тузалган дастурхонни умрларида кўрмаган эдилар. Сўпи шошилинич юзига фотиҳа тортиб, тик турган кўйи аллақандай калималар келтириб юборди. Иккови ҳам ўзларини дастурхондан олиб қочса қочардиларки, яқин бормасдилар. Мансур уларни қўярда-қўймай юқорига ўтказди, нон ушатди, чой куйди. Пиёлалар нақ тиллодан эди.

— Э, э, кам бўлманг! — деди Сўпи, яна юзига шошилинич фотиҳа тортиб.

Каниза билан онаси бу гал маъноли кўз уриштириб олишди. “Сўпи бечора”, афтидан, она-боладан ҳозир шу фикр ўтаётганди. Сўпи қанча ҳаяжонга тушиб ўзини йўқотаркан, Ўктамби аста-секин ўзини ўнглаётганди ва азалий қитмирлиги тутаётганди. Сўпи дастурхонда туюқлик ажойиб ва фаройиб неъматларга — меваларни кўйинг-ку, помидорлар, Сўпи умрида кўрмаган хорижий мевалар, йирик-йирик писталар, бодомлар, турли салатлар, ҳар турда пиширилган гўштлар, антиқа идишларга бирин-кетин назар соларкан, яна қалтираб олгандай ҳаракат ифшо этди ва энди Ўктамби ўзини тута олмади, пик этиб кулишга ва ўрнидан туриб кетишга мажбурият сезди.

Қитмирлиги курсин, унинг хаёлидан нималар кечди, денг? Умр бўйи эшагидан тушмаган Сўпи бугун антиқа, юмшоққина машинада ҳурмат ила шаҳарга келди. Куёвлигида насиб этмаган поёндозни босди, умрида кўрмаган ноз-неъмат қаршисида улуғ меҳмон бўлиб ўтирибди. Ростда, умр бўйи Ўктам пиширган, куйдирган ва оғзига тикқан нарсалардан бошқа бедананинг тухумини ебдими? Шу боис бот-бот сесканиб кўяётганди у. Ўктамбини Каниза тушунди. Дархол ўрнидан туриб уни ўз хонасига бошлади. Бу билан Мансурнинг хайронлигу хижолатлигига барҳам берди.

Бошқа хонага кириб олган Ўктамби кикир-кикир кулар, кулги мешини бўшатарди. Каниза унинг ўхшамаган килифига бу гал самимий қаради, жеркимади, ҳатто, қўшилишиб кулди ҳам. Бирда юз товланадиган Ўктамби туйқус йиғлаб юборди, Канизани маҳкам қучди, бахтингни тошганинг рост бўлсин деди. Куёвтурани чунонам мактаб кетдики, Каниза нақ опасининг оғзидан суви келаётганини сезди.

— Бахтинг бор экан болам, — дерди онаси бир йиғлаб, бир хунчақчақ — Жаннатга кирганинг шу. Самаднинг таёғини еб юргандинг. Сабр қилдинг, мана Худо берди. Ҳеч кимга Худо таоло бу бахтни бермаган. Йўқ, йўқ, бу фақат Худонинг иши. Бандаси бунга кодир эмас. Опанг, ўша сени ёмон кўрадиган опанг ҳам юрибди-да кишлоқдаги ҳурматли одамлардан бирининг хотиниман деб, қариллаб. Директор бўлмай садқаи одам кетсин, хотинбоз. Қанчик кўрса кетидан гушади, ер ютгур. Бу ёғи директорликдан ҳам бўшайман деб турибди. Тагига сув қўйишяпти...

— Юринг, энди, ая, дастурхонга чикайлик...

— Қўй-э, болам, биз ўзимиз, улар бемалол ўтирсин, ишкилиб, Сўпи кўп ичиб куёвнинг олдида шарманда қилмаса бўлгани, ярим пилёлага паймонаси тўлади...

— Тек қўйинг, ая, бир яйрасин...

— Ҳай, ҳай, ҳай, асло. Шайтонга ҳай бер-а, қизим...

— Юринг, ая, анов киши нима деб ўйлайди.

— Қўй, болам, менга сен бўлсанг бўлди. Сен билан бир гаплашиб тўяй...

— Ҳали тун узок.

— Ичимда гап қайнаяпти. Ўша куни сен кетганингда опанг нима деди, дегин?

— Э, э, юринг, — Каниза кўярда-қўймай, онасини дастурхонга олиб чиқди.

Эркақлар янги йилни бошлаб юборишибди. Сўпи аллақачон кичкинагина бўлиб, бир тўп ўтирибди. Юзи анордай қизарган. Кўзлари сузилган. Канизанинг ташаббуси билан тез орада чучвара тортилди. Бирам суви тиник эдики чучваранинг. Ўктамби хамирга қайноқ сув қўйиб қўйишганими, нима бало, деб ўйледи. Тотиб кўрган эдики, азбаройи хушхўрлигидан оғзи ликка сувга тўлди, сўлаги оқиб кетай деди. Каниза узатган мурчдан анча солиб, мазза қилиб ичди, сувидан чучвараси ширин тотиди, қойил қолди, оғзи ўзгача лаззат туярди. Кам бўлма-

син-а, пиширган ошпази-я, ўйлади у. Бунақа нарсалар фақат менинг кизимникида бўлади, дея ҳеч кимга сездирмай ўзича керилган ҳам бўлди. Хуллас, антиқа пиширилган чучварани пешонаси терлаб ичиб олди, икки бетига қизил югуриб, рўмолини пешонасига бошқатдан танғиди. Энди, кизи билан қурилажак дилкушо суҳбатни тезлатиш тараддудини кўрди.

Илкис чолига кўзи тушди. У сал қийшайётганга ўхшарди. Канизани имлаб ташқари олди ва энди Сўпи дам олиши кераклигини уқтирди. Куёвининг ҳар бир сўзига юз марталаб “худди шундай” дея тасдиқлаётган Сўпини, балодан ҳазар, илк бор киришган хонасига тўшалган тўшакларга ётқиздилар, Мансур ётоқхона томон йўл олди, Ўктамбининг оғзи қулоғида, Каниза билан ёлғиз қолди.

— Ошхонадагилар яна гўшт қовуришяптими? — деди Ўктамби.

— Янги йилни кутиш хали олдинда-ю, ая, — жавоб қилди Каниза.

— Мана бу ерга ўтир энди, қизим, гапларимни эшит, бир мирикайлик, қоқиндиқ, қишлоқда гаплар ғовлаб кетди... Ха, аввали оланг... Ўзи товоннинг тақаси, яна сенга кулади. Ўқигани — башорат. Бир тўп газетани кўтариб олади, башорат титади холос. Ўша кунни сен кетганингда сени сўккан эди, ўзиям, оғзига қурбақа салла солиб кўйдим, халиям юта олмай юрибди. Эрининг ҳам, ўзининг ҳам ишлари пачава. Анави тухумбош зовуч бор-у, хах, ўлсин-а. Ғопуров, ўша гурухвозликни бошлаб, поччангни пайтавасига қурт тушган...

— Э, ая, кўйинг ўша олифталарни...

— Тўғри айтасан, қизим, ўлиб кетмайдими... Гидирлигини айтаман-да, икковисиниям...

— Ая, апови кичкина келинни тинчитиб олдимиз?

— Ҳах, у-у олангни товони тош тешади-ю, тинчитмай қўяди дейсанми? Охири бир ёклик қилди. Энди тинчиб ўтиришибди.

— Ўзи нима бўлган экан? Ҳеч тинчишмаган эди?

— Гапнинг пўстқалласи ғажир куёви билан ётишни хохламаган экан.

— Ая, ўзиям ёш келинни ургани-урган эди-да...

— Ҳа-да, эр ҳам эркалатса, эрийсан-да...

— Самад нима қилиб юрибди, сизларни қийнамаяптими, ишкилиб? — дилидаги охири тилига кўчди Кани-

занинг, шу билан бир каторда эшик томонга бир аланглаб қараб қўйди.

Худди шу чок Ойимхон мўралади ва:

— Бува, — деди момосига талпиниб.

— Хонангизга боринг, а, эслигим, — буюрди Каниза.

— Хўп бўлади, ойижон, — деганча Ойимхон эшикни ёпди.

— Бирпасда шаҳарлик бўпти-қопти-я, кизи тушмагур, — аралашди Ўктамби.

— Дадажонлари шунақа таълим беряпти... — меҳри товланиб тушунтирди Каниза.

— Умри зиёда бўлсин. Боллар ҳам Худо деган экан, — дарров кўзига ёш олди Ўктамби, — чакана кийналишмади-я, шўрликлар... Бир чиройлик одам бўи қолишибди, бечоралар... Мансуржонни умрини зиёда қилсин! Ҳа, айтгандай, Самад ўлгур... Ҳозир битта кўрқувим Маллани келинидан. Ўғли лапашанг. Келини Ёркувонда ишлайди. Бети тўла ёғупа, оёғини тарсиллатиб сизларни кўчаларингдан ўтгани-ўтган. Шундан хавотирман...

Онасининг гапидан Каниза анча ўйланиб қолди, аммо ҳеч вақо демади. Унинг ҳолатини Ўктамби ўзича алламбалоларга йўйди. Улар бир-бирларини сўзсиз уқинди.

Ўктамби сира Канизага тўймасди. У қаёққа юрса, шу ёққа борар, юракдан сўзлашгиси келар, ҳеч ажралгуси йўқ. Каниза унга энди “бу ёққа кирманг” ишорасини қилиб, Мансур дам олаётган хонага кирди. Мансур ўрнидан қимирлади. Каниза унинг ёнига чўқди, елкасига қўлини қўйди. У томон ағдарилган Мансур Канизани маҳкам қучди ва юзларига юзини ишқаб охишта деди:

— Қалай, меҳмонларимиз хурсандми, ишқилиб?

— Хурсанд. Айниқса, аям сизга тан берди, бахтинг бор экан, кизим, деди. Сизга раҳмат...

— Дадангиз-чи?

— У киши ичкиликни кўтара олмайди, ухлаб ётибди. Энди ичкизманг.

Мансур ҳозир жуда масрур эди. Янги оила, янги қариндош-уруғ. Хотинига тенг келадиган паризод дунёда йўқ. Дўст ҳам, душман ҳам бирдек оғзи очилади. Ҳар икки томондан Худо бериб турибди. Зокир катта амалга миниб, Мансурнинг иши яна беш бўлди. Ўн беш қундаёқ катта амал нима экани дарҳол билинди. Бу кетиш бўлса, Мансур яқинда ярим ҳоким даражасига етади.

Ҳозир ич-ичидан шунақанги ғурур туйдики, ўзини кўярга жой топа олмай қолди. Бу ҳаммаси — Канизадан, унинг оёғи қутлуғ келганидан. Уч йил аввал юрган эди сур чалиб, носковокка нос борми деб. Чинакам калласи бор одамларнинг замони келди. Буни Мансур ўзи ва акаси гимсолида аниқ-тиниқ кўрди. Гап йўқ. Хали бундан-да яхши бўлади.

Тотли ўй-хаёллар шу ерга етганда, кўз ўнгида уйи, ити ва албатта, Нозима бино бўлди. “Ўтиришгандир...” — деди у ва тез у ёқ, бу ёққа каради, улар хаёлидан қочишга уринди. Бу ўй аниқки, бахтиёр дамларга ярашмаган ямоқ... “Хўш?!” деди Мансур ўз-ўзига ва ташқари юрди. Кун ҳам кечлабди. Хоналарда ҳаёт қайнайди. Ҳавони ширин пишириқлар хиди тутган.

Янги йилни киёмига етказиб кутиб олдилар. Соат тўққизларда Ака келди. Семизгина бақалок хотини бор экан. Ўқтамби у билан қучоқлашиб кўришаркан, лабини бургандек бўлди. Нима бало, деб ўйлади Ўқтамби, қўлимнинг суяклари қаттиқроқ ботдими? Эру хотин ортидан халта-халта, яшиқ-яшиқ совға-саломлар кирди. Бақалок хотин кираверишдаёқ Канизанинг юз-кўзларидан ўпди, тўйиб-тўйиб ўпти, ёнидан қутича чиқариб, ундаги тилло занжирни Канизанинг бўйнига солди, яхшилик кунларига буюришини тилади, беихтиёр илинжда турган Ўқтамбига ёвқараш қилди, холос. Нарироқдан бепарво тикилган Мансурга Канизани осмонларга учуриб, қўлидан келганича, иктидори етганча мактади. Ака кулиб туришдан бошқа, ҳозирча илтифот кўрсатмади. Унинг бор илтифоти дастурхон атрофида тўкилди, ўзлари йўқ эса-да, Зокир Набиевич сира тилидан тушмади, Мансурни-ку кўяверинг, баъзи ўринларда Мансурнинг таърифи акасиникидан ошиб тушди. Ўқтамби кўп нарса англамаса ҳам бир нарсани, яъни Зокир ва Мансур шубҳасиз жуда катта одамлар эканини тўйди.

Шу пайт Сўпининг йўталгани ва ҳаракатга келгани эшитилди. Каниза билан Ўқтамби баробар қўзғалдилар. Мансур ҳам ўрнидан турди, бироқ меҳмонлар ҳаққи-хурмати уларни ёлғиз қолдиргиси келмади. Анча вақт йўқолган Каниза ва Ўқтамби хонага қайтиб кирдилар. Мансур ҳайрон бўлди, Канизани имлаб ташқари юрди. Икковлон кўярда-қўймай Сўпини бошлаб киришди.

Сўпи нотаниш кимсалар орасига ноўрин тушиб қолган бегонадай эди. Агроф-муҳитга ҳам ковушиб кета ол-

мади. Ўтириш ўрта маромларга етганда, болаларнинг олди-га кириб, дастурхонга қайтган Ўктамби чатоқ иш қилганини сизди. Қимирламай ўтирса бўлар экан. У шу ердалигида Сўпи ўлгур туппа-тузук ўтирган эди. Ўктамби кирса, боши осилиб қолибди. Уни секин ётқизгани олиб чиқиб кетди...

Ўктамби ва Каниза учун янги йил умрларида биринчи марта шундай ажойиб ўтди. Сўни кечаси яхши ухлади. Она-бола мириқиб гаплашиб чиқдилар. Мехмон кузагач, Мансур ҳам уйкуга ётди. Соат 12 дан ёшасига бошланган қасура-қусур отишма, наққилоклар эрталабга қадар тинмади.

— Шаҳар шу-да, ая, — деди Каниза қорини силаркан.

— Э-э, кишлок бундан кам эмас, — деди Ўктамби эснаб.

Каниза чирокни ўчирди, аммо иккисининг ҳам хадеганда кўзи илинмади. Ҳар ким ўз ўйи билан банд эди. Бир вақт Сўпининг йўталгани эшитилди. Ўктамби хабар олишга кирса, у а.ллақачон маҳсисини кийиб, белбоғини боғлаган, кетишга шай.

— Хой, Сўпиқуш, мунча сахармардон потирламасангиз? — деди Ўктамби, хали дамингни ол дегандай қилиб.

— Ёмон туш кўрдим, эшак ўлди, эшак... — деди Сўпи кўзлари олазарак.

— Эшак ўлган бўлса, қундонни тирик-ку, Бойсўпи. Ҳе-е, ўргулдим, ёт-е, бўлмаса бундок ўтир, бу ер сени кишлоғингми?

Шундан сўнг муштипар Сўпи эрта турган боладай бир эснади ва счинмаёк гужанак ётиб олди.

Улар эрта жўнаб кетдилар. Ҳеч Сўпини кўндириб бўлмади. Ташқарида турган навбатчи машиналардан бири уларни олиб кетди.

Кечга қадар Мансур ҳам, Каниза ҳам дам ололмади. Келаётган мехмонларнинг оёғи узилай демасди. Бундай келишлар кечаси ҳам давом этиб. Мансур эрталаб ишга чарчаган ҳолатда жўнади. Канизага тезда ишларни бир ёқлик қилиб қайтиб келишини, бирга дам олишларини тайинлади. Аммо ишхонадаги гапни эшитиб, нақ тепа сочи тикка бўлди. Қодирхўжанинг бу гапидан оёқлари калтираб, ўтирган ерида музлаб қолди.

— Балки, бу уй сизники эмасдир, сизга индамаёк югуриб бориб, билиб келай дедим-у, яна тағин ўйланиб

колдим, — деди Қодирхўжа. — Мен ҳам ҳозир, машинадан тушиб эшитдим бу гапни, коровулхонада гаплашиб туришган экан.

— “Нахот менинг уйим бўлса у? Нахот Нозимани ўлдириб кетишди? Янги йил куни юз берса-ю, менга бу хабар етиб бормаса. Бой битта менми? Бизникига тушмагандир, бу ўғрилар? Эй Худо! Яна ким билади. Нахот Нозимани ўлдириб кетишган бўлса!” Мансурнинг миясида шу ўйлар нотекис ўйнар, у рулга қапишганча ҳовлиси томон машинани учуриб борарди. “Уйининг олдида тўла мелиса бўлса керак! Энг ёмони энди Зокирга гап тегаети”.

Ва ниҳоят Мансур сўнги бурилишдан ўтди. Йўк. Уйининг олдида ҳеч вако кўринмайди! “Эй Худо, хайрият-ей...! Мансур ҳозир калитларнинг қаердалигини эслай олмас, машинадан тушасолиб, дарвоза қўнғироғини чала бошлади. Дарвоза ҳам, кичик эшик ҳам берк, ичкаридан фақат қўнғироқ овози эшитилар, гуё Чака ўлгандай жимжитлик... Мансур югургилаб ўтди-да, машинанинг очик турган эшигидан сигнал чала бошлади. Яна чошиб бориб дарвоза қўнғироғини босди.

Фақат шунда Салиманинг эшиги очилиб, қизи кўринди.

— Нозима аям йўқлар, — деди у ва бурилиб кета бошлади.

— Қани Нозима аянг?

— Билмадим.

— Ўзингни аянг қани?

— Бозорга кетган.

— Бизникида тинчликми?

Қиз елка кисди.

— Нозима аянг шу ердами ўзи?

Қиз яна елка кисди. Мансур уни ҳозир сўкиб юборгиси келди. Намунча бефаросат бу қиз? Мансур нима бўляпти-ю, пинагини бузмайди-я...

— Калитимиз сизлардами? — катъий сўради Мансур.

— Эди...

Энди Мансурнинг токати тоқ бўлди:

— Хой, зумраша, менга қара, нима деганинг бу? — ўдағайлади у.

Қизча елкасидаги пальтосини тўғрилаганча индамай ичкари чекинди.

— Тўхта деяпман, сенга...

Мансур нима қиларини билмай қолди. Бирок киз тез қайтиб чиқди ва:

— Мана калитларингиз, бундан кейин менга ўшқирманг! Падумаеш... — деганча шартта бурилиб, эшигини қарсиллатиб беркитди.

Мансур калитларни шошилинч ташларкан, уларга анчадан буён қўл тегмай чанглаганининг гувоҳи бўлди. Латта бандлар чанг эди. У зудлик билан эшикчани очди, ичкари отилди, биринчи бўлиб Чаканинг катагига қаради. У бўш. Ҳамма эшиклар берк. Хатто ҳовлида оёк излари ҳам йўқ эди. Мансурнинг янада юраги гупиллар, гўё нафаси кисаётгандай бўйинбоғи бандини пастга тортди, деярли чопгандай ташқари чиқди, хоналарнинг деразаларидан ичкари бокди. Қайтиб ҳовлига кириб, катта уй эшигига калит тикди. Шунда у қўллари қалтираётганини сезди. Шунча очиб юрган эшиги тезда очила қолмасди. У ёқ-бу ёққа бурай-бурай эшикни очди, уйнинг ҳавоси деярли бор гаши айтиб турарди. Нозима кетган. Қаёққа? Дадаси, ҳа, Мансурнинг дадаси олиб кетган. Уйга олиб бориб олдимикни, суюкли келинини? Ё Нозима араз қилиб тоғалариникига кетдимикни?

Ҳамёнидан тезлик билан телефонини олди. Олдин дадасига... Йўқ. Шунча кундан буён телефон қилмаган одам, нима дейди? Вой, бемаза Нозима-ей, шундай уйда ўтиравермайдами? Шошилинч бориб, Нозиманинг шифонердаги устбошларини кўрди. Хайрият, ҳаммаси жойида, у кетмабди... Инхонадаги гап эсига тушиб, тезда сейф турган хонага кирди, сейфни очди, ҳаммаси жойида. Афтидан Нозима сейфни очмабди ҳам... Балки Нозима дадасиникидадир? Чака-чи? Уни ҳам олиб кетдимикни?

Ҳар ҳолда уйда ёмон воқеа юз бермагани ойдинлашди, айрим жумбоқли саволлар қийнаётган эса-да, Нозиманинг тириклиги англашилди. Бугун бўлмаса Мансур уни эртага топади. Ҳозир ишдан қолмаслиги керак. Барибир, бу масала бир тўпалон билан барҳам ёйиши бор... Шуни сал эса-да, ортга сурган маъқул. Бугун Зокир айтган ишлар билан шуғулланиш керак. Бу масалаларни кечиктириб бўлмайди.

Мансур уй эшикларини беркитиб, ташқи эшикчани қулфлади, калитларни қолдириш учун Салиманинг қўнғировини босди. Қизча зумраша чиқмади. Қўнғироқ тугма-

сини қанча босмасин, тик этган садо бўлмади. Мансур жаҳл билан калитлар шодасини девор оша ирғитди ва пичирлаб сўкинганча машинага ўтирди. Ишхонада одамлар катор кутиб турарди. Қанча ишларни битирмасин, қанча одамлар билан гаплашмасин, барибир кечгача гарансиб юрди, негадир борган сари ич-ичига коронғилик жойлашиб, дили хира тортмоқда эди. Охири чидамади, шартта Зебоникига телефон қилди.

— Мен, — деди у, Зебо гўшакни олган захоти зардаси қайнаб турган одамдай ва кейин ўзини ўнглади.

— Вой, ака-ей, бормисиз? — йиғламсиради Зебо, буни Мансур олдиндан хис этиб турганди, “Ҳозир Нозимадан чўзилади” ўйлади у.

— Дадам банисада, ахволи оғир, — узиб-узиб гапирарди Зебо.

— Нима бўлди? — сўради Мансур, овозига гўё узокдан гашираётгандай тус бериб.

— Янги йил окшомида Нозима келинаямни излаб, оғриб қолдилар...

— Нозима келинаянг қаерда? — мулдаога ўтди Мансур.

— Ўзингиз қаердасиз? — энди астойдил сўради Зебо.

— Узоқдаман, узоқда... Борганимда биласан, дадамга салом айт, — гапни қисқа қила бошлади Мансур, — тезроқ боришга ҳаракат қиламан. Бирор ҳафтада бориб қолсам керак... — Мансур телефонни ўчирди.

Энди Мансур ўзини ҳар ҳолда енгил сезди. Зебо билан гаплашди. Бахонаси яхши чиқди. Дадаси барибир тузалади. Зокир учун дўхтирлар ўзларини фидо қилиб юборишади. Ҳозир ҳаммаси устиларида бўлса керак. “Ёлғиз эмассиз, профессор, энди бутун вилоят сизнинг ўғилларингиз...”

Зебонинг “Янги йил окшомида Нозима келинаямни излаб...” дегани Мансурни ўйлантирди. Бироқ, профессорнинг келинига бўлган муносабаги маълум, Мансур узок бош котириб ўтирмади. Демак, Нозима тоғалариникида, Чака-чи? Ҳозирча бу муаммо. У ит-ку, ахир!...

XXV

Нозима учун уй зиндон эди. Ҳеч ўзини овута олмасди. Мактаб директори янги йилдан кейин чиқарсиз дейишга қарамай, ишга мажбуран чиқди. Шундай қилмаса,

бу кимсасиз уйда ўлиб қоладигандай эди. Уч-тўрт кун деганда дарс бермаса ҳам тўгаракни йўлга қўйиб олди. Болалар билан бир дам овунгандай бўлди. Бир хафтача уйга қатнаб турди, келасолиб уйга разм солар, ҳеч қандай ўзгариш йўқ, зимистон уйга сира-сира қайтгиси келмасди. Кейин-кейин умуман оёғи тортмай қолди. Бунни сезган ҳамкасби Комила уни уйда олиб қолишга ури-нарди. Улар уч-тўрт кун ичида анчайин сирдошга айла-нишди. Нозиманинг кунларини у ҳам бошидан кечирган, эри ташлаб кетиб, кизи билан бева қолган экан.

— Иккимиз ҳам хуввиллабгина якка-ёлғиз ўтирсак яхшими, эгачи? — дерди Комила. — Энди бугун қола-сиз, — деб уни чандон мажбурлади.

Нозима роса ўйлаб кўрди. Кайнотаси минг тилло одам бўлмасин, уникага бормаиди. Тоғаларникига мутлако сир-майди. У ерга бош уриб бориб, нима деган одам бўлади. Мансурнинг тамом қораси ўчди. Нозима шифохонадан чиққандан сўнг бир мартагина келди, холос. Шу қўйи даф бўлди. Анавининг этагига чўк тушиб олди. Нозима мактабда хардамхаёл, уйга келиб-кетиб юрган кезлари, ҳар он-хар онда кўзи аланг-жалаңг худди Мансур из-лаб келаётгандай бўлаверади. Аста-секин бунинг сароб-лигига имон келтирди. Модомики, шундай экан, энди Комиланинг илтимосини қондирса ҳам, эркин ҳаёт қуриш-га, бир боши-ю қорнини ўзи энлашга уриниб кўрса чак-ки бўлмайди. Ўйлаб-ўйлаб охири шу қарорга келди. Уй билан хайрлашди, Чакани, уйни Салима қўшнига топ-ширди. Уни қўндириш осон кечмади. Энди Салима қўшни бу ғайриоддий ҳаёт машмашасида ўрни борлигини очик-тан олиб, ўзини қарғаблар йиғлади. Нозимани ҳеч қаер-га қўймасликка онтлар ичди, ўлигимни хатлаб кетасан деб туриб олди. Нозима эса айтганидан қолмади. Битта гапи: “Агар шу ерда юраверсам, яқинда ўлсам керак” дегандан сўнг Салима дахшатга тушди ва тақдирга тан берди. Нозима уни уйга бошлаб кириб, уй ичига неки тегиш бўлса, уларни обдон кўрсатди, сейфни очиб, тўла пулнинг бир сўмига тегилмаганини қайта-қайта уқтирди. Кейин Чакани додлатганча, кўзида ёш Салима билан хайр-хўшлашиб кетди. Қаерда эканини ҳеч кимга айт-масликка Салимага онт ичказди. Нозима кетгач, Салима қон қорайгунга қадар унинг ортидан қараб серрайганча тураверди. “Одам жинни бўлиб қолиши ҳеч гап эмас” дея ўзига-ўзи хулоса берди. Мансурни қарғали, бўралаб

каргади. Қишлоки ялангоёкнинг туға олмай ўлишини тилади, охири чорасиз юнанди... Аммо лекин, барибир, Нозима икковининг ижоди — “ишқубасса” юрагида каттагина доғ бўлиб қолди.

Фақат уйдан ихтиёрӣ қувғин бўлгандагина Нозима анча нарсаларни англаб етди. Дунёда эркинлик деган нарса бор экан. Мансурга намунча осилиб олмаса?! Дарду кудурат, куйит ичида ўзининг қадрини бир пул қилибди. Шу кунгача нега у ҳаётни Мансурсиз тасаввур эта олмади? Мансурсиз ўлиб қолмас экан-ку. Дунёда бошқа одамлар ҳам бор экан-ку. Тўғарагидаги болаларга гап йўқ. Бирам тилло, бирам меҳрибон кизлар... Опойларининг ойлик-маошсиз ишлаб юганини билган кизчалар навбатма-навбат “чаепитса” уюштиришади. Бу ўрисчасига чой деганлари, уйларидан нимаики топишса, кўтариб келишади, қолганини олмайдилар. Дарҳақиқат, пулсиз, усти юпуи, оч-наҳор Нозима буни Аллоҳнинг инояти дея қабул қилиб юрди ва пулсизликнинг охири войлигини ҳам тушуниб етди. Комила маошига иккиси тирикчилик тадоригини кўрарди. Шунда сейфдаги пуллар Нозиманиннг кўзига кўринар, аммо у бурун жийиришдан нарига ўтмасди.

Бундан ташқари таянчсиз, кимсасиз, ташландиқ, ёлғиз Нозиманиннг суврати ҳам, сийрати ҳам таъсирланаётганди: сочларига оқ оралади, аввал бўйин, оғиз четларига тириш тушди. Тушганда ҳам унинг назарида бир кунда тушди, ойнага каради-ю, сездди. Бу табиий ҳол эди, инчунун хафа бўлиб ўтирмади.

Мактабда нима кўп йиғилиш кўп, тадбир кўп: артистлар, циркчилар, кизикчилар, ашулачилар, ёзувчилар, шоирлар, журналистлар, фотографлар, албомчилар, милиционерлар, прокурорлар, солиқчилар, хуллас, келмаган одам йўқ. Ҳамма тадбир белгилайди, тадбир ўтказадди. Аста-секин мадори қуриб бораётган Нозима одамови бўлиб борар, тўғарақдан ташқари ҳеч нарсага қатнашиши келмасди. Бугун ўсмирлар масаласида вилоят прокурорининг муовини келар экан, деган эълон тарқалди, директорнинг буйруғига асосан унда ҳамма қатнашини шарт экан.

Нозима мажбуран кирди. Бир жихатдан яхши қилган экан, йиғилишдан енгил тортиб чиқди. Прокурор муовини ўзини Қодир Алиевич Муртазоев деб таништирди. У тафаккури кенг, тўғрилиқка ўч, нуктадон одам

эканки, хар бир сўзи жон озиғи, эрталик кунга ишонч уйготарди. Ўзи ҳам келишгангина, ок-сарикдан келган одам бўлиб, кўзлари тийрак, ўзи хушёр, юзи хушбичим, ёкимтой одам эди. Нозима унинг бу томонларини шунчаки эътироф этди, аммо жамиятда қонуи устуворлиғи, қонуний демократия, қонунни билиш ва ҳурмат қилиш нима эканлиғи тўғрисида ёниб сўзлаганда, безътибор ўтира олмади. Унинг дил оғриғига худди малҳамдай туюларди бу сўзлар. Майли, Мансур бўлмаса бўлмасин, ёлғиз ўтса ўтсин, лекин ҳаёт анови прокурор айтаётган тамойилларга асосланса, турмуш оқими, атрофингдаги одамлар у киши айтгандек бўлса, яшашингда маъно бўлади, хар қандай даҳшатга бас келасан киши...

Йиғилишдан кейин ҳам Нозима эшитган нарсалари хақида кўп ўйлади. Инсон, демак, нафақат ўз ҳаётига, балки жамият ҳаётига ҳам бепарк бўла олмас экан. Дунёда илмдон, яхши одамлар ҳам кўп. Худо хоҳласа, тўғрилар ҳам кўп. Битта-иккита Зокирга, Мансурга ўхшаганларни кўриб, хулоса чиқариб бўлмайди. Негадир, Нозима ҳозир анови гапларни эшитганигами, ё бошқа сабабми ака-укаларни ёмон кўриб кетди.

Қодир Алиевич ўша мажлисдаёқ анча-мунча енгил-так аёлларнинг қўнғлига гўлғула ташлаб кетгани аён бўла бошлади. У кетгач, мактабда деярли шу суҳбат кечди:

- Қандай бахтли хотиннинг эри бўлса экан-а?
- Эркакмисан эркак экан.
- Гап йўқ.
- Нутқини равонлигини қаранглар-а?!
- У ҳам порахўр.
- Бэ-э! Бекорчи гап, бундайлардан порахўр чикмайди.

Баъзи аёллар жанжаллашиб ҳам олишди.

Комила аёллар билан ташлашиб бўлиб, Нозиманинг олдига кирганда, у холсизланиб столга бош қўйиб ётарди.

— Кетдик, — деди Комила.

Йўл бўйи Қодир Алиевич хақида оғзидаи сел келиб гапириб кетди.

— Шундай кишининг хотини йўқ экан, — деди бир вақт.

Нозима парво қилмади.

— Нозима, сизга айтяпман!

— Йўқ бўлса, йўқдир, нима қилибди? — деди Нозима.

— Мен тегиб олсамми? — хихилади Комила, — юра-мизми, менинг хатамда яшаб, прокурорнинг данғиллама уйларида ялло қилиб яшайман.

— Тега қолинг, — самимий жавоб қилди Нозима, — агар олса...

— Сиз-чи? — деди ғалати оҳангда Комила, — гап шундаки, ундайлар биздака қурбақаларга эмас, сизда-қанги нозанинларга ишқибоз бўлади.

Бу гап кесатиб айтилдими, юракдан айтилдими, Нозима англай олмади. Комила барибир, яхши, кўнгли очик аёл. Айби у ҳам бева. Ҳозир бевадан кўпи йўқ. Битта қизлик бўлгандаёқ ажраб кетишган. Қизчаси лицейда бешинчи синфда ўқийди.

Комиланинг уйи мактабдан узоқ эмас, ҳар куни деярли шу маҳалда улар пиёда қайтадилар. Ёлғизлик уларни боғлаб қўйди. Комила учун Нозима ҳар ҳолда шерик, Комила эса Нозимага бошпана. Кеч тушгани сайини юракларга ваҳима солгич тунни бирга-бирга кечирадилар, топганларини ҳозирча баҳам кўришиб турибди. Нозима уйни чиннидай тоза тутади, Комиланинг кизи Майна шанба, якшанба уйга келганда ювинтиради, тарайди, овқатга унчайди, эплаб-сеплаб ул-бул пиширади. Ёғ бўлсаёқ кифоя, йўқни йўндириб оғизларига етказади. Бироқ бу ҳаёт иккисини ҳам қониктирмай борар, бир-бирларига индашмаса-да, кўнгилларида қандайдир йўл, чора излаётганлари аниқ. Комилани билмайди-ю, аммо Нозима ҳаётида нимадир юз беришини сезади. Ҳеч бўлмаганда шундай туюлади. Бундоқ ҳаёт узоққа бормаса керак деб ўйлайди. Нотавон кўнгил экан-да. Бир томондан энди ҳеч нарса ўзгармаслигини, умрбод ёлғиз ўтишини ўксик кўнгли хис этади. Комилага гап йўқ. Бечора уриниб-суриниб егани нон, майда-чуйда топиб-тутиб турибди. Нозима эса бу масалала ҳам гунгу лол, бир бечоранинг ўзи. Берса ёйди, бермаса ўлади. Ишқилиб, эртами-индин, бир куни Комилага малол келиб қолмаса бўлгани. Шундай кунлар ҳам бўладикки, уйда нондан бошқа нарса қолмайди, шунисига ҳам шукр қилишади, бояқишлар. Ана шундай ҳаёт кўришаётган эса-да, Комила хушчакчак, шадлод, хазил-хузулни қанда қилмайди.

— Жуда оч қолсак, сизни сотамиз, — дейди у қулиб.

Нозима индамай жилмаяди.

Бир куни кечга томон қизик воқеа юз берди. Турар жойлари тўрт қаватли бетон уйнинг иккинчи қаватида эмасми, уйга эшиттириб бир иг вангиллайди, холос. Аввалига Комила ҳам, Нозима ҳам унга эътибор қилишмади, итнинг овози энди эшик остонасидан келаётганди. Нозима тушуниди, ташқарига отилди. Остонада қовурғалари саналиб, очликдан ич-эти қапишиб кетган, юнглари тўзиган Чака йиқилай-йиқилай деб турарди. Унинг кўзлари хира ёшли эди. Нозима Чакани кучоқлаб роса йиғлади. Ўша кундан эътиборан Чака подъезд бурчагига тўшалган эски аёл устида кун кўра бошлади. Берилган қолган-қутган нарсаларга тўймас, судралиб чиқиб ахлат титар, ахлатчилардан калтак еб келарди.

Кунлар шу зайлда ўтаверди. Энди икки қорин тапвиши ит билан учта бўлди. Нозима ўқувчилари келтирган емишларнинг қолдиқларини сувқоғоз халтага тўплар, ишқилиб қаерда, қайси хонада ўтириш бўлса, кўз-қулок бўлиб турар, жилла қурса Чаканинг ғамини еб кетарди. Чака хомиладор, унга парвариш лозимлигини билар, аммо кўлидан ҳеч вақо келмасди. Ит ниҳоятда озиб тўзиган, зўрға иланг-биланг юрар, хамиша икки кўзи ёпланиб тумшуғи томон қора арикча ҳосил этиб турар, илгарги Чакадан асар қолмаган, Нозима ўзини эмас кўпроқ уни ўйларди. Шундай кезларда яна бир одам — қайнотаси Наби Мусаевич ёдига тушар, унинг ёлғиз тақдирини, иссиқ-совуғини ўйлар, уй юмушлари ҳақида хаёлланиб кетарди. “У киши ҳам оч-наҳор қолаётгандир. Нозимани хабар олишлари, чучвараларининг хумори тутаётгандир бечорани. Кексайганда шўрликка қийин бўлди. Унинг меҳрибон сўзларини ўйлаб Нозиманинг кўзига ёш инди.

Бугун сумалак учун ундиргани мактабга буғдой келтиришган экан. Тозалашиб анча қисмини тўкиб юборишибди, Нозима ўшани тўплаб, халтачага йиғиб олди, сувда бўлса ҳам қайнатиб Чакага едиради.

Илк баҳор келиб, илик узилди кунлар яқинлашар, яхши, тарихдан Нозима бир болага рецитаторлик қилар, ўша ойига беш минг сўм бериб турар, ҳозирча шунга тирикчилик қилишаётганди. Бугун у ҳам тугаб нонга пул қолмади. Комила ойлик-маошини эски қарзига берган, тирикчиликнинг йўлини қилиш учун таниш-билишлариникига бориб келди, нажот йўқ. Ота-онаси бойроқ ўқувчилариникига телефон қилди яна эплай олмади. Ча-

кага газ устида буғдой кайнар, ўзлари учун егулик ҳеч нарса йўқ. Айвончадаги яшиқда икки-уч дона кўкара бошлаган пиёз қолибди. Соат тўққизгача ҳам Комила ҳеч нарсанинг уддасидан чиқа олмади.

— Падарига лаънат, — деди у, — эртадан мактабга бормаيمان, яхшиси қўшниларга ўхшаб майда-чуйда сотаман. Шундан фойда. Учаламизга нон бемалол бўлиб қолади-ку.

Комила лицейдан фақат шанба, якшанба кунлари келадиган кизи Майнани кўзда тутаётган эди. Нозима ёрма овқатидан итга қуйди, ҳар эхтимолга қарши ярмини қолдирди. Қуйган ёрмасини совутиб Чакага берди. Қўшниларникига чикиб яна нон топа олмай қайтган Комила айвончадаги пиёзни олди-да, тозалаб шартга чайнади ва сўкинганча ётиб олди.

Ўша кун икковлон ухлай олмади. Нозима чидаб ётди, Комила эса ҳали ўридан турар, хоналарни кезинар, сўкинар, кимларнидир қарғар, узокрокдан эшитилаётган мусиқа, бакир-чакирларни бўралаб сўқарди.

— Туринг, Нозима, — деди у бирвақт камоли ишонч билан, — туринг, нима турмуш бу, ўлиб қолиш ҳеч гап эмас, ўзимизни сотамиз...

— Нима?! — дея олди Нозима.

— Ҳа, танимизни сотамиз. Энди соат 11 бўлди. Аёл излаган дайди эркаклар кўчада. Пул ўшаларда, корнимизни боқади, пулимизни тўлайди. Э-э, Худо олсин, эримиз борми, хўжайинимиз борми бизни кўрққани... Кўчага чиқдик битта мосов хотинбоз топилади. Қизлардан нима камимиз бор, айниқса сиз...

— Ҳеч қачон, — деди Нозима, — ўлсак ўламизки, бу пасткашликни қилмаймиз.

Ўша кеча ялиниб ёлвориб Комилани зўрға тинчитди. Эрталабдан Комила негадир бошқача бўлиб қолди, ўзини ўта эркин тута бошлади, ҳеч нарсадан тап тортмай қўйди.

— Бугун ўқувчиларимдан пора оламан, — деди у, — бу ёғи чорак, юраманми, инсоф, иймон деб.

Шу кун яна прокурор муовини келди, бир вақт Нозима синф хонасида ўтирса, Комила уни бошлаб кириб келяпти.

— Мана шу синф хонамиз, — деди у Муртазоевга, Нозимага ғалати қараш қилиб.

Муртазоев синф хонасига осилган барча кўрғазма,

доска ва плакатларни обдон ўқиб чиқди, айланиб Нозиманинг яқинига келганда Комила:

— Мана бу Нозимахон, менга ўхшаган ёлғиз, бева, иккимиз бирга ишлаймиз, у кружок олиб боради, директоримиз хали унга иш бергани йўқ, — намоёншкорона ғалати гапирди Комила.

Нозима ўзини ўнғайсиз сизди ва нима дейишини билмай, индамай тураверди.

— Комилахон рус тили ўқитувчиси экан, сиз-чи? — сўради Муртазоев, овозида эркак кишида зоҳир, аёл кишига ёқадиган ғалати майинлик, яқинлик билан. Нозима буни дарҳол сизди ва кўнглида Комилани айблаётган бошладди.

— Тарих, — деди Нозима.

— Яхши фан, — ўйга чўмиброқ қўшимча қилди Қодир Алиевич.

— Қодир Алиевич... — деди қийшанглаб Комила.

Чиндан ҳам у бугун ғалати бўлиб қолди-я, яна кўнглидан кечирди Нозима.

— Қодир Алиевич, — яна такрорлади Комила, — Нозимахоннинг тарихи ҳам қизиқ, сизга мос...

Авалло Нозима, қолаверса Муртазоев қаттиқ ўнғайсизландилар. Устига-устак, Комила уларни ёлғиз қолдириб, тез хонадан чиқиб кетди. Нозимага яна қийин бўлди, буни Қодир Алиевич сизди ва дарҳол шунга яраша шариит яратди.

— Хеч хижолат тортманг, Нозимахон, — юпатди у, — Комила Арзиевна табиатан шўхроқ кўринади, майли. Сиз билан бошқа гаплашамиз.

Муртазоев Нозимани ўнғайсизликдан халос этиб, Комиланинг ортидан кетди.

Энг ёмони, эртаси куни Муртазоев ва Нозима ҳақида бутун мактабга гап тарқалди. Шунда ҳам Комила хатосини тан олмади, Нозимага бас келаверди, униқида яшаётган тургани учун Нозима ҳам қаттиқ ҳужумдан ўзини сақлади. Агар Комила:

— Сизни унга сотдим, — демаганда, Нозима индамай, ўтган ишга саловат деб ҳам қўяверарди.

— Нега сотасиз? — деди Нозима қошларини чимириб. — Нима, мен товарманми сотгани?

— Отличный товарсиз, — жавоб қилди Комила тосрайиб.

Нозима сизди, олишиб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Ко-

мила борган сари безбетлашиб борарди. У чиндан ҳам ўзгарган эди. Ўша куни кечқурун у йўқолиб қолди, кечроқ ширакайф келди. Бу даргоҳ энди Нозимага тор бўлиб қолаётганди. Эртаси Комила ишга бормади. Нозима ишга кетди, кружогини ўтказди, болаларга тарихдан тест ечказди, дарс охирида болакай Нозимага беш минг сўм пул берди. Пулни олгач, Нозима бира тўла пастдаги катта бозорга тушишни, уйга ул-бул харид қилишни режалаштирди, бозорга пиёда жўнади. Йўл бўйи хардам-хаёллик билан борар, у ён-бу ён аланглар, иштибоҳида гўё уни кимдир кузагиб келаётганга ўхшарди. Бозорга етиб келди, яна у ён-бу ён аланглади ва ичкари кирди. Нега у бу куйга тушмоқда? Кимнидир кутянтими? Ўзини койинганча, бир кило гуруч харид қилди. Энди картошка, пиёз олиш керак, айтмоқчи, чой қолмаган. Камчиликдан кўпи йўк-ку, факат энг зарурини олиш керак. Энг арзон нарса тури бўларди, тури егиси келиб, оғзига сув тўпланди.

Якинроқ бориб турпларни ушлаб кўрди, панг бўлиб қолибди, олмади. Олмаларнинг нархи осмонда, картошкага қараб юрди. Аввал энг кераклиси — ёғ, ярим кило пахта мойи олмаса бўлмайди... Ярим килолик идиш йўк, сотувчи Нозиманинг сўровига хижолат бўлди. “Ўзимда идиш бор, hozир...” деди Нозима, шу пайт кулоғи тагида таниш овоз янгради:

— Катта идишдагисини беринг.

Нозима овоз томон шартта бурилди, қараса, Қодир Алиевич соддагина фуқаролик кийимида.

— Йўғ-е, — деб юборди Нозима ўнғайсиз қизариб.

— Хўжайинишиз айтгандан кейин йўк деманг, — деди таналок юзли сотувчи хотин. — Жон десангиз-чи...

Қодир Алиевич шу захоти пул узатди ва ёғли идишни ўзи олди. Нозима нима қиларини билмай қолди. Қодир Алиевич ул-бул нарсалардан харид қила бошлади. Нозима эса нима дейишни, нима қилишни билмай меровланар, ўзига кела олмасди.

— Юринг, — деди Қодир Алиевич анграйиб турган Нозимага.

Улар нари кетишди, сотувчи хотин тушуниб-тушунмай, икковлон хўл бир-бирига мос эканми, дегандай ортларидан хавас-ла қараб қолди.

Қодир Алиевич Нозима кўнмаса-да, анчагина зарур нарсаларни харид қилди ва охирида:

— Бу Комила Арзиевнага қилган ваъдаларим, сизга бирон тузукроқ нарса совға қилишим керак, — деди Нозимага меҳрибон тикилиб. — Юринг, кийим растасига ўтайлик...

— Йўк, йўк, йўк, — оёғини тираб туриб олди Нозима. — Шуниси ҳам етади...

Қодир Алиевич ёнгинасида Нозима бозорни тарк этаркан, бозорчиларнинг уларга хавас билан тикилиб турганини хис қилар, кўнгли шу даражада кўтарилаётган эдики, қоқилиб кетишига, бировга урилишига бир баҳя қолар, ўзга бўлса-да, яқин одам қанчалар одамга, айниқса, аёл одамга тиргак-таянч эканини дилдан ўтказарди. Бирок шуурида хижолат тортаётганидан “нима қилибди, яхши одам экан, Комила тайинлаган экан-да” дея ўзига тасалли берарди.

Юк анчагина бўлгани учунми, хар холда Қодир Алиевич уларни машинасига юклади. Нозима мажбуран ўтирди, Қодир Алиевич худди билгандай тўппа-тўғри Комиланинг уйи томон хайдади. Нозима тушунди, Қодир Алиевич анчадан буён кузатиб юрган экан. Уйга яқин қолганда, у бирдан машинани тўхтатди.

— Кўнглингизга келмасин, — гап бошлади у, ярк этиб орқа ўриндикда ўтирган Нозимага ўта очиқкўнгилик билан қараб. — Хеч ким хеч қачон бировга хўжайин эмас, хар ким ўз майлига қараб иш тутиши табиий. Мен сизни тўлиқ ўрганиб бўлдим. Тўғри тушунинг, сизга ялинаётганим йўк. Кўнгил дегани хеч ким тушунмайдиган нарса. Мен сизни хеч нарсага мажбур этмокчи ҳам эмасман ва ҳаққим ҳам йўк. Менга келсак, нима деб ўйласангиз ўйлайверинг, бир бахтсиз одамман, иккита кизим бор, улар мендан-да бахтсиз. Учаламиз энг севимли одамимизни йўкотиб қўйганмиз... — Қодир Алиевич ўта самимий, чин дилдан гапираётганди: — Мен ҳамма нарсани енгишим мумкин, фақат хали ўн ёшга тўлмаган қизларимнинг онасизлигини, қаровсизлигини енга олмайман... Чиндан ҳам шу кунларда жуда кўп нарсани енгишга тўғри келяпти, — Негадир у тўхтади, анча ўйланиб қолди, Нозимага тик қараб, шундай деди: — Ишдан кетсам керак, шунга ўхшаб турибди. Агар мени узоқроққа жўнатишса, қизчаларни олиб кета олмайман. Олиб кетишим мумкин, аммо уларга мен эмас, аёл киши керак... Шунини тушунсангиз бўлгани. Мен сизни хеч қачон мажбурламайман, ростини, уйланмокчи ҳам

эмасман... — шу жойда Қодир Алиевичнинг овози калтирагандай бўлди...

Икковлон анчагина ўйланиб қолдилар. Нозима енгил тортди. Ҳар ҳолда, Қодир Алиевич унга турмуш қуришни таклиф этаётгани йўқ. Қизларига шароит, аёл тафти кераклигини рой-рўст куйиниб билдирипти. Демак, қизларига оналик қиладиган аёл эмас, қарайдиган оқсоч керак. Бу савоб иш, албатта. Энг асосийси, у алдаётгани, тузоққа илинтираётгани йўқ. Уйланмоқчи эмаслигини айтди. Бу одам ёлғон гапирадиганлар тонфасидан эмас, яққол кўриниб турибди. Бу ёғи энди маълум. Нозиманинг ўзига келганда, энди у эркак кишини, ким бўлганда ҳам қабул қила олмайди, ҳар қандай эркак шу Мансурнинг ўзи-да. Хўш? Нима қилиш керак? Бу киши гўғри ва ақлли одам. Нозима барибир Комиланикида энди узоқ қола олмайди. У айниқ бошлади, мактабга ҳам бормаи қўйди. Нима қилиш керак?

Шунда Қодир Алиевич чуқур хўрсиниб:

— Мени вилоятдан йўқотишади, — деди.

Нозима бу гапни унчалик уқмади. Нега? Шундоқ ақлли прокурорни қандоқ йўқотишлари мумкин? Нозима барибир тушунмади, шунда Қодир Алиевич яна:

— Шунинг учун сиз керак бўлиб қолдингиз, — деди.

Нега фақат Нозима? Бошқа аёл қуриб кетибдими? Дунёнинг қизик ишлари кўп. Чиндан ҳам нега Нозима? Ҳозир ўзини эплай олмай, битта боласини боқа олмай, бундай бахт кидириб юрганлар камми? Неча-нечаси қапкатта болалари билан кишлоқлардан кўчиб келмоқда. Эрсиз аёлдан кўпи йўқ. Нега бу кишига Нозима керак бўлиб қолди? Қизик. Балки қисмат, тақдирдир? Яна ким билсин? Нозима Қодир Алиевичнинг сукут саклаб қутаётганини ҳисобга олиб деди:

— Ҳозирча бир нарса дейишим қийин, ўйлашим керак... — яна шошилишч кўшимча қилди: — Яна кўришиб қолармиз...

Унинг бу гапини Қодир Алиевич қандай қабул қилди, ўзи билади, аммо шундай дейишга деб, айниқса, охириг жумлаши кўнгил учун айтиб, Нозима ичидан зил кетди: “олиб берган нарсаларим учун айтди, деб ўйласа-я”

— Албатта, албатта, хали кўришамиз, сиз яхшилаб ўйлаб кўринг, — гапга нукта қўйди Қодир Алиевич.

— Бошқа аёллар кўп-ку, — охири кўнглидагини қисқирди Нозима.

— Бу гап ҳаммага ҳам айтилмайди, факат кўнгил чопсагина...

Нозима индамади. Қодир Алиевич ҳеч иккиланмай машинасини Комиланинг подъездигача ҳайдаб борди. Нозима ҳам иккиланиш, ҳайкиш сезмади. Биргалашиб нарса, халталарни таший бошладилар. Ташқарида ўтирганлар, кезинаётганлар биров хайрон қараб туришди.

— Мана бу нима қилиб ётибди? — сўради Қодир Алиевич ўлакка итга тикилганча.

Чака зўрға ўрнидан туриб, Қодир Алиевичнинг оёғига суйкалди.

— Бу менинг яхши-ёмон кунлардаги биргина хамроҳим, — тушунтирди Нозима.

Қодир Алиевич нарсаларни ташишиб бўлгач, тез қайтиб кетди. Комила уйда йўқ экан. Нозима нарсаларни жойлай бошлади. Эшик кўнғироғи янгради. Комила шу яқин ўртада экан-у, келди деб ўйлаган Нозима бориб эшикни очди. Остонада яна Қодир Алиевич турар эди. Эшикни очиш билан у Нозимага қўлидаги ўроғлиқ нарсани узатди ва қайтиб кетди. Нима дейишни билмай ортидан бир-икки қадам қўйган Нозима Чака иштаха билан майда суякни гўштларни еяётганини кўрди. Шунда у қўлидаги гўшт эканлигини билди.

Пули ишлатилмай қолгани эсига тушгач, Нозима настига — магазинга чопди. Ҳамма нарса бор, Комила келгунча, у-бу келтириб, чучвара тугади. Чучварани ўзи ҳам жуда соғинган. Кўзининг олдига мункиллаган Наби Мусаевич келди. Нозима ўзи билмайди-ю, негадир шу одамга меҳри бошқача товланади. Ёки ўқитгани, таълим бергани учунми, яна ким билсин.

Нозима уни келтириб, чучвара тугди, қийма тайёрлагани чоқки, тахта топа олмай қийналди. Пичоқ ҳам ўтмас, яшшамагур. Уни чинчининг кетига ишқай-ишқай, амаллаб қийма тайёрлади, тузу намагини келтириб, сичконинг қулоғидай-қулоғидай тугди, сувга солиб меҳр билан пиширди. Ҳамон Комиладан дарак йўқ эди. Бир пайт эшик кўнғироғи янгради, чикса, ҳеч калла сукмайдиган кўшниси, майда-чуйда сотиб ўтирадиган Холниса ая:

— Бирам ширин, мазали хид тарқалдики, нима пиширяпсиз, қўшни? — деди у ва таклиф этилмаганига қарамай, кириб келаверди.

— Ҳалиги сизни олиб келган киши кимингиз бўлади,

айланай? — сўради у яна. — Эркакмисан эркак экан-да, ўзиям, сиз ҳам чакана эмассиз... — хихилади у.

Чакирилмаган мехмон овқат ичиб, мазза қилиб ўтириб, одамларни ёмонлай кетди. Нозима бундай гапларни хушламас, ўз ғами ўзига стиб ошарди. Уни зўрға кузатди. Унга “ха, ха деб гапини маъкуллайвериб, атай пиширган чучварасини хузур қилиб ея олмади ҳам. Холнисо ёймачи лабини ялаб чиқиб кетди.

Соат 11 дан ошса ҳам Комиладан дарак йўқ. Нозима энди хавотирга тушди. Ошхона деразасига суяниб, ташқари мўралади. Кеч бўлаётганига қарамай, ташқари тўла ҳар хил одам эди. Болакайлар ўйнаб тинмайдилар. Ташвиши бироз аригандек бўлди. Илк бор баҳор осмонига боқди: осмон беғубор, юлдузлар чараклар, атрофдан турли туман дарахт гулларининг хиди уфурарди. Қандай гўзал фасл бу-я, баҳор. Бугун Нозиманинг кўнгли баҳорни хис этди.

Бир пайт подъездда тарака-турук қилиб Комила келди. Афтидан жавраниб, Чакага алламбало берди. Эшикни очаётган Нозимага шундай туюлди. Яна Комила: “Вой, Чака, қорнинг тўқми дейман, — дегани эшитилди. — Ну, молодец” деди у яна ва Нозиманинг истиқболига юрди.

— Мана бу сенга, — деди Нозиманинг қўлига ўроғлик нарса тутқазиб, — шашлик, но, только один, — дея уни хикичок тутди.

Комила бу гал чинакам маст эди. Уйга кириб, ошхонадаги ўзгаришни ё сезди, ё сезмади. Ечинмай ўзини каравотга ташлади, зумда хурраги чиқди. Энг ёмони, бироз ўтиб, юз берди. Нозима энди чирокни ўчириб, жойига кирган эди, подъездда ит увиллади. Чаканинг овози анчайин тирилиб қолган эди. Сўкиш, сўкинишга ўхшаш овозлар эшитилди. Уйнинг эшигини кимдир тепиб, тараклата бошлади, кўнғирокни ҳам босди. Нозима дахшатга тушди. Ким бўлди бу ярамаслар? Эшикни бузиб юборишса-я?! Шу вақт аёл кишининг уларни шангиллаб хайдаётгани эшитилди. Холнисо эди у. Яхши, шундан сўнг ташқари тинчланди. Нозима устига кўрпани тортиб, ўйга толди. Комилани ўйлаб ғамга ботса, бугунги Қодир Алиевич билан кечган воқеа қачонлардан бери дарз кетган, чўккап кўнғилни кўтарар, ўзининг кимгадир, нима учундир кераклиги қувонтирар, бунинг учун ич-ичидан Худога шукроналар келтирар, уйку элит-

масди. Кўзи илингандек бўлди, аммо Комиланинг уйғонганини билди, бироқ уйқу, айниқса, бахорги уйқу ширинлик қилиб, тўлик уйғона олмади.

Комила эснаб керишди. “Ух, блин” ва яна алламбало деди, ўрнидан тургандек бўлди. Қайтиб кириб, Нозимани турткилай бошлади.

— Назимка, ану ка вставайка! — дерди у, — ким келди, бунча нарсени ким келтирди?

— Эрим, — деди Нозима кўзини очмай, юзини аёдан чиқариб, аслида “Сенинг ўйнашларинг” деб юборишига сал колди, Қодир Алиевичнинг яхшилигига ношукурлик қилаётгандай хижолат чекди.

— Буни қара-я, — Комиланинг гап оҳангидан суюнаётгани билинаётган эди: — Барибир, барака эркакларда, қанчалик улар мададига зормиз-а?

Нозима унинг кейинги гапларига қулоқ солмади, фақат сўнгги гапини узоқ ўйлаб ётди. Комила яна торткилади:

— Туринг, Нозима, чой ичамиз, тонг отди. Мактаб юрган чучварангиздан қилибсиз-да.

Қутилмаганда Комила ўзини Нозиманинг устига ташлади, уни пайпаслаб қучди, “Ёлғизлик, бевалик қанчалик ёмон” деди у, юзларини типирчилаётган Нозиманинг кўксига босишга ўрниб.

— Хватить! — деди Нозима ҳам ўрискчалаб, у Комиланинг эркаланаётганини сезиб турса ҳам, кейин ҳазилланди: — Мен “улфатлар”нинг эмасман...

Нозима ўзини Комиланинг қучоғидан халос этиб ўрнидан турди, Комила бирдан йиғлаб юборди, бироқ Нозима ҳеч нарса деб улгурмай юланди, бурнини тортиб “ну, ладно” деб қўйди. Кейин “я никогда больше... — деди, — ҳеч қачон...”

Шунда Нозима кечаси орқасидан келишганини айтди, Комила эса қўл силтади.

— Битта “Нексия”ли шляпа, — деди у, — сал оқсоқроқ, чўлоқ шекилли, битта шериги ҳам бор... Суллохларни бошлаб алдадим...

— Шу яхшими? — ўпқаланди Нозима.

— Последний раз... — кизариб гапга қатъий нуқта қўйди Комила.

Ювиниб тараниб, мазза қилиб овқатланишиб, икковлон мактабга жўнашди.

Ўқтамби неварасининг шошилинич ташкари чакирганига хайрон бўлди. Дарҳақиқат, Нодир, Наргизанинг ўртанча ўғли, машинасини ўчирмаган, ҳалпиллаб чиққан Ўқтамбини машинага тез ўтиришга ундарди. Ўқтамби шошилинич жойлашиши биланок, “Жигули” қўзғаларкан, Нодир ҳовлиқиб деди:

— Аям чаток, юраги ушлаб қолди!

— Вой ўлмасам, энди нима қилдим?! — сонларини чимдилай бошлади Ўқтамби: — Нима бўлди ўзи, мундок гапирсанг-чи?

— Дадам инфаркт бўпти, ишдан бўшатишибди, дўхтирда экан, аям ўша ёқдан расво бўи келди!

— Иши қуриб кетсин, дадангни. Уни деб, аянг ўлиб-нетиб қолмасин, ё олло! — Ўқтамби машинадан бир алфозда тушиб, кизи ётган хонага кирганда, Наргиза чўзилиб олган, ёнида ҳамшира, икки келини оёқ-қўлини уқалар, кизи пиқиллаб йиғлаб турарди.

— Наргиза, вой шўрим, сенга нима қилди, қизим? — унга ташланди Ўқтамби ва қизининг йиғлайвериш, ковоклари шишиб кетганини кўрди.

— Вой, директорлигиям ўлақосин! — деди у хам Наргизанинг уёқ-буёғини уқалашга тутиниб.

— Ўлди, ўлди, — деди Наргиза пичирлаб ва яна йиғлашга тушди, икки қўлини кўтариб каравотга ура бошлади.

— Тинчланинг, — деди ҳамшира.

— Ўзингни бос!.. — деди Ўқтамби.

Ўқтамби тўнғич кизини ҳеч қачон бу аҳволда кўрмаган эди. Ахир Наргиза бировга гапини бермас, тарсиллатиб гапирар, анча-мунча ўқитувчиларни оёғининг учидида кўрсатарди. Мактабда хам, уйда хам эрини “Ўрток директор Муллаев” деб чакирар, бу билан хам ўзини бошқалардан ажратиш турар, нафақат кишлоқда, Ёрқувонда ўзидек юксак “маданиятли” олий тоифали ўқитувчи йўқ деб ҳисобларди. Унинг, албатта, ўзгалардан фарқи хам бор эди, у хам бўлса шуки, тест деган нарса одат бўлиб, туманда биричи биология фанидан тестларни у тузган ва нашр эттирган, оғизга тушган эди. Шу боис у ҳеч кимга гап бермас эди. Қаловини тошиб, туман газетасида анча-мунча мақолалар чиқариб турарди. Гапини керилиб гапирар, полни тешаман дегандай тарсиллаб қадам ташларди. Мактабда эри Муллаев директор, био-

лог Эшматованинг гапи гап, ўқитувчилар соясига салом беришарди. Унинг сумкасини кўтариб юрадиганлардан кўпи йўк, ўтиришларда энг тўридан жой олар, ҳамма жойда эридан кейин, сўз олий тоифали биолог, тест бўйича билимдон Наргиза Эшматовага бериларди. Вақт ўтгани сайин бу обрўни тутиб туриш, хамиша биринчи бўлиш маълум қийинчиликларни туғдирар, жамоа ичида аблахлар, соткинлар кўпайиб борар, шу боис гуруҳбозликнинг олдини олиш, бош кўтаргани ёхуд ўзини билимдон кўрсатгани эзгилаб ташлаш унинг бош одатига айланганди. Бунга эса Муллаевнинг амали ва хушёрлик талаб этиларди. Ана шу аснода у мактабда йигирма йилча ишлаб қўйди, эри узок давр сурган директорлардан бирига айланди.

Яхши жойлардан келин олди, киз чиқарди. Шунда бир хатога йўл қўйган экан, суянчик бўлгич қуда-анда топмабди. Мана энди ёлғизланиб ўтирибди, "итларга таланиб" ўтирибди. Отасида эса обрўнинг "о" ҳарфи йўк. Онаси, мана шу Ўктамби. Синглиси, биргина синглиси, мана, бировнинг этагини тутиб кетди, афирис ўлгур. Эрига келиса, обрўни бош пойчаси билан еган шу. Бағтар бўл, бу кунинг ҳам оз, бўшасанг бўшаб ўл! Лекин мани ер қаратганингга чидолмайман!

Ўктамби келишидан ҳеч қанча вақт ўтмай, Наргиза тинчланди. У кизининг феълни Сўпиникидан кам билмайди. Бу хушдан кетиб ётгани йўк, бир балоларни ўйлаб ётибди, хаёл сурди Ўктамби. Ҳозир шартта ўридан туради-да, бир ишни бошлайди. Ўктамби адашмаган эди, шу пайт Наргиза туйқус ўридан турди ва ҳаммани кува солди. Ўктамбини этагидан тортди:

— Аनावи таги пастнинг кўчадан топган ўйнаши катта одам дейишяпти, чиндан ҳам шунақами?

— Вой, вой, вой... Бойлигини айт...

— Бойлигини сўрамаяпман! — кичкирди Наргиза. — Оғзидан бойлик тушмайди-я, бу хотинни. Бу ёқда нималар бўляпти-ю, бу кишим бойлик, бойлик... Ўшани бойлиги билан кўшмозор бўлларинг-а!..

Наргиза чинакам уввос солиб йиғлашга тушди:

— Ўларим ўлиб бўлди, бўларим бўлди. Энди ҳамма мани оёғини учида кўрсатади. Муллаев бўлмай ўл-а, латгачайнар. Аризани ёз деса, ёзиб ўтирибди, лапашанг. Бу мудирга Худо бордин, бир мартага ўзинг ҳам бўшайсан, мана кўрасан, ёзишни, ёзишни ўргатиб кўяман хали...

Анави кўшнини дудук келини иш-пиш борми, деб ҳозир-гача ўн марта кирарди, мана кечадан бери кадам босмай кўйди, дудук математик... Вой до-о-о-од! Мен чидолмайман, ўлама-а-ан...

Ўктамби нима киларини билмас, кизини тинчитишга уринар, у эса аламдан ич-эти тирналиб, илондек тўлғонарди. Ўктамби камзули чўнтагини кавлаб, Каниза берган қоғозчанинг турганига ишонч ҳосил қилди ва ўзини чор тарафга ураётган кизига деди:

— Эрингни ўрнига қўйдирайми?

— Нима-а?! — кўзлари олайганча онасига тикилди, Наргиза не кўз билан кўрсинки, Ўктамби икки қўлини белига тираганча, шунақанги важохатда турардики, айтган гапи шу захоти амалга ошадигандай эди.

Ўктамби Наргизани яна бир хайратда қолдириб, шартта ташқари юрди ва Нодирни чақирди.

— Қани машинанг? — деди у ва тезда кўздан ғойиб бўлишди.

Нодир бувисининг буйруғи билан машинани тўғри туман марказига ҳайдади. Ўктамби чўнтагидаги парча қоғозни ушлаб олган, ундаги рақамларга тикиларди. Янги йилни кутиб, эрта сахар қайтар чоғларида Каниза роса совға-саломлар тортиқ қилгач, охирида кўзи ёшланиб, онасига телефон рақамини тутқазган қоғозча эди чўнтагидаги.

— Олиб қўйинг, ая, нима бўлсаям бегона жойларда ёлғизман, — деган эди у. — Кўнглимга ҳар хил нарсалар келаверади, эсон-омон туғиб олсам бўлди...

Ўктамби уни бағрига босиб, юпатиб қайтганди. Яхшиям телефонини бергани. Чикмаган жондан умид. Бир оғиз айтсин-чи, қўлидан келса килар, келмаса, девор ағанармиди.

Туман марказига бурилар экан, Нодирга:

— Мана шунга телефон қилиб берасан! — дея буюрди. — Уйдаги телефонларинг ҳалиям ишламайдими?

— Тупширганда бир ишлаган, шу бўйи ишламайди, — жавоб қилди набираси.

Навбатчи киз рақамни жуда тез улаб берди. Ўктамби Каниза билан ҳол-аҳвол сўрашиб, муддаосини айтди.

— Билмадим ая, қандай айтаркинман... — аввалига иккиланди Каниза, кейин эса “хўп” деди.

Нодир бувисини ҳеч бундай алфозда кўрмаган эди. Ўктамби гўшакни илгач, қаддини ғоз тутганча, озгин

командирлардай кадам ташлади, гўё у “бир, икки, уч” деб санаб кетаётганга ўхшарди. Нодир ҳам, телефончи киз ҳам хайратда қотиб қолишди. Нодир телефончи кизга пулни узатди-ю, “командир”нинг ортидан шошилди. Орка эшикнинг очишини фоз кутиб турган Ўктамби машинага намойишкорона ўтирди. Кизининг дарвозасига етиб келишганда, салобатли сукут саклаб келаётган командир:

– Тўғри меникига ҳайда, аянгни вовайлосига тоқатим йўк, – деди.

Уйга етганда эса, машинадан фоз тушиб, солдатча юриш қилиб кириб кетди. Нега буvasи бундок бўлиб қолди, ҳеч Нодирнинг ақли етмасди.

Орадан уч кун ўтди. Наргиза кўрпа-тўшак қилиб ётиб олган, ҳеч ким билан гаплашмас, кўчага ҳам чиқмас, йнғлаганидан ковок-лунжлари осилиб шипшиқираган, юрагига қил сиғмасди. Хатто, шифохонага бориб эридан хабар олмади. Нахот бу гардун тесқари айланса, нахот сувлар тесқари оқса! Айниқса, Матмусаевлар билан Азизовлар сулоласининг боши осмонга етди. Муллаевни Ҳикматов еди-ю, аммо шуларга байрам бўлди. Неча йилдан бери тиш қайраб келишарди, гурухвозлик қилишарди. Мана охири шуларнинг айтгани бўлди. Шулар ким бўлмаса, ўшаларни айтгани бўлиб турибди-я. Вой мундок дардларга Наргиза қандок чидайди! Қандок!? Ўлибгина қолса бўлмасмиди! Ҳикматов-ку директор бўлмади. Уни қўйишмасди ҳам. Бироқ, асосан шу етди Муллаевни тагига. Мудир Баротовни шу кўндирди, шу ишга солди. Буниси аниқ. Ҳали Баротов қараб турсин. Худо битта бўлса, Наргиза албатта унинг бошига стади, итялок, бароқ кўппак, қораялок. Бахорда қорайиб, ялтирамай ўл, мойсапол...

Наргиза бир дам бу ўйлардан халос бўлолмас, ётган ерида тинмай думалар, мияси пармаланаётган эди. “Э-э, бўшаса, бўшапти-да, Худо олсин ўша директорлигини деса, шу захоти кўнгли озиб, ҳушидан айрилаётганга ўхшарди.

“Дўст-душманнинг ичида нима бўлди, а, нима бўлди, ким деган одам бўлди?” дерди холос, пешонасига шатадилаб. Қани энди ҳақиқат бўлса, Баротовни бўшатиб қўймайдими, қани ўша мард, Баротовни бўшатиб Муллаевни ўрнига қўйиб қўядиган? Шунақанги номард дунё бу! Яхши одамлар риёзатга қолиб, итларнинг тумшуғи дастурхонга чиқадиған. Бўлмаса шу Роҳила

мактабга директор бўладиган хотинми? Шу Рохила-я?! Баротов қораялоқ билан хид олишиб юрган бўлса керак-да... Хе йўк, бе йўк, шуни директор қилиб қўядими бўлмаса! “Бу қандай бедодлик, до-о-од!

Канизага телефон қилишганининг тўртинчи куни Нодир аяси ётган уйга ховлиқиб кириб келди.

— Ая, ая, эшитдингизми? — деди у негадир, овози калтираб.

— Ха-а? — бакирди бошини ўраб ётган Наргиза, — даданг ўлибдими?

— Ая, менга қаранг, Баротов машинасида дадам билан мактаб томонга ўтишиб кетди.

— Нима???

— Кўзим билан кўрдим. Район томондан келишди.

— Нима-а?!!

— Рост ая, ўзим кўрдим...

Наргиза ўршидан ирғиб туриб кетди. Тўзғиган сочларини пайпаслаб тўғрилай бошлади. Ойнанинг олдига бориб улгурмаган ҳам элики, ташқаридан дудук математик қўшни келин отилиб кирди, Наргизага осилиб, кўришиб янгиликни айтишга оғиз жуфтлади-ю, тили қурғур тутиб қолди. Наргизанинг тоқати тоқ бўлиб, хушидан айрилай деган-да, яхши, тўрт-бешта ўқитувчи опойлар халлослаб келиб қолишди, Наргизани тортқилаб, ўпишиб табриклай кетишди.

— Баротов домлаши ўзи машинада олиб келди, — деди биттаси.

— Домлаши ўрнига қўйишаркан, — деди иккинчиси.

— Хозир Баротов тўполончи гуруҳвозлар билан гаплашяпти, — деди яна биринчиси.

— Ўшаларни адабини беряпти, — деди тўртинчиси.

— Пўстагини коқяпти, — деди бешинчиси.

— Олдинги Баротов эмас, мулла мушук бўлиб қопти, — деди яна биринчиси.

— Рохила опейни кўрсез... — деди иккинчиси.

— Бир к-қоп шолғом, — деди учинчиси, бу дудук келин эди.

— Баттар бўлсин, — деди яна бошқаси.

— Б, б, ба-ттар, — яна орага суқулди дудук қўшни, математик келин.

— Ҳокимни кутишяпти, — деди яна бири.

— Ҳоким ўзиям келаркан, — деди яна биттаси.

— Виложат хокимлигидан ҳам одам боракан... — деди яна қайсидир бири.

Наргизанинг қулоғига бу гаплар мойдек ёқаётганди. Олтовлон муаллимага ҳозир Наргиза бошқача меҳр билан бирма-бир қараб чиқди.

Мактабдаги энг зўр ўқитувчилар ўзи шулар, дея ўйлади ва шундай меҳри товландики, уларни навбатма-навбат қучиб, бағрига боса бошлади.

Чиндан ҳам “тавба” деб ёқа ушлайдиган воқеалар содир бўлаётганди. Нахот бу рўё эмас, ҳақиқат бўлса! Нахотки, Каниза ўлгур, шу даражага етган бўлса! Ҳеч ишониб бўлмайди. Ўқтамбининг Канизага сим қоққанини, айтганини Нодир гапирган эди. Аммо бунчалар тез ва соз ўзгаришлар юз бериши Наргизанинг етти ухлаб тушига кирмаганди. Бундай ходисалар афсоналарда бўлиши мумкин. Наргиза ҳеч ўзига келаолмасди. Нахот шу ишлар ҳақиқат бўлса! Худо бор экан-ку! Худога шукурсий. Бир дам аввал бундай бўлиши амримаҳол бўлиб турганди. Худо бераман деса, ҳеч гап эмас экан-а.

Наргиза ҳозир нима қилиши керак? Кийиниб мактабга борсинми, анавиларни кўзи билан есинми, туркинг қургурларни. Нима қилсин? Ё уйда ўтирсинми? Йўқ, боради, борганда ҳам, тарсиллатиб кириб боради. Душманларнинг юраклари орқасига тортиб, кучала еган сизирлардай ирғишлаганларни ўз кўзи билан кўради. Мана, ҳақиқат бор, билиб қўйишсин, Муллаевлар осонликча жон берадиган нотавонлардан эмас. Ҳали қунингни кўрасан, ҳамманг, миғфов мажлисвозлар!...

Суюнчилаб келган хотинлар ҳеч қўйишмади, усиз ҳам боришга шайланган Наргиза ўзини тартибга солиб, кийинди, оладиган нарсаларини олди, ёнидаги хотинлар жон деб нарсаларига ёпишдилар ва кўтариб олдилар. Мактаб бир қадам бўлишига қарамай, Нодирнинг машинасига ўтирдилар. Мактаб ташқарисида ҳеч ким кўринмас, енгил машиналар кўп эди, холос. Ҳокимликнинг машиналари ҳам шу ерда, мажлис бошланган экан. Наргизалар мажлисининг орқа томонидан кириб жой олдилар. Ҳоким нутқ ирод этаётган экан. У нутқини тугатиб, сўзни мудир Баротовга берди. Мудир сўзни узокрокдан бошлаб, муддаога яқинлашди. Муллаев илгаритдан билим ва тарбия борасида илғор экани, унинг жамоаси танланган асл ўқитувчилардан иборатлиги, ўқувчи ёшларнинг билимга чанқоқлиги, хуллас, гап келиб, кейинги найтларда икки кишининг ўзаро жанжали асосида гуруҳвозлик кайфияти вужудга келганлиги, унинг натижа-

си ўларок мактабнинг таълим сифатига зарар етганлиги, ночор Муллаевга вақтинча дам берилганлиги хусусида сўзлади.

— Ўйлаб-ўйлаб маслахатлашиб, охир-окибатда шундай хулосага келдикки, — деди у, вилоят ҳокимлигидан келган ияксиз пакана одамга ва ҳокимга бироз таъзим билан қараб, — ўртоқ Муллаевга бироз фахрий дам бермоқчи эдик, қарасак, иш бузилар экан. Холбуки, мактабни мактаб қилган, уни туманда шу даражага кўтарган одам фақат Муллаев эканини оз-моз унутган эканмиз...

Залда қарсак янгради. Айниқса, залнинг орқа қисми каттиқроқ ва узоқроқ қарсак чалди. Мудир Муллаев домлани кўкларга кўтариб, осмонга учириб юборди. Наргиза хусусида ҳам мактовли гапларни айтди. “Кечагина бошқача кўшиқ куйлаётган эдинг, кўрдингми қандай қилиб кўйдим” кўнглидан ўтказди Наргиза, Баротовга тиш қайраб.

— Роҳилахон зукко, камтар ва хурматли ўқитувчимиз, у киши ўз устозига ҳурмат маъносида ўрнини дарҳол бўшатиб берди, — деди мудир, навбат унга етганда.

— Роҳилахон энди директор ўринбосари бўлиб, домланинг ўнг қўлига айланади.

“Нима, Роҳилахон-а? Бекорларни бештасини айтибсан, ҳой, мудир Баротов, — деди ичида Наргиза гижиниб. — Ҳали ўзингни ҳам ўйлаб кўрамыз, мудирлигингда қоласанми, йўқми?”

Навбатдаги сўз Муллаевга берилди, у тантанали ваъда берди. Бошқа ҳеч кимга сўз берилмади. Вилоятдан келган вакилга им кокишган эди, у ҳаммаси жойида дегандай ишора билан сўз олмади.

Наргиза энди ичкаридаги ахволни томоша қилиб, мазза қилишга аҳдланиб турган эди, ўқитувчилардан бири келиб, уни Баротов чакираётганини шиншиди. Чикса, ташқарида Баротов уни вилоятдан келган вакил билан кутиб турган экан. Баротов қуюқ саломлашини асносида “қул-лук бўлсин” қилди ва уни меҳмон билан таништирди. Вакил Наргизанинг қўлтиғидан олиб, бироз четлатди ва паст охангда соғлик-саломатлигини сўраб-суриштирди, Сўпи отани сўради ва орада шундай деди:

— Келинимизнинг опаси бўлар экансиз, бундай пайтларда биз беҳабар қолмайлик. Вилоят қўлимизда, жон синглим, Қанизахоннинг яримта гапи кифоя. Бизнинг

ойла билан тутинган опа-сингил улар. Илгари куни келиннингиз айтиб қолди, Канизахоннинг поччасини шундай қилишибди деб... Бир оғиз гапимиз, синглим...

XXVII

Нозиманинг кунлари бирдек Комиланикида кечмоқда эди. Ёз бўйи Қодир Алиевич уч-тўрт марта хабар олди, ҳар ҳолда ёрдам бериб турди. Борган сари унинг ҳам оёғи узила бошлади. Ўзининг айтишича, жуда иши пасайиб кетибди, узок туманларнинг бирида терговчилик қилиб юрибди экан. Қизчалари аввал лагерда кейин Қодир Алиевичнинг аммаси қўлида қолибди. Сентябр охирига келганда, катта қизининг мактаби бошланиб, турган жойи узоклик қилаётгани, қизчаси қийналаётгани хақида гапирди. Қодир Алиевич илгариги Қодир Алиевичга ўхшамас, ранглари сўлғин, афтодаҳол, кайфияти тушкун эди. Нозима эса ҳар ҳолда янги ўқув йилидан озрок бўлса-да, тарих фанидан соат олган, дарс бера бошлаган, илгаридан оз-моз дурустроқ яшаётган эса-да ғам, алам, куйит ботқоқидан тамоман чиқиб кета олмаган, хаёти ва турмуш тарзини ўзгартириш хақида ўйлаб ҳам кўрмасди. Қодир Алиевичнинг уни қизларига қўшиб қўйишни қанчалик истаётгани шундоққина англашилиб турган эса-да Нозима бирон қарор айтишга ожиз эди.

Негадир, бу йил эрта куз рутубатли келмоқда эди, кунлар аллақачонлар совуган, осмонда қарғалар қанот коқар, афтидан қанотли жониворлар иссиқ ўлкаларни кўзлаб қолишганди. Бу кайфият Нозимага дилғашлик солар, наздида “милт” этган ёруғлик йўқдек атроф рангсиз, нурсиз, гўё табиат емирилиб, нураб, тугаб бораётганга ўхшар, яшаш ҳам аслида нечорлик мақсадсиз туюларди. Чинакам, Нозима ҳозир жонсиз хайкалга ўхшар, кўзи нигоҳлаб турган шу сарҳалларда беҳуда кезинаётгандек кўринарди ўзига.

Шаҳар кўчаларида одам қайнайди. Нозиманинг йўли катта бозор томон тушмаган эса-да, у ерда — марказда одам бундан-да кўплигини билади. Балки кўча кезиб юрган бу одамларнинг ҳам Нозимадагидек бир ғами, бир дарди бордир, бу дардли дунёда.

Ҳозир мактабдан чиқиб катта йўл бўйлаб кетиб бораркан, оёқларига совуқ шабада урилар, елкалари совуқ еб жунжикарди. Бундай совуққа қарши курашиш иштиёқи ҳам сўнган эди. Шундайин йўл босган кезлари

хаёлланар, бот-бот бутун умрини сархисоб этарди. Хира ўйлар, хира кунлар эди бу кунлар... Нозима осмонга бир караб, чукур хўрсинди. Осмонда булутлар сузар, хадемай ёмғир ёғадиганга ўхшарди. Шу пайт унга яқин, шундоққина ёнида “Нексия” тўхтади. “Қодир Алиевич” деб ўйлади у, ва ялт этиб машина ичига қаради. Ўй, у эмас, бошқа — қора пиджакли, галстук тақиб, қора шляпа кийган, кўзлари ялтираб, ўйнаб турган нотаниш киши машинадан тушди ва йўлида кетаётган Нозимага мурожаат этиб:

— Кечирасиз, хоним, — деди. У валати илжайиб, тез юрди-да, Нозиманинг йўлини тўсди, юришидан оксоқланди. — Вақт борми? — яна безбетлик қилди у. Бу ҳам етмай Нозиманинг кўлидан тутинишга уринди.

Нозима унга ўқрайиб қаради ва зудлик билан ўзини четга олди.

— Ўх-хў, охудек сакрайди-я, — деди суллох сурбегларча.

Нозима тез кетиб юборди, орқасидан икки-уч сигнал чалингани эшитилди, юраги ховликиб қадамини тезлатди. Ёлғиз қўйнинг думбаси кўрнниб туради-да. Аблах ҳам кўп ҳозир дунёда. Нега атроф бундоқ бўлиб кетяпти? Нозима илгари бу ҳақда ўйламас экан. Негадир, ҳозир кун сайин эркагу аёл ўртасидаги муносабатлар яланғочланиб бораётгандек туюларди. Нозиманинг ўз давридаги, ёшлиги ўтган онлардаги шарм-хаё, одоб, андиша панд еганми, у пайтдаги муносабатлар, пардали гаплардан ном-нишон йўқ.

Нозима тезлик билан уйга кириб кетишни, яхшиси кўчада камроқ юришни ўйлади ва иккинчи каватга кўтарилди. Уйга кириб ечинди. Комила бугун ота-оналар мажлиси борлиги учун мактабда. Катта ойна олдига келиб ўзини ойнага солди. Соч оқарса, одам эски кийимдай бўлиб қолади, шекилли. У сочларини қўли билан тўсиб, юзларига разм солди. Ўй, хали юзининг нури кетгани йўқ, қош-кўзлар жойида. Бакбақасининг тагига тириш тушган. Бу ҳаммада ҳам бўлади. Мансурга бир пайтлар “Мана бу еримга тириш тушибди” деса, у илжайиб “Унинг давоси менинг қўлим, ёзиб юборамиз” дерди. Бу сўз Нозимага жуда ёқарди. Ҳозир бошқанинг тиришини ёзиб юрибди. “Аблах” деди-ю, ўзи хайрон бўлди, Мансур чиндан ҳам аблахмикин? Энди бу ўйларга чек қўймаса бўлмасди, бироқ ойна олдидан кетгиси

келмас, ўзиги ўзи махлиё, барча жойларини бирма-бир караб чиқаётганди. Чап оёғини ойнага солиб, анча силаб турди... Дилида, дилидами ёки кўнглининг қаеридадир кат-катида ғалати хуш истак куртакланди, анчадан буён у бундай хиссиётлардан мосуво эди. Тўйқус бир сесканди-ю, ноҳос бугунига қайтди, ҳаёт яна нурсизланиб қолгандай бўлди...

Негадир, Салима кўшига сим қоккиси келди, нималарнидир билишни истар, бироқ, ўша нималар ўзи нотаин, номаълум туман эди. Гўшакни олган чоғда ўрнига қайта қўйди. Нотавон кўнглил нимадир истарди, Нозиманинг юраги сикилди. Ўзи билмаган ҳолда ким биландир узок-узокларга, кенг қир-адирларга чиққиси келди. Кимдир олиб чиқиши керакка ўхшарди. Кўнглил кўчаси қурсин. Лолақизғалдоқлар гиламдек товланган, дарёдек тўлқинланган баҳор онлари ҳам ортда қолди-я... Ўша ғанимат дамларни одамзот билмай, кадрига етмай ўтқариб юборади. Одам дегани шунака, кейин афсус-надомат чекиб юраверали.

Нозиманинг ҳаётида ҳам афсусли дамлар кўп бўлди, дунё ишлари шунака. Одамзод шу куннинг ҳаёли билан, шу куннинг шуури билан тўғри-нотўғри яшайди, эртага ё афсусланади ё қониқади, баъзан эса на афсус чекади, на қониқади. Хайвонлар-чи? Улар бундай эмасдир, балки... Чаканинг бола ташлагани эсига келди. Бир кун эрталаб Чакадан хабар олгани чиқса, чала туғиб қўйибди, етилмаган норасидалар у ер-бу ерда чўзилишиб ўлиб ётибди. Чаканинг кўзлари ёш, тумшугини олдинги оёқларига қўйганча маъюс ётибди. Нозиманинг роса кўнгли бузилди...

Ана шундай... Ўйлар, ўйлар... сўнгсиз ўйлар. Охири Нозима ўзини тутиб, овқатга ушнади. Комила келгач, овқатланишди, овқат пайтида у ота-оналар йиғилиши таассуротлари билан ўртоқлашиб ўтирди.

Нозима ҳаёли париншон ўтирарди.

— Нозима, — деди бир вақт Комила, — негадир бугун ғалатисиз?

— Нега ундай деяпсиз? — хайрон бўлди Нозима, бироқ маълум маънода Комиланинг ҳақлигини ҳам хис қилди. — Йўқ, ўзим... Мен сизга айтсам, эски бузук арава кимга ҳам керак...

— Битта одамга керак эмишсиз, фақат айтсам, сўкасиз-да... — қулди Комила.

- Мени ўйнатмоқчимисиз? Калака қилмоқчисиз...
- Ўлай агар, рост, Нозима.
- Бўлиши мумкин, ахир тешик мунчоқ ерда қолмайди...

Комила Нозиманинг сўнгги иборасига мириқиб қулди:

— Гапниям кийиб қўясиз, — кула-кула деди у, — тешик мунчоқ ерда қолмас эмиш.

— Тўғри-да...

— Бўлса бордир. Буёғидан келсак, ўзимизнинг домимиздан ишқибоз чиқиб қолибди, — илжайди яна Комила.

— Секипрок, хўжайин бор-а! Яна Чака эшитиб қолмасин...

Комила яна мазза қилиб қулди ва деди:

— Чинакам, Нози, бугун бошқачасиз ёки келдиларми, очилиб кетибсиз...

— Тўғри айтасиз, келди, катта кўчада бир имонсиз шартта йўлимни тўсди.

— Тўсишга арзийсиз, Нози... Сиз чиндан гў... — Комиланинг гаши овзида қолди, унинг ўрнига гапни Нозима тугаллади: — гўлсиз...

— Айтяпман-ку, бугун бошқача, гапга чечан бўл қонсиз... Нариги подъезддаги...

Яна Нозима гап бермади:

— Йўк, йўк, бас қилинг. Сафсата эшитмайман...

— Одамзод жуфт яралган, Нозима хоним...

— Иккитамиз, нима, ёмон жуфтмизми?

Бу гапга ҳам Комила қулди, бироқ ўйланиб қолди, охири:

— Иккимиздан жуфт чиққанда-ку, дунё бошқача бўларди... — деди сўзларини урғулаб.

Иккови ҳам анчагача ўй сурдилар. Комила тезроқ ўзига келди ва чинми ёки ҳазиллашгиси келдими, яна қўшнисидан гап очди. Шу захоти Нозима илгаригидек илиб кетди:

— Айтинг, ўша хотини ўлган қўшнингизга, “Танишув” газетасига эълон берсин...

— Вой, газета ўқимайдиган Нози-ей!

— Ўша ерини ўқияпман, “Сиз унда зор, биз бунда зор”ларни кузатяпман...

— Бир гап бо-о-р...

— Айнан шундай эмас, — Нозима дастурхонни йиғиштиришга тутиқди.

— Шунақа денг, — Комиланинг охангидан гаплашгиси келаётганди.

Нозима унинг бу мақсадини тунни қискартириш харақатига йўйди.

— Нози, — деди шунда Комила, — Нози, сиз эрдан ажраб, қаттиқ кийналганингизни кўриб турибман. Фақат яна гап қўзғаяпти деманг, эслатганим учун узр. Ярангизни янгиламоқчи эмасман, фақат бир нарсани сўрамоқчиман... Мансурни чинданам севганмисиз?

Нозима елка қисди.

— Ана, билдингизми, Нози, севги йўқ нарса. “Севман”, “мухаббат” деган сўзлар саркаш ёзувчиларнинг асарларида бўлади. Улар ҳаммаси ёлгон.

— Мексика телесериалларидаги-чи?

— У кино, — жавоб қилди Комила ва бир дақиқа ўйланиб қолди, сўнгра: — демак, севги, мухаббат бадиий талқинда бор холос.

Комила намойишкорона кеккайди, калласини ликиллатди. У “кўрдингизми Нози, менинг илмий фаразимни” демоқчи бўлаётганини Нозима тушунди.

— Ҳаётда севги, мухаббат бўлмайди, фақат табиий интилиш, эхтирос, ўрганиш бўлади, холос, — давом этди Комила.

— Бир-бирига мос кўнгиллар, албатта, — уни тўлдирди Нозима.

— Ҳа, тўғри, бу ҳам бор, — тасдиқлади Комила. — Қалай Нози, зўр фикрляяпмизми? Бизнинг олдимизда сўқир файласуфлар ким бўп қопти?

— Софоклга тегиб кетманг тагин, Комила Арзиевна, — хазиллашди Нозима, аслида Эзопага демоқчи эди, Комила Эзопни билса, кўнгли оғримасин деди.

— Сиз эса, дугонагинам, Қодир Алиевични кўлдан чиқар...

Нозима гапни чўрт кесди:

— Тўхтаг, тўхтаг... Қодир Алиевичнинг севги тўғрисидаги гапини айтиб берайми, жуда қизик...

— Ў-ў... Ҳали у билан севги ҳақида ҳам гаплашасизларми, ёмонсизлар, Нози.

— Комила, эшитинг, қизик гап, — берилиб гапира кетди Нозима: — Ҳалиги сизнинг гапингизда интилиш дедингиз-ку, одамзот-чи, аслида икки жинсли бир шахс бўлган экан, бу билан — жуда муқаммал хилқат бўлган экан-да...

— Ҳа, бўлди, олмами? — Нозимани тўхтатди Коми-
ла.

— Эшитганмидингиз, биласизми? — сўради қизикси-
ниб Нозима.

— Ўқиганман, ҳа-а, бир “ақлли”нинг “Аёл бир бало...
нима, кимми?” деган мақоласида, қайсидир газетада,
ҳа, гапираверинг, гапингизни бўлиб кўйдим.

— Хуллас, икки жинс бир танада бўлса, ўзгага эҳти-
ёж йўқ, одамзот мукамал, — давом этди Нозима, — ярат-
гувчи бундан хавфсираб уни иккига бўлиб юборибди.
Ўшандан бери одамзот ўзининг бўлиниб кетган жуфтани
кидиран экан, унга интилар экан. Олмани ўртасидан
бўлгандай бўлиб ташланган экан. Бўлинган олмаларнинг
юлдузини бир-бирига мослаб кўринг-чи...

— Қодир Алиевич кўп нарсани билади, — мактади
Комила.

— Сиз ҳам биларкансиз-ку, — тасдиқлади Нозима.
— Барибир, ҳали “севги” бадий талкинда бор ҳолос
дедингиз-ку. йўқ, у ҳаётда ҳам бор. Ўша бўлинган олма-
нинг юлдузи бир-бирига мос келганда, ҳақиқий сеvgи
бўлади, мен бунга ишонаман. Ана шундайлар бор...

— Бўлиши мумкин, ҳар ҳолда, — Комила тасдиқла-
ди, аммо кўшимча килди — ҳаммаси вақтинча...

“Ҳаммаси вақтинча...” Нозима ғалаги бўлиб кетди,
шарт бурилиб, идиш-товок ювишга киришди. Шу бирги-
на ибора уни яна одамови қилиб кўйди, тун билан
ўйлатди. Эртаси куни мактабда ҳам ўйлаб юрди. Нега-
дир кейинги пайтларда Нозима миясига нимаики ўрнаб
колса, ўшани узоқ ўйлаб юрадиган бўлди. Ўйлайди,
ўйлайверади, бир нарсаларга таққослайди, кўрган бил-
ганлари, кечирганлари асосида хулосалар чиқаради, фа-
разлар қилади, маълум ўлчовларга солади. Ўша нарсани-
нинг истиқболлари ҳақида тахминлар қилади. Энг қизини,
ҳамма нарсанинг охири вой бўлиб чиқади, ҳеч қандай
хулосаси, тахминининг тугами порлоқ бўлмайди... Шу-
нинг учуни, бу дунё ўзи беҳуда нарса, бу дунёга ке-
лишнинг ўзи бефойда, бирон нарсага уриниб, барибир
чўкадиган ҳасга ёпишишининг нима кераги бор, деб
ўйлайди.

Сентябрнинг охиридаги воқеалар энди уни бутунлай
издан чиқариб ташлади. Бу аслида воқеа ҳам эмас, шун-
чаки Мансурнинг ўғил тўйи ҳақидаги тафсилотларга тўла
хабар эди. Бу хабарни Мансур ва Нозима яшаган ма-

ҳалладан келиб ишлайдиган Башорат келтирди. У тил-адабиётдан дарс беради, гапни чертиб, оҳангини ўрнига қўйиб, шунақанги ишонарли гапирадики, гаплар ифода этаётган сахналарни киши бейхитёр кўриб тураверади. У атай Нозиманинг синфини топиб келди. “Эртага турилган кушим” дея, дафтар-китобларини йиғиштириб, кетишга чоғланаётган Нозима аввалига ҳайрон бўлди. Башоратга у умуман эътибор қилмас, бир-икки Наврўз байрами кунларда ёниб, турсунойчасига сўзлагани, шеърлар ўқиганини эшитгани, холос.

— Кетаётибмидингиз? — деди у омонатгина, худди бир нозик иши бор одамдай.

— Нима қилди, нима ёрдамим керак?.. — деди Нозима сал хавотирга тушиб.

— Йўқ, шунчаки ўзим... Менда уч-тўртта болалар кириш имтиҳонига тайёрланадилар. Шуларга тарихдан репититор керак эди, ота-оналари ўзига тўқ одамлар...

У кироий маслаҳат қилаётгандай гаширарди-ю, астойдил айтадиган гапини яшираётганга ўхшар, ҳар ҳолда, Нозимага унинг оҳанги шундан далолат бераётгани, шу боис у Башоратга тикилиб қаради.

— Юринг, кетдик, — деди Башорат, — йўл-йўлакай гаплашамиз...

Улар мактаб ховлисидан чиқиб, катта йўл томон бурилдилар. “Майли, шунақаси кетақолайлик...” ўйлади Нозима. Унинг кўнгли борган сари гапланар, Башорат ҳеч қачон йўқламаган, бироқ иш билан унга яқин йўламаган, ҳатто бир маҳаллада туришганда бир-бирига эътибор қилишмаган, мактабда ишланиб юриб, кўчалари кесилмаган Башоратга тўйқус у нега керак бўлиб қолди. Яхши, Башорат узок куттирмади:

— Маҳаллага бормаяписиз, шекилли, а? — дея сўради.

— Ажрашганман, — шартта жавоб қилди Нозима.

— Ўзим ҳам билган эдим... — чайналди Башорат, — уйларингизда тўй.

Нозима бир дақиқа серрайиб қолди: Қаниза туғибди. Ўғил. Мансур катта тўй бошлаб юборган... Ахир шундай бўлиши керак эди-ку... Нозиманинг юриши ўзгарди, оёқ тиззалари қалтирай бошлади, бироз совуқ тер тепчигандай бўлди, кутганидай Башорат астойдил гапира кетди:

— Мансур ака шунақанги ўғил тўй қияптики, ма-

халлада эмас, бутун юртда бунақанги бўлмаган бўлса керак. Ўзиям бутун мамлакат келяптими, дейман. Узок-узок вилоятларнинг ҳокимлари “Колхида”, “Камаз”ларда тўёналар жўнатишяпти. Неча кундан бери тўй. Дарвозанинг олдида шунақанги хурматли одамлар қўл ковуштириб туришибдики, ёнларидан титрамай ўтиб бўлмайди. Вой, вой, вой, артистларни айтинг, Алла Пугачёва кеп кетганмиш, “Битлз” ҳам келармиш... Мансур ака жуда хурмат топган одам экан-а, махалла-кўй энди билди-я... Туғиб берган хотинини ҳам роса макташяпти... Мансур ака тахт ясаттириб, шоҳона тахтга ўтказиб кўйганмиш, олдига кирганлар шоҳойимни ўзи дейишяпти... Вой, ўлма-сам, сизга нима килди? — Башорат Нозиманинг елкасидан тутди.

Нозима мувозанатни йўқотган эди. Башорат уни йўлка четидаги иккитагина калтаги қолган ўтиргичга ўтказди, юзига сув сепай деса, яқин ўртада сув йўк, атрофда ҳеч ким кўринмайди, Нозимани кўйиб юборай деса, ағдарилади...

— Вой, ўлақолай, айтмасам ҳам бўлар экан, таассуротларим билан ўртоқлашай дебман-да, қурибгина кетсин тўйи ҳам...

У йўловчи машинани тўхтатди, хайдовчининг ёрдами билан Нозимани машинага ўтказди, Нозима зўрға манзилни айтди. Хайдовчи бу жойларни яхши билар экан, тез орада улар Нозиманинг уйи олдида тўхтадилар.

— Яхшиман, ташвиш қилманг, Башорат, — деди Нозима, машинадан тушганда, шунчаки уйга олиб кириб кўймоқчи бўлаётган Башоратни уйга киришини хоҳламади, яхшиси у Мансурнинг тўйига кираверсин, нима қилди бу ерда, Комила Арзиевнаникида. Нима қиларди, яна гапни кўпайтиради-да. Бўлмаса ундан Нозима тўй хақида сўрадимми? Илтимос қилдимми? Қирқ йилда қатик ялашмаган одам, нега суйкалиб, Нозимани бу аҳволга солди? Нима истайди у ўзи? Ранги доқадай оқариб кетган Нозима зўрға хайрлашди-ю, гандираклаганча подъездга кириб кетди.

Уйда Комила йўк экан, Нозима ўзини каравотга отди, додлаб йиғлаб юборди. Туйкус мияси ғалати ишлай бошлади: дакиканинг қайсидир сонияларида мияси “ярк” этиб, кўзи катта очилади, фикри тиниқлашади ва яна шундай қиёмат кўнадики, дунё остин-устун бўлиб, нафаси етмай, хаёт билан охириги марта олишаётгандай

кўнгли айнийди, ўқчийди, пешонасидан совук тер чикади. Нахот ўлим шу бўлса! Одамзот шундай ўлар эканда. Фикри тиниклашганда бошига тушган мусибат бор залвори билан елкасига тоғдай қулайди. Ана шунда бу юкни кўтара олмаслиги аён кечади, яна ҳушидан айрилади. Бу мушкул жараён қанча давом этди у билмади, фақат бир нарсани аниқ-тиник сизди, бахтсизликнинг давоси йўқ. У яна бир шундайин ҳақиқатга имон келтирди, сенинг бахтсизлигинг — ўзгаларнинг бахтлилигида. Каниза сенга ҳеч нарса қилгани йўқ-ку, жанг қилиб, бахтингни-тахтингни тортиб олмади-ку. У фақат бошқа нарса билан ғалаба қилди: гўзаллиги ва оналикка мавжуд лаёқати. Сени бундан қисган, уни эса қисмаган. Нега энди бунга чидамайсан? Чидамасанг ўлдир ўзингни! Баъзи одамларнинг эҳтиёж ва истагининг чеки-чегараси бўлмайди, жилла курса, сен ўзингни чегарала! Нима истайсан ўзи? Пулми? Йўқ. Шухратми? Йўқ. Бахтми? Ха! Фарзандми? Ха! Мансурми? Йўқ... Нозима тушунди, у асли ўзи бенасіб нарсага интилаётганди. Яна бир нарсани ҳам уқдики, дунёда иложсиз нарса ҳам бор экан... Ана шу, худди шу иложсизлик туйғуси уни ҳозир ўртантириб юборди...

У слкалари титраб, ҳикиллаб йиғлай бошлади, йиғи унинг ич-ичидан вулқондай отилиб чиқиб, эшилиб, тугёнланаётганди. Бу — улкан ҳақиқатни тап олиш, тақдирга тан бериш ҳукми ила йўғрилган йиғи эди. Бир инсон учун дунёнинг тугаганлиги, тубсиз жар устида турганлиги, икки дунё бир бўлиб, киёмат-қойим кўпганлиги, энди фақат бир қарорга келишгина қолганлигининг фарёди эди бу йиғи. Нозима тўхтаб, ҳушсиздек, гўё тушида ҳаракатланаётгандек, оёқлари зил-замбил кезинди. У ҳали хонаниннг шипига, ҳали атрофга ғалмагал бемаъно нигоҳ ташлар, бир қарорга келган-у, бироқ нима қилаётганини, ёхуд нима қилиш кераклигини билмайдигандек кўринарди. Нариги хоналарга чиқди, кирди, ошхона, айвончадан алланима қидирди, охири яна ошхонага қайтди, шкафда қатор турган шиша ва шишачаларни қўлига олиб кўрди, охири излаётган нарсасини топди, шекилли, унга термулиб ютинди, ютоқа бошлади, энди бир нафасгина унинг оғзи, томоғи, ичи снади, тамом-вассалом. Мевасиз дарахтни кесиб ташлайдилар, унинг соясидан нима фойда. У кимга керак? Унинг икки пуллик кадри борми? Йўқ, албатта. "Алвидо".

Туйкус унинг кўзлари ярк этиб очилди. Иккала кафти орасида ош сиркасининг шишаси қалтираётганди.

— Қанисиз, каердасиз, Қодир Алиевич? Мени олиб кетинг! Мен ахир сизга керакман-ку. Қизчаларингизни бокиб бераман... — деган сўзлар учди, шишани ташлаб юбориб, югургилаб, телефон дафтарчасини титкилаётган Нозиманинг лабларидан.

XXVIII

Муллаевнинг ўз ўрнига тиклангани зумда бутун Ёрқувонга тарқалди. Яна аллақанча гумондор гаплар шамолдек учди. Баротов ишдан кетармиш, ўрнига шу Муллаев ўтирармиш, хотини мактабга директор бўлармиш. Ерга чигит қадаладиган кунда чўлга хоқимнинг машинаси Сўпини олиб борибди. Токи Эшмат сўпи келмагунча, экинга фотиҳа берилмабди. Ўша ерда hozir бўлган имомхатиб Мингболаев хафа бўлганмиш. Фотиҳани бу йил туманга Эшмат сўпи берибди. Буниси қандай бўлди? Ким ўзи Сўпи? “Кучукнинг тумшуғи мистовокка чикқани шу эмасми?” дейишибди куйканак висир-висир ғийбатчилар.

Хуллас, ўша куни хафа бўлган Мингболаев кечаги кунги маъракада Эшмат сўпини кўярда-қўймай ёнига ўтказибди. Фотиҳани сиз ўқинг, мен дуо қилай дебди. Ғалати ишлар... Сўпини ўйноқи урғочиси, ғийбатчиларнинг гапига караганда, маҳалланинг боши бўлиб қолганмиш. Хамма хотинлар ўшандан маслаҳат сўрашаётганмиш. Яна тагин, Эшмат сўпининг фермер хўжалигидаги ишлари роса юришиб кетибди. Шийпонига борадиган ўйдим-чуқур, биланги йўлни асфальтчилар бир кечада текислаб ташлашибди, атрофига шунақанги гулларни экишибдики, бунақа гуллар Ёрқувон марказида ҳам йўқ. Сўпининг шийпонига мухбирлар хар куни келаётган эмиш.

Яна бир гап. Хоқимнинг хотини Саодат Сўпининг катта қизи Наргиза билан дугона экан-да, калин, “борди-келди” қилишар экан. Демак, аниқ, Муллаев туманга таълим мудирини бўлади. Унинг хотини чакана хотин эмас-да, ахир. Эрини зумда ўрнига тиклаб қўйди-ю!

Бундай қанотли гапларнинг кўпи, дархақиқат чинга ўхшарди. Одамларнинг кўз ўнгида Сўпининг кўчаси асфалтланди. Туман тарафдан ўша томонга газ қувури улаб кела бошланди. Хайратомуз ишлар...

Устига-устак эл-халқ ичида Эшматовларнинг юриш-

туриши ўзгарди. Айникса, обрўли-обрўли кийинадиган бўлишди. Юрар эди анави ўғиллари бир четда, бир чеккада, hozир бирида мотоцикл, бирида велосипед, ёкаси оқариб қолди.

Чинакам, Муллаевнинг директорликка тикланганига икки ой бўлди деганда, Баротов ишдан кетди. Аммо узун-қулоқ гаплар бўлганчалик, Муллаев мудир бўлмади, ўз ўрнида қолди. Мудирликка ёшроқ, тожик йигит қўйилди. Кутилмаганда, Наргиза Муллаева унга ўринбосар этиб тайинланди. Мудир ёш, тажрибасизроқ, унинг ёнида албатта, катта тажрибага эга, шаддод, тест илмининг қалдирғочи, китоб ва бир неча мақолалар муаллифи турмаса бўлмайди.

Шундан сўнг Ёркувонга яна янги гаплар тарқалди. Муллаева Баротовни таъқиб этаётганмиш, чекка кишлоқ Учтеракдаги мактаб директорлигига ҳам қўйдирмабди. Умуман таълим соҳасида ишламасин дебди. Бу гаплар ҳам ҳақиқатга яқинроқми, тез орада “Баротов ишлагани узоққа кетиб қолибди”, деган овоза тарқалди. “Тўғри қилибди, эркак киши юрадим ҳотин кишига тенг бўлиб”, дейишди ўзини ақлли ҳисобловчи ҳамюртлар.

Шундай қилиб, Эшматовлар, Муллаевлар тилдан-тилга кўчадиган бўлди. Эл оғзига элак тутиб бўлмайди. Ҳалиги ақллилар ўзларича ҳар балони чамалашиб қўришар, Ўқтамбидан гап олишни кўзлашар, у эса шундай гапчил, бир гапириб, ўн қуладиган хотин оғзига талқон солгандай жим. У гапирмаган сайин оғир синоатли гапларнинг тоши ортиб, ақллилар гуруҳи юк остида қолаётган эдилар. Уларнинг баъзилари бу сафсаталар сабабини Наргиза ва Саодатга менгзашар, ҳаммасига шу сабаб дейишарди. Баъзилари эса туман ҳокими бугун ҳоким бўлгани йўқ, илгари ҳам ҳоким эди, нега улар энди дўстлашиб қолишди, деб бош котиришар, бу ерда бутунлай бошқа гап борлигига ишора этишарди. Бир кунмас-бир кун бу чигал масаланинг счилишига умид боғлашарди.

Ақл даражаси жуда ўсиб кетган айримларгина бир ҳақиқатни топиб олдилар, яъниким, Наргиза Муллаева ўғли Нодир билан вилоят марказига серкатнов бўлиб қолибди. Бунда бир гап бор... Қолаверса, кейинроқ, у ҳокимнинг машинасида Саодат билан кетаётганмиш...

Тўғриси, бир гап, яна бир янги гап ҳам чиқди, аммо у тез назардан қолди. Эмишки, Наргизанинг синглиси,

анов Самад вангнинг хотини зўр бир амалдорга тегиб олганмиш... Самад лакқиллаб юрганмиш... Мана шу гап ҳақ бўлса керак, деб туришганда, ақли ғовлаганлардан бири бошқаларни — бу гапнинг муаллифларини, нақ ўзи кўрганини пеш килиб, Каниза Уфада юрибди, татарлар билан салат сотиб, пул қилишти, деб ҳамманинг бетини тупукка тўлдирди. Ўзининг тўғри гапига артистона ишонтириб ташлаганига ўзи хайрон бу кимса юкоридаги фикрнинг қазо қилишига ҳам ўзи сабабчи бўлди.

Кунлардан бир кун яна бир шош-шув тарқалди: бозор қатновчи одамлар кўришибди. Наргиза билан Саодат ҳокимнинг машинасида каналнинг бўйида қанақадир "катта"нинг хотинини кутиб олишганмиш. Кўрганларнинг гувоҳлик беришича, ўзлариям катта хонимни роса тушгача кутишибди. Хоним қора "3110" да келганмиш. Машинадан тушмай сўрашибди. Саодат потиллаб қолганмиш. Кейин каёққа боришди, нималар қилишди, ернинг тагига сингишдими ёки осмонга учдими — ҳеч ким билмайди... Оғзини эпложмаган баъзи хоббонилар ҳокимнинг "бункерида" бўлишган, деган янгиликни тарқатибди. Ўша баҳайбат қора машина одамларнинг кўзига Ёркувон кўчаларида кўрингандек бўлди-ю, буни ҳеч ким тагига ета олмади. Кимдир ўша қора "Волга"ни Эшмат сўпининг уйи олдида тўхтаганини айтгандек бўлди, бироқ, бу гапга ҳеч ким ишонмади. Одамлар ўша қора "Волга"ни яна кўрмасликлари мумкин эди. Ёзнинг нақ ўртасида ёмон бир ходиса юз берди-ю, ўша машина яна Сўпининг уйи олдида сирли пайдо бўлди, бу гал Сўпининг ёнган уйи ёнига келди. Энди, тўпланиб турган одамлар қора "Волга" ичидаги кимсани аниқ-тиниқ кўришди. У Каниза экан. Оғироёқ Каниза машинадан тушмади, ёниб кул бўлган уйни кўрди-ю, лом-мим демай, онасини ёнига олиб, жўнаб кетди. Ўқтамби унга бор гапни оқизмай-томизмай етказди, бир йиғлади-бир қулди, бир Самадни қарғади, чакаги толгунча, токи, Канизанинг шаҳардаги уйига, ховлисига етгунча гапириб келди. Бу пайт Мансур Канизани бўшаб қолган ховлига кўчириб ўтказганди. Нозима дом-дараксиз йўқолиб кетди. Мансур уни излаб кўрди, у сувга чўккан тошдек ном-нишонсиз эди. Қараса, қаровсиз уй нурай бошлади, шу сабаб Канизани кўярда-қўймай ховлига кўчирди. Аҳмад билан Ойимхонни яқинроқдаги мактаб ва боғчага жойлади.

— Тушунарли, — деди Каниза ховлига кириб бо-

раркан, — майли, энди қамокда чирисин. У қишлоқда юраркан, сизларга тинчлик йўқ...

— Олдинги сафар маҳалла-қўй қамокдан олиб қолганди, бу гал энди тамом кетди... — деди ҳовли-жой, уйларни кўриб оғзи очилаётган Ўқтамби.

— Ташвиш қилманг, аяжон, куёвингиз бир зумда тиклаб беради уйни, ҳеч ташвиш чекманг. Ифлос, гу-гурт чақишга борди, денг...

— Маст, аламзада шундай қилди-да.

— Қилсин, майли, тўғрилаб оламиз.

— Сен ўзингни ўйла, қизим, ой-қунинг яқин қолибди. Самад қулоғини ушлаб камалиб кетади хали.

Ўқтамби бир кун тунаб, қишлоққа қайтиб кетди.

Ҳа, Ўқтамби айтгандай, Самад камалиб кетди. Шу кунларда ёрқувонликларни хайратга солган яна бир-икки воқеа юз берди. Сўпининг уйи янги тдан қурила бошланди. Уни ким қурапти — ҳеч ким тағига ета олмасди. Қурилиш шу даражада қулоч ёйган эдики, гўё давлатнинг каттакон бир объекти қурилаётгандай эди. Сонсаноксиз машиналар қатнар, автокранлар, бульдозерлар, малакали муҳандислар, қурувчилар ишлар, келаётган қурилиш материалларига одамларнинг ақли бовар қилмасди. Туман ҳокими қурилишдан тўхтовсиз хабардор бўлиб турди. Ҳаш-паш дегунча, Сўпининг хапшаматли уйи битди, унинг олдида Мингболаевнинг уйи ип эша олмай қолди.

Бир куни бир неча енгил машиналар қуршовида яна қора “Волга” гашриф буюрди. Унинг ичида икки эркак ва икки аёл бор эди. Улар тўхтамадилар, машинада қурилишни бир айландилар-да, нариги йўл томон бурилиб кетдилар. Йўлда кетаётиб Канизанинг битмаган уйи олдида машиналарнинг бир тормоз берганини анча-мунча кўзи очиқ одамлар сездилар. Сўнг ҳаммалари қатор тизилишиб, канал томон йўлга равона бўлдилар. Ортларидан етиб келган югурдаклар, уларни кўра олмай, доғда қолди.

Эртаси куни юз берган воқеага ақли пастларнинг раҳми келди, юқориларнинг эса ҳасадли ҳаваси. Тариллаган булдозер Самаднинг уйини суриб, бузиб юборганда, воқеа жойига тез етиб келган Самаднинг онаси Хосиятби хушидан ажраган, нафаси оғзига тикилган Абдулла варзанг эса бўралаб сўкканча, булдозерчига кесак отарди. Томошабинларнинг сон-саногини йўқ. Варзанг кесак ота-ота терга

пишганда, булдозерчи тўхтади. Варзанг зўрға қурган уч хонали олди айвон уй ичидаги борки лаш-лушлари билан хонавайрон бўлди. Томошабинларнинг ичидаги хуноби тез ошадиганлар “бировнинг меҳнатини сал хурмат қилишса бўларди, уволгина кўрпа-тўшаклар-а?” деганча хасрат-надомат қилишди. Варзанг булдозерчини энди бўғиб, тагига босмоқчи бўлаётганда, бошликлар етиб келишди. Варзангни тўхтатишиб:

— Ҳозир калла-почангни йиғиштирмасанг, милиция келади, — дейишди.

— Яхшиям, Ибодулла бу хангоманинг устига келиб қолди ва акасини маломатдан қутказди.

— Эҳ, ака-я, марҳаматидан бериб турибди-ю, жоҳилликка бало борми? — деди у.

Бу гапни Варзанг анча кейин, Самаднинг гувала уйи пишиқ гишдан, данғиллама бўлиб битганда тушунди.

Ёркувон, жумладан, Хўжаховуз бу гапларни, бу воқеаларни қандай қабул қилса, қандай ҳазм қилса қилаверсин, бироқ, Наргиза энди бутунлай бошқа одам. Ташқаридан кўрган одамларга “бу ишлар ҳаммаси менинг кароматимдан” демоқчи бўлар, бундай онларда кечагина “чўзсанг — узиламан” деб турганини унутарди. Каниза — барча бахтиёр онлар сабабчиси Каниза, кўзига илгаригидек саёқ, катикчи, бозорчи бўлиб кўринар, ўзи эса ҳар ишга қодир, Аллохнинг энг суюқ бандаси бўлиб туюлар, ўзида куч-ғайрат, шижоат топарди. Имкон қадар бундай фарахли дақиқаларни узайтиришга тиришар, аблах вақт эса унга яна сингисидан кам эканини, фақат ўша туфайли бундайн Наргизага айланганини ёдга соларди. Нега Канизани бунчалик хушламайди, баъзан ўзи ҳам билмасди. Бир қориндан талашиб тушган бўлса... Улар кўп эмас, бор-йўғи иккитагина қиз. Нимаси ёкмайди сира билолмайди. Эсга келадигани фақат унинг ўқимагани, таги паст ҳайдовчи Самад вангга теккани эди, холос. У билган Канизанинг айби шу.

Ҳозир у бу кунларга Каниза туфайли эришганини билди. Шунида ҳам тан олгиси йўқ. Нега ахир? Ё у ўта худбинмикин? Дарҳол “йўқ” деб жавоб қилди ўзига-ўзи. У худбин эмас. Фақат дунёнинг хангомаларига тан бергиси йўқ. Хўш, ким бўлибди ўша Каниза? Зўр эрга теккан бўлса, хали у унинг қонуний эри эмас. Эртаниндин ҳайдаб юбориши ҳам мумкин. Устига-устак, ойдеккиша хотини ҳам бор экан. Кейинги борганда, қўшни

хогин оғзидан бол томиб гапирди. Бирок, қанжик ўлгур Каниза бўлмаганда, Муллаев қаёқда ўз ўрнига қайтарди-ю, Баратов кетарди-ю, Наргиза муовин бўларди-ю, отасининг данғиллама уйи битарди-ю, Наргизанинг уйичи? Бу ишлар ҳар қандай одамнинг ақлини шоширади. Саодат гирдиқапалак бўлиб қолди-ю... Мансуржон катта хокимнинг хақиқий укаси экан. Каниза ўлгур-эй... Ишқилиб, маҳкам ушласин-да.

Наргиза эрининг ичини тортиб қўйди. Ингичка овоз, занчалиш директорни бир умрга ғийкилламайдиган эшик қалотига ўхшатиб қўйди, энди индамай очилиб-ёпилиб тураверади.

— Вой сингилжоним-ей, — деди у илк бор ўзини Канизага яқин олиб. — Сен бўлмасанг нима қилардим-а? Шу бизнинг уйни ҳам қурилишга қўшиб юбормадинг-да, — у шундай дея, кўнглидан бошқа фикрлар кечирди: — Бу мўлтони ўзига пишиқ. Менга яхшиси анави няғи йўк... Ўшанда иш кўп... Қачон Канизаникига борсам, ўша ерда хозиру позир. Хотини ҳам ажойиб, тўрпоқдеккина бир қучок, айтгани-айтган аёл экан. Каниза уларнинг олдида тумтаймай ўлсин.

Дарҳақиқат, ияксиз ака Наргизанинг ёдида халоскор тимсолида ўрнашиб қолганди. Ахир, ўша энг қалтис кунларда вазиятни шу ака тўғриламадимми? У ўша куни осмондан тушган фариштадек кўринганди, Наргизанинг миясига ана шундай муҳрланганди. Мана, энди улар билан қалинлашиб, қадрдон бўлиб олди. Бундан буён ошиғи олчи бўлади. Нега Наргиза яшашнинг олтин қодалариши бунчалик кеч англади, ўзи хайрон. Эрининг директорлигига олимсиниб юраверган экан. Мудир ўринбосари лавозимига миқди-ю, руҳияти тамоман ўзгарди. У янгиланди, атроф-муҳитга, ҳаётга ошуфталиги ошди, биологик ходисалар янада ўзгачароқ тароват касб этди. Шу кунларда умумий биологиядан дарслик ёзишни чамалаб қўйди. Хали ҳамманинг оғзини бирдек очиб қўяди. Ҳозир ҳам туманда анча-мунча оғзи қийшиқлар писиб қолди, меҳр билан тикилувчилар кўпайди, уйга дастурхон, совға-саломлар келиши авж олди. Амал яхши нарса, у энг аввало, инсон кадрини кўтаради, бошқаларга керак бўласан, одамлар эса хамиша кимларгадир муҳтож. Энди, оёғида маҳкам турса бўлгани, бу ёғи ишлар беш. Халқ таълимининг машинаси иккита бўлди.

Каниза, Каниза... Яша сингилжон. Омадинг бор экан,

фақат эҳтиёт бўл, қўлдан бой берма. Куёв бола ажойиб, тортинчоқ йигит экан. Наргиздан жуда тортинади, бир-рам одобли. Хушрўйлигини айтмасизми? Ўлгур Каниза-ей...

Наргизанинг таъбини хира қилаётган бир нарса бор эди, у ҳам бўлса, Эшмат сўпининг уйи “гумбирлаб” кетди, Хўжаховузда эмас, Ёрқувонда биттагина. Канизанинг уйига ҳам гап йўқ. Мингболаевнинг уйи уларнинг чангида қолди. Шу юришига Наргиза энди уйдан уялаётган эди. Каниза ўлгур униқини кўштириб юбормади. Ияксиз акага ўзи айтишга Наргизанинг бети чидамади. Бир-икки Саодатга ишора қилди, у ўзини гўлликка солди. Ўзида нажот йўқ. Болалари ҳам муңдоқ ишбилармон чиқишмади. Ҳозир ич-этини ўйиб, уй масаласи фикрини хира этаётган чоғда Хўжаховузга яна бир янгилик қанот боғлаб келди. Энди буниси ҳаммасидан ошиб тушди, Наргиза учун албатта. Унга чинакам алам қиларди. Нега у йўқ буларнинг ичида? Қарангки, Сўпи билан Ўктамби зудлик билан хажга кетишаётганмиш. Бугун бир бола келиб паспортларини олиб кетибди. Кечагина уй тўйи қилган ота-онаси бугун хожи... Бу нарсаларнинг чеки борми ўзи? Бу янгилик Наргизага ана шундай таъсир қилди, холос. Хўжаховуз, шунингдек, Ёрқувон аҳли бундай янгиликларга кўникиб қолганди.

XXIX

Мансур учун энг хаяжонли кунлар келган эди. Канизанинг илк тўловқ хуружи бошланди. Телефон қоқилиши билан Мансур барча ишини ташлаб етиб келди. Канизани тинчлантириб, юпатиб, машинасига охишта ўтказиб, туғруқхонага ўзи олиб борди. Шу кунларда канчалик банд бўлмасин, одамлар канчалик ортидан югуришмасин, бир кўнгли доимо Канизада бўлди. Уни хурсанд бўлсин деб, болаларига қатор-қатор кийимлар олиб берди, Сўпи билан Ўктамбини кўярда-қўймай, хаж сафарига жўнатяпти. Қишлоқдаги уларнинг уйини, Канизаникни хаш-паш дегунча хашаматли қилиб битириб ташлади. Пул бўлгандан кейин чангалда шўрва. Худо бераман деса, ҳеч гап эмас-да, бир сўм пули кетмади. Уйлар битиб, гал тўловга келганда, қурганлар пул олишмади. “Э-э ака, хали бизга кераксиз, иккита кичкинагина уйнинг харажати от билан туяча бўлармиди... Бизга ёрданингиз — иккита коллежимиз бор, шунини топширишда

суяб юборсангиз бўлгани...” дейишди. Ҳа, суяса суяб кўяверди, шуям муаммоми?

Каниза истамаса ҳам, Мансур ҳар куни қилаётган ишларидан ҳисобот берарди, анча-мунча сикилишларини ундан яширарди. Мана, ҳозир туғруқхонада ўтириб ўзининг пушти камаридан бўлган зурриёдини — келажаги ва бахтини кутмоқда. Жажжи чакалоқни қувонтириб, боши узра осмонларга кўтариб эркалатади, бундан ўзи шундайин завқли бахт туядики, уни фақат ўн тўрт йил фарзанд кутганлар билади, ўн тўрт йил зор бўлганлар билади, шунча йил ўзига ишонмаганлар билади ва Худо ёр бўлиб, бировнинг арзанда кизини қорнини дўмпайтириб кўйганлар билади...

Худого минг катла шукр, Мансурнинг ишлари беш. Катга пулларни кўравергандан, ишлар ўз-ўзидан юришавергандан кейин одам ҳамма нарсага бефарқ бўлиб қоларкансан. Ҳозир Мансурнинг кўзига туғилажак ўғлидан бошқа нарса арзигулик туюлмасди. Пул изма-из қувиб юрибди. Қурилишлар кетмоқда. Хохлаган идора бошлигини ишдан олиш, ўрнига бошқасини қўйиш кўлидан келади. Бунинг ҳаммаси пул. Анов акахон бу ишларни қойилмақом адо этмоқда. Ҳаммаси ҳамирдан қил суғургандек, “катта” Зокирнинг талабидан ҳам аъло бажарилмоқда. Зокир гоҳо-гоҳо телефон қилади, у укасидан мамнун. Зарурат туғилганда Мансур унга телефон қоқади. Жуда зарур бўлса, олдига боради. Зокир асосан кунини ҳукумат дачасида икки улфати билан билярд ўйнаб ўтказди, фақат ҳукумат одамлари келса, ё укаси борсагина қабул қилади, холос. Ака-укаларнинг муносабатлари яхшилигигами, керик келишасми Дилором ҳам Мансурнинг ишларига бурун сукмай кўйди. Дадаси ўзи билан ўзи овора. Ўша янги йилда бетобланганча, ўзига келолмай юрибди. Нима қилсин энди, қаричилик. Мансур дадаси билан кўришининг ҳам “ҳадисини” олган. Доимо икки-уч киши бўлиб кўргани боради, кекса ота ўкраяди-ю, сўз қила олмайди.

Шунча ишлар юришгани билан назаркарда, ғовғали ишлар ҳам бўлиб турибди. Шаҳарнинг марказига Мансур қураётган ёнилғи қўйиш шохобчаси ҳалитдан шовшув, жанжал-ғавғога айланган. Усиз ҳам хавоси бузук маҳалла дод деяпти. Нимаси хавоси бузук!? Шаҳарнинг ҳамма жойи шу-ку! Одамлар ёмон бўлиб кетди, ўзи килолмайди, қилгани кўролмайди. Нега Зокир шу жойни

танлади, Мансур хайрон. Бир кун чакириб, шу ерга замонавий ёнилги қўйиш шохобчаси курасан, деди. “Ўзимизга қарашли одам бўлмасин, ҳеч кими йўқ, аввали-охирини нотайин одам топ, ўшани номига расмийлаштир” деб тайинлади. Иккита ховли ер юзидан супуриб ташланди, катта ва замонавий жихозланган шахобча қуриб битказилди. Ҳаммаси Зокир айтгандай бўлди. Мана, энди битиб ишга тушгани ҳамон атрофида жанжал кўпди. Экологияни бузаётган эмиш. “Ёз-ёз” авж олди. Ахир, экология рухсатнома бераётганда қаёққа қараган эди? Одамлар шундай бачкана, серғавғо бўлиб кетганки ҳозир.

Мансурнинг ёдига туйқус эрталабки тожик йигит тушди. Ишхонада унга унчалик эътибор қилмади-ю, ҳозир унинг гапларини эслаб раҳми келди, таянчга зор одамлар ҳам кўп-да. Бу йигит йўналишдаги таксилар тўхташ жойининг эгаси экан. Кимдир йўл кўрсатиб, Мансурни топиб келди, дардини айтди. Гапига қараганда, йўл-патрул ходимлари ҳар куни эрталаб келиб “доля” олишар экан.

— Олишмасинми? — деди негадир Мансур унинг гапини эшита туриб.

Тожик йигит хижолат тортиб кетди, нима дейишини билмай қолди.

— Олишди-да, — деди яна тавин Мансур. — Сиз ҳам “олинг”, етмаса кўпроқ олинг. Уларниям тирикчилиги, бола-чақаси, кўча харажатлари бор-ку, ахир. Улардан катталари олмайдими?

Тожик, чамаси келганига пушаймон қилди шекилли, тезгина даф бўлди. Ҳозир Мансурнинг унга ичи оғриди. “Йўлда бола боқувчилар...” деб қўйди у ичида, кизиқчини кўз олдига келтириб. Бекорчиликданми, хаяжонданми, яна нимадир деб жовранди, ҳа чамаси бундай: “Ўзи берса ол-да, нотавонлар...” деди, шекилли.

Шу пайт машинаси ёнида акахон кўринди. Мансур машинадан тушиб улгурмай, кучоклаб олди, “куллук бўлсин”га тушди.

— Аянғиз кириб кетган, — деди у анча хотиржам, — биз аллақачон келган эдик, ичкарида бўлдик. Ҳаммаси яхши. Энг зўр дўхтирлар гирдиқаналак. Старший дояси бугун дам олаётган экан, дархол чақиртирдик, у ҳам шу ерда. Худо хоҳласа, ярим ёки бир соатда кўчкордек жиянли бўламиз.

Акахон сўзланаркан, кўзи билан орқа томонга имо

қилди. “Ана шу машиналардаги қорақўзлар бизнинг гу-
машталар, ҳамма нарсани шай қилиб туришибди, хали
дўхтирларни ҳам зарга кўмиб қўйишади”, деди.

Бу гаплар фарзанд завқини туяётган Мансурга мой-
дек ёқаётганди, у акахонини янада маҳкам қучди, қуч-
ганда ҳам миннатдор қучди, қайноқ меҳр ила қучди.
Бундан тўлқинланиб кетган акахоннинг оғзига шу кали-
ма келди:

— Хеч ташвиш қилманг, аянғизда тажриба катта,
ўзи туғаётгандай потирлаб қолди ичкарида, — деди.

Кейин фурсат пойлади-да, Мансурни енгидан тортиб
четга олди. Бу гапни нега орага суқди, ўзи хайрон бўлди-
да, харқалай ўринсиз бўлса-да, уйда ҳам қора қўчқор-
ларни тайёрлаб туришганини айтди.

— Овора бўлишсиз-да, раҳмат, — миннатдорчилик
билдирди Мансур акахоннинг зарур гапи борлигини ол-
диндан сезиб.

Кеч тушган сайин, негадир хаво айниди, осмондан
бир-икки томчи узилиб тушди. Куз ҳам бошланиб қолди.
Мансур хурсанд бўлди, чақалок ёзнинг дам жазирама-
сида қийналмайди. Ёмғир бироз тезлашди.

— Кўряписизми, — деди акахон мамнун, — осмондан
муруват ёмғири тушяпти, ёз бўйи ёлмаган ёмғир шу
дамларда ёғишини кўринг, Худонинг бергани бу, жияни-
миз ризки улуғ туғиляпти, Худо хоҳласа!

Мансур мамнун бош тебратди. Акахон у ёқ-бу ёққа
қараб, охиста сўз қотди:

— Халиги спирт масаласи...

— Шу масалани яхши тушунмадим, унинг устига
спирт қандай шов-шув бўлганини, йигирмата одам қамал-
ганини биласиз-у... — ишончсиз оҳангда гапирди Ман-
сур.

— Суриштирдим, ҳаммаси аён, — гапига имкон қадар
ишонч ва хотиржамлик илиб, мулоҳазакорона вазмин
гап бошлади акахон: — Тўғри, бу ўша спирт. У жамоа
хўжалик омборига ички ишлар томонидан топширилган
экан. Ўша ерда хозиргача сақланиб ётибди. Аллақачон
унутилиб кетган.

— Ким уни олмоқчи, шунчаки “учарлар” эмасми?

— Йўқ, у спиртнинг асл эгаси — хозир сўраётган
одам. “Бобур” фирмасининг эгаси... Кўлида фактура би-
лан юрибди.

— Хужжати бўлса, олаверсин, ким тўсқинлик қила-
ди? Қанча спирт ўзи?

- Яқин олти тонна.
- Арзийдиган экан-да... Хўш, нима тўсиқ бор экан?
- сўради Мансур қатъий.
- Спирт сақланиб турган жамоа хўжалиги раиси “Буни ички ишлар хужжат билан топширган, шулар рухсат берса олиб кетаверинг”, деяпти экан. Фирманинг ички ишларда одами йўқ.
- Хохлаган мелисани кўшиб беринг, олиб кетаверсин.
- Доля катта, укажоним...
- Керак эмас.
- Ундай деманг, ишни пишитиб қўйганман...

Мансур индамай уяли телефонини олди, рақам терди ва четроққа юриб, сўзлаша бошлади. Акахон атай узоқланди ва чидам билан кутиб турди. Мансур қайтиб, яқинроқ келди-да:

— Эртага олиб беришади, — деди.

Акахон мамнун илжайди.

Шу пайт тўполон бўлиб кетди. Хамма у ён-бу ён возилларди. Ичкаридан отилиб чиққан оқ халатли чаққон кизлар кираверишда гул кўтариб бостириб кираётган гурух билан тўкнашди. Мансур ва ниҳоят ўғил кўрган эди. У акахон билан узоқ кучоклашиб турди. Акахон уни қўйиб юборса, гўё бахтидан бутунлай ажраб қоладигандай қаттиқ бағрига босарди. Катта доя хамма ёқни бошига кўтариб кичқираётганди:

— Бугун ўн еттита киз туғилди, факат битта ўғил бола!..

Тугруқхонадаги барча расмиятчиликни акахон ўринлатиб ташлади, хамма Мансурнинг хонадонига қайтди. У ерда қора кўчкор сўйилади, акахон хамма нарсага ўзи бош-қош бўлади.

Мансурнинг ўғли шарафига ғира-ширани яшин кесар, момақалди роқ дунёни ларзага соларди. Ёмғир пақирлаб қуярди. Мансурнинг машинаси йўлда тўпланган сувларни кемадек кесиб борар, ойна тозалагичлар ёмғирни зўрға артиб улгурмоқда эди. Йўлларда аллақачон бўтаналар сузарди.

Мансурнинг хаёлида ҳозир битта гап — ўша синфдоши Абдулланинг гапи айланарди. Уйланганининг тўртинчи йили, Мансур носқовоққа нос борми, деб шилдир юрган маҳали синфдошлари тўпланишиб, гап ейишарди. Гаштакларнинг бирида арзимаган нарса устида Абдулла би-

лан гап талашиб қолишди, шунда хе йўк, бе йўк, шунча одам ичида Абдулла: “Ниманга кериласан, хеббим?! Белинга уруфинг бўлса, аввал биттани туғдириб қўй” деди тиккасига. Мансур шу-шу синфдошлари орасида қорасини кўрсатмайдиган бўлди. Ҳозир ана шу Абдулланинг уйига кетмоқда. Мажбурлаб бўлса-да, уни уйдан олади, қора қўчкорга ўшанга фотиҳа бергизади. Ҳозир Мансурнинг кўзига шундан бошқа нарса кўринмасди. У тез елиб борар, бошқа машиналарни орғда қолдириб кетмоқда эди.

Бир пайт қандайдир машина чап томондан шитоб билан ўтди-да, Мансурни қисиб тўхташга мажбурлади. Мансур иложсиз тўхтади. Нариги машинадан югургилаб тушган хайдовчи Мансурнинг эшигини очди-ю, лунжига мушт тортиб юборди ва сўкина кетди:

— Ифлос, кўзингга қараб юрсанг ўласанми? Машинани лойга булаб ташладинг-ку!

Мансур аввалига ҳеч нарса укмай, гаранг котиб қолди. Пастки тиши билан лунжи ораси ачишди, овзига иссиқ суюқлик тўлди, унинг оғзи қонаётган эди, қон тушириб машинасидан чиқди. Рўпарасидаги хўрозча уни четга тортқилаб мушт солишга шайланарди. Шунда унинг машинасидан иккита йиғит чиқишди.

— Икром, бўлди! — қичқирди биттаси.

— Оғайни, сал ўпкани босиб олиш керак, машинани қаранг, бошдан-оёқ лой чаплаб ташладингиз, олд ойна бутунлай тўсилиб қолди, — деди иккинчиси.

Дарҳақиқат, уларнинг машинаси лойга чайилган, таниб бўлмас эски машинага ўхшарди.

— Кечирасизлар, акалар, — деди Мансур ва шартга ўз машинасининг багажнигини очди.

Наргилар “монтировка” оляиги деб ўйлашди шекилли, ҳушёр тортишди. Мансур иккита олма билан, пиша олган эди. Қоньякни шартга очди-да, машина ичидан гаройиб стаканчалар чиқарди. Наргилар хангу-манг.

— Шаҳрингизга меҳмонмиз, оғайни, — деди улардан бири нима дейишини билмай.

— Жуда соз, энди менинг меҳмонимсизлар, — самий гапирди Мансур лаби ачишиб товуши ўзгарган ҳолда.

Хайдовчидан ташқари иккаловига қоньяк қўйиб узатди, ўзига ҳам қўйди.

— Кечирасизлар, меҳмонлар, — деди у ҳам хушнуд, ҳам сўниқ овозда, — ўн тўрт йилда, бугун ўғил кўрган

эдим, туғрукхонадан ўзимда йўқ келаётиб, билмай лой сачратиб юборибман...

Йигитлар бир-бирларига караб қолишди, хижолат тортишди. Хайдовчи дархол:

— Кечиринг оғайни, ўзимни тута олмай колдим, — деди Мансурнинг елкасидан кучиб.

— Шунакаси ҳам бўларкан, — узрнамо кўшиб кўйди йигитлардан бири.

Мансур кўярда-кўймай уларни уйига, кўй сўйилиш маросимига олиб кетди. Абдулла ёдидан кўтарилди.

XXX

Мансур тўйни ўтказибок, санаторийда дам олишни режалаштирган эди. Қаёқда? Икки кун дам олиб, бугун ишга чиқди, кутаётган одамларни кўриб, ишларни ҳисобкитоб қилиб, дам олишнинг мавриди эмаслигини тушунди. Янги офиснинг олди ва ён-вери каттакон майдон эканига қарамай, машина сиғмас, келиб-кетаётган одамларнинг кети узилмасди. Худо ишларни бир юриштирса, омад берса, ҳеч гап эмас экан. Мана, Мансур ўғиллик бўлди, бирам ширин, бирам катта, яқин тўрт кило туғилди. Қоши кўзи нақ Мансурдан узилган-у, ёпиштирилган. Хотиндан Худо берди. Канизанинг бироз кишлокилик, тўпорилиги бор-у, аммо гўзаллик ва одамгарчилиги, тўғрилигига гап йўқ. Бир сўмга хиёнат қилмайди. Мансурга ҳеч ақл ўргатмайди, унга овозини кўтармайди ҳам, нима деса хўп дейди. Хотин бўлса, шунчалик бўлади-да. Тўйқус Нозима эсига тушди. У ҳам ажойиб хотин эди. Ўзи хотиндан айтган экан. Баъзилар нечталаб хотин олади, қани биттаси яхши чикса, чикмайди. Мансур иккита хогин кўрди, бир-биридан аъло. Аммо Нозима чаток бўлди. Умуман, Нозима эсидан чиқиб кетган экан. Мансур шунча тўйларни қилиб мазза қилди. Мана ўғиллик бўлди, янги офис, янги “мерс”, янги дўстлар, шунча обрў-эътибор, у бечора қайларда юрган бўлса? Қийналаётгандир... Эҳ, Мансур, шу ҳам инсофдан бўлдимми?

Дарҳақиқат, ҳозир Мансур хайрон бўлди. Нозима, негадир туман ичра колгандай, хаёлида хира кўриниш бериб, эсида юради, эсидан бутунлай чиқиб кетгани йўқ. Аммо шу кунгача нега унга эътибор қилмади? Ҳеч бўлмаса, бирон марта изламади. Тўғри, ҳар замон-ҳар замонда бугун албатта кидираман деб юрди. Нега кидирмади?

Аммо Мансур аниқ жавобдан ўзини олиб қочар, ўзини азобга маҳкум этишдан чўчирди. Шуур қургур, иста-санг-истамасанг, ўша нуқтага олиб боради. Мансур жа-вобга қулоқ тутди: энг аввало, Каниза билан орага со-вукчилик тушишини истамаганди, кейин-чи? Бу ёгини ўйлашни хоҳламасди. Аммо изламагани, хабар олмагани учун жавобгарликдан тона олмади, ҳозир айни шу фикр изтиробга солаётганди. Бунинг давоси ҳам топила бош-лади: бугун албатта боради, топади, узрини айтади. Ахир Канизани кўзи ёриб, энди кўнгли тинчиди, бошида шун-ча ташвиш, шунча иш, бу ёғи дадаси янги йил арафаси-да бир ётганча ўнглиниб кета олмаётир. Зокир барча юмушларни унга юклаб қўйган, уларнинг ҳаммаси ўзича бўлавермас... Ичкарида аланга олаётган бу олов унга анча тасалли берди. Нозимани аёл тарзида, ўзининг хо-тини сифатида кўз олдига келтирди, илжайди, топса, ҳозир бағрига боса олармикин? У Мансурни кечирарми-кин? Нега кечириши керак? Мансур кечирим сўрагудек иш қилдимиз? Борса, Нозимани сўроқлаб тоғалариникига борса, нима деркин? Тоғасининг хотини роса сасиса ке-рак... Нозима у ерда бўлмаса-чи? Гўрга борармиди, шу ерга бормай. У бечоранинг кими бор, ўшалардан бошқа? Э-э... Қарзим бормиди улардан? Ҳозир кимнинг ким билан иши бор, шунақанги замон ҳозир, пулинг ва таян-чинг бўлса бас! Хўш, Нозима ўлган бўлса, ёки умуман йўқолса, биров мендан сўраяптими? Чака-ю, ит!

Ўзи билан ўзи бўлиб ўтирар экан, котиба кирди.

— Одам кўпми? — сўради у котибадан.

— Кўп. Тўйингиз бошлангандан бери кутишади, жавоб қилди котиба.

— Бошқа ишлар йўқми?

Котиба индамади, ўз гапини гапирди:

— Бир одам... Менга қарашли эди, сизда озгина иши бор...

— Кирсин, — деди Мансур.

Котиба мамнун, тез чиқиб кетди. Қишлоқлик, аммо олифтанамо ўрта ёшлардаги одам кирди. У Мансур билан кўришиб, рўпарасига ўтирди.

— Ёркувондан келгандим... — деди хаяжони борган сари ортиб.

Канизалар томонидан эканини билган Мансур дар-ҳол ўзгарди.

— Келинг, ака. Хўш, хизмат?

Салом-алик, ҳол-ахвол сўраш илиқ ўтди. Анча ўзига келган меҳмон аста-секин максалда кўчди:

— Мансур ака, Мишгболаевлардан бўламиз, ота-бобомиз кўрган одамлар, яхшилигингиз ерда колмайди. Мен, шу, электр тармоғида бошлиқман, вилоятдаги бошлигимиз ўзгарганидан кейин, сал ўгай бўлиб қолдик, ҳеч сиғдирмаяпти... Шунга, энди, сиз ўзимизники деб...

— Бемалол, бемалол, — деди Мансур, — ҳеч иккиланмай, ишингизни қилаверинг, бошлигингиз сиз билан яхши муносабатда бўлади...

— Раҳмат, биздан қайтмаса, Худодан қайтсин.

Мансур ёрқувонлик Толиббойни ташқаригача кузатиб қўйди. Меҳмон котиба ёнидан ўгаётиб, унга миннатдорчилик билдиришни унутмади, котиба бош қимирлатаркан, сал кизаргандай бўлди.

Дарҳақиқат, қабулда одам кўп эди. Мансур иложсиз хонага қайтди. Тушга қадар қанча-қанча муаммоларни ҳал қилди. Эҳ, одамлар, одамларнинг хаёлига нелар келмайди, ҳаммаси келиб, пул қилишга, осонлик билан ўз мақсадига эришиш йўлидаги уринишга тақалади. Одамлар қанча бўлса, муаммоси ҳам шунча бўлади. “Буни ҳаёт деб қўйибди” ўйлади Мансур.

Баъзи таклифларга, илтимосларга Мансур аввалига хайрон бўлади, кейин иложсиз кўнади. Кўнмаганига қўймайдилар ҳам. Кечасию кундузи уйига кетмай, шу ерда ўтираверадиганларнинг қўллигини айтмайсизми.

Мансур пулларни ўзи олмайди, аслида олгиси ҳам йўқ, олмаганига қўймайдилар, шу боис пулни оладиган гумашталари бор. Пул деган шундай нарсаки, яхши таомни саяверса, еяверса, одам ёрилиб ўлади, бироқ пул қанча бўлса, ўрни бор. Сарфлаш фақат Зокирнинг кўрсатмасига мувофиқ бўлади. Аслида, пулнинг келишидан кетиши осон, дейдилар. Ҳозирча Мансур учун бу борада жараён кўнглидагидек кечяпти. Зокирнинг амалини ҳам боғлаб қўйган эмас. Бир тери ичида қўй неча озиб, неча семиради. Шу боис ҳам акасининг фикри ўлик мол, яъни кўчмас мулкни кўпайтириш ва буни бошқаларга сездирмаслик. Ўзинга ҳушёр бўл, ўзгани ўғри тутма. Ҳаммаси пухта, бишойидек, керагидан ортиқчаси қилиб қўйилди. Зокирнинг зиёфатида халиги келишган прокурор бир гаши айтганида, Мансур уларнинг ёнида турган эди, ўша гап қулоғига ўрнашиб қолган: “Бу даврда нотўғри йўл билан бойлик тўплаётганлар, ундан ортиқ-

рок душман ҳам тўплаётганини ўзлари билмайдилар”. Қандай ақлли гап. Шунинг учун ҳар бир нарсанинг меъёрини билиш керак. Бунга эса Мансурнинг калласидек калла керак...

Мансур тўйиб нафас олди. Калла ишлатиб яшалса, одам ҳеч қачон кам бўлмайди. Барибир, ҳамманинг айтганини бажариб бўлмайди. Имкон борича қиласан, йўғининг эса иложи йўқ. Дастлаб бунақанги ишларнинг чекичегараси бўлмади. Кредит олиб беринг... Қурилиш материалларини-ку, қўяверинг: шелухадан комбикорму кепаккача... Олиб беринг... Олиб беринг... Хажга юборинг, ўқишга киритиб қўйинг, ишга жойлаб қўйинг... Қараса, ишлар ўта тубанлашиб, пастлашиб борапти. Ундок одамларни ёнидан қувиб солди. Мансур ўзини эҳтиёт қилмоғи лозим. Бир гап эшитган эди. Бир бола эшакда кетаётса, мўйсафид нуруний одам уни тўхтатибди ва жуда чарчаганини, эшакка мингаштириб, бирга олиб кетишини ўтиниб сўрабди. Бир жойга етишгач, нуруний мўйсафид шу ерда қолишини айтибди, эшакдан тушиб, болага қараб: “Раҳмат болам, узоғимни яқин қилдинг, бир сўм берайми ёки дуо қилайми?” деб сўрабди. Бола эса нима дермиш: “Бобо, дуо ҳам қилдинг, дуоингиз қуруқ бўлмасин, бир сўмни ҳам беринг” дебди. Бундок қараганда, боланинг гапида хикмат яширин. Ха, унисиниям-бунисиниям олган маъқул. Мансур ёшлигида эшитган буни, тез-тез эслаб туради.

Хаёт қонунлари мураккаб, қаллани ишлатиб, ўйлаб иш қилиш керак. Акс ҳолда анави синфдош ҳамда курсдошларига ўхшаб, бор қиймати галстук таққани-ю, ўзиники пуллик одам бўлиб юраверади. Галстук таққан билан обрў ошиб қолаверса-ю, обрўлидан кўпи бўлмасди. Худо берсагина бўласан. Обрўни, амални ҳаракат билан топиб бўлмайди. Мана, Зокир ким бўлиб кетди? Орқа томонларида бир қўшнисини бор. Амалдор бўлиш учун қилмаган қилиғи, бормаган нафаси ўткир домласию фолбини қолмади, ҳеч бало бўлгани йўқ. Ҳаммага таъзим қилавериб буқилди, катталарнинг орқасидан юравериб, оёқдан қолди, оғриб, ёзда сандалда ўтирибди. Амални ҳам берганга беради... “Кў-ўп файласуф бўлиб кетяпсан” деб қўйди ўзига-ўзи Мансур. Борки ишлари юришиб турган бўлса, у файласуф бўлмай, ким бўлсин? Гоҳо ўзи хайрон қолади. Ҳоким уми ёки Зокир? Мансур ундаи кам эмас. Соясига салом беришади. “Вой одамлар-ей!”

Антика-антика одамлар, антиқа гаплар... Хуллас, бачкана ишлар билан шуғулланишни бас қилиши керак. Ака-хоннинг палаги узайиб боряпти, унга ҳам чек қўйиш керак. Ўта нафси хакалак отиб кетмасин. Факат энг катта ва арзигулик ишларни қилиши керак!

Тўй билан бўлиб қурилишлардан ҳам хабар ололмади. Ишлар ишончли қўлларда, харқалай, жойида бўлса керак. Зокир тўйдан ранжимади, бу ҳам асосий масала. Дилором керикнинг Канизага сат кини келди, билинди. Хотин киши дегани шундай бўлади.

Бугун ишларни эртароқ якунлаб, нима қилса экан? Дадаси бетоб. Энди туриб кета олмайди, шекилли. Энг зўр дўхтирлар қараяпти, бир печа бор дўхтирга ётқизилди, марказдан келишиб консилнум қилишди, фойдаси бўлмаяпти. Наби Мусасвичнинг эскича ўқитишларга тоботқати йўк. Бир ўтиб, кўриб қўйиши керак. Дадасининг касали Нозиманинг чучварасидан бўлмасин тагин?.. Мансур миясига дафъатан келган бу ўйдан хайронланди. Энди, Нозима уни тарк этмай қўйди, кизиги, кун бўйи такрор-такрор ёдига келаверди. “Ишқилиб, эсон-омон юрибдимикин? Пулсиз қийналмаяптимики?” Бу ўйи ўзига эриш туюлди. “Тентак Мансур, ажойиб одамсан. Уни эслаганинг, куйганинг — бошқа масала! Тўғри, у ёлғиз, уни бутунлай ташлаб юбориш номарднинг иши. Шу жихатдан бир йўқлашинг, кўнглини кўтаришинг зарур!

Бирдан танишига тушди. Эр-перга тегиб кетган бўлсачи? Уни топиши шарт. Ўзи қидириб юрадими, ички ишлар бошлиғига телефон қилади. Йўк, унда ваҳима бўлиб кетади. Акахонни ишга солса-чи? Йўк, хотини билгудек бўлса, Канизага етказилади. Салима кўшини-чи? Йўк, бирда эмас, бирда Канизага айтиши мумкин. Яна ким бор? Ўзи холосми? Нима бўлса бўлди, деб Нозимани тоғасининг телефон рақамини қидирди. Эски дафтарда экан. Ишлаётибдимикин? Балки ўзининг мактабидадир? Печанчи мактаб эди? Бориб бўлса ҳам топиши керак. Оркамдан хабар олмадинг деб, эртага хафа бўлиб юрмасин, тагин? Бориб “Мана, айтганингиз бўлди, ўғиллик ҳам бўлди” дея суюнчилайди. Тўйни эшитганмикин? Тентак, энди нима деб борасан? Хозирча юрган йўлинг-да юриб туравер. Ёшиелик қозон ёшиелигича, жим ётган илон ишида тура турсин. Хамма нарсанинг ўз вақтисоати етади, ўшанда изламасанг ҳам ўзи қошингга келади...

Навбатдаги одам кирди. Ўттиз ёшларни қоралаган бу йигитнинг кўзлари ажойиб, унда қувноқлик, ҳам ғамгинлик зоҳир эди. Мансур унинг ғалати кўзларига анча тикилиб қолди ва ўтиришга таклиф этди.

— Менинг исмим Абдувахоб, — дея таништирди у ўзини. — Ўзим қурувчиман. Қадрдонингиз Мутал Соҳибнинг жияни бўламан. Бир иш бошлаган эдим. Тўғриси, аввал машина тузатиб юрдик, укам билан. Кейин уйга буличка цехи қилгандик, ўзингиз биласиз, ҳозирги замонда бир “поддержка” бўлмаса, иш юрмас экан. Шунини ўйлаб-ўйлаб...

— Нега иш юрмайди? — деди Мансур тоқати тоқ бўлаётганини сездириб.

Абдувахоб шошилишча жавоб қилди ва муддаога ўтди:

— Даромаддан дарак йўқ...

— Печа киши ишлайсизлар? — сўради Мансур.

— Уч-тўрт...

— Аниғи?

— Бир-иккита ёрдамчи ҳам бор...

— Аввал ҳамма нарсани аниқлаштиринг. Менга қаранг, — туйқус кизиқиб билдирди Мансур, — аниқ ҳисобингиз борми?

— Қанақа?

— Яна қанақа дейсиз-а? Сарф, харажат, фойда дегандек.

— Хе, йў-ў-қ.

— Шуларни ҳисобини чиқариб, кейин оқимга келинг, Мутал Соҳибнинг укаси бўлсангиз...

— Жияни, жияни... — деди тили тутилиб Абдувахоб ва бир нарсани айтиш керакдай тиралди.

— Тушулмадингизми? — сўради Мансур.

— Тушуңдим-ку... Нима...

— Гапиринг.

— Шунини кенгайтиришга озгина пул...

— Нима дедим сизга? — гапни чўрт кесди Мансур.

Абдувахоб чиқиб кетди.

“Бунақалар сон-саноксиз... — дилидан ўтказди Мансур. — Одамларга хайрон қоласан, ҳисоб юргизишни билмайди, бировга чопади, лангиллатиб пулни ушлаб турибди, биров бериб қўяқолади худди. Нега фақат бошимни оғритасан, бор ўша Мутал-путал, Соҳиб-Моҳибингга... Бу ёқдан кредит олиб беринг, у ёқдан қарз

беринг... Одамларга нима бўлган ўзи?... Тавба... Яна пул сўрашга ясан-тусан хотинларини киргизганига ўласанми?..

XXXI

Нозима бир дам ҳам ўзини Қодир Алиевичсиз, болаларисиз тасаввур эта олмай қолди. Униқига устма-уст телефон қилар, телефон қуриб кетгур, сассиз, соқов эди. Нозиманинг вашига тегиб, узоқ-узоқ эринмай “ту-ту”ларди. Хар гал рақам терганда Нозима шу сафар унинг “алло” дегани эшитилади, дея юраги хапирқар, яна гўшакни ҳеч ким олмаса, адоийи тамом бўладигандай безовта-ланарди. Шу аснода орадан уч кун ўтди. Комила Нозимани мутлақо тушунмай қолди. У телефон қокқани-қокқан, аммо гўшак гинг демайди. Аслида уни Мансур шу кўйга солаётганди. Нозима бечора жуфтидан ажраган мусичадай эди, энди эса қалхатдай қанот қокянти, нима бўлди ўзи? Комила бир неча бор ундан очикчасига сўради, ҳеч нарса била олмади, охири тинч қўйди. Эртага душанба. Балки мактабга кетаётиб ёзилар. Якшанбада ҳеч қандай янгилик бўлмади, душанба кунни ато этган янгилик Нозиманинг бир овизгина сўзи бўлди: “Ишга бормайман”. Энди Комила хавотирга тушди. Чиндан Нозима ёмон нарса юз берадигандай безовта, бесаранжом. Бир қор-қол бўлиб ўтирмасин тагин. Шу кунгача бундай эмас эди-ку, унга бир бало бўлган. Кўзлари киртайиб бежо аланглайди, туллари ухламайди, юзлари сарғайиб, салки бўлиб кетди. Одамга ўхшаб гапирмайди. Комила унинг дардини олай деса, Нозиманинг мутлақо гаплашгиси йўқ. Комила нима қиларини билмас, ишга кетишга хайрон эди. Буни сезган Нозима уни лаккилла-тиб, қўярда-қўйма ишга жўнатишга уринди.

— Арзиёвна, — деди у, — ҳеч хавотир чекманг, шунча тузингизни ичдим, сизга билдирмай ҳеч иш қилмайман, сўз бераман, ишонаверинг...

Комила ишга жўнади, Нозима телефонга ташланди. Телефон яна ўша аҳвол, бировники бўлмаганда, уни ташқарига отиб юборган бўларди. Бечора Нозиманинг ҳозирги аҳволи ўлими яқин, тушқунликка тушиб қолган одамнинг ҳолатини эслатарди. На юриб, на ўтириб, на туриб тин олмасди. У яна телефонга ёпишди. Ва ниҳоят, телефон гўшагини Қодир Алиевич кўтарди, Нозима хушдан айрилай деди.

— Қодир, Қодир Алиевич, — дея олди холос.

— Алло, алло, — деди гўшак, — алло, ким керак?

— Қодир Алиевич, Қодир Алиевич... — дерди Нозима гўё сувга чўқаётгандай.

— Алло, алло, ман кўшнисиман, у киши йўқ эдилар, кизлари бизникида, хадеб телефон жиринглайди, шунга кирган эдим.

Нозима ерга ўтириб қолди ва шошилинч тутила-тутила:

— Қодир... Қодир Алиевич қанилар? — деди.

— Сирдарёга кетганлар, ўша ёкка ишга ўтармиш...

— Қачон келади? Қачон?

— Сиз кимсиз?

Нозима нима дейишни билмай гўшакни қўйди. Нима қилиб қўйдим деди-ю, қўли қалтираб яна ракам тера бошлади. Азбаройи шопилганидан телефонни потўғри териб юбораётганди, гоҳ тера олмай қолаётганди. Яхши телефон чақирди, Нозима нафас ютди, орадан минг йил ўтганга ўхшади. Хайрият, ҳалиги одам шу ерда экан, гўшакни олди ва:

— Алло, — деди бу сафар осойишта.

— Яна мен, — деди Нозима, — Қодир Алиевичнинг бир танишлари. У киши мени излаётган эдилар...

Нозима фикрини жамлай олмасди:

— У киши менга... Йўқ, мен у кишига жуда зарур эдим...

— Исмингиз нима, кечирасиз?

— Нозима...

— У киши Учарикда терговчи бўлиб ишлаётган эдилар, у ердан ҳам бўшатишган экан, иш қидириб Сирдарёга кетгандилар, телефон қилайми?

— Йўқ, йўқ,... Майли...

— Нима деб айтай?

— Тезда келинг, денг... Нозима айтди денг...

Телефон узилди. Нозима титраб-қақшаганча, холсиз, каравотига зўрға етиб олди. Қапча ётди билмади. Эшик очилди. Чўчиб тушди, нак Қодир Алиевич келди, деб ўйлади. Йўқ, у Комила эди.

— Хавотир бўлиб, дарсларни ташлаб келавердим, — деди у Нозиманинг олдига келаркан. — Тузукмисиз? Сизга нима бўляпти, Нозима? Наҳот менга айтмасангиз?

— Ҳеч нарса, ҳеч хавотир олманг...

— Ойликларни беришди, сизникиниям олдим, мана...

Нозима кайрилиб ҳам қарамади, афтидан Комила билан гаплашишни истамаётгандек эди. На илож, Комила индамади, аммо кўнглида қандайдир ўзгариш бўлишини сезди.

Кеч соат тўққизларда телефон тез-тез жиринглай бошлади. Нозима улгурмади, гўшакни Комила кўтарди ва Нозимани чақирди. Нозима гўшакни қалтираётган қўллари билан тутиб турар, фақат “ха, ха...” дерди, холос. Гўшакни кўйиб, эсанкираб каравотга қайтди. Ортидан кирган Комила унинг тиззаларини кучиб ўтирганини кўрди ва индамай ортига бурилди.

Нозима шу кўйи узоқ ўтирди, узоқ ўйланди. Телефон қоққан Қодир Алиевич эди, у Нозиманинг хол-ахволини сўради, неча бор нималар бўлганини, бўлаётганини, нега телефон қилганини, қай қарорга келганини суриштирди. “Сиз касалсиз, ишқилли, — деди охири, — ҳозирок йўлга чиқаман, етиб бораман” деди у. Хўш, келади. Нозима уникага бирга кетадими? Қандай қилиб? Қандоқ боради: Қодир Алиевич билан ҳеч қачон турмуш қуришга олмайди. Бегона эркак билан қандай қилиб яшасин, ахир! Йўқ, йўқ... Қодир Алиевич барча ишини ташлаб, қанот қоқиб келмоқда. У Нозима рози деб келмоқда. Йўқ...йўқ, Нозима ҳеч қандай эркак билан бир гўшангага кира олмайди. Бу мумкин эмас, мутлақо мумкин эмас...

Эркак зотининг энг яхшисини кўрди, жону жаҳоним деди, ишонди, бирга ўлиб бирга кўмиламан деб ўйлади, у-чи, у нима қилди? Мансурдек одам шу ишни қилди. Нозиманинг сира ақли бовар қилмайди. Нозима учун эр, эркак тушунчаси ўлган. Унга ҳеч қандай эр ёки эркак зоти керак эмас. Унда нега уч кундан буён Қодир Алиевични излаб жони ҳалак. Нега? У ахир Сирдарёдан келяпти. Энди Нозима нима қилади? Унга нима дейди? Шунчаки ўзим дейдими? Нима қилиб кўйдинг, Нозима? Бадбахт бу дунёга келмасанг бўлмасмиди? Нима қилиб юрибсан ўзи бу дунёда? Нега ўйламай-нетмай иш қилаверасан? Шунча адашганинг етмайдими?

Воқеалар силсиласидаги янги изтироблар Мансурнинг ўғил кўриб, тўй қилгани аламини нари сурса-да, бир ғурбат комидан қутуламан деб, иккинчи аждархо комига тушгани Нозимани икки ўт орасига солиб, тамоман гангитиб кўйди. Сўнги чора — ўлими билан қутилиб кўя қолсачи? У теварак-атрофга аланглади, Комилани

уйда экани ўзини англатиб турарди. Нима қилса бўлади? Нозиманинг бунча маломатларга қолган боши яна котди. Чўкаётган одам хасга ёпишар деганларидай, Нозима hozir ўша хасни қидираётган эди, яъни Қодир Алиевич унга қулок тутади, сурбет одам эмас, маданиятли одам, балки Нозимани гушунар...

— Комила Нозиманинг кайфиятига мослашиб қолдим, икковлон тунд, гамга чўмган кўйи бесамар тонг отгирдилар. Тонг сахарда эшик кўнғироғи чалинди. Остонада кўлида хар хил нарсалар кўтарган Қодир Алиевич турарди. У кириши билан уйни иссиқ ноннинг анвойи иси тутди, уйга канақадир ғалати файз кирди.

— Нонни Марғилондан, шундоқкина тандирдан олдим, мана энди чой ичсак бўлади, — деди у Комилага ва шу захоти сўради: — Нозима кани, у тузукми, нима бўлди унга?

— Сизга айтмаса, менга ҳеч ёрилмаяпти, — Комиланинг овози эшитилди. Нозиманинг қулоғи шу ёқда эди. Энди шундоқ одамни овора қилиб, узок жойдан чакирганига хижолат чекарди, бироқ дилининг қаеридир бироз ёришган, борган сари тетиклашаётганга, хар холда улбул нарсани истаётганга ўхшарди. Комила хонага тез кирди.

— Нозимка, бўлди қилгин. — деди у. — Қани, ўрнингиздан турворинг-чи!

Нозима туриши кераклигини биларди, турди, уялиб ваннахонага ўтиб кетди. У ёғ-бу ёғини тўғрилаб, сочини тараб, ошхонага кирганда, ошхонада хаёт туси уфурарди. Хонадондаги кечаги афғорликдан нишона сезилмасди. Қодир Алиевич ҳамон дастурхон тузаш билан овора, келтирган калла гўшт, нўхат ва бошка майда-чуйдаларни жой-жойига кўяр, кўлида пичок хизмат кўрсатарди. У Нозима билан қўл чўзиб самимий кўришди.

— Ие, — деди у кўришаётиб, — онамизни ким хафа қилди ё оғриб нетиб қолдингизми? Хар қандай кулфатни аритиш кўлимиздан келади...

У шундай самимий эдики, беихтиёр Нозиманинг кўнгли кўтарилди. Айниқса, унинг, шундай одамнинг уни деб, бир оғиз телефонига Сирдарёдек жойдан учиб келгани Нозиманинг ўзи билмаган, тушунмаган, тўғрироғи, англаёлмаган қадрини белгиларди. Англолмаса ҳам кўнгли ўсди, яралари бироз малҳамланди, нафис ва нозик қаддини тиклаб олишга кўмак берди.

Бева аёллар эркак кўлидан чой ичиб, эрк хавоси тўла хонада ўтириб, хушчақчақ гаплар эпитиб, меҳр кўришиб ўзларига келдилар, айниқса, Нозима яна хаёт исини хис қила бошлади. Унда шу қадар ўзгариш содир бўлишига карамай, Қодир Алиевич билан сўнгги юз беражак гапга тайёргарлик ҳам эш кетмоқда эди, у факат “йўқ, мен бу ишни қила олмайман” деган тўхтамга келиб бўлган эди. Худди шу кийин нуқтани уларга вақт хадя этди. Комила ўз-ўзидан “мен, хозир...” деганича уларни холи қолдирди, ортидан ошхона эшигини зичлаб ёпди.

Қодир Алиевич Нозимага қаради, титраб кетган Нозима:

— Йўқ, — деди.

— Мен сизни кўлингизни сўраётганим йўқ, — деди уни дархол тушунган Қодир Алиевич. — Нима бўлди, ўзи?

Нозима сал ўзига келди ва аста:

— Хеч нарса, — деди.

— Мендан яширманг, Нозима, — астойдил сўзлади Қодир Алиевич, — ахир акангиздай бўлиб қолдим, сизни ҳурмат қиламан, сизни ҳеч кимга қойитиб қўймайман...

Қодир Алиевичнинг самимий сўзлари, ҳатто “акангиздай бўп қолдим” дегани Нозиманинг ҳуркак кўнглини тинчлантирди, у энди чап қўли устига қўйилган Қодир Алиевичнинг кўлини ҳам силтаб тапламади, у кутгандай Қодир Алиевич кўлини ўз вақтида торгди. Самимий сўз ва ҳаракат уларни анча яқинлаштирди.

— Сиз нимадандир кийналяпсиз, — деди Қодир Алиевич

— Гоҳида шундай бўп туради, — деди Нозима. — Майли, инсон учун шароит ҳар доим бир хил бўлмайди, — давом этди Қодир Алиевич — телефон қилган чоғингизда балки бир нимани ўйлагансиз, кейин эса қайтгансиз. Бу ҳам табиий, бўлиши мумкин. Қўшним ажойиб инсон, менга телефон қилиб, телефоннинг тинимсиз уч кун жиринглаганини, охири эшикни очиб кириб, сиз билан гаплашганини айтди. Аввало, эслаб, телефон қилганингиз учун раҳмат. Кейин менинг сизга жуда зарурлигимни етказди. Менинг эса бошим осмонга етди ҳамда ташвишландим. Иш билан борган бўлишимга карамай, у ерда тура олмай қолдим. Мана, ҳамма ишларингиз жо-

йига тушибди, шекилли. Майли, хамиша шундай бўлсин. Факат мен бир гапимда қоламан. Айниқса, хозир менга жуда ёрдамингиз керак, мен бу яхшилигингизни ҳеч қачон унутмайман. Ўзим хушчақчақ кўринганим билан ишларим пачава. Уни гапириб сизга оғирлик келтиришнинг ҳожати йўқ. Аёл кишини билмадим-у, эркак киши дод-фарёд қилиб юргандан кўра, вазиятни тўғрилашга уринса, эркак кишига хос иш қилган бўлади. Шунинг учун арзу дод қилишга менинг маънан ҳаққим йўқ. Ҳозирча қўли баланд душмanning бир куни қўли пасаяди ҳам...

Энди сизга дохил гап. Икки қизча хозир қўшнингиде. Каттаси мактабга боряпти. Қўшнингнинг хотини оқила аёл. Ўша қараб турибти. Опамники узок, қизчалар кўнишмаяпти, шароитга мослаша олмаяптилар. Мен Сирдарёга ишга жойлашмоқчиман. Энди бу вилоятда менга ўрин йўқ. Вазият шунақа. Онасиз қизларимга вақтинча бўлса ҳам қараб турсангиз, мендан қайтмаса, Худодан қайтади. Илтимосим шу, эски илтимос. Қўшнинг сизлардан хабардор бўлиб туради. Балки мен бир йилда бир келарман. Фикрим шундай, режаларимни амалга оширмай, юртимга қайтиб келмайман, майли хозирча харомхўрларнинг ошиғи олчи бўлиб турсин. Қизларимни оғир кунларда бошини силаганингиз учун, Худо берса, қўлимдан келса сизга бир умр акалик қиламан, бошқа нима ҳам келарди инсон боласи қўлидан... Сиздан бошқа ҳеч нарса талаб қилмайман, мени тушунинг, илтимос, Нозима. Ҳозир “хўп” десангиз, бошимга тушган катта муаммони ҳал қилган бўласиз, ўзим учун курашишимда мадад бўласиз. Мен эса сизга умр бўйи таъзимда ўтаман.

Нозима индамай ўрnidан турди, ошхонада Қодир Алиевични қолдириб, хонасига кирди, нарсаларини йиғиштира бошлади. Комила тушунди, мик этмай қараб ўтирди. Нозима унга хижолат боқди-да, нима дейишини билмай туриб қолди, шунда Комила:

— Тўғри қиялмасиз, — деди.

— Сизни ёлғиз қолдириб... — деди Нозима ўпкаси тўлиб.

— Мен ҳам кетавераман, — хазиллашди Комила.

Нозиманинг бўғчаси дарров тайёр бўлди. Уни қўлига олди-ю, эшикка бир қадам ташлаб, тўхтади, Комиланинг бўйнига осилиб, йиғлаб юборди. Кўзлари намланган Комила “Мен ҳам бораман” дея юпатди уни. Икков-

лон ошхона эшигини очганда, Қодир Алиевич тик турган ҳолда кутиб турарди. Кийинган Нозимани кўриб кўзлари ялтираб, қувониб кетди.

— Мен синглимни ёлғиз олиб кетмайман, — деди хурсанд, — қани Комилахон тез кийининг-чи!..

Комила кўнмади, Қодир Алиевич эса кўнмаганига қўймади. Учовлон ташқари чиқишганда, хушёрланган Чака ғалати қараш қилиб, мунгайиб турарди.

— Буни ҳам оламиз, — деди Қодир Алиевич ва Чакани бўйнига румолчасини боғлаб етаклади.

Тўртовлон Қодир Алиевичникига келишганда, ташқари кираверишга сувлар сепилган, камтаргина ховлининг айвонида бир киши уймалашар, ичкаридан унинг аёли бўлса керак, келишимликкина истараси иссиқ аёл “келинглар, келинглар” қилганча чиқиб келди.

— Яқшанбада кўчиш яхши дейишади, — деди ўша аёл яна Нозимани гўё танигандай кўришиб.

Меҳмонларни иссиқина шинам хонага олдилар.

— Ерга жой қилиб қўя қолдим, ўзбекча қилиб, — деди қўл-оёғи чакконгина ҳалиги аёл. Ҳамма якандозларга ўтириб, фотиҳага қўл очишди, яхши истак, дуолар айтилди. Қўшни аёл чаккон дастурхон ёзди, тайёрлаб улгурган нарсаларни бирин-кетин олиб чиқиб, дастурхонга қўя бошлади.

— Келинимиз, қўшимиз Рисолатхон, — деди Қодир Алиевич уни таништирар экан, — бу киши эса хўжайинлари Расулжон, булар ён қўшни, жон қўшнилари. Дадамиз, ойимизни кўрган одамлар. Рисолатхон сизларни ҳеч қачон зериктирмайди. Энди ёнингиздаги Комилахон Арзиевна, мен бориб юрган мактабнинг ҳурмати ўқитувчиларидан. Бу киши менинг синглим Нозимахон, тарих ўқитувчиси...

Шу пайт ташқаридан уйқусираброқ икки қиз чошиб киришди. Остонада тўхташди, барчага бир-бир қараб чиқишди ва оғизларига бармоқчаларини солиб туриб қолишди.

— Ие, кўришмайсизларми? — деди уларга қўл чўзиб Қодир Алиевич.

Қизчалар уялишиб орқа бурилдилар, кичиги бироздан сўнг дадаси томон юрди. Каттаси тураверди.

— Қани, сиз ҳам келинг-чи, кизим, — деди Қодир Алиевич.

Қизча дадаси олдига келди, кичигидек дадаси қучо-

вига ўтирмади, дадасининг елкасини тутганча Нозимага тикилди.

— Келинг менга! — деди Нозима қўл узатиб.

Қизча дарҳол кўнди, Нозимага ёпишди-ю, опичлаб олди. Ундан кейин кичиги ҳам ташланди. Ҳамма галати бўлиб кетди. Эраклар дарҳол ташқари чиқа бошладилар.

Қодир Алиевич ўзини тутиб олиб ичкарига қайтганда, иккала қизи Нозиманинг икки томондан қучган, конфет ейишиб, апоқ-чапоқ ўтиришар, аёллар гапга тушишганди. Қодир Алиевич беозоргина “ўтирибсизларми?” дея, ён хонага ўтиб кетди. Уйдалигида унинг изидан қолмайдиган кизчалар бугун тарки одат қилишди. Қодир Алиевич анчагина хотиржам тортди. “Барибир болаларга она керак” ўйлади у ва рўпарада турган ойнали суратни қўлига олди. Бу хотини, болаларининг онаси Ойдинанинг расми эди. Хотиралар оғушида уни артди, авайлаб жойига илди...

Хеч гап йўқ эди, бир куни прокурор чақириб:

— Мен сизни оқил ва билимдон юрист сифатида жуда ҳурмат қилар эдим, шу гапни чакки гапирибсиз, энди шўрингизга кул тортасиз, шекилли, — деди.

— Қайси гапни? Тўшунмадим, мухтарам прокурор, — эътироз билдирди Қодир Алиевич.

— Бу вилоят ўзи “катта”лар ичида гап болалайдиган жой экан, — деди прокурор бир пайтлар ўзи тўғрисида ҳам ифво тарқатганига ишора этиб, — мени ҳам келгинди, деб шундай қилишганди, сиз шу юргнинг фарзанди бўлсангиз, эҳ афсус...

— Нима гап ўзи? — тоқати тоқ бўлди Қодир Алиевичнинг.

— Яқинларингизга “хоким бўлсам, жўмрақларни бураб қўяман” деган эмишсиз...

— Ё тавба! Буниси қандоқ бўлди? Майли, Ражаб Ниёзметович, ҳечқиси йўқ, гап эгасини топади, айтмоқчиманки, ҳақиқат қарор топади, бу гапнинг миси албатта чиқади... — Қодир Алиевич ўрнидан кўзғолди.

— Йўқ, тўхтанг! Ҳақиқат қарор топгунча, ингичка узилади... Дўстим, — деди бирдан Қодир Алиевич томон энгашиб, оғзини кафти билан беркитганча прокурор, — бир четда туриб турмасангиз бўлмайди, бу “катта” қанотли гапларга ишонадиган одам кўринади. Бундай одам билан ишлаш қийин... Аллақачон масалангиз

хал бўлган, узоқ туманга жўнашингиз сўралган, яна ким бўлиб, биласизми, оддий терговчи... Мен эса афсусландиман, гали галанда, бир фойдам тегар деб ўйлайман...

Асли хоразмлик Ражаб Ниёзметович кўполроқ, тўпороқ эса-да, тўғриси ўз одам эди. Охирги сўзини у каттик изтиробда ва ҳаяжонда айтди, шу боис ҳам ўзи яшириб юрган шеvasига ўтиб кетди.

Ёмон касалга учраб қолиб, икки йил аввал ўтиб кетган хотинининг дарди устига бу чиққон бўлди. Қодир Алиевич узоқ туманлардан бирига йўл олди. Аммо олти ой ўтиб, у ердан ҳам қувилди, яъни бўшатилди. Энди тўрт томони қибла эди. Ражаб Ниёзметовичнинг олдига боришга ҳам ўрин қолмади. Ариза ёзиб бериб, ишдан кетди.

Уйда бекор ётган эди, бир кун уйига Ражаб Ниёзметович ташриф буюрди. Ёз бўлгани учун у пижамада эди, йўловчи машинада келди ва шундай деди:

— Сиз, оғай, маним гапимни олинг-да, бу ердан кетинг...

Қодир Алиевич сарсон-саргардон. Бундай чоғларда яқин дўстлар ҳам юзига даструёмол ёпинишади, кўриб кўрмасликка олишади. Ҳаёт дегани шу — курашиш керак. Нима қилиб бўлса ҳам марказдаги, вилоятлардаги дўстлар таянчига суяниш керак. Бир бало қилиб, марказга силжиши лозим. Балки институтга, домлалари олдига бориши керакдир? Уни институтда олиб қолишмоқчи эди. Ўзи кўнмаган, ўша ерда дарс бериб туриб, ўсишининг бир эвини қилар. Ҳозир ана шу ташвишлар, иш ва ҳаётини йўлга қўйиш сўқмоғида изғимоқда эди. Қизчалари елкасида юк бўлиб турганди, улар ишончли одам қўлида бўлмас эканлар, бир дам жон қизалоқларидан кўнгли тинчирмиди. Бугун Худо ишини ўнглади. Бу хайрли ишларнинг ибтидоси, Худо хоҳласа, галаба ҳали олдида...

Кечаси билан машинасида йўл юриб келганигами, ҳозир иссиқкина уйда уйқу олаётганди. Аммо уни шундай ширин ўйлар босиб келмоқда эдики, ҳаётини уйқудан қизғонарди. Яхшиям, кеча телефонда Расулжонга харажат қилиш, эшикни тозалатиб, тартибга солишни илтимос қилган экан, ҳамма иш жойида, ҳозир Чақаниннинг катагини тузатсин, уни жойлаб, Расулжон ташқарига қозон осадди, қўлбола палов қилади, бу хонадонда хотини ўлгандан буён биринчи бор хурсандчилик куни.

Қодир Алиевич яна “ўтирибсизларми?” деганча ташқари юрди. Қизчалар ҳамон Нозимани кучишиб ўтиришибди. Аёллар роса гапга тушишган. Ташқарида Расулжон кўлини юваётибди.

— Бўлдимми? — сўради Қодир Алиевич.

— Эпладик, — деди Расулжон ҳамон кўлини ишқаб ювганча.

Қодир Алиевич Чаканинг катагини бориб кўрди.

— Боплабсиз, миннатдор бўлди у Расулжондан, — ана энди иссиқина ётаверади. Яхши бўйғи. Раҳмат, Расулжон, энди ошга уннаб юборамиз. Қозонга ёр солганда Қуръон ўқишни ёддан чиқармайлик.

Ош роса стилиб, вақтида ейилди. Ундан сўнг аёллар яна алламаҳалгача гаплашиб ўтирдилар. Кечга томон Комила уйга қайтишни билдирди. Нозима ундан қолишни, ҳеч бўлмаса бир кун ётиб кетишини ўтинди, аммо уни кўндириб бўлмади. Қодир Алиевич уни ташлаб келишга отланди. Нозима у билан хайрлашаётганда қизчалар Нозимага маҳкам ёпишиб олишган, уни кўйиб юборинмас, Нозима кичкинасини кўтариб олди, Комилани кўнгли бузилиб зўрға кузатди.

Улар кетишгач, Нозима қизчалар билан ёлғиз қолди. Учовлон дарвоза томонидаги итнинг катагини, Чакани томоша қилишди. Чака қорни тўқ, лабини осилтириб олганча, тез-тез нафас олиб, хушёр ётарди.

— Бизи итимиз, — деди кичкина қизалоқ, уларнинг исмини Нозима ўзларидан сўраб билиб олди — Гулноза, каттаси Шахноза экан.

Қизчалар Нозимадан сира ажралишмасди. Нозима улар билан ҳовлини томоша қилди. Одмигина ҳовли. Ўртада ҳовузча. Ҳозир қуруқ, ҳазон босиб қолган. Дарвозанинг кираверишида айвон остида машина учун жой, айвон ойнаванд этиб тўсилган. Уйнинг кибфасидан одам муқим яшамагани билиниб турарди. Шундай бўлса-да, ҳовли ва уйнинг истараси иссиқ. Болалар совқотиб қолишмасин деб, Нозима уларни ичкари бошлади, шунда кичиги:

— Ая, ая, қўғирчоғим қани? — деди.

Нозиманинг аъзон бадаши ёқимли ва сархуш титраб, галати бўлиб кетди. Гулноза сира иккиланмай уни “ая” деб атагани. Нозиманинг ҳаяжондан бироз холи қуриди ҳам.

— Жон қизим, ҳозир топамиз, — деди у.

Бу пайт ичкариларни йиғиштириб бўлган Рисолатхон пайдо бўлди.

— Ие, аяжонига инжиқлик қиладими, а, Гули? — деди у.

— Ҳозир кўғирчоғини топамиз, — меҳрибончилик ила бошини силади Нозима.

— Кўғирчоғими, кўғирчоғи бизникида-ю, ҳозир олиб чиқамиз-да, — деди Рисолатхон. — Нозимахон, юринг бизни уйни кўриб чиқасиз.

— Раҳмат, эрта кирарман, фақат ўзингиз тез чиқинг, — деди Нозима ёлғиз қолишни истамай.

Рисолатхон хадеганда чиқавермади, бу орада Қодир Алиевич қайтиб келди. Машинани айвон тагига киритди, демак у бугун қолади, ўйлади Нозима, бироқ ортиқча ташвиш чекмади. Қодир Алиевич хонага кириб келаркан:

— Нозима! — дея чақирди.

— Хов, — деди Нозима.

— Келинг, мен сизга хоналарни, зарур нарсаларни кўрсатиб қўяй, менинг сафарим хар дақиқада қариб қолиши мумкин...

У Нозимага уйнинг хоналари, зарур нарсаларни кўрсатди, ўзининг хонасига олиб кирди, кизчалар ҳам Нозиманинг оёғи остида ўралашар, сира ундан қолишмасди. Нозима иккисининг қўлидан тутиб, етаклаб юрарди. Рисолатхон анча-мунча жойларни қоқиб-силтаб тозаллаганига қарамай, хонадон аёлнинг улуғ мулки — қўл парваришига муҳтож, ўзидан гаратмиш нур ва саховатдан бир қадар мосуво эди. Кабинетда Қодир Алиевич ўзи учун азиз бўлган анча-мунча нарсаларни кўрсатди, яна авайлаб жойига қўйди. Нозиманинг наздида Қодир Алиевич у билан шу ерда бироз суҳбатлашгиси, айтиши зарур бўлган фикр-мулоҳазаларни билдиргиси бор эди. Бироқ болалар Нозимани тортқилашиб олиб чиқиб кетди, у болалар хонасида узоқ қолиб кетди. Бир вақт Рисолатхон чиқди, қўшилишиб, кизчаларнинг нарсаларини тартибга солишди, Шаҳнозани эрталаб мактабга тайёрлашди, чўмилтиришди, кийим бошларини ҳозирлаб қўйишди. Рисолатхон чиқиб кетишга ҳозирлик кўрганда, вақт алламаҳал бўлиб қолганди.

— Раҳмат сизга, — деди Нозима, — сиз ёрдам бермасангиз, бу ерда хали ҳеч нарсани билмайман. Хавотир олманг, мен шу ерда кизларим билан ётаман.

Рисолатхон хайр-хўшлашиб, чикиб кетди. Нозимани кайта ҳеч ким безовта қилмади.

XXXII

Қизчалар тез ухлаб қолишди, улар қанчалар Нозимадан кўнгил уза олмай тикилишмасин, кўзлари юмила-юмила охири тиниб қолдилар. Бирам ширин ётишардики, Нозима илк бор маъсум гўдак тароватини туйди, сиқилиб-тиқилиблар кетган юраги ёзилди, секин пишиллаш ила ором олаётган болаларга шунақанги меҳри товландики, кўзига сира уйқу кўнмади. Уларни уйғотиб юбормаслик учун ечинмади, ўрнидан қимирламади ҳам. Фақат тонгга яқин кўзи илинди, шунда бироз пинакка кетибди. Уйғонганида тонг отган, ташқаридаги ҳаёт ҳаракатга келган эди. У оҳиста Шаҳнозани уйғотди. Бир-икки кўз очиб-юмган қизча уйқусираб унга анча тикилиб турди, кейин қўлларини узатиб, талпинди. “Қизалоғим, Шаҳнозойим” дея эркалатганча боши ва орқаларини силаб ётди. Шаҳноза унинг бўйнидан маҳкам кучиб олган эди. Бир вақт, барибир туришини сезган болакай:

— Аяжон, мактабга бормай, сиз билан ўтираман... — деди.

— Ойим қизим, асал қизим, — уни яна эркалатди Нозима, — мактабга бормаса, баҳоси икки бўп қолади, кейин дадаси иккимизни уришадилар...

— Урушмайдилар, жон аяжон, бир кун, холос...

Нозима мундоқ қараса, Шаҳнозанинг лаблари учяпти, йиғлаб юборишга сал қолган.

— Майли, майли, асали, фақат бугун бормайди, а? Эртага ўзи мактабга чопади, шундайми? — деди.

Шаҳноза Нозимани маҳкам кучоклаганча қўйиб юбормади. Улар анчагина шу ҳолатда ётдилар. Сўнгра Нозима ташқари чиқди. “Ташқарини эшиги очик қолган эканда” ўйлади у ва шуида у беихтиёр машина турган айвонга қаради. Машина йўқ эди. Эгни юкка бўлгани учун эти жунжикди, тез ўзини ичкари олди, оҳиста бориб, Қодир Алиевичнинг кабинети эшигини очди. Ҳеч ким йўқлигини билгач, ичкари кирди, дарҳақиқат, Қодир Алиевич жойида йўқ эди. Аста ётоқхонага мўралади, ҳеч ким йўқ. Демак, Қодир Алиевич қаёққадир кетибди.

Болаларнинг хонасидан йиғи эшитилди. “Гулноза уй-

фонди" ўйлади Нозима ва унинг ёнига шошилди. Болалар билан яна анча ётишга тўғри келди. Сўнг уларни турфазиб, коринларини тўклади, ўзи ҳам нонушта қилди. Энди олдида мактабга бориш муаммоси турарди. Бугун душанба, уч соат дарси бор. Бу ҳақда ўйларди-ю, аммо дилида бормаيمان дерди. Айниқса, Башоратни кўргиси йўқ. Шундоқ ёмон кўриб қолдики, шу хотинни. Хуллас, бормасликка қарор қилди. Бироқ бутунлай эмас, фақат бугун бормайди, аввал бу ерга сал мослашсин, бундан ташқари Гулноза бор, у нима қилади, у ким билан қолади, буни ҳал этиш керак. Рисолатхон билан қолса керак-да... Рисолатхон ишлармикин? Шуни сўрамабди. Ҳали билади. У ҳам хабар олиб чиқса керак...

Худди айтгандай, бир вақт Рисолатхон чиқди.

— Ширгурунч қилган эдим, озгина олиб чиқдим...

— деди у кўп ва хўп мулозамат билан.

— Овора бўлиб... — деди Нозима.

— Овораси борми? Ҳа, айтгандай, Қодир ака саҳар жўнаб кетибдилар. Сизларни безовта қилишмабди. Хўжайин айтдилар...

Нозима индамади. Янги кўшнилари анча лаккиллаб ўтиришди. Гап орасида Рисолатхон хўжайини билан хабардор бўлиб гуришларини, харажат-ларажатдан Расул акаси хабар олишини, Нозиманинг ҳеч ташвиш чекмаслигини эслатиб ўтди. Кейин яқин атроф кўшнилари таништиради, ажойиб яқини кўшнилари борлигидан мактанди.

— Зўр жойга келдингиз, Нозима опа, — у атай ҳурмат учун "опалар"ди, аслида Нозимадан унчалик ёш эмасди. Ҳали ишдан келишиб, кўшнилари йўқлаб киришади, энди ман ҳам турай... — тапприфини яқунлади охири у.

— Вой ўтирибсиз-да... — деди Нозима ўрнидан кўзғоларкан, Рисолатхонни ташқарига кузатиб қуйди.

У қаёққа юрса, қизлар унга эргашарди.

— Бечоралар она меҳрига тўймади-да... — Рисолатхоннинг бироз кўзи ёшланди.

— Менинг қизларим-да булар, — юрак-юракдан айтди Нозима.

У енгини шимариб ишга киришди, уй кўтарди. Тозалаш ва тартибга солишни кабинетдан бошлади. У ерда кўп ўзгариш қилмади, фақат ҳар бир нарсани — китобдан тортиб майда-чуйдагача артиб чиқди, ўрни-ўрнига

кўйди. Китобларни рангига қараб чиройли килиб терди. Кабинетни шундай қулай ва шинам ҳолга келтирдикки, анчагача ўзи чиққиси келмай ўтирди. Кабинетнинг ёни ётоқхона эди, негадир унга киргиси келмади, майли, кейинроқ йиғиштирар, балки у ерни йиғиштиришнинг хожати ҳам йўқдир. Қагта уй — меҳмонхонани тубдан ўзгартирди, мебел-жихозларнинг ўрнини алмаштирди, ўзи хоҳлагандай жойлаштирди. Бир пайт хайрон бўлди, нега у хоналарни ўз уйидек, умрбод шу ерда қоладигандек ўз дидига мосламоқда, нима бу ерда яшаб қолмоқчимиз? Ёки Қодир акага... Илгари бу фикрдан чўчиб тушарди, ҳозир у аҳамиятсиз бўлиб қолганга ўхшарди. “Э-э!” деди-да, келажак, бўлиб-бўлмайдиган номаълум ишларга бош қотиришга бало борми, дегандай машғулотида давом этди. Катта уйни тартибга солиб бўларкан, чарчаганини ва очикқанини ҳис этди. Қизчалар қаёқда қолди? Оёғи остида ўралашиб, охири зериккишди чоғи, йўқолиб қолишди. Нозима уларнинг хоналарига кирганда, кичиги ухлар, каттаси эса дадасининг кабинетидан тошилган расмли китобни варақлаб, оёғини ўйнатиб ётарди.

— Аё, — деди у, — мана бу айниқни боласини қаранг.

— Қани, қани? Вой-бу, зўр-ку... — деди Нозима ва тез тушлик ҳозирлагани чиқиб кетди. Кичкинани ҳам уйғотишиб, овқатланишди, учовлон ачом килиб дам олдилар. Нозиманинг кўзи илинибди, қанча ухлади билмади, ухлаётган қизларини ёнидан сидирилиб турди-да, қолган ишларга уннаш учун ҳозирланди. Хуллас, бугун ичкарини кўнглидагидек қилиб олиши керак. Ховлида ҳам унга ёқмайдиган ҳолат мавжуд, уни эртанги кунга қолдиради.

Кеч кирди, бугун уни ҳеч ким безовта этмади, Рисолатхон айтганидек, ҳамсоя аёллар киришмади, чарчаган Нозима қизларини тез ётқизди, ўзи ҳам дам олишга ётди. Иккинчи оқшом, мана Нозима бошқа жойда. Қиз бола деган чиндан-да палаҳмон тоши. Кирикларига ўйқу элас-элас қўнаётган жа-да, хаёл қурғур шу онларда фикрларини лозим бўлган хулоса ва мулоҳазалардан қутила олмасди, юмилган кўзлари яна очилиб кетаётганди. Пешона деганлари шу бўлса керак-да, бир йил аввал Мансур билан шўх-шодон яшаётган Нозиманинг бу кунлар, бу жойлар етти ухлаб тушига кирмаган эди. Дунёнинг ишлари шунақа қизиқ... Турли томонга сотилиб кетаверасан...

Эртаси кунни яна ўз ташвишлари ила кечди. Эрталаб Шахнозани мактабга жўнатди. Нозима ўзи яна ишга боргиси келмади. Рисолатхонга бу ҳақда гапирган эди: "ўтиринг энди, бу қизларга қараб, мактабда нима қиласиз" деди. Аллақачон киш хавоси бўлишига қарамай, қуёш юз кўрсатиб турар, совуқ билан иссиқ гўё бекинмачок ўйнаётгандай хаво на совуқ, на илиқ, бироқ кишининг узундан-узок беҳаловат кунларида илиқлик ташна дилларга хушхоллик солаётганди. Нозима киш кунларида камдан-кам очик ва беғубор осмонга — улкан мовий қозонга тикилиб, тўла-тўла нафас олди, дили яйради. Бир пайт кўзи четда турган супургига тушди-ю, дархол ишга киришиб кетди. Кечгача сунуриб, сидириб, ховлини тозаллади, тартибга солди. Ховли энди чинакам одам яшаётган маскан тусига кирди. Шахноза мактабдан келиб, гўё ойинжонисига ёрдам бераётгандай атрофида пийпаланиб юрди. Нозима уни кўпроқ укасига қарашга мажбур этди. Эндигина ховли юмушларини тугаллаб турган ҳам эдики, дастурхонча кўтариб, қўшни аёллардан бўлса керак, тўлагина аёл кириб келди ва қуюқ сўрашди.

— Вой, кўпнижон-ей, кечадан бери қираман дейман, ташвишлар ўлсин — деди у, дастурхонини Нозимага тутқазиб.

— Келинг, келинг, — деди Нозима кўлини қоқиб, дастурхонни ушларкан, шу заҳоти меҳмонни ичкарига бошлаб кирди. Энди ўтқазиб, дастурхон ёзган ҳам эдики, худди келишиб олишгандай яна учта аёл кириб келишди. Зумда уй аёллар вакур-вуқурига тўлди. Улар ён қўшнилар бўлиб, ҳар бири кечадан буён қира олмаётганидан ўқинишар, бир Нозимага, бир тартибли жихозларга тикилишарди. Ҳар ким ўз ҳолича алланималар олиб киришганди. Нозима чой қўйиб юборди, дархол қозонга уннади. Қўшнилар уни қайтаришиб, факат гаплашиб ўтиришга, танишишга чиққанларини, Нозиманинг уринмаслигини илтимос қилишарди. Нозима барибир кўнмади, қозонга ёғ қўйди.

Ҳеч қанча вақт ўтмай, Нозимага шу англашилдики, бу ердаги қўшнилар бутунлай бошқача, соддадил, меҳрибон, ширинсухан, энг асосийси, оддий аёллар эди. Улар самимий сўзлашар, Нозиманинг етим қизларга она бўлиб келганидан қувонишар, Қодир Алиевич, унинг ота-онаси, ҳешу ақраболари тўғрисида билганларича яхши

сўз айтишар, бири қолиб, иккинчиси гапни гапга улаб кетарди. Навбат охири Нозима кутган Қодир Алиевичнинг марҳум хотинига тақалди:

— Шундоқкина Худо раҳмати хотин эди, раҳматли. Шўринг қургур, — дея чўчиб-чўчиб гап бошлаб берди Каромат ая. — Овозини баландлатиш, бировга тик қараш мутлақо ёт эди, раҳматликкина...

— Қўйнинг оғзидан чўп олмасди... — илиб кетди Холниса деганлари.

— Камтар инсон эди... — ўйланиброк ғамгин гапирди Тўтихон опа, афтидан ўқитувчи бўлса керак, — болаларини кўзи қиймай кетди, шўрлик...

— Ёш эди-да, ёш...

— Одамнинг жону дили эди...

— Нимасини айтасиз, а?..

— Қодир Алиевичга ярашган хотин эди, эрим прокурор, деган эмас...

Сўнгги гап Нозимага ўнғайсиз бўлди, деб ўйлашди чоғи, Тўтихон гапни бурди:

— Қодир Алиевич ўзи бу масалада Худо деган... Нозимахонни қаранглар.

— Эркак, қуриб кетгурлар, чиройга ўчда ўзи... — хаммага бир-бир қараб ишва билан деди семизгина Холисхон.

— Сизники шунинг учун бошиздан сув айлантириб ичаркан-да, — истехзоли кулди Тўтихон.

Холисхон хафа лаб бурди.

— Ўлинглар, тагин уришиб ҳам кетманглар, — уларни ажратди гўё ўқитувчи ҳушёр.

Қўшнилари вакир-вукур гап қайнашаркан, Нозима жон қулоғи билан уларни эшитиб турар, оғзиларидан бол томиб сифатлашаётган Қодир Алиевичга ўзини чиндан ҳам дахлдор сезар, кўнгли кўтаринки кайфият ишфо этар, кечагина тегирмон тошидек эзгилаб турган ғаму андухлар тумандек тарқаб кетганга ўхшарди. Шунда бирдан у аслига қайтди, кўрқиб кетгандек сесканди, “йўк-йўк” деди ўзига-ўзи ва шу захоти сўз қотди:

— Вой, қўшнилари, а, сизлар билан қўшни бўлиш қандай яхши, аммо мен бу ерда вақтинча Қодир Алиевичнинг илтимосига кўра кизчаларига қараб туришга келдим. Вазифам шунақа...

— Во-ой, яширмай кўя қолинг, Қодиржон ака энди

қўйвориб бўпти, чучварани хом санабсиз, — шартта кесди Тўтихон.

— Қодиржон ака никоҳ ўқитмадими хали? — кўзларини катта-катта очди бакалок Холисхон.

— Вой шў-ў-рим, — деди яна бир қўшни.

— Қизиқсизлар, а, — овозини баралла қўйди ўқитувчи, — ош дамламай никоҳ ўқитадими? Хали катта ошини еймиз...

Сухбат алламаҳалгача давом этди. Аячалари ёнида уймалашган қизчаларни ҳар бир қўшни ўзича эркалатди. Баъзилари кўзларига ёш олдилар. Рисолатхон чикди. Ош ейилди, қўшнилар бирин-кетин тарқалдилар. Улар шунчаки чиқиб кетмадилар, Нозима улардан маҳалла-кўй, бу ернинг одамлари, айниқса, Қодир Алиевич, унинг мархума хогини, кариндош уруғлари, қўни-қўшнилар хақида талайгина маълумотлар олди. Маҳаллани "Лабкўл" маҳалла дейишаркан, асосан оддий меҳнаткаш одамлар яшар экан. Бугунги ташриф буюрган аёлларга караганда, оқибатли маҳалла экани сезилиб турарди. Чиндан Нозима илгари яшаган маҳаллада — ҳар бир улкан темир дарвозаси чиппа берк, хашаматли, йирик, баланд уйлар, қўни-қўшничилик у ёқда турсин, йиллаб бир-бириникига калла сукмайдиган саодатманл одамлар яшовчи "Боймаҳалла"дан фарқи катта эди. Йўқ, Нозима "Боймаҳалла"ни ёмонлаётгани йўқ, у ердан қувилгани, қаёқда қувилди, ўзи кетди-ку, кетгани учун ёмон кўраётгани йўқ, фақат икки маҳалланинг фарқини ўйлапти. Яна ким билади...

Бугунги учрашувдан яна бир тонган янгилиги қайнотаси Наби Мусасвичнинг уйи бу ерга яқин экан. Қайнотасиникига келиб кетаверган экан-у, бу ерларга йўли тушмаган. Эрта-пертага қайнотасини йўклашни ўйлади. Ўйлади-ю, баданига титрок кирди. Борса, нима гаплар эшитаркин? Бирок анави Мансур шу ерда бўлса-чи? Бирдан Нозиманинг юраги гушиллаб бошлади. Барибир, бориши керак...

Шунда у қизчаларни ётқизгани чоғланди. Ётқизди ҳамки, болалар ширингина ўхлаб қолдилар. Аммо Нозиманинг қайфияти ҳеч ўнганмади. Охирги ўйи уни ҳамон эзаётганди. Мансур... Мансур... Нималар қилиб қўйдинг Мансур?... Кўзлари жикка ёпга тўлди. Шу иккала қизалокни ҳам аёл киши тукқан. Ит ҳам туғди. Дунёга

келмай ўлгур Нозимага шу насиб этмади-я! Яна туғилганига лаънатлар ўқий бошлади. Қизларнинг ёнида ёнбошлаб ётган жойидан бсихтиёр туриб кетди. Хозир нима қилишини мутлақо билмасди, бу дунёга сифмасди. Қандай қилиб Қодир Алиевичнинг кабинети эшигига бориб қолганини билмади. Нима қилмоқ-чи? Биронта китоб ўқисинмикин? Бу ҳам юрагига сифмади, ортига қайтди. Телефон жиринглади, бориб гўшакни олди. Қодир Алиевичнинг овозини дарҳол таниди. Қодир Алиевич дарҳол ҳол-ахвол сўради, индамай жўнаб кетганига узр айтди.

— Нозимахон — деди у, — нега кайфиятингиз чатоқ, нима, биронтаси?..

— Йўқ, йўқ, ҳеч нарса бўлгани йўқ.

— Тўғриси айтинг, нима қилди?

— Ҳеч нарса, ишонаверинг, ҳаммаси яхши. Қизчалар яхши, ўйнаб-кувнаб юришибди.

— Раҳмат сизга, мендан қайтмаса, Худодан қайтсин.

— Ҳеч ташвиш қилманг... Ишларингиз яхшими?

— Сизнинг фикрингиз ўзгариб қолмаса бўлгани. Мен барибир мақсадимга етаман. Бу ерда ҳам ишим юришмай турибди. Тошкентга бораман чоғи... Фақат илтимос, қизларимизни сизга, сизни Худога топширдим...

Қодир Алиевичнинг руҳи тушқун экани шундоқгина овозидан билиниб турарди. Гўшакдан ўта махзуи, умидсизланган овоз эшитиларди.

— Нозима, — бирдан овоз кескин ўзгарди, — Нозима, — деди у яна, — ҳар эҳтимолга қарши столим тортмасида озгина пул қолдирганман, озгина холос. Расулжонга тайинлаганман, хозирча сизлардан хабар олиб туради, у билан келишганмиз, кейин ўзим рози қиламан. Тортмадаги пул ҳар эҳтимолга қарши... Ҳали пулимиз ҳам кўпайиб қолар... — овоз анча жимиб қолди, Нозима нима дейишини билмасди.

Қодир Алиевич яна давом этди:

— Нозима... хали-бери бора олмасам керак... Сизга раҳмат... — гўшак "ту-ту"лаб қолди.

— Бечора, — деди Нозима ва яна кўзига ёш келди.

— Ишлаб туришим керак, эртагаёқ ишга чиқаман.

"Бу дунё ўзи шу экан... — ўйлади у телефон ёнида тош қотганча. — Нега бундай? Ҳамма ҳам шундаймикин? Ёки фақат ўзи-ю, Қодир Алиевич иккови қарғиш-

га колганмикин? Учратган одамани қара, бу ҳам бир иши юришмаган нотавабон... Нозима ўз уйига бегона, қочқин... Қодир Алиевич ишидан кетган, қизчалари етим. Нозима бева. Бу бозор дунёда омадсиз, бахтсиз одамлар учрашар экан-да... Ўзининг-ку, фожеаси аниқ — мевасиз таёқ. Қодир Алиевич нега бу ҳолга тушган? Қўшиларнинг гали, прокурор чоғидаги мактабга бориб юришлари қаёқда-ю, бирпасда бу ахволга тушиб турса... Иккаламиз ҳам Худо олдида гуноҳкор бўлсак керакки, шундаймиз. Менинг ўрнимни, суюкли иссиқ кўрпамни, энг яқин одамимни..."

Ўй-хаёли шу ерга етганда ўксик кўнгли гумириб кетди: "Мен етимчанинг Мансурдан бошқа яқиним, суяичим бор бўлса экан?!" деган сўзлар томоғидан фиғон янглиғ отилиб чиқди ва ўкирикка айланди. Иккала кўли билан тўғри келган нарсани уриб долларди у. Муцдок қараса, узала тушганча полда ётиб, наматы ураётган экан. Хикқиллаганича ёш ювган юзларини билакларига кўйди ва чуқур хўрсинди. Шу кўйи ётаверди, хаёл деган азалий неъмат эса ўкирик сабаб узилган фикрларнинг интиҳосини излаётганди: "Бир қиплоки, санқи, бозорчи, фақат битта шапалоқни туғиб бергани учун Мансурнинг, ўша ер ютгур, отабезори, Нозимани билмай кўргина бўлгур, итвачча ўша исқиртнинг оёғини ўпиб, бошига кўтариб юрса... Мен-ку, мен бир осий банда бўлай, Қодир Алиевични нега Худо урди? Шундай одамни-я! Душманлари ишдан кетказибди, ишдан кетган одам битта у эмас-ку, ахир. Хотини ўлибди, хотини ўлган битта у эмас-ку, ахир!"

Нозима анча вақт карахт бўлиб қолди. Буни ўзи сезди, яна ақли бу дунёга қайтганда, шуурида Қодир Алиевичнинг сўзлари такрорланди. У уч марта "Нозима" деди, ғалати қилиб айтди, илгари доимо "Нозимахон" дерди. Чиндан ғалати қилиб айтди. Кейин "пулимиз" деди... Нега пулимиз? Майли, деса дегандир. Аммо... Шартта унга тегиб олса-чи? Номард Мансур бошқани индамай хотин қилиб олди-ю... Йўқ, у одам эмас. Нозима ундай кила олмайди. Эр деган шу бўлса, энди эрни елкасини чуқури кўрсин.

У аъзои бадани зирқираб оғриб, ўрнидан турди ва қизчалар томон юрди. Ўрнига кириб хўрсина-хўрсина анча фурсат ухлай олмай ётди. Кундузги чарчок ўз иши-

ни қилди, ухлаб қолди. Алақ-чалақ тушлар кўриб, чўчиб ухлади, хаёлида тез тонг отгандай бўлди. Уйғонганда таъби тиррик, руҳи сўниқ эди. Тушларини хаёллаб, анчагина ётди. Тушида ер шарининг чўккисида якка ёлғиз ўзи турганмиш, кимирласа оёғи остидаги замин қалқийди-ю, тубсиз жарликка қулаб кетармиш. Жаҳаннамда жизганак ёнаётган онаси кўринибди, бутунлай абгор эмиш, яллиғланаётган олов тилида қовурилаётганмиш, танаси ёғ бўлиб эриб оқаётганмиш. Энди узокрокда Қодир Алиевич бино бўлибди. Эски, жулдур кийимда эмиш, ёнгинасида ясатиғлик, тилло эгар жабдуғда от турганмиш, унга минаман деса, мина олмаётганмиш. Нозимага қарамасмиш. Охири Нозимага бир қарабди, Нозима қаёққа деса, қовоқ тумшугунини осилтириб: “Шу отни миниб олсам, хотинимни топаман” дермиш. Овози олис-олисдан эшитилаётганмиш. Худди шундай отда Мансур келганмиш, Нозимага яқин келиб, афтини буриштириб ўтиб кетганмиш. Зарбоф тўнлар кийганмиш, қўлидаги камчиси ялтирармиш. Отининг туёқлари тиллоданмиш...

“Аёл кишининг туши тескари келади” — ўзини-ўзи овутди Нозима ва анча вақт пишиллаб ухлаётган қизчаларга термулиб ётди. “Ҳали булар ҳам катта бўлар, дўзахнинг қайси ўтлари уларни кутиб турибди экан, илойим уларни Худо асрасин, пешонасини очсин, бечоралар узилиб тушган этларидан жудо бўлганлари етар...”

Нозима инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди, каравот четида кафтлари билан юзини беркитганча анча ўтирди. Қизларни уйғотди, ювинтириб кийинтирди, овкатлантирди. Ўзининг туз тотғуси йўқ эди. Чаканинги овқатини берди. Кийиниб, тарапаётиб, салқи кўз қонларига бепарк тикилди, китоб-дафтарлари солинган сумкасини олди. Катмончасида юз сўмгина пул турарди. Ноилож Қодир Алиевичнинг столи тортмасини қовлаштирди, қоғозлар орасидаги пулни олиб санади, беш минг сўм пул. Минг сўмини катмончасига солди, қизчаларни етаклаб, эшикни беркитди, дарвозани қулфлади, Рисолатхонни чақириб Гулнозани қолдирди, у йиғлади. Рисолатхон уни олиб кириб кетгач, Шахнозани олиб бекатга жўнади. Кўчада машиналар катнаётганди, “Дамас”лардан кўни йўқ. Улар кўринган одамга тақалиб тўхташар, эшигини очардилар. Йўналишларни яхши билмаган Нозима адаша-адаша, йўлда Шахнозани мактабда қолди-

риб, ишга етиб келди. Индамай синфи томон юрди. Синфида бошқа ўқитувчи аёл ўтирар, алланималар ёзаётганди. Бу аёлни у кўриб юрарди-ю, исми шарифини билмасди.

— Э-э, келинг, Нозимахон, келдингизми, нима бўлди, мазангиз қочдими? — деди у салом-хушлашиб.

— Ха, шунака бўйи қолди, — деди Нозима.

— Устоз, завучга учрар экансиз, — деди аёл ва яна ўз ишига тутинди.

Бироз серрайиб тургач, Нозима ўқув ишлари бўйича мудир аёл ёнига кетди.

Бир елкаси туртиброқ чиккан, бўйи пастак, кўримсизгина бу аёл Нозимани совуқ қабул қилди.

— Дарсга қўя олмайдиман, бугун директор бўлмайдими, эртага хабар олинг, — деди у Нозимага, сўнг ташқарида кутиб турган ўқитувчига: — Киринг! — деди.

Нозиманинг тани музлагандай бўлди, пешонасини совуқ тер қоплади. Тентираб ташқари чикди. Ўқувчилар, улар орасида устозлар, мактаб эшиги томон оқиб келмоқда эдилар. Нозима ўзини тез четга олди, назарида ҳамма уни уят қилаётганга ўхшарди. Чаккон юриб, Комила Арзиевнанинг синфи томон чекинди. Синфдан берирок, деразадан ташқари бокканча уни кутиб турди. Комила Арзиевна узоқ куттирмади. “Вой Нозимка” деганча кучоқ очиб келди.

— Келдингизми, бормисиз? — деди у ва шу захоти ўпкалади. — Ты что Назимка, меня забыла совсем, да?

Нозима имо-ишора ифшо этарди-ю, тили калимага келмасди. Комила Арзиевна унга қўлини арра-арра қилиб:

— Ну смотри, — деди, — Қодир Алиевични деб...

— Хечам-да.

— Нозима, завуч дарсга қўймадими? — сўради Комила Арзиевна худди хабари бордай.

Нозима унга тикилиб қолди.

— Қўймадими? — яна сўради Арзиевна.

— Қўймади, — жавоб қилди Нозима.

— Билгандим, — фикр юритди Арзиевна, — қўймади конечно, кўнглини топишинг керак...

— Майли бир гап бўлар, — деди Нозима. — Ўзингиз қалайсиз?

— Яхши, ўлмагудек.

— Айтмоқчи, Қодир Алиевич қалай? Хурсандми-

сан? — Шундай деди-ю, Нозиманинг белидан ушлаб кикирлаб кулди.

— Қўйсангиз-чи, — деди Нозима, — уни сиз билан кўрганимча кўрганим йўк...

— Йўр-э!

Нозима бош ирғади. Қўнғироқ чалинди. Улар анча-гача гаплашдилар. Синф тўполон қиларди. Бир вақт узокдан букри аёл пайдо бўлди. Ажрашдилар, Арзиевна синфига, Нозима коридорнинг охирига йўл олди.

Нозима иложсиз уйга қайтди. Мактабдан чикиб кетгунча, ишқилиб, эски қўшним Башорат-хашорат учраб қолмасин, дея у ёк-бу ёққа аланглаб кетди. “Менга нима бўляпти ўзи, — яна ўйланди у, — ҳеч кимни ёмон кўрмас эдим...”

Йўлда бораётиб, яна йўналишларда адашди, эрталаб-кидан кўпроқ адашди. Мана энди қисматнинг кажлиги бутун борлиги билан аён бўлди. Мактаб ҳам ўлди. Энди ҳар сўзлашганда, минг марта раҳмат айтаётган Қодир Алиевичнинг хонадонига суянишдан бошқа илож қолмади. Майли, бошга тушганини кўз тортади... Ана шундай ўйлар билан тақдирга тан берган Нозима энди дарвозани очиб кирганча, уй эшигини очаётган ҳам эди-ки, қаёқдан бино бўлди, халталар кўтарган лўли аёл овоз берди. Пешанаси танғилган, мункайган қорамўнди лўли хотин ортидан тез стиб келди-да, Нозиманинг чарм плаши пешига игна урди ва валдирай кетди:

— Хай айланайин, ўргилайин дерман-а, бўйу бастингизни садоғаси кетойин, бойгина, сойгина чўнтогингизга стойин. Аламдан қилдим, чаламдан қилдим. Бувомдан сўродим, кувомдан сўродим. Ойни ой дедим, кунни кун дедим, эгачимнинг барини кўрдим, хўжасининг нарини кўрдим. Очдим сочдим, сирини очдим. Бахтингизни кўройми, тахтингизни кўройми? Бойлик, бадавлатлик эшик қокиб турибди, паризотгина қиз қошин қокиб турибди. Вой эгачи бекам-ей, зурриётсизгина экансиз, этак-этак болалар эшик очиб турибди. Эрингиз бўлоди, еганингиз ош бўлоди, душманингиз қош бўлоди, дўстингиз Шош бўлоди. Ёмонлик кўрманг, хайдаб-да, солманг. Берганингизга очдим, бермасингиздан қочдим... Вой до-о-од! Игналар занг урибди, илму амаллар чанг урибди. Ҳаммасини суғирдим, амалини буюрдим... Топганингиз тилло бўлсин, дилингизда илло бўлсин, омин...

Нозиманинг негадир кўнгли тўлди, катмончасини очиб, майдалаган пулини борича бериб юборганини ўзи билмай қолди, хаёлидан эса: “Хеч бўлмаса, шу лўли яхши гап айтди-ю” деган фикр ўтди.

XXXIII

Бунча бойлик, бунча ҳурмат, бундайин тақдир Канизанинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Дунё бир айланса, гадонинг шох бўлиши ҳеч гап эмас экан. Канизанинг кўп ўйлашиб, мулоҳаза юритишга тоқати йўқ. Шундай эса-да, қисматига битилган икки хил тақдир, атроф-теварагида юз бераётган воқеа-ходисалар хоҳласа-хоҳламаса мушоҳада этишга мажбур этаётганди. Баъзи нарсаларга ўзи ҳам ишонгиси келмайди. Мана, иккинчи йил кетяпти, хаётида шунча ўзгаришлар...

Москвани кўриб келди, вилоят йигитларининг сардори, гапи гап, кўлашқаси майдон одамнинг севимли хотинига айланди. Кўчқордек ўғил туғиб бергандан кейин Мансур акаси уни кўйгани жой тона олмайди, кўнглини олиш учун неки бўлса тайёр. Бир оғиз нордон гапи йўқ: “Канизахон, Канизахон”. Битмаган елвизакли уй, Самад турки совуқдан кутулди, у камалиб кетди. Ўша битмаган уйи ўрнига Мансур акаси хашаматли сарой тиклаб қўйди. Қайнонаси Хосият пучук, трактор солиниб, уй бузилган кун, додала-дод деб ўзини таппа ерга ташлаган бўлса, уй битгандан сўнг ҳеч кимга гап бермай юрибди. Майли, шод бўлса, умрида шунга шод бўлгандир. Канизага энди у уй керак эмас, Мансур акасининг сўзларига қараганда, Каниза бўлмаса, хаёт унинг учун қоронғи. Демак, хамиша у Канизани дейди, уни ҳеч қачон қувиб солмайди. Анави хотини дом-дараксиз йўқолиб кетди. Мансур акаси иккови ундан кутулишди. Мансур акаси факат итига ачинади. “Чаканинг йўқолгани ёмон бўлди” дейди. Тавба, одам итиниям шунчалик ҳурмат қиладими? Шундай қилиб, Каниза кенг уйнинг келинчагига айланди. Қорни тўйди, усти ялтиллади, ҳозирда унга кўз тикиб умидвор ялинган, суйкалганларининг сон-саногини йўқ. Опаси, ўша уни назар писанд қилмайдиган опаси етти кунда етти марта йўқлаб келади, пой-патак. Яна Саодатни етаклаб олади, селкиллади. Шунақа. Биринчи, каналнинг бўйида кутамиз, деб келишганида, Каниза хомиладор эди. Каниза атайин кеч борди. Иккови хоним, опаси-ку

майли, Саодат нақ соат учгача каналнинг бўйида кўзлари тўрт ўтиришди. Борган сари соясига қуйқроқ салом беришяпти. Шахарликларни-ку кўйсин, ёрқувонликлар ҳаммаси Канизага осилиб олишган. Ҳаммасининг яловбардори — Каниза. Ака-укалари бойиб кетишди. Бир йилда ўзларига келиб олдилар. Ҳар ким ҳам тукқанига қайишади-да, Канизанинг бир оғиз телефондаги гапи экан, анави қиёматли Ака ҳар қандай ишни дўндириб ташлайди. Укаси ширин сўз бўлгани учун Канизадан пул олиб машинали бўлиб олди. Каниза уйдаги пулнинг ҳисоб-китобига ета олмайди. Мансур акасининг умуман пул билан иши йўқ. Шунақа бағри кенг инсон у киши. Яқинда Канизанинг шумтираган акасининг туғилган куни, ўшанга машина совға қилмоқчи. Битта шунда машина йўқ ҳозир. Энг кенжа укасига Мансур акаси ўнта “Дамас”ни бериб юборди. Ижара қилиб ётибди. Яна уларга нима қилсин, ҳозир Ёрқувонда Сўпининг оиласидек ҳурматли оила йўқ. Сояларига салом беришади. Битта ўзиникиларга қилаётгани йўқ, ахир, келганки ҳамқишлоқини қуруқ қўл қайтармайди. Яқинда ўқитган ўқитувчиси келиб, ишини битириб, нима дейди денг: “Қасрдан улуг одам чикса, нафини элу халки кўради” деди қувониб. Ана шунақа гаплар...

Ҳозир шаҳарликлар ҳам Канизанинг товони остида, кўйлаги барини ўнишади. Айниқса, катталарнинг хотини телефон қилавериб, холи-жонига кўймайди. Энг ёмони — турли хил тайини йўқ манжалақиларнинг Мансур акасига телефон қилиши. Дунёда нима кўп, нар кўп ҳозир. Каниза бериб қўярмиди Мансур акасини? Сендақанги кош ковоқларга, айниқса. Мансур акаси неча бор телефон рақамини ўзгартирди, фойдаси йўқ, қаёқдан билиб олади бу модалар, Каниза ҳайрон. Шунақа гаплар...

Биргина Аҳмад диққат қиляпти. Анови бурчакдаги майда-чуйда сотиб ўтирадиган одам “Ўғилларинг болалар билан танга, ошиқ отяпти” деб атаи келибди. Синф раҳбари телефон қилиб: “Ёш боланинг қўлида шунча доллар нима қилади, ҳозир шундай бўлса, эртага нима бўлади, бутун синфни бузаяпти” деб ваҳима қилиб келибди. Каниза шунга диққат. Мансур акасига айтса, “Ўғил бола бўлгандан кейин чўнтагида пули бўлади-да” дейди, бу беғам, ишқилиб, охири бахайр бўлсин...

Жасурбекни энага боқади, у Канизага тегмайди. Қо-

лаверса, Мансур акаси уйдалигида уни кўлидан кўймайди. Уйда хизматкор бисёр. Каниза у ёқдан бу ёққа юради, кўлига тушган китобни ўқийди, бошқа иши йўқ. Кеча “Дайди қизнинг дафтари” китобини тугатди, зўр китоб экан. Телевизорда hozir “Мухаббат можароси” бор. У чўзилиб ётган дивандан туриб телевизор тугмасини босди. Шу пайт хизматкор аёл охиста кирди ва:

— Сизни кишлоғингиздан бир синфдошингиз йўқлаб келибди, — деди.

— Синфдошим? — хайрон бўлди Каниза.

— Исми Насиба экан.

— Киритинг, шу ёққа бошлаб келаверинг, — деди Каниза ва уст-бошларини алмаштириш учун ётоқхонага шонилди.

Қишлоқи синфдоши, ўша жакки Насиба, бир пайтлар аълочиман деб назарига илмаган Насига ўзини кўрсатиб кўйишнинг айни пайти келганини англаб, нимани, қай уст-бошини кийишни билмасди. Наси уйни кўриб юраги тушиб қолиши аниқ. Канизанинг кўриниши ундан ошиб тушиши керак. Охири энг киммат, энг чиройли кўйлагини танлади, кийди ва охиста тебраниб, ранги бир ҳол, эгнида аллақачон охори кетган товус, кўлида хўжалик халтаси, рўмолини кишлокча танғиган ҳолда, стулнинг бир четида омонат ўтирган синфдоши истикболига чиқди. Канизага кўзлари аланг-жаланг тикилган Наси беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

— Вой, қандай шамол учирди, келсинлар Насихон, келсинлар, хайрият келар экансиз, синфдошингизни эслаб, — деб кучоклашиб кўришди.

— Вой, Каниза, шу селмисан, ўзингмисан? — хижолат тортди Насиба.

— Ўзим бўлмай кимман, ўл-а, уялтирмай... — деди Каниза Насибанинг бу ахволи олдида беҳуда кийинганини англаб.

— Ўтир, ўтир, юқорига ўт, диванга ўтир, — мажбурлади уни Каниза.

— Йўқ, йўқ, бир гапим бор, сен энди катта бўлиб кетдинг, кишлокда ҳаммасининг оғзида сенсан. Ҳаммага ҳам Худо берсин, ўртоқжон. Иқболнинг бор экан, мана энди кўзим билан кўриб ишондим. Худо бергани рост бўлсин, мен шошиб турибман, жонимдан тўйиб кетиб

сени олдинга жўнавордим. Э-э, қишлоқда нималар бўляпти, билмайсан...

— Тўхта, хай-хай, фотиҳа-мотиҳа қилайлик. ҳалиям тўхтамай гапиришинг қолмабди-я, — уни тўхтатди Каниза.

Ўзларига фотиҳа тортдилар. Насиба яна муддаосига ўтмоқчи эди, Каниза гап бошлаб юборди:

— Болаларинг, хўжайининг, ота-оналаринг яхшими?

— Яхши, яхши бўлиб қаерга борарди, ўша қишлоқ, ўша қишлоқилармиз. Хўжайиним ҳам юрибди, подачининг таёғидек серрайиб, на иш қилади, на пул топади. Қишлоқда кийин бўлиб кетди, Каниза, бу ёғини сўрасанг...

— Тўхта, тўхта, сўрамайман. Фақат жавоб бер, Фанини севиб ўлганидинг-а, бир вақтлар... Энди ёмон бўп қолдимми?

— Уни қўй энди, Каниза, сени Самадингдан тузук, харқалай.

— Ҳалиям севаман дегин?

— Ёшлиқ бир аҳмоқчилик экан-да...

Бир аёл чой олиб кирди. У ортига қайтиши билан, нон ушатаётган Канизага интилиб, Насиба овозини пастлатган кўйи:

— Хизматкорларинг ҳам кўп шекилли, а? — деб сўради.

— Оксочларинг, дегин, — керилганнамо ҳазиломуз жавоб қилди Каниза. — Ол-ол, Наси, бир келдинг-да, ўртоқжон, келиб яхши килибсан.

— Чидамай кетиб, қишлоқда бўлаётган ишлардан куйиб келдим. Ўртоқжон, аралашмасанг бўлмайди, сени кўлинг ҳозир ҳамма ерга етади. Хўжайининг министр-пинистрми?

Каниза кулди ва:

— Ким айтди сенга, тентак, вилоятда министр бўладими? Аммо лекин министрдан кам эмас, вилоятнинг энг мўътабар одамларидан бири.

— Тилинг ҳам ўсиб, адабий бўп кетипти. "Мў-ўътабар"

Икковлон хандон кулишди. Каниза уни ейишга, ҳали ундан, ҳали бундан олишга ундар, Насиба эса тортинарди. Икки синфдош ёшлиқ тафсилотларига тушиб кетишди. Ичаклари узилгудай кулишди, кимларнидир ғийбат

килишди, эрмаклашди, кула-кула роса талгайдилар. Орада икки-уч бор овқат кирди. Хизмат қилаётган аёл идишларни алмаштирар, қолдиқларни тозалар, мева арчар, хар иккаласининг олдига ликопчаларда қўйиб қўярди. Гаплашгани гаплари қолмади. Насининг тарихи Канизанинг тарихига, туриб-туриб Канизанинг тарихи Насининг тарихига алмашарди. Орада биронта синфдош, ўша пайтда ўқиган каттаю кичик мактабдошлар, йигит ва кизларнинг чиройли келишганию кўр, букрисигача эланди. Насибанинг “Тез кетамани” батамом унут бўлди. Бир вақт эсига тушди чоғи Канизага:

— Ўл, Каниз, кун кечкириб қолгандир, икки лақма коронғида топишмай ўлайлик, — деди ва давом этди: — Каниз, сенга арз қилгани келдим, арзимни айтиб олай, кейин шаҳарлик жужуғингни кўрсатасан, эшит.

— Гапир.

— Эшит. Аммо лекин ваъда бер. Айтганингни қиламан де.

— Хўп, гапир энди, тарозуга солмай.

— Вой, ўлақол-ей, кеч бўи кетяпти.

— Машина обориб қўяди, ўйланма.

— Қўй-е, кетволаман. Мана, эшит. Менга чин, сенга ёлғон, кишлоқда шунақанги ишлар бўляптики, ёқангни ушлайсан. Ёқа ушлаш ҳам гапми? Айтганимни қиласан, а? Сени гапингни қилишар экан. Билиб келдим. Хўп де!

— Хўп, хўп, гапир.

— Энди яхшилаб кулоқ сол, — Насиба томоғини кириб гапира кетди, гапирганда ҳам қўйиб-ёниб гапирди: — Болларимга нафақа пули оламан. Учтасига 9142 сўм, кичигимга 14000 сўм. Вой, бу пул ўлгурни олишни лесанг хозир, шундоққина ўлиб қоламан дейман. Пулни хар душанба, сешанба беришади, холос. Келин-кертик, ёш-яланг, болалик аёллар дегин, шанбадан бошлаб оқаредга туриб олишади. Оқаредга паспортлар туради. Паспортларини тахлашиб, навбат шу деб ташлаб кетишаверади. Фуқаролар йигинининг ёнидаги хонани касса қилиб қўйишган, ўшанинг кираверинидан то хонанинг бурчакларигача паспортга тўлиб кетади. Ҳеч ким йўғида кимдир келиб, паспортларни сочиб юборади. Ана томоша, ана ур-қалтак эртасига. Пул берадиган кунги томошани кўр. Тагимда қолди, ўлади демайди, хотинлар бир-бирининг устига чиқиб кетаверишади, тагида қолиб ўлиб ке-

тиш хеч гап эмас. Кассир куриб кетгур, без Патти олакўз тарақ этиб дарчасини ёпганда, хотинлар тарқашга тушади. Хонага кирсанг, ерқуюн узилган тугма, лаш-луш. Вой ўртоқжон, рост гап, оёзинг очилмасин...

— Жуда оширвординг.

— Ўлай агар, тил тортмай ўлай, — чинакам касам ича бошлади Насиба, — эртаси... сешанба кунни яна шу тўполон.

— Ўзим ҳам олганман-у, жуда бунчалик эмас эди...

— Сен олган пайтинг қолибдими, хозир.

— Қўй-е!

— Во-о-ой, ишонмайсан-а...

— Хўп ишондим, менга қара, нима, фақат душанба, сешанба, бошқа кунлари бериб бўлмас эканми?

— Билмадим, Патти безбет олакўз, фақат шу кунларда беради, холос. Қолган кунларда, отчет қилармиш.

— Навбат билан тартибда туриб олса бўлмайдими? — ўзини билмаганга солиб худди умр бўйи шаҳарда яшаётгандай Каниза.

— Навбат бир йилда ҳам етмайди. Шунинг учун касса очилди дегунча ҳамма ёпирилади. Ур-калтак, сур-калтак бўлиб кетади. Мозоргинада чиригур Патти олакўзнинг хиллосини сўра энди. Пул бермай, кассани қанча очмаса, пул ишлайди. Шанба, бозор кунлари одамлар уйига бориб, келишиб оларкан, шунчаси қолаверсин деса, пулни уйдан ҳам бериб юборавераркан. Одамлар 14 мингнинг 4 мингини ташлаб, 10 мингини олганига хурсанд. Яна тагин дегин кечаси боришаркан. Бу ёқда ур-тўполон. Шундан кейин пулни кечаси олвоганлар бизга кулиб ўтишади, “Йўлини билмайди-да булар, гүмроҳлар” деб.

— Ха-а, фақат икки кун беришининг ҳам сабаби бор эканда, — хулоса чиқарди Каниза.

— Бор-да, борки, ҳар кунни бермайди-да, — яна куйинди Насиба. — Ҳукумат халққа ёрдам бўлсин деб чиқарган бўлса бу нафақа пулини, булар бундай қилиб турса, қандай чидаш мумкин? Ўт қўйворгинг келади кассасига.

— Шунақа, дегин, вой, Патти олакўз-ей. Хатча чеварнинг келинимиди ўша? — билиб туриб сўради Каниза.

— Ўша-да. Наби патини келини.

— Тўғри, тўғри, энди эсимга тушди, — уни эслagan бўлди Каниза борган сари жиддий, рахбарона тус олиб.

— Шуни айтгани келдим, нима десанг деявер, арз қилиб келдим қасрингизга шохойим, — гап учирди Насиба лаб буриб.

— Кўрамиз, хал қиламиз, — деди Каниза Насибанинг киноясидаи ёйилиб.

— Кўрамиз эмас, бажарасан, шу Патти олакўзни бўшаттириб, нафақа олишни тартибга солириб берасан, — буюрди Насиба гўё гапи аллақачон амалга ошгандай ўзини яқин олиб.

— Хўп, хўжайин, — энди Каниза киноя қилди.

— Опчик, шаҳарлик “заказной”ингни бир кўрайин. Бўлақол, кечкириб кетди.

— Қишнинг кечаси узок, бир қопсан — қопсан-да, гаплашиб ётамиз, — беғам гапирди Каниза ва ҳар доим улардан хабардор бўлиб турган оксочни имлади.

Энага Канизанинг ўғилчасини шунақангги чиройли кийимларда олиб кирдики, болақай ҳам шундай ёкимтой эдики, Насиба кўлига олатуриб:

— Туф, туф, ёмон кўздан асрасин-ей, — деб юборди, боланинг икки пўмпок билакчаларидаги кўзмўнчокларни кўриб, кўнгли ўрнига тушди.

— Ёмон кўзлардан эҳтиёт қил, ҳеч кимга кўрсатма, Каниз. Вой, вой, вой, қап-қатта йигит бўп қопти-ю...

Насиба уни роса эркалаб сўйди. Ичкари кириб, Каниза ловуллаган атлас олиб чиқди ва Насибага тутди:

— Суюнчисига, — деди.

— Вой, овора бўлиб, — кўзи ёнди Насибанинг, — тўйларга буюрсин. Омин, бой-бақувват қатта йигит бўсин.

Энага болани олиб ортига қайтди, Каниза қаергадир телефон қилди ва “Келинг” деди.

— Турдик энди, ўртоқжон, раҳмат, аммо айтганимни қиласан. кишлоқдагиларни савобига қоласан. Айтмоқчи, ўзингни болларинг қани?

— Шу ерда, уларниям ўз хоналари, тарбиячилари бор.

Насиба қош чимириб, юз ифодаси билан “зўр” деди. Ташқарига чиққанларида, уларни “Матиз” кутиб турарди, рулда аёл киши.

— Менинг личний шопирим, дарров ташлаб келади, — деди Каниза ва машинага ийманиб ўтираётган Насибага юз доллар узатди.

— Ие, бу нимаси? — хайратга тушди Насиба.

— Йўлда болларинга у-бу оласан, — деди Каниза ва илик хайрлашди.

Насиба яна дуо килди ва жўнаб кетди. Долларни у ёқ-бу ёғини айлантирар, ичида: “Биз ҳам доллар ушлар эканмиз-а” дерди.

Каниза ичкарига мамнун қайтди, дилида: “Энди кишлокка тилингдан бол томиб гапириб берасан” деб ўйлади. Борган сари Канизанинг кўкси хапиргудек даражада ифтихорга тўлар, истаса кўли осмонга етгудек юксак хис мавж урар, қайга қараса, кўз қувонгуси хашаматли хоналарга сиғмасди. Ётоқхонага кириб, кўлларини шаҳд ёйганча, ўзини ранго ранг товланаётган матоҳ ёнилган каравотга ташлади. Тўйиб-тўйиб нафас олди. Ич-ичидан канакадир бахтдан сармастликка ўхшаш завқу шавк тошикиб, гупириб келмоқда эди. Бундайин аламазон ҳаёт шавқига бардош бера олмай, нафаси қисилди, беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Хоналарда маъносиз кезина бошлади, кўзи қаерга ва қай нарсага тушмасин, улар тўлиб-тошаётган завқига оловга мой пуркагандек шиддат қўшарди, холос.

XXXIV

Ўлмаган жон мана февралнинг ўрталарига ҳам етди. Ўша-ўша мактабга қадам изи қилмади Нозима. Комила Арзиевнадан бошқа ҳеч ким сўрамади ҳам, Нозиманинг ҳолига йиғламади ҳам. Комила Арзиевна телефон қилиб турибди, гоҳи-гоҳида келиб кетади. Мактабдаги яқинларидан гапиради, кизи хақида сўзлайди, бори гап шу. Башорат ўша-ўша оғзидан бол томиб, гоҳ ҳасад ўтида ёниб, энг бой-бадавлат қўшниси тўғрисида оғиз гупиртириб юрибди экан. Янги йилда, эмиш, қўшнисиникига келган совғалар тоғ бўлиб кетганмиш, юкласа юзта “Камаз”га юк бўлармиш. Қўшниси Амриқода президентлар юрадиган қора “Форд” олганмиш. Бутун маҳалла, ёшу қари чикиб томоша қилишибди.

Арзиевнанинг бу гапларидан Нозиманинг энсаси қотадиган бўлди. У борган сари ичи тор, кўп гапни ёқтирмайдиган, ҳамишалик ўйчан, асаблари эса таранглашиб бораётганди. Рўзғор кун сайин куриб борар, бировнинг кўлига қараб, соддадил, меҳрибон қўшнилардан чиқадиган мурувватларга кўз тикиб ўтириб бўлмасди. Қодир

Алиевич факат телефон киларди, холос. Ахволи танглиги шундоқкина маълум эди. Жўнатмаётгани йўқ, нари борса у уч-тўрт сўм бировлардан бўлса-да, жўнатиб турибди. Янги йилга келса керак, деб ўйлаганди Нозима, келмади. Телефонда ўзи ўқиган институтда дарс бераётганини айтди. “Умидсизликка тушганим йўқ, Нозима, — деди у, — факат пешонамдагини кўряпман. Сизга раҳмат, яхшиям сиз бор экансиз, якинда одам юбораман...” Доимо мана шу гап, бечора, гапининг охириши дадил айта олмайди. Бир куни: “Агар қийналсаларинг, кўшningа айтинг, уйда қўлга кирадиган нарсалардан сотсин” деди. Нозима оч қолиб ўлса ўладики, бировнинг нарсасини соттирмайди.

Бу ёқда ахвол танг, яна келиб Қодир Алиевичга ачинади. Бешафкат хаст исканжасига тушиб қолди у бечора хозир. Унинг нега мундоқ бўлиб юрганни Нозима Рисолатхон билан гаплашиб ўтириб билди. Гапларни эшитиб, ўша амалшараст қайноғаси Зокирдан кўнгли совуди, “сенга ҳам Худо бордур” дейишга мажбур бўлди. Қодир Алиевичнинг пасайтирилиши, вилоятдан қувғин қилиниши унинг ҳақгўйлигидан, тўғрисиўзлигидан, иллатларга бешафқатлигидан экан. Хуллас, улар Зокир билан тесқари бўлишган. Ўжар ва биркесар Қодир Алиевич эса ўз билганидан қолмабди. Одамлар қанча йўлга солишибди, кўнмабди.

— Бир укаси бор экан, — деди бир вақт Рисолатхон, Нозима уйқудан уйғонгандек чўчиб, фаромуш ҳаёлини йиғди, — бой-бадавлат ишбилармон, талбиркор экан. Хотиниям жуда гўзалмиш. Кўчанинг париги ёғидаги Потма банка ўша бойвучча билан ош-қатик эмиш, ана шу Потма банка ўша билан гаплашиб берайми, ўрнингизда қоласиз, деса кўнмади-да, қайсар Қодир ака. Хўжайиним ҳам кўндирга олмади, ўша укасиям яхши одам дейишади, Қодир ака мундоқ ўзи бориб гаплашса бўлармиди...

Рисолатхоннинг қолган гаплари Нозиманинг қулоғига кирмади. “Эй, дунёи бевафо, нима қилмоқчисан ўзи, нима?” ич-ичидан фарёд чекарди у. Қасққа қарамасин, нимага тикилмасин, нимани ўйламасин, нени кўрмасин, бари уни ўша ўзининг қора қисматига битилган одам сари етаклаётганиди. Ундан ҳеч қачин қутулишнинг иложи йўқ эди. Энди бу ерга келса, Қодир Алиевичнинг қисмати ҳам ўшаларга боғлиқ бўлиб турибди.

Нозиманинг кўнгли озди, қўллари титрай бошлади, уни кўриб, Рисолатхоннинг эхонаси чиқиб кетди. Ҳашпаш дегунча, Нозима ўтирган ерида тўшакка ағдарилиб қолди. Рисолатхон уни нақ ўлди, деб ўйлади, додлаганча кўчага югурди. Уч-тўрт кўшни биргаллашиб чоғиб киришганда, Нозима ўша ахволда ётар, икки кизалоқ устида бармоқчаларини оғзига тикиб туришарди. Аёллар уни чалқанча ётқизишди, оёқ қўлларини укалай бошлашди. Шунда “Тез ёрдам”га телефон қилиш эсларига келди. Каромат ая эски хамшира эмасми, дарҳол Нозиманинг биллагини ушлаб, томир уришини кўрди. Нозима текис нафас оларди.

— Чақираверинг “Тез ёрдам”ни, кўркманглар, хушидан кетган холос, — деди у Рисолатхонга, — эпилепсия бўлса керак.

У чакқон ўрнидан туриб, этагини пешини кўтарганча ошхонага югурди. “Вой, ўлай” деди-да, ошхонани титкилай бошлади. “Наҳотки-я” деганча ташқари чопқиллади.

“Тез ёрдам” келди, дўхтир эпчилгина экан. Бундай чоғда нима ёрдам зарур бўлса кўрсатди, қон босимини ўлчади, юрак уришини текширди, ўпкасини эшитиб кўрди ва ниҳоят кулоғидаги фенадоскопни олиб, хамширага:

— Қон босимини оширувчи, тинчлантирувчи укол тайёрланг, — деди у хамширага ва бемалол ўғирди, тикилишиб турган аёлларга қараб: — Ташвиш чекманглар, асаблар зўрикқан, қон босими тушиб кетган, қуввати паст, калорияли овқатлар ейиши керак...

Ҳамшира вазифасини бажаргач, улар жўнаб кетдилар. Кўни-кўшнилари секин гаплашиб, Нозиманинг ўзига келишини кутдилар, охири Нозима инқиллаб қимирлади.

— Нозимахон, Нозимахон, — дейишди баб-баробарига унинг устига энганган кўшнилари.

Нозима охиста кўзини очиб, у ён-бу ён қаради ва яна кўзини юмиб олди. Худди шу пайт қўлида идиш Каромат ая пайдо бўлди.

— Бунақа пайтда дарҳол суюк бирон нарса ичказин керак. Озгинагина кўй ёғим бор эди, атала қилиб чиқдим, тургизинглар энди, — деди.

Нозима қимирлаб, туришга чоғланди, Рисолатхон елкасидан кўтарди, уни ўтказдилар.

— Хайрият-эй, кўшнижон, сизга нима килди, кўркитиб юбордингиз-а, — деди Мастура келиная.

Аталани Нозиманинг кўймаганига кўймай, ичкизди-лар. Алламахалгача гаплашиб ўтирдилар, сўнгида Нозимани хол-жонига кўймай ётказишиб, уйларига равона бўлдилар.

Нозима шипга тикилганча ётаверди. Ёшлигида кўп ичган суюмли овқати унга бироз жон киргизди ёки юборилган дори таъсир этдими, хойнахой ахволи ҳар қалай ўнгланди. Уйда юз бераётган воқеа-ходисаларга ҳеч ишонгиси келмасди. Нахот шу замонда ҳам одам оч қолса! Илгари куни уйдаги озиқ-овқат тамом тугаган эди. На ёғ, на бир дона картошка, на пиёз на сабзи қолмади. Бир кунни эҳтиётлаб кўйган охирги пулига нон олиб ўтказишди. Юз сўмгина пул қолди холос. Ўша кунёқ қизчаларнинг кўзлари киртайиб, очлик ранги-рўйларига урди. Нозима нима қилишини билмасди. Шу аснода бир кун ўтди. Эртаси кечга томон тамоман оч қолдилар. Чакага беришга ҳам ҳеч вақо йўқ. Кеча у ҳам туни безовта улиб-улиб ўтказди. Энди қизлар чидамади, Нозима кўчадаги дўконга чиқиб, юз сўмлик печенье келтириб берди. Ўшани еб ухлаб қолдилар. Ўзи эса туз тотмади. Бировга айтишга, ҳеч бўлмаса Рисолатхонга мурожаат этишга уялди. Ахир шунчадан буён ўшалар корига яраб келишяпти. У ҳам негадир кейинги кунлар чикмай қолди. Эри Расулжон Бишкекка кетганча, мана 10-15 кундан буён хабар йўқ. 3-4 кун Рисолатхон борини баҳам кўриб турди. Кейин тортилиб қолди. Демак, унинг рўзғори ҳам шу ахволда. Энди нима қилиш керак? Худойим ўзи меҳрибон, бир атагани бордир, дея қутди, ҳеч нарсанинг дараги йўқ. Қизчалар печеньени еб барибир тўйинкирамай чала ухладилар. Нозима бир амаллаб тонг оттираман, деб ўйлади. Соат ўнларгача ўзини у-бу ишлар билан алаҳситди. Кейин жойига кириб ётди. Қорин қурғур хуштак чалар, ошқозони ачишар, борган сайин кўнгли озиб, очлик деб аталмиш даҳшатнинг якуний қисми яқинлашарди. Шунда ҳам Нозима очлик деган тушунчага ишонмасди. Илгари қорни очмаган-ми? Очган, бироз қийналиб ўтиб кетган, қорни тўққа ўхшаб қолаверган. Йўқ, бу галгиси негадир бошқача эди, энди у тўлғониб қийнала бошлади. Ёта олмади, оёғига турди, у ён-бу ён юрди, ҳеч иложи йўқ, очлик уни камсаб халак қила бошлади, чидашнинг имкони қолмаётган эди. Кўзига илгари-кейин еган овқатлари

кўринар, уйдаги ноз-неъмат тўла музлатгичлар, гоҳо учта, гоҳо тўртта газ устида вакир-вукур қайнаган қозонлар, назар солгиси келмаган гўшт, колбаса, ёғ, тухум, торг, кандолаглар, шириндан шакар мевалар кўзига кўринар, унинг сайин қорини сикимлаганча тоқати тоқ бўлиб борарди. Одам очликдан ўлиши мумкинми? Мумкин, демак, очлик дахшат экан. У ошхонага қандай кирганини билмай қолди. Қора қозон бўм-бўш турарди. Нахот одамнинг ҳаёти шу қора қозонга боғлиқ бўлса! Нахот ўлим билан ҳаёт ўртасида шу қозон турса! У қапирни қозонга урди. Шу тонда ўзининг эмас, анави мурғак қизчаларнинг ўлими кўриниб кетди кўзига. Асли ҳаётнинг маибаи шу қора қозоннинг қайнаши экан-да, аслида. Шунинг учун одам ишлаб, елиб югурар эканда. Нозима ҳеч қачон очлик бу қадар ўлим билан тенг эканлигини ҳис этмаган эди. Бекорга анави китобда ўлимтик, чўлок мусичани шартта бошини узиб, еб юбормаган эканда. Нозима тинмай у ёқ-бу ёққа юраверди. Юрган сари баттар кўнгли озар, дармони қуриб борарди. Тун. Ҳозир кичкирса ҳам биров эшитмайди, нима қилиш мумкин? Охири тўйиб сув ичиб юборди ва гандираклар ўрни томон юрди. Тонгни мижджа қокмай, бежон кутиб олди. Қизчалар ҳам тонг сахарда уйғонишди, уйғонибоқ “нон” дейишди. “Эй, Худойим-ей, энди нима қилдим?” таҳликага тушди Нозима. Шунда уйдаги сейфда сақланган боғлам-боғлам сўмлар, кўк қоғозлар эсига тушди. Ташқарида ит англлади. У ҳам оч инграётган эди. Ҳозир бир сиким гуруч ёки макарон бўлганда ҳам қайнатиб болаларга берган бўларди. Унинг-ку, урпоғи йўқ.

Телефон жиринглади. Гўшакда Рисолатхон эди.

— Нозима она, нон опкирмоқчиман, газда нон билан чалпак қилдим, — деди.

Нозима гандираклар бориб юзини чайди, дарвоза томон йўналди. Чаканинг ёнидан ўтаркан, унинг ҳам қорни қапишиб, оғзидан сўлаклар оқаётганини кўрди. Дарвозани очиши билан димоғига нон хиди урилди. Кўнгли беҳаловат озди.

— Кечқурун қуруқ макарон қайнатган эдим, олиб киргани уялдим, — деди остона хатлаган Рисолатхон. — Эрта сахар газда нон қилдим, мана бу чалпак.

У ортига қайтди. Нозиманинг раҳмат айтишига ҳам мажоли келмади. Чалпак тўртта эди. Бирини Чаканинг

идишига ташлади, яримта нон ҳам кўшди. Чака бир ҳамлада иккисини ямлаб ютиб юборди, вингиллаганича тишлари ялтиллаб, лабини ялади. Нозима қаттиқкўнгиллик ила ичкари юрди. Болалар чалпақка ташландилар. Нозима улар тўйгунча тотинмай турди, улар “сув” дегандагина оғзига нон солди. Шахнозани мактабга жўнатмади. Ташқарида қора совук, изғирин бўлаётганди, бола бечоранинг энгил-боши юпун, шу кунларда мактабга бормаса бормас.

Ана шундан кейин Рисолатхон чиқди-ю, лақиллашиб ўтиришди, бир пайт Нозима хушидан кетиб қолди. Қанча фурсат ўтди билмади. Бирдан ётган ерида қулоғига ҳар хил овозлар кирди. Сўзланаётган Рисолатхон эди:

— Вой Нозима опа-ей, шунчалик ҳам бўладими, нахотакан уйда ҳеч вақо қолмаса-ю, опа-ука бўлатуриб бир оғиз айтмасангиз, — ўпкаларди у, — ахир Қодиржон ака бизга ишониб кетган, а... Ўлсин, бизнинг “доцент”имизга нима қилди, шу пайтгача келмайди. Уйда ҳам ахвол чаток...

— Кўриб, билиб турибман-у, қандок айтай, — сўник гапирди Нозима.

— Бир тўрғам нон бўлса, бўлиб еймиз, опажон, мундоғ қилманг. Каромат ая ҳам ошхонангизга кириб, ахволдан хабар топибди, қўшнилар ҳозир анча нарсалар олиб чиқишди.

— Вой ўлмасам, — ўрнидан туришга уринди Нозима ва яна деди, — ким деган одам бўлдик, буни ҳамма билиб ўтирса...

— Бизнинг қўшнилар ундайлардан эмас, гап-сўз қилишмайди, битта майизни қирқ бўлиб ейишади. Қодиржон ака ҳам чакана ёрдам қилмаган қўни-қўшиларга. Эҳ-э, бизга қилган яхшиликларини бир умр унутиб бўладими. Тилла одам Қодир ака. Расулжон акам декан бўлганларида чакана ишлар бўлмаган. Душманчилик устига душманчилик. Ён қўшнимиз, жон қўшнимиз бўлмаганида, шўримизга шўрва тўкилиши ҳеч гап эмас эди. Қодиржон ака ҳамманинг гамини ердилар. Ҳамманинг ҳам иши ҳар доим бир текис бўлмас экан. У кишининг бошқаларга иши тушганда, бизнинг қўлимиздан ҳеч вақо келмай ўтирибди. Шунини ҳам қилмайликми, емасак-емаймизки, унинг болларидан жонимизни аямаймиз. Сиз мутлақо ўйланманг. Бизнинг қар-

зимиз бор. Тўғри гап. Очик айтамыз эру хотин. Биз хеч қачон у кишининг яхшиликларини қайтара олмасак керак. Битта бизнинг эмас, ҳамманинг иссиқ-совуридан хабар оларди. Қараб турасиз, бу одам хар қандай шароитда ёриб чиқади, тошни ёриб, гул ундиради. Хали, душманлари тил тишлаб қолишади!

— Илоё айтганингиз келсин, — деб юборди беихтиёр Нозима. — Рисолатхон, — илова қилди, у яна: — Чака...

— Бердим, бердим, — уни тушунди қўшни аёл, — Кечаги макарондан озгина қолувди, ўшани олиб чиқиб бердим.

— Раҳмат, биздан қайтмаса, Худодан қайтсин, — миннатдор бўлди Нозима ва ёнида ўтирган Гулнозани бағрига тортиди.

Иккала қиз овоз чиқармай, гўё катталардай гапни тинглаб ўтиришарди. Шахноза жажжи қўллари билан Нозиманинг бошини уқалай бошлади.

— Бўлди, бўлди, қизим, энди опош бўп қолдим, — унинг бошини силади Нозима.

Рисолатхон уйига отланди. Нозима яна бироз ётиб, сўнг ўрнидан қўзғалди, аста юриб ошхонага кирди. Нега кирганини ўзи билмади, қўшнилар нарса-нарсалар олиб чиқишган бўлса, қозонга бирон нарса солай, деб ўйладими, ишқилиб, ошхонага юрди. Дарҳақиқат, қўшнилар егулик ул-бул чиқаришганди: сабзи-пиёз, картошка, макарон, гуруч. Хон устида бир-икки килоча гўшт-ёв ҳам бор эди. Дастурхонга ўроғлик нон... “Яхшилар ҳам кўп дунёда” ўйлади Нозима ва картошка арчигига киришди.

Орадан икки кун ўтди. Кутилмаганда телефон жинглади, Нозима қолган-қутган нарсалардан тушлик пишираётганди, бориб гўшакни олди.

— Алло, Қодир Алиевич? — самимий овоз эшитилди.

— У киши йўқ эдилар-ку...

— Қаердалар?

— Узокқа кетувдилар.

— Қаергалигини билсам бўладими?

— Кечирасиз, аниқ айтолмайман.

— Узр, сиз кимлари бўласиз? Синглим, мен Политика институтининг ректориман. Қодир Алиевич

дўстим бўладилар. Агар иложи бўлса, менга қаерга кетганини айта қолсангиз.

— Узр, рости гап, билмайман.

— Кечирасиз, сиз кимлари бўласиз ўзи?

— Қизларига энагаман, — охири кизариб шу гапни топди Нозима.

— Хеч бўлмаса, қачон келишларини айта оласизми?

— Йўқ.

— Қачон кетишган ўзи?

— Уч-тўрт ой бўлди.

— Болалари омонми, қийналмаяпсизларми?

— Раҳмат, ҳаммаси жойида...

— Бўпти. Келиши биланок менга учрасин.

— Хўп бўлади, — Нозима гўшакни ўрнига қўйди.

У овқатни пишириб, болаларни овқатлантирди, аммо яна ташвишда қолди, харажатларнинг таги кўриниб қолганди. “Қачонгача мундоқ яшаш мумкин? — ўйга толди у. — Майли, Худо яна бир томонга бошлар”.

Эртасига эрталаб, кутилмаганда дарвоза қўнғироғи чалинди, ит вовиллади. Нозима етиб боргунча яна уст-ма-уст қўнғироқ янгради. “Ким бўлса экан?” — ўйлади у ва бориб, кичик эшикни очди. Рўпарада икки йигит, ёнларида “Нексия” турарди.

— Дарвозани очса бўладими? — сўради йигитлардан бири, — домла нарса жўнатган эдилар.

Нозима аввалига хайрон бўлди, сўнг “ха, ха” дедию, дарвозани очишга тутинди. “Қайси домла бўлди экан?” Йигитлар машинани чаккон ичкарига олиб киришди. Орқасини очишганда, Нозима тушунди. Телефон қилган одам бўлиши керак. Йигитлар машинадан хар хил халталар ва қопларни туширишиб, айвонга ташидилар ва тез жўнаб кетишди. Кетишаётиб, “Хўжайинингиз келса, домлага қўнғироқ қилсин эканлар. ха, айтмоқчи, қийналсангиз мана шу рақамга телефон қилар экансиз, домла айтди” дейишди ва анграйиб турган Нозиманинг қўлига қоғоз тутқазинди. Нозима дарвозани беркитиб, айвонга кирди, нарсаларга бироз тикилиб турди, ёнида иргишлаётган қизчалар “Бу нима?” “Бу нима?” дейишарди. “Бизга Худонинг қаромати” деди Нозима ва халталарни ошхонага таший бошлади. Домласи тушмагур бир қоп ун, бир қоп гуруч, бир қоп картошка, пиёз, сабзи, 10 кило ёв, анчагина гўшт жўнатибди. Нарсаларни жойлаб ул-

гурмаган ҳам эдики, Рисолатхон кириб келди. Озиқ-овкатларни кўриб:

— Вой бў-ў! Қодиржон ака келдиларми? — деб сўради.

— Бир оғайниси жўнатибди, — деди Нозима.

— Вой, ким?

— Танимайман, институтнинг ректори экан.

— Ана кўрдингизми, Қодир ака ҳаммага яхшилик қилган.

— Шояд шундандир. Худои таолонинг етимчалар ғамини сгани, бу... — деди Нозима ва кўшиб қўйди:

— Энди кечга қўшни аёлларни чақирасиз, — ош дамлаймиз. Худо бергандан кейин қилиш керак...

Бозор дунё тор келса торайиб, кенг келса кенгайиб кетади. Уч кун ўтиб, Қодир Алиевич телефон қилди, хол-ахвол сўради, жимиб кетганидан хижолатомуз сўзланди:

— Биламан, hozir сизга осон эмас, аммо тишини тишга қўйинг, Нозима, — деди у сўзининг охирида, — бу кунлар ўтиб кетади, ёрув кунлар ҳам келади...

— Ўзингиз-чи, ўзингиз кийналмаяпсизми? — юракдан меҳрибонлик билан сўради Нозима, — биздан ташвиш чекманг, қизлар яхши, амаллаб бир кунимизни кўряпмиз. Яхшилар кўп дунёда, бизни унуттишгани йўқ. Худо ёрлақан қўшниларингиз бор экан, холимиздан хабар олиб туришибди. Айтмоқчи, анави, ректор анча озиқ-овкат юборибди, дўстингиз экан. У кишимга зудлик билан телефон қиларкансиз.

— Раҳмат, унутмайман, унгаям Худо берсин, яхши одам, — деди Қодир Алиевич ва Нозима билан хайр-хўшлашаркан, “якин орада бориб қоламан” деди энтикиб.

Яна эртаси куни чошгоҳда бир сишо одам келиб, “Қодир Алиевич бериб юборди” дея, 50000 сўм ташлаб кетди. Кечга томон яна кимдир эшик қоқди. Жавобга чиққан Нозимага паст овозда: “Мен Ражаб Ниёзматовман” дея юз минг берди. Бугун Нозима илк бор пул ҳаёт манбаи ва белга қувват эканини ҳис этди.

– МЕН, МЕН, МЕН, МЕН, МЕН... мен, мен, мен, мен, мен, мен, мен, мен... Бир, икки, уч, тўрт, беш... Хали кеч ким эмас эканман...

– Тўғри.

– Нима қилиш керак?

– Рост-да, чин гап... Фордлар қандай Форд бўлган экан?

– Ҳеч нарсани билмайсан.

– Шуларни билиш керакми?

– Бўлмаса-чи?

– Бекорчи гап.

– Нима?

– Ўша.

– Худо берса бўласан...

– Аблах!

– Ким?

– Сен.

– Сен?

– Сен. Сен?

– Биздаям шунақалар борми?

– Бор.

– Йўғ-е?

– Бор.

– Бўлмаса энди бўлади.

– Сен-чи?

– Мен бўлмасам керак.

– Нега?

– Нега банким йўқ? Нега заводим йўқ? Қизик...

– Шунча нарсанг, пулинг бор-ку!

– Э-э... Чигирткасан, чигиртка...

– Сиқилма, пастроқ туш.

– Йўқ, хар ҳолда энди чигиртка эмассан...

– Пастроқ туш.

– Тўғри, пастга тушиш керак. Нима, баландлаб кетибманми?

– Нима борки, баландлаб кетсам?! Менда бор нарсам ҳаммада бор.

- Кечирасан азизим, йўқ. Ҳаммадаям йўқ.
- Йўқ бўлса, қилсин, топсин, қандини урсин.
- Ҳаммага осон деб ўйлайсанми?
- Қалласи бўлса осон...
- Хи, хи, хи, аҳмоқ... Аҳмоқ бўлма!
- Ҳеч қачон.
- Нимангга қувонасан? Машиналаринггами?
- Ҳа, нима қипти? Машинам эллиқдан ошди...
- Одамларники ҳали миллионта бўлади.
- Бўлса бўлар, менинг ишим нима?
- Ишинг бор, бўлмаса нега буларни ўйлаб ўтирибсан?
- Шунчаки...
- Шунчаки эмас. Яна нимадан қурук қолдим деяпсан?
- Нимадан қурук қоламан?
- Бошқа нарсалардан.
- Ия, тўртта заправкам бор.
- Яна?
- Ўн олтита магазиним бор.
- Яна, яна?
- Пулинг-чи?
- ...
- Хўп, майли, пулни айтма, бошқа нарсаларинг-чи?
- Майда-чуйдаларми?
- Йўқ. Йириклари?
- Ҳмм. Сарой. Бир гектарлик омборхона.
- Яна?
- Янами?
- Офис!!!
- Хи, хи, хи...
- Янами?
- Яна.
- Хў-ўп... Мехмонхона, ҳа мехмонхона...
- Унчалик зўр эмас.
- Зўр қилиб юборамиз. Ёнидагисини ҳам оламан.
- Ҳа, учта ресторан. Ўн иккита ошхона...
- Яна-чи?
- Янами?
- Битта ховли?
- Бу кам.
- Тўғри.

- Саккизта квартира-чи?
- Хих, шуям мулкми? Уялсанг-чи?
- Хали хеч ким эмас экансан.
- Нега?
- Заводинг қани? Фабриканг қани? Концернинг қани? Компанияларинг қани?
- Вой бў-ў... Тўғри, хеч вақом йўқ экан.
- Халиги бир кунги миждов нима деди?
- Кўпиклар. Сенлар хали кўпиксанлар, деди.
- Нимангга кериласан? Партнёрларинг борми? Биронта сармоядор дўстинг борми? Ёнингдаги чурвақаларга ишониб юрганинг йўқми?
- Лаънат ўшаларга.
- Акангга-чи?
- Унгаям лаънат.
- Каниза-чи?
- Ифлос, қишлоки.
- Ўғлинг-чи?
- Унга...
- Қайнотангга уй қуриб бердинг?
- Лаънат!
- Кимларга ёрдам қилмадинг-у?
- Уларгаям лаънат.
- Ҳамма оркангдан югуриб юрибди?
- Лаънат.
- Ияк акангга-чи?
- Минг лаънат.
- Яхё-чи?
- Зўр бола эди! Топиб гапирарди... Кетворди-я...
- Янги "Нексия"ни калитини берган эдинг-ку?
- Олмади.
- Нега?
- Билмадим, яхши бола деб юргандим, жинни-пинни бўлса керак, тентак, тайёр машинани олмаса-я... Овсар, тентак ҳам кўп дунёда...
- Хў-ўш, Мансурвой, яна нималарга эгасиз, нималарга кодирсиз?
- Хеч нарса!!! Хеч нарса-а-ага!!! — Мансур деярли бакириб юборди, ўтирган кабинети, атрофига аланг-жаланг каради. Яхши, хеч ким йўқ. Шартта ўрнидан турди. — Ана шунақа, Мансурвой, хеч вақога эга бўлганингиз йўқ. Нимангизга кериласиз?

У кейинги пайтларда ўзи билан ўзи ана шундай сўзлашадиган одат чикарди. Бундай кезларда гоҳо ичига сифмай кетади, баъзан эса фигони фалакка кўтарилади, жиғибийрон бўлади. Кўзига ҳамма тўнғиз кўринади. Бу гал ҳам ана шундай бўлди. Ҳозир хонадан отилиб чикади. Ишигаям, офисигаям, барча-барчасига тупуради. Бугун ичади, энди ичмаса бўлмайди. Тўппа-тўпри чет эликлар кирадиган янги ресторанга боради. Нима эди номи? “Элит”миди, шунақа эди шекилли. “Элитиниям, пелитиниям...”

Эшикни очма, деганига қарамай, котиба кирди. Ресторанга шайланган Мансурнинг ғазаби қайнади. “Ҳалиги Маъбудахон...” деб улгурган котибага: “Йўқот!” дея ўшқирди. Котиба шу захоти даф бўлди.

Мансур ташқарига отилиб чиқди, Маъбудани элас-элас кўрди, эшигини очиб кутиб турган машинасига шунақанги важохат билан ўтирдикки, ҳайдовчи боланинг нақ эсхонаси чикқудай зўрға:

— Қаскқа? — деб улгурган эди, Мансур айниб сўкинди, анчадан кейин “Элит”га деди. Комилбекнинг анчагача боши қотди. Охири анҳор бўйидаги тез фурсатда қуриб битказилган хашаматли меҳмонхонага хайлади.

Мансур ресторанга шиддат билан кирди, ресторан деярли хўрандаларга тўла эди. У кирган захоти хўрандаларнинг безовта бўлишини, унга эътибор қаратишларини кутган эди. Пешвоз чиққан лакейдан ўзга ҳеч ким қиё ҳам бокмади. Фарб ва Шарқ меҳмоннавозлигининг сўнгги ютуқлари ила безатилган меҳмонхона заллари Мансурнинг қоронғи дилига заррача шуъла ташлай олмади. Таклиф этилган жойга бориб ўтирди. У албатта ишхонасидагидек эътибор кутган эди. Мундоқ караса, чинакам ҳеч ким эмас экан. Атроф-теварақдагиларга ўзини тенглашга ожиз сизди. Юраги баттар сиқилди, холсизланди, наздида арзимас одамга ўхшаб қолди.

Зудлик билан ичкилик келтиришни буюрди.

— Қанақасидан? — сўради официант.

— Инглиз “Бренди”сидан, — деди-ю, атрофга назар ташлади.

Официант хайрон бўлди:

— Қанча?

— Шишаси билан...

— Яна?

— Нима яхши бўлса, олиб келавер.

— Хўл бўлади, сэр.

Охирги сўзни эшитиб, бироз кўнгли кўтарилди, аммо ичидан “хали сэр бўлганим йўк” деган фикр ўтди.

Официант гарбона одоб ва назокат билан букюртмаларни келтира бошлади. “Бренди”ни очаётган ҳам эдики, Мансур шартга кўлидан олди, ўзи очиб рюмкага эмас, фужерга қуйди. Шаҳд билан бўшатди. Тайёр газакка назар ҳам солмади. Оғзидан хаво пуфларкан, “хаммасини падарига лаънат” деди ўзига ўзи. Яна устма-уст ичди. Кўзи кириб келаётган жуфтга тушди. Қиз ниҳоятда гўзал эди. Унга бошдан оёқ назар солди. Ичкиликдан сархушланган миясида Маъбуда гавдаланди. Афсус, бирга олиб келса бўларкан. Ўз оёғи билан офисга келиб турганди.

Маъбуда чиндан ҳам гўзал. Мана бу унинг олдида ип эша олмайди. Сўнги пайтлар, айниқса бу йилги ёз гўзал кизларни кўпайтириб юборди. Ял-ял ёнади... Кийимлари ҳам бошқача. Эҳ, ҳаёт! Мансур, ҳар хил беъмани ўй-хаёлларга берилгунча ризкингни териб есанг-чи? Қиз, аёл дегани эркакнинг ризки-ку. Маъбудани нега хафа қилаётибсан? Қанизани дебми? Ким ўзи у қишлоқи? Маъбуданинг олдида бир тийинга қиммат-ку. Эҳ, афсус, хозиргина офисда эди-я! Комилбекни жўнатсинми, топиб келсинми? Қаёқдан тонади энди? Эҳ, Маъбуда, Маъбуда, менга бойлик керак эмас, сен кераксан, сен! Ҳозир қаердасан? Нега бу ерда эмассан? Эртагаёқ сени бир қошиқ сув билан ичиб юбораман. Қадрингга етаман. Орқамдан югурганинг югурган... Энди билдим, менга сен керак экансан. Пул, бойликка тулурдим. Керак эмас улар менга. Эртага сендан бошқа ҳамма-хаммани тиркиратиб қуваман, ха тиркиратиб... Ҳамма ишчиларни, ҳамма лаганларни, ялакиларни, ўша Иякни ҳам...

Бот-бот хабар олаётган официант бу гал Мансурнинг ёнида узокрок турди, неча бор артган қошиқ, пичок, санчкиларни такрор артди, Мансурни ейишга ундади. Шундагина Мансур идрок-продасига буйруқ берди, кизаринқираб атрофга разм солди. Унинг негадир кулгиси келаётганди, ўзи сезиб-сезмай калла ликкиллашиб, салом берар ва табассум қилаётганди. Буни сезиб ўзини қўлга олишга тиришди. Қоши, кабоғи, юзларини силади, тир-

саги пастга тушиб кетиб мункиди, теваракка қараб хижолат чекди. Хеч ким эътибор қилмаётганига ишонч хосил қилгач, "Бренди"га қўл чўзди. Шиша деярли бўш эди. Хаммангни падарингга лаънат, деди у пичирлаб, Зокирни ҳам, деб қўшиб қўйди, қолган ичкиликни сипкорди. Тебрана-тебрана кўзи гўштга тушди, бир бўлакчани оғзига солди ва ўрнидан қўзғолди. Дарҳол етиб келган официантга айтган пулини берди ва ўзини маҳкам тутганча, оёқларига куч бериб ташқари юрди. Хизматкор уни кузатиб чиқди, вазиятни сезиб, ҳушёр турган Комилбек дарҳол хўжайиннинг қўлтиғидан олди.

Уч-тўрт ой бурун ҳайдовчиликка ишга кирган Комилбек Мансурни аввал бундай ахволда кўрмаганди. Етаклаб келди-да, машинага ўтказди, тўппа-тўғри уйга хайлади. Мансур алланима дегандек бўлди, Комилбек машинани секинлатиб унга қулоқ тутди, аммо лукмасини укиб ололмади. Мансур сўқинишга тушди, машинани бутунлай тўхтатган Комилбек хўжайинининг авзон бузқлигини сезди:

— Тушунмадим, хўжайин, каёкка хайдай? — дея сўради.

— Хоҳлаган ерингга... — алжиради хўжайин.

Комилбек нима қилишини билмай қолди.

— Туш машинадан! — ўшқирди хўжайин.

Комилбек машинадан тушди, рулга Мансурнинг ўзи ўтирди ва шундай қаттиқ газ бердики, филдираклари чийиллаб олдинга учган машина кўздан зумда ғойиб бўлди. "Мен унга нима қилдим" дея ўйланган Комилбек анча вақт туриб қолди, сўнг воқеани тоғасига етказиш учун униқига йўл олди.

XXXVI

— Мана, бир яхши ўтирибмиз, қўшни, Қодир аканинг ишлари яхшига ўхшайди, а?

— Яхши шекилли, тез-тез телефон қилиб турибди, яқинда келиб қолар экан. Ўтган сафар келганларида, "Ишларим ўнгланипти, вилоятларга текширишга чиқяман, маҳкамадан жиддий бир иш таклиф қилишяпти, қани..." дедилар, ажаб эмас, ишлари юришиб кетса...

— Ишқилиб, яхши бўлсин, чакана кийналдими, бечора. Худо сизни етказиб, кизчаларини эплаб турибсиз. Роса кийинчиликларни ҳам кўрдингиз, айниқса, бизнинг хўжайин, ўчашиб, тижоратга кетган қулар...

— Хаммаси ўтди, Рисолатхон. Худога шукр, яхшилар кўп экан дунёда. Қўни-қўшнилар, айниқса, сизлар...

— Э-э, биз ҳали ўндан бириниям қайтарганимиз йўқ, Позимахон опа...

— Ака-укачилик шуначилик бўлади-да, Расул акага кўп раҳмат.

— Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади...

— Айтганингиз келсин. Ҳа, айтмоқчи, бугун касал кўргани бормоқчийдим, ярим соатгина кизчаларга қараб турсангиз.

— Вой бемалол, бемалол...

— Чойдан, нондан олинг, Рисолатхон, мен ҳозир овқатимга қараб қўяй.

— Чойни ичдим, раҳмат, энди мен турай...

Соат ўнларда лақиллашгани чикқан Рисолатхон ўрнидан кўзюлди, Нозима уни кузатиб, чучварасидан хабар олди. Бугун собиқ қайнотаси Наби Мусаевични кўриб келмоқчи. Ойлар ўтди, йил ўтди, ҳар куни шу савобли ишни бажармоқчи бўлади-ю фақат бир қарорга кела олмайди. Нозима маҳалла-кўйни, бу атрофни обдон билиб олди, Наби Мусаевичнинг уйи узок эмас, фақат боришга юраги бетламайди холос.

Эски яраларнинг тирналишидан кўркмайди, энг аввал Наби Мусаевичнинг юзига қандоқ қарайди. Унинг енгилтаклик билан қилган ишига чакана куйдими қайнотаси. Шуларни ўйлаб бормай деса, Нозимага дунёда битта-ю битта меҳрибон одам шу эди. Буни асло унутиб бўлмайди. Қолаверса, бечора қачонлардан бери касал экан, қўни-қўшнилардан суриштириб турибди. Қанчалар яхши кўрарди у Нозимани. Шифохонага тушиб қолганда тинимсиз, мункиллаб қатнади. Нега бормайди, одамгарчилик қаёқда қолди?

Ва ниҳоят бугун боришга аҳд қилди, Наби Мусаевич севган таомини тайёрлашга киришди. Киришди-ю, оёқ-қўли қалтирай бошлади, сира ўзини тута олмайди. Борса, нималар юз бераркин? Мансур билан тўқнаш келиб қолса-я! Бу ўй қалласига келиши билан юраги қаттиқ дуқурлади, кўнгли озгандек бўлди. У ён-бу ён юриб, ўзини зўрға босди. Зебо ўша ердамикин? Унга лима дейди? Айниқса, Наби Мусаевичга... Ўзининг қадрдон устози, собиқ қайнотасининг юзига қандоқ қарайди? У кўп нарсани ишдан игнасиғача суриштиради энди. Ишқилиб, ўзи тузукмикин?

Чучварани тугунча килиб, йўлга тушди-ю, яна юраги дукурлаб, беҳаловат бўла бошлади. Йўл бўйи талвасада кетди. Ана ўша кадрдон уй. Бахтиёр онларида хар куни катнарни.

Уй анчайин бошқача бўлибди, таши чиройли ясатилган, томигача ранга бўялган, дарвоза янги. Нозима дарвозага яқинлашганда ёшроқ аёл чиқди, Нозимага бироз тикилиб турди.

— Домлани кўрганими? — мулойим сўради.

Нозима бош ирғади.

— Дўхтирлар қўярмикин? — деди у ортига қайтиб юраркан, Нозимани ичкари бошлади...

Ховли тартибланган, гўё тўйга тайёргарлик кўрилгандай саришта эди. Юраги ташир-тушура ураётган Нозима: “Нима, домланинг куни яқинмикин?” деб ўйлади. Ичкаридан чиққан нотаниш аёл:

— Келинг, ким бўласиз? — дея сўради, у афтидан каттароқ лавозим эгасидек гапирарди.

— Мен... домланинг шогирдлариданман, — дея олди Нозима.

— Унда тўхтанг, — деди аёл янада овозига жиддийроқ тус бериб. — Ҳозир, кутиб тулинг... — қўли билан ҳам “тўхтанг” ишорасини килди-ю, ичкари кириб кетди.

Остонада Зебо кўринди, Нозима титраб кетди.

— Опажон! — чопқиллади Зебо, Нозиманинг бўйнидан маҳкам қучиб олди. — Опажоним, опажоним...

Нозима ҳам ўзини тута олмади. Юраклари бўшагач, Зебо ичкари бошлади.

— Дадам тузукмилар? Яхшими ишқилиб?... — сабрсизлик билан сўради Нозима.

— Тузук, — афтини бужмайтириб, ташвишлардан хоригандай жавоб килди Зебо.

Зебонинг ён хонага бошлаганини кўриб Нозима :

— Тезроқ кўрай дегандим, — деди илтижо билан.

— Ҳозир Тошкентдан бир профессор келиб кўряпти, — шаптидан қайтарди Зебо. — Бу ёкка ўтиринг, тугунни менга беринг.

— Вой, опажоним-ей, каскларда юрибсиз? — ўтиришаркан суриштира кетди. — Бизни хуноблар килиб, ном-нишонсиз кетдиз, а, опажон...

Нозима ерга қаради, Зебо давом этди:

— Акам билан гаплашмай қўйганмиз, дадам умуман гаплашмайди, ўзи ҳам кам келиш...

Орага жимлик чўкди. Анчадан сўнг сукунатни Нозима бузди:

— Дадам бардамми, ишқилиб, нима қилган ўзи?

— Янги йилда бир шамоллаганча қайта ўрнидан турмади, бошқача, ҳар ким ҳар бало дейди, ҳамма дўхтирларнинг гапи бўлакча. Жуда озиб кетганлар, юз хил дори қўйиб ётишибди, аниқ диагноз йўқ. Юраги бутун, шу ушлаб турибди, шекилли.

— Гаплашадими? — ташвишда сўради Нозима.

— Гаплашади, тез чарчайди, деярли уйқусиям йўқ. Ухлаб-уйғониб ётаверади. Қуввати йўқ, тура олмайди. Ёнида битта дўхтир, битта хамшира қўйиб қўйинган, ўшалар олиниб ётишибди.

— Худо умрини берсин, ишқилиб.

— Ҳамма нарсадан норози, иккала акамни сўқади, кўзимга кўринма дейди. Жуда узок ётди, ўзиям кийнаиб кетди.

— Қайси янги йилда оғриди, бу йилми?

— Йўқ, ўтган йили. Янги йил кечаси сизларникига борган экан. Салима опа айтди. Соат ўн иккида ўша ерда тентираб юрган экан. Сизни эшигингизни қоқиб турганда Салима опа чиқибди. “Ҳеч ким йўқ” дегандан кейин қайтиб кетибди. Ўша келганча ётиб қолди.

Нозиманинг кўзларидан иссиқ ёш қуйилди.

— Халигача сизни сўрайди.

Энди Нозима елкалари титраб йиғлай бошлади, Зебо кўзига ёш олиб давом этди:

— Акамга икки дунё барибир. Сизам бизни ташлаб кетди. Шу ишлар бўлмаганда, дадам оғримас эди... Сиздан кейин бу хонадонлардан файз кетди. Ҳеч ким бировни йўкламайди. Мансур кўр ўша қишлоқларга кўшилиб кетди.

Дўхтирлар ташқари юрди чоғи, Зебо:

— Ҳозир, мен хабар олай-чи, — дея хонадан чиқди ва коридордан туриб унинг “Юринг, келиная” деган овози эшитилди.

Нозиманинг юраги яна ховлиқа бошлади. Наби Мусаевич эски ўрнида, янги, чиройли каравотда ётарди. Хона мисоли палата — шифохона анжомларига тўла эди. Нозима Наби Мусаевичга тикилди, унга арвоҳ туси кириб қолибди, ияк суяклари нақ ажраб турар, оғзи очик ухламоқда эди. Нариги томонда семизроқ дўхтир

аёл, оёқ томонида эса хамшира толикиб зериккандай, суст ҳаракатланарди. Нозима Наби Мусаевичга яқинлашар экан, хонадан гупиллаётган дорилар хилини энди сезди. Титраб-қақпаб илгари юрди, шунда Зебо:

— Дада, Нозима аям, — деди, беморнинг бошига энгашиброқ.

Наби Мусаевичнинг хириллаши тинди, кўзи очилди, мадорсиз у ёқ-бу ёққа қаради, Нозимани кўрди-ю, яна кўзларини юмди, юзларида ёш юмалади.

— Дада! — деди Нозима пиқиллаб, Наби Мусаевичнинг қўлини ушлади, қўл совуқ эди.

Нозима иккинчи қўлини Наби Мусаевичнинг пешонасига кўйди ва “Дадажон” деганча кўзларидан ёш куйилди. Бошқа гапира олмади. Бу ҳолат анчагача давом этди, охири Наби Мусаевичнинг консиз лаблари ҳаракатга келди:

— Раҳмат қизим, қайтиб келдингми? Мансур тавбасига таяндими?...

Нозима жавоб қилмади, Наби Мусаевич эса гўё Нозиманинг ушлаб турган қўллари унинг кўнгли билан сўзлашаётганидек, дам олиб-дам олиб давом этди:

— Яхши қипсан қизим, Худо умрингни берсин, у ахмокни маҳкам ушла, йўлга сол...

Бу гапларни Наби Мусаевич худди видолашаётгандай гапирар, ҳаёт нишонаси ўчган қоқ сўнтак юзлари ҳеч нарсани ифода этмасди.

— Дада, сизга чучвара нишириб келдим, — дея пешона, елкаларини силади Нозима.

Наби Мусаевичнинг кўзлари катта очилди, танаси бир титрагандай бўлди.

— Қани? — деди у бор кучини тўплаб.

— Мана шу ерда, — Зебо ҳаракатга келди.

— Ана энди тузалиб кетамиз, тургизинглар, тураман... — интилиш ифшо этди бемор.

— Йўк, йўк, мумкин эмас, — қатъий буюрди четрокда турган дўхтир яқинлашиб.

Наби Мусаевич чап қўлини аранг кўтариб, “бас, ишингни қил” дегандай ишорат этди. Дўхтир ва хамшира унинг боши ва елкасига ёстиқ тираб кўтардилар. Наби Мусаевич хонани илк бор кўраётгандай кўз соққасини у ён-бу ён айлантирди.

Зебо чучвара келтирди. Қошиқни ушлаган эди, дада-

си, Нозимага бер дегандай ишоратда, калла бурди. Шу захоти Нозима унга чучвара тутди. Наби Мусаевич тамшаниб чучвара ея бошлади. Буни хеч ким кутмаган, хонадагилар бир-бирларига караб олдилар. Чарчади шекилли, Наби Мусаевич бошини ёстикка ташлади. Нозима унинг лабларини артди.

— Мана энди тузалдик, — деди Наби Мусаевич. Худонинг қудрати билан у анча тетиклашди.

— Чой, — деди у яна, чой тутишди. — Мансур келмадимми? — сўради у.

Нозима нима дейишини билмай колди, шунда Зебо ёлғон сўзлади:

— Келади, келинаямни ташлаб кетди.

— Қизим, тез-тез кеп тур, — пичирлади Наби Мусаевичнинг лаблари, ўзи эса енгил тин олгандай ухлаб колди.

Нозима унга анча тикилиб турди-да, сўнг Зебонинг ортидан ташқари юрди. Афтидан Зебо келинаяси билан гаплашгиси бор эди. Нозима буни сезиб турса-да, узок қолгиси келмади. Кўчага чиқишгач Зебо:

— Хозир каердасиз, турмуш-пурмуш килдизми? — дея кизиксинди.

— Уйим бор, ахволим ёмон эмас. Зебо, яқинда... — Нозима дудукланди ва бирдан: — Яқинда тегяпман... — деб юборди.

Туйқус Нозиманинг эгик боши мағрур кўтарилди, кўзлари чакнаб, олисларга тикилди. Дадил кадамлар билан юриб кетди. Йўл-йўлакай қулогига хеч қандай товуш кирмас, миясида ўзи айтган ана шу сўнгги ибора айланар, буни Зебога айтишга айтиб, хозир ўзи билан ўзи курашарди:

— Нега тегмас эканман?

— Кимга?

— Бунинг ахамияти йўқ...

— Нега бу фикрга келиб қолдинг?

— Нима бўпти? Мен песманми, кўрманми ё шолманми?

— Тегиб нима қилмоқчисан?

— Хеч нарса...

— Унда нега тегасан?

— Мансурга ўчашибми?

- Хеч хам.
- Унда нега?
-
- Ўзингни алдама?
- Нега алдайман?
- Туғмоқчисан.
- Туғмоқчисан?
- Ха, туғмоқчиман.
- Хеч хам.
- Ёлгон. Ўзингни кўрсатмоқчисан.
- Нега кўрсатай?
- Чунки аламзадасан, шунинг учун туғмоқчисан.
- Туғаман, бир мартага туғаман, ўламан...

Нозима қандай уйга егганини билмай қолди. Фақат уйга кириб, қизчаларни кўргандагина ўзига келди, ўзлигини топди. Истикболига югурган икки кизалокни бағрига тортди-да, ўкириб йиғлаб юборди.

XXXVII

Энди бу хаммасидан ошиб тушди. Ха, Каниза тушунди. Гумонлари хаммаси тўғри. Кейинги пайтларда бу одам ўзгарди, қолди. Отаси билан онасини хажга юборган кезларида бундай эмас эди, уларни чакана шодийналар билан кутиб олдими? Яқиндан бери тубдан ўзгарди. Туриб-туриб тунд бўлиб қолади. Тили бийрон, югуриб юрган Жасурбекка ҳам бепарво. Демак тушунарли...

Буниси энди қарга ҳам кўрга ҳам аси. Ўша қанжиғини кўмсаяпти. Кўп ичадиган одат чиқарди. Жасурбекка бошлаган болахонадор уй билан ҳам иши бўлмай қолди. "Европача қиламан, немисларни лифтини ўрнатаман, бино депарада битта бўлади", деб юрганди.

Бугун ғирт маст келиб, худди бурга чакқандай хотинчасининг хонасига кириб кетди. Каниза илк бор бу хонадонга келганда ўша қанжиқ шу хонага кўчиб олганди. Канизанинг никоҳи ҳам ўша ерда ўқилганди. Кейин у ерда ўша турганди. Хил-пида қолгандир-да.

Ичмай тешиб чиққур машинани зўрга олиб кирди, тўхтатди, ха деганда ичидан тушмайди. Каниза бориб қараса, рулга бошини қўйиб ётибди. Каниза яхши гапирди, машинадан туширмоқчи бўлди, у эса чап қўли билан итариб, силтаб юборди. Кейин гандирақлаб ўшанинг хонасига кириб кетди. Мана ҳозир ҳам ётибди, сасиб ўша ерда.

Тун алламаҳал бўлган, Каниза ўй-фикрлар тўзонида бир қарорга кела олмасди. Нима қилсин? Ҳозир уни қарама-қарши ҳаёллар кийнамоқда эди. Биринчиси, энг кучлиси, гина-кудурат, аразга бурканган ғурур. Иккинчиси, уни Мансурнинг олдига етаклаётган, ҳозирда ўзи англаб ололмаётган ундов, қанақадир тушунарсиз интилиш, асов куч. Аввалига биринчиси устунлик қилди. Вақт ўтган сайин энди иккинчиси ҳужумга ўтар, қандайдир тўлқин ўрнидан кўзғотар, ҳаловат топмасди. Охири бўлмади, шартта чирокни ёкиб, соатга қаради, соат бирга яқинлашибди. Ташқари йўналди. Кўзи Нозиманинг хонасига тушди-ю, таққа тўхтаб қолди. Нимадир унинг кўксидан ортга итарди. Йўқ, йўқ... Миясида ҳамма нарса айқашиб-уйқашиб кетди. Шу Нозима, дунёда умуман бўлмаганда эди! Нега у бор, нега? Каниза худди Мансур акасини йўқотиб қўяётгандай ўртанди, чуқур ух тортди, нима қиларини билмай, ортга қайтди. Кўкси оловланиб ёнаётганди.

Тўхта, деди ўзига ўзи бир вақт, нималар деяпсан? Нима қиляпсан? Нозима сенга бирон нарса қилдими? Йўқ одамга намунча куйиб ковурилмасанг? Эркак киши дегани ичади, маст бўлади, ҳамма эркак шу-ку, ахир? Мансур сенга нима қилди? Юрибди ўзини йўлида. Мушугингни пишт деяётгани йўқ. Жуда илгаригидек бўлмаса, шунчалик бўлар. Хў-ў, Каниза, ўзингдан кетма. Эркак ўз йўлида, хотин эса ўз йўлида яшайди. Ҳаёт кино эмас. Ундан яна нима истайсан? Эр бўлар бўлса, Мансурчалик бўлади-да. Еганинг олдинда, емаганинг ортингда, қўлингни совуқ сувга урмасанг, болаларингга хизматкорлар карашса, овқатинг пиширилса, қиладиган ишинг ўзингга оро бериш, телевизор олдида ўтириш бўлса. Тагингда машина, ёнингда ҳайдовчинг, хоҳлаган ерингга борсанг, мундоқ танангга ўйлаб кўр, хаддингдан опма... Кишлоқдагиларинг Ёркувонда битта бўлишди. Айтганинг айтган, деганинг деган. Яна нима керак? Чик унинг олдига, яхши гапир, сила, сийпала. Қул бўл. Бунақасини тошиб бўпсан. Сенга ким кўйибди ўпкалашни? Кимсан ўзи, Каниза? Кеча, икки йил бурун ким эдинг? Рост. Ким эдинг? Бахт бўлса шунчалик бўлар...

Хў-ў-ўп, ана кет. Болаларни ол-да, кишлоққа кет. Хў-ўш, нима бўлади, нимага эга бўласан? Бу яна битта-

сини олади. Ақлингни йиғ, бола! Хато қияшсан, хато... Бор, ундан хабар ол, бу сенинг вазифанг...

Дархақиқат, Каниза ўйлаб қараса, Мансур улуғ одам экан. Ундан гина қилиб нима қилади. Уни Самадга солиштиришга сира ақли бовар қилмайди. Самад қаёқда, Мансур қаёқда. Шубха-гумонлар аралаш юрагининг тубида яна аллабалолар юради. Дейлик, дунёдаги ҳеч нарса боқий эмас. Хонадонга келиб, Жасурбекни туғиб бериб, бекага айлангандан буён, худди киши ёз билан тўсатдан алмашгандек, ақл бовар қилмас даражада ўзгаришлар юз берди. Бу фақат эртақда ёхуд кинода бўлиши мумкин, холос. Аввалига Каниза ҳўл чорифидан қутилганига шукр қилди, бирдан елкасидаги хуржун тиллога тўлди, олтин балиқчадан тилагандек елвизакли, зах, битмаган уйи қасрга айланди, ерга солинадиган ҳўл кўрпачи пару болга энди, осмондан тушган шахзода кучоғига олди...

Зумда Жасурбек туғилди. Каниза пошшоойим. Ундан бекорчи одам йўқ. Жасурбекни эмизгани олиб кирдилар холос. Илгари хаёлпараст эди. Бугунги кўраётган кунларини орзу қилиб юрар, аммо ўзи ишонмасди. Энди рўё ҳақиқатга айлангач, бекорчилик азоб берарди. Негадир хаёл сургиси келмасди, ўзини мажбур этса-да кўзи ялтираб турган қимматбаҳо нарсага тушар, хаёли шу захоти пароканда бўлар, унинг ўрнини хаёт завқи эгалларди. Янги шароит, янги уй, янги хаёт тарзи, бойлик, сайру саёхатлар, ресторан боришлар, янги одамлар, янги танишлар, кундан-кун вазминлашаётган тилло хуржунини сармаст этар, бахту саодатдан кўкси хаприкярди. Кейин-кейин бундай жўшқин ва тошқин сой ўз ўзанига тушиб олар экан. Барчаси оддий ҳолга эниб бораркан.

Каниза гоҳида ўзининг ўрнида бошқа аёл бўлса, қанот чиқариб учиб юборса керак, деб ўйларди. Ўзини ақлли ҳисоблар, ҳар қандай шароитда эски чорифини унутмасликни тан оларди. Шундай кезларда Мансурга бирон иш қилиш ҳақида маслаҳат солар, у эса кулиб қўяколар, бу билан гўё эсингизни едингизми, демокчи бўларди. Бундай пайтда “Сизнинг қаллангиз яхши, сизни ўқитиш керак” дерди. Кейин эсидан чиқиб кетаверарди. Каниза шунга ҳам хурсанд бўлар, мени биладиган, тушунадиган одам бор, дея кўтаринкиланар, жавондаги китобларни титкилар, ёққанини ўқий бошларди. Китоблар асосан

тарихга оид, адабий китоблар ҳам кўп, бироқ рус тилида, унга Канизанинг тиши ўтмасди. Барибир, у кўп китоб ўқиди. Уйда китоб қолмаса, топтириб ўқийдиган бўлди. Ёшлиқдан китобга қизиқмаган Каниза китоб жиннисига айланди. Таржима қилинганки, чет эл китобларини топтириб ўқиди. Уларда чакана аёлларнинг тақдирини кўрмади, ҳар бирининг ўрнига ўзини қўйиб кўрди. “Бовари хоним”ни ҳеч тушунмади, мана ҳозир уни учинчи марта синчиклаб ўқимокда. Гап нимадалигига энди энди ақли етаяпти... Ўзбекча китоблар ҳам, чет эл китоблари ҳам ҳаммаси ҳаёт ҳақида, севги ҳақида... Аммо ўзбекча китоблар сунъийроқ, ғалати... Ё ҳаётни ўзи билгани учун шунақами, яна ким билади. Бироқ китоб бошқа, ҳаёт бошқа экан.

Мана, шу кунларни олсин. Ҳамма нарса бўла туриб, кўнглида ҳадик. То абад бу кунлар шундай қолади-ми? Ёки ҳаммаси асфаласофилинга учадими. Ҳеч нарса абадий эмас. Буни Каниза билади. Ана шундай ўй босган кезларда, хўп, учса нима дейди. Соғ бўлишса, тинч бўлишса бўлди-да. Бойлик кимга вафо қилибдики, уларга вафо қилса. Шуларни ўйлаб туриб, ваҳимага тушади. Лекин кўнглининг чет-четида у бундан кўркмайди. Аммо Худо сақласин. Болалар бор ахир. Уларни ризкини улуг қилган бўлсин, илойим.

Мансур улардан, яъни Канизадан кечадими? Мураккаб муаммо. Бу кишининг характери қизиқ. Ўта камгап. Гапни суғуриб оласан. Аммо ўзи самимий, боқишлари ишончли. Одамга меҳрибон. Тўғри, гоҳи-гоҳида тунд бўлиб олади. Бирон нарсага диққат бўлса керак, деб ўйлайди Каниза, унинг ҳолатини диққатпазликка йўяди. Кўнглини кўтаришга уринади. Фақат кейинги пайтларда кўп айниаяпти. Илгари уйга ошиқиб-тошиқиб келарди. Канизани кўриб-кўриб кўнгли тинчирди-ю, ўғли билан машғул бўларди, икковлон чарчагунча қувнаб ўтиришарди. Жасурбекни бошига кўтаргани-кўтарган эди. Энди эса тунд келганча, ўғли эсига келмайди. Унга нима бўляпти ўзи? Каниза хайрон. Ахир Канизани шундай суярдики, қўйгани жой топа олмасди. Индамай келиб ётиб олади-ей, қовоғини уядими-ей, бирам вазмин ҳаракат бўлиб олади, ер ютгур тепса тебранмайди. Ўзига келганда эса... Э-э. Ўшанда ҳам аввалги Мансур эмас. Шундай бўлгандан кейин хотин киши, ахир, ўйлайди-да... Ё биронтаси-

ни топиб олдимиз? Ё биринчисини кўмсаб қолдимиз? Каниза шартта кетиб юборай деса, энди қишлоққа нима деб боради? Шунинг учун доимо бир фикрни ўйлаб юради. Ўзининг номига ҳеч бўлмаса битта дўқон қурдириб қўйиши керак. Қани энди битта чордевор бўлса ҳам уйча олиб берса? Шундай деса кулади, холос. Ё бу одам ҳамма нарса абадий деб ўйлайдимиз, ким билади тағин. Энди маҳкам ушламаса бўлмайди, шекилли.

Кундан-кун ўзгариб борапти — бир. Каниза чиннакам хотини бўлса, биронта қариндош-уруғи билан таништирмайди, гўё ўйнаш. Бу иккинчиси. Эр деганнинг на ақаси, на уқаси, ҳеч кимини танимайди, билмайди. Кўргани-билгани шу тўртта девор. Қайнота бўлмиш — дадаси иккинчи йил касал ётибди, Каниза, кўриб қўйиш керакмиди, деб кийналади, бунинг туриш-турмушидан бир нарса дегиси келмайди. Бу ерга келибдики, энди энди сал маҳаллага аралашадиган бўлди. Яқиндан бери. Қизиқ, бу одам ўз отасини — касал ётган одамни бориб кўрмайди, ҳеч гапирмайди ҳам. Ақаси, синглиси бор, борди-келди йўқ. Бемехр. Шундай бемехрки, асти қўясан. Тувишганларига муносабати шу бўлса. Каниза ким, етти ёт бегона-ку! Бир кун кўчага хайдаб солиши турган гап. Демак, Каниза чуқурроқ ўйлаб кўриб, бирон нима қилиши лозим шекилли. Темирни қизигида бос. Лапшайиб юриб, кунингни кўриб қолишинг ҳеч гап эмас.

Қўшни хотинлардан бири айтгандай, болани кўпайтирса бўлар экан-у, лақиллаб Мансурнинг бир-икки йил ўйнаб-кулайлик деганига бекор қўнибди. Иккита-учта бола қилиб қўйса, ўралашарди-қоларди, қочиб қаёққа борарди. Бу хатони тўғрилаш керак. Эртага шахсий дўхтири келади, шундай қилмаса бўлмайди.

Энг асосийси, ўзига келгандан кейин қаттиқ гаплашиши керак. Шу пайтгача Мансур нима деса, ҳўп деб юрди. Мана оқибати, сувлар тесқари оқишга бошлади. Хотин деган эркакни бўйни, у қаёққа бурса, эр ўша ёққа бурилади, деб бежиз айтишмаган. Нега бўшашади Каниза? Эпли-сепли, шудли-будли бўлиб, тизгинни қўлга олмаса, эркак киши асовлигича юраверади. Эркак деган ўзи ғалати нарса. “Дуп” этиб пешонаси урилмагунча телба-тесқари босиб, ховликиверади. Эркинман, зўрман, мени айтганим бўлади, деб танасига сиғмайди. Аммо бош эга-

дигани, ялинадигани хотин эканини ҳар доим ҳам ўзи англамайди. Онаси айтар эди: “Ер ютгур эркакларни шундай яратиб қўйганки, жонингни фидо қилиб юборгинг келади. Шунинг учун мана шу Сўпига кўниб ўтялман-да, шундан ажратмасин”.

Ташқаридан шарпа эшитилди. Каниза мундоқ қараса, хали ҳам ортга қайтганча коридорда турибди. Мансурнинг уфлагани, томок кириб йўталгани ва “вой-ей” дегани эшитилди. У кийналяти. Каниза ташқари юрган ҳам эдики, остонада афти-ангори бир ҳол Мансур пайдо бўлди. Уялинкираб Канизага саросимада тикилди, нигоҳларида ўкиниш, сўраниш бор эдики, барча беъмани ўйлари пароканда бўлиб, юрагига тўлган бахтдан энтиккан Каниза ўзини қандоқ ташлаб, Мансурнинг оёқларини кучганини билмай қолди...

XXXVIII

Нозима кизчаларини ювинтириб, овкатлантириб, ухлагани ётқазди, чирокларни ўчириб ўрнига кирган ҳам эдики, Чаканинг қаттиқ безовталангани ва эшик қўнғирогининг чалингани эшитилди. Куз хавоси, совуқ тушиб қолаётир, жужунчасини елкасига ташлаган Нозима дарвоза эшикчасини очинга шошилди. Очаркан, ташқаридан Қодир Алиевичнинг хаяжонли овози эшитилди:

— Нозима? Мен, мен...

— Вой, ҳозир, — деди Нозима шошиб.

Қол-қора узун машина дарвозага тўғрилланганча турарди. Қодир Алиевич эшикча очилиши билан ўзини ичкарига олиб, Нозима билан саломлашди-да, дарвозани очишга киришди. Ичкари кирган машинадан олифтанамо яна икки киши тушди.

— Қани меҳмонлар, ичкарига, — деди Қодир Алиевич.

Ичкари шошилган Нозима тезда меҳмонхона чирокларини ёкиб юборди. Меҳмонларни бошлаб кираётган Қодир Алиевич: “Мана шу бизнинг кулбаи аҳзонимиз”, дея уларни ичкари олди. Меҳмонлар жойланар эканлар, Нозима ошхонага чопди, дарҳол газни ёқди, чой қўйди, миясидан уйдаги бор шуд-будни ўта бошлади. Хап-наш дегунча орқасидан кириб келган Қодир Алиевич стол устига қўлидаги пакетларни қўйди ва:

— Нозима, улар мен билан ишлашади, қўшни вило-

ятга кетаётгандик, ров тушидик, бироз сизни уринтирамиз, — деди.

— Ҳечкиси йўқ... — каловланди Нозима.

— Ўзингиз яхшимисиз, сизга минг раҳмат, Нозима, — деди Қодир Алиевич ўта самимий. — Қизчалар қалай, қийнаб қўйишмаяптими?

— Бир яхши юришибди, сизни жуда соғинишган...

— Мен ҳам, — деди Қодир Алиевич ва Нозимага қандайдир тикилиб қолгандай бўлди.

Нозима ўнғайсиэланганини билдирмай тезда:

— Афсус, ухлаб қолишганди, — деди.

— Майли, майли, бироздан кейин уйғотамиз. Ҳозир меҳмонларни бирёқлик қилиб олайлик. Мана бу ерда ҳамма нарса бор, пиширилган гўшт ҳам, ҳеч нарсага овора бўлмайсиз...

— Уйдаям ҳамма нарса бор, — қўшимча қилди Нозима.

Икковлон қўли-қўлига тегмай, дастурхон тузашга киришиб кетдилар. Охирги тақсимчани олиб кириб кетаётиб Қодир Алиевич:

— Нозима улар мени сафдошларим, сиз ҳам бирга ўтирасиз, — деди.

— Йўғ-э, Қодиржон ака, бемалол... — жавоб қилди Нозима. “Қодиржон ака” деб юборгани ўзига ғалати туюлди, қандайдир уялиш хиссими, шундай бир нарса туйди, Қодир Алиевич ҳам кетаётган жойида бир тўхтаб қолгандай бўлди.

Нозима ўзига хайрон қолаётганди: нега у бугун Қодир Алиевич олдида ғалати бўлмоқда? Нега унинг оргиқча эътиборини кутмоқда? Нега Қодир Алиевич меҳмонлар олдида кирди, қайтиб чиқишини, ошхонада бўлишини истамоқда? Ана у, меҳмонларни олинглар, олинглар қилиб қайтиб чиқди. Бирок, Нозима кутгандек, бу томон келмади. Қизларининг олдида кирди, шекилли. Дарҳақиқат, узок йўқолди. Нозима нима қилишини билмасди. Ва ниҳоят Қодир Алиевич қизчалар хонаси томондан чиқди, яна меҳмонлар олдида кириб кетди. Энди Нозиманинг тоқати тоқ бўла бошлади. Яхшиям ёдига сабзи тўрғаш келди, кеч бўлса ҳам ош қилиш зарур. Ахир меҳмонлар узокдан келишган, қолаверса, уятли одамлар. Сабзи тозалаш Нозиманинг жонига оро кирди. Аммо қулоғи меҳмонхонада эди. Меҳмонхонанинг эшиги

очик турар, у ердаги гап-сўз, хатти-харакатлар баралла эшитилар, меҳмонлар одоб билан сўзлашиб ўтиришарди.

— Халиги гапни давоми, Қодир Алиевич, — деди улардан бири.

— Ҳозир, ҳозир, мана шунни ҳам олайлик, — Қодир Алиевичнинг меҳмоннавоз, ёқимли овози келди, қадаҳлар жиринглади. — Хўш, энди айтаверинг...

— Ўша айтганимиз, ҳар қандай жамият ўз ўрнини янғисига осонгина бўшатиб бермайди. Янгиликни, янги турмуш тарзини ҳар ким ўз қаричи ила хазм қилади.

— Айрим одамлар ўзини ҳамиша замондошидан орқада қолиб кетаётгандай, бугун улгурмаса, эртага кеч бўладигандай ҳис қилаверади, пойга юзага келади. Чунки эҳтиёж ўралари улкан бўшлиқдан иборат бўлиб, ҳалсиз-худудсиздир. Буни атроф-муҳит билиб туради, пойга жамият ривожига қаттиқ таъсир этади. Бу ўз навбатида ҳукумат олиб бораётган сиёсатга тўсиқ бўлади. — Бу Қодир Алиевичнинг овози, қандай ёқимтой... Нозима гапларни жон қулоғи билан тинглаётганди.

— Эҳтиёж ўраси ҳақида гапирдингиз, — гапни олди янада салобатлироқ овоз, — Бу жуда муҳим масала, у янги иқтисодий шароитда миллий хусусиятлар билан айкашиб кетади. Айниқса, ўлик мол тўшлаш характерига эга бўлган шахсда тамоман салбий тус олади. Хусусийлаштириш жараёнида бу панд беради. Хусусийлаштиришнинг моҳияти аслида мулкка эгаллик ҳиссини шакллантириш, корхона эгасининг маблағи орқали уни ривожлантириш, янгилаш, янги иш ўринлари ташкил этиш, мамлакат ривожига ҳисса қўшиш. Ана шу йўл билан корхона мулкдорларнинг қўчмас мулкига айланиши керак.

— Тўғри айтасиз, хусусийлаштириш тайёр мулкни сандиққа босиб ўтириш эмас, албатта.

— Ҳақ гап, — деди иккинчи меҳмон, — яъни тўғри йўлдан бориш яратувчанлик ва тўғрилиқка кўланка туширмайди.

— Ҳолбуки, бизда ҳозирча шундай.

— Бирок, — унинг гапини бўлди Қодир Алиевич, — бу ҳам вақтинчалик ҳодиса, бугун бўлмаса эртага у барҳам ёйди...

— Ёшлар масаласига келсак — бу энг соғлом, кучли ва ҳар қандай шароитда келажакка ишонувчан, шароит-

га мослашувчан қатлам, бўғин десак ҳам бўлаверади. Улар учун бугунги муаммолар муаммо эмас, юрак сикилиши бегона. Замон худди уларникидай мослашаверади-лар, ҳаёт учун оқилона курашаверадилар ва тўғри қиладилар. Қуни келиб, улар ўрта бўғин ўрнига келадилар, ана шунда том маънодаги тозариш, жамиятнинг соғломлашуви юз беради.

— Тўғри, тўғри, уларнинг вақти келади, кўп муаммолар ўз-ўзидан ҳал бўлади.

— Биласизми, якин ўртала шундай пайт келадик, иллати йўлларга юришдан жамият чарчайди. Ҳақиқат, тўғрилиқ истаб қоладилар. Ана шунда чин маънода қонулар ишлай бошлайди. Қонунлар шу даражада устуворлашадик, жамият уларни муқаддас деб билади. Ҳақиқий демократия шаклланади.

— Сиз ҳақсиз, Қодир Алиевич, — деди салобатли овоз, — ана шундай бўлади.

Олим одамлар, шекилли, ўйлади Нозима, қулоғи бу томонга динг, ошга уннай бошлади. У бўлаётган суҳбатдан маза топаётганди. Суҳбат асносида ўзи билган-қўрган одамлар кўз олдида гавдаланар, уларга эп мактаби, завод-фабрикалар, сою сайхонликлар, ҳал-худудсиз дала-лар, меҳнатқашлар, шаҳар тўла одамлар нигоҳидан кино лентасидай ўтарди. Букри ўқув бўлим мудири ҳаёлини тарк этмасди. Мактабни бошқариш шу букрига қолганда. Ўша нима деса, шу...

Ичкарида эса суҳбат кизигандан-кизиб борарди.

— Инсонга қандайдир соҳани бошқариш имконияти берилганда, у фақат ўзини ўйламай, элига хизмат қилиб, яхши ном қолдирса, қандай яхши.

— Ана шу нарса кизик.

— Манфаат деган нарса ёмон. Нафс деган нарса ёмон.

— Ахир ундан ўзини тийса бўлади-ю?

— Бунинг учун катта тафаккур керак, дўстим. Ўша даражага бориб қолаётганларнинг барчаси бирдай деб ўйлайсизми?

— Афсус. Афсус...

— Кадр деб шуни айтади-да... Бу масаланинг оқсаётгани ҳеч кимга сир эмас-ку. Бу — асли қийин масала. Ахир кадр тайёрлаш махсус университети йўқ. Кадрни ҳаёт етиштиради.

— Хозирча барча кадр ўша ўрта бўғиндан. Ўша гап, уларнинг психологияси ва тарбияси ойдек равшан.

— Беш панжани баробар деб бўлмайди, ўша ўрта бўғин ичида ҳам пок, иймон-диёнатли, билимдон, омилкор одамлар сероб. Бундай одамлар ўзларини хурмат қиладилар, ҳамма жойга бош сукавермайдилар, шаънини эҳтиётлайдилар, хуллас, улар “ол, олдирма, от тизгинини қўйма” тоифасидаги фавқулодда одамлар эмас.

— Ха, хаёт жуда мураккаб ва сержабҳа.

— Бунинг учун қатъий ва аниқ статистика йўлга қўйилиши керак. Илмий институтлар тинимсиз ишлаб туриши талаб этилади.

— Кўряпсизми, умумий тараққиётимиз асослари ва белгиланиш тамойиллар, танланган йўл тўғри. Чикари-лаётган қарор, фармойишлар ўз ўрнида, айниқса, қонунчиликни айтинг. Бундан келиб чиқадики, тараққиётга тўсқин бўлаётган факат ўзимиз. Ха, бунда, именна, ўрта бўғин — бизнинг айбимиз катта. Агар матбуот ўз ўрнида ишлаганида эди, хаспўшлаш, хато-камчиликларни яшириш ўрнига ижтимоий сиёсат билан шуғулланилиб, кескин тушунгириш ишлари олиб борилиши фойдадан холи бўлмас эди.

— Қаранг-а, адабиётимиз ана шу ўрта бўғин иллат ва конфликтларини очиб берса, одамларни инсофга чақирса, тўғри йўл кўрсатса, бўлмасмиди?!

— Хаммасини баробарига ёмонотлик қилмаслигимиз керак.

— Яхшилари ҳам бор, албатта. Аммо бармоқ билан санарли. Ана шуларгина ўз юзи ва традициясини сақлаб келяпти.

— Мен айтаётган майда вақтли матбуот киоскаларни ранго-ранг тўлдириб ётибди. Фойдаси йўқ газеталар, хаммасида телепрограмма, сканворд, бало-баттарлар.

— Ёзувчиларимиз бутунлай четга чиқиб олишган. Хаёт жса, мана, мени ёз деб турибди.

— Замонни тез англаш қийин масала, бу ҳақда Чингиз оға пойтахтга келганда гапирган эди...

— Бир хитойлик танишим гапириб берганди: эллигинчи йилларда Хитой бўйича наشا чекини тақиқланган. Ҳукумат шундай қонун чикаришга мажбур бўлган. Чунки еттидан етмиш ёнғача хитойликлар наша чекволиб, пичан гарамлари устида кайф, ағанаб ётаверган. Иш би-

лан, ҳеч нарса билан иши бўлмаган. Шунда ана шу қонун қабул қилинган. Ҳар бир провинция кўчаларига, чорраҳаларга ҳумор тутишини кетказувчи дори-дармонлар, таблеткалар бепул қўйилган. Барча баробар ушбу қонун талабини бажаришга киришган. Ўша танишимнинг айтишига караганда, уларнинг бир қўшниси яширинча чекаверган. Қандай қилиб денг? Хотинидан яшириб, қудук ичига тушволиб, қудук устига шох-шабба ташлаб чеккан. Ўз хотини эрининг қонунни бузаётгани ҳақида бир печа бор айтган. Қулоқ солмагач, ҳукуматга ўз оёғи билан бориб етказган, эрини қаматиб юборган...

— Қизик, ибратли мисол... Қонуннинг хотин учун муқаддаслигини қаранг!

— Қонун ҳалолликка чақиради.

— Ҳалол, ҳалоллик улуғ нарса. Биласизми, “ҳалол” ўзи хислатли сўз экан, ҳарфларнинг тартиби ўзгартирилса “Аллоҳ” бўлади. Ишонмасангиз, ана ёзинг, алмаштириб кўринг. Мана бундоқ:

ҳ	а	л	о	л
1	2	3	4	5
А	л	л	о	ҳ
2	3	5	4	1.

— Чиндан ҳам кизик. Қаранг, а? Худди ўзи...

— Ё, тавба!

— Энди айтинг-чи, бу тасодифми?

— Билмадим, бир нарса дейишим қийин.

— Шунақа, мўъжиза кўп дунёда.

— Энди...

Нозима эшикни охиста тақиллатишга мажбур бўлди, эшикнинг очиқ турган қанотини аста чертди, шу захоти Қодир Алиевич оёзидаги гап билан чиқиб келди. Нозима унга товоқдаги ошни узатди. Қодир Алиевич Нозимага миннатдор боқди, холос. Ошни олди-да, ичкари кириб кетди. Нозима унда ўзига нисбатан эътибор сезмади. Илгариги сафар келганда, бошқача эди. Нозимага кўп термулганди, бечора қарашларига Нозиманинг раҳми келганди. Ҳозир Қодир Алиевичнинг кайфияти баланд, демак, ишлари яхши, кўнгилдагидек бўлса керак. Ушга анча виқор кирган, одимлари ҳам шахдам, кийим-боши хавас қилгудек. Шерикларининг катта одамлар экани сезилиб турибди.

Нозиманинг нафаси ичига тушди. Демак, у қандай

келган бўлса, шундайлигича қолади. Унинг бу ердаги ажри шундан, бошқа нарса эмас. Нозима нега буларни ўйлашти? Кечагина ўзи нима деб юрган эди, энди ҳам юравериши керак. Қодир Алиевичдан илтимоси фақат шу эди-ку. Хой, Нозима, деди у ўзига-ўзи, сенга нима бўлди, эр деса, минг метрга қочмаётибмидинг? Юрагинг энди нега эзиляпти? Йўқ, ўзингга ўзинг номардлик қилма. Эс-хушингни йиғиб ол. Қодир Алиевич нима деб ўйлайди? Буёғидан кўркма, у сени ҳеч қачон кўчага ҳайдамайди. Уйланмаганда ҳам оқсочлигингча юраверасан. Бир кунинг ўтади, тамом-вассалом.

Энди Нозима ўзини ҳар хил ўй-фикрлар билан овутишга тушди, ўйлаган сари ўйлари айқаш-уйқаш бўлиб, қарахтланиб бораётганди. Ошхонада бир нуктага тикилганча ўтириб қолди. Қанча ўтирди, билмади. Қийинган ҳолда Қодир Алиевич кирмаганда, Худо билади, қачон ўзига келарди.

— Биз жўнаяпмиз, — деди Қодир Алиевич ўта жиддий, ишчан кайфиятда. — Қизчалар билан гаплаша олмадим, сиз борсиз-ку, менинг йўқлигимни билдирмайсиз. Қўшни вилоятда бирор ой ишлаймиз, яқин, тез-тез хабар олиб тураман. Бахтимга уччалангиз омон бўлинглар, менинг сизлардан бошқа кимим бор?!

Субҳидамда меҳмонлар билан Қодир Алиевич жўнаб кетди. Дарвозани беркитиб ортга йўналган Нозима, совуқ еган елкаларини ўраркан, уни ва иккала кизчани ўйлаб: “Уччалангиз омон бўлинглар, менинг сизлардан бошқа кимим бор?!” деган жумлани пичирлади.

XXXIX

Мансур уйига кириб, истиқболга чиққан Қанизани кўрди-ю, ҳайратда қотиб қолди. Аёл киши шунчалик ҳам кўхлик, дилга яқин, латофатли бўладими? Қолаверса, ўз хотининг, кўзинг аллақандай ўрганган, деярли уч йил битта кўрпа-тўшакда, ҳамиша ёнингда, ё тавба! Ҳозир Мансурнинг кўзи олдида, ҳа, ўрганган, кўниккан кўзи ўнгида беназир соҳибжамол малика турарди. Ё қудратингдан! Нима бало, у махсус косметика қилармикин? Йўқ, ўзига оро берган, холос. Бу табиий гўзаллик. Мансур, сенинг икболинг бор, ишонавер. Ҳамма нарсанг етарли, бу соҳибжамол сеники, сенга уни Худо етказган. Бундай гўзаллик олдида ишхонадаги анча-мунча хитлик-

лар, оркангдан чопиб безор қилаётган одамлар, битмаётган бемаъни ишларга йўл бўлсин. Мансурнинг кўнглидан, бугун ресторан-песторанга олиб борсамми, деган ўй кечди.

— Яхши эрта кенсиз, — деди Каниза эркалиниб.

— Сиз билан ўғлимни соғиндим, — каловланиб турган Мансур оғзига келган калимадан ўзи хайрон бўлди.

— Сиздай одамга етказганига шукр, — деди Каниза ва Мансурга суйкалди. — Юринг, ечининг.

Каниза Мансурни ўзи ечинтирди, унга шундай хизмат кўрсата бошладики, Мансур юрагида фақат фарах туйди, холос.

— Бирон жойга олиб бораймиз? — сўради Мансур ёндай эриб.

— Йўқ, йўқ, ёнимда бўлсангиз бас.

Мансур бироз ўғилчаси билан ўйнади, сўнг овқатландилар. Каниза бугун чиндан ҳам бошқача эди. Бундай қалди-қомат, харакатлардаги гўзаллик, юз-кўзидаги бахтиёрлик белгилари Мансурни жунбушга солар, қараб тўймас, қувончи нчига сизмасди. Телевизор кўришиб ўтиришар экан, Мансур очиқ турган коньяк шишасини ушлади. Шу захоти шишани Каниза тортқилади, ўзи илтифот кўрғазди. Мансур фақат хайрон эди, холос. Шу билан бирга бир гап борга ўхшайди, деган фикр ҳам айланаётганди унда. Мансур коньякни хўплаб, қадахни қўйган захоти Каниза унга шоколад тутди.

— Тинчликми, асал?

— Сизга гапим бор, — деди Каниза ва Мансурнинг қулоғига яқинлашди, эркалиниб: — сўкмайсизми? — деди.

— Хеч қачон.

— Унда эшитинг...

— Рост сўкмайсиз, а?

Мансурнинг қулоғига урилаётган ширин нафас шуурига лаззат юбораётганди.

— Айтинг, асалим.

— Яна туғаман... — шивирлаган лаблар ҳам, тўлғонаётган тана ҳам сукут ифшо этди.

Интиқлик тезгина, бир сўз билангина яқун топди: "Бўлмаса-чи". Энди сўзлар кўпайиб кетди, ўтли бўсалар ҳам. Барча сўзлару ўтли бўсалар қутилганидай розилик ифодаси эди.

Каниза юлқиниб Мансурнинг кучоғидан қутулди ва диванда унга яқин жойлашди.

— Шу холосми? — деди Мансур бироз энтикиб.

— Буни айтиш осон, деб билманг, — эркаланди тагин Каниза сочларини тўғрилаб, ўзига оро бераркан.

Мансур ётоқхонани кўзлади, Каниза эса негадир жиддий тортди. Бу ҳолат Мансурга ҳам ўтиб, фикрида чекинишга мажбур бўлди.

— Хали тун узок, — гап бошлади Каниза, — чирокда бироз бир-биримизга тўйиб ўтирайлик, майлими?

Мансур унинг эркаланаётганини, гаплашиб ўтиргиси борлигини сизди. Канизанинг қўли устига қўлини қўйди.

— Мансур ака, — деди шунда Каниза, — Худо мени сиздан айирмаса бўлди.

Каниза нигоҳларини ерга қадади. Мансур хушёр тортди.

— Нега бундай деяпсиз, бирои гап борми?

— Йўқ, ўзим шундай.

— Никоҳимизни, ЗАГСни ўйлаяпсизми?

— Йўқ.

— Омонатман, деяётгандирсиз-да?

— Йўқ.

— Унда нима бўлмаса, биронтаси бир нарса дедими?

— Йўқ, кўпинча ўзим ўйлаб қоламан... — юрагидаги гапларни тилига кўчира бошлади Каниза: — фақат кўнглингизга олманг, Мансур ака. Менга сиздан бошқа, болаларингиздан бошқа ҳеч ким ва ҳеч нарса керак эмас. Худога шукр, сизнинг қўлингизда жаннатда яшаётгандай яшаб юрибмиз. Ота-оналарим, ака-укаларим Худони дейишса, сизнинг яхшиликларингизни унутишмайди. Аҳмад эси кириб, йўлга тушиб қолди, Ойимхон яхши ўқияпти. Жас...

— Мен бир нарса деяётганим йўқ-ку, — унинг гапини бўлди Мансур, сабри чидамай.

— Йўқ, йўқ, гапимни охиригача эшитганингиз йўқ. Ҳаммаси яхши.

Нима бало, Маъбуда таъқиб қилиб юганини, ишхонага келаверишини бирортаси етказдимикан, тахминлади Мансур. Ёки Нозима келдимикин, телефон-пелефон қилган, шекилли...

— Тўхтанг, — деди Мансур яна Канизанинг гапини

бўлиб, — Ахмад юрист бўлади, уни ўкитамиз, Ойимхон ҳам ўқийди. Жасурбекка хали бор, ҳаммасини келажигини таъминлаймиз, учаласи ҳам менинг болаларим. Мана, Худо хоҳласа, Худо берса, яна фарзандли бўламиз...

— Тўғри, гапларингизни ҳаммаси тўғри...

— Унда нима бўлмаса? Зерикапсизми, уйда ўтираве-риб, чет эл-пет эл...

— Йўк, йўк. Фақат мени охиригача эшитинг, Мансур ака, битта илтимосим шу.

— Хўп, жуда муҳимми?

— Шунчаки гаплар-ку, гаплашиб ўтирибмиз-да. Қишлоқи хотинингизнинг фикрларини бир эшитиб кўясиз, холос. Сизни ҳеч нарсага мажбур қилмайман, фақат дилимдан ўтаётган нарсаларни сиз билан гаплашгим келди. Шу, холос.

— Сиз аллақачон қишлоқи эмассиз. Қани, қаерингиз қишлоқи? Ақл бўлса сизда, хусни-ку энди...

— Мансур ака, тўғриси айтинг, — мақсадга кўчди Каниза мактовдан хижолат тортиб, — ўзи сизнинг ишингиз қанақа иш?

— Ие, бу нега кизиқтириб қолди?

— Менам ишламоқчиман...

— Ишламоқчиман? Сиз?.. Менинг хотиним, а? Сизга нима етмайпти?

— Ҳаммаси етарли, кам-кўстим йўк, аммо ишлашим керакми, деб ўйлайман...

— Вой тентаг-ей, нималар деяпсиз? Менинг топганим етмайшганими? Уйда шунча пул туриб, шунча молу мулк...

— Тўғри, пулимиз кўп, бир сандиқ... — Каниза “сейф”ни сандиқ деганидан уялди ва тез гап қўшди. — Опкеяпсиз, ҳар куни опкеяпсиз, бошқалар ҳам ташлаб кетяпти, ҳамиша шундай бўлаверади, деб ўйлайсизми?

— Вой тентаг-ей, шундай бўлмай, қандай бўлади? Нима учун ишляпман, пул учунми? Ишимни сўраяпсиз, хўп, қизиқсангиз айта қолай, фирмам бор, пу, ҳозирги замонда иш шу-да, бошқа яна нима бўлиши керак? Ана шу фирмани юргизиб ётибман. Хусусий фирма, кўп тармоқли. Ўзимники. Ҳозир ҳамма — шу.

— Магазинларингиз ҳам бор, а?

— Бор. Фақат, магазинлар эмас, кўп нарсалар бор. Нега уларга бош қотириб ётибсиз? Сизнинг вазифангиз менинг ёнимда мана шундай очилиб-сочилиб юриш, вас-салом.

— Бу тўғри-куя, лекин...

— Нима, лекин?

— Бекор юриш...

— Ие, уят бўлади. Кимсан — Мансурнинг хотини...

— Майли, ишламасам ишламай, фақат...

— Нима фақат?

Каниза бироз жим қолди, Мансур қайта сўради:

— Нима фақат?

— Тўғриси айтсам, гоҳида ўй босиб келаверади, ҳар доим ҳам шундай бўлаверамизми, йўқми...

— Яна қандай бўлиши керак? — Мансур асабийлашгандек гапирди. Икковлон жим қолишди. Ҳар ким, чамаси, ўз ўйи билан банд эди. Мансур Канизанинг ўзгарганини бировдан кўрарди. Кимдир ўргатган. Чамаси, Каниза Мансурнинг ҳар эҳтимолга қарши мол-мулк ажратиб, хатлаб беришини сўрамоқчи, аммо айта олмаяпти. Бунга нима сабаб бўлиши мумкин? Биринчидан, ЗАГСдан ўтмаган, Мансурнинг қонуний хотини эмас. Яна уйланиб олса, ҳеч вақосиз қолмайин деб ўйлаяпти. Мансурнинг бояги фикри ҳақ — бу ерда Нозима биров иш қилган. Нозима ҳозир қаерларда юрган бўлса. Уни тузукроқ изламади ҳам. Бечора, унга ёмон бўлди. Мансур нима ҳам қилсин? Туғмади, бу — ҳақиқат. Айб унда экан. Айбига иқрор бўлиб, чиқиб кетди. Ўтираверса ҳам бўларди. Биров уни хайдагани йўқ. Мансур уни ҳурмат қилди, Канизани бошқа жойда яшати. Нозиманинг пешонасида хотин қилиб ўтиргани йўқ. Каниза ҳам эсли-ақлли хотин экан. Унга қундошлик қилгани йўқ, уни йўқот деб туриб олмади. Биров мушугини пишт дегани йўқ, ўз-ўзидан ғойиб бўлди-қолди. Уни биров хайдабди-ми? Шунақа сиркаси сув кўтармайдиган хотин у. Мансур ҳам нима қилсин, одамгарчилик бўлса шунчалик бўлади. Бу ёқда дадаси касал. Дунёнинг ғавғоси ҳам кўп экан. Мундоқ рўшнолик йўқ. Энди нега бу нағма бошлаб қолди? Жуда шунчалик бўлса, бу ҳам билганини қилади-да...

Ёки кимдир келиб, эринг қалтис ишлар қиляпти, ҳушёр бўл, бир нима бўлиб кетса, сен нима қиласан,

темирни кизигида босиб кол, ундирадиганингни ундир, дедимикин? Ким бундай дейиши мумкин? Ким билади, одамнинг душмани — одам. Биринчидан, Мансур ҳеч қанақанги қалтис иш қилаётгани йўқ. Баъзи ўйинлар бўлаётган бўлса, ҳозир ҳамма шу. Ҳеч ким тўғрилиқ билан пул топаётгани йўқ. Қолаверса, Мансур супер-миллионер бўлиб кетгани ҳам йўқ. Ҳамма ишларини ҳамирдан қил суғургандай, чокшии бостириб қияпти. Фиринг дегани пул билан ҳам, акаси билан ҳам оғзига уради. Пул ҳар қандай тешикни, тешикни эмас, форнида беркитади. Келаётган пулларни қўли билан олаётгани йўқ, гумашталари бисёр, қолаверса, ҳеч қанақанги ҳужжатга имзо чекаётгани йўқ, тайинланган одамлар бор, яна тағин нима қилиш керак? Хусусий ўзлаштиришлар бор, тўғри. Таксилар, ёнилғи шохобчалари дори-дармон, ёғоч-тахта, ўғит, мой, озиқ-овқат — ҳаммаси у орқали бўлса-да, бошқаларнинг номида, ўзгаларга расмийлаштирилган, жавоб берадиган шахсларни қўйиб қўйган. Яна нима қилсин?.. Бу нозаниннинг қўнгли нима тусайди ўзи?

Каниза буюқда ўз ўйи билан банд: фикрича, гапни нотўғри бошлади, шекилли. Мансур уни тўғри қабул қилмаяпти. Нега бу гаплар юрагига тугилиб колди, ўзи ҳам хайрон. Бойлар ўзи шундай бўлса керак-да. Нега у қўрқоклик қияпти? Худди хаёлида бир нарса бўлади-ю, тақдирларига бир қаролик дўнади, ана шунинг олдини олмокчи. Илгарилари бундай бўлмас эди. Бўлаётган воқеаларни ҳайратига сиғдира олмас, ҳамма нарса эртаққа ўхшарди. Яқиндан бери хаёлот осмонига қора булут оралаб, туриб-туриб хаёл ботқоқига ботаверади, қанақадир нурбатга ўхшаш хотима бостириб келаётгандек бўлади. Кўриб турган бахт-саодати омонатдек туюладими-ей, ишқилиб гоҳида юраги ғаш тортадиган бўлиб колган. Ҳозир Мансур билан қурган, атай тайёргарлик кўрган сўхбати чамасида ана шу ғам булутини тарқатишга қилинган уриниш эди. Мансур акасини хафа қилиб қўйди. Бу шундоққина кўришиб турибди. Ўзи бу учрашувга кун бўйи ҳозирлик кўрди. уйига пардозчи чақирди. Китобларда ўқиб, ўзлаштира олмай юргани: хотиннинг хамина эрга бирдек маъқул бўлиши, бунинг учун меҳнат қилиш лозимлиги, кўн нарсага ақли етиши кераклиги, акс холда эрдан ажраб қолиши, бу ҳақиқатни кўнчи-

лик аёллар англаб етмасликлари хақидаги шахсий дўхтининг зўр бериб тушунтиришлари ўз ишини қилган эди. Кўриб турибди, дилхиралигидан очган гапи бу тай-ёргарликни тамом ювиб юборди. Натижада у Мансурнинг кўнглини олиш ўрнига уни хафа қилиб қўйди. Унга нима керак эди, ҳозир шундан гап очиб. Ёки, ақллилигини намойиш этмоқчими? Шунча бойлик топган Мансур акасининг ҳам ақли бордир, ахир? У бир тўнкамидики, сен ўйлаган нарсаларга ақли етмаса. Вой кишлоқи-ей, ақллигина-ей! Сенга ким қўйибди ўргатишни? Энди бу одам сени ким деб ўйлаётган бўлса?

Тўхта, тўғри айтади-да. Нима Мансурнинг, болаларининг тақдирига бефарқ бўлиши керакми? Канизага бунчалик бойлик керак ҳам эмас. Мансур акасидан айрилиб қолса, агар ўлади. Энди у дунё-бу дунё ўзини усиз тасаввур эта олмайди. Ҳа, тасаввур эта олмайди. Мана гап нимада. Мансур акасига шуни етказ олмай овора. Айтмоқчики, ўзингизни ўтга-чўкка урманг, ўртачарок, камбағалроқ яшасак ҳам, сизнинг бошингиз омон бўлса бас... Нима, Мансур акасига бирон нарса хавф соляптими? Ие, Каниза қаёқдан оляпти бу гапларни?..

Мансур кимирлаганига Каниза чўчиб, унга қаради. Мансурнинг аниқ-равшан кайфияти бузилган, савол назари билан боқиб турарди. Каниза ўнғайсизланди ва тилига келган калима билан узр сўради:

- Мени кечиринг, Мансур ака, билмасдан сизни...
- Йўқ, менга гапингизни айтнинг.
- Шунчаки ташвиш чекаман...
- Нимадан?
- Ўзим ҳам билмайман, хотин кишининг туши тесқари бўлади-ю, ёмон тушлар қўраман...
- Шу холосми?
- Бахтимга сиз омон бўлинг дейман-да.
- Сиқилиб қопсиз азизим... Айб ўзимда, иш билан бўлиб сизни унутиб ҳам қўйдим.
- Йўқ, йўқ, ундай эмас.

Орага чўмган нохушлиқдан икковлон ҳам халос бўла олмаётганди. Каниза бошини Мансурнинг елкасига қўйди, Мансур кимир этмади. Бир лахза ўтар-ўтмас шартга ўрнидан турди-да, рўпарасида турган рюккага коньякдан тўлатиб қуйди ва ичиб юборди, газак қилиш ўрнига

кафтининг орти билан лабларини артди-да, букланган чап оёғи тиззасини диванга ўрнаштирганча, Канизага астойдил бурилиб ўтирди.

— Мени эзманг, Каниза хоним, — деди бир вақт, — ўзим жуда эзилган одамман.

Каниза ерга қарашдан бошқа чора топмади, эри энди уни нима қилса қилади. Мансур бироз маъюслиқдан сўнг кулди, бироқ кулгуси самимий эмас эди. Яна туриб, коньяк ичди, яна илгаригидай ўтирди ва:

— Каниза, — деди, — мен эркаклигимни, одамлигимни сиз туфайли билдим. Тўғри, сизга хали ҳеч яхшилиқ қилганим йўқ. Тапвиш чекманг, ҳамма нарса сизники бўлади...

— Ундай деманг, Мансур ака, мен...

— Ҳеч нарса гапирманг, хаммасини тушундим... Мен сизни ҳеч қачон алдамайман...

— Ие, нималар деяпсиз, Мансур ака? — Каниза йиғлаб юборишдан ўзини аранг тийди.

Мансурнинг бироз кайф бўлгани сезилди.

— Мен анча-мунчага енгилиб қолмайман... Тўғри, нотўғри ишларим бор... Бу ер бўлмаса, бошқа ёққа кетамиз. Чет элгами... Шу кунларда Туркиядан, денгиз бўйидан битта мехмонхона олиб қўйсам бўлар экан, деб юрибман. Бу ердан хайдалсак, ўшанинг ўзи ҳам бизни бокаверади. Олти қаватли янги уйни эртагаёқ сизнинг помингизга расмийлаштириб қўяман...

Канизанинг ўлари ўлиб бўлди, ўрнидан турди-да, ётоқхонага кириб кетди. Мансур ортидан нимадир деди, эшитмади. Бўлган гаплардан ўзини шунчалар ноқулай сезардики, ич-ичидан хўрлиги тутиб келар, томоғига йиғи қадаларди. Шунда у шахсий дўхтирининг битта гапини эслади: Эркак киши аёл кишидан кўра яхши гапнинг гадоси бўлади. Эридан ажраб қолмай деган хотин унга пой-патак бўлиши керак. Афсуски, бизнинг кўпчилик аёллар буни билавермайди.

Каниза дарҳол ўзига келди ва даст ўрнидан турди. Хаёлида наминқираган кўзларини қўлларида ишқаб, Мансур ўтирган хонага чиқди. Эри қандай ўтирган бўлса, шу қўйи қилт этмай, хаёлга чўмганди. Каниза унга яқинлашганда ҳам қимир этмади.

— Кечиринг мени, дадажониси, менинг ақлим нимагаям етарди, — деди у Мансурнинг қўли ва елкаларидан

торткилаб, — билиб-билмай гапириб кўяманда, кечиринг, жоним...

Мансур ийди, икковлон ётоқхонага кирдилар, ўринларига ётдилар. Мансур билагини пешонасига кўйиб, тепага караб ётди, Каниза бироз унга суйкалишга уринди, натижа чикмагач, чуқур хўрсинганича сукут саклади. Ўй сурганча анча ётдилар. Қай бири олдин ухлади ёки ухламади, икковлон ҳам билмади...

Канизада: “Мансур ака жуда нозик экан, қайта бундай гап очиб бўлмайди”, деган хулоса шаклланди. Мансур килмиш-кидирмиш хақида ўйлаб кетди. Тунда миясига шунақанги ваҳимали ўйлар келдики, Канизанинг ҳақлигига бир неча бор имон келтирди, бироқ сиртига чиқармади. Акасига ишонмасдан, барча ишларини тарозилаб кўриши керак экан. Аллоҳ ҳам эҳтиёт бўлгани асрайди. Минг бора ушбу ҳақиқатга суянмасин, ўзини чалғитишга уринмасин, миясида барибир дахшатли кўланкалар кезинмоқда эди. Эртагаёқ кўп ишларга чек қўйиш керак, акс ҳолда кеч бўлади. Бу дахшатли ўйларнинг асли изи йўқ эмас эди, улар тоҳи-тоҳида аёвсиз хужум қилиб турарди, бироқ бугунгичалик авжга минмаганди. У миясида ғужғон ўйнаётган фикрларни ҳеч тизгинлаб ололмай қийналди, фақат тонггина, атроф оламга ёйилиб кетган нурафшон ёруғликкина барча хом хаёлларини тарқатиб юборди. Ана шунда у хотиржамланди...

XI

— Дадам яхшими?

— Эшак... Э-э, отдек, отдек, — илжайди Ўктамби.

— Эшагини парвариш қилиб юрибди-да, ишкилиб.

— Ая, ҳеч масхара қилишингиз...

— Масхара эмас, бори гап-да...

— Ёшмассиз-ку ахир.

— Қаримасман, париман... — хи-хилади Ўктамби.

— Мундоқ тўғри гапиринг.

— Хўп-хўп, сени кўрсам, яйраб кетавераман-да, кизим.

Тўғриси, отанг яхши. Аканг, уканглар машинада юринг энди, деб мажбур қилишсаям, эшагида юрибди. Эшагининг тўқимларини тиллодан қилиб олган. Шум ўлгур, Парпи бор-у, ўртанча акангни ўғли, ўша дегин, бир куни эшакни эгарини кошпага пуфак сигнал ўрнатиб қўйибди. Сўпи ўлгур кўчада болларди тўплаб, эргаширво-

либ, сигнал чалиб, кулдириб кетяпти. Ўлганим ўлиб бўлди, бу сўни масхаранинг дастидан...

— Во-ей, қасқдаги гапларни топасиз?..

— Рост, ишонмасанг, Абдулла варзангдан сўра, уям кўрди...

— Ҳеч Абдулла варзанг оғзиздан тушмади, тушмади...

— Нима десам, ўша оғзимга келаверади-да, хи-хи-хи...

— Вой, ая-ей...

— Кейин дегин, кўни-кўшнилар, Абдулла варзанг...

— Яна Абдулла варзанг...

— Ҳа, Абдулла варзанг, кейин кўни-кўшнилар менга шундоқ хашаматли уйларга эшак ярашадими, деб кулоғимга куйишди. Отангни ўтирғизиб, қўйинг шу эшакни, йўқ қилинг, десам, эшагини авлод-аждодини гапириб кетса дегин... Ҳозирги минган эшагини ўзи туғдирганмиш, унинг энасини бувисини бувиси туғдирганмиш. Энди, буёғини кара, шуний-чун ўша эшакни оти Бувишакмиш, уни онасини ачаси туғдиргани учун Ачашакмиш, уни бувосини бувиси туғдиргани чун Бувошакмиш... Шунақа деганиди, менам боладим: Сўни, дедим, бўлмаса, сиз туғдирганиёиз Сўнишак бўларкан-да...

Ўзининг гапига Ўктамби хохолаб кулиб юборди. Каниза ҳам кулди. Кула-кула Ўктамби кўзларини рўмолининг учи билан артди. Кейин сал жиддий торғиб:

— Шунақа қилиб юрибмиз-да кизим, кулиб, кулдириб, ўлиб, ўлдириб, шунақа яшамасангам бўлмайди, кизим... Акаларийни ишлари яхши, юришибди. Уканг кира қилишни хўп ҳадисини олган. Сизлар берган ўнта машинани сира тиндирмайди. Опангга гап йўқ. Бутун райони бошқаряпти. Қамчисидан қон томади.

— Айтганини қипти-та...

— У бўлади-ю, қимай қўядими-я... Айтяпман-ку, райони оёққа турғизяпти деб... Сеники билан бизикига етказаман деб уй ҳам бошлаворган.

— Поччам-чи?

— Поччангам юрибти, тез-тез касал, минғиллайди...

— Ҳалиям директорми?

— Ҳа-а, ўлсаям бўшармиди у. Айтмоқчи, Насиба салом айтворди. У ҳам сени ўртага қўйиб, почта-мочта, пенсия-менсия, ҳаммасини эгаллаб олди. Бировга гап бер-

май кўйган. Бу ёгда Набини келини, кўзи шокосасидан чикиб, унга тиш қайраб юрибди. Бир куни менга эшиттириб, хали ўша Каниза пошшюликдан тушиб ҳам қолар, дейди. Орқасидан бориб, бир юлишиб келай таги паст билан деб кетятувдим, олдимдан Абдулла варзанг чикиб колди, шайтонга хай бердим.

— Оғзиси Абдулла варзанг билан эмлаган...

— Шунака бўп қоган қизим...

— Абдулла варзанг, Абдулла варзанг... Оғзиси суви келади...

— Ҳамманиям битта армони бўсин.

— Ўлинг-а, ўлинг-а...

— Абдулла варзанг ўлмаса, ўлмайман, — яна хохолади Ўктамби. Кейин бироз хаёл сурди ва:

— Самадинг, камокхонада уйланиб опти...

— А?

— Ҳа. Ўшатта битта фаррош хотин борақан, ўзидан катта, ўшанга уйланиб олганмиш.

— Хайрият, — деди Каниза.

— Энг ёмони, — деди Ўктамби жиддий тортиб, — Варзанг...

— Яна Варзангми? — энди Каниза ўзини тийиб тура олмади, олди-қочди гаплардан тўйди.

— Тўхта, тўхта, муҳим гап, — тўхтатди уни Ўктамби, — уйингга кичкина ўғлини уйлаяпти...

— Нима-а? — кошлари чимирилди Канизанинг, бироқ тез аслига қайтди. — Уйласа уйлар, менга нима, — деди.

— Қўй-е, сени уйинг-ку ахир, нимага бунақа дейсан? Ўзим шу масалада келдим олдинга.

— Тек қўйинг, бош-пути билан бердим Хосият пучука ўша уйни.

— Ундай дема-я, бир қора кунингда ўшайм керак.

— Керакмас.

— Унақа дема қизим.

— Яхши ният қилинг.

— Энди айтаман-да...

— Буюрганга буюради.

— Тўғрику-я, ҳозир кишлоғдаям ҳамма ушаганини узаман деяпти-да. Уйди хужжати ўзингди номингдами, ишкилиб?

— Ерди Самад олган. Ўшани номида.

- Уйди сен солдинг-ку, ахир?
- Эрингдан сўраб бок-чи?
- Керакмас. Гўримга онкетармидим...
- Ахмад бор, ахир.
- Хамма, итам-битам Худо берган кунини кўради.
- Тўғри айтасан, — охири таслим бўлди Ўктамби.
- Мана биз ким эдик, юрганидик хемири йўк, хамёни-мизни шалдиратиб. Сенга берди, хаммамизга татиди. Хаммаси Худодан. Бугун берганди эргага он кўйяпти.
- Опам ховликяштикан-да, бундан чиқди.
- Намаги шунақа-да, нимаям дейсан?
- Намагиям қуриб кетсин, одамлар нима дейди? Ховликмай ўлгур... Поччамга нима бор, қаридиш, уйингда ўтир, битингни териб, директорликка бало борми шу ёшда? Наси ўлгур-ей, мени бир пул қилиб юрибдийкан-да?!
- Э-э, хаммасини ўйласанг, қизим...
- Ўйлайман-да, нега ўйламай?..
- Нимага ўйлайсан, сенга Худо бериб турибди, хамиша берсин... Қишлоқка бормасангам номинг улуг. Хамма соянгга салом беради. Мени айтгин, мени... Маҳаллада товоқбоши бўп кетганман. Хамма менга маслахат солади. Сўпи-ку сигнали “бинп” деса, эшаги “и-и-и” деб юргани билан, боши мистовокда. Илгариги райком, ҳозирги имом-хатиб Мингболаев эшагини тушовига илашиб, “Сўпи, Сўпи” қилиб юрибди. Нимага бунақанги тажанг, чўрткесар бўи қолдинг, нима бирон гап бўлдим, Худо сакласин-ей, туф, туф, туф...
- Менга осон деб ўйлайсизми?
- Ха, нима қилди кизим, мундоқ тушунтириб гапир? — Ўктамби кизига бу гапни тегмайдиган, юмшук оҳангда айтди-да, худди жавобини эпитишпи хохламагандай гапни яна Сўпининг хангомасига бурди. — Эшаги ўлгур ханг бўп қолди, белини букиб ханграйди, холос. “Ана, эшак оладиган пайт келди”, деб даданг тинирчилаб қолди. Бир кунни дегин, халиги Мингболаев ўлгур давангир кириб келяпти: “Ҳой Сўпи, эшак топиламаяпти-ю, эркак эшак қуриб кетганми, дейман, изламаган ерим қолмади” дейди менга олақўзларини лўк қилиб. Ўша кунни Тегирмонбошидан битта хўтик топиб келишди, қани энди уни Сўпининг эшагига бўйи етса. Бўлди

хангома, бўлди томоша. Иккови ўлгур, Сўни билан Мингболаев тиззасига уриб, ётиб қолгунча кулади. Кула-кула Мингболаев ўлгур:

— Сўли, эшагиз нечта туккан? — деди.

— Эшакни иккита туккашни кераги йўк. Биринчиси эшак бўлади, холос, — дейди Сўни ўлгур, — буниям энаси битта туккан...

— Э-э, ҳали эшагиз туғмаганми?

— Туғмаган, туғмаган...

— Битта туккан бўлганда удли-шудли бўлар эди, — ётиб қолгунча кулди Мингболеву ўлгур.

Ҳеч аччиғи чиқмайдиган даданғни бир аччиғи чиқдими, Мингболеву қараб: “Сизга ўхшаган битта эшак керак ўзи бунга” деса бўладими. Яхши, Мингболаев индамади. Ҳазилга йўйиб қўяверди. Уни бир аччиғи чиқса, дунёни тўнтарайди-я. Оёғи оғримайдими, тиззасига уриб-уриб, лапанглаб: “Отга қўямиз энди бунни, Сўни, ха отга қўямиз Сўни”, деб ҳазиллашиб чиқиб кетди. Уни тагдор гапига Сўни тушунармиди, ишшайганча кузатиб келди...

— Ая, сизга Сўни бўлса, устидан кулсайиз бўлди, варзанг билан оғзийзи эмласайиз бўлди, бошқа ишийиз йўк, — деди Каниза жаҳли кўзиб.

— Кўйи ундок қилма, кизим. Бу дунёнинг ғам-ташвишидан Сўнини хангомаси ширин, ўлсанг ҳам, кулиб ўл, кизим, ғамни падарига лаънат, — ўзинга юктирмади Ўктамби. — Сени кўрмаганимга ҳам қанчалар бўп кетти, бир хангомалашай деб келдим-да, болам, аччиғинг чиқмасин...

— Бўпти, хўп. Тўғри қиласиз, — юмшади Каниза.

— Кўнглингда бир гап борми, дейман-да, кизим? — хавотир сўради Ўктамби.

— Йўк, — чўрт кесди Каниза, — менда нима гап бўларди. Шаҳарда сикилиб қоляпман, шекилли. Шу, холос.

— Сира, сира мундок дема-я, кизим. Қишлоғди юзи курсин. Биз ўрганган эканмиз юриппиз-да, тупрок билан битта бўлиб. Сен шукр қил, ношукр бўлма, Худо шукрли бандасини севали. Туф, туф, туф! Кўз тегмасин, кизим, ували-жували бўгин... Шаҳарда юрсанг ҳам у ёқда ҳаммани тилидасан. Вой бў, сен бўламан деганлар озми, нечтаси шаҳарга қочиб кетяпти.

— Ая, мениям ўзимга яраша ғамим бор, — деди Каниза.

— Вой, бу деганинг нимаси? — анграйди Ўктамби.

— Эй, кўйинг, сиз эшитманг, мен айтмай.

— Нима, тинчликми, ишқилиб, қизим?

Каниза кўзига ёш олди ва:

— Шаҳарликлар жуда галати, — деди кўзларини артган бўлиб, — тўрт деворни ичида ўтиришаверади. Маҳалла-кўй бир-бирига аралашмайди. Тўйгаям номига кириб чиқилади. Келин бўлганимга шунча бўлди, бўйимда яна хомилам бор. Бу одамнинг на акасини танийман, на укасини. Дадалари оғир ётибти, “мик” этиб, бориб кўрайлик демайди. Мен истихола қиламан. Буларда қариндош-уруғ, борди-келди деган нарса бўлмас экан. Ё мени шунақа чеккалатишадими, билмайман. Тўрт девор, тўртта хизматкор, битта сал гапланадиганим дўхтирим, холос. Бу кишини оғизларида толқон. Ишга боради, келади, шу.

Ўктамбининг қувлиги тутди.

— Болам, тур, йиғиштир нарсаларингни, эсимиз борида этагимизни ёпайлик, опкетаман, — деди.

Канизанинг кўзлари катта-катта очилди. Бу гапга чи-накам ишондими, бирдан кўркиб кетди.

— Хеч қачон, — жавоб қилди у. — Ўлсам ўламан-ки, Мансур акамдан ажраб, ҳеч қаёққа кетмайман.

Ўктамби индамаса-да, аниқ нишонга урганини сизди.

— Ундоқ бўлса нимага валдираялсан? — сўради у.

— Ўзим шундоқ. Сикилиб кетяйман, — мақсадсиз сўзланди Каниза. — Кўркиб кетяйман, ая. Худди Мансур акамдан ажраб қоладиганга ўхшайвераман.

— Юрагингдан роса уришти, болам. Ана шу-да, шунақа бўлади, — ўзининг донолигидан қувониб кетган Ўктамби борки ҳаётини тажрибасини кўрсатиб кўйишига азм қилди. — Ишқ дегани шунақа бўлади, варзанг-парзанг деб мени устимдан кулма. Биз севги деганди билмаганмиз, аммо ишқни биламиз. Ишқ ўлгур бизниям хўп кийпаган. Сен ҳозир ана шунақа ёшдасан. Бир пайт опанг ўлгур бир севганиди. Кимни дегин, ана шу директор мишиқини. Кўзи кўр, қулоғи қар, соқов бўлволиб, деразадан йўлга термулиб, кўзини сийдигини окизгани окизган эди. Битта-яримта болакай хат онкириб қўлига тутқазарди, иннайкейини ўзига келарди, қанчиқ ўлгур. Мана севдиям, тегдиям, етиб борган ери шу бўлди. Бир-бирини кўргани, ҳозир, кўзи йўқ. Опанг мудир бўп қолиб,

поччангни ўйнаган кўзи энди кўр бўлди. Мишиб юрадиган машинасиниям опанг катта ўғлига обберган, шумти-раб пиёда юришти. Зўрдик тегирмон юргизади, кизим. Сен ҳам зўр бўлиб ол, бўйнига бўйинтурук сол, йиғлаб-сиқтаб юргунча...

— Вой, ая-ей, сиз нималарни биларкинсиз, а?

— Нима бўлмаса ох-воҳ қиласан? Хотин оламан деяптимми?

— Йўқ.

— Биринчисини опкеламам деяптимми?

— Йўқ.

— Нима бўлмаса?

— Ўзим ҳам билмайман.

— Тентак. Пошшойим бўлиб, атирни сепиб ўтирсангчи. Пул бўса, сенда бўлса. Зериксанг, бозор айланг, кўнглинг нимани кўтарса ол. Эринг бойвачча, шундаям сарик чақанг кетиб, давлатинг камайиб қолмайди.

— Менга ҳеч бало керакмас. Шу киши соғ юрса бас.

— Нима, касал-пасалми?

— Йўқ, кўркаман, холос.

— Нимадан кўрқасан, тентак.

— Худди ажраб қоладиганга ўхшайман.

— Туф, туф, дегин. Оғзингга келганини гапирма-я.

Ниятни тўғри қил.

— Ниятим тўғри. Ўлгунимча шу кишини дейман. Менга мол-мулки керакмас, ўзи керак. Шунинг учун кўркаман. Кўча-кўйда, бозорда, кишлокларда канча-канча оч-юнун юришти. Пул топишининг кийинчилигини ўзим кўрдим-ку. Бу кишига пул хазилакамига келади. Шундан кўркаман. Ишқилиб, яхшилик билан, тўғрилиқ билан топянтимикин, деб.

— Жинни бўп қопсан, Каниз. Худо бировга кўнқўллаб беради, бировга мисқоллаб. Худо севган банда экансан, беришти. Худо беришидан сикмасин. Шукр қил. Дуо қил. Номоз ўқи, кизим. Худога яқин бўлай дегин. Ёмонларга инсоф тила. Эримга Худо ёр бўлсин де. Садақан Худо, садақа бер. Мушкулкушот ўқит. Атаб, хатми-патми қип тургин. Ёмон кўзлардан Худонинг ўзи асрасин. Уйда ўтириб, сиқилиб қолсанг, кишлокди кўргинг келаётган бўлса, тагингда машина.

— Бормайман.

— Бормасанг ҳам тузук. Яна ҳамма ташвиши билан

сенга осилишиб олади. Биздан ташвиш килма. Пермеримиз яна катталашиб кетти. Дадангни ёнидаги пермерлар синиб, ташлаб қочишди. Ҳоким уларниям даданга қўшиб берди. Ўзи қаралашиб турибти. Акаларингни чўлдаги тарвузлариям зўр бўлди. Олдини сотишиб, пул қилишиб олди. Қишкисини ўраб қўйишди. Катта аканг бу йил кизи Потмани чиқаради. Келинанинг қўйнагига сиймай пишиллаб бозордан буёққа келмайди, тўй қилиб, бутун Хўжаховузни оғзини очиб қўяман деб юрибди. Худога минг қатла шукр, кизим. Энди кун ҳам кеч бўлди, мен қайта қолай.

— Ие, йўқ, бугун қоласиз.

— Вой, қаёққа қоламан. Сўпини эшаги тувадиган, кетига чирок боғлаб ўтирибди. Мени қайтга тувиб қўйганимни билмаган даданг эшагига гул тақяпти-ю, hozир, нима деясан?

— Ошни опкелинглар, — буюрди Каниза узокрокдан караб турган оқсочга.

Ош келди. Ошни кўрган Ўктамби:

— Вой Каниз, шунча ошни қайтимга ейман, — деди қўйлагги енгини шимариб, — келганимдан бери еявериб, гуҳум ютган илонга ўхшаб қолдим, а.

— Тугунлар тайёрми? — сўради Каниза ошни қўйиб чикаётган оқсочдан.

— Тайёр.

Она-бола ошни кўп ея олмадилар. Қўлининг ёғларини артаркан Ўктамби:

— Худога шукр, мана ошниям едик. Етқизганига шукр. Невараларимни кўрдим, сени соғлигингни билдим, энди қани бир дуо қилайлик, — деб қўл кўтарди, Канизани, хонадонни узок дуо қилди.

Каниза онасига берадиганини бериб, тугунларни машинага жойлаб, хайдовчиси билан жўнатиб юборди. Уйга энди кирган ҳам эдики, телефон жиринглади. Гўшакни олди, ундан Мансурнинг вазмин овози эшитилди:

— Дадам оғирлашиб қопти, ўша ёққа кетяман, ўзим телефон қиларман...

ХІІ

Нозиманинг энг сўнгги таянчи ҳам кетди. Наби Музаевич қуни кеча жойига қўйилди. Хабарни қўни-қўшинларидан эшитган Нозима анчагача ўзига келолмади. Ман-

сурдан ажраб кетганига шунча вақт бўлган эса-да, Нозима Наби Мусаевични бир таянч ўрнида кўриб, унга ишониб юрган экан. Совуқ хабарни эшитган захоти дунёда ёлғиз қолганини англаб етди, йиғидан ўзини тўхтата олмади. Охири кўз ёшлари куриб, бир нуктага паришон тикилди. Наҳот одам тиргаксиз яшай олмаса! Инсонга одамнинг тафти, меҳр-мурувват шунчалик даркор экан-да! Мундоқ ўйлаб қараса, Нозима ҳақиқатдан ҳам ёлғиз экан. Негадир шу тобда Қодир Алиевич ҳам хира тортиб, жуда оқислашиб кетди. Демак, Нозима унга ҳали суянмапти. Ҳали-хамон ўша кадрдон эски чинорларга суяниб юрган экан. Улардан бири, Нозима энди билди, жуда кадрдони, меҳрибони йўқ энди. Хабарни эшитиб ўтирган ерида бу адоқсиз мусибатни дақиқалар сайин чуқур туюётганди. У битта шу одамга керак эди. Ёнига шунча бормай, яқинда охириги борганда ҳам ўлим тўшагида ётган Наби Мусаевич буни очиқ-ойдин намоёниш этганди, келинини кўриб, энди тузалиб кетаман деганди... Содда Нозима шунга ишонган экан, кўнгли тинч юрган экан... Мана энди у йўқ...

У кўшни хотин-халаж билан таъзияга бориб келди. Таъзиядан сўнг ҳеч ўзига келмади. Бугун учинчи кун на кўнгли ёрийди, на томоғидан намак ўтади. Паришон, хаминқадар ғамдор... Унинг бу ҳолатини қизчалар ҳам сезишиб, жиддий тортишган, айланиб-ўргилиб, унга термуладилар, кўнглига боқадилар, мик этмайдилар.

Туш маҳал товоқчада ўралган иссиқ сомса кўтариб чиққан Рисолатхон ҳам узок ўтирмади. Нозиманинг ҳиссиёти унга ўтди чоғи, шарақлабгина кирган қўшни ғам тортиб чикиб кетди. Нозима тузукрок ўтиринг ҳам демади. Бироз кейинроқ Арзисвна телефон қилди. У анчадан буён сим коқмаганди. Турмушидан зорланди, арзод қилди. Кейин ҳазил-хузулга ўтди. Нозиманинг кайфияти унинг суҳбатини тиламасди. Ҳозир кўнглига чирок ёкса, ёримасди. Тўғри келган нуктага тикилганча дунёнинг ишларини хомчўт қилишдан ўзга ҳеч нарсага азму тоқати етмаётганди. Нега дунёга келди-ю, нени кўрди-ю, мундоқ ишлар нега юз беришти, аслида нима учун яшаб юрибди каби ўйларнинг адоғи йўқдек... Наби Мусаевичнинг ҳар битта гаши, берган дарслари, меҳру оқибатлари, куйикиш, жоникишлари кўз ўнгидан ўтар, шундай одам ўлганига ишонгиси келмасди. Қанча иста-

масин, Мансур гаудаланар, ота-бола ўртасидаги туяча фарқлар, отанинг жонфигонлигию боланинг бокибегамлиги қайта-қайта жонланарди. Мана энди ота йўқ, хали тирнокларига зор бўларсан...

Эсида... Бир гал Мансур икковлон Наби Мусаевични ҳажга боришга кўндирмоқчи бўлишганди. Мансур янги бой бўлган, Зокир кўтарилга бошлаган пайт. Мансур билан Нозима профессорни кўндиришга роса уринишди, бироқ уни енгиша олмади, охирида профессор гапни чўрт кесди: “Икковингни ҳам ёдингда бўлсин, — деган эди у ўшанда, — ҳажга фақат ҳалол одам боради, мен етмиш йил ҳалол яшадим дея олмайман. Замонга бок, ксини ноғора қоқ, чулдирвақа бойваччалар” деганди биркесар домла. Шунда Нозима билмай: “Ҳаммаям боряпти-ю, дада” деб юборди. Жавоб эса: “Улар уёқдан ҳам уриб қолай дейишяпти, шунга шошилишяпти” бўлди. Вой домлажон-ей! “Жойингизда тишч ётинг, отажоним, биргина меҳрибоним...”. Нозима пичирлаб йиғлай бошлади. Йиғи аралаш миясида турли фикрлар гужгон ўйнардди. Нега яхши одамлар ўлиб кетаверади? Яхшилар абдий яшаганда, ёмонлар яхшиланарди. дунё яхшиларга тўла бўларди... Домла: “Одам бўлиш — яхши бўлиш” дерди, бу унинг ҳар бир дарсида айтадиган кундалик шиори эди! “Яхши ўқимаган ёмон бўлади” дерди. “Билмасанг, Худони олиб келсанг ҳам баҳо олмайсан” деган талаб кўярди. Студентлар ичида: “Наби Мусаевичдан ўтсанг, институтни битирасан” деган гап юрарди. Шунчака одам эди, раҳматлик... Мансур ҳам ўлиб-толиб, ўзини мажбур қилиб, домланинг дарсларини ўқир эди, холос, шунга тайёрланарди, холос. Ўшанда домла ўғлига “3”дан бошқа баҳони раво кўрмади. Нозимадан сўраб-сўрамай “5” кўярди, мактарди, бу киз одам бўлади, дерди. Шўрлик домла... Нозима келин бўлишини билганида бирам қувонган эди-ки...! “Мана, бизнинг оиладан энди издошим чиқади, йиққан бор бисотим — китобларимни қолдирадиган шогирдим бор” дея қувонганди. Бечора... Мана, Нозима нима қилди? На одам бўлмади, на олима... Мансурнинг йўриғига юрди, уйда пул санаб ўтирди. Ўтирдингми? Ўтирдинг... Мана, етган оқибатинг. Сарсон-саргардон. Бойлик бахт келтирмас эканми? Бойлик бугун сеники, эртага бировники. Домла айтган йўлдаш юрганинда, балки бундай бўлмасмиди? Мана, энди чор

тарафинг қибла, бахтиқаросан. Минг йиғла, қапи, фойдаси чиқармикин? Ўшанда Мансурга қўшилишиб, пул ҳамма нарсани ҳал қилади, деб ўйладинг? Нотўғрими? Ўзингни алдаб нима қиласан?

Бир куни одамшавандалигинг тутиб, Мансурга: “Ота ҳам ғанимат, пулимиз бор, саёҳат-паёҳат қилдирайлик, яхши жойларда дам олсин” дединг. У: “Шу одам гапга кирадимми?” дея тирхишлик қилди. Сен: “Кексариб қоляпти, касал-пасалга чалинмай...” дейишинг билан у: “Пул ҳар қандай касални тузатади, ташвиш қилма” деди. Сен ишондинг, қани, пул энди у кишини гўрдан қайтарсинчи?.. Зебонинг айтишига қараганда, ўша пулдор тузук-курук хабар ҳам олмапти-ю?..

Нозима ўзини сўкишга тайёр эди, чунки азага бориб ҳам азадор хотинлар ичида Қанизани қидирди, дарвозадан кириб-чикиб кетаётиб Мансурга кўзим тушармикан деб жовдиради. Нега, ҳозир ўзи жавоб тополмайди. Ич-этини ўйишдан бошқа чораси йўқ.

Нечун ахир бундайсан дунё? Одамни бошига нечун ғавво соласан, холос? Нега бой ҳам ғамдор, камбағал ҳам? Кейинги пайтларда Нозима биронта шўх-шодон одамни кўрмади? Махалладошлари, қўни-қўшиниси фақат ғам-ташвишдан гапирди. Ҳаммага пул етмайди. Бойларга-ку умуман пул етмайди, нега? Ёки дунё ўзи шундок тузилганми? Ҳамма жойда тортиш, узиш... Мундок ғамсиз одамнинг ўзи йўқ. Нега? Барибир, яшаб, ўлиб кетаркансан, дунёнинг ғамини орқалаб нима қиласан? Бир тўрғам нонга, ярим коса ёвғонга қорин тўяди-ку!

Нозиманинг хаёли бўлинди, ташқарида Чака вовуллади. Кимдир келганга ўхшарди. У ўрнидан туриб улгурмай айвон эшиги очилди — Қодир Алиевич. Қўлида сумка-халталар кўтарган:

— Ассалому алайкум, азизларим, — деди у ва қўлидагиларни сўрига қўйди, интилган кизчасини қучди.

Ичкаридан катта кизчаси чиқди, эшик олдида унга яқин келмай туриб қолди.

— Аллақачон бегона бўп қошимиз-ку, — дадасининг овози эшитилди ичкари шопилган Нозиманинг ортидан.

У ўзини тузатиб, Қодир Алиевичнинг истикболига чиққанда, қуртқасини ечмаган ота ҳамон кизчалари билан дийдорлашарди. Нозима билан жуда илик, миннатдорона кўришди.

— Яхшиям сизлар борсизлар, азизларим, — деди у яна.

— Совқотибсиз, — деди бўйнига осилиб олган Гулноза.

— Ташқари бирам совуқки, хавонинг қовоғи солик.

Нозима Қодир Алиевичнинг курткасини олди, илгичга илди-да, халталарга кўз ташлаб:

— Хамма нарса бор эди... — деди негадир гап тополмай.

— Бориға шукр, — жавоб қилди Қодир Алиевич, — бор бўлса ҳам, сизларға бугун ўз кўлим билан бир ош қилиб бермоқчиман, қани, олдинги ошдан ўтказа оламанми, йўқми? — ҳазиллашди у.

Хаммалари ичкари юрипаркан, яна Қодир Алиевич:

— Сизни ҳеч ким хафа қилмадими, Нозимахоним? — дея мурожаат этди.

— Йўқ, нега? — Нозима унинг хушёрлигини билгани учун ўнғайсизланди.

— Биз ҳозир учовлон сизни хурсанд қилиб юборамиз, шундайми қизалоклар?

— Аям йиғлаяптилар, — деди Гулноза.

— Нега йиғлайдилар, сиз хафа қилдизми, қизим?

— Йўқ, ўзлари, — жавоб берди Гулноза.

Қодир Алиевичнинг кайфияти кўтаринки, хушчақчақ эди. У дарҳол ошга уннаб юборди. Нозима ёрдамлашди. Ошхонада фаройиб сўлим, одамни хушнуд этгувчи вазият деймизми, холат деймизми, ишқилиб, шунақанги хушхаволик юз берди. Қозондан кўй ёғининг жизиллаган, иштаҳани китикловчи ҳиди таралди. Оёқлар остида уймалашаётган қизчалар тетикланиб, чуғур-чуғур бўлиб қолишди. Қодир Алиевичнинг кўли-кўлига тегмай масалликни қовураар экан:

— Наби Мусаевичнинг фотиҳасига келган эдим, хўп ҳалол одам эди домла, — деди, — тоза одам эди, эшитиб, келмай туролмадим. Нозима, жуда иш кўп, бошдан ошиб ётибди. Ўтган сафар ҳам сиз билан тузук-қурук гаплаша олмадим. Кўшни вилоятни текширяпмиз. Раҳбарлик, у ерда ишларнинг кетиши ҳукуматни кониктирмаяпти. Одамларгаям хайронсан, сенга ишонгандан кейин ишонган вазифани қойиллатиб бажармайсанми? Хамма ўзини ўйлайдиган бўлиб қолган. Шундан ҳукумат ташвишда.

— Наби Мусаевични танийсизми? — деди Нозима ўйчан.

— Нега танитай, бир маҳалладанмиз, — жавоб қилди Қодир Алиевич, — ўғиллари билан бирга катта бўлганмиз. Дадам раҳматлик у киши билан тез-тез суҳбатдошлик қилар эдилар. У киши ҳақида кўп яхши гапирардилар. Институтнинг ҳалол домлаларидан бири эди.

Нозима негадир хаяжонли талвасага тушди. Демак, Мансурни танир экан-да. Сабри чидамай талмовсиради:

— Ҳозирги ҳокимимизнинг дадалари шу киши дейишади...

— Худди шу киши, лекин... — Қодир Алиевич негадир тўхтаб қолди ва қапғирни айлантириб сўради: — Қалампирнинг бутуни бор эди-я?

Нозима икки дона қалампир ювиб келди. Қодир Алиевич унинг гапни охирини қутаётганини ҳис қилди:

— Зокир Набиевич бошка мактабда ўқиган, лекин бирга чўмилиб юрардик, — дея лўкма қилди: — Мен мактабни битириб, Тошкентга ўқишга кетганман. Чамамда, у шу ерда ўқиди. Ўқимиз ҳеч кесишмаган... — бироз ўйланиб қолган Қодир Алиевич гапига нуқта қўйди: — Яхши одам дейишади...

Нозима Қодир Алиевичнинг тақдирини ҳақида Рисолатхондан эшитган, унинг бошига тушган ғам-ғуссалардан хабардор эса-да, бу гапдан кўра уни кўпроқ Қодир Алиевичнинг Мансурни билиш-билмаслиги кизиқтираётганди. Бу ҳақда нима деб оғиз очишни тополмаётган чоғда ўзи тўсатдан:

— Қандайдир укаси ҳам бор эди... — деди дудмал қилиб. — Мана, сувни ҳам қўйдик, азизларим, озгина қайчасин энди, мен бир бет-қўлимни ювиб олай, — дея ваннахонага кириб кетди.

Нозима тўғрими, нотўғрими, ишқилиб, Қодир Алиевич ҳамма нарсадан хабардор экан деган фикрга келди. Нима қилсин, ахир, бу — тақдир.

Қозон устида бўлиб ўтган суҳбат Нозимани анча талвасага солган, ўйлантирган эса-да, бироз хушнуд ҳам этди. Чунки Қодир Алиевич келди-ю юрак-бағрини эзаётган Наби Мусаевич, Мансур билан боғлиқ хотиротлар чекингандек бўлди, Қодир Алиевичнинг диққатлиги, қўтаринки қайфияти, айниқса унинг бугун шу ердалиги, борлиги, мавжудлиги, ёнидалиги шунақанги далла бўлдики, Нозима ахири тасалли топди.

Туйқус Қодир Алиевичга тоза кийимлар бериш лозимлиги эсига тушди, юраги ғалати бўлиб энтикди. Кийим-бош олиш учун ётоқхонага кирди. Ечилган шим, кўйлак, майкаларни кўриб, юраги ховлиқди. Кийимларни тегишли жойга қўйиб, Шаҳнозанинг ёнига борди. У пакетни кавлангтираётган экан, “Помидор!” деди.

— Ҳозир, ҳозир, кизим, ювиб, кесиб бераман, — деди Нозима.

У ошга салат тайёрлашга киришди. Хаёл оти эса турли томонларга олиб қочаётганди. Наби Мусаевич юрагининг қаеринидир ачиштириб турар, у билан боғлиқ хотиралар, Мансур тўғрисидаги ўйлар хиралашди. Негадир дунёда ёлғизлиги барҳам еди. Битта том остида биргина эркак билан ёлғизлиги, умуман, эркакдан хуркиши чекинди. Хаёлида порлоқ ўйлар кеча бошлади. Ҳозир ўзига қандайдир яқин одам тоза ювиниб, кийиниб чиқади ва у томонга келади... Кечагина ҳар қандай эркакнинг юзи қурсин деб юрган Нозимага нима бўлди? Ўзича бунга сабаб излаб кийналар, қўнглининг йўриғига дош беролмасди. Айниқса, туғиш истаги устун келар, Мансурга ана шу нарсани исбот этмай оламдан ўтиб кетгуси йўк, одамлигига қушанда бўлаётган бу тамғани улоқтириб ташлаб, хақиқий аёллигини намоён этиш истаги алангадек ёнаётганди. Шу боисми, хаёллари ҳозир аёлликнинг ҳарир пардасига ўроғлик шарму ҳаёни тепалаб, депсаб, ғурурига нисбатан нописандлик келтириб чиқараётганди. Бир яхши эркак, бу ҳам Нозимага Аллоҳ берган иноят эмасми, аммо у-чи? У қандай фикрда бўлса? Ахир эркак киши, яна қирчиллама маҳали, шунча вақт аёлсиз, яққа-ёлғиз юрмагандир? Эркак зотига ишониб бўлмайди, ахир. Мана, қўйнинг овзидан чўп олмайдиган Мансур ўзга аёлнинг қучоғини кўрганда нима бўлди? Имон, эътиқодидан кечди-қўйди-ю! Балки бу ҳам шундай мансурларнинг биридир? Бу маскага келибдики, Қодир Алиевич неча марта келиб-кетган бўлса, фақат яхши гапирди, холос. Биронта бошқа белги бермайди. Энди, сен ўзинг суйкаласанми, уятсиз? Унда одамлигинг қайларда қолади? Ким деган одам бўласан? Йўк, кечирасиз, деса-я!..

Нозима кулимсиради, ўл-а, дарров ўзингни инъом қилдинг-у, у рад қила қолди? Нималар деясан, Нозима? Бу осон бўлса экан? Икки кишининг юлдузи дарров

тўғри кела қолса экан? Хотин тўла дунёда битта аёл топа олмай юрган қанча? Эркак тўла дунёда муносиб эр топа олмай юрган нечта? Хомтама бўлманг, Нозимахон. Азизим, дунёнинг ишлари шунақа...

У хозир негадир ёлғиз қолгиси, хаёлларига қониб, ёлғиз ётгиси келди ва шакаробни хозирлади-да, унга туз сепмай, қизчаларни ошхонада қолдириб, хонасига йўл олди. Қизчалар, яхши, эргашмади, улар қандайдир беғам, шодон эдилар буқун. Кирасолиб жойига чўзилди, нимқоронғи хонада яна хаёлларига эрк берди. Хаёллар, хаёллар, уларнинг адоғи йўқ... У минг ўйланмасин, бир тўхтамга кела олмади, уёқ-буёққа ағдарилди, ёнбоплари оғриб кетди.

Бу орада Қодир Алиевич ошни аллақачон пиширди чоғи, Шаҳноза уни чақиргани кирди. Йўлакка чиқиши билан димоғига ошнинг ширин хиди урилди. Қодир Алиевич ошни сузаётганди. Шунда у:

— Нозимахон, негадир ғалати бўлаяпсиз, менга ўнғай-сизланияпсизми? — деб сўради.

Қизчалар қошиқ ушлашиб, мамнун ўтирардилар.

— Менга аҳамият қилманг, мен ўзим шунақарок... — деган жавобни қилди Нозима.

— Келинг, ошни ейман-у, мен ҳам жўнашим керак, — дея қайноқ товоқни ўртага қўйди Қодир Алиевич.

Нозима бояги ўйларидан уялиб кетди. Қизарди ҳам чоғи. Ош пайтида Қодир Алиевични кузатди. У бирон марта Нозимага қарамади, қизчалар билан имлашиб, уларнинг кўнглини олиб ўтирди. Юзига қарамай, индамай ош ейишга мажбурлаб турди, холос. Нозиманинг иштаҳаси йўқлигини Қодир Алиевич сезди, бироқ индамади. Ош ейилиб бўлгач, қўлини артаркан:

— Мана энди чой ичамиз, — деди.

— Хонамизга кирамизми? — сўради Нозима қизчалардан.

— Йўқ, йўқ, дадам билан ўтирамиз, — бўлди жавоб.

— Аяжониси айтган гапни қилиш керак, — деди Қодир Алиевич қизчаларга табассум билан.

Қизчалар ковоғини уюшди.

— Мана, мақсадга ҳам етдик, — гап бошлади Қодир Алиевич чой хўпларкан, — қачондан буён бир вақт топиб, сизларга ош қилиб бераман деб юрган эдим.

— Худога шукр, — деди Нозима.

Кизчалар унинг гапини такрорлади.

— Менинг кизларим жуда эслида, — уларни мактади Қодир Алиевич, — аяжонларини ҳеч хафа қилишмайди. Аяжонларига минг раҳмат. Қани, баробар айтайликчи?!

— Раҳмат, раҳмат, раҳмат...

— Бу ерга келиб, жуда раҳматни кўп олдим... — Нозима нега бундок деди ўзи ҳам билмади, фақат қизарди, холос.

Қодир Алиевичга бу гап ғалати туюлди, Нозима ни-мадандир норозига ўхшарди. Хавотирга тушиб, унинг кўнглини топишга уринди:

— Сиз энди бизнинг онажонимиз, жонажонимиз, меҳрибонимиз, бизнинг сиздан бошқа кимимиз бор, а, кизларим? — деди.

Нозима кўзини олиб қочиб, Гулнозанинг бошини силади ва ўнгайсиз ҳолатда гапини бошқа ёққа буриш учун:

— Ишларингиз яхшими, ишқилиб, мақсадларингиз амалга ошадиганми? — сўради ийманиброқ, худди гуноҳкор одамдек.

— Яхши, — Қодир Алиевичнинг кўзлари маъноли чакнаб, жисмига жон киргандек бўлди: — Мақсадларим хақида қаёқдан биласиз?

— Сиздақанги одамлар улуғ мақсад, ният билан яшайди. Яна билмадим-у, менга шуңдай туюлади.

— Сиз жуда ақлли ва оқила аёлсиз, ичимдагини худди кўриб турибсиз, — Қодир Алиевич хўрсингандек чуқур нафас олди ва иштиёқ билан гапира кетди: — Биласизми, мана сиз ҳам тарихчисиз, шу замоннинг одамисиз, шу заминда туғилгансиз. Ким ўз юртига, ўз эртасига бефарқ бўлиши мумкин? Бу ҳақда ўйламайдиган одам борми? Эртани ким яратади? Бугунги одамлар, яъни сиз ва биз. Биз ҳозир нима қилаётибмиз? Атрофга боқинг, ҳамма ўзини ўйлайверса, бурнининг остини кўрса, саодат бойликда деб ўйласа, қинғир йўлларга эниб кетаверса, уларни бошқарадиган раҳбарларнинг ўзи бош бўлса, жамиятимиз эртага нима бўлади? Ҳозир ҳукумат ана шу муаммо хақида каттик бош қотирмоқда. Ходимларни ўрни-ўрнига қўйиш хали-хануз жиддий масала бўлиб турибди. Бугун эл яхши деган одам бир жойга қўйилади, қарабсизки, эртасига миси чиқади. Шундай

тарихга эга, кўнгли дарёдек кенг, миллион-миллион халқимиз орасида ҳалол одамлар кўп, талатўп ичида уларни топиб, ўрнига қўйиш каттакон муаммо. Олғирлар, сурбетлар армияси орага парда ташлайди, ҳамманинг бошини айлантиради, тиниқ сувни лойқалайди, қараб-сизки, яна нопок одамлар хирмон теңасида. Ўшаларнинг айтгани-айтган, дегани-деган. Холбуки, буни халқ кўриб турибди. Умид қилиб турибди, халқнинг эртанги кунга ишонгиси келади. Бутун бошли корхонада битта тиррақи ҳамманинг қўлини ишдан совутади. Токи унинг ўрнига ҳалолу пок одам келгунга қадар, қанча сувлар оқиб ўтиб кетяпти, устига-устак ўша тиррақи курмакларнинг сони оз эмас. Буни биргина фармон ёки қарор билан йўқотиб бўлмас экан-да. Улар катта армия. Ўтган сафар дўстлар билан бу ҳақда узок гаплашдик, эшитиб ҳам турдингиз...

— Эшитдим, — тасдиқлади Нозима.

Унинг жон-жон деб тинглаётганини билган Қодир Алиевич янада тўлиқиб гап бошлаган эди, Нозима “узр” ишорасини қилиб, эснаётган кизчаларни хонасига бошлаб кетди. Қайтиб келганида, Қодир Алиевич ўрнидан туриб олган, жағини тутамлаганича ошхонада уёқдан-буёққа юраётганди. Нозима кириши билан у шу қадар кизишиб гапириб кетдики, ўзи билган барча тарихий шахслар, мамлакатлар, элатлар, уларнинг турли-туман ривожланиш тарихи тўғрисида чакана рақам ва фактларни айтиб ташламади. Ўзбекистоннинг давлатчилик тарихига тўхталди, юртнинг асл фарзандлари ҳақида ёниб гапирди ва хулоса ясай бошлади:

— Қисқа муддатда, қаранг, қанча ўзгаришлар юз берди. Юртимиз чирой очди. Худо хоҳласа, эртага бундан-да яхшироқ бўлади. Шунақа, Нозимахон...

Гаплардан Нозима маза қилиб таскин топаётганди. Қани энди, ҳамма Қодир Алиевичга ўхшаса, дерди у ичида ғурур ва самимият билан. Юрагида ана шу самимият яна қандайдир ўткирроқ, алаңгалироқ хиссиётларни ҳаракатлантирмоқда эдики, Нозима шу одам билан ҳамнишин, унга алоқадор яшаётганидан ажиб бир хис туюётганди. Қалбининг қат-қатида, қаеридадир қандайдир сеҳрли қарор бўй кўрсатиб келар — у уники, шундайин ақлли, ҳалол, пок, билимдон, жонкуяр, халқпарвар, кучли одам уники... Фақат у қаршилик қилмаса

бўлгани. Йўқ, энди қарори қатъий. Қаршилик қилганда ҳам у Нозиманики бўлиши керак. Бўшашгани дунё суймайди.

Мундоқ ўзига келса, Қодир Алиевичга тикилиб, қотиб қолибди. У ҳам оғзи ним очилганича тикилиб қолган. Нозима шайдолик билан тикилиб, қотиб қолганимни у киши сизди, деб ўйлади, ноҳос ўрнидан турди, нима қиларини билмай, Чака хақида ўйлади ва ул-бул кўтариб ташқарига йўналди. Қайтиб кирганида Қодир Алиевич кийинаётганди. Нозима остонада тўхтаб қолди. Қуртқасини ҳам кийиб бўлган Қодир Алиевич:

— Шунақа гаплар, шунақа ишлар, — дея Нозимага яқинлашди. — Энди Ноз...

Нозима унинг лабларига бармоғини босди:

— Кетманг, илтимос... — деди-ю, титраб кетди, шу заҳоти бу хаяжон Қодир Алиевичга ҳам кўчди, Нозимани титраётган кўксига тортди:

— Хайдамайсизми энди? — шивирлади эркак овоз.

Хароратли юзлар бир-бирига тега бошлаганда аёлнинг қуруқшаган лаблари: "Ҳеч қачон" дейишга зўрға улгурди.

XLII

Инсон меҳрга зор экан...

Қўша қарисин, дегани ҳикмат экан...

Жуфтлик саодат экан...

Ёлғизга дунё тор экан...

Меҳрдан ўлик тирилса керак...

Инсоннинг тириклиги тиргакликдан...

Эй Худо, инсонни ҳеч-ҳеч ёлғиз қолдирма, ёлғизликдан ўзинг асра...

Бойлик берма, майли, меҳр бер...

Хар кимнинг битта ишонгани бўлсин...

Дунёни фақат меҳр асрайди, холос...

Фақат сиздан олдин кетай... Ўлдирса жуфт ўлдирсин...

Бағрингизга кириб кетсам...

Сизни ҳеч кимга бермайман...

Қаерда эдингиз?..

Сиз-чи?..

Онангиз менга тукқан экан...

Сизни...

— Ҳозир у лочиндай учиб келади... Ха, ха, у лочиним менинг, тунги лочиним... Минг чарчасин, минг қийналсин, у барибир учиб келади...

Бу гаплар, бу сўзлар юз бора, минг бора учади жуфт лаблардан, ўтли дудоклардан, тотли нафаслардан. Бу тот дунёда йўқ. У фақат жаннатда бўлиши эҳтимол...

— Намунча вақт имиллайди? Дарвоза очила қолса-чи?

— Нега ҳаммаёқ гўзал? Бунча тароват, бунча нафосат қайда эди?

— Бунча ғам-андухлар қани?

— Нозима аниқ туғади!

— Бундайин пайваста меҳрнинг шаксиз меваси бўлади...

— Нозима тез-тез қорнини ушлаб-ушлаб қўяди...

— Аниқ!

— Орзиқиш — хотиржамликдан;

— қувонишдан;

— масрурликдан;

— ишқдан...

— бўлғувси оналикдан...

— Ҳиссиёт алаңгаси — янги пайвасталиқдан...

— Ошқоралиқ, бўйин қисмаслик, эғалиқ — никоҳдан...

— Ўртаниш — туташининг вақтинчалигидан...

— Икки марта севиш мумкинми?

— Демак, мумкин...

— Қайси бири чин?

— Охиргиси...

— Энди буниси абадийми?

— Абадий...

— Шарпа. Рўё. Йўқ, чин. Чин экан — Рисолатхон. Нозима хаёлот дунёсидан сузиб чиқди.

— Ўйлар, ўйлар, ўйлар... Хаёллар... Шириш хаёллар... Ўшандан бери шунақа. Ўша куни... Эрта сахар Қодир Алиевич шошилишч никоҳ ўқитиб кетди. Расулжонни чақирди. Қўшни муллани олиб киришди. Бирпасда никоҳ ўқилди. Домла чиқиб кетгандан сўнг Расулжон иккови бир дақиқа гаплашишди. Кейин, ош бўлди. Расулжон ўзи истаганларни, Рисолатхон ўзи хоҳлаганларни чақирдилар. Кузашаётганда Расулжон: “Бу хали хамир учидан патир” деди.

— Ўтираверасизми, вой, хотинлар қараб туришти-я...

— Рисолатхон якинроқ келди, — оғирлашиб қолдизми?
— деди, кулди. Кейин: — Туринг, бўлинг, бўлинг, азага кириб чикамиз, — деди.

Нозима бошига рўмол ташлади.

Етти хотин азага кириб боришди. Рўмолларининг учини тишлаб олишди. Аза маҳалланинг пастроғида экан. Янги. Соат учга чиқариларкан. Нозиманинг қўллари чўзинган кўп қўлларга тегди. Хамма ўз холича йиғлайди. Маййит ўртада ётибди. Ияги боғлик. Бошида дўппи. Ёнида адойи тамом бўлган бир хотин, сочлари оппоқ. Қисқа нафас олиб, хиқиллаган. Кўз ёши қуриган. Битта томчи чап яноғида қотган. Кўзи бир нуктага тикилган, ҳаракатсиз...

Маййит. Лаби қаттиқ қимтилган. Юзи буришган. Сарғимтил.

Фарёдлар бирдан кучайди. Сўлди. Яна...

Нозимага йиғи келмасди.

Маййит бирдан Наби Мусаевичга айланди.

Кейин онасига айланиб қолди.

Кейин, отасига...

Бир аёлнинг етовида ўзига келди.

Битта ўзи додлаб йиғлаётган экан.

Олти аёл қайтишди. Аёллар йўл бўйи нималарнидир гапириб келишди.

Нозиманинг қулоғига ҳеч нима кирмади.

Уйига кирди. Ўзини қаравотга ташлади. Роса йиғлади. Кейин хамма парса йўқ бўлиб қолди. Караса, нариги дунёда юрибди. Онасини излаяпти. Ана онаси... Ясаниб олибди. Фақат менинг ёнимга келма деяпти. Нега?.. Бир вақт Қодир Алиевич унинг бармоғига узук такапти. Узокдан, жуда узокдан Наби Мусаевич у томон келяпти...

Уйғониб кетди. Совқотибди. Совуқда келгани учун бўлса керак. Тушини эслашга уринди. Яна уйқу олди.

Турса, кизчалар мактабдан келишиб, ёнида ухлаб қолишибди. Уйқусираб, анча бўшашиб ўтирди. Азадан илашган кўпгил яримлиги ёзилиб кетибди. Хаёлот дунёсидан ҳам қутулибди. Шунақа дунё экан-да, биров туғилади, биров ўлади...

Овқатга уннасамикин? Бироз турсин-чи, балки Қодир ака кечагидек... Ҳа, бугун пиширилган балиқ олиб келаман деганди.

Аза билан тўй ёнма-ён. Кечагина Мансурнинг отасини қирки ўтди. Ўтганда ҳам Канизага умуман алоқасиздек ўтди. Унинг бу ерда кечаётган ҳаёти кизиқ. Агар Мансур эри бўлса, у унинг оиласи, қариндош-уруғининг иссиқ-совуғига аралашини керак. Йўқ, аралашмайди. Каниза ҳатто оиланинг бошқа аозоларини танймайди. Қайнотасини, қайноға, қайнисинглисини кўрган ҳам эмас. Билгани шу битта Мансур. Умуман, улар ўзлари бир-бирларини биладими, борди-келди қиладими, Канизани бундан ҳам хабари йўқ. Эри билан ҳатто улар ҳақида гаплашмайдилар. Қизиқ ҳаёт. Мана, қайнотаси ўлди, Мансур уни борғизмади. Бир оғиз айтганда "Кераги йўқ" деган жавоб қилди. Нечта издиҳоми ўтди, биттасига қадам ранжида қилгани йўқ. Мансур ўзи боряптими, буни ҳам билмайди. Бу қанақа ҳаёт бўлди? Чинакам хафа бўлай деса, бир нарса бордирки, Мансур шундай қилаётгандир, майли, шунинг кўнглига боқа қолай, деб ўйлайди. Ўзининг ёғига ўзи ковурилаверади. Мансурга тез-тез бунақа нарсаларни эслатиб туради, у миқ этмай қараб тураверади, на ха демайди, на йўқ. Мўлтайиб туриб-туриб жавоб қилмайди, вассалом. Тўғри, Каниза бу нарсаларга ҳам кўникиб қолди. Шундай бўлса шунақада, деб юрибди. Барибир, инсонда, ўйлайди...

Мансурдан бирон нарсани тузук-қурук суриштира олмайди ҳам. Ийманади. Тўғрироғи, кўрқади. Ғалати, индамас, сирли одам. Аммо Канизага тик бокиб, ковоқ-тумшук ёки пўниса қилмайди. Каниза ўзи шунақа деб ўйласа керак, яна ким билади. Эркалатганда, суйган-да хўп очилади, бошқа пайт кўнингча шунақа. Характер. Бироқ Канизанинг кўнгли тўқ. Унинг кўнглига бокиб, бирон марта олдинги турмушидан оғиз очмайди. Номини ҳам атамайди. У ҳам ўзига ишонган, ғурурини эҳтиёт қиладиган хотин экан, йўқ бўлиб кетди. Агар мутҒахам бўлганидами, шунча бойликни, пулни, уйни кўрган хотин тек қараб ўтирмас эди. Сувга чўккан тошдек йўқ. Мансур узокка кетмаса, бир кун ҳам уйдан бошқа жойда тунамайди. Аёл-паёлга илакишгани мутлако сезилмайди. Индамаслиги индамас. Аммо Каниза нима деса, йўқ демайди. Эркак кишининг шунақа сирли бўлгани ҳам тузук. Ҳар нарсага аралашаверадиган мажмаясидан

Худо сакласин. Ёки Самадга ўхшаб эркаклигидан бошка ҳеч вако қўлидан келмайдиганидан асрасин.

Кеча қишлоқда жиянига тўй бўлаётганини айтди. “Яхши тўёна қилиб, бориб келинг, нима камлари бор экан, айтинг” деди Мансур. Ўзи ҳам бормасмикин деб кўнглига қўл солиб кўрди. “Борардим-ку, жуда нш кўп, бошка бир йўқлаб борармиз” деган жавоб бўлди. Мана бугун Каниза жўнаб кетяпти. Қишлоққа бормаганига ҳам қанчалар бўлди. Бориб, нима ҳам қиларди. ҳамма бир дардини айтади, ҳар балони Мансур акасига айтаверса ҳам тўғри келмайди. Қариндош-уруғига, одамларга қўлидан келганича ёрдам қилди, яна нима қилсин? Тўёна, совға-саломларни яхшилаб тайёрлаб олди, одми кийимларини кийди, биронта ҳам такинчоқ тақмади. Негадир кўнгли шундай деяётганди. Бойликни шунча кўрди, такинчоқлари тўлиб ётибди, қишлоқбоп борақолай деди. Аҳмадни, қизини юр деса ўқишим бор, деб унашмади. Кенжани бунақа совуқда олиб юрмагани маъқул. Бу йил куз негадир жуда совуқ келди. Совуқдаги тўйда болалар нима қилади... Тугунларини олиб, якка ўзи машинага чиқди. Аслида “Матиз”да ҳам боргиси йўқ эди. “Жигули”-пигули бўлса ҳам бўлаверарди, майли энди...

Ҳайдовчиси эпчилгина аёл, эҳтиётлаб йўл топиб, машинани бошқариб борди. Яхши, йўлнинг ярми, қишлоққа кираверишдан бошлаб янги асфальтланган экан. Каниза аввал отасиникига тўхтади, ҳеч ким йўқ, ҳамма тўйда. Сўнг тўйга йўл олди.

Тўйхонанинг олди гавжум эди. Каниза етиб келиб, тўхташи билан “Матиз”ни болалар ўраб олишди. Бири “Во-о, зўру” деса, иккинчиси тортинмай-нетмай “Шопири хотин киши-и!” деб бақирарди. Каниза машинадан тушиб улгурмай, болаларни “Нари тур, нари тур” қилиб “Матиз”ни қатталар ўрай бошлашди. Тараддулланиб турган Канизанинг жонига ичкаридан худди пойлаб тургандай югуриб чиққан Ўқтамби оро кирди, гўё жон-жахони келгандай ховлиқиб, машинадан тугунларни олишиб, Каниза билан ҳайдовчи аёлни ичкари бошлади. Тўйхона тўнолон эди. Ўқтамби бошлаган томонга юришди. Канизанинг кўзи тўйбоши келинаясига тушди. У Канизага ялт этиб бир қаради-ю, атай кўзини олиб қочгандай ўз йўналишида давом этди ва рўнарасидаги хонага кириб кетди. Майли, тўйчилик деб ўйлади Каниза ва онаси

ортидан қолмади. Тугунлар билан дастурхончи ўтирган хонага кирдилар. Уларни шу ерда қолдириб, Ўктамби ғойиб бўлди, бир оздан сўнг Тўхта билан ғўё айтишаётгандай олишиб яна пайдо бўлди. Келинаясининг авзойи унчалик яхши эмаслигини Каниза сизди. Пишиллаб етиб келган Тўхта Каниза ва хайдовчиси билан салом-алиқ қилиб, чап томондаги эски уйга бошлади. У ерда хотинлар кўп. Каниза дадил киришга ийманиб, остонада тўхтаб қолди. Тўхта: “Ўзимизникилар” дея уни киришга мажбурлар, Канизанинг эса негадир юраги орзиқар, ичкари киргиси келмасди. Шунда, яна Ўктамби жонига оро кириб “Мана бу жойга кирақолайлик” деганча дахлизга бошлади. Каниза хайдовчисининг кўлидан тутганча дахлиз томон интилди. Дахлиз бўли, аммо бесаранжом, йилмаган дастурхон, идиш-товок, қолдиқ овқатлар, думалаб ётган шишалар ҳар томонга сочилиб ётарди. Каниза хайдовчисидан уялди-ю, бироқ кўнчиликнинг олдига киришдан шу ер маъқул деб топди. Ўктамби икковлон тезда хонани бироз тартибга келтиришди, ана шундагина мистовоқда нон кўтарган келинаясини кирди. Қайтадан салом-алиқ қилди.

— Қишлоқчилик курсин, — деди у, — одамдан кўни йўқ, мундоқ хизмат қиладиган топа олмайсан.

— Болам, сиз ишизи қилинг, буёғини менга қўйинг, — дея енгини шимарди Ўктамби ва Тўхтани бошлаб чиқиб кетди.

Ҳаш-наш дегунча дастурхонни тузатди, чой олиб кирди, ора-орада кўнгиел кўтарувчи лукмалар топиб гапирди, хуллас, меҳмонларнинг кўнглини олишга уринди. Бир пиёладан чой ичилганда:

— Сарполарни оп келай, — деганча дастурхончининг ёнига кетди, қайтиб келди-ю, — нарзинг оч бўлмаёй ўл, аллақачон Тўхта оп чиқиб кетишти, — деди.

— Тек қўйинг, ая, ўшанга опкеганман... — жавоб қилди Каниза кўл силтаб. — Ичнда сизга бир кийимлик, дадамга кўйлак, дўппи бор эди, берар... — деди.

— Ўртоқларинг олдинга кирамиз дейишяпти — сўради Ўктамби.

— Тўхтаб туришсин, хали сиз билан тузук-қуруқ гаплаша олганимиз йўқ. Уларга кўзим учиб тургани ҳам йўқ.

Ўктамби кизининг кайфиятини тушунди, ҳазил-му-

тойиба қилиб вазиятни ўнгламоқчи эди, аҳдидан қайтди, эътиборсиз гап қотди:

– Тўхтаям...

– Тўхтейзи қўйинг, тўйини қилсин... — гапни бўлди Каниза.

Шу пайт дадаси, акаси, укаси тўпланишиб Каниза билан кўришгани киришди. Гап-сўзлар, салом-алик унчалик қовушавермади. Акаси ҳам, укаси ҳам аллақачон ичиб олишибди. Улар чикиб кетишди, Сўпи бироз ўтирди, хайдовчидан хижолат чекдими, ерга қараб ўтирганча, бир пиёла чой ичди, сўнг у ҳам қўзғалди.

Каниза аввалига хайрон бўлди. Нега келдим шу тўйга, деб ҳам ўйлади. Тўйчилар фақат ўзлари билан овора эдилар. Тўғри, Канизага улар пой-патак бўлмасинлар, бироқ, негадир, муносабатлар бошқачароққа ўхшарди. Балки, Каниза ўзига оғирроқ тош қўяётгандир, ҳурмат-талаблик қилаётгандир? Йўқ, барибир, илгаригидан, негадир, вазият бошқача. Илгари-кейин, асли Каниза Тўхтаникига келмасди. Биринчидан, жини суймасди, харсиллаб овқат ейдиган, хадеганда пиёз тўғраб еяверадиган, очофат говмушдек пишиллаб юрадиган бу семиз хотини у суймасди. Буни сезармиди, келинаяси ҳам тузук-қурук "келинг-кетинг" қилмасди. Акаси камбағал, болалари кўп, ўзлари ўлиб-тирилиб аравасини зўрға тортишар, йиллаб қора кўрсатишмай гумдон яшашарди. Ўктамбининг пичир-пичир, висир-висир таъсир этиб, Каниза суяб юборди. Тўхта Ўктамбининг ёнига қатнайвериб товони йиртилди-ю, аммо туппа-тузук бўлишиб олди! Ўктамби келтириб берган пулларга мол олишди, қўй олишди, ишқилиб, бирни икки қилишди. Сўпилар оиласини Мансур қўллаб юборгандан кейин таянчга эга бўлдилар. Хан-паш дегунча, Тўхта одам бўлиб қолди. Нарса ундириш илинжида яна Ўктамбини шахарга, кизингизнинг олдига олиб боринг деб безор қилаётганини билган Каниза бунга рўйхушлик бермади, онасининг гапларига парво қилмади, ҳамма тўпланиб бу ерга келавермасин, деб ўйлади. Ё шуни касдини оляптими ҳозир Тўхта, яна ким билсин...

Ташқарида мусика бир тўхтар, бир авж олар, бақир-чақирлар ундан-да, охиб тушаётир. Каниза деразадан ташқарига қаради. Мусика бошланиши билан тўпланиб олган оломон ҳаракатга келар, ҳамма ўйинга тушар,

тавба, ўйин ҳам ўлсин, мундоқ илгариги ўйинларга ўхшамас, Канизанинг наздида маймунлар базмига ўхшар, ҳар ким ўз муқоми билан йўрғалар, кийшанглар, мусика тўхтагудек бўлса, хушёрлари “Бўл, бўл, чо-о-о-л” дея бақирар, кайфи тароклари эса ҳамон ўзича мусика оҳангида ўйинни давом эттирарди. Ҳангома, ғирт хангома. Ҳангома дейиш ҳам қийин бу кўринишни. Икки-уч йилда наҳот кишлоқ шундай бўлиб кетган бўлса!

— Ҳозир ҳамма жипир-жипир бўлиб кетган, — деди Ўктамби, — номи тўй бўлсаёқ бўлди, чойхоначи билан ошпаз ҳам кўлида чойнак, капгир, ўрнида ирғийверади... Э-э, Каниз, сен кетганингдан бери кишлоқдагиларнинг барини раққос қилиб юборганман. Ташқарига чиқсанг, ҳозир Варзангни қандай ўйинчи қип қўйганимни кўрасан... — Ўктамби хи-хилади. Канизанинг ранги ўзгарди.

— Улар ҳам келишганми? — безовта сўради у.

Ўктамби қалтис гап қилганини сезди, дарҳол:

— Уларга бало борми бу ерда, — деди, — ҳазил, биласан-у Варзанг тилимининг учида туради. Улар билан киёматлик юз кўрмас бўлиб кетдик, кизим...

— Сизга қийин бўлти-да, — келганидан буён илк бор ҳазилга ўтди Каниза, бироқ тез жим бўлди.

— Қаёққа қийин бўлади, Каниз, у бўлмаса, мен кўчасини чангитиб турибман.

— Ая, Наргизиз кўринмайди? — опасини сўради Каниза.

— Э-э, бошлик бўлгандан бери ушаб бўлсан уни. Эрталаб келиб эди, кейин ҳокимнинг хотинини ошқисани кетипти.

— Саодатними? Қаерга?

— Шу ерга-да, тўйга.

— У нима қилади бу ерда, акамшикида?

— Ў-ў, ҳозир аканг кичкина одам эмас. Бойваччалардан биттаси. Тўхта Саодатни кутяпти-да, ҳеч нарса кўнглига сиғмай... Ошанг ошқелармиш...

— Ҳм-м, — деди Каниза.

— Сени янги уйга киргизмагани келса, бирга ўтиришади деяётганидир-да. Янги уйнинг битта хонасини роса ясатиб, парқуларни қўйиб, дастурхон тузатган. Тилларанг обдастларда кўлига иссиқ сув ушлаб Тўхта кутиб ўтиринги. Ўлгур, сенга поёндоз солмади, унга поёндоз

ларгача тайёрлаб қўйган... — Ўқтамби бироз дудиланди-ю, кейин давом этди: — Хозир улар ҳам кеп қолишадди, опанг сени менга тайинлади, биз келгунча кетиб қолмасин деди.

Каниза онаси ёлғон гапирганини сизди. Юз бераётган воқеа-ходисаларга хайрон эди у хозир. Опаси-ку, ўзи шунақа.

Борган сари Канизанинг юраги сиқилар, бу ердан тезроқ жўнаб қолгиси келарди. Синфдошлари олдига кириш учун бир-икки изн сўрашди, аммо Каниза хохламади.

— Ая, — деди бирвақт Каниза, — уйга бориб, бирпас гапланиб ўтирсак, кейин мен кетсам...

— Вой, одамлар нима дейди? Қизим, тўй бизники ахир... — қаршилиқ кўрсатди Ўқтамби. — Ҳамма сени келганингни билиб турипти.

— Тўй бўлса, мана, тўйни ҳам кўрдик... Барибир, кетишим керак.

— Уканг кўргани йўқ сени хали...

— У қаёқларда юрибти?

— ЗАГСда. Келинларим кириб кўришгани йўқ...

— Шу ердами улар?

— Қудаликка кетишган.

Ўқтамби нимадандир хижолат кўзволди. Тапқари чиканидан хиёл ўтди-ю, хонага Канизани кўришга қатор-қатор ташрифлар бошланди. Кираётганлар асосан хотин-халаж, кизлар, келинлар, синфдошлар эди. Ҳар бири айтган гап-сўзлар Канизанинг қулоғига кирар-қирмас, аммо Каниза улар билан иштиёксиз кўришар, тағин олифтагарчилик қиляпти деб ўйлашмасин деб ҳаракат қиларди. Кирувчиларнинг ёши ўтгани ўпкалар, синфдошлар ҳазил-хузул қилишар, ёшлар негадир Канизага анграйиб тикилишарди. Охири аёлларнинг бири:

— Мунчаям чиройли бўп кетипсиз-а, Каниза, бойбадавлатлилик кампирни киз қилади-да, — деди қулиб.

Иккинчиси:

— Бахтиз борақан, қўшганиз билан қўша қаринг, — дея юзига фотиҳа тортди.

Учинчиси:

— Ўғилчалар қуллуғ бўлсин...

Кейингиси:

— Нечта бўлди?

Бошқаси:

— Эриз министр эмиш, а?

Яна битгаси:

— Бизгаям карашворинг...

Яна бири:

— Бизи унутиб қўйманг, синфдош...

Наригиси:

— Бизиям Насидақа кучайтирвор энди...

Каниза гангиб қолаёзди. Назарида хамқишлоклари, кариндош-уруғларининг бу эътирофлари кўнглини кўтаргандек, анови хайдовчиси ёнида нуфузини оширгандек эса-да, юрагига ўрнашиб олган дилғашлик хадеганда уни тарк этмаётганди. Кўришгани кирганларнинг кўпчилиги чикиб, уйга сикқулик оз-моз одам колди, бунинг ичида шўрва келтиришди, чойнаклар кўпайди, дастурхонга яна ул-бул тўкилди. Канизанинг кўнгли бироз ёришгандек хам бўлди, кўнглига ўрнашиб турган бегоналик, кандай-дир уялиш хисси бир оз бархам еди, оз муддат эса-да, майда-чуйда гаплар билан андармон ўтирди.

Ташқарида оламга шовкин солаётган талатўп мусика бирдан тинди. Ўтирганлардан иккитаси ирғиб турдилар ва "Келди" дея ташқари отилдилар. Дархакикат, кутилган меҳмонлар келган эди.

Хамманинг нигоҳи уларга кадалган. Айвонга етар-етмасларидан Тўхта ловуллаган поёндозни ёзиб юборди. Наргиза билан Саолат ичкарига ўтдилар.

— Ая, мен кетаман, — деди Каниза хонага қайтиб кирган Ўктамбига тарадудланаркан.

— Хафа бўлдингми?

— Нимага хафа бўламан, мана, тўйга келдим, кўрдим, сизни кўрдим, дадамни... Энди мен борай, кўсвингизни биласиз-у...

— Мен ҳозир, — деди янада шошиб колган Ўктамби, — тугунинг...

— Э,э, кўйинг ая, тугунимни сиз олиб қўяверасиз.

— Қизим, бир нимани... — Ўктамби чайналгандай бўлди, бир ганин сўрагиси келди, шекилли, ўйлади Каниза.

Бу вақтда у пальтосини кийиб, ташқари юрган эди. Майли ташқарида онасидан сўрай қолади. Машинага ўтираётган онасининг оғзини пойлади, Ўктамби ўксингандай галати қараб турди-ю, бироқ қайта гап очмади.

Йўл-йўлакай Каниза тугёнли ва тўзонли, номаълум ўйлар гирдобиди қолди. Биринчидан, нега унинг кўнгли кир? Уйдан чиқиб келаётиб, қишлоқ, у ердаги қариндон-уруғ, қўни-қўшни, махалладош, синфдошлари ҳақида ўйлаган эди. Хаёли давомида бирон дилхиралик кўзга ташлангани йўқ. Фақат Самаднинг уруғ-аймоғини кўрма-сам бўлди, деб ўйларди. Улар тўйда йўқ экан. Бироқ тўйхонага келди-ю, келди эмас, яқинлашаётгандаёқ тиззаларидаш мадор кетгандек бўлди, нега? Нега у тўйхонага етиши ҳамано ҳаммадан, ҳар бир нарсадан уялиш хиссини тўйди? Нега? Ҳатто тўйга киргуси келмай қолди. Қасргадир биқиниб олгуси, ҳеч ким бўлмаса-ю, якка-ёлғиз ўтиргиси келди. Бу одамовилик нимадан бино бўлди? Тўхтанинг муносабатиданми? Йўқ, Тўхта ўша Тўхта. У билан ҳисоблашиб, ундан хафа бўлиб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Туйқус Канизанинг хаёлига даҳшатли фикр келди: Мансур ёки қайноғасими... “Туф, туф, — деди Каниза бирдан кўксига туфлаб, — Худонинг ўзи асра-син...”

Хайдовчи аёл бир томоқ қириб қўйди. Унинг пешонадан бир қараганини Каниза сезмади, ўй-хаёли билан тамоман банд эди. “Аям бир нарса демоқчи бўлди...” Бу ўй ҳам бошига яна гурзидек урилди. Хавотир юраги тарс ёрилиб кетаман дётганди. Унинг дукурлаётгани аниқ эшитилар, нафаси қисиб келар, пешонаси совуқ намчиларди...

— Орқага қайтамиз, орқага, — деб юборди у тўё бир фалокат юз бергандай.

Хайдовчи Бабат чўчиб тушди. Каниза хайдовчиси Мухаббатни эркалаб шундоқ атарди. У “Матиз”ни чи-йиллатиб ортга қайтарди. Ва шу заҳоти Канизага ўгирилди:

— Тинчликми? Сизга нима бўлди? — сўради у машинани секинлатиб.

— Ҳеч бало бўлгани йўқ. Фақат бир нарса эсимдан чиқибди... — хансираб жавоб қилди Каниза ва ўқчиди.

— Тўхтайми? — ташвишли сўради хайдовчи.

— Йўқ, йўқ, қайтдик, уйга хайданг, — бўлди жавоб.

Машина ортига яна қайтди. Нега мундоқ қилдим, яна ўйлай бошлади Каниза бошини тўлалигича суян-чиққа ташлаб. Менга нима бўляпти ўзи? Хўш, аямдан

нимани сўрамоқчи эдим? Бу саволига Каниза жавоб топа олмади. Беихтиёр қорини ушлади “Ишқилиб, бахтинг билан тувилгин...” дея пичирлади унинг куруқшаган лаблари.

XLIV

— У киши бунақанги йўлга юрмайди...

— Шу гапни сен айтгансанми, тирранча? Менинг қудратимни унутибсан, шекилли. Билиб қўй, ҳамма ишларинг тўхтайди, эринг устига яна срок олади. Қизингдан айрилиб қолишинг ҳеч гап эмас...

Маъбуда боши эгилган кўйи миқ этмади. Акахон овозини ростлаб, ўзи жавоб килди:

— Вақтини билдинг, ҳозирлигингни кўр, унутма, сен ҳам шериксан. Темирни қизигида бос, тайсалласанг, аяб ўтирмайман... Ҳозир айти пайти. Икки кундан кейин эса кеч бўлади. Аллақачон гап айланяпти. Бугун-эрта комиссиянинг катта гуруҳи иш бошлайди. Унда кеч бўлади. Катта хўжайиннинг тўни бичиғлик. Вилоятга комиссия тушди дегунча, укаси хушёр тортади. Ҳаммадан эҳтиёт бўлади, соясида чўчийди, уқдинг-а? Спектакль худди илгаригидек ўйналади, ўша жой, ўша хотин, ўша спортчи... Асосий иш сенга боғлиқлигини унутма!.. Энди чиқавер, спектаклдан кейин учрашамиз.

Юсуф Сайрамович Маъбудага “гап тамом, энди бу ёғи ишга” дегандек қаради. Маъбуда бошини ҳам қилганча, ташқари йўналди. Унинг беназир қомаги, бақувватгина, келишган оёқларига сўнгги бор назар соларкан, Юсуфхон беихтиёр бир тамшанди. У ҳеч қачон ўз периклари ва шотирларига ўзгача қўз билан қаранга одатланмаган. Бу ўзи яратган ва узок йиллардан бери амал қиладиган қодалардан бири. Шу боис мажбуран хаёлларини бўлиб, дархол ўзини тутди, хаёли яна тотли режа томон оғабганини сезиб, илкис жағини силади. Худо ишининг бароридан берса, бу гал тўрға энг катта лаққалардан бири илинади. Бу биринчи тажриба эмас, сценарий пухта ишланган, ташланган тўр мустаҳкам, Худо хоҳласа, ўлжа улгуржи. Бу ўлжанинг яратилишида ўзи ҳам чакана тер тўкмаган. Энди эса тўрни кўтарадиган пайт келди. Толе эшик қоқиб турибди. Аблах акалар етти пуштига етадиганини йиғишди. Юсуфхон ҳамма ишни кўриб-билиб юрди, сездирмади, ташланган

суякка эга бўлди, холос. Аммо эгасини қопмади, сабр килди. Сабрнинг таги олтин. Мана, югурганнинг эмас, буюрганнинг вақти келди. Кичкинагина спектакль амалга оширилади, бас. Худо тилагини беради. Тўғриси, бу харом ўлжа эмас. Фақат ўғрини кароқчи уряпти. Нега деганда, ака-ука молу дунёни халол тўплагани йўк. Бу йўлда неча одам қақшади, қанча-қанчалар бадном бўлди, қанча итнинг боши мистовоққа чиқди, қанча мулкдор, ишбилармон синди, қанча корхоналар банкрот бўлди, ариқлар тескари оқди, қанча ташкилотлар ёшилди, эх-хе... Бу тадбирлар бекорга белгиланиб, беҳуда амалга оширилгани йўк.

Сейфларда ётибди бизнинг халол луқмамиз. Уни албатта, олишимиз керак. Ҳозирча озроқ белгиладик, яна хали кўрамиз. Команда ишонарли, синалган. Ҳаммаси билан келишилди. Бажаришади, бажармай қаёққа боришади. Сени бекорга Акахон дейишмайди. Зир титрашади. Буйруғинини бажармаганларни жони нечта экан...

Хотини Мансурниқига бориб келди. Уйдагиларнинг ҳеч нарсадан хабари йўк. Қишлоки хотинчаси яна икки-қатмиш! Туғ-а, тиллою зарнинг ичига кирволиб, қишлоки! Туғиб, ўраб-чирмаб ташла. Қолган-қутган бойлигига эга бўлволасан!

Уйга қайтсак ҳам яхши энди. Кеч тушиб, алламаҳал бўлиб қолди. Бориб, Мунисхоннинг асабини арралаб ўтирамиз. Ош-пош қилган бўлса, ажабмас. Борайлик-чи, кечагининг пули ҳам келдимикин? Келиб турса, қандай соз. Тўғри гап, шунча яшаб кўрдик, дунёда пул келишидан тотлироқ, лаззатлироқ, хушвақтроқ дам йўк экан. Пул келиш хаёлининг ўзи қанчалик тотли! Кўнглинг тоғдек кўтарилади, хар қандай ишга қодирдек хис қиласан киши. Чамаси, одамнинг кадри пулда бўлса керак. У-бу дейишади-ю, пул бошқа нарса. Хуллас, пул ҳамма нарса... Ким нима деса деяверсин, пул улуғ нарса. Дунёда ҳамма шунини деб юрибди-да! Пул ёмон, деганлар сени, бошқаларни алдаш учун айтишади. Оломон киши-қизил лақма-да, бундай лақиллатишларга ишонади, оғзидагини олдириб гураверади. Бахт бошқа нарсада эмиш. Вой, шу гапни ўйлаб топган тасқаралар-ей, қандай лақиллатасиз-а, гумроҳ бандаларини?

Не-не лақмаларни кўрмадик бу оламда: бири мутлақо пул ололмайман, билмадим, тарбиям шунаками, деса,

иккинчиси харом тешиб чикади дейди, тавба, сен, бир оддий чумоли банда, харом-халолни касқдан биласан? Мундоқ кўрпангга караб оёк узатсанг-чи...

Падари бузрукворимиз мелиса, тўғри одам эди. Бир гапни кўп такрорларди: “Биров пул берса ол, олмасанг, Худони дарғазаб киласан. Асли Худо суймаса, бераётган одам ўз пулини ўз қўли билан берадими, номард?!”

Бугун ишда кечикиб кетдик, эртадан тезроқ қайтиб, Худо бераман деб турган шу кунларда намоз-намозга йикилиб турмасак бўлмайди. Мундоқ пайтда Худога якинроқ бўлиш лозим.

Юсуфхон Сайрамович одатига кўра, энг аввал деразадан хўжайиннинг машинасига каради. Машина йўк. Энди, кабулхонасидан хабар олиши керак. Хўжайин хўжайин-да. Соясига салом бериб қўйилмаса, бўлмайди. Аммо, бу олифтанинг хам вақти-соати етиб қолди. Янги хўжайин келса, думи тугилади. Хозирча куллуқ килмокликдан ўзга чора йўк.

Кабулхонада озгингина ёрдамчи йигит хўжайиннинг узокрокка кетганини билдирди.

— Сиздек катта ўринбосари бор хар қандай хўжайиннинг кўнгли тўк, хоҳлаган срига кетаверади-да, — “ёрдамчи” ўрнига “ўринбосар” сўзини ишлатиб хушомад килди Юсуфхон Сайрамович ва кўнгил учун анчагина гаплашиб ўтирди, охирида: — Мен хонамдан, хўжайин сўраб колсалар. — деб кабинетига қайтди.

Хонада яна бироз бемаксад ўтирди, сўнг хўжайинга телефон килди. Телефон уланиши хамоно хол-ахвол сўради, хатто “чарчамадингизми?” деган луқманиям қўшишни унутмади.

— Ҳаммаёк тинчликми? — сўради хўжайин.

— Жойида, сира ташвиш чекманг, кечаси билан бўлса хам йўқлигингизни билдирмаймиз.

— Раҳмат, — деди гўшак ва “ту-ту”лаб қолди.

Кўнгли тўлган Юсуфхон уйига энди астойдил отланди. Тик турганча телефон рақамини терди. Телефон узок чакирди, аммо жавоб бўлмади. Яна терди, бу гал хам телефон жавоб килмади. “Паразитлар-ей, дарров идораларини ёпиб, қуён бўлишибди, чоғи” деди ва яна бир рақамни терди. У хам сас бермади. Ниҳоят, тўртинчиси олди.

— Ўзингизмисиз? — деярли ғазабкор сўради у.

Ишлар қалай? Шунча ишлаганингиз етар энди, тушорни фириллатинг, кеч бўлди, кетайлик, энди.

— Майли, шундай қила қолайлик. отахон.

— Тез келинг, чиқяпман.

Телпаги, пальтосини кийди, шарфи билан яхшилаб кўксини тўсиб, тугмаларини қадади, дўмбалок бўлганча хона эшигини қулфлаб, пастга йўл олди.

Кутиб турган оқ “Жигули”га ўтиргач, ўпка қилди.

— Сизларга хайронман, Шарофжон. эшак лойдан ўтгандан кейин ўзгариб коласизлар... Бизни яна керак бўп қолишимиз унутиладида, а?

— Йўғ-э, хўжайин, сизни унутиб бўладими? — гапи унча ўхшамади Шарофжоннинг.

— Хўп деяверинг, биз билмасак гаширмаймиз, энди, мана бу ёкка юринг, ха, баракалло, чап томонга кайрилиб, кейин ўнгга.

— Бирортасини оллоамизми? — сўради Шарофжон.

— Сиз ернинг тагида нима кимирляпти — билмайсиз. Отахонингиз сизларнинг ғамингизни еб, энди шўёқдан юрмаса бўлмайди. Мана, маҳаллага келдик. Ана шу дарвозанинг ёнидан секинроқ ўтинг. Эгаси hozir марказда, эрта-индин...

Юсуфхон Сайрамович колганини ичига ютди-ю, ўрнига томок кириб қўйди.

XLV

— Вой, Салима опа, қандай қилиб... — Нозима остонада турган собиқ қўшнисини бор-буди билан кучоклаб олди.

Салиманинг қўлидаги тугуни тушиб кетай деди. Икковлон кучоклашиб обдон йиғлаб олишди. Бир-бирини ҳамон қўйиб юбормас эканлар, аста-секин тилга кирдилар.

— Охири топдимми, қўшнижоним? — дерди Салима кўз ёшларини рўмоли учига артиб.

— Қандай шамоллар учирди, Салима опа, кизингиз яхшими?

— Яхши, қўшнижон, яхши. Ўқишни ҳам битириб олди. Коллежда ўқияпти. Вой, куйдириб ўлмагур Нозимахон-ей, шу ерларда экансиз, нахот уч йил ўтса ҳам, қорангизни кўрсатмасангиз? Одам бўлмай кетинг-а...

— Қандай тондингиз, Салима опа?

— Топишим ҳам кизиқ бўлди, шундоқ бозорда, ёнимда ўтирадиган шеригим шу маҳаллангиздан экан. Сиздан нарироқ, пастроқда ўтирар экан. Гапдан гап чиқиб, худди сизни айтиб ўтирибди-да. Юрагим ховлиқиб келавердим.

— Келинг, келинг, ўзимни опажоним, жон қўшним.

— Нега ранглариз бунақа, тобингиз кочганми? — сўради Салима шошилиб.

— Шунчаки ўзим, шундай бўи турибман. Шамолладим, шекилли. Вой, нега турибмиз бу ерда? Қани ичкарига... Юринг, юринг, тез юринг...

Ичкари юришар экан, Чака бир “вов” деди-ю, думини ликиллатди.

— Вой, бу Чаками, Нозимахон? Чака ҳам шу ердами? — Салима яна йиғлаб юборди: — Айланиб кетай сизлардан...

— Чака ҳам шу ерда. Мен ҳам...

— Одам эмас экансиз, Нозимахон. Шу ўрталарда яшаб туриб, нахотакан, одам мундоқ ўзини билдирмаса? Мен сизга ёмонлик қилганманда, а? Адашмай сиз ўлинг, адашмай мен ўлай. Пешона экан-да, ҳеч айтмаган ишлар бўлиб турибди...

— Майли, ўтган ишга саловот, энди эсга олманг. Бўлган ишлар бўлди. Худога шукр, мен ҳам ўлиб қолганим йўқ.

Улар айвонга кирганларида, кизалоқлар пешвоз чиқиди.

— Вой кимнинг кизлари бу, ширин-шакар кизчалар?

— Менинг кизларим, мана буниси Шахнозабону, буниси Гулнозабону...

— Вой, холанг ўргилсин, кўшалок кизларим-а? Мунча ширин экан, онанг ўргилсинлар... Буларни билмабман-да, шакалад-конфетлар опкелардим-а...

— Ўзиз келганизга раҳмат, кизларимни шоколадлари тўла.

— Айланиб кетай, бўйига қоқиндиқлар.

Нозима Салимани кўярда-кўймай ичкари меҳмонхонага олиб кирди, тайёр жойга ўтказди, тузоғлик дастурхон устини очди. Салима тугунини ечиб, тўртта нон олиб қўйди. Қоғозга ўроғлик мағизни ликопчага тўқди.

— Камбағални тошгани, кўшнижон, айбга букурмай-сиз. Эшитибок, ўпкамни қўлтиклаб чопиб келавердим...

— Нарса кўтариб юргангизни?

— Кўлимдан келса, қани қоплаб кўтарсам, чакана яхшилигингизни кўрганманми, ахир.

— Ҳозир чой қўяман, — Нозима ошхонага шошилди.

Салима фурсатдан фойдаланиб, у ён-бу ён сарасоб солди. Тузук, ўзига яраша бадавлатгина хонадон экан. ўйлади у. Ишкилиб, бахтини топсин, қийин бўлди, шу шўрликка. Кўзига яна ёш келди. Йўл-йўлакай ўйлаб келган, бўлиб ўтган воқеалар бир-бир яна жонланди. “Мазаси йўқ, шекилли, бояқишнинг, етимгина нарса эди, бўлари бўлди. Бойвачча бўлмай ергина ютгур, шундай хотиниши унутиб юборди-я... Чака қандоқ топишиб олди экан?”

Чойнакда чой кўтариб, Нозима кирди. Салима тус-моллаб сўз қотди:

— Яхшигина ерга тушибсиз, қўшнижон. Жонингиз соғми, ишкилиб?

— Ёмонмасман. Яқиндан бери сал гобим йўқ, — жавоб қилди Нозима чойни қайтариб, сўнг қуяркан.

— Худо сақласин, энди фақат яхшилиқ кунларни кўринг...

— Айтганингиз келсин, олинг, Салима опа, нондан олинг, ҳозир ош қиламиз, дастурхонга қараб ўтиринг, — мажбурлади Нозима севинаётгани аниқ билиниб, чой узатаркан.

— Хўжайинингиз ҳам яхши юрибдиларми? У киши ҳақида анча-мунча суриштириб билдим. Умри узок бўлсин, сизни бошингизни силабди, боши омон бўлсин. Маҳалладошингиз роса оғзидан бол томиб мактади. Хотини ўлган экан-да. Пенсона-тақдир шунақа-да. Бири бўлмаса бошқаси. Мана, чевар Аллоҳ буни сизга тўғри-лаб турган экан. Бахти бор экан, деди анов менга топиб берган қўшнингиз сизни, зўр одамга тушди, роса пар бўлишди, бунақаси бўлмайди, дейди.

— Рост, чинакам яхши одам. Очик-ёрик, меҳрибон. Жудаям ақли, Салима опа... — ер чизиб деди Нозима.

— Ўзизга ёқиб, хурсандмисиз, ишкилиб? — қувлик билан сўради Салима.

— Бўлмаса-чи? Сизнинг қўшнингиздан бўлак яхши эркак йўқ деб юрган эканман... — Нозима уялиқираб кулди. — Эркак дегани, эр дегани шу бўлса, деб қўйган-

дим. Билмадим, шу одам қўймади, қўймади. Такдир экан, қўчада қолмадим.

— Во-ой, нималар деяпсиз, Нозимахон, тешик мунчок ерда қолармиди, янаям сиздақаси... — эски шўхлигини килди Салима хи-хилаб.

— Ўлманг-а, сираям ўзгармабсиз, Салима опа.

— Бизни энди гўр тўғрилайди, эгачи. Хўжайинимни аллақачон тўғрилаб қўйган бўлса керак, ўша ёғлаям орқасини силатиб юрибдими? — энди хохолаб кулди Салима.

— Сизни пиёзпўсти қўлингизни соғинаётгандир? — Нозимахон кулди.

— Бораймикин...

— Ҳали улгурасиз. Унинг устига поччам бевафо эмас. Қани, олинг, олинг, ҳеч нарса олмаяпсиз...

— Ўзингиз-чи?

— Томоғимдан ҳеч нима ўтмаяпти. Бир култум сув ичсам кўнглим айнийди.

— Халигидақа бўлмасин тагин? — Салима Нозимага, унинг кўкси ва қорнига қаради ва сирли илжайди.

— Шунакагаям ўхшайди, — чуқур хўрсинди Нозима. — Бировга эрта, бировга кеч. Тўй ўтгандан кейин...

— Ростданми? Чиндан айтяпсизми? Ундай деманг, Худо бергани рост бўлсин.

— Ўзим ҳам ишонмаган эдим. Мени ёшимда қийин бўларкан, шекилли. Аввалига ишонмай юрдим. Томоғимдан нарса ўтмайди. Юрагим ғаш. Қувватим йўқ. Ётаман холос. Емаган нарсамга кўнглим айнийди. Кейин дўхтирга борсам шунака экан...

— Вой қўшнижон-ей, юрак-пурағиз ёрилиб кетмадими?

— Нега? Аввал кўрайлик-чи. Олдиндан ногора қокса бўлмас, ҳеч кимга индаганим йўқ. Аввал мундоқ аниқ бўлсин, кейин...

— Вой, Худо берипти. Шунча қийналди. Худо охирини бахайр қипти. Худо денг, Нозима.

— Худо демай, нима ҳам дейман, Салима опа. Худога минг қатла шукр... Ишқилиб, рост бўлсин.

— Бир анавинга кўрсатиб қўясиз...

— Қўйинг ўшани, у кунларни эслатманг.

— Бахти курсин ўшаларни...

— Ҳамма ўз йўлига, Салима опа...

Аста-секин эхтирослар бироз сўнди, гап-сўзлар ўз маромига тушиб олди. Кўришишидан Салима Нозиманинг бошига тушган кўргуликларни ипидан-игнасигача билгиси бор эди. Нозимани эхтиётлаб, ўзи қизиққан нарсаларни сўрар, хушёрлик билан суҳбатдоши туйғуларини эхтиётлар, кўпроқ унинг гаширишини, қисматидаги ҳозиргача бўлган воқеа-ҳодисаларни сўзлаб беришини истарди. Билъакс, Нозима унинг саволларига қисқача жавоб қайтарар, бу ҳақда гаширгиси йўқлиги аниқ-тиник сезилиб турарди. Шу боисми, у:

— Тақдир-пешона экан, шу ерга келиб қолдим, хаёти-миз ёмон эмас, тўғрисишни айтсам, данғиллама қасрда топмаган бахтни шу ердан, мана шу икки қизчага оналик қилишдан топдим, — дея мавзуга яқун ясади.

Салима ўша йилги янги йил оқшомида Наби Мусавичнинг уларни, аслида Нозимани излаб, кекса бечоранинг саргардон кезишганларини, уриниб-суринганини, шу баҳона оғир бетобланиб ётиб қолганларини сўзлаб берди. Нозима кўз ёшини тия олмади.

Орада Шахноза Рисолатхонни чакириб чиқди. У киргач, орадаги суҳбат узилди, ҳол-аҳвол сўрашилди, бир пиёладан чой ичилди. Рисолатхон худди ўзи билгандай, ошга уннаб юборди. Ёлғиз қолган собиқ кўшчилар бир-бирларининг пинжига кириб, узилиб қолган суҳбатни давом эттирдилар. Гап айланиб келиб, яна кўни-кўшничиликнинг қачон ва қандай бошланганлиги, ўша замонлар тафсилоти, азизу қадрдон хотиралар аро ширин дамларга раҳна солган томонга кўчди. Аввалида у томон ҳақида эшитишни мутлақо истамаётган Нозима Салима кўшнининг ҳозирги гапларидан қулоғи динг бўлди. Гап Қанизага такалган эди:

— Ўлибгина кетгур, кишлоки, ақлли-хушлигина жувон экан, — деди шунда Салима, — чурқ этмай, ховликмай-нетмай яшади, жувон ўлгур. Сиз чикиб кетганиздан сўнг уч-тўрт ой уйда кўринишмади. Баҳорни ўрталарида кўчиб келишди. Мансур уларни бош-пойчаси билан кўчириб келди. Ўғли, қизи, ўзи. Кўчиб келгандан кейин ичимдагини топ деб яшади, ҳеч кимга аралашмайди, кирди-чиқди қилмайди, жим-жим. Мансур эрта кетади, кеч келади, уйларида садо чиқмайди. Бир онаси бор экан, шу келади-кетади. У ҳам ҳар замонда. Тўққунига қадар ҳам остонасидан биров йўламади. Мен, десангиз, ўз ёғимга

ўзим ковриламан. Нима бўлсаям, бозордаги шеригим эди-да, ўртада турган мен эдим. Сизни ўйлайман, уни ёмон кўраман, уйига кириш қаёқда, тукқунича, токи, тўй килгунича қорасини ҳам кўрсатмади. Мен опкеганман сени, деб кириб кетига тешиб, хайдаб солгим келади, шайтонга хай бераман.

Йўқ. Тўйдан бир кун аввал оғиз солди, одам чиқарди. Дарров кира қолмадим, кейин бир кўрай-чи, деб кирдим. Кутганимнинг тескариси, ўлгур. Димок-пимок йўқ, осмонда бўлса керак, деб ўйловдим, рўмолини тангиб, одми кийиниб, эл қатори хизмат қилиб юрибди. Гап келса, найзамни бир санчиб оламан, деб пайт пойладим. Йўқ, бунга опкемади. Тўйни кишлоқилар босиб кетса керак, деб ўйлагандим. Онасидан бошқа ҳеч ким келмади. Онасиям бир жаққи, енгилтак хотинга ўхшади, аммо жувон ўлгур, бу хушёр, ўнгариб турди.

Мансур ўлгурни хамтовоклари, лаганбардорлар унга тахти равон ясашиб, ўғил туғиб берган киши қилиб ўтир-ғизишмоқчи бўлишди, мажбурлаб, Мансур устида туриб олсаям ўтирмади. Аммо-лекин бир тўй бўлди, бир тўй бўлди...

— Аклли бўлмаса, анавинга ёкмасдиям-да, — ўйчан гап қўшди Нозима.

— Унизи-ку қўйовринг. Талтайибок кетди.

— Нимаям қилардим, мендан чиройли, мендан аклли экан, қандини урсин. — хўрсинди Нозима.

— Э-э, сиздан нимаси чиройли бўлсин, ўша кишлоки қорамўндини, нималар деясиз? — Салима атай жиррақлик қилаётганини ўзи ҳам, Нозима ҳам сезди.

Нозима ҳозир бахт-саодатдан сарафроз бўлмаганда, балки бу гапларга чидамаган бўларди, шундай эса-да, яна бир бор хўрсинди. Хўрсинди-ю, ўзидан ранжиди. Ахир, Қаниза унга нима ёмонлик қилди? Унинг Қанизадан хафа бўлишга ҳаққи йўқ. Ўзидан ва Мансурдан хафа бўлса арзийди. Қанизада нима айб? Қаниза унинг эрини эгаллаб олиб, уйини бузгани йўқ. Нима қилса, Нозиманинг ўзи қилди. Бир томондан яхши ҳам бўлган экан... Агар Худо бериб, эсон-омон кўзи ёрса, дунёдан армонсиз ўтади. Асосийси, шу холос. Ундан зурёд қолади, чиройи ўчмайди. Нозиманинг кўзи яна ёшланди. Буни тушунган Салима ўпкалай бошлади:

— Ўшани нега гапирдим-а, сайрамайгина мен ўлай...

- Йўқ-йўқ, — уни тинчлантирди Нозима, — бошқа нарса эсимга тушиб кетди...
- Мен бозорчи ўлгур келиб, сиззиям...
- Қўйинг, ўзи сиззи жудаям кўргим келарди, Салима опа. Келганингиз бирам яхши бўлдики. Келмасангиз, яқинда ўзим излаб борардим...
- Ростданми, айланай, тилингизга шакар.
- Мансурнинг ишлари яхшими, соғлиғи-чи?
- Салима анграйиб қолди. Шу саволни Нозима берди-ми, кулогига ишонмади у. Шунча гаплардан кейин уни яна сўрайтими? Қанақа хотин ўзи бу, Нозима? Ё тавба! Нозима унинг холатини тушунди ва:
- Майли, уни қўйинг, Худо умрини берсин, келинг, бошқа гаплардан гаплашайлик, — деди.
- Ё қудратингдан, кўнглингизнинг кенглигини қаранг-а, Нозимахон, — барибир хаяжон ва хайратини тия олмади Салима, — сизга шунча ёмонликни раво кўрган одамни сўраб ўтирибсиз-а?..
- Нега сўрамай, қўшнижоним, курсдошим ахир, шунча йил бир ёстикқа бош қўйганмиз... — негадир қолганига Нозиманинг тили айланмади.
- Балли, отайизга раҳмат, барака топинг, — гапни илеб кетди Салима, — у одам эмас, сиз одам экансиз, умриздан барака топинг. Одамни моли йўқолса, излайди-я, у қуриб кетгур...
- Қўйинг, Салима опа, бўлди, куйинманг. У изламайди, у шунақа тоифадан... Майли, хар бандага Худо берсин...
- Юрибди, унга жин ҳам ургани йўқ. Мол-дунёси беҳисоб. Одамларнинг гапига қараганда, акасининг на-насида хоҳлаган ишини қилиб юрганмиш. Буларга ҳам бир куни Худо бор, деяпти элу халк...
- Ундай деманг, асло ундай деманг, Салима опа...
- Мени гапиммас, одамларди гапи...
- Майли, одамлар гапирса гапираверишсин...
- Халиям ўша номардга қуясиз, а?
- Гап мундамас... Тўрт кунлик дунёда бировга ёмонлик тиламайлик...
- Қандоқ тиламай бўлади, эгачим?
- Униям, буниям Худога айтгани бор экан, шундай деб қўяқолинг...
- Вой, мен сизга айтсам, ўлим тўшагида ётган ота-

сини хабар олмаган одам кайнона-қайнотасини тўқимини тиллодан қилиб юборди-я, хажларга жўнатди, гува-лак уйларини қаср қиворганмиш... Қаниза ўлгур бирт ичидан пишган экан-да...

— Қўйинг, қўйинг, бўлди, Салима опа.

— Тўхтаб туринг, мен чидамайман-да буларга! Ука-сига денг, элликта “Дамас” олдирганмиш...

Нозима кулиб юборди. Оширворганини ҳам сезди, шекилли, Салима у ёқ-бу ёққа маъноли қараб кўйди. Ўз-ўзидан яна куйина бошлади:

— Қишлоқи ўлгур бурнидан сим ўтказиб олди-да, ахир. Мана шу Чака, итчалик вафо қилмади-ю, сизга, буёғига нима дейсиз? Оркездан излаб, йўқлаб турса, дунёси кетармиди харом пултоларнинг... Уйига киринг, унга тази тиллодан... Одам бўлмай ўлсин у...

Нозима караса, у энди Мансурни қарғашга тушади, шу боис мажбуран ўрнидан кўзғолди.

— Рисолатхондан бир хабар олай, — деди у тура-ётиб.

— Мен ҳам уйларингизни бир кўрай, — унга эргаш-ди Салима.

— Юринг, кўринг, оддийгина уй. Бизга шу уй етади. Ана кўрдизми, Салима опа, ўша бойлик, данфиллама уйлар менга насиб этдимми?

— У нарсаларни тонгунча чакана қийналибмидин-гиз? Энди бўлса, битта харомхўрга насиб этиб кетавер-са, одамнинг ичи ачишар экан-да.

— Бойлик ҳеч кимга насиб этган эмас. Ҳамма нарса Аллоҳники, ўзи беради, ўзи олади. Бандаси “шукр” де-йишдан ўзгага қодир эмас. Мана бу хона — хўжайишни-ки.

— Прокурор бўлган эканлар, а?

— Помпрокурор бўлганлар.

— Вой, анови суратдагимми? Бирам келишган одам эканки, бахтингиз бор-да, эгачи.

— Мансур икковимизга Худо суҳсуридан айтган-да, — қудди Нозима Салиманинг ғалати гапларидан эшитгиси келиб.

— Бизгаям мировойидан айтганди-ю, тинкасини қурит-вордик-да, қуёв тўрани...

— Қуриб кетинг, сиз, ҳазиллашмай.

— Эрта кетти-та... — кўзига ёш олди Салима.

— Мана энди, йиғлабам беради, ўзимми Салима омам.

— Йигласам, гўридан туриб келса-ю, майли эди.

— Жойида тинч ётсин, яхши одам эди, — деди

Нозима.

— Ҳозир қайда бу киши? — сўради Салима.

— Тошкентда. Ишда. Келиб-кетиб туриптилар.

— Қош-кўзи бирам чиройли экан.

— Ёқдими?

— Ёққан-да қандок.

— Шуपाқасини топиб оламиз-да, эгачи.

— Ёмонсиз, ёмон.

Хоналарни томоша қилиб, охири ошхонага ўтдилар. Рисолатхон ошни дамлаётган экан.

— Сизларни роса оввора қилиб...

— Оввораси борми, — самимий жавоб қилди Рисолатхон.

Нозима Рисолатхонни таништирди:

— Менга сизлардақанги яхши қўшнилардан айтган, — деди у мамнун.

Салима Рисолатхоннинг оиласи, уйини сурштириб ўтирди. Нозима қайнаб турган сувдан чой дамлади. Уларнинг суҳбати узилганда Салимадан:

— Қизингиз яхши юрибдими? — дея қайта сўради.

— Э-э, ҳозирги кизлар ўлсин, юрибди шим кийиб, — жавоб қилди Салима яна куйиниб. — Ҳамма ёш-яланг шу эмиш. Коллежга бориб, келяпти. Ўқишим яхшимас, шекилли...

— Ундай деманг, яхши ўқитинг, — гап қўшди Рисолатхон, — ёшлик ўгади-кетади, ўкиб олгани қолади.

— Шундайликка шундайку-я, бироқ нимасини айта-сиз, ҳозирги ёшларди...

— Хали ҳаммасини акли кириб қолади, — деди Нозима.

Нихоят, ош сузилди. Ошни ичкарида сдилар. Кеч тушиб қолгани учун Салима туришга чоғланди.

— Телефонингизни ёзиб олай, — деди у қўзғолаётиб.

— Энди йўқотган жон қўшнимни топиб олдим, кўнглим чоғанда кеп тураман, Худо хоҳласа.

— Ёзиб олақолинг, ҳар кунни келаверинг, ҳеч тортинманг, — унга рақамларни айтди Нозима ва Рисолатхон иккови уни қўзатгани отланишди.

Меҳмоннинг олдида Нозима ўлганини кунидан ўзини тутди. Ҳоли мажоли қуригандан қуриб борар, фақат ёт-гиси келар, кўзига дунё қоронғи эди. Биллох, Салимани

кузатди-ю, Рисолатхон билан хайр-хўшлашиб, хонага кирди ва ўзини жойига ташлади. Шу кўйи нес бўлиб ётаверди. Дунё кизиқ бир тилсим экан-да, ўйларди у. Инсон на иссиққа, на совуққа қаноат қилади. Кечагина шу қушларнинг орзуманди эмасмиди? Туғруқ дарди насиб этмаганига оламнинг тескари айланишини хоҳларди. Мана энди, Худо Худолигини қилиб, йўқдан бор этиб турибди. “Чида, энди, қанжиқ” ўзини сўкарди у ҳозир. Сулаймон тахтига чиққанинг шу эмасми? Шусиз ўлимларингга рози эдинг-ку...

Ана шундай ҳолатдаги қарғишлар, чидамай доду вовайлолар орасида хотирасига порлок ўйлар оқиб кирар, хаёлоти тўксон газга ўзгарарди. У ҳам одам. У ҳам она. У ҳам яратади. Кимдан ками бор унинг? Қани, кимдан ками бор? Пуштсизсан, дея хайдаган ўша Мансурмиди? Дарров илаштирволиб, кеккайган ўша қишлоқи Канизамиди? Нозима бир марта саломлашади ҳали. Бир мартага. Сабр қилганимда бу ҳам туғаркан, дея чекади ҳали азобни, Мансур кўр! Доим шундоқ юрмассан, сен ҳам қоқинарсан ҳали, кўрамиз!

Ўзининг сўнгги ўйидан даҳшатга тушган Нозима қалима келтира бошлади. Вужудининг борки хиссиёти “ҳеч кимга тикан кирмасин” деяётганди...

XLVI

Каниза тўйдаги ўша аҳволда қайтиб, йўлдаги ҳолатидан уялганнамо хаёллар оғушида юрди. Чинакам, унинг ўйлари тутуруксиз, бир-бири билан боғланмаган, чалқаш, узук-юлук, тушунарсиз эди. Нега бу кўйга тушаётганини ўзи англолмас, ўйлаб ўйига ета олмасди.

Бударининг бари Мансурдан, унинг тутмиш-юрмишидан деса, унда ортиқча ўзгариш кўзга ташланмайди. Юрган йўлида юрибди. Бироз ўзгарган, албатта. Ҳар қандай одам бир хил, бир кепатади юравермайди. Айниқса, эркак киши. У кўчанинг одами бўлади. Доимо аелининг кўз-қовоғига қараб ўтиравермайди. Халиям, Худога шукр, ўша-ўша, ҳар куни уйда, димм йўқолиб кетаётгани йўқ. Кўп ичмайди, уришмайди, сўкмайди. Каниза нима деса, хўп дейди. Ишлари ёмон эмас, шекилли, ҳеч нолимайди. Бировлар хақида гапирмайди. Пул аввалгидек келиб турибди, чоғи. Иши оғирлашган ёки ёмонлашган бўлса, сезиларди. Ўша Мансур, ўшандек юрибди. Яна тагин нима қилсин? Ҳар доим оёғини ўпавермас, ахир.

Каниза янги ўйнаши эмас, уч йиллик хотини, эр бўлса, шунчалик бўлади-да... Демак, рўзгоридан кўнгли тўқ. Унда Канизанинг кўнглидан кечаётган номаълум шарпалар нимадан?

Қишлоқ тинч. Ота-онаси ўлакса-қари эмас. Ака-укаларининг ишлари ҳам жойида. Ўғил-қизларини ўқитишяпти, узатишяпти, келин олишяпти, эл-халқ ичида ўзига яраша ҳурматлари бор. Икки боласи каноти остида, одам бўп қолишди. Аҳмад коллежда ўқияпти. Ойимхоннинг баҳолари беш, шаҳардаги энг уста чеварга шогирдликка беришган. Бичиш-тикишга туппа-тузук қўли келиб қолди.

Яна нима истайсан, Каниза? Сенга яна нима керак? Нега ўз ёғингга ўзинг қоврилсан? Ё юрагинг бирор хавфни сезяптими? Ёки кимдир иссиқ-совуқ қилиб, қора-кўнгил, юрагинг сиқиладиган қилиб қўйганмикин? Шу-накалар бор-да, ахир. Бугуноқ чорасини кўради. Йўқ, эртага. Бугун кеч бўлди. Ҳадемай ётадиган пайт ҳам бўлади. Хўжайин касерда қолди экан? Бунча кеч қолмас эди. Балки, бир кунгидек иш-пиши чиқиб қолгандир?

Каниза ўзини алахситиш учун телевизор кўриб ётар, кўзи унда бўлса-да, ўй-фикри ўзга тўлқинларда кезинарди. Наргиза... Шу ҳам хотин бўлиб, ўша директор билан яшади. Шулар ҳам эру хотин? Сен, Каниза, Мансурнинг бошидан сув айлантириб ич. Ўша поччанг, Рўзига бир солиштир. Самад-чи? Самад, Самад... У ҳозир хаёлида қачонлардир билган, сал таниган одамга ўхшарди. Ўша, соқоли ҳаминша олиқсиз, қўланса мойининг хиди анқийдиган Самад... Кўпинча кўзи қизил, оғзи ичкилик аралаш нохуш хид... Э, ўл-а! Туркинг курсин.

Миясида чакин чаккандай бўлди. Шубҳа ва гумонлари емирила бошлади. Дилига нур қираётгандай, мубҳам нарса сочароқ бўй кўрсатаётгандай. Тўппа-тўғри, шундан шубҳаланаётган экан, шундан кўрқаётган экан... Хаётида ҳеч кўрмаган Зокир аллақандай киёфада намён бўлди. Шу киши экан-да, у. Бўшаса, нима қилибди? Бўшагини бизга нима алоқаси бор? Унинг бўшашидан Наргиза нима манфаатдор? Қизик.

Кечаги келганда онаси Ўктамби тўй тафсилотларига хотима ясади. Тўхта Канизанинг дастурхонини қайтармабди. Ҳозирча кучим етмайди, дебди. Бой, қўйнидан тўкилса кўнжига. Давлати камайиб қолмайди. Кўзим тирик бўлса, бир кун қайтарарман деганмиш... Ҳе, ўлиб

кетсин, ўша тугунқайтти! Сени латта-путтанга зорманми, зормонда!..

Бу — Наргиза. Нега бунчалик ҳаракат деса, аясининг гапига караганда, Наргизанинг оғзидан эшитибди: қайноғаси, яъни Мансурнинг акаси Зокир ишдан кетармиш... Ха-а, демак, туманининг ҳокими, арзанда хотини, шунинг хисобида Наргиза учун энди бу ёқдан фойда йўк...

Каниза энди чидамади, чўзилиб ётган дивандан шартта турди-ю, у ён-бу ён кезинди. Тўй пайтидаги ҳамма ҳолатлар айнан кўз ўнгида тикланиб, унга алам тигини санчди. Опасининг андигигига неча бор имон келтирганига қарамай, бўралаб сўкканча, охириги нуқтани қўйди. Алҳол, шу кунга қадар, бундайн кўйиниб, олиниб, ўпкалаётган, ёхуд хафа бўлаётгани йўк эди. Бор ҳақиқатни, чамаси, бугун англаб етди. Бай, бай, бай, бай, мунчалик олчоқ бўлмаса-я, булар? Ўз опанг-а, ўзингни опанг! Ҳамма жирканч кўриниб кетди кўзига. Бир вақт “Нега куйинасан? — деди ўзига ўзи. — Қайноғанг ишдан бўшаб кетса, осмон узилиб тушадими? Хўп, Мансур харом йиққан бўлса, ана олинсин ўша нарсаю пулларни, жонни оладими? Харом аралашган бўлса, ҳаммаси харом эмасдир, ахир?” Каниза келганда, манави ую мол-давлати ўрнида эди. Мунча топмаса, ярмини топар, ярмини бўлмаса, ўндан бирини. Нима, турмушлари тўхтаб қоладими?

Тун яримга оғди. Мансурдан ҳамон дарак йўк. Тинчликмикин, ишқилиб? Шу одам бахтларига соғ юрса бўлгани. Қолгани ҳеч гап эмас. Ишнини Худо ўнгласин, душманларнинг кўзи кўр, қулоғи қар бўлсин.

Канизанинг яна юраги сикилди. Миясини кўпдан буён пармалаётган саволларга жавоб топиб, дарди бир дам енгиллади, деганда бугун Мансурнинг ғайриодатий кеч қолаётгани таъсир этаётганди. Шуурининг ич-ичи, қатқатидан қандайдир дилғашлик бўй кўрсатар, ёмон ўйларга бошларди. Худо асрасин, ишқилиб, бир бало бўлмасинда, дея ўзини қўярга жой топмасди.

Соат бир, иккига занг урди. Йўк, Мансурдан дарак йўк. Кечқурунлари жириглаб тургич телефон ҳам мунгли жим. Мансурсиз уй хувиллаган ваҳимахона. Каниза кўрқув-ла хона эшикларига назар ташлайди, худди эшик очилади-ю, кимдир югуриб чиқади.

Сукунат. Тирк этган товуш йўк. Гўё қулоғи битгандай, шаҳар ҳам жим. Хизматкорлари болалар донг қотиб

ухлаб ётибди. Бир, хизматчиси Севарани уйотгиси келди, унинг каттик ухлашини ҳисобга олиб, ахлдан қайтди. Ётади, ичидан асаби гумириб кўзгаб келади, ўрнидан шартта туриб кетади. Юрса, ўтирса, уйку босади, қовоғи кўрғошиндай оғирлашиб, кўзи ёпишади, ачишади, эснайди, ёшланади. Ётса, қани уйку элтса!

Бир вақт телефон жиринглаб юборган эди, нақ ақлдан озаёзди. Хушидан кетиб йиқилишига бир баҳя қолди. Ипакдай жонсиз қўллари билан гўшакни туртиб-суртиб кўтарди.

— Каниза!!!

Мансур! Хайрият, Мансур акаси... Аммо овоз роса ўзиники эмас.

— Каниза! — Мансурнинг овози гўё томоғи қуригандай хира эшитилди. — Каниза!

— Ха, ха, гапиринг, — деди кўрқувдан эҳсонаси чиққан Каниза.

— Каниза, — яна қайтарди Мансур, энди овози сал ўзиникига ўхшади. — Ҳозир Комилбек боради, сейфдан эллик бериб юборинг. Ўзи тушунтиради. Мендан хавотир олманг, иш битказяпман. Ҳозир пул беришимиз керак. Сейфда. Юзталиқ кўкидан эллик пачка санаб оласиз... Бир пасдан кейин бораман, хўп?

Телефон узилди. Канизанинг ҳамон титроғи босилмаган эди. Тирик юрган экансан, ишинг бошингдан қолгур, эртароқ телефон килиб қўйсанг бўлмасмиди — ўзини босиш учун қайта-қайта ўйлай бошлади у. Кийиб-кийиниб улгурмасдан, ташқарида машинанинг сигнали эшитилди — Комилбек.

Каниза дарвозадан машинани кўриб, ишонч ҳосил қилгач, уйга қайтиб кирди-да, сейфни очди. Боғлами "100" ёзувли пачкалардан элликта санаб, халтага жойлади, сейфни беркитиб, халтани Комилбекка олиб чикиб берди.

— Акангиз қаерда ўзи? — сўрашга зўрға улгурди у.

— Мени ҳам ҳозир чақирди, уйда эдим, — Комилбек шошилич жавоб қилди-ю, тез жўнаб кетди.

Уйга қайтиб кирган Каниза соатга қаради. Соат 4. Шундай пайтда ҳам пул иши бўладими, ўйланди Каниза. Яна тағин ким билади, катта ишларга аралашмагани маъқул. Ҳозир бораман, дегани учун Каниза уни кутишга қарор қилди. Бир вақт машина келиб тўхтагани эшитилди. Каниза дарвозага югургилади. Эшикни очиб,

Мансурни кўрди-ю, донг қотиб қолди. Ёкавайрон, гал-стуги деярли счиқ, сочлари тўзик, хайкалдек унга аянч-ли боқиб турарди.

Аввалига, Каниза турган ерида қотиб қолди. Сўнг уни суяб, уйга стаклади.

XLVII

- Бу бир хатолик бўлди. Ростакам шундай бўлди...
- Билиб туриб, а?
- Билганим йўқ?
- Унга нега илакишдинг ўзинг?
- Қайдам.
- Мансур, эшакмия Мансур, билмасмидинг аёл кишининг юки қирқта эшакка юк бўлишини?
- ...
- Шундай хотининг туриб, а?
- ...
- Нега миянг ишламай қолди?
- Невлай...
- Хотинларнинг макри хақида чакана тарихий нарсалар ўқиганмидинг?
- Нима фойдаси бор...
- Нега бу ҳолга тушдинг?
- Қайдан билай.
- Пешонангда бормиди?
- Билмадим...
- Маъбуда дегани қачон пайдо бўлди ўзи?
- Қайдан билай.
- Шунча нарсага ақлинг етган, қўлинг узатсанг, не жойларга етган одам анов учови олдида қандай уятга қолдинг, а...
- Уфф!
- Кечаю кундуз ёнингдан жилмаётган хотинингни кўзига энди қандок қарайсан?
- Пул-ку топилади. Обрў-чи?
- Бир пул бўлди.
- Видеога тушдинг? Нима деган одам бўлдинг?
- ...
- Зокир билса, нима бўлади?
- ...
- Асли йўқ бўлсанг бўлмасмиди?
- ...

- Қай кунларга қолдинг, Мансур, шундоқ одам, а?
- ...
- Аблахлар...
- Туришларини, безбетлигини, яна ширинсуханлигини кўр, а!
- Ифлослар...
- Ярамаслар...
- Қадримга йиғлайман, холос. Шу аҳволга тушганимга... Ўйинчоқ бўлганимга...
- Ҳар нарсага қодирман, деб юрардинг, а? Қани энди ўша топда акахонларинг, укахонларинг, орқангдан чувалашиб юрган кўзикоринларинг? Бир кўмак беришвордими?
- Мулзам бўлдинг-а, мулзам.
- О, аблах, аблахсан, Мансур. Қани ишонган органинг сенга ёрдам бергани?
- Аканг сени қутқариб ола олармиди?
- Ўлганинг яхши эмасми?
- Пул-ку, майли, бешта “Нексия”нинг пули сенга чўт эмас, лекин хўрланганинг-чи? Ўлгудек хўрландинг, а? Бундан кўра ўлганинг яхши эмасмиди?
- Сен энди ўлдинг, Мансур. Энди тирилишинг амри маҳол.
- Сени ўлдиришди, ер билан баробар қилишди. Балки ўзингникилар қилгандир? Бу ишни сени билганлар қилади-да. Бошқа ким қилади?
- Маъбуда, Маъбуда... Сени атай яқинлаштиришган экан-да... Сенга раҳим келиб юрибди... Қийналган, ёлғиз аёл, ёрдам қилай дебман... Қилар ишни қилиб, нега йиғлади? Ичинг ачишдими? Сенинг, а? Нима қилиб кўйдинг, Маъбуда?
- Ичкилик қилди дейсанми?
- Икковинг қилдинг. Икковинг бошимни айлантирдинг...
- Майли, пешонада бор бўлсин. Аммо ёмон бўлди. Шармандалик! Бунга чидай олмайман... Қандоқ бардош берай, Художон?
- Ҳаром юргандирман, харом тонгадирман, балки шу чиқиб кетиши керакдир? Буни тан оламан. Бирок, нега мундоқ чиқиб кетиши керак? Бошқа йўли йўқмиди? Шармандачиликдан ўзга йўли йўқмиди?
- Эҳ Худойим, нега дунёга келтирдинг? Кимнинг боласи эдим, ким бўлдим?

Мансур ётган ерида инграниб хали у ён, хали буён ағдарилар, дардига дармон тошилмас, турли саволлар ёғилар, ўртанар, ўз ёғига ўзи ковриларди. Икки кундан бери кўз юммай парвона бўлаётган Канизанинг кўзига қарай олмас, фақат ўзини ўзи лаънатларди, холос.

Каниза ёмон воқеа юз берганини билиб турар, чурк этмас, ўзини ўзи унга бағишлагани-бағишлаган эди. Билиб туриб йўл қўйган хатосидан сачраган ўтнинг тафтидан икки дил баробар ёнаётганди. Ҳаммадан ҳам ҳозир икки ўт ўртасидаги Мансурга қийин эди. Наздида, бу шармандачиликка одам боласининг чидаши маҳол эди. Тўлғона-тўлғона қийналиб, жисму жонидан мадор қочганда, бир нуктага тикилиб қолар, содир бўлган воқеа эса адоксиз тикланаверарди. Алҳол, Мансур ўзига ҳисобот беришдан чарчамаётганди.

Канизадан тинч қўйишни, ўз холига ташлаб қўйишни илтижо қилар, унинг саволларидан ўзини олиб қочар, дўхтир чақиришга сира-сира розилик бермасди. Бир қултум на сув ичар, на бир лўқма овқат ўтарди унинг томоғидан. Борган сари Канизанинг ваҳимаси ошиб борар, Мансур эса ундан қутулишга чоғланарди. Ўзи билан ўзи ёзғириб, бўлиб ўтган воқеанинг сир-синоатини топишга уринарди. Каниза бир дамга уни тарк этди. “Хўш, — дерди Мансур, — кейин нима бўлди? Ўша куни... Йўк, бир кун олдин мана бу машмашалар бўлиб ўтди. Ҳаммаларига лаънат! Хўп, ўша ишлардан сикилди. Кейин, кейин... Марказдан лойихадаги ишни кечиктиргани учун ўдағайлашди. Кейин... Кейин катта елка ваъда қилди... Ундан кейин ишдан хайдаб юборган прораби келиб, дағдаға қилди. Кейин-чи? Ҳа, анови ифлос курсдоши келиб, Нозима учун кайфиятини бузди. Хуллас, жонидан тўйиб турган пайтда Маъбуда бино бўлди. Тамом. Ресторанга боришди, ичишди, унга “Матиз” ваъда қилиб, алламбалолар деб алжиради. Ўх, ўх, ўх... Ўша ерда ўтирганларга ҳам бир бало гапларни гапирди. Мактанди, чегарадан чикиб тўккиз қўйиб юборди! Уят, а, уят... Эҳ шарманда!” Аввали кейин ҳеч мундоқ кайфи ошмасди. Нима қилаётганини, нима деяётганини ўзи билмади. Маъбудани пинжигга олиб, машинага ўтиришга ётгани элас-элас эсида. Кейин ҳеч нарса ёдида йўк. Бир вақт кўзини очса... Ўша ўзи билган аҳвол. Канақадир жойда ётибди. Ҳеч нарсани англай олмайди. Кимдир туртяпти. Мундоқ караса, бегона эркак. Чап томонига

қаради — қизил халатда сочлари тўзғиган Маъбуда ётибди. Шундагина нима бўлганини тушунди. Бошида сиркираган оғриқ. Томоғи қуриб-қакпаган. Рўпарада бир думалоккалла катта хотин. Ёнида бир йигит. Халиги туртаётган одам “давай, туринг” деяпти. “Нега турман?” деди, шекилли уйқусираб, ўзини ёстиққа ташларкан. “Без шутки, — деди халиги одам, — давай встань!” У шундай силтаб тортдики, Мансур жойида ўтириб қолди. Кўксидан кўрпа сидирилиб тушди. Майкаси йўқ. Оёғини қимирлатиб, яланғоч эканини шунда сизди. У ёқ-бу ёққа аланглаб “кийимим?” деди, ёнидаги кўрс билан кўрпа талашди, чироқ ёниқ, устига тортмоқчи эди. Париги кўрпани силтаб ерга отди. Мансур мундоқ қараса, семиз хотиннинг ёнида турган бола чилакамига видеога олаяпти... Шунда ўзига келди. Уфф, ўлгани яхши эмасми? Тиширчилаб юзи ва авратини тўсишга уринди. Чойшабни тортқилади. Елкасидан туртиб турган одам уни махкамроқ ушлаб, қимирлашга қўймайди. Видео эса ҳар ён сўрилиб, ўз ишини қиляпти. “Кийимим!” дея ўшқирди у яна. Ҳеч ким қулоқ солмади.

Кейин, салдан кейин видео ўчди. Сўнг музокаралар бошланди. Қисқаси, талаблар қўйилди. Кўнмаса, тасвири керакли жойларга тарқатиб, шармандаю шармисор қилишларини айтишди. Кўнди. Кўнмасликнинг иложи йўқ. Пулни ким келтиришини сўрашди. Мансур “хайдовчим” дегач, телефонда Комилбек билан Мансурни улашди. Комилбек телефони тайёр тургандек олди. Мансур ўша пайтда соат неча бўлганини кейинроқ билди. Соат тўртда Комилбек ухламай кутиб турган экан-да. Унинг устига жуда тез келди. Балки, Мансурга шундоқ туюлгандир. Йўқ, биринчидан гўшакни ўша захоти олди, иккинчидан тез етиб келди. Демак... Аблах, ўзининг хайдовчиси-я, анови акахоннинг жияни. Ё бу ўшанинг ишимкан? Йўғ-е, хали ҳаммасини билади. Бир мартага тагига етади. Ифлослар...

Комилбекка топшириқни берди. Сўнг Мансурни уйи билан улашди. Пулга бориб келаётиб, Комилбек яна телефон қилди, Мансур турган хонадонни тез топиб, пулни киритиб берди... Мансурни тортқилаган халиги нусха пулни текшириб олдию кўнгли тинчиди ва шунақанги ҳурматсизлик билан Мансурга қараб “Пошел!” дедикки, бундан ер ёрилмади, кириб кетмади. Чикиб кетаётиб Мансур, нигоҳи билан дераза ёнида турган қизил халат-

ли Маъбудани топти. У орка ўгириб турар, елкалари титраб, йиғлаётганди. Мансур гандираклаб, титраб-какшаб пасга тушганда, Комилбек шундоққина подьезд рўнарасида кутиб турарди, мик этмай, уни уйга ташлаб кетди... Бўлгани шу.

Ўйлай-ўйлай холдан тойган Мансурнинг кўзларини hozир ок туман қоплади. Кўнгли айшаб, ичак-чавоғи ташкарига чиқиб кетгудак ўқчиди, пешонасини совук тер қоплади. Беҳаловат силкина бошлади.

— Мансур ака, ёмон бўляпсизми? Энди дўхтир чакираман, — деди ёнига тез кайтган Каниза.

— Йўк, йўк. Керак эмас. Мен касалмасман...

Каниза унинг елкалари, бошини уқалай бошлади.

— Мана бу суюқ овқатдан бир қултум ичинг, Мансур ака, икки кун бўлди, туз тотганингиз йўк, ахир! — куйинди у.

— Майли, майли, оп кел, — биринчи бор рўйхушлик билдирди Мансур, ярим туришга чоғланиб.

Ортига ёстик қўйиб, овқат хўплатаркан Каниза:

— Ўзингизни мажбурланг, қувватиз қолмади, — дерди.

Мансур озгина овқат ичди-ю, безовталаниб, ихранганча яна ўзини ортга ташлади, кўзларини юмиб олди.

Канизанинг жону жахони ёримасди. Мансурнинг азоби, дарди унга ҳам кўчар, дили сирқирарди. Юраги ачир, ўз кўнгил кўчасига кўра яратиб олган душманларнинг ишини қарғар, кўнглим сезиб юрганди, дея бу кечмишни ўз дилқораликларига менгзар, ишқилиб, шу охиргиси бўлсин, фалокат аригани рост бўлсин, дея дуои фотиҳа ўқир, Худога илтижо этарди, вақт эса озурда кўнглига хиёнат қилгандай имилларди. Иложсиз, уни энди вақт тузатади, деган хулосага келган эди у.

Алҳол, шундай бўлди ҳам. Мансур бешинчи кун деганда оёққа турди. Унинг Канизадан мамнуслиги кўзидан маълум бўлиб турарди. “Ҳақиқатда, хотиндан айтган”, ўйларди у. Мансур чуқур рухий ситамларни бошидан кечирар экан, Каниза баробар азоб чекди. Туну кун ухламади. Мансурни ҳеч кимга ишонмади ҳам. Унинг кўнглини кўтаришга, қамсаб олган дард-андухни бирга енгилшга имкон қадар уринди, лоақал, бирон марта нима бўлганини сўрамади. Буни ўрнига унга соғлиқ тилаб, тинимсиз Худога илтижо қилди, кўнглини кўтарадиган гаплар топиб гапирди. Барибир, хотиндан яхши ва яқин

дўст бўлмас экан. Оғир кунларда ёнингда шу аскотаркан, холос.

— Ҳадеб пулни, бизни ўйлайверманг. Ўзингизни ўйланг, — дерди Каниза. — Бизга пул эмас ўзингиз кераксиз. Мен энди сизсиз бир кун ҳам яшай олмайман, — кўзига ёш олди у, — қорнимиз тўйса бас, бир-биримизни хурмат қилсак бўлгани. Сиз ҳеч нарса бўлмайсиз, ҳамма қилган ишларингизга Аллоҳнинг ўзи гувоҳ, қанча-қанча бева-бечораларга ёрдам бердингиз, менинг уруф-аймоғимга кўрсатган меҳр-мурувватингиз учун сиздан умрбод қарздорман. Мансур ака. Бахтимизга соғ бўлсангиз бўлди.

Яна бир гал шундай гапларни айтди:

— Мени, битта ялангоёқ қишлоқини бошингизга кўтардингиз. Менинг кўнглим учун тушпа-тузук хотинингиз билан тамоман алоқани уздингиз. Буни билмайди, деб ўйлайсизми? Унга қийин бўлди, сиз буни билардингиз. Бундай қилиш сизга ҳам осон бўлмади, биламан...

Бугун эса охири гапини айтди, бу пайт Мансур ҳар холда ўзига келиб, ишга жўнаётган эди, Каниза:

— Худоба минг катла шукр. ҳамма фалокат ариди, аригани рост бўлсин. Энди ўзингизни эҳтиёт қилинг, қўл бўлмаса оз бўлар. Одамлар ёмон, эҳтиёт бўлинг, уйга эртарок келинг, ҳаммамиз кутиб ўтирамыз. Телефон қилиб туриг, Мансур ака...

Мансур унга “хўн” дегандай мамнун бокиб турарди. У телефон томон бир қадам ташлади-ю, беихтиёр тўхтаб қолди, ортига қайтиб, диванга омонат ўтирди.

— Шофёрга телефон қилинг, — деди у Канизага, негадир Комилбекка ўзи телефон қилгиси келмади, кўнглида қандайдир уялиш ҳисси кезинаётганди.

— Комилбек шу ерда, кутяпти. — жавоб қилди Каниза. — Ҳар кун эрталаб кеп туради.

Бироз саросималанган Мансур ўрнидан турди. Ташқари чиқиб, индамай машинага ўтирди. Комилбекнинг ҳам ўнғайсизланаётгани билиниб турарди. Оффисга оз қолганда, Комилбек хижолатомуз:

— Мансур ака, — деди, — Корёга ишга боришга хужжат топширгандим, ўтибди, агар рухсат берсейиз...

— Тоғангиз яхшими? — шунда садо чикди Мансурдан.

— Яхшилар. У киши ҳам анчадан буён касал, уйда уқол оляптилар.

— Салом айтиб қўйинг.

Комилбек бошини ликиллатди. Машина офисга юз ланадиган кўчага бурилди.

— Тўхта, — деди бирдан Мансур.

Уни ҳозир бошдан охир ўзи англаб ололмаётган туманли туғёнлар ўраб олганди: офисда иш тўлиб ётибди, уларнинг бош-учини топиб бўлмайди. Каниза минг бора ҳақ экан. Унга шунча иш, шунча ташвиш не керак? Биттагина жонига. Ҳозир биронта одам, биронта ташкилот тўғрилиқча алоқа қилаётган бўлса экан. Ҳаммасида жиноятнинг изи бор. Барча ишлар пулни ўмариш, қўшиб ёзиш, ўзлаштириш, ясама ҳисоботлар, “елка”, пора билан битяпти.

Мансур кўзини маҳкам юмиб олди. Пешонасига совуқ тер тепчиди. Қуни кеча, анов воқеа тафсилотлари бироз чекингач, илгаритдан ўйлаб, ташвиш чекиб юрган мана бу гумонлари балкиб чиқди, биргина нотўғри босган қадами боис бошига турган хўрланиш, тўрттагина шантажчига бас кела олмай дағ-дағ титрагани буларнинг олдида нима деган гап? Аввалига ҳеч нарса бўлмайди, ҳозир ҳамма шу, деб ўзини алдаб юрди, бироқ, минг алдасин, минг ўзига таскин изласин, улар ҳамнишин эди. Аҳмоқ ҳам нима қилиб юрганини ўзи билади. Жуда чуқур кетдинг, Мансур, жуда чуқур... Томга чиқиб бўлдинг, энди нарвон йўқ...

Иблис, ахир ўзингга неча бор айтдинг, ҳой, ҳисобкитоб қил, одимингни билиб бос, қилдингми ўз айтганингни? Қилмадинг. Жиллакурса, изингни босиб, этангингни ёпиб юришинг керакмиди? Текширса, ҳаммаёқ чиқади. Фош бўласан, мисинг чиқади. Ана шу алкаш ҳисобчинг неча бор огохлантирди-я. Қулоқ солдингми? Йўқ. Энди, энангни кўрасан...

Алхосил, Мансур кўрвошин янглиғ булутлардек босиб келаётган ваҳималарни хайданга уринар, шу онда у чорасиз эди. Аввалига бунга сабаб кечагина юз берган воқеа, деб ўйлашга ҳаракат қилди. Домига тортаётган ўпкондан чиқишга харчанд уринмасин, тобора фарқ бўлаётгандики, ўпкондан кутулишининг чораси йўқ эди. Хар нарсанинг охири бор, Мансур, охири! Қуёш ҳам чўккига чиқиб, сўнг ботади. Қўндан кейин тун келади. Бу ҳақиқатларни билардинг-ку, Мансур...

Туйқус қазабкор қараш қилиб, Наби Мусаевич пайдо бўлди. “Нотўғри йўлдан кўра тўғриси кўпроқ, шунда

хам бемалол яхши яшаса бўлади". Печа марта кулоғингга қуярди у бу гапларни. Сен-чи, аблах? Сен уқмаганмидинг буларни? Фалокат якка одамнинг бошига ёғадн, дегани эсингдами? Сенинг фалокатинг шерикларингга керак эмас, дегани-чи? Худо кўрсатмасин, текшириш бўлмасин! Бўлди, бўлди, биринчи сен энангни кўрасан. Хўн деявер...

— Дортуққа, — бўғилган кўйи хирқиради Мансур.

Рул дастасини ушлаб олдинга қараганча миқ этмай ўтирган Комилбек, уни уқмай аланглади.

— Қабристонга, Дортуққа! Хайда! — қайтарди Мансур, хозир миясига фақат отасининг қабрига бориш ўрнашиб олганди, фикрига ундан ортиқ ҳеч нарса инмасди.

Хайрон Комилбек қабристон дарвозаси ёнида тўхтади. Мансур тушди-да, дарвозадан шошилнч кирди. Наби Мусаевичнинг қабрига етди, етгани ҳамон елкалари титраб, фиғони фалакка ўрлади, бўғиқ йиғи томоғини йиртиб чиқа бошлади: қабрнинг мармар тошларини панжараларини силаб-сийпалаганча:

— Кечиринг, отажон, кечиринг аблах ўғлингизни, ўшандан буён олдингизга кела олмадим, кела олмадим... — дея нола чекди.

У мук тушган кўйи қанча йиғлади билмади. Фақат елкасига оҳиста кўйилган қўлдангина ўзига келди:

— Ўғлим, ортиқча йиғламанг, ҳаммамиз ҳам Аллоҳнинг бандасимиз, шу ерга келамиз... — дея, қабристон шайхи бўлса керак, одмигина киши тиловат қила бошлади.

Мансур йиғидан тийилди, фотиҳага қўл очдилар. Шайх ўрнидан тураркан, "Худо раҳмати, яхши одам эдилар, домла" деганча изига қайтди. Мансур бир маҳалгача турган ерида қолди. Чуқур хўрсиниб, атроф-теваракка назар солди. Тик турган қабртошлар остида ётганларнинг хешу акраболари уларни қай даражада улуглашлари ўрнатилган ёдгорликлардан билиниб турарди. Наби Мусаевичнинг ёнидаги янги қабрлар ҳали безатилмаган.

Мансурнинг нигоҳи яна дадасининг ёдгорлигига кўчди. Энди, ёзувларни ўқиди:

РАҲМОНОВ НАБИ МУСАЕВИЧ

1929 — 2001

Падали бузрукворига

Раҳмонов Зокир Набиевичдан

“Зокир қилдирибди-да, нега индамади?” Боши ҳам Мансурнинг анча пайт энсаси котди. Лекин жавоб топа олмади. Ҳамёнидаги телефонга қўли югурди. Аммо эҳуши унга қаерда турганини эслатди.

Нима бўлганда ҳам Мансур қабристондан енгил тортиб қайтди. Бирок қабртошдаги битик унга тинчлик бермаётганди. Йўлда телефон килишдан ўзини тия олмади. Улангач:

- Ака, бу мен, — деди.
- Қаердасан? — Зокир охиста гапирди.
- Қабристонда.
- Нима қиляпсан?
- Келган эдим...
- Ёлгорлик ўрнатишибдими, йўқми?
- ...Мансур телефонни ўчирди.

XLVIII

Кабинет остонасига борган Мунисхон хайрон қолди. Ичкаридан аниқ оҳанг билан “Мелкиадес хо, Мелкиадес” деган овоз эшитилар, чамаси, эри Юсуфхон шундай қўшиқ айтиб, ўйнаётганга ўхшади. Шарпани сезди, шекилли тўхтади. Бирдан эшик очилиб:

— Шпиончасига келинмасин дейилганми, дейилганди, товукмиялар, — жавраб берди Юсуфхон ва қулоғини хотинига бурди.

— Комилбек келди, — зарда билан деди Мунисхон ва кабинетнинг бошингдан қолсин дегандек дўқиллаб ортига қайтди.

Ундан ўзган ҳолда тезлаб, Юсуфхон ташқарига шопилди. Чикасолиб, машинанинг орқа ўриндиғига ўтирди. Биринчи:

- Келдингми? — деди.

Иккинчи:

- Номерни осдингми? — чиқди овзидан.

— Осдим, осдим, ташвиш қилманг, отахон, — жавоб қилди Комилбек.

— Ўзимизнинг номер осилса, хулиган, машина Мансурхонники бўлмайд қолади, биласан, а? — бу гапни қачон машинага чиқса, минг марта уқтирган Юсуфхон одатига кўра яна такрорлади.

- Қаёққа?
- Уйингга.

- Уйимга? — Комилбек хайрон тоғасига каради.
- Уйинг йўқми сени?
- Бор — ўзимники ва дадамшики.
- Ўша дадангни хотининикига, мени синглимникига хайда.
- Гапирворасиз-да, тоға.
- Кўзингга кара, кўзингга. Хайда!
- Хўш, тоғажон.
- Бўлди, бас кил тоғажонингни. Хўш, жиян, хўжайин калай?
- Чатоқ. Ишлар пачава.
- Нималар бўляпти?
- Бугун анави алкаш хисобчи роса жанжал кўтарди.
- Жанжал қилади-да. Бошқа нима қилсин? Икковини калласи баробар кетади. Икковиям панжарага боради.
- Шунақа гаплар бўлди, аммо...
- Ҳаммасини гапир, бирвошдан гапир.
- Шу, хўжайин абетга чиқиб кетятувди, каридорда хисобчи жанжал кип кетти, кейин хонасида роса талашишди. Бошқарма-пошқарма, бир балолар деб.
- Бошлиғи камалди-да, энди навбат буларники.
- Роса текшир-текширмиш-а, тоға?
- Росасини айтасан-а, бутун вилоятти текширяпти-ю! Бу ҳукуматти комиссияси, хазиллашма. Ҳамма еганлар кусади энди.
- Ҳаммаёқ шов-шув.
- Сени кет демаяптими?
- Йўқ.
- Ўша ерда туришинг керак. Чет элга кетяпман, деб қўйганинг яхши бўлди, энди индамай туравер. Анов тожик индамаяптими?
- Ҳали кечки пайт хабар олдим. Авзойи ёмон. Ўшани раҷчёт кип қўйиш керак эди.
- Мана бугун йигирма кун бўлди. Ҳаммаёқ тинчлик, энди раҷчёт килсак ҳам бўлаверади. Бир нарса кулофингда бўлсин. Бу сенга хаётий сабоқ: Бировни ишлатдинг-а? Ишлатдинг. Дарров раҷчёт қилма. Дарров килсанг, оз деб ўйлайди. Чў-ў-зииб берсанг, текканига шукр қилади. Уқдингми?
- Буниям қондаси бор, денг.
- Қондасиз нарса йўқ, тентак. Бугун учовиниям раҷ-

чѐт қиласан. Квартирани эгаси қўшмачини, сочини турмакламай ўлгур, спортчи тожикни, қанжикни. Видеочи ўртоғинг маҳкам, а?

— Унгаям...

— Унгаям, албатта. Ҳаммасини пулини бериб, яна кузатасан. Хавфдан қўз узмаслик керак, акаси, сен қаёқдан биласан...

— Келдик.

— Тўхтат. Бор онангни чақир.

Арик кўпиригидан ўтиб, ичкари кирган Комилбек онаси билан чиқди.

— Турди, — деди Юсуфхон, — ётиб олмаганмидиларинг, кўчаларинг ҳам бир зимистон-ей.

— Келинг, келинг, ака. Тушинг, тушинг.

— Вақт зиқ. Ҳалигини опчиқ.

Турди у ёқ-бу ёққа қараб олиб, ичкари йўналди.

— Хой, валламат, қани, ўтир рўлингга, — буюрди Юсуфхон Комилбекка. — Тўғри қараб, қот!

— Хўн бўлади, хўжайин.

— Бу бошқа га-а-п.

Турди берган нарсани олишиб ортга қайтишаркан, Комилбек:

— Шеттамиди? — деди.

— Олдинга кара, дедим, — бўлди жавоб.

Машина Юсуфхоннинг уйи олдида тўхтагач, у нарса билан тушди ва Комилбекка кутиб туришини айтиб, ичкари кириб кетди. Аллазамонлар ўтиб, учта оқ қоғозга ўралган пул кўтариб чиқди, уларни Комилбекка узатдида:

— Мана бу ручкани ушла, — деди, — ўз кўлинг билан ёз: мана бу спортчига, буниси қўшмачига, мановиси қанжикқа. Буларни етказиб, тез келасан-да, уларнинг реакциясини айтасан. Савол борми?

— Йўқ, — Комилбек машинани юргизди.

Биринчи қўшмачиникига кирди. У пулни Комилбекнинг кўлидан юлиб олди, бошқа индамади. Спортчи икки марта санади ва “сволоч” деди. Ҳамма машамаша Маъбуданикида кўпди. Аввало, Комилбек уни излаб қўшнисникидан тонди. Маъбуда унинг нега келганини сизди, уйини очиб, бошлаб кирди. Негадир уйи шип-шийдам эди.

— Тинчликми? — сўради Комилбек Маъбуданинг коматига суёт кетиб тикилганча.

— Кетяпман, — деди Маъбуда.
— Қаёкка?
— Юртимга.
— Ие, бу ерлик эмасмисиз?
— Билмасмидинг? — туйқус сенсиради у Комилбекни.
— Тоғангдан яхшилаб сўрамабсан-да.
— Ҳазиллашяпсизми?
— Энди сен қолгандинг, мен ҳазиллашмаган.
— Опахон, дўк қилманг. Нима қилдик сизга?
— Тоғанг садака бериб юбордим?
— Садақа эмас... Пул, — Комилбек қўлидагини узатди.

Маъбуда пулни олди-да, шундайича Комилбекнинг юзига отиб юборди.

— Бориб тоғангга айт, — деди у гўёки ўшқиргандай, — энди мендан кўради.

— Ие, ҳазиллашяпсизми? — яна гапини такрорлади Комилбек.

— Менга қара, ярамаслар, бу пуллар ҳеч кимга буюрмайди. Ўша бегуноҳ одам эди, — деяшли йиғламсираб сўзланди Маъбуда, — тоғанг қажатди, менга тегингани ҳам йўк. Маст-аласт ухлаб қолди. Лекин тоғанг мақсадига етди. Ҳеч бўлмаса, ҳақиқатни сен билиб қўй, тоғангни охири бахайр бўлмайди. Майли, мен унга ёмонлик қилмайман, аммо Худо кўрсатади. Тоғангни аллақачон Худо уриб бўлган. Сен ҳам ўшани бирисан. Мен бир тушдим тоғангни кўлига, тўнғиз қўпгур эрим эр бўлганида бунчалик хорлик кўрмасмидим. Афсус... Мен юртимга кетяпман. Шу ерларга, тоғангга, сенга лаънат айтиб кетяпман. Бу эсингда турсин. Қани энди, ҳаром пулингни ол-да, марш отсюда! Ол пулни деяпман!

Маъбуда Комилбек томон шунақанги шахд билан юрдик, эгнидаги ҳалати турилиб, сони очилиб кетди. Уч қадам қўйиб, ердаги ўрөөлик пулга эгилди, шунда Комилбек унга ташланди. Олишув қўпди. Йиқилдилар, турдилар. Маъбуда ўзини қутқармоқчи бўлиб уринар, икки кўли билан урар, бироқ асов хужумга дош беролмасди. Охири ҳансираганича:

— Хўй, розиман, — деди-ю, Комилбек бўшашиши билан ўрнидан турди ва қаңдай улгурди, энди тикланган Комилбекнинг оёқлари орасига шундай тепдики, қутулди.

Комилбек букадай ихраганча ағдарилди, лекин шуурида кетиши кераклигини хис қиларди. Ичаклари узилиб, қорни тўкилиб кетгандай оғриқни зўрға енгиб, икки оёғини керганча энкайиб, жуфтақни ростлади. Ерда ётган пул кўзига кўринмади ҳам. Ярим йўлда ўзи билган сув ёнида тўхтади. Ютоқиб сув ичди. Инграниб юз-қўлини ювди. Бўлган ишларини бошқатдан хомчўт қилди, тоғасига нима дейиш тўғрисида режа тузди. Яхшиси, индамасликка қарор қилди.

У кабинетга кириб келганда, Юсуфхоннинг аллақачон хити ошганини сезди.

— Ўлиб-нетиб қолмадингми? — ғазабини сочди у. — Спортчи улушга қўшиб қаллангни ҳам олдим, деб турувдим.

Комилбек индамай, ихраниб юбормаслик учун тишини тишига қўйиб, стулга чўкди. Столда қолбаса кесилган, шоколад, ғаройиб шишадаги коньяк очик турарди. Рюмкадан маълум бўлишича, Юсуфхон сурурли кайф қилмоқда эди. У яна коньяк қуяркан, писанда билан:

— Букчайиб қопсанми, мунча рангинг ўчган? — деди.

— Қорним оғрияпти, — жавоб қилди Комилбек Юсуфхон томон қарамай.

— Нафсинг ёмон, нафсинг, учраган парсани тикасан, ёшлигингдаям бутун маҳаллани эмиб қўйгансан, сен зангар, — ҳазиллашгандек бўлиб сал ён берди Юсуфхон ва йўтал аралаш кистирди: — Хотинингда паросат йўк, айниган гўштни егизворган бўлса...

Сўнги гап Комилбек учун айни мудлао бўлди:

— Уйда гўшт бўлса айнийдимми? — тесқари қаради у.

— Ҳа, нима, гўшт йўкми?

— Йўк.

— Йўк бўлса, ол!

— Пул бўлса оладими?

— Пулнинг йўкми? Пулдор одамни олиб юрасан, миллионер бўлса...

— Бойлар пул берадими, тоға...

— Тўғри айгасан, олади. Майли, улар бермаса, мана, биз берамиз. Буниси сенга, униси ўртоғингга. Сен ўзимникисан, бермасам ҳам бўлаверарди. Майли, гўшинг бўлмаса, оволарсан... — Юсуфхон кулди.

Комилбек иккита ўроғлик пулни олди. Пулнинг чўғини сезиб, кайфияти ўнгламади.

— Бизга теккани шуми? — деди кесатиброк ва кўзғолди.

— Шукр қил, бола. Икковинг ҳам оғзингга эҳтиёт бўл, укдингми, хайр, — деди Юсуфхон.

Комилбек чиқиб кетгач, ортидан:

— Мен бўлмаганимда, уйингни пойдевори ҳам битмасди, падарлаънат! — деб кўшиб кўйди: — Яна участканиям ўзим олиб берибман-а, нонкўр.

Коньяқдан бир хўплаб, оғзига колбаса солди, юмшоқ оромкурсига ястаниб ўтирди-да, кўлига телефонни олди ва ракам терди.

— Ассалому алайкум, кизим. Бу мен, яна ўша тоғайизман. Дадангиз келдиларми?

— Йўк. Тўхтанг, хозир аямдан сўрай-чи... Кемаптилар, кеч келишаркан.

— Хўп бўлади, қизалогим, кейинпроқ телефон қиламан.

Юсуфхон илкис жағини силади. “Тағин номер-помер қилмаяптимикин, ишқилиб? Соат ўн бўи қолди-ю, шу пайтгача тезак териб юриптимикин бу фўзапоя домла”. Юсуфхон Қодир Алиевич прокурор ёрдамчилиги вақтида бир ишни унинг шу қўшниси — Расулжон оркали гаплашганди. Қисмат кўшни булар. Расулжон билан тақдир тақозосига кўра, пахтада, Юсуфхон вакил, тапишган эди. Юсуфхон ўзининг айрим хислатларига тан берарди. Ўшанда унга яхшилик қилиб, зўр иш қилган экан. Яхшилик бўлиб ҳам нима, бир прицеп фўзапоя оббортириб берганди. Ўшанда Расулжон янги рўзғор, уйига тандир қурдирган экан. Фўзапоя деб минғиллаб қолганди, Юсуфхон битта гапи билан раисга айтиб, жўнаттириб юборган. Ўша фўзапоя, мана, иккинчи марта корига яраб турибди. Биринчисида прокуратурада иш битирди. Энди эса, яна Қодир Алиевичга йўл топипда кўл келяпти.

Қодир Алиевич аниқ ҳоким бўлади. Буни ишончли манбалардан эшитди. Юсуфхон яқинлашмаса, ҳеч йўк, шу Расулжонни кўлга олмаса бўлмайди. Қодир Алиевичнинг укаси, қайноғалари йўк. Якка ўғил. Аммо ўзи дагар, ўғил бола. Очик-ёруғ йигит.

Расул писмик, демак, уйда йўк. Хў-ў-ш, яна бир рюмка отамиз. Кейин бас. Расулжон, Расул... Хозир

институтда ишламаяпти экан. Тижоратчи эмиш. Яқинда ректор бўлади.

Юсуфхон яна илкис жағини силади. Ҳечкиси йўк. Тил топамиз. Бировдан кам эмасмиз. Энди “кўки” старли, кўлимиз ҳар нарсага етади. Нима ташвиш? Расул ким бўп қопти? Битта тағи паст домла. Институтни домласи. Бўлмаса, бир арава гўзапояга кучи етмайdimи? Хи, хи, хи... Соғилади. Юсуфхон, гах десангиз, кўлингизга кўнади. Қаловини топиш сизга нима деган гап? Қодир Алиевичга ундан яқин одам бўлмайди. Бу аниқ. Учрашувни эртадан кеч қолдирмайсиз, пулингиз кўп, аямайсиз, вассалом.

XLIX

Воқеаларнинг ривожига кўра, ништ қолипдан кўчгани аниқлашиб бораётганди. Энди, бунга Мансурнинг имоши комил. Ўша машъум воқеа ҳам бежиз юз бермагани аёнлашди. Одамлар қанчалик қув, ҳамма нарсани олдиндан билишadi. Атрофдаги гап-сўзларга Мансур ҳар галгидек бефарқ эди. Бу гаплар қачон бўлмаган? Ўтган йили ҳам, куз, қишнинг бошида ҳам ўзгаришлар катта бўлар экан, деган гаплар болалаганди. Аввалига, бу йил ҳам ўша гаплар-да, деб ўйлаб юрди. Лекин бу йил масала жиддий, шекилли? Хўш, Зокир кетса, нима бўлади? Ахир, Мансур кўп нарсаларга у кўтарилмай эришган-ку. Бу барчага аён. Тўғри, кейинги йилларда у гуржираб кетди. Кўз ҳам ёмон нарса. Нафсиламбирини айтганда, Мансур ўзи ҳам кўп нарсага бепарво қаради. Ҳозир сувлар тесқари оқа бошлагач, ўзига ҳисоб бераркан, тўғри ишлар қаторида ишқал ишларни ҳам кўп қилганини тап олмай иложи йўк. Бундай қалтис ишга кўл ураётиб, охири бахайр эмаслигини билмасди эмас, биларди. Нега унда ўзини тиймади? Бу саволга жавоб беришга эндиликда ожиз эди. Қалтис ишлари жуда ҳам кўп эмас. Энг ёмони, воситачилик қилгани. Жуда кўп ишлар унинг фирмаси орқали бажарилгани. Тўғриси, шуларга бепарво қаради. Бухгалтерияни каттик ушлаши, шартномаларнинг ҳар бирини ўз қўлидан ўтказмоғи керак эди. Нега бундоқ қилди, ўзи ҳам билмайди. Бу ташвиш бўлиб бўйнида осилиб юрди, ана-мана деди, ала-оқибат кеч бўлди. Доимо ҳар ишнинг изини бостириб,

этакни ёпиб юриши керак эди. Аммо... Энди сув дамбани урганда нимага улгурарди?

Кеча Зокир худди шу гапларни гаширди. Уни ит тошмас ерга чакириб, вазиятни тушунтиришга уринди. Оғир-вазмин гапирди. Унда заррача чўчиш аломати сезилмади.

— Кетса ишим кетади, пима қипти? — деди у. — Куёш ҳам чикиб, ботиб туради, — дадасининг гапини эслади. — Хар ким пима қилса, шуни ўради. Ўйлайманки, сен ҳам мен айтган ҳамма ишларнинг чокини бостириб юргансан. Яна бир хисоб-китоб қилиб ол. Эҳтиёт бўлганини бўри емайди. Менга келсак, мен ҳеч қандай қалтис ҳужжатга қўл қўймаганман. Ҳеч кимга ёзма кўрсатма бермаганман. Вилоятнинг ишлари олдинга юрмади, деб айб қўйишлари мумкин, бунга ўзим ҳам қўшиламан. Бу иш бизнинг ишимиз эмас экан. Осон деб ўйлабмиз...

Гапига қараганда, Зокир сутдек ошюк. Қанча ишларни буюрган у эди-ку. Энди сувдан қуруқ чикмоқчи. Мен пима бўлсам, бўлаверай, шундай демокчими? Демак, менга ёрдам ҳам бермоқчи эмас. Ўзим чўкиб кетавераман. Ёки у бўшамайди-ю, шунчаки огоҳлантиряптими? Унда менга нега ҳамманинг муносабати ўзгариб қолди? Ўраб турган ҳамма яқинларим силжиб қолишди. Бири касал, бири пенсияга чикапти. Униси кўчиб кетяпти, буниси бола-чақасининг ёнида оёғини ёзиб ўтирмоқчи. Қуп сайини хизматкор шотирлар ҳам оз қоляпти. Ҳали менга ҳеч нарса бўлгани йўқ-ку. Ёки одамлар мендан ақлироқдир?

Одам бир марта яшайди. Мен шармандалик тавқи лаънатини кўтара олмайман... Акам, кимнинг номига пима қурган бўлсанг, оғзини махкам қил, деди. Буни удалайман, бироқ бухгалтерияни-чи? Анави алкаш ҳалитдан нағмасини бошлади. Ўшани қаттиқ ушлаш керак. Уни алдаб, яхши гапириб, йўлга юргизиш лозим. Пул бор, жуда бўлмаса, ўшанга илиб юборилаверади.

Зокирнинг “уйингни олишмайди, аммо сганингни қусан” дегани нимага ишора? У кўп нарсани биледи, сиёсатнинг ичида. Демак, мени ҳам ипимдан-игнамгача текширишади... Тўним бичилган, шундайми?

Нега Зокир хотиржам? Мен галварснинг олдида унинг иши пишиқ экан. Хуллас, у гамини еб юрган. Ҳамма

ишини менинг кўлим билан қилди, энди сувдан қурук чиқади. Нахот ўз жигарини чуқурга итариб...

Энди мен нима қиламан? Қураётган уйим, шунча квартираларим, бош-кети йўқ қурилишларим, дўкону машиналарим, санаб саноғига етиб бўлмайди, уларни қандай яшираман? Шундоққина олиб қўйишса-ку, хўп-хўп. Барибир тикишади, бошқа йўл йўқ... Қайси гуноҳларим эвазига? Падарингга лаънат, пул, бойликни деб шундай бўлдимми?

Мансурнинг юраги гушиллай бошлади. Кўзига сирт-моқ, турма азоблари яққол кўришиб кетди. Шармандалик-чи? Дўст-душман нима дейди? Фақат ўлим... Шугина қутқаради...

У ялт этиб пешонасидаги соатга қаради. 12.30. Ишхона кўзига шундайин ёмон кўришиб кетдики, кўзларини юмиб олди. Бошини чангаллади. Бу алфозда қанча ўтирди, билмади. Шарт ўрнидан туриб, сейфни очди. Коньякни олди. "Ич, Мансур, ич, тамом бўлганинг шу" деди у ўзига ўзи. Анов воксадан кейин энди сира ичмайман, кўлга ҳам олмайман деганди. Ҳозир ичишдан, дунёдаги барча-барча нарсдан кўз юмишдан, нимадандир таскин топишдан ўзга ҳеч нарса кўринмасди кўзига. У коньякни очди-да, шишани кўтариб ича бошлади... Истак-аъмоли битта — тезроқ ичкилик элтса-ю, тескари айланаётган дунёни унутса. Шу боис шишани сикимлаганича, бот-бот ёлтилатиб ичар, хонада тинимсиз у ёқдан-бу ёққа юрарди. Охири шишани бўшатиб, шошилинч иккинчисини очди. Энди, одимлари енгиллаб, қадами ғайририхтиёрий тус олди, тик туришга, ҳаракатланишга эҳтиётлик талаб этилаётганга ўхшади. "Ма-а-н-сур-бе-ек, сиз, сиз, би-ласиз-ми, сиз кимсиз?... Сиз..." дея кўлини арра арра этиб, кимгадир ақл ўргата бошлади.

Туйкус атрофига аланглади. Каердадир Наби Мусавич тургандек бўлди. Кейин онасининг йиғисини эшитдим-ей? Бир вақт тарк этган ҳуши ўзига келгандай бўлди. Караса, ўзи йиғлаётибди: "Ха-а, Ман-су-ур-вой, — деди у ўзига-ўзи зўраки илжайиб, — пе-е-га ййи-и-г-ла-ё-ётибсиз? Кў-ў-ўрқяп-сизми?" Кўлидаги шишани оғзига олди, суюқлик тўкилаётганини элас-элас сезди. Яхши, оромкурси ёнида экан, ўзини ташлади. "Ая-яжон, дада-а-жон, қас-ер-дасизлар? Дадажоним, мени ке-е-чи-ринг, да-да-жо-о-и!!!"

Котибанинг ўрнида уйқусираб ўтирган Комилбек бакириқни эшитиб, хонага киришга жазм этди. Қараса, хўжайин адон тамом, бошини хали орқага, хали олдинга ташлаб чайқалаяпти. Оёғининг остида иккита шиша думалаб ётибди. Биридан анчагина коньяк тўкилган. Комилбек аввалига нима қилишини билмай гангиди. Сўнг ортига югурди-да, Канизага телефон килди:

— Хўжайинни, акамни сал... Йўқ, кўркманг, кўп ичворингилар, шекилли... Хўп бўлади.

Деярли беҳуш Мансурни бир амаллаб машинага олиб чиқди. Комилбек бақувват бўлишига карамай, уни базўр жойлади. Судралган оёқларини ичкари олиб, эшиқни беркитди-да, йўлга равона бўлди.

Уйга етиб келаркан, узокданок Канизани таниди. У машинанинг чироклари томон чошиб келарди. Машина яқинлашгач, ортига чопкиллади, бориб дарвозани оча бошлади. Комилбек машинани тўғри ичкари хайдади, икковлашиб, Мансурни зўрға уйга олиб кирдилар.

— Ая, мен кетдим, — деди ҳорғин Комилбек.

— Қаерда ичди бунчалик? — сўроққа тутди Каниза.

— Кабинетда.

— Қим билан?

— Ўзларни.

— Ёлғон гапирманг, қаерга борганди?

— Ие, нимага ёлғон гапираман? Бугун кабинетларидан чиқмадилар. Ҳамма кетди. Кечки пайиток кетишганди. Акам ўтиравердилар. Соат ўн иккидаям чиқмади. Уйкум кеп кетиб, совқотиб, котибанинг жойига кириб ўтирсам, бакирдилар, кирсам, шунака...

— Эҳ, Худойим-а, ўзинг сақлагин-а. Майли, боровринг, — Комилбекка жавоб берди Каниза.

Комилбек кетгач, дарвозани беркитиб, ичкари кирган Каниза: “буниси қандок кўргулик бўлди?” деб йиғлай бошлади, адон тамом бўлган Мансурни счинтиришга тутинди. Бизга кўз тегди ўзи, ўйларди у. Нималар бўляпти ўзи? Нима килса бўлади? Миясида ғужғон ўйнаётган фикрлари жўяли томон оқмас, боши котар, чорасизлик, иложсизликдан юраги орзиқар, кўнгли озарди. Тонгга қадар кўзини юма олмади. Хириллаб, пишиллаётган Мансурнинг бир дақиқа овози тинса, хавотирга тушар, энгашиб, юрагига кулок тутарди. “Бечорага жуда қийин бўляпти-я, охириги кунларда. Гуноҳини ўзинг кечиргин,

Худоё, хаммамизнинг рахмимизни егин, илоё" тили калдирарди унинг. Дўхтир чақирсинмикин? Нима деб чақиради? Ичкиликдан тутаб ётган бўлса. Улар нима дейди, ахир? Бу, Мансур акага нима бўляпти ўзи?

Мансур кундузи чошгоҳда сал ўзига келди. Кўзини бир очди-ю, ёнбошига ағдарилганча яна пишиллаш бошлади. Ёнига келтириб қўйилган қатик, сув, шарбатларга қайрилиб карамади. Кўзи абгор ўтирган Канизага тушди-ю, юмилди. Кўзларини кўриб, Каниза хайрон. Илгарри бундай ҳолатда кўзи очилганда Канизага ўтиниб, уялиб боқарди. Бу гал кўзи галати, ваҳимали кўринди. Ишқилиб, Худо ўзи асрасин бало қазодан.

Хонага оёк учида кирган хизматкор "мастава тайёр" деб кетди.

— Сув ичасизми, Мансур ака? — елкасига қўлини қўйиб сўради Каниза.

Мансур кимир этмади. Каниза хаёт бир текис эмас, бундай нарсалар бўлади-да, кимнинг хаёти текис ўтибдики, бизники ўтса, дея ўзига тасалли беришга уринар, кўкрак кафаси қисилиб, нафас етишмаётгандай сезар, буларнинг барини ўзидан узоқлаштиришга минг уринишга карамай, нохуш ўйлар обдон бостириб келаётганди. Бу сир хақида бировга айтиб, йиғлаб бўлса экан? Қишлоқдан онасини чақиришни ўйлади, бироқ нима фойдаси бор, у нима, Мансурни илгаригидек тузатиб берармиди? Қўшилишиб азоб чекади, холос. Бу ерда битта битта билгани бозорчи Салима. Кўшни. Уям бозордаги бекорчи гапларни гапириб, қулоқни батанг қилади. Биров у бўпти, биров бу бўпти, бундаи бошқа гап йўқ. Қизидан нолийди, шу. Ялоқхўр, бир нарса таъма қилади.

Ҳозир шундай тинч, фараҳли кунларни кўмсаб кетдики кўнгли, қани Мансур акаси илгаригидек сирли ва виқорли юрса, олам чароғон, атроф ёрқин бўлса? Нега ҳар доим инсоннинг истагани бўлавермайди, нега? Камбағаллик ҳам ғурбат, бойлигида ошига пашша тушиб турса. Бу қандай сир-синаот ўзи, дунё дегани? Кечаги ичимизга сизмай юрган кунларимиз қани? Қаёққа йўқолди? Ҳозир, шу онларда, кимнингдир бахти кулаётгандир? Кимдир бизга ўхшаб махв бўлаётгандир? Дунёнинг тош-торозуси борми ўзи?

Уйқусизлик ва ғурбатдан толиққан мияси ҳамон ўнқир-

чўнқир йўлларда ўй суриб кезинар, ишқилиб, ақлдан озиб қолмасам бўлди, деб ўйларди Каниза. Ё бировга ёмонлик қилдимикин? Кундошининг доди Худога етиб бордимикин? Канизанинг битта гумони бор... Каниза ўз ўйидан кўрқиб кетди. Ўй эса унинг “астаффурулло” дейишига қарамай човут солди: Мансур акаси отасининг дуосини тузукроқ ололмади. Каниза билиб юрарди, ота бечора кўп чақирди, кўп излади, бу киши эса ё кочади, ё Каниза яна билмади, нима сабаб, шундоқ қилди. Афтидан, Мансур акасига хабар беришганда, у киши қазо қилиб бўлган эди. Мундоғ ёнида туриб, рози-ризо-чилик ҳам сўрамади, дуосини олмади. Ўзида ҳам айб катта! Ўша биринчи янги йил куни дадаси билан онасини Мансур акаси роса ўринлатиб меҳмон қилганда, бир оғиз ўзингизникидан хабар олдиёизми, дейиши керакмиди? Салима онанинг айтишига қараганда, домла бечора ўғлини излаб, тунда итдек тегираб юрган экан. Икки зормонда ўғил, бири каттақон, иккинчиси бойвачча, нега булар мундоқ? Отанинг қарғиши ўқ дейишади, нахот шунини билишмасе? Қанақа одамлар булар, Каниза баъзан ҳеч тушуна олмайди. Тавба дейдиган жойини шундаки, Мансур акаси бирор дақиқа на акам, на синглим деб уларнинг номини атамайди. Борди-келди мутлақо йўқ. Ахир Ҳадиси шарифда: кимки тукқанига, хешу акрабосига мурувват кўрсатмас экан, унга жаннат эшиги берқидир, дейилган-ку. Ҳеч тушуниб бўлмайди.

Анов кундошин-ку, дуои бад қилса қилиб юргандир. Уники ўтмайди, у энди Худо қарғаган бир пуштсиз... Каниза тилини тишлади. “Ўзинг нима бўлиб турибсан-ку, бировни у-бу гап қиласан, ўз шўрингга кул тортсанг-чи”, деди ички бир овоз. Канизанинг боши ҳам бўлди, шуурида калима келтириб, яна: “Астаффурулло, тавба қилдим” деди.

L

— Энди ўзим келиб, қарашиб турмасам бўладими, қўшнижон, — деди Салима, — туринг, жойизга киришг. Ўзим шунақанги овқат қилиб бераманки, қорингиздаги жужукчаям мазза қилади. Ошхонада ўтирманг, ҳозир қозонга ёғ соламан...

Кейинги пайтларда Салима Нозиманинг ёшига тез-тез келар, диллашиб ўтириб кетар, бугун эса ўзи овқатга

уннаворди, хамир кориб, лағмон тайёрлашга киришди. Дам олсин учун Нозимани хонасига киришга кисталанг киларди-ю, оғзи тинмасди.

— Хали кўчкордек ўғил туғиб берсейиз, Салима боқади-да! Ким боқади бўлмаса? Энди, бозор ҳам жонимга тегди. Қипни совуғида айникса, кадрингга хафа бўларкансан. Тўғри кеган одамди хизматини қилсам ҳам куним ўтади. Анови киз ўлгур, афтидан, тўй ҳам килмайди, ўзига ўхшаган бирорта тўтикуш билан бир тарафга учиб кетади, шекилли. Энди сиздан бошқа кимим бор, эгачи қўшнижоним? Тўнғиздек кучим бор, ўлибдими, хизматизди энлолмасам? Она бўлиш ҳам осонмас, ёрдимим керак бўлади...

— Вой, бошим устига, Салима опа, нима деярсиз? Менга деса, кани, кечалариям шу ерда ётсейиз... — жавоб қилиш вақти етганда деди Нозима.

— Вой-ей, кечалари ёнийизда ётадиган лочиниз эртаминдин учиб кеп қолади! Боринг-боринг, ётинг энди...

Нозима хонага кирган ҳам эдики, ташқарида кимдир келгандек бўлди.

— Ким бо-о-р? — деди қўшни Расулжон.

— Ҳозир, — деди Нозима ва хайрон истикболига чиқди. — Келинг, келинг, қўшни. Рисолат пари қанилар, опчикмадизми?

— У кишим чиқадилар. Мен бир гапни шундоқ айтиб қўйгани... — Расулжон ён чўнтагидан бир парча қоғоз олди. — Келин ая, телефон номерни ёзиб олинг.

— Қанақа телефон, кимники?

— Манг, мана шу қоғозни оп қўяверинг. Бизники эсимда колди, — қоғозни узатди Расулжон. — Номерларинг бошқа бўлди. Тагидагиси.

— Нега? — қатъий сўради Нозима.

— Билмадим, акамнинг буйруқлари. Йўқ, илтимослари.

— Акейиз телефон қилдими?

— Ҳа, телефонларни бугунок ўзгартириб қўйинг, дейинди эрталаб. Шу. У кишининг айтганларини бажармасам бўлмайди.

— Нега энди?

— Билмадим, ўзлари биладилар.

— Менга нега қўнғироқ қилмади?

— Чамамда, нозикрок жойдан телефон килдилар, киска гапирдилар.

— Тавба.

— Ўзлари эртага келарканлар... — Расулжон кўзини пирширатиб, бошини қашлади.

— Хайрият, эсларида бор эканмиз, — таъна килди Нозима.

Расулжон елка қисди ва ғалати қараш қилиб, худди бир нарсани яшираётгандай:

— Бугун сешанбами? Чоршанба келарканлар, — деди ва яна ғалати кўшимча килди: — Келиная, сиз ҳеч нарсага уришманг, кесалар, бизникида ўтираммиз. Тайёр-гарлик кўриб қўяман. Меҳмон бўласизлар. Иннейкейин, дарвоза очик қолмасин экан, ҳар қандай одамни уйга қўймасин, деди. Бу ёнига хавотир бўлманг, мен қарайман...

Расулжон қайтиб чикиб кетди. Нозима хонасига йўналди. Қизиқ, бир гап бор, шекилли-да, охири бахайр бўлсин. “Ўзимизга прокурор бўлиб келиб қолсайди...” Бир суюнди-ю, кейин негадир ўпкалаб, прокурорни ёмон кўриб кетди. Ахир, келмаганига қанча бўлди? Бир ойдан ошди. Ўшанда телефон қилиб: “Шериклар бизга кетишди, вилоятни текширишади, хафа бўлманг, мени юборишмади” деди. Шу бўйича на келади, на телефон қилади. Иш ҳам ўз йўлига. Буларни нега ўйламайди у? Алхол, Нозима соғинганини хис қилди. Тўғриси, қорни-да ҳомила, соғлиги илгаригидек эмас, жуда эркак кишини қўмсаётгани ҳам йўқ. Бирок, эри бўлгандан кейин ҳар қандай хотин ёнида бўлишини истаркан-да. Шунгани, шу кунларда у ириб юрганди, бугун яна томдан тараша тушгандай қилиб, қўшинисига телефон қилибди, бу ёққа йўқ... Телефонни нега ўзгартирди экан? Бир янгилик бўлади, аниқ. Нега эртага Расулжон меҳмон қилади? Буям қизик? Буни билиш керак. Нозима Рисолатхонга телефон қилди. Ҳеч ким гўшакни кўтармади. “Э, эсим қўрсин-а, телефон рақами ўзгарган-ку” дея қовоғни очди. Қайта сим қоқди.

— Алло, — деди Рисолатхон.

— Мен, Нозимаман, қалайсиз қўшини? Янги номерлар муборак бўлсин.

— Ҳа-а, шунақа бўп қопти-ю.

— Тинчликми?

— Анови, ичимдан тон, эрталаб акам билан гаплашди, кейин қилган иши шу бўлди. Тайёргарлик кўрамиз, эртага акам келади, бизникида ўтирамыз, деди. Шу, холос, кейин писмайиб, илжайиб чикиб кетди. Ўзимча, акам кўтарилса керак, деб туришсан.

— Ким айтди?

— Билдим-да.

— Ёлғон гапирманг.

— Йўк, тўғри.

— Ха. иншейкейин, уйга бировларни қўймас экансиз. Хушёр бўлинг. Бизникига уже келишяпти, хар хил лаганбардорлар. Телефонда тинчлик беришмаяпти. Бизи яқинлигимиззи билишади-да.

— Шу гап ростмикин. Рисолатхон?

— Вой. кизиксиз-а, она, нима акам арзимайдими? Илгари кейин шу одам бўлишлари керак эди. Чакана қийинчиликлар кўрдиларми? Қувғинда юриш осонми? Бизнинг қўчамизда байрам бўлади, Худо хоҳласа.

Нозиманинг наздида Рисолатхон худди ўзининг акасидек куйиниб гапирарди. Юраги тоза, яхши хотин, ўйлади Нозима. Айтгани келсин, ишқилиб... Бу янгиликдан дилида шундай тотли туйғулар таралдики, беихтиёр кўксини тўлдириб нафас олди. Яхши гап, яхши хабар, чўкиш эмас, ўсини қандай фарахли. Ҳеч инсоннинг иши ортга кетмасин. Хар киши дунёга тўла орзу-умид билан келади. Хар ким ўз холича ўзини улуғлашни истайди. Бирок хаёт йўли, тақдир чизиги бирдек текис эмас. Бу тўлкинланган хислар Нозимада бу йилги иккинчи сурур эди. Аллохга минг шукр, дерди у. Тўғриси, учинчиси деса ҳам бўлаверади. Биринчидан, ўз инон-ихтиёри ила кўчада қолган одам ўйли-жойли бўлди. Бу йил деганики, шу йил уй-жой ўзиникига, нафақат уй-жой, унинг эгаси ҳам уникига айланди. Айинкса, кўнгилидаги, хатто ундан ортиқ хаёт йўлдошига эга бўлди. Бу ҳазил гап эмас. Ёш бир жойга етганда, турмуш сўкмоқларида тентираган хар бир кимса кўнгилидагидек жуфтини топиши осон эмас. Бундайин тўғри, ҳалол, меҳрибон, маданиятли, илмли, нуфузли, энг асосийси кучли, ўз йўлидан қайтмайдиган одамнинг учраши фақат эртақларда бўлиши мумкин. Мана, бугун ё эрта у одам туфайли, Нози-

ма, нуфузинг қанчалар ошади? Нахот эртага Дилоромнинг ўрнида бўлсанг? Кеча ким эдинг, бугун ким бўлдинг?

Атрофни ўйлар экан, қатор яхши-ёмон ишлар, инсонлар, тақдирлар аралаш-қуралаш намоён бўлар, бугунги у эришган ютуқ хамма-хаммасига илохий жавоб бўлиб туюларди: Нозима — ОДАМ. Эй ахли яхшилар, билиб кўйинглар, Нозима — ОДАМ! У оёқ остидаги босилиб, йўқолиб, йитилиб кетаверадиган кумурска эмас. Айниқса, у — ОНА.

Хозир, шу дақиқаларда ушбу сурур янглиғ фарахбахш фикрлар бу йил юз кўрсатган учала бахту тахти атрофида қайта-қайта ғужғон ўйнаётганди: энг асосийси, у оналик бахтини кўради. У шунга лойиқ. Қолаверса, эридаги нуфуз. Кечагина кўзига дунё қоронғи бўлган кунлар ёдидан бир лаҳза ўчгани йўқ. Инсонга, аёл кишига айниқса, яна нима керак? Оддий уйда оддий яшаб, шу уч нарсага эга бўлса, бундан ортиқ яна нима исташ мумкин? Шунча пул, бойлик, Мансур билан данғиллама уйда яшаганда шунга эга бўла олмади-ку? Мана чинакам бахт, мана саодат. Энди, шунинг қадрига етиш қолди, холос.

Бирдан томоғига йири тикилди, кўзидан ёш қуйилди, шу топда туйқус Наби Мусаевичнинг дуоси ёдига тушганди. Отасиз Нозимага ўша одам чин оталик қилди. Яхшиям, бетоблигида, ўлими олдидан боргани, дуои фотиҳасини олди. Балки, бугунги яхши кунлар шу Худо раҳматининг дуоси ижобатидир, балки. Худога минг қатла шукр. Нозима “шукр”ни бир марта, ёхуд уч марта айтмасди, етти марта зикр қиларди. Нафақат “шукр”ни, дилидаги барча истак-ниятлари амалга ошиши учун “Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм”, “Аллоҳ”, “Аллоҳу акбар”, “Астоғфурулло”, “Алҳамдулиллоҳ”, “Субҳоноллоҳ”ни етти мартадан такрорлаб юради. Худонинг бергани рост бўлсин. Ўша Нозима яхши кўрган кўшиқда бекорга айтилганми: “Шоҳ айлабон гадосини, шоҳни гадо қилур”.

Нозима талабалигида қип-кизил атеист эди. Нима қилсин, шундай таълим беришганди-да. Мана энди бу қадриятлар қанчалик улуғвор, пурхикмат эканини бошидан шунча иссик-совуқ ўтиб тушунди. Ўзини улуғ

кадриятли улуғ халкнинг бир бўлаги эканини энди туйди. “Аллоҳ” дегани сайин кўнгли ўсганини, тўлганини хис этади. Яхши, кўнгилистар гаплар боис ёши ўтганроқ чоғдаги ҳомиладорлик носоғликлари ҳам бир муддат чекингандек бўлди. Қалби ғурурга тўлиб, кечгача шод кезинди.

Кеч тушиб, Салима кетишга чоғланди. Нозима у кетмаса дерди. Кизи ёлғизлиги боис Салима қолишга кўнмади. Эртага эртароқ келишини айтиб, қайтди. Нозима тугунча тугиб берди. Туни ҳам деярли бедор ўтказди. Эрта тонгдаёқ ўрнидан турди. Қизчаларни севиб-суйиб мактаб ва боғчага жўнатди. Эрта келган Салима ўзи юмуш топиб, ўзи билан ўзи овора бўлди. Қулоғи динг, кўчадан хабардор бўлиб турди. Рисолатхоннинг айтишига караганда, сессия бўлаётган эмиш.

Ва ниҳоят кечга томон ўзгача кўтаришқилик билан Қодир Алиевич кириб келди. Уни хонадонда Нозима, Салима, Расулжон, Рисолатхонлар кутиб олдилар. Нозима меҳмонлар билан келса керак, деб ўтирганди. Ёлғиз ўзи келди. Бу унинг учун ҳам, яқинлар учун ҳам айни муддао эди. Дарҳақиқат, Қодир Алиевич бутунлай бошқача эди. Нозиманинг наздида ундан гўёки улуғвор нур таралар, у кириб келгач, хонадон чароғон бўлиб кетгандек, ҳаммаёқ шавқу завққа тўлгандек эди. Кутгучиларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида қутладилар. Рисолатхон шодлигидан бироз кўз ёши килиб олди.

— Мана, елкангизга куёш ҳам тегди, ака, — деди у Қодир Алиевичнинг елкасидан оларкан.

— Эҳ азизларим, — деди Қодир Алиевич ва фотиҳа килинғач: — мана энди, ҳаммамиз биргамиз, Нозимахоним бизни кечирсалар бўлди, — дея Нозимага хазиллашди.

— Ака, қани, ваъда бўйича бизникига, — таклиф килди Расулжон.

— Албатта, — деди мамнун Қодир Алиевич. — Аввал, мана бу кизчалар билан бир тўйишиб олайлик, — ёнида турган кизчаларини бағрига босди у.

— Биз ҳам кирамиз, — деди хавфсираган Гулноза.

— Сизларсиз кирармидик, — деди Нозима.

— Сизлар ҳозир юрақолинглар, — Шахнозанинг қўлини ушлади Рисолатхон. Шахноза унга ёпишди.

— Ҳозир кийимларини алмаштирсинлар, биз ҳам кирамиз, — деди ортларидан Нозима.

Гулноза сира дадасининг қучоғидан тургиси йўқ.

— Келинг, Гулнозабону, дадажониси кийимларини алмаштирсинлар, — унга қўлини чўзди Нозима, Гулноза зўрға рози бўлди.

Шу топда Қодир Алиевич Нозимага шундайин соғинч ва меҳр билан тикиларди-ки, Нозима унинг нигоҳларига дош беролмай ерга қарашга мажбур бўлди.

— Энди бир дам ҳам ёнингиздан жилмайман, — деди у шод хўрсиниб.

Нозима мамнун табассум қилди.

Қодир Алиевич ювиниб чиққунга қадар Нозима унинг кийимларини ҳозирлади. Хўжайини суйгич каймоқ рангдаги кўйлакни кеча келишини эшитиб, дазмоллаб кўйганди. Унга атаб олиб кўйган Марғилон дўпписини тортиб-кериб ҳозирлаб, кўйлакнинг устига кўйди. У чиққунча янада ўзига оро берди. Никоҳининг эртаси совға қилинган кўйлагини кийди.

Қодир Алиевич мамнун миннатдорчилик билдириб, кўйлакни кияркан, дўшнини Нозиманинг ўзи кийдирди ва кийдираётиб: “Бошингиз тошдан бўлсин, бахтимизга узок яшанг” деди.

Гулноза уларни оғзини очган кўйи кузатарди. Бахтли оила қизчаларини кўтариб, қўшнисиникига йўл олди.

Рисолатхон тузаган дастурхонга гап йўқ. Ўтириб, хонадонга файз-барака тилаб, фотиҳа тортилгач, Салима узр сўради. Рисолатхон уни кузатгани чиқди.

— Бу опани танимадим? — деди Нозимага қараб саволомуз Қодир Алиевич.

— Опам, — деди нимтабассум ила Нозима.

— Шундайми, илгарироқ айтиб кўймайсизми, дурустроқ подход қилардик, — кулди Қодир Алиевич.

Рисолатхон иссиқ сомса келтирди, сомса билан бир пиёладан чой ичилди. Кейин Расулжон:

— Мана, Қодир ака, шундай орзу қилган омон-омон кунларимиз ҳам келди, сизнинг ўзимизга қайтганингиз бошимизни осмонларга етказди, Худога беадад шукр, энди рухсат этинг, қиттак-қиттак қуяй, — дея энг чиройли шишадаги коньякни очди, рюмкаларга тўлатиб, — қани, Қодир ака, — дея унга сўз берди.

Қодир Алиевич тўлқинланиб, қадах сўзи айтди.

— Бу гаплар учун ўрнимиздан туриб кўтармасак бўлмайди, — шартга ўрнидан турди Расулжон.

Ўтириш яхши кайфиятда давом этди, сокинлашди. Гап-сўзлар одатий, одми тус олди. Аёллар индамай эр-каклар суҳбатига кулок бериб ўтиришди. Болалар эса ухлаб қолишди.

— Сиз кучли одамсиз, — деди Расулжон, — сизга бу кушларга стиш осон бўлмади.

— Мен ҳаёт учун, ўзимни исботлаш учун курашдим, — жавоб килди Қодир Алиевич, — мансаб ва фойдамни ўйлаб иш тутганим йўқ. Одам бир зарбага йикилиб қолаверса, ким деган одам бўлди? Ҳаёт дегани асли кураш-ку. Кураш бўлганда ҳам истиқбол кураши бўлмоғи керак.

— Душманлар ҳам ич-эттини ейишаётгандир?

— Менинг душманим йўқ, мenden кўрқадиганлар бўлиши мумкин. Бу ҳам уларнинг фикри саёзлигидан. Тўғри йўлдан бориш осон эмас. Бундай одам ҳаммага ҳам ёқавермайди.

— Лекин душман бор нарса, Қодир ака. Навоийдек одам ҳам душман ҳақида гапирган. Бир байтида “душманларга яхшилик қилмоқлик дўстларга ёмонликдир” деган экан.

— Тўғри. Мен эса душмани ҳам тўғри тушуниб, дўст қилса бўлади, деб ҳисоблайман. Балки барча иллатим шундадир?

— Қодир ака, осон бўлмайди, бу аниқ. Кўн соҳа оқсаб қолган.

— Шунинг учун ҳам бу ўзгаришлар бўлиб турибди. Бу ердаги айрим раҳбарлар марказ ҳеч нарсани билмайди деб ўйлашади. Мана мен, ўша қозонда қайнадим. Қайдан билмайди? Ҳар кунги аҳвол, ҳар соҳадаги муаммо ҳар куни таҳлил қилинади, чора-тадбир белгиланади. Нега унда ҳаммаёқ бирдек ривожланавермайди. нега вилоят оксайди, дерсиз? Гап шундаки, жойдаги раҳбар ўрнида бўлмаса, барча саъй-ҳаракат беҳуда кетаверади.

— Хали кўп иш қилишимиз керак.

— Биламан, осон эмас. Аммо қўл ковуштириб ўтириб бўлмайди.

— Айниқса қишлоқ хўжалиги...

— Қишлоқ хўжалиги энг катта муаммо. Бу соҳанинг ичига кирмоқ керак. Нафақат қишлоқ хўжалиги, барча соҳанинг томир уришини хис қилиш лозим. Аввало, соҳани ҳақиқий эгаларига тошшириш муҳим. Кейин эса уларга хўжайин эмас, ҳамкор, мададкор бўлиш талаб этилади. Сўккан билан, ўшқирган билан иш силжиб қолмайди. Қаранг, тепа қанчалик зўр сиёсат юргизяпти. Бошқарув жамоатчилик кўлига ўтиб бориши керак. Одамларимиз ўз-ўзини бошқариш тамойилига ўтиши лозим. Бу нима дегани? Халқнинг ақл-идрокига ҳам таянмоқ керак. Унга ҳадеб ақл бўлавериши, раҳбарнинг қамчисидан қон томиб туриши шарт эмас. Одамларга ҳолис шариоит яратиш лозим. Улар ўз юмушлари билан беҳадик, беҳавотир шуғулланмоқлари керак. Ҳар бир соҳа ичида юрмоқ керак. Одамларнинг кўнглини топиш лозим. Ташаббускорлик ҳиссиётини қўзғатиш лозим. "Ёниб яшаш" деганининг маъноси шунга тақалади.

Мана, яна қишлоқ хўжалигига қайтайлик. Гапимиз шу ҳақда эди. Қаранг, қандай муаммолар турибди. Энг аввало, экин ерлари чарчаган, мелиоратив ҳолати ёмон. Ҳар бир ернинг ҳолатига қараб, алмашлаб экин зарурми? Ерлар шўр босган. Нима қилиш керак? Зовурлар беркиб кетган, нима қилиш керак бўлади? Экскаваторлар масаласи оқсаяпти. Хўш, қараб ўтиравериш керакми? Билсангиз, бунинг иккитагина йўли бор: биринчиси, одамларнинг дилига кириб, ўзингиз ўрнак бўлиб, ота-боболарнинг йўлини тутиш керак, хашар, хашар билан зовурларни очиш керак; иккинчиси, ерни эгасига, фермерга бериш керак, у ҳар қандай йўл билан ерни унумдор қилади, шўрни йўқотиш йўлини излайди. Ер масаласида яна бир муаммо турибди: Шудгорлаш машиналари ерни чуқур ҳайдамайди. Шўр қанча пастга тушсагина, барҳам топади. Пулга ўрганган шоввоз, учар тракторчилар нима қилади, шудгорни бир айланиб, тезда пул берадиганникига улгуриш учун плугни 15 га қўяди.

— Ҳа, иш кўп.

— Кўп. Фақат ишлаш керак. Ишлаганда ҳам, оқилона ишлаш керак.

— Ҳали идорангизда ҳам айрим эскича усулдаги бю-

рократлар билан олишишга тўғри келади. Улар бундай хаёт тарзига кўникиб кетишган. Айтгани бўлиб юрганлар қанча.

— Хуллас, хали иш кўн, Расулжон. Гапга берилиб кетиб, хонимларимизни зериктириб қўймадикми?

— Йўқ, яхши гаплар бўляпти, — деди Рисолатхон.

— Хулласи калом, юрт ўзимизники, тарихий имконият қўлимизда. Демак, жонни фидо қилишимиз лозим. Қани, шунинг учун, Расулжон, олайлик! Оддий яшасак, тўғри сўзласак, халқни эргаштира оламиз. Яна энг муҳим масалалардан бири — статистика. Тўғри статистика йўлга қўйилмас экан, ҳеч қандай ҳаракатдан наф бўлмайди. Исрофгарчиликка, текинхўрликка йўл очилаверади.

Сухбат узок давом этди. Калаванинг учи жамиятдаги борки иллатларга тегиб ўтди. Бурилиш вақти-соати етилганлиги, ҳар ким ўз тарихий юқини холисанилло тортиши ҳақида узок гапиришди.

Бу окшом Қодир Алиевич, Нозима теграсида, дўстлар бағрида рози-ризалик, шукроналик, меҳру мурувват, олижаноблик, сабр-қаноат, орзумандлик, рўшнолик ва саодат окшоми бўлди...

II

Нозима учун чинакам, одам ақли бовар қилмайдиган қуилар келган эди. Қодир Алиевич ҳар кунни ёнида. Соат етиларда иштини тугаллаб, қайтади. У билан бир дам зерикмайди Нозима. Қанчалик ёнида бўлмасин, яна шунчалик кўп бирга бўлишни истайди. Бир дақиқа ажрагуси йўқ. Мана, Қодир Алиевич муқим уйга келганига уч ойдан ошди. Ҳамон Нозимада шу истак, шу кўнгиш.

Эри ҳар ҳолда ишларини жойига қўйиб олди. Уйга ўз вақтида қайтади. Айтишига қараганда, ҳар бир ҳодим ўз иштини удаласа, раҳбар учун иш қолмайди. Удалай олмайди, марҳамат, қўлидан келган ишни қилсин. Шунда ҳам Қодир Алиевичнинг иши бошидан охиригача маълум ва равшан. Чунки унда ғоя тўла. Янгича иш юритиш йўлларини, усул ва воситаларини излайди. Нозимага гапира туриб ҳам бирдан кабинетига киради-да, алламбалоларни ёза бошлайди. Хомчўт қилади, режа тузади, узок-узок ўйлайди, китоб титади.

кимлар биландир узундан-узок телефонда гаплашади. Фикрларини Нозиманинг чигириғидан ҳам ўтказади, сира ҳам эринмайди, жаҳл қилмайди, мулоҳаза қиладди. Нозима ҳақ бўлса, кўшилади, аксинча бўлса, эринмай ўз нуқтаи назарини сингдиради. Икковлон бир қарорга келадилар.

Нозима хайрон бўлади. Наҳот Нозима, тағи-зоти олий-насаб бўлмаган, битта етимча, ўз инон-ихтиёри билан кўчада қолган ташландиқ кимса, бугунга келиб Қодир Алиевичдек одамга умр йўлдоши бўлиб турса!

Шу кунларгача Қодир Алиевич ўзи таъкидлаганидек, энг оғир масала — ходим ва қуйи раҳбарларни кашф этиш, жой-жойига қўйиш билан овора эди. Мана, баҳарнав ишлар ҳам бошланиб қолди. Энди, кишлоқ хўжалик муаммолари, фермерлик ҳаракати истиқболлари, уларга бош-қош бўлиш, яратилган шарт-шароит масалалари кўндаланг. Одамлар у-бу дейишаверар экан-у, битта вилоят ҳам соҳа ва жабхаларга кўра мамлакатнинг ўзи экан. Ҳар бир соҳа устида бош қотириш даркор экан. Қийин, қийин, жуда қийин... Аммо, қанчалик қийинлигига қарамай, элу юрт таъвишида яшаш, улуғ ишларга бош қўшиш завқли ва сурурли иш экан. Ҳозир, буни Нозима ўз танасидан ўтказарди, унинг залворини шундоқкина ҳис этиб яшарди.

Хонадонда ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Илгаригидек оддий ва жўн ҳаёт тарзи. Дастлаб, югурдақлар, лаганбардорлар танда қўйишга уриниб кўришди. Қодир Алиевич биронтасига йўл бермади. “Бир вақт, ўша ишим юришмаган пайтларда, қувғин чоғимда, агар шундай қисмат насиб этса, мутлақо ўзгармайман, дея онт ичганман” дейди у Нозимага. Лекин гапида қатъий туриб келяпти. Бир ойда телефонбозлик, эшик қўнғировининг устма-уст жириглаши барҳам еди. Бундай ҳаракатлар сенсибили-сеписилиб, охири ниҳоя топди. Бор-йўғи бўлган ўзгариш дарвоза ёнида қўриқчихона пайдо бўлди, биргина милиционер туради. Қодир Алиевични машина олиб юради. Шу холос.

Бир ёқдан Нозиманинг ой-қуни ҳам яқинлашиб боряпти. Даволаниб, ахволини ўнглаб олди. Салимага ҳам Худо берди. Ўзи келиб-кетиб юрибди. Юмушни эпляпти. У бўлмаса, нима қиларди Нозима? Борлигига шукр.

Битта корнию битта кизи, оғирлиги тегармиди? Бир коса овқатга одамнинг корни тўк. Ўз оёғи билан келиб қолгани яхши бўлди. Бирок, Нозимани эски уйи билан боғлаб тургани чатоқ. Почтальонлик қилгани ёмон. У ердаги гапларни окизмай-томизмай стказиб келади. Рости, Нозима эзилади. Хеч кимнинг бошига кулфат ёғмасин. Мансурнинг хонадони билан абгор бўлганини Нозимага бильакс завк билан гаширади. Хурсанд бўлади, деб ўйлайди, шекилли. Бу гаплар Нозимада томир олиб, оғриққа айланиб бораётганидан бежабар. Нозима ўйламасликка тиришади. Хозир унинг ғам чекиши мумкин эмас. Нозима тирик жон-ку, ахир, бундайин кўргуликларга қандай бифарқ бўлсин? Салима боис у ерда юз бераётган хамма нарсани кинодагидек кўриб турибди. Мансур бор молулкидан Мосуво бўлибди. Уйлар шип-шийдам, посковокка нос борми деб юришингимиш. Нозиманинг кўнгли ачимайдими, унга-ку, хозир юраги жиз этмайди, шундок эса-да, ахир курсдоши, яхши-ёмон кунларни бирга кўришган, айниқса, отатенги домласининг ўғли... Шундай қилиб, бора-бора Мансур ва Каниза туфайли ит азобини кўргани ўрнини Нозимада тобора одамгарчилик, йиқилгани суяш хисси эгаллаб бормоқда эди. У ўзини қандайдир уларга боғлиқдек, ғалати ришта боғлаб тургандек хис этаверади, туриб-туриб, қандай ёрдам берсам экан, деб ўйланиб кетади. Борган сари ўтирган-турган жойида узок-узок ўйга толадиган, чуқур хўрсинадиган бўлиб қоляпти. Буни хушёр Кодир Алиевич ҳам сезяпти, чоғи. Бундай қилмаслик керак, деб урниади, нима қилсин, одам экан-да, хаммадан кўра, тўғрироғи, одамжон экан-да... Хуллас, икки ўт орасида қолди. Нима қилишини билмайди. Салима бўлса, ёнаётган ўтга ёғ сепади. Бир-икки жеркиб берди, бу вайсақи хотинга кор қилмайди. Эрталаб келади-ю, уларнинг сурпа-ўқловини ёзади. Хар куни бир-биридан баттар янгиликларни топиб келади. Бир куни ётиб қолибди, деса, эртасига шол бўлиб қолибди, деган гап келтиради.

— Ўлиб кетишсин, бунданам баттар бўлишсин, сизни нима қилишди, — дейди у, — хар ким экканини ўради. Мана, Худо кўрсатяпти. Қаранг, сиз ким бўлдингиз-у, улар не холга тушди. Уйида увадасиям қолгани йўк. Қизи меникига нон сўраб чикди. Каниза кишлоқда-

ги хешлариникига бориб, гадолик қилиб юрибди. Уларам: “Тошингни тер, олтину тиллога чўмилганигда, эсингга келибмидик, бойвучча, қазисан, қартасан, охир наслинга тортасан, ҳамма нарса Худодан, энди ўзинг ёққан оловга ўзинг қоврилавер, деб ҳайдаб юборишибди. Гадогина ўлгур, мана ниятига етди. Кетига жир битганда сизи ўйламади-ю? Хў-ў, чакана товус юришлар қилдими, ялангоёқ қишлоқи. Мана шунақа бўлади, тортсин бир мартага...

— Хой, Салима опа, — дейди Нозима борган сари кайғуга чўмиб.

Салима эса авжига минади:

— Вой эгачи-ей, сиз уйдан чиқиб кетганингизда, шундоқкина бўсин, деб чакана дуо қилдимми? Ўша гўрсўхта Мансур игини сўради, излади, сизи сўрамадиям, изламадиям.

— Қўйинг, опагон, — деса, Салима тўхташ ўрнига яна жунбушга тушади:

— Нимага қўяман? Нимага? Чакана ховлиқдими? Харомдан топган тиллосига, магазину машиналарига, ха-а, қувонишди-я. Қўни-қўшни, маҳалла-қўй, одам деганни бир пулга олишмади. Мана, оқибати. Маҳаллада дув-дув гап: Мансурнинг ишхонасию бор бисотиши ош қўйишибди. Икки бармоғини бурнига тикиб қопти. Баттар бўсин, отасини билмаган нонқўр! Шундоқкина мўйсафидни, — кўз ёшини енгига артди Салима, — итдек сарсон қилишди-я. Никоҳдаги хотининиям-а? Сиз бир кўр ё шол бўсангиз экан? Ўз отасини хор қилиб, ушқиларди ҳажга юборди. Айтишяпти, уйига ўзлари ўт қўйишворган экан, бир кунда қаср тиклаб берипти. Аччиғиз кемайдими, қуйиб ўлмайсизми одам?..

“Салиманинг ҳамма гапи ҳам тўғри эмас, оширворади” ўйлайди Нозима. Аммо... Бундай пайтларда баъзан Зебони кўриб, бир сўраб-суриштираммикин, ҳам дейди Нозима. Туриб-туриб, ахдидан қайтади. У нима деб ўйлайди, ахир? Нозима ҳозир уйли-жойли, оилали. Бу гап эрининг қулоғига етса-чи?

Кеча роса Салима авжига чиқаётган эди, яхши Арзиевна келиб қолди. Унинг учинчи, тўртинчи келиши. Бир-икки келганда дами чиқмади. Нозима ҳар галги кўришганда чинакам миннатдорчилик билдирди. Охир-

ги келганда, дарди билан келибди: “Нози, мен ҳам одамман, дўст-душманнинг ичида мени мактабга директор қилиб қўй” дейди. Нозима гапни айлантириб, зўрға қутулди. Бугун ҳам шунинг илинжида келган бўлса, ажаб эмас. Буни ўйлаб ўтиришнинг сира ҳам хожати йўқ. Тўғри, ёмон кунларда ўша бакор келди, бироқ у директорликка лойик эмас-ку. Умрида ўқув ишлар мудирини ҳам бўлмаган. Қандок директор бўлади? Нарса-нарсаси сўраса, имкони борича марҳамат. Директор қилиб қўйини бўлмаган гап. Устига-устак бунақанги ишга аралашини мумкин эмас. Қодир акаси нима деб ўйлайди?

Арзиевна тамадди қилиб бўлгач, гапланиб ўтиришди. Яна Салиманинг жағи очилди. Арзиевна уни қўллаб-қувватлаб турди. “Своличларни йўқотиб юбор”, деди сира тап тортмай. Қанақанги одамлар-а, булар? Тавба. Қодир ака, ҳозир илгари соясига салом берганларга ҳам, ўша кунларда ёрдам қўлини чўзганларга ҳам, ҳеч нарса ҳаля этаётгани йўқ. Телефон қилиб, хол-аҳвол сўраб қўйяпти, уйга меҳмонга таклиф этипти. Бошқа ҳеч нарса қилгани йўқ. “Улар Худо берган дўстларим, менда ҳеч қандай илинжлари йўқ. Улар ҳақиқий дўстлар, яхши кунларида белни боғлаб хизмат қиламиз” дейди. Шу холос. Яна нима керак? Нозима Арзиевнанинг илтимосига нима дейишни билмайди. Кўнгил нозик-да. Барибир, рост гапни айтади, бошқа илож йўқ.

Аввал Арзиевна кетди. Унга илтимосини бажариш қўлидан келмаслигини айтди. Ким билади, у тушундими, тушунмадими, тушунмаганда ҳам Нозима бу қароридан қайта олмасди. Кейин Салимани кузатди.

Эртаси эрталаб Салима бутунлай ноҳуш хабар келтирди. Гўёки, Мансурни камоққа олишга келишган экан, у ишсулт бўлиб қолибди, миясига қон қуйилибди. Ҳозир реанимацияда экан. Дўхтирлар умид йўқ, дейишибди. Бу хабардан Нозима бутунлай изтиробда қолди. Мансурнинг ўзига қилган яхшиликлари, уни деб қўрган қийинчиликлари, пул топаман, уй қураман, деб хору зор бўлганлари бир-бир қўз ўнгидан ўта бошлади. Тоғаларидан араз бўлгандан кейин Мансур ҳисобига яшаганлари эсига тушди. Ошқозони оғриб шифохонада ётиб қолганда, талаба бўлишига қарамай, кечаю кундуз парвона

бўлганлари, операция бўлганида кечаси билан деразининг ортида ўтириб чиққанлари, елиб-югуриб пул топиб келганлари энди уни эзиб юборди.

Тушга қадар зўрға чидади, иложсиз, Зебога телефон қилди. Зебо йиғлаб салом-алик қилди. Салиманнинг айтганлари чин экан. Дўхтирлар умид йўқ дейишаётганмиш. “Нима қилса, ўзига қилди, — деди Зебо хикиллаб. — Энди ёшгина ўлиб кетади. Ҳамма нарсасини олиб кўйишди. Ревизияси ёмон чиқди. Бари яқинлари, ҳамтовоклари, фойдаланиб юрганлар номардчилик қилишди. Ҳамма жиноят акамга тақалди. Ҳисобчиси ўзини осиб кўйди. Шунақа ахвол, келиная... Дадам раҳматлик бўлганидаям, бир нави эди. Бирон чорасини кўрармиди... Акамга барибир. У ҳам зўрға юрибди. Унинг ишлари ҳам чаток...

Нозима гаплашиб бўлиб, гўшакни кўйганда, йиғлаётганини сизди. Энг ёмони, унинг кўлидан ҳеч иш келмас эди. Худога ёлбориндан, Мансурнинг дардига даво илтижо қилишдан ўзга чораси йўқ. Бу ёқда ўзининг ахвли ночор. Ой-қуни яқин. Ичидан ўтаётганини ўзи биларди. Хонасига кирди, чиқди, нима қилишини билмайди. Салима эса ўзича уни овутади:

— Ў-ў, бошини есин, ҳар ким экканини ўради. Сизга нима, ким энди у сизга, ўлса ўлигига кирмасман, анови бойлигини бўлишган, нонини еган, бошини еган кишлоқилар куйсин... Сизга нима? Ўзингизни ўйланг...

— Бўлди, бас қилинг, Салима она, — илк бор ўшқиргандай жаҳл қилди Нозима ва бурилиб хонасига кириб кетди. Нима қилишини билмай Салима ишшайганча тилини тишлади.

Нозима кечгача хонасида бўлди, фақат Қодир Алиевич келгандагина кўзлари кизариб чиқди. Салима йўқ эди.

— Сизга нима қилди? — сўради Қодир Алиевич кизарган кўзларига эътибор қилиб.

— Йўқ, ўзим. Мазам қочяпти, — жавоб қилди Нозима кўзини олиб қочиб.

— Ҳозир дўхтирингизни чақираман, — деди Қодир Алиевич ғалати маънода тикилиб.

— Йўқ, йўқ. Дўхтирим ўзлари кеп кеттилар, — ёлғон сўзлади Нозима ва хижолат чекди.

— Нозимахон, — гап бошлади Қодир Алиевич икковлон анча жим ўтиришгач.

Аммо Нозима уни тўхтатди:

— Қодир ака, юринг, ечиниб олинг.

— Ечиниш қочмас, менга қаранг, Нозима, сизга нима бўляпти? Бундай эмас эдингиз. Яқиндан бери...

— Ҳаммаси ўтиб кетади, дадаси, сиз борсиз-ку, ҳамма мушқулим енгил бўлади, Худо хоҳласа, — яна гапни айлантирди Нозима, — эсон-омон қутулиб олсам бўлгани...

— Ҳм-м, — чуқур хўрсинди Қодир Алиевич ва ўрнидан қўзғоларкан шундай деди: — Дунёда ғалати ишлар кўп. Иккита энг яқин одам ҳам бир-бирига айтолмайдиган гаплар бор. Хайр майли, ечинсак ечинайлик.

У ётоқхонага кириб кетди. Нозима бироз қутди, сўнг ортидан кирди. Эри ечинмай қараовда узала тушиб ётарди.

— Жудаям чарчагандирсиз, дадаси, овқатингиз ҳам тайёр, — Нозима овозига ўзгача тус беришга уринди, яқин келиб жуфтнинг қўлини ушлади.

— Мени хайрон этяпсиз, аяси? Тушунмай қоляпман, — хафагўй деди Қодир ака.

Жавоб ўрнига Нозима бармоғини унинг лабларига босди ва эркаланган бўлди:

— Қутулиб олай, сиз айтгандек бўламан. Ишларингиз яхши кетяптими?

— Ёмон эмас. Одамларда, атрофда аста-секин ишонч уйғоняпти. Сувни лойқалатиб юрганлар бир-бир банд беришяпти. Бугун иккитаси ўз виждон амри билан ариза ташлаб кетди. Яна биттаси йиғи-сиғи қилди, айбларини тан олди. Худо хоҳласа, ҳаммаси ўрнига тушади. Экинштикиш қўнғилдагидек эмас, кузги шудгорлаш ишлари ўлда-жўлда қолиб кетган. Бунинг ҳам чорасини кўряпмиз. Сиз очилиб-сочилиб юрсангиз, олам гулистон. Ташвишим сиз холос.

— Ҳо-о, — кулган бўлди Нозима, — айёр-ей, ишингиз бошингиздан ошиб-тошиб ётибди-ку.

Қодир Алиевич кийимларини алмаштириб, ваннага йўналди. Нозима унга овқат хозирлашга турди. Ваннахонанинг эшигини очаётиб, Қодир Алиевич тўхтади, у

ортидан Нозиманинг чуқур хўрсинганини эшитган эди. Нозима оғзини тўсганча, шошилинч ошхонага ўтиб кетди.

Кечки овқат деярли бесухбат ўтди. Иккови бир-бировини қаттиқ кузатишди. Нозиманинг наздида эри бир неча бор оғиз жуфтлади, нимадандир сўз очмоқчи бўлди, аммо негадир аҳдидан қайтди.

Эртаси Салима ўз вақтида келди. Нозима кечаги гапинга у келмасмикин деб ўйлаган эди, хавфсираб турганди. Яхши, келиб қолди. Нозима унга илик муносабат кўрсатишга уринди, бироқ хайрон ҳам бўлди: Салима негадир бугун гапчил эмас.

Вақт шу зайлда ўтаверди. Нозиманинг ой-қунига саноқли кунлар қолди. Бир кун Қодир Алиевич ишга жўнаётиб, дабдурустан:

— Нозима, ҳайдовчи соат ўнда келади, она билан ўзингизнинг чучварангиздан тугинлар, бир жойга ўтиб келамиз, — деди ва бошқа индамай чиқиб кетди.

Нозиманинг юраги “шув” этди. У хайрон эди. Эри ҳеч қачон эрталаб бундай буйрук бермасди. У нима қилмоқчи? “Ҳайдовчи соат ўнда келади...” Бу дегани овқатгами ёки ўзигами? Нозима тушунмай қолди. Ҳаяжонланиши мумкин эмаслигини сезса-да, юраги бироз тинчирчилади. Мансурнинг олдига олиб борсами?!

Салима икковлон чучвара хозирлашаркан, Нозимани турли ўйлар босарди. Ва ниҳоят, унинг сезгир хисси барча тусмолларини таркатди, Мансурни кўргани олиб боради. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин. Бахайр бўлади. Қодир Алиевич бу хатти-ҳаракати билан ҳеч бўлмаганда иккита нарсага эришмоқчи: Нозимага мардлигини кўрсатиб қўймоқчи, қолаверса, Нозиманинг ўлим билан тенг имтихони арафасида қўнглини тинчитмоқчи. У билади, бундай ишга фақат Қодир Алиевич қодир ҳолос. Бу порлок ўйлар Нозимани хотиржам қилди. Аммо, Мансурнинг олдига қандай кириб бораркин? Қандай сўрашаркин? У бечора сўраша оладиган ҳолатдамикин? Анов арзандаси ҳам бирга бўлса-чи?

Ҳаёл кетидан хаёл, ўй кетидан ўй, Нозима соат ўн бўлганини сезмай қолди. Машинанинг сигнали уни ўзига келтирди. У билан баробар телефон ҳам жириглади. Гўшакни кўтарган Нозима Қодир Алиевичнинг жарангдор нописанда овозини эшитди:

— Кеч колмайлик, аяси.

— Мен нима қиламан? Қаерга ўзи?

— Битта савобли иш. Бирга бормасак бўлмайди, иш кўп, чакконрок келинг.

— Шу холатда-я?

— Хечкиси йўк. Кенгрок, калинрок кўйлак кийинг.

Нозима гўшакни кўйди-ю, “Вой ўлай” деганча, ўзига оро беришга ва кийинишга шошилди. Чуввара билан курук бораверармикинмиз, дея ўйлади у. Машинага чикқанда, орка ўриндиқда бир канча тўла халталарни кўрди. Ҳокимлик биносига келишганда, ичкаридан Қодир Алиевич чикиб келди. Машинага ўтираркан Нозимага:

— Бу улугвор бино халққа яқин бўлсин учун мана бу панжараларни олиб ташлай десам, дунёга халқаро терроризм хавф солиб турибди, гулдек юртимизни Худо ўзи асрасин, — юзига фотиҳа тортди ва хайдовчига деди: — Кетдик!

— Ҳаммаси ўз вақти-соати билан, — унга жавобан гап топиб гапирди Нозима.

— Худди шундай, азизам, — Нозимани мамнун қучди у.

Шифохонага келишганини ҳеч ким сезмай қолди. Хайдовчи бошчилигида нарсаларни баробар кўтаришиб, Нозимани эҳтиётлаб, одимларига мос кадам ташлашиб, 1-рақамли палатага етишди. Эшикни очаётганларида орталаридан югурган икки-уч дўхтир пайдо бўлди. Қодир Алиевич эшикка кираётиб уларга шу ерда туринглар, деди. Дўхтирлар хижолат, нима дейиш, нима қилишни билмай, унинг амрига бўйсундилар.

Хонага кирибók, Нозиманинг кўзи Канизага тушди. У ҳам оёғига қалққанча саросималаниб қолди. Тезда нигоҳи Мансурни топди. Унинг кўзи юмук эди. Ранги бир аҳволда.

— Ассалому алайкум. — овозини пастлатиб сўрашди Қодир Алиевич Каниза билан. — Қалай, яхшимилар?

— Худога шукр, анча... — тили калдиради Канизанинг, афтидан Қодир Алиевичнинг салобати босаётган эди.

— Дўхтирлар яхши қарашяптими?

— Энди, шу хафта югуриб-елиб қолишди.

— Илгари-чи?

— Реанимациядан чиққанларида кўпчилик палатага кўйишганди. Олиб кетаверинглар, бўлмайди, дейишаётганди.

Қодир Алиевичнинг Каниза билан суҳбати шу ерга етганда, кўз халталари шишган, хомсемизроқ, кўзойнакли дўхтир рангги ўчган, нафаси тезлашиб: “Кечирасизлар, кечирасизлар” деганча кириб келди.

— Уэр, уэр, билмай қопмиз, мундок... — нафаси оғзига тикилди унинг.

Қодир Алиевич унинг кимлигини тушуна туриб, каттик тикилди.

— Бош ҳақимман, ҳа бош...

— Нима касал бу киши? — уни бўлди Қодир Алиевич.

— Трамб... Трамбознинг бир тури, мухтарам ҳоким.

— Тузаладимми? Умид борми?

— Тузалади, ҳа, тузалади.

— Нега шу пайтгача тузалмади?

— Қарадик, қарадик. Сал хатолик ўтиб қопти. Билмай қоппиз. Кейин дарҳол...

— Нима, беморларни тури, сорти борми?

— Йўқ, йўқ-е, ундай деманг, мухтарам...

— Бундай касални кўпчиликнинг ичида ушлаб туриб бўладими?

— Йўқ-йўқ, биз томондан хатолик бўп қолди. Ҳаммасини тўғрилаймиз, отдек бўп кетадилар...

— Бу кишининг соғлиги учун шахсан жавоб берасиз.

— Худди шундай, мухтарам ҳоким.

— Бўпти, чиқиб туринг, — Қодир Алиевич Канизага ўгирилди. — Сал кўзғола оладими?

— Ҳа, ёстик кўйиб, сал бошини кўтарса бўлади, — деди Каниза.

— Овқат ейдимми?

— Озгина.

— Нега кўзини очмаяпти?

— Бугун кўпроқ ухляптилар. Ҳар хил дорилар бера бошлашди, шуларгами...

— Қани, сал бошини кўтаринг-чи!

— Мансур ака, — деди Каниза устига эгилиб. — Мансур ака, сизни кўргани келишди.

Мансур бошини сал кимирлатди.

— Кўзизи очинг, меҳмонлар, — қулоғига яқинроқ эгилди Каниза.

— Мансуржон, — елка, бошларини ушлади Қодир Алиевич, — хўп-па, туринг, туринг, сиз касал эмассиз. Яқинда одек бўп кетасиз.

Мансур нурсиз кўзини очди, холсизланиб қаради. Шунда Қодир Алиевич тош қотиб турган Нозимага:

— Оқкелинг, Нозимахон. Бу кишининг дориси ўзимизда-ю, — деди.

Қорни дўмайиб, қотган хайкалдек турган Нозима ҳаракатга келди.

— Келинг, ичкизинг, кани, Мансуржон, сал суяйлик-чи? — деди Қодир Алиевич. Каниза ёрдамлашди, суяшди.

Мансур мажбуран кўзини очди. Оғзига қошиқда овқат тутдилар. Бир, икки, уч чучвара ўтди ютинган томоридан. Кўзларини юниб, яна сўрагандек тамшанди. Яна икки, уч қошиқ ичиришди. У чарчагандай бошини ортга ташлади, бироқ тез кўзини очди, атрофга хийла тийрак назар солди. Нигоҳи ҳаммага бир-бир қадалди. Сўнг кўзлари юмилди, икки четидан ёш сизилиб чиқди, настга юмалади.

Икки қутбдаги иккала аёл бир-бирига ўнғайсиз қарашди. Улар бир-бири томон яқинлаша бошладилар. Иккиси ҳам ҳомиладор, деярли бир хил, ой-қунлари яқинга ўхшарди. Бир-бирларини оҳиста қучдилар, умумий ғам кундошларни ҳам бирлаштиради чоғи... Ажаб қизиқ дунё бу — бозор дунё. Бўлмаса шайини тўхтовсиз ўйнаб турадимиз? Ахир, кечагина Канизанинг бахти келишиб, тоши оғирлик қилиб турган бўлса, бугун Нозиманинг палласи босаётир. Шу бондан-да, одам боласи мубҳам сир-асрорларга банди бўлса керак-да.

Йўқ, бу алмашиниб тургувчи қисматга дохил икки аёлнинг меҳр уфқидаги қовушини эди. Бу бозор дунё қонуниятларининг акси, асл башариятнинг яралмиш моҳияти — биргина ширин сўзга иптиклик, меҳрга чанқоқлик эди. Тўғриси, бу бозор дунё гирдобидан бир дамгина чекиниш, мардона эврилиш эди. Меҳр шундайин улугвор туйғуки, фақат угина мардликка фатво беришга, инсоннинг илоҳий моҳиятини кашф этишга, жаноби Инсонни гўр оғзидан қайтаришга қодир. Чархи фалак

меҳр устуни устида айлангучидир. Уни фақат комил инсонларгина ҳис этадилар, холос.

Хонада ғалати фазовий ҳолат ҳукмрон бўлди. Шу дақиқада тўртовлон қандайдир ҳамнишинлик, елкадошлик, умрбоқийлик тўлқинларини сезмоқда эдилар.

Бирдан Мансур қимирлаб, тургиси келди, тетиклангани шундоққина кўзга ташланди. Шунда унга жўр бўлгандек Қодир Алиевич сукунатни бузди:

— Ўзингизни тутинг, Мансуржон, сиз ҳали кераксиз. Болаларингиз бор. Мол кетса, кетсин, жон кетмасин. Ҳаммаси ўз ўрнига келади.

— Раҳмат, айтганингиз келсин, — деди Қаниза ва Қодир Алиевичга тикилганча туриб қолди.

Кўзларини ўқиб уққан Қодир Алиевич Қанизага таскин берди:

— Сизларга ҳеч ким ва ҳеч нарса хавф солмайди. Ўзим кафилликка ўтаман.

Қанизанинг икки кўзи жиққа ёшга тўлди.

Нозима билан йўлда борар эканлар, Қодир Алиевич узок жимликдан сўнг шундай хулоса ясади:

— Анови хотинга ҳам қийин бўпти. Ҳомиладор экан. Барча чорасини кўрамиз. Давлат олдидаги қарзини тўлайди, рўзғор тебратишга биронта иш амаллаймиз. Мансур ўзи ёмон бола эмас, у албатта сафимизга қайтади.

Мансурнинг тақдирига эрининг бефарқ эмаслигидан Нозиманинг кўнгли тўлди.

Т а м о м .

Тилаволди Жўрасв

БОЗОР ДУНЁ

Роман

Мухаррирлар: *И. Шоймардонов, Д. Исмоилова*

Мусаввир: *Умид Жабборов*

Бадний мухаррир: *Б. Бобожонов*

Техник мухаррир: *Р. Бобохинова*

Сахифаловчи: *М. Атхамова*

Терияшга берилди: 23.11.2005. Босишга рухсат этилди: 11.12.2006.
Бичими 84x108¹/₃₂. Офсет босма. Петербург гарнитураси. Шартли бос-
ма табоғи 23,5. Нашриёт босма табоғи 23,9. Алади 5000. Букортма
№ 2040. Бахоси келишилган нархда.

**“ШАРҚ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босма-
хонаси. 700083. Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41**

2/20/02

